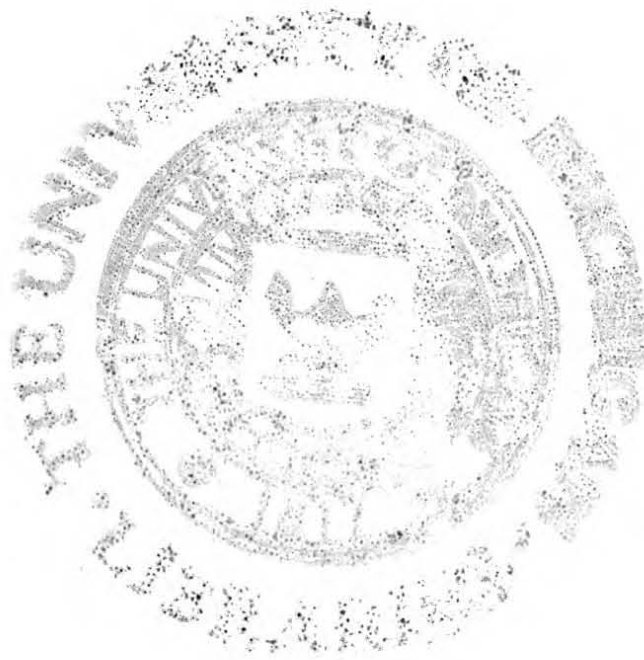

A 992,275

346

ՄԻՋԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԴԱՐՈՒՑ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՅԻՇԱՏԱԿ ՀՈԳԻՈՅ

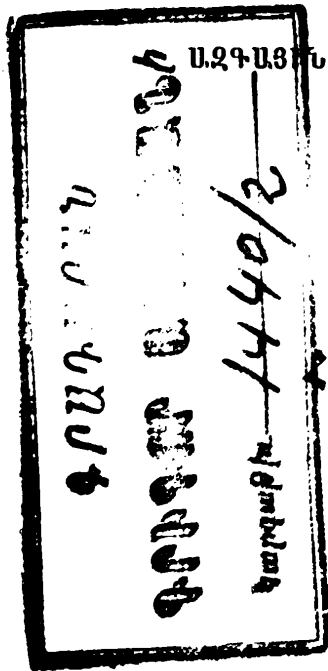
ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՂԱՅԻ ՃԷՊԷՃԵԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

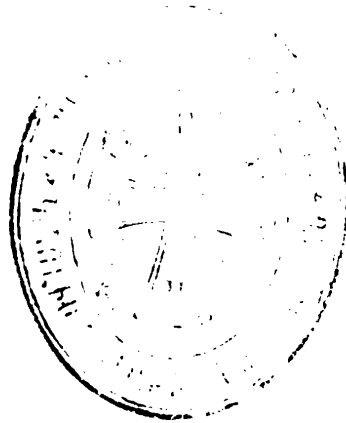
Մ Ի Զ Ի Ն Ե Ի Ն Ո Ր Դ Ա Ր Ո Ւ Ց

Յ Ա Ր Ե Ի Մ Ո Ւ Տ Ս

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԱՑ ՀԱՄԱՐ

Պ Ա Տ Ո Ր Բ .

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Մ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1874

6212

5121

2711

2711

12

0111
2711
1-11 99
v. 2

Ա.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՌԱՍԻՆ

Արդէն յիշատակած ենք թէ Շարըլէն քերթողը թագաւորին հարսանեացն առթիւ յօրինուած Յաւերթահարն Սէնայ կոչուած նուագին հաւնելով, անոր հեղինակը Գոլպէրի ներկայացուց, ու արքունի առատաձեռնութենէն՝ անոր համար ընծայ մը առնուլ տուաւ: Այս երիտասարդ քերթողն էր Յովհաննէս Ռասին, Գաղղիոյ Լա - Ֆէրթէ — Միլոն քաղաքը ծնած 'ի 1639:

Չորս տարուան հասակին որք մնալով 'ի հօրէ և 'ի մօրէ, մօրը հայրը խնամք ունեցաւ անոր վրայ, ու խրկեց զինքն 'ի վարժարանն Պովէի, որպէս զի լատին լեզուին ուսմանը զբաղի: Անկէց 'ի Փոր - Ռուայալ անցաւ, այն հռչակաւոր միաբանակեցաց դպրոցը, որոնց գիտութիւնն ու աւտուածպաշտութիւնը, փառքն ու աղէտքը աշխարհահռչակ եղան Լուդովիկեան դարուն մէջ: Հոն ետեւէ եղաւ Ռասին Սոփոկլէ և Եւրիպի.

դեպ լեզուին ուսմանը այնպիսի յաջողակու-
թեամբ, որ ինչուան իր ուսուցիչն ալ կը զարմա-
ցնէր, զիմաստունն Լանսլոյ: Յոյն լեզուով գը-
րուած պզտի վիպասանութիւն մը, Թէագենէս և
Խարիկէ, Ռասինի ձեռքը կ'ընայ. բայց իր վար-
պետը՝ որ հրամայեր էր ողբերգութեանց եւեթ
ընթերցման պարապիլ, կ'արգելու այն վիպասա-
նականին ընթերցումը, ու գիրքը ձեռքէն կ'առ-
նու: Ռասինն նոյն գրքին մէկ ուրիշ օրինակը ձեռք
կը ձգէ, որ քիչ ատենէն՝ առջինին վիճակը կ'ու-
նենայ, այն ատեն երրորդ մը գնելով, բերնուց կը
սերտէ բոլոր գիրքը, ու ետքը անձամբ վարպե-
տին կը յանձնէ: Երբ անիկայ մտքէն կ'ուրախա-
նայ իր աշակերտին հլութեանը վրայ, Ռասին
արդէն սկսած է Թէագենէի և Խարիկէայ վրայ
ողբերգութեան մը նիւթը պատրաստել մաքու-
վը: Այլլայլ ոտանաւորներ ալ շարագրած է
հոն, որոնք առանց կարող ըլլալու գուշակել
տալ անոր ապագայ հանճարը, բաւականէն ա-
ւելի կը յայտնեն իր միտումն և յաջողակու-
թիւնը:

Փոր-Ռուայալի մէջ երեք տարի լատին և
յոյն լեզուաց ուսմանը պարապելէն ետքը, Փա-
րիզ եկաւ Ռասին՝ փիլիսոփայութիւն սորվելու
Տ'Արքուր վարժարանին մէջ: Սակայն հոն ալ,
ինչպէս 'ի Փոր-Ռուայալ, աւելի քերթողու-
թեան ետեւ ըլլալով, փիլիսոփայական ուսմանց
քիչ ընդունակութիւնը կ'երեցնէր: Երբ որ
1660ին Լուգովիկոս ԺԴ ամուսնացաւ, Ռասին
իր քսանըմէկ տարուան հասակին՝ վերը յիշու-
ած տաղը արտասանեց. բայց 'ի գովեստ Մազա-
րէնի գրած մէկ նուագը՝ իր նախնի վարժապե-
տացը անհաճոյ ըլլալով, բանաստեղծութեան
ունեցած եռանդէն զինքը ետ կեցրնելու համար՝
Լանկրաուք խրկեցին զՌասին, իր՝ մէկ կանոնիկոս

Հօրեղբօրը քով, յուսացընելով անոր յաջորդ կարգեւ զինքը: Հօն՝ ինչպէս ինքն իսկ կը վկայէ, « կ'անցընէր իր ժամանակը հօրեղբօրը, սրբոյն Թովմայի ու Վիրգիլիոսի հետ », բայց մանաւանդ Վիրգիլիոսի. և որպէս զի գաղղիական լեզուի վարժութիւնն ալ չկորսնցընէ, անդադար կը թղթակցէր իր բարեկամացը հետ. ու երբ ժամանակ ու պարապ կը գտնէր՝ ոտանաւորներ գրելու կը զբաղէր: Ասանկ 'ի Լանկըտոք յորինած է Բաղանի + Ապուլիան կոչուած քերթութիւն մը և Թէագենեայ ու Խարիկլէի վրայ յօրինելիք ողբերգութեան մը ուրուագիծը: Ինչպէս իր գրուածները, ասանկ ալ սիրար կը վկայէին թէ եկեղեցական կոչմանէ հեռու էր. ուստի և դարձաւ 'ի Փարիզ, որոշելով քերթող ըլլալ: Յօրինած ողբերգութիւնը գրպանը՝ զնաց առ Մուլիէր. որ ծայրէ 'ի ծայր մտիկ ըրաւ անոր ընթերցմանը: Եթէ Մուլիէր պարզապէս թատերց վերատեսուչ ու կատակերգակ մը ըլլար, անշուշտ և ոչ իսկ Ռասինի երեսը պիտի ուզենար նայիլ, ու զանիկայ սրտաբեկելով, Գոթոլիայի հեղինակը պիտի կորսուէր Քաղղիոյ ու բովանդակ մատենագրութեան համար: Բարեբաղդաբար Մուլիէր քերթող մըն էր, ուստի կրցաւ ճանչնալ ու յարգել Ռասինի հանձարը. և թէպէտ թատերց վրայ չուզէց հանդիսացընել անոր առաջարկած ողբերգութիւնը, վասն զի չէր ալ արժէր, սակայն այլևայլ խորհուրդներ սուաւ իրեն նոյն արուեստին նկատմամբ, ուրիշ ողբերգութեան մը ուրուագիծ (plan) ու քսանըհինգ ոսկի: Սիրտ առաւ Ռասին, ու Թէբայիտ + շարագրէց. չափաւոր ողբերգութիւն մը ամէն նկատմամբ թէպէտև Ռասինի և Մուլիէրի գործ, սակայն նոյն ժամանակաց ամէն ողբերգութիւններէն վեր, բաց 'ի Գուանկլի յօրինածներէն: Բա-

րեկամ Լաֆոնթենի, որուն քննադատութեանը յանձնած էր իր Թագանի+ Ասպրիան կոչուած քերթուածը, և Մոլիերի՝ որուն իր առջի յաջողութիւնը պարտըկան էր, հեռեւեալ առթով բարեկամացաւ նաև Պուալոյի հետ: Նոր տաղ մը յօրինէր էր Համբան առ Մուսայս (la Renommée aux Muses) կոչուած, և զոր թագաւորը առատամտութեամբ վարձատրեր էր՝ 600 ֆրանք տարեկան թոշակ կապելով քերթողին: Այս տաղին վրայ քննադատութիւն մը ըրաւ Պուալոյ, զոր Ռասին այնչափ արդարադատ և ուղիղ գտաւ, որ մէկէն իմացաւ թէ իր փնտռած ու պէտք ունեցած բարեկամը կրնար ըլլալ Պուալոյ: Այն օրուընէ իրենց բարեկամութիւնը սկսաւ, և որ միշտ հաստատուն մնաց:

Թեբայիդքէն ետքը յօրինած է Ռասին զԱղէասնդր, որուն մէջ թէպէտ կարգէ գուրս յառաջադիմութիւն տեսնուի ոճոյ և ընտրելագոյն ախորժակ, սակայն առանց զարմանալի ուղբերգութիւն մը ըլլալու: Ասիկայ էր նաև Գոռնէյլի կարծիքը. ուստի երբ Ռասին ուզեց իմանալ անոր դատաստանը յօրինած ողբերգութեանը վրայ, առանց ակնառութեան յայտնեց թէ մեծ հանճար մը կը խոստանար՝ ի քերթուղութեան, այլ բոլորովին անյարմար յողբերգութիւն: Սակայն շատերուն կարծիքն իրեն հակառակ եղաւ Աղէասնդրի ներկայացմանէն ետքը. մանաւանդ թէ Սէնթ-Էվրէմոնդ՝ որ այն ատեն հուշակաւոր բանագրատի համբաւ ունէր, չտարակուսեցաւ զրուցել թէ Գոռնէյլի ծերութիւնը զինքը ալ չէր վախցընէր, որ իրմով ողբերգութեան արուեստն ալ լմըննայ: Բայց Սէնթ-Էվրէմոնդ այս գովեստն ալ Ռասինի հանճարոյն տալէն ետքը, ինքն առաջին ելաւ մեղադիր ըլլալ իրեն, որ զիւցազուները՝ գաղղիական դրանիկք

ըրեր է. նոյնը զըուցեր էր նաև Վոլթէն և ուրիշ շատերը :

Տարակոյս չկայ որ Ռասինի թատեր վրայ երեցուցած սիրատարփ իշխանաց մէջ այնպիսիք կը գանուին՝ որոց լեզուն և բնաւորութիւնը՝ մեծամեծ փոփոխութիւններ կրած են, և պատմութեան կամ իրենց ժամանակաց բարուց կը հակառակին : Այսպէս Ռասինի Աքիլէսը՝ Իփիգէնիա ուղբերգութեան մէջ, Հոմերի ստորագրած Աքիլէսը չէ. Հիւպպոլիտէսը՝ Եւրիպիդէայ Հիւպպոլիտը չէ. Պայազիտ, Քսիփարէս և Բրիտանիկոս, քերթողին ստեղծաբան մասաց յատուկ երկասիրութիւնք, այնպիսի զգածմունք և լեզու մը կը գործածեն՝ որոնց պատմական ամբողջ ստուգութեան հակառակելու իրաւունք ունի քննադատութիւնը : Բայց արդեօք թատերաց վրայ հարկ է սաստկապահանջ ըլլալ պատմական ճշմարտութեանց : Ինքն իսկ Ռասին չէր կրնար չգիտնալ թէ իրմէն տեսարանի վրայ դրուած անձերէն շատին նկարագիրը կը տարբերէր՝ հին քերթողաց անոնց ընծայածներէն. ուստի եթէ երբեմն պատմական կամ քերթողական աւանդութեանց բացարձակ հաւատարմութենէն հեռացաւ, ոչ եթէ սգիտութեամբ, այլ կամօք և դիտմամբ ըրաւ, ամէն բանէ վեր դնելով իր գրուածոց նոյն ժամանակին և դարուն վրայ ընելիք օգտակար ազդեցութիւնը : Ապագային համար գրող քերթող մը՝ որ կրնայ համբերութեամբ սպասել արգարութեան և փառաց օրուանը, պէտք չունի իր հանճարոյն աշխոյժը՝ հասարակաց զգացմանը հպատակեցընել : Բայց թատերական բանաստեղծը՝ կամայ ակամայ, այն հասարակութեան գերին է, որ իր հաճոյիցը համար կը սուլէ կամ կը ծափահարէ, և մէկու մը պարտրկան չէ իր վճռոյն հաշիւը տալ : Շէքսպիր՝ որ

Թէ Եղիսաբեթ դշխոյին գրանկացը և թէ Լոնս-
րայի կապելաները յաճախողներուն համար
ստիպուած էր գրել, հաւասար խառնած է իր
ողբերգութեանցը մէջ վսեմն ու ծիծաղաշարժը,
վասն զի կ'ուզէր հաճոյանալ իր ունկնդրացը:
Ռասին՝ որ իրեն հանդիսատես ու գատաւոր ու-
նէր Լուգովիկոս ԺԴին արքունիքը, ուզեց գո-
րովել զիրենք այնպիսի զգածմունքներով, որ ի-
րենցմէ օտար չէին:

Բայց Աղեքսանդրի ողբերգութեան մէջ՝ մտ-
կեդոնացի դիւցազնը գաղղիական գրանիկ մը ընե-
լէն շատ աւելի մեծ թերութիւն կը տեսնուի.
անդադար երկու դիւցազն կը նկատենք առջևնիս՝
որ ողբերգութեան ազդեցութիւնը կը տկարա-
ցընեն, երկուքի բաժնելով զայն. Աղեքսանդր՝
որ վեհանձնութիւն է՝ յաղթութեան, և Պով-
րոս՝ ազնուականութիւն և մեծութիւն՝ ի պար-
տութեան. ասով զարմանքը երկուքի կը բաժ-
նուի: Ասկէ զատ ուրիշ թերութիւն մըն ալ կայ,
և աւելի փնտասակար ընելիք ազդեցութեանը,
սիրոյ և նախանձորգութեան հանգոյցներ՝ պատ-
մական այնպիսի մեծ դէպքի մը մէջ, ինչպէս էր
Աղեքսանդրի զենքերով Հնդկաց երկիրը նուա-
ջիլը: Աղեքսանդրի, Յուլիոս Կեսարու և անոնց
նմանող նշանաւոր անձինք կան, որոնք պատմու-
թեան մէջ այնպիսի ընդարձակ տեղ մը գրաւած
են, որ անկարելի է զանոնք թատերական սիրոյ
նեղ սահմանին մէջ ամփոփել:

Եթէ Գոռնէյլ մեղադիր եղաւ այս թերու-
թեան, ուստի ինքն իսկ չէր կրցած խուսափել
Պոմպէի մէջ, և վճուեց թէ անկարելի է որ Ռասին
ողբերգակ քերթող ըլլայ, սրչափ մեծ եղած պի-
տի ըլլայ իր զարմանքն երբոր Անդրոմաքէի ներ-
կայացուցումը տեսաւ: Անդրոմաքէէն ետքը Ռա-
սինի գրած ամէն ողբերգութիւնները՝ մասնա-

ւոր զիտողութեան արժանի երկասիրութիւնն ինքն էն: Բայց որովհետև անանկով չափէ դուրս կ'երկարի մեր խօսքը, գոհ ըլլանք անոր նշանաւոր գրուածներուն վրայ համառօտ աեսութիւն մը ընելով, քննել զանոնք արտագրող հանձարը:

Ամենէն առաջ Անդրոմաքէի վրայ խօսինք:

Պիրրոս՝ Աքիւլէսի որդին և Եպիրոսի Թագաւորը, սէր կը ձգէ իր գերւոյն՝ Անդրոմաքէի վերայ, որ Հեկտորի այրին էր, և անոր կը զոհէ Հերմիոնի՝ Հեղինեայ դստեր սէրը, որուն խօսք տուեր էր հետը ամուսնանալ: Հերմիոն՝ իր նախանձու վայրագութեանը մէջ կը պատուիրէ Ռեասեայ, որուն սիրելին էր, սպաննել այն ապերախար որ զինքն երեսէ ձգեց: Ասիկայ է համառօտիւ՝ Անդրոմաքեայ ողբերգութեան նիւթը, որ ամենեկին նմանութիւն չունի Եւրիպիդեայ համանուն ողբերգութեանը հետ, ուստի անհամեմատ գեղեցիկ է գաղղիացի ողբերգուին երկասիրածը:

Ռասինի Անդրոմաքէն՝ աւելի սրտաշարժ նկարագիր մըն է մայրենի խանգաղատանաց և ամուսնական սիրոյ. իր միակ մխիթարութիւնն է արտասուել իր փեսային շիրմին վրայ, և միակ ուրախութիւնը՝ գրկախառնիլ որդւոյն հետ. և սակայն իրմէն կը կախուի Եպիրոսի Թագուհի ըլլալ, և գերութեան շղթաները՝ արքունական պսակի մը հետ փոխանակել: Բայց Հեկտորի այրին՝ չիկրնար անհաւատարիմ ըլլալ անոր յիշատակին. և այն վայրկեանը՝ յորում իր որդին փրկելու համար ստիպուի Պիրրոսի հարսն ըլլալ, իրեն մահուան վայրկեան պիտի ըլլայ: Երբէք մայրական սէրը այսչափ վսեմ և սրտաշարժ կերպով մը երեցած չէ կնկան մը վրայ: Կը փրկէ նա իր որդին, առանց մատնիչ ըլլալու փեսային. և այն ատեն բարեբաստիկ պիտի համարի զմահ:

Ասիկայ է Հոմերի նկարագրած Անդրոմաքէն, և ոչ Եւրիպիդէայն: Ռասին յանդիման առնէ մեզ զնա այնպէս՝ որպէս կը տեսնենք յԻլիականին, այն օրը՝ յորում Հեկտոր կազմ և պատրաստ Աքիլլէսի հետ պատերազմելու, Անդրոմաքէայ հրաժեշտի ողջոյնները կուտայ, և անոր խնամոց կը յանձնէ իրենց Ատաիանաքսը: Այն քաղցր և գորովալից մօր քով, զարմանալի հակակրօւթէամբ, կ'երևնայ մեզ վայրագն և ամբարտաւան Հերմիօնէ: Մասնուած, երեսի վրայ ձգուած այն ապերախտէն՝ զոր ինք դեռ կը սիրէ, ամէն վայրկեան կիրքը կը փոփոխէ. մերթ կը յուսայ զինքը նորէն վաստրկիլ, և մերթ զանիկայ պատուհասելու փափաքով վառուած է սիրար: Ահաւոր պատերազմ մըն է իր սրտին մէջ յուզուածը. Պիրրոսի սիրովը բորբոքած՝ կը բողբօքէ ատել զինքը, ու կը կեղծաւորի սիրել զՌեաս՝ մինչդեռ սրտովը կ'ատէ զինքը. և երբ իր յուսահատութեանը մէջ, իր ատելի իշխանին հրաման կուտայ սպանանել զնա զոր կը սիրէ, իր բարկութեան սաստիցը տակ կ'ընկճէ իրեն ակնարկութեան հնազանդող թշուառը: Ահաւասիկ եղերերգական կիրք մը՝ իր ամէն արհաւրօքը, բայց իր ամբողջ գեղեցկութեանը մէջ: Եւ Որեսոս, որ արդէն ճակատագրէն զարնուած է, վասն զի կը սիրէ՝ բայց չկրնար ինքզինքը սիրելի ընել, որչափ խանդաղատական է իր հպատակութեանը մէջ, բորբոքուած իր յոյսերովը, ազնուական իր մերժմամբը, ասաւոր՝ յուսահատութեամբը, վսեմ իր խղճի խայթերովը: Քննադատք կը դսրովեն՝ քերթողին Պիրրոսի տուած բարուց նկարագիրը, որ ուզելով բռնադատել զԱնդրոմաքէ՝ ի հարանութիւն, կը սպառնայ կորուսանել անոր որդին, և սակայն կ'երևնայ թէ անոնք չեն ուզած յիշել թէ որպիսի բուռն կերպարանքի տակ

ստորագրած է զնա Վիրգիլ Էնիաիանին մէջ, Քաղլիացի քերթողը նոյնը ուղած է յիշեցընել իր ողբերգութեանը մէջ:

Սիրոյ կիրքն է միայն ողբերգութեան զսպանակները շարժողը. Որեսա կը սիրէ զՀերմիոնէ, Հերմիոն՝ զՊիրրոս, Պիրրոս՝ զԱնդրոմաքէ, և Անդրոմաքէ հաւատարիմ կ'ուզէ մնալ Հեկտորի յիշատակին: Սիրոյ այս կռիւներուն մէջ, որ անգագար իրարու կը հանդիպին և մեկզմէկ կը մըղեն, Ռասին կ'առաջնորդէ հանդիսատեսին սրտի յուզմանէ մը ուրիշ յուզման, առանց իրեն հանգչելու ժամանակ թողլու: Տեսարաններն անանկ աղէկ կերպով իրարու հետ յարմարած են, որ ամէն նոր անձ մը երենալուն բեմին վրայ, նոր ազգեցութիւն և գեղեցիկ փոփոխութիւն մը կը ներկայացընեն: Ասոր մէջն է արուեստի կատարելութիւնը, նորանոր ազգեցութիւններով դրազեցընել ունկնդրոց սիրտը, առանց հեռանալու ՚ի ճշմարտանմանութենէ: Բայց Ռասինի ճարտարութիւնը՝ աւելի կերպով մը կը փայլէ զգացմանց ուժգնութեանը և ոճոյ կատարելութեանը մէջ: Կարելի է որ անկարեկիր մնան սիրտք Հերմիոնի յուսահատ և սրտաճմլիկ հառաչանոց առջև, երբ կ'ուզէ իր մասնէն վրէժ սուսուլ, և վրէժխնդրութեան լոկ անունը արհաւիրք կը լեցընէ զինքը. կամ երբ հաւասար զայրացմամբ ու գլխութեամբ կը աեսնենք Հերմիոնի հրամայելը առ Որեստ որ սպաննէ զՊիրրոս. և երբ Որեսա կը դառնայ ծանուցանելու իրեն թէ արդէն հրամանը կատարուած է, կարծես թէ իրեն հետ մէկտեղ կը ստիպուինք աղաղակել.

« Եւ ընդէր ըսպանանել. զինչ մեղաւ նա.
զինչ գործեաց.
Ո՛ր պատուիրեաց առնել քեզ զայդ... »

Վսեմ խօսք մը կրից և ճշմարտութեան. կայծա-
կի հարուած մը՝ որով կը զարնուի եղիւքին Ու-
րեստ, և ահաբեկ՝ կատաղեաց ձեռքը կը մատ-
նուի:

Կարծես թէ երիասարդ քերթողը, որ քա-
նըչորս տարուան հասակին թատերց վրայ հան-
դիսացընել տուաւ զԱնդրոմաքէ, կարգէ դուրս
բնաւորութեան ծանրութիւն մը և մեղամաղձոտ
եղած ըլլայ: Զարմանալի հակասութեամբ մը
նոյնպիսի բնաւորութեան մը տէր էր Մոլիէր,
այնպիսի ծիծաղաշարժ կատակերգութեանց հե-
զինակը. մինչդեռ Ռասին ծաղրաբանութեան
գրեթէ անդիմադարձ հակում մը ունէր, և ու-
րուն արգիւնք է Հակասիողք (les Plaideurs) կո-
չուած կատակերգութիւնը: Իստ մը ունէր Ռա-
սին, որուն շատ ետեւէն ինկաւ, և վերջապէս
կորսնցուց. ու դատաւորաց ու փաստաբանից
դէմ զայրանալով, Հակասիողք շարագրեց, և
ինքն իսկ Մոլիէր որ քերթողն վրայ ահաւոր
նախանձորգութիւն մը կը նկատէր Գոսնէյլի
հետ, վախցաւ որ չըլլայ թէ իրեն դէմ ալ վնա-
սակար մրցող մը ըլլայ: Եւ յիրաւի, Մոլիէրի
արժանաւոր է այս քերթութիւնը բարուց ծա-
ղրականութեամբը, զրուցատրութեան եռան-
դեամբը և ոճոյ ու ժպնութեամբը: Սակայն քննա-
բանից կարծիքն է թէ Հակասիողաց մէջ կը պակ-
սի այնպիսի բան մը, որ Մոլիէրի կատակերգու-
թեանց գլխաւոր յատկութիւնն է. այսինքն՝
բնականութիւն և ճշմարտանմանութիւն: Ամէն
անձինքը կարգէ դուրս եռանդնալից են. գրեթէ
միշտ քերթողն է որ կը խօսի, արհամարհոտ և
երգիծաբան եռանդեամբ, առանց մտածելու թէ
որպիսի ձեռքերէ կը մեկնին այն նետերը՝ զորս
կ'արձըկէ արքունեաց անձանցը վրայ: Ասկէ կը
հետեւի որ գեղեցիկ սողերով կը լեցընէ իր քեր-

Թուժիւնը, որոնք աւելի երգիծանութեան քան թէ կատակերգութեան կը վերաբերին. և երբ տեսարանին վրայ մտիկ ընենք, այն հանճարիմաստ խօսքերուն բազմութիւնը կը շրջընէ զմեզ, ինչպէս հրարուեստականք՝ որ երկըննալով կը յոգնեցընեն զաչս և զականջ: Անոր համար ալ է որ թէպէտ և Լուգովիկոս ԺԴին մեծապէս հաճոյ անցաւ այս կատակերգութիւնը, բայց հասարակաց կարծիքը անտարբերութեամբ ընդունեցաւ՝ անարժան արտագութիւն մը սեպելով Անդրամաքէն ստեղծող և գրող հանճարոյն:

Նոյն անտարբերութիւնը ցըցուց նաև երբ Բրիտանիոս ողբերգութիւնը թատեր վրայ երևցաւ:

Բրիտանիկոս՝ բոլորովին Ռասինի հանճարոյն արդիւնքն է, անոր համար ալ առիթ մեր մասնաւոր տեսութեանցը: Հնութեան ողբերգակ քերթողք՝ այս անգամ նիւթ մատակարարած չէին նոր քերթողին. միայն Տակիտոսի քանի մը տողերը բաւական եղեր էին գաղղիական թատերականութեան գլուխ գործոյ մը հանդիսացընելու: Ժամանակին ունկնդրացը այնչափ հաճոյ չանցաւ. ու գանուեցան անձինք որ խիստ քննադատութեամբ ուղեցին անպատիւ ընել թէ քերթողը և թէ անոր երկասիրութիւնը. բայց անոնց ամենուն պատասխանելու համար՝ բաւական է յիշեցընել Պուալոյի մէկ խօսքը, որ Բրիտանիկոսի ներկայացմանէն ետքը փութաց գրկեց Ղրասին. « Ահաւասիկ, ըսաւ, քու գրուածոցդ մէջ ամենէն աւելի կատարեալը »: Քննենք համառօտիւ նոյն ողբերգութեան մէջ երևցող գլխաւոր անձանց բարուց յատկութիւնները:

Ագրիպպինա, որուն ամենէն առաջ կը հանդիպինք թատերաբեմին վրայ, պատանւոյն Ներոնի մայրն է: Ինքը պահեր և սնուցեր է զնա կայսերութեան, 'ի մնաս Բրիտանիկոսի՝ որդւոյ կլաւ.

դեայ և Մեսսալինայի, յուսալով յանուն որդւոյն կառավարել պետութիւնը: Բնական փառասիրութիւն մըն է այս Կլաւդեայ այրւոյն. և այն կինը՝ որ գահոյից յաջորդութեան կարգը փոփոխել կ'ուզէ, իրեն պատրաստած դիւքը չըկորսնցընելու դիտամաք, այն կինը՝ որ իր հանձարովը տիրած է միշտ փեսային, որդւոյն և բոլոր աէրութեան վրայ, նպաստել լռնեցող ձայնագ մը չէ, ինչպէս զրուցեցին Ռասինի քննադատք:

Բուռոսի բարուցը համար ալ զրուցեցին թէ անխորհուրդ առաքինի ճշն է: Լսենք թէ ինչ պատասխան կուտայ Ագրիպպինայի, որ կը կշտամբէր վրա իբրև ապերախտ առ Ներոն.

« Զմանկութիւն ինքնակալին յիս ապաստան արարեր.
 Վրկայեմ, եւ պարտ է ինձ յիշող լինել այլում միշտ.
 Բայց երդուեալ ինչ էր իմ քեզ՝ վրասարանդի տալ ըզնա,
 Ինքնակալ հանել՝ որ լոկ հնազանդ լինել գիտիցէ:
 Ոչ առ այդ ոչ եւրս քեզ պատասխանի պարտիմ տալ.
 Ոչ եւս է նա քոյդ որդի, այլ աշխարհի պետ եւ տէր.
 Պահանջիմ, տիկին, համարս առ Հոռոմոց տէրութիւնն,
 Որ զկորուստ կամ զփրկութիւն իւր համարի յիս աւանդ:
 Ո՛հ, թէ հարկ ի տգիտութիւն ուսուցանել էր ըզնա,
 Ե՛ս միայն եւ Սենեկա կայաք ըզնա թիւրեւոյ. Ընդէր էր զմարդահաճոյսն յիւրոց շաւղացըն քեցեւ. »

Generated on 2016-05-23 12:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

դէմ Ագրիպպինայ, ու ջատագով կը կենայ Բրիտանիկոսի ընդդէմ Ներոնի, յայտնելով կայսեր թէ աւելի պտորասա է կեանքը դնել քան թէ թող տալ անոր եղեւն մը գործել: Այսպիսի իմաստներով Բոուս՝ քերթողին ստորագրած զարմանալի ու սիրելի անձ մը կ'ըլլայ. օրինակ մը այն առաքինութեանց որ իրենց մէջ կը փանեն իրենց ոյժը և վարձատրութիւնը. այնպիսի բարձր ու հաստատուն առաքինութիւն մը՝ որուն առջև յանցանքը կը խռովի և ախար կը խոնարհի:

Բրիտանիկոսի մէկ գլխաւոր թերութիւն մ'ալ այն սեպեր էին քննադատք որ զՆերոն անգութ անձ մը ստորագրած է, բայց առանց չար սիրտ ունենալու. ուր Ներոն ոչ միայն անգութ է չարութեամբ, այլ ինքն իսկ սեաւ չարասրտութիւնը: Նկատենք թէ ինչ կերպով դուրս ցատքեցուցած է Ռասին Ներոնի այս բնաւորութիւնը: Երիտասարդ կայսրը ինչուան այն ատեն առաքինի, — վասն զի մօրմէն կը վախնար և անոր իշխանութենէն կ'առաջնորդուէր, — յանկարծ ախտալի հակամիտութիւններէն և նենգաւոր խորհուրդներէ գրգռուած, կ'ուզէ խալըսիլ թէ Ագրիպպինայ և թէ 'ի Բոուսէ: Նախ կը սկսի իր մօրը, ուսկից կայսերութիւնը ընդունած էր, արգելուլ որ իր սենեակը չմանէ. և իրեն ցուցնելու համար թէ ինչպէս բանի աեղ չիդներ անոր իշխանութիւնը, գիշեր ատեն կը վերցընէ այն նորահասակ իշխանուհին՝ զոր Ագրիպպինա Բրիտանիկոսի համար որոշած էր, կայսերական աթոռէն զրկուելուն ցաւը անով մեղմելու զգելով: Միայն ան ատեն սիրով բորբոքեալ, ու տեսնելով արհամարհուած իր սէրը, չարութեամբ ու վատութեամբ վրէժ կը խնդրէ. կը ծածկէ ինքզինքը, իր նախանձորգին սիրաը՝ սիրողի մը համար

ամենէն աւելի ահաւոր հարուածով մը վիրաւո-
րելով. ալ չսիրուելու խէթը արթնցընելով հոն :
Տեսնենք թէ ինչ կերպով իրարու դէմ կը հանէ
Ռասին այս երկու նախանձորդքը, երկու եղբար-
քը : Ներոն յանակնկալս Բրիտանիկոսի վրայ կը
հասնի, երբ անիկայ իր սիրելւոյն ոտքն ինկած է .

ՆԵՐՈՆ

Օ՛ն, իշխանդ, մի՛ դադարեր ի գեղեցիկ քոց
տարփից :

Ի նորա շնորհակալեացն ի միտ առնում արդ,
տիկին,

Ըզքոյդ երախտիս. ի ծունկըս քո գրտի զնա :
Բայց նրմա, դոյզն ինչ եւ ինձ շնորհս ունեւ
վայել էր .

Տեղիս այս բարեդէպ է նմա, և զքեզ աստ
ունիմ՝

Ի դիւրեւ նրմա քաղցրը տեսութիւնս սյսպիսի :

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Է ինձ յոտս իւր արկանեւ ըզխնդութիւն իմ եւ
զվիշտ .

Ուր եւ սիրտ իւր հաճեսցի զի տեսից զինքն ան-
դանօր .

Եւ տեղեացըս տեսիլ՝ ուր պահես զինքն յարգե-
լանս՝

Ինձ չառնէ ինչ առաջի՝ յորմէ պակեայց զար-
հուրեալ :

ՆԵՐՈՆ

Իսկ քեզ զի՛նչ ցուցանեն որ քեզ ոչ ազդ առ-
նիցէ՛

Թէ յինէն ակնածել եւ հնազանդել պարտ է
ինձ :

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Ձիք նոցա տեսեալ սընեալս ըզմեզ, ոչ զիս, ոչ
ըզքեզ,

Ձիս առ քեզ հնազանդել, եւ զքեզ սպառնալ
յիս խրոխտով:

Եւ ոչ ակն ինչ ունէին. յորժամ տեսին զմեզ
ծընեալս,

Թէ գայցէ օր՝ զի Դոմեստ խօսեսցի 'նդ իս աի-
րաբար:

ՆԵՐՈՆ

Արդ հրամանք ճակատագրին ելին ըզձիցս յեսս
ընդդէմ:

Ես յայնժամ էի հնազանդ, եւ այժմ դու հնա-
զանդիս:

Եթէ քո չիք ուսեալ՝ ձեռաց վարչի հպատակ
կալ,

Մանուկ ես տակաւին, եւ մարթ է զքեզ հրա-
հանդել:

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Եւ ո՞ զիս հրահանդիցէ.

ՆԵՐՈՆ

Համանդամայն տէրութիւն,

Հռովմ:

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Միթէ ունի՞ Հռովմ յիրաւանցդ համարի

Զամենայն դաժանութիւն՝ ըզզրկանաց եւ
զուժոյ,
Զբանտարգելլս , զառեւանգ եւ զարձակումըն
կընոջ:

ՆԵՐՈՆ

Ոչ իշխէ 'նդ վայրաքընին զաչա իւր Հըռովմ ար-
կանեւ
Մինչև անդր ի գաղտնիս զոր ես յաչացըն ծած-
կեմ:
Նըմանեա՛ պատկառանացն.

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Յայտնի է զինչ խորհի նա:

ՆԵՐՈՆ

Այլ նա լուռ կայ գոնէ. առ լըռութեան օրի-
նակ:

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Սկըսանի արդ Ներոն ոչ եւս անձին բուռն
առնեւ:

ՆԵՐՈՆ

Արդ սկիզբն առնէ Ներոն եւ քո բանիցդ տաղ-
տկալ:

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Հանուրց պարտ էր օրհնեւ զարքայութեան իւ-
րոյ բաղդ:

ՆԵՐՈՆ

Բարեբաղդ թէ՛ անբաղդ, շատ է՝ յինէն երկիցեն:

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Ձցունիա չըճանաչեմ, կամ թէ խորհուրդք
այսպիսիք
Արժանի ոչ լինիցին՝ երբեք իւրում գովութեան:

ՆԵՐՈՆ

Եթէ ոչ գիտեմ ըզհնարս հաճոյ նըմա լինելոյ,
Գէթ զարուեստըն պատժելոյ գիտեմ զոսոխ մի
ժըմերս:

ԲՐԻՏԱՆԻԿ

Ձիս թէպէտև վըտանդ ինչ տագնապել կարիցէ,
Իւր եւեթ ատելութիւն կարող է զիս սասանել:

ՆԵՐՈՆ

Յանկացիր այնրմ, եւ զայս միայն կարեմ ասել
քեզ:

Ա՛րչափ հրաշալի է այս երկխօսութիւնը. ինչ
պէս ամէն մէկ տողին մէջ կը նկատուի Ներոնի
բարկութեան մեծնալը: Յաղթուած և նկուն
այն խօսքերու կռուին մէջ, սակայն կ'իմացուի
թէ Բրիտանիկոսի ծանրագնի պիտի ըլլայ այն
վայրկենական յաղթութիւնը: Անոր համար
կարծես թէ յայտնի տառերով կը կարգացուի
Ներոնի այս խօսքերուն մէջ. « Յանկացիր այ-
նրմ » . և երբ Ներոն զինքը բանտարգել կ'ընէ, և
Բրիտանիկոս այս խօսքերս կը զրուցէ

« Այսպէս զիտէ Ներոն յանկուցանել յինքն ըզսիրա ,

յայտնի կ'իմացուի թէ անով պիտի չյագի իր վրէժինգրութիւնը : Եւ Ներոն՝ որ ինչուան նոյն ատեն չարութիւնը կը ցուցնէր , ալ անկէ ետքը պիտի իմացնէ նա և անգթութիւնը : Վագր մըն է որ դեռ կը գեղեւի իր առաջին որսոյն վրայ իշնալ . բայց այն վայրկենին որ կը կասկածի թէ կրնայ իրմէ խուսափել , պատրաստ է անոր վրայ իշնալով գիշատելու : Այս վիճակին մէջն է Ներոն՝ երբ նախ Ագրիպպինա իր սասաիւքն և ըսպաւնալեօք , ու յետոյ Բոուոս իր աղաչանքներովն ու արցունքով կուգայ յորդորել զինքը Բրիտանիկոսի հետ հաշտուելու : Իր մօրը իշխանութենէն ու դաստիարակին առաքինութենէն ստիպուելով , կարծես թէ տեղիք կուտայ Ներոն , երբ յանկարծ վրայ կը հասնի Նարկիսոս , ու կը զրուցէ .

« Զամենայն ինչ հոգացայ , տէր , առ արդար պատուհասդ .

Պատրաստ է դեղ մահուն » :

Նարկիսոսի վրայ հասնիլը , երբ արդէն հեռացած է Բոուոս , այս անակնկալ անցքը առաքինութեան բարբաւոյն 'ի լեզու ախտից , թատերական տեսարանի վրայ ամենէն աւելի ազդու տպաւորութիւն մը ունեցող կիրք մըն է : Սրտաշարժ են դարձեալ Բոուոսի խօսքերն ու արտասուքը , անանկ որ ինքն իսկ Ներոն չկրնար դէմ կենալ առաքինութեան բերմանը : Սակայն Նարկիսոս կ'երևնայ . և այս մուտքը որ ճշմարտանման ու ամենաբնական է , հանդիսադրաց՝ ինչպէս նաև Ներոնի սրտին վրայ այնչափ ահաւոր ազ-

Անօրէնութեան լրանալուն ատենը մօտեցած է, եւ դեռ չենք կրնար նախագուշակել: Երկու իշխանք, 'ի նշան բարեկամութեան, մի և նոյն բաժակէն պիտի խմեն, բոլոր արքունականաց ներկայութեանը: Ներոն Բրիտանիկոսի կը դարձընէ զՅունիա. կը հաշտուի մօրը հետ. Ագրիպպի նայի ուրախութիւնը անպատմելի է. Յունիա միայն՝ զոր սէրը աւելի լուսամիտ ըրած է, կասկածանացու երկիւղի տաղնապներով կը խռովի: Եւ ահա յանակնկալ աղմկան ձայն մը կը լսուի խնջոյից սրահին մէջ. ձայն մը որ կ'աղաղակէ. « Երկինք, զԲրիտանիկ ապրեցո » . և ահա Բոուոս ներս կը մտնէ թալկացած և դողդոջուն անձամբ.

ԱԳՐԻՊՊԻՆԱ

Բոուոս, յով ընթանաս. կաց մընա, զինչ այդ իցէ...

ԲՈՌՈՍ

Վըճարեալ է, տիկին, փրչէ զոգին Բրիտանիկ:

ՅՈՒՆԻԱ

Ա՛խ իմն արքայորդի:

ԱԳՐԻՊՊԻՆԱ

Անշընչանայ...

ԲՈՌՈՍ

Մեռաւ իսկ:

Դըշնոյ մայր:

ՅՈՒՆԻԱ

Ներեւջիր մուգնութեանըս, տիկին.
Գնամ օգնել, եթէ կարեմ, կամ զհետ երթալ
ըզնորա:

Ու կը դիմէ անոր յօգնութիւն, եթէ դեռ ևս
կարելի է օգնել. մինակ կը մնան տեսարանին
վրայ Բոռոս և Ագրիպայինա:

ԱԳՐԻՊՊԻՆԱ

Որպիսի՞ ոճիր, Բոռոս:

ԲՈՌՈՍ

Յայսմհետէ ոչ կարեմ կեալ.
Տիկին, հարկ է զարքունիս և զինքնակալն
թողուլ:

ԱԳՐԻՊՊԻՆԱ

Եւ զիարդ. ո՞չ յարենէ եղբօր իւրոյ սոսկացաւ:

ԲՈՌՈՍ

Այս դաւանք յոյժ իմն խոր գաղանորոգայթ
նիւթեցան:

Իբրեւ այն ինչ ինքնակալն ետես զի գայր եղբայր
իւր,

Յարեաւ, գիրկս արկ նըմին, մեծ լըռութիւն, եւ
ահա

Յառաջեալ ինքնակալին առ ի մասունս իւր
բաժակ.

« Ի կընքել զայս օր, ասէ, բարենըշան հըմայիւք,
Ահա ձեռն իմ հեղու զերախայրիս բաժակիս,

Ո՛վ դիք, զորքս վրկայս կարգամ նըւիրացս հեղման՝

Օն արիք, ըզհաշտուութիւն մեր զայս եկայք օրհնեցէք »:

Ըզնոյն և Բրիտանիկ կրօնաց երգմունքս դաշանց:

Ըզբաժակն ի ձեռին նորա ելից Նարկիսոս.

Բայց շըրթունք իւր հազիւ հըպեալ յեզերքս նորա,

Ոչ իսկ սուր երկաթի այնքան ազդէ զօրութիւն,
Եւ անդէն, տիկին, յաչաց նորա հատաւ արեւ իւր,

Եւ անկաւ ի տապաստակ իւր անդ դիցուրտ անկենդան:

Տես քանի՛ զամենեցուն միտքս պակոյց այն հարուած,

Կէս մի զարհուրեալ, աղաղակաւ ել ի դուրս.

Իսկ որ ենն արքունեաց սովորութեան հըմտագոյնք,

Ըստ աչաց ինքնակալին յարդարեցին զդէմս իւրեանց:

Իսկ ինքն նա՛ յանկողին իւր որպէս էրն ընկողնեալ,

Չերեւի ամենեւին բնաւին պարտեալ յափշտութիւն:

« Արկածդ յորոյ խիթայք բըռնութենէն, ասէ մեզ,

Անվրտանդ անց բազում անգամ զգորա մանկութեամբ »:

Նարկիսոս կամէր իմն անդ՝ զուր պատճառիւ տըխրութիւն,

Եւ փայլէր նըմին յանկամս իսկ ցնծութիւն իւր դրուժան:

Ես՝ անփոյթ և սպառնալեաց կայսեր՝ թէ գոյր ժպրհութեանս,

Զատեղի արքունեացն հերձի անցի զխուռն ամբոխ,
 Եւ թաղծեալ նենգազրաւ ըսպանութեամբն՝
 երթայի
 Աշխարեւ ըզբրիտանիկ եւ զինքնակալն եւ զաշ-
 խարհս:

Բաց 'ի թատերական գեղեցկութենէն, Ռա-
 սինի այս ողբերգութիւնը Տակիտոսի արժանա-
 ւոր պատմական տեսարան մը կ'ընծայէ. — Նե-
 րոնի Հռովմը մեզի կը նկարագրէ, այն անձին
 ձեռացը տակ՝ որուն անունը պիտի ըլլայ

« ... յաղգ ապառնի յաւիտեանց՝
 Ի նախատ գըժընդակ՝ խըժգըժագոյն գոռողից »:

Բրիտանիկէն ետքը շարագրած է Ռասին զԲե-
 ռէիկէ: Պարզ ու սրտաշարժ նիւթ մը՝ զոր
 Գուանէյլի և Ռասինի հաւասարապէս առաջարկած
 է իշխանուհին Հենրիկէ Անգլիոյ, և որ կ'ամփո-
 փուէր Սուեատնիոսի այս քանի մը խօսքերուն
 մէջ. « Տիտոս որ կարգէ գուրս սիրով վառուած
 էր Բերենիկէ թագուհւոյն վրայ, և ինչպէս կ'ը-
 սեն, ինչուան խօսք ալ աուեր էր հետը ամուս-
 նանալու, իր ու անոր կամացը գէմ, Հռովմէն
 խրկեց զինքը, կայսերութեանը առաջին օրե-
 րէն »: Վլլթէն՝ որ զարմացող էր Ռասինի քեր-
 թողական հանճարոյն վրայ, կը պնդէ թէ Բերե-
 նիկէ ողբերգութիւն մը չէ: Ասոր պատասխան՝
 նոյն իսկ Ռասինի խօսքերովը կ'ուզենք տալ.

« Կը գանուին, կ'ըսէ, ոմանք որ այս ողբեր-
 գութեանս պարզութիւնը տեսնելով, գիւտի
 պակասութիւն կ'ենթագրեն անոր մէջ: Զեն ան-
 գրագաւնար թէ ընդհակառակն բոլոր գիւտը՝
 աննշան նիւթ մը իրակացընելուն վրայ է. և թէ

դիպաց յաճախութիւնը պատասպարան մը եղած է միշտ այն քերթողաց որ իրենց հանճարոյն վերայ չեն կրնար տեսնել ոչ բաւական արգասաւորութիւն և ոչ ոյժ, որ կարենան հինգ արարուածներով զբաղեցընել իրենց ունկնդիրքը պարզ նիւթով մը, չղակսեցընելով երբէք կրից բանութիւնը, զգացմանց գեղեցկութիւնը, բացատրութեանց վայելչութիւնը »):

Այս քանի մը խօսքերուն մէջ կարծես թէ կը համառօտէ Ռասին իր ողբերգական դրութիւնը. և տարակոյս չկայ որ պարզութիւնն ալ իր գեղեցկութիւնն և ազգեցութիւնը ունի. երբ սրաի հետ կը խօսի քերթողը և զայն կը գորովէ, ալ իր վախճանին հասած է: Թշուառ իշխանուհին որ Ռասինի և Գոռնէյլի մէջ այս քերթողական մեղամարտը գրգռեր էր, չկրցաւ վկայ ըլլալ յաղթանակին. իր խեղճ մահը՝ սյւրց դատաստանին ձգեց երկու նախանձորդ քերթողաց վէճին վախճանը: Յաղթութիւնը անտարակոյս էր: Գոռնէյլի բարեկամներն իրենց պարտութեանը վրայ դառնացած, ամէն ջանքերնին բանեցուցին 'ի դատափետել քերթողին Պայազիտ ողբերգութիւնը, զոր Ռասին Բերենիկէէն ետքը շարագրեց:

Եւրոպական հեղինակաց շատին թերութիւնն է՝ արևելքի վրայ խօսիլ և գրել, առանց կատարելապէս ճանչնալու զարևելա: Ասոր մէջն է Ռասինի գլխաւոր պակասութիւնը Պայազիտ ողբերգութեան մէջ, որ տաճիկ արքունեաց և սովորութեանց անտարան մը պէտք է ընծայէ բնականութիւնը չկորսնցընելու համար. և ընդհակառակն արևմտեան բարուց և սովորութեանց վրայ ձուլուած է: Այս նկատմամբ եթէ քննադատք իրաւունք ունենան՝ Ռասինի ողբերգութեանց մէջ երկրորդականներէն սեպել զՊայազիտ, սա-

կայն միւս կողմանէ այնչափ է կրից կորովը, իմաստից ուժգնութիւնն և բացատրութեանց գեղեցկութիւնը, որ առանց քերթողին նախատինք ընելու, կրնայ անբաժան սեպուիլ իր անունը անմահացընող ուրիշ երկասիրութիւններէն:

Պայաւէփին կը յաջորդէ Ռասինի Միհրդաթ ողբերգութիւնը, որն որ անհամեմատ ընդունելութիւն գտաւ՝ առաջնոյն համեմատութեամբ. և կ'արժէր ալ՝ Մոնիմեայ խանդաղատական շնորհացը, Քսիփարեսի գիւցազնական առաքինութեանը և Միհրդատայ վեհանձն մեծութեանը համար: Պոնտացւոց այս ահաւոր թագաւորը, որ արժանապէս մեծ տեղ մը գրաւած է ոչ միայն ազգային, այլ նաև հռովմէական պատմութեան մէջ, ու գրեթէ վաթսուն տարի պատերազմեցաւ հասարակապետութեան և անոր հուշականուն Սիլլա, Լուկուլլոս և Պոմպէոս զօրավարաց դէմ, ամենայարմար անձն մըն է ոչ միայն ողբերգակ՝ այլ նաև վիպասանական քերթութեան: Իր կենաց երկար ընթացիցը մէջ անշուշտ շատ դէպքեր յուզեցին և խռովեցին այն մեծ գլուխը, և ինքն ալ ունեցաւ իր ակարութիւններն ու կրքերը. և շատ անգամ մեծութեանը հետ խառնեց զնենգաւորութիւն և զանգթութիւն. գէթ այսպէս կը նկարագրէ զինքը պատմութիւնը, և որուն ուզած է Ռասին հետևիլ: Բայց մեզի ծանր կուգայ ենթադրել թէ իր եթանասունուերկու տարուան հասակին, այնպիսի գիւցազն մը՝ որուն անկումը և մահը Ռասինի ողբերգութեան հանգոյցն է, նախանձորք ըլլայ իր որդւոցը: Ազգային պատմութեան Միհրդատայ տուած բարբը՝ շատ աւելի մեծավայելուչ է, և մահն ալ արժանաւոր այնպիսի քաջի մը, որով շատ աւելի յարմար ողբերգութեան և սիրտ գորովելու: Ռասին իր արուես-

տողն ու հանձարով՝ գիտցեր է Թատերական ընել իւր նկարագրած Միհրդատը, բայց զմեզ գոհ չընէր :

Վոլթեր կ'ըսէ Շուեռաց Կարողոս ԺԲ Թագաւորին համար թէ Ռասինի ողբերգութեանց մէջ ամենէն աւելի նախամեծար կը համարէր զՄիհրդատ : Անշուշտ նմանութիւն մը կ'ախորժէր տեսնել իր ու Պոնտոսի Թագաւորին մէջ : Սակայն ինքն Վոլթեր անոր գլուխ գործոց կը սեպէ զԻփիգէնի յԱւլիս : Ծանօթ է մեր ընթերցողացը թէ համանուն ողբերգութիւն մը Ռասինէն շատ առաջ յօրինած է՝ յունական ողբերգութեանց հայրը Եւրիպիդէս, և արժանապէս համբաւ ստացած . ոչինչ նուազ եղաւ նաև գաղղիացի քերթողին փառքը :

Առանց ուզելու այս երկու ողբերգութեանց մէջ եղած նմանութեանց վրայ խօսքերնիս յերկարել, բաւական սեպենք ըսելը թէ էական տարբերութիւնը հանգուցին մէջ է : Յունական ողբերգութեան մէջ՝ երբ Իփիգէնի մահացու հարուածը պիտի ընդունի, Անահիտ կը փրկէ զոնք, անոր տեղը եղն մը դնելով : Այս յունական՝ կամ բոլորովին առասպելեալ հանգոյցը, չէր կրնար գաղղիացի հանդիսականքն գոհ ընելու ստի և լաւագոյն էր քերթողին որ Եւրիպիդէայ առասպելէն հրաժարելով, աւելի հետևող ըլլար Եսթիլէսի Ագամեմոնին և Սոփոկլի Ելէկոբոյին, որոց երկուքն ալ կը ձևացընեն թէ Իփիգէնի մեռած ըլլայ յԱւլիս : Բայց Ռասինի գժնդակ կ'երևնար թատերաբեմին վրայ անանկ առաքինի ու սիրելի անձի մը սպանութիւնը ներկայացընել : Որչափ ալ մեծ էր այս արգելքը, բայց քերթողին հանձարոյն գժուարին չէր յազմանակել անոր . ուստի Հոմերոսի վկայութեանը վրայ, որ Յունաց Տրոյլայ դիմաց հասնելէն ետքը՝ դեռ ևս

յերկարակեաց կ'ընէ զԻփիգենիա, ինչպէս նաև Պաւսանիայ պատմչի և Սաեսիքորայ քերթողի՝ որոնք կը հաւատան թէ յԱւլիս զոհուող Իփիգենին՝ Ագամեմնոնի և Կլիտեմնեստրայ դուստրը չէր, այլ Հելլենեայ և Թեսէոսի, ուղեց իր ստեղծաբանութեանը մէջ խոթել այս իշխանուհին, որուն խօսքը չկայ Եւրիպիդեայ մէջ. և որովհետև հարկ էր այս անձը բնական և թատերական կերպով ներս խոթել, ենթադրեց թէ Երիփիլէ, — վասն զի այս անունը կուտայ իշխանուհոյն, — անգէտ իր ծննդեան գաղտնեացը, Աւլիս եկած ըլլայ աստուածայնոյն Կալքասայ պատգամհարցընելու, և թէ Ա.քիլլէայ սիրելին ալ ըլլալով, Իփիգենեայ նախանձորդը կ'ըլլայ: Այսպիսի նոր անձ մը խոթելով ողբերգութեան մէջ, յաջողեցաւ Ռասին սգի տալ իր ստեղծաբանութեանը սիրոյ և նախանձորգութեան փոփոխակի տեսարաններով, որոնք թէպէտ հին ազգի մը նկատմամբ այնչափ բնական ալ չըլան, բայց Քաղլիացոց հաճոյանալուն տարակոյս չկար:

Եւրիպիդեայ քով, Ա.քիլլէս չսիրեր զԻփիգենի. անոր պաշտպան կը հանդիսանայ միայն անոր համար, որովհետև իր անուան պատրուակաւը ածեր էին զինքն յԱւլիս, և ուր խեղճը մահը պիտի գտնէր: Ասիկայ ազնուական է և գիւցազին արժանաւոր. սակայն ճրջափ անհամեմատ թատերական է Ռասինի Ա.քիլլէսը: Իր սիրելին, իր հարսն է, որուն պաշտպանութիւնը կ'ընէ Ագամեմնոնի ու Կալքասայ դէմ, բանակի մը, նոյն խկաստուածոց դէմ: Այսպէս բարկացայտ աչքերով ու սպառնալից շրթամբ կուգայ գտանել զարքայից արքայն. ինքն է ստուգիւ Հոմերի ստորագրած Ա.քիլլէսը, բարկացայտ, ուժգին և ահարկու: Ո՛րչափ դեղեցիկ է արուեստը այն տեսարանին մէջ, զոր գաղլիացի քերթողը այնչափ

յաջողութեամբ 'ի փոխ կ'առնու յիշխականէն: Ագամեմնոն՝ խանդաղատելով Իփիգենեայ արտասուքէն, չկարենալով դէմ կենալ Կլիտեմնեստրայ յուսահատ ցաւոցը, կարծես թէ իր որդեսպան փառասիրութենէն ետ պիտի կենայ. և ահա կ'երևնայ Աքիլլէս, կը սպառնայ Աքիլլ, և ամենայն ինչ կերպարանափոխ կ'ըլլայ. ինչ որ Ագամեմնոն կրնար շնորհել առ գթութեան, հիմա առ երկիւղի տալու կասկած պիտի ազդէ. ուստի պէտք է որ մեռնի իր դուստրը. ասանկ կը պահանջէ պատիւը: Այս է որ կը պահասի յԵւրիպիդէս. և հարկ չէ ըսել թէ որչափ սրտաշարժ կ'ընէ տեսարանը Աքիլլէսի և Իփիգենեայ սէրը. վասն զի եթէ ուզեն անկէ վերցընել զայն, Իփիգենի՝ միայն կենացը զոհը պիտի ընէ հօրը, և Աքիլլէս միայն իր անուանը փառաց համար պիտի կուռի: Սակայն որչափ աւելի խանդաղատական է, որչափ վսեմ այն օրիորդը որ քիչ մը առաջ այնչափ բարեբաստիկ, արիւննուշտ կուռ մը արդիւելու համար՝ իր անձը կը ձգէ հօրը ու սիրելոյն մէջ, և մահը յանձն առնելով կ'ըսէ Աքիլլէսին.

ԻՓԻԳԵՆԻ

Ըզկենաց եղկելոյս ոչ կախեցին բնաւ երկինք
 Ըզքոյոյ ճակատագրիդ երջանկութիւն և ըզբաղդ.
 Սէր մեր խնայ գործէր մեզ, սակայն հրամանք
 բախտաբաշխք
 Կամին զքո երջանկութիւնդ արդիւնս առնել իմ
 մահուս:
 Հայեաց, տէր, հայեաց յառատաբեր փառաց
 հունձս
 Զոր առոյգ բազկացրդ քոց մատուցանէ յաղ-
 թութիւն.

9

2*

Ասպարէզըն շքեղ որում տենչայքդ համօրէն ,
Թէ արեամբս ոչ ոռոգի , ամուլ անբեր է առ
ձեզ .

Այս հրամանք են աստուածոց , ազգեալք ի սիրտ
հօր իմոյ ,

Նա ի զուր անունկնդիր լեալ կալքասայ՝ մերժէր
զայն ,

Ի բերանս Հելլենաց , դաշնակցաց ինձ հակառակ ,
Հրամանք նոցին յաւերժք մերկացան մեզ յայտ-
նապէս .

Ե՛րթ աղէ , ես փառաց քոց անկանիմ խափան
մեծ .

Դու ինքնին արձակեսցիր զուխտ դաշանց քոց
պատգամաց ,

Պանծացո զգիւցազնըդ զայդ՝ յունաստանի ա-
ւետեալ ,

Դարձո՛ զսրբացաւութիւնդ ընդ թըշնամեաց իւ-
րոց դէմ :

Հատանին արդ Պրիամու գոյնք , արդ Տրոյա
տագնապաւ ,

Զարհուրի յիմ խարուկէս , եւ յարտասուս քո
մուրնչէ :

Օ՛ն արի , եւ ի պարիսպս իւր ի բնակչաց ամայիս ,
Տուր այրեացըն արովացւոց կոծել ողբովք ըզ-
մահ իմ ,

Ես ի սոյն յոյս մեռանիմ ուրախ զուարթ եւ
խաղաղս :

Ասանկ իր սիրելւոյն փառացը վրայ կը զոհուի .
և ինչ աւելի մեծ նշանակ մը կրնար տալ սիրոյն :
Իսկ Աքիլէս ճրջափ գեղեցիկ և մեծ է իր ցաւոցը
մէջ և իր յուսահատութեանը , երբ տեսնելով որ
չկրնար իր տարփալւոյն դիւցազնական մտաց ո-
րոշմանն յաղթել , կ'աղաղակէ .

« Բարևոք է, կայցեն բանք: Ե՛րթ, անողորմ,
 լեր հնազանդ,
 Խընդրեա զմահ, որ այնչափ քեզ չըքնաղադէմ
 երեւի,
 Տուր առ հայրըդ ըզսիրադ՝ յորում ես ոչ թէ
 այնչափ
 Մեծարանըս նըշմարեմ առ նա քան խէթ ինչ
 ընդ իս:
 Արդար կատաղութիւն պատեալ զոգիս պաշարէ.
 Դու երթաս ի բազինն, եւ ես, բամբիշն, ընթա-
 նամ:
 Թէ արեանց եւ մահունց երկինք քաղցեալ ինչ
 իցեն,
 Առաւել արեամբ սեղանք իւր ոչ երբէք ծըխե-
 ցան:
 Զաչացու սիրոյս իմում օրէն լիցի ամենայն.
 Առաջին ըսպանդ զոհիս եղիցի անդ քըրմապետն.
 Եւ խարոյկն յիմմէ բազկէ քակեալ եղծեալ եւ
 կործան
 Ընդ արիւնըս գահճացըն ցան եւ ցիր լուղեսցի.
 Եւ թէ յայն արհաւիրս յետին խըռով չըփոթից՝
 Հայր քո ևս հարեալ անկցի եւ կորիցէ ի տեղ-
 ւոջն,
 Յայնժամ քո զմեծարանացըդ ժանտ արդիւնըս
 տեսեալ,
 Մանիցես ըզհարուածան որոց առիթ իցես դու:

Ահաւասիկ Հովերի արժանաւոր գիւցազն մը.
 և այս կերպով կարելի է միայն ոչ լոկ հնութեան
 հաւասարիլ, այլ նաեւ գերազանցել: Ուստի և
 իրաւամբ կը գրէր Պուալոյ առ քերթողն. « Եր-
 բէք Եւրիպիդեայ յօրինած Իփիգենիին չկրցաւ
 հոն գումարուած Յունաց աչքէն այնչափ ար-
 ցունք քամել, որչափ մեր աչքերէն՝ քու հա-
 մանուն երկասիրութիւնդ »:

Բ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՌԱՍԻՆ

(ՀԱՏՈՒԱԾ Բ)

Իբիգէնի յԱւգի ողբերգութեան ստացած անչափ յաջողութիւնը՝ ալ աւելի սիրելի ըրաւ Ռասինի հետոյ նմանողութիւնը. բայց անման հանճարը լաւ հասկըցեր էր թէ նմանութիւնը անօգուտ է երբ իր կողմանէ յատուկ ստեղծագործութիւնը պակսի: Որ և իցէ գրականական նշանաւոր արտադրութեանց մէջ՝ նախնական կարգի գեղեցկութիւններ կան՝ որոնց յատուկ է ամէն ժամանակաց և տեղեաց անձինքը զմայլեցընել. կան այնպիսի գեղեցկութիւններ ալ որ կրնան հաճոյանալ այն ազգին և ժամանակին յորում երևցած են: Ռասին մանկութեան հասակէն յոյն ողբերգուաց գրուածներուն ընթերցմամբը սնած, կը սքանչանար անոնց վրայ. բայց այդ զարմանքը կոյր նախապաշարման մը արդիւնք չէր, որ ծառայաբար անոնց ետէն ընթանայ, առանց ուզելու նոր ճամբայ մը բանալ: Ջարմացած էր Սոփոկլի հանճարոյն և մտածու.

Թեանց նորութեանը վրայ. սակայն երբէք չճամարձակեցաւ գաղղիական թատերաց վրայ երևցնել Եղիպոսի բանաստեղծական և ողբերգակ կերպարանքը: Սոփոկլի այն ողբերգութիւնը այնչափ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէր վրան, որ օր մը Սթէոյլ գտնուելով Պուալոյի, Նիքոլի և ուրիշ քանի մը բարեկամաց մէջ, ձեռքն առաւ զԵղիպոս, ու գիրքը ձեռքը թարգմանելու ատեն այնչափ զգածուեցաւ՝ որ իր բոլոր ունկնդիրքը երկիւղիւ և գթութեամբ լեցուց:

Ոչ նուազ էր քերթողին զարմանքն ու յարգը Եւրիպիդեսայ վրայ. սակայն աւելի դիւրին կ'երևնար անոր հետևողութիւնը. և Իփիգենեայ յաջողութիւնը իւրախուսեց զինքն նոր փորձի մը: Յոյն ողբերգուին Հիպոլիտը, որուն նմանութիւնն յօրինած էր Սենեկա, իրեն երևցաւ թէ գեռ գաղղիական տեսարանին վրայ անծանօթ գեղեցկութիւններ կ'ամփոփէր: Բայց այդ գեղեցկութիւնը չգտաւ յոյն քերթողին նկարագրած գրչխաւոր անձին վրայ. Հիպպոլիտեայ՝ որուն վայրագ առաքինութիւնը փառք կը սեպէր արհամարհել ամէն սէր. և զոր ատելութեամբ կը հալածէր Աստղիկ, վասն զի միայն Անահայ սեզաններուն խունկ կը ծխէր. այլ գտաւ՝ Թեսէոսի թշուառ հարսին վրայ. այն Փեդրային՝ որուն սիրտը պարտաւոր սիրով մը կը բորբոքէ Աստղիկ, իր փեսին որդւոյն. և որ ընդունայն տեղ դէմ կը գառնայ այն դժնդակ կրքին: Հերմիոնէի, Հռքսանեայ բարուցը մէջ՝ ստորագրեր էր Ռասին կնոջ մը նախանձաբեկ վայրագութիւնը, որ կը սիրէ առանց սիրուելու, բայց կրնայ անպատկառ և առանց խղճի ինքզինքը մասանել կրնցը ձեռք: Փեդրայի սէրը աւելի թատերական է, վասն զի ակամայ է, և պարտուց և առաքինութեան զգացմունքը այնպիսի

յանցանքի մը պարտաւոր կ'երեցընեն զինքը, որոյ ամօթն ու խայթը անդադար պիտի հալածէ զինքը:

Համառօտիւ նշանակենք յունական ողբերգու թեան կմախքը: Կանխաբան առանձնախօսու թեան մէջ ալ կը նկատենք զԱստղիկ որ կը պատ մէ թէ ինչպէս առ 'ի պատուհասել զՀիպպոլիտ՝ իրեն աստուածու թեան դէմ ըրած նախատանացը համար, որովհետև ոչ այլ ինչ սիրեր էր յաշխարհի բայց յորսոց, բունն սէր մը ազգեր է անոր սըրտին մէջ առ Փեդրա զոքանչ իւր. և թէ պիտի մեռնի Փեդրա, բայց հրապարակագոյժ հռչակելով Հիպպոլիտեայ յանցանքը, և թէ վերջապէս ինքն իսկ Հիպպոլիտ պիտի մեռնի, զո՛հ ըլլալով հորը վրէժխնդրութեանը: Առանց փնտուելու թէ ինչ վախճանաւ ուղեր է Եւրիպիդէս ըլլալքը յառաջագոյն ծանուցանել, չենք կրնար զանց առնել նշանակելէն թէ Փեդրայի ցաւն ու խիղճը ինչ տպաւորութիւն կ'ընէ վրանիս, երբ կը տեսնենք որ գեռ ինքզինքը չսպաննած, կը գրէ առ Թեսէոս այնպիսի սուտ մը որ Հիպպոլիդեայ մահուանը պատճառ պիտի ըլլայ: Փեդրա ամբաստանելով զՀիպպոլիդէս այնպիսի յանցանքի մը համար՝ որուն միայն ինքն է պարտաւոր, ատելի է ինչուան այն վայրկեանը յորում ինքզինքը կը սպաննէ, իր սերը հեղձուցանելու համար:

Ռասին զգուշացաւ իր դիւցազնուհւոյն այնպիսի զգացմունքներ տալէն. Ենոն՝ Փեդրայի գայեակն է, որ իր տիրուհւոյն պատիւը պահելու համար, կը յայտնէ, առանց անոր խոստովանութեանը, Հիպպոլիտեայ կարծեցեալ յանցանքը: Փեդրա՝ երբ կ'իմանայ Ենոնի ստուծիւնը, կուգայ ինքզինքն ամբաստանելու, երբ յանկարծ կ'արգելուի խօսքը անոր շրթանցը վրայ: Ո՛վ է որ

խափանարար կ'ըլլայ անոր այս վեհանձնական գործը կատարելու: Ասոր մէջն է գաղղիացի քերթողին մեծ արուեստը: Փեղրա պատրաստ է Հիպպոլիտեայ անմեղութիւնը յայտնելու, չքթանցը վրայ է, ինչպէս ըսինք, այն խօսքը, երբ յանկարծ կ'իմանայ թէ Արիկիա արդէն գրաւած է անոր սիրտը, սիրոյ հաւատարմութեանն խօսքը իրմէ ընդունած: Փեղրայի համար անակընկալ հարուած մը. անոր մէջ կը նկատէ իր թշուառութեան լրումը... Նախանձ... այս կիրքը մեծ է իրեն համար քան ամէն խիթալի պատուհասներն. ալ ինքիրմէ դուրս ելած կ'ըսէ.

« Աղէտք նորօրինակ, նորանըջան պահեալին ձվիշտ
Որ ինչ կրեցի երկիւղ, զայրոյթ, բոց մոլեգին
տըռփանաց,
Սարսափ խըղճի և նախատինք անգութ մերժման
անբերելիք,
Գուզնաքեայք էին ճաշակք վըշտաց զոր այժմըս
կըրեմ:
Սիրեն զիրեարս, եւ որովք հըմայիւք զաչս իմ
պատրեցին,
Ո՞րպէս եւ երբ եւ ուրանօր երեսեցան իրերաց.
Գիտէիր դու, եւ առ իմէ՞ զիս ի պատրանըս թո-
ղուիր.
Ո՞չ կարէիր, ինձ ըզնոցայն յայտնել ըզսէր գաղ-
տագողի.
Լինէին խօսակիցք ըստէս միմեանց եւ հետա-
զօտք.
Ի խորս անտառաց տային նոքա խոյս ի թա-
քուստ.
Աւա՛ղ, ազատ համարձակ առնէին նոքա այց մի-
մեանց,
Եւ հաճոյ թըւէր երկնից տարփից նոցին անմե-
ղութիւն.

Անխիղճ ըզբաղձանաց սիրոյ ըզհեա ընթանային .
 Օր իւրաքանչիւր պարզ եւ պայծառ ծագէր
 նոցին :
 Իսկ ես տըխուր ընկեցիկ մերժեալ ի բնաւ հա-
 մագոյից ,
 Խոյս ի լուսոյ տայի ի բաց փախըստական ի տուն-
 ջենէ ,
 Եւ զմահ եւեթ իշխէի փոխանակ դից յաղերս
 ածել .
 Դէտակն օրհասին իմում կալեալ ըսպասէի .
 Մաղձ ի ճարակ , եւ արտասուք էին փոխան ինձ
 ըմպելոյ .
 Եւ դէտք յաղէտս իմ առննթեր՝ ոչ իշխէի լաւ
 համարձակ ,
 Զգեղերական ըսփոփանացըն գողալով առեալ
 ճաշակ .
 Եւ ընդ լուրջ կերպարանօք զաղմուկ սըրտի
 պատրըւակեալ ,
 Ըստիպէի յաճախ իմոցըս ժոյժ ունել արտա-
 սուաց » :

Եւրիպիդէս Թատերաբեմին վըայ կը ներկայա-
 ցընէ Փեդրայի մահը , զՀիպոլիդէս ամբաստա-
 նելէն ետքը . սակայն որչափ աւելի սրտաշարժ ,
 գեղեցիկ ու Թատերական է Ռասինի ստորագրա-
 ծը , երբ Փեդրա անգէտ Հիպոլիդէայ մահուա-
 նը , կ'երևնայ Թալկացեալ և մերձ 'ի մահ' զըու-
 ցելու գիւցազին զոր ալ չհամարձակիր իր ամու-
 սինը կոչել .

« Կարճին վայրկեանք ինձ , լուր Թեսէ , ես ինքն
 յորդի քո զգաստասեր ,
 Ես ինքն յորդի քո ի պարկեշտ իշխեցի ական մը-
 ծըղնեայ

Այն արկանէլ եւ յայրատ, հուր եւեթ ժանտ
արկ յիս երկին.

Ապիրասն Ենոնէ զայլն ամենայն նիւթեաց
չարիս.

Երկեաւ զի մի Իպպոլիտ՝ մուկնուութեան իմոյ
գիտակ

Ի վեր ըզհուրըն զայն հանցէ որ արկանէր սոս-
կումն ի նա:

Զեղծեալ իմովըս նենգաժեան անհընարին տը-
կարութեամբ,

Յուսկըն քոյին աճապարեաց չարախօսել ըզնը-
մանէ.

Այլ ըզչարեացն ելոյծ ըզվրէժ. ի ցասմանէ իմմէ
խուսեալ,

Քաղցրագոյն յոյժ պատուհաս խընդրեաց յալիս
անդ ծովու:

Վաղ իսկ ըզբախտ իմ սահմանեալ էր ապաքէն
երկաթոյ,

Այլ հեծելով տայի հեծել անմեղութեան ի կաս-
կածանս.

Կամեցայ զխիղճ իմ առաջի քոյ մերկանալ յա-
ռաջագոյն.

Եւ ապա էջս ի դըժոխս ընդ յամբագոյն առնել
ուղի.

Ընկալայ, ի բոցակէզ անդր յերակունս իմ հեղի
Ըզչարաթոյն առ ի Մեդեայ երբեմն ածեալ ի
յԱթէնս.

Արդէն դեղոյն այնորիկ ազդումն ի սիրտ իմ ժա-
մանեալ,

Յօրհասականս յայս ի սիրտ ազդէ սարսուռ իմն
անծանօթ.

Արդէն մէգ զարտեւանամբքս անկեալ՝ աղօտ
նըշմարեմ

Զերկին, եւ զայր իմ յերեսաց աստի իմոց թըշ-
նամանեալ.

Եւ մահ յաչաց իմոց բարձեալ զարեւ ի բաց,
 հատուցանէ
 Լուսոյ՝ զոր աչք իմ պղզծէին, ըզսրբուծիւնս
 իւր անարատ »:

Այնչափ սրտաշարժ ու գեղեցիկ են այս իմաստները, այնչափ անոյշ կերպով խառնուած՝ յանցանքին հետ նաև խոստովանութեան անկեղծութիւնը, որ Ռասինի քննադատներէն մէկը Փեգրայի վրայ քրիստոնէական առաքինութիւն կը նկատէ. և չափազանց չենք կրնար սեպել այս անդրադարձութիւնը, երբ Փեգրայի բերնէն զարմանքով կը լսենք հետեւեալ տողերը.

« Այն ինչ եգեան զաւակին տուեալ իմ աջ ի
 հարսանիս,
 Ամրակառոյց ինձ կայկայեալ թըւէր հանգիստ
 իմ եւ նըսեհ.
 Յուցին Աթէնք ինձ յայնժամ ըզթըշնամին իմ
 ըզգոռող.
 Տեսի ըզնա, եւ յերեսաց նորա եղէ շառագու-
 նեալ.
 Այլայլեցան դէմք իմ, յարեալ աղմուկ ի սիրտ
 իմ յիմարեալ.
 Խաւարեցան աչք իմ, ոչ եւրս քարբառել ինչ
 կարացի.
 Յըրտասառոյց եւ բոցակէզ ըզգայի զանձն իմ
 բովանդակ.
 Մանեայ զԱստղիկն յայնժամ եւ զհուր նորին
 ծանեայ հիազարհուր,
 Ի վրէժ անհրաժեշտ հալածելոյն յիւրմէ արեան:
 Շիջուցանել զայն կարծէի յուխտ եւ յաղերս
 հանապազորդ.
 Կառուցի նըմա մեհեան, եւ ինամ կալայ չըքե-
 ղել զայն.

Շրջապատեալ միշտ ի զոհից՝ խընդրէի զմիտս
 իմ զառանցեալս
 Ի յընդերաց նոցին ի հմայս. անբոյժք սիրոյ գեղք
 ապիկարք:
 Զուր ի բագինս անդր արկեալ խուռնկ եւ կար-
 դայի զգիցուհին.
 Պաշտէի զԻպպոլիտ, եւ ի տեսիլ նորին ըստէպ
 Առ բագնօք իսկ որ ինեւըն ծըխէին՝ ձօնէի
 Բոլորանուէր գիցն այնմիկ, զոր չիչխէի բնաւ
 անուանել...:
 Ոչ եւս եռանգն այնուհետեւ գոյր յերակունս
 իմ դարանեալ,
 Այլ ինքն Աստղիկ զորս իւր ըզբռամբ ածեալ
 գրաւեալ բոլորովին »:

Ասոր նման լեզու մըն է զոր Դիգէ կը բանեցը-
 նէ յէնիականին: Եւ երբ Փեգրա, իր ամուսինը
 մեռած կարծելով, իր կրից զառածմանը մէջ կը
 յայտնէ Հիպպոլիդեայ՝ իր պարտաւոր սէրը, ցա-
 ւոց ու խղճին տագնապին մէջ, թշուառ յանցա-
 ւորը՝ ահաւոր միայնութեան մը մէջ, յանցանա-
 ցը հետ մինակ մնացած վայրկեանին, կը նկատէ
 անոր ամէն արհաւիրքը:

« Լըցաւ իմոցս այսուհետեւ չափ մեղանաց, եւ
 գտանիմ՝
 Կըրկնադատ, մըծըղնեայ համանգամայն եւ զըր-
 պարտիչ.
 Մարդախոշոշ ձեռք իմ պատարաստք լինել անձին
 քինախնդիր,
 Յանկան մըխիլ յարիւն անմեղ. եւ ես կեյից,
 հէք եւ թըշուառ,
 Հանդուրժեցից արփւոյն սըրբոյ՝ յորմէ սերլմա
 ի տեսիլ.

Նախահայր նա ինքն է իմ հայրն եւ իշխան դիցն
 ամենից,
 Երկինք եւ տիեզերք համայն իմովք լի են նախ-
 նեօք.
 Ո՛ւր Թաքեայց. փախիցուք ի գիշեր անդրը դը-
 ժոխոց.
 Այլ զինչ խօսիմ. հայրն իմ ունի անդ ըզսափորն
 օրհասական,
 Զայն յանաչառ ձեռքս նորա վիպեն եդեալ ճա-
 կատագրին.
 Ինքն ի դժոխս անդ Մինոս դատի զարժգոյն ազգ-
 մահացուաց.
 Աւա՛ղ, եւ ի՛բր ըզգողանի հարցի ըստուեր իւր
 զարհուրեալ,
 Ի տեսանել զառաջեաւ իւրով ըզգուստր իւր
 ինքնադատ,
 Զայնքան ազգի ազգի մեղանս ի յանձն սուեալ,
 եւ մեղանս՝
 Որ ի դժոխս իսկ անդ չիցեն Թերեւս եկեալ յա-
 կանջալուր.
 Զինչ ի տեսին յայն սոսկալի զինչ յայնժամ,
 հայր իմ, ասիցես.
 Թըւիմ տեսանել ի ձեռանէ քումմէ անկեալ
 Ըզսափորն ահաւոր, Թըւիմ ըզքեզ անդ տե-
 սանել
 Նորահնար պատուհասի հետազօտեալ ի խրնդիր,
 Եւ քեզէն քոյոյ արեանդ եղեալ դահիճ: Ներեա
 ինձ,
 Զանողորմ աստուածոյն որ զազգատո՛ւմ քոյին
 կորոյս՝
 Ծանիր ըզվըէժ ի մոլեգին զայրոյթ դրստերըդ
 քոյոյ »:

Համառօտ ըսենք. Ռասինի Փեգրան՝ Թասե-
 րական ամէն գեղեցկութիւն, քերթողութեան

ամէն շնորհքն ունի: Որչափ ալ յանցանքը ատելի, այնչափ ալ սիրելի կ'ընէ այն անձը՝ որ իր արդարութիւնը չէ թէ չքմեղանաց, այլ անկեղծ խոստովանութեան մէջ կը փնտուէ: Սակայն ինչպէս ուրիշ ողբերգութեանցը, ասանկ ալ անոր դէմ հակառակորդք բարձրացուցին ձայներնին, և նախանձորդք ալ ջանացին համանուն երկասիրութիւններով ալօտացընել այն փառքը որ մշտնջենաւորելու սահմանուած էր: Ուղղախոհք՝ չդեղւեցան իրենց դատաստանին և համարմանը մէջ:

Ինչպէս հանճարը՝ ասանկ ալ կրօնքը անզուգական էր ՚ի Ռասին: Տեսնելով ու լսելով թէ իր մէկ քանի գրուածներն այս վերջնոյն նկատմամբ քննադատութեան տակ ինկան, լաւ համարեցաւ գրիչը ձեռքէն թողուլ, և իրեն առջև բացուած փառաց ասպարիզին գնովը՝ խղճի հանգստութիւն և հանգերձելոյն ապահովութիւնը ձեռք ձգել: Այս մատածութիւնը այնչափ զօրացաւ սրտին վրայ, որ ուզեց բոլորովն ալ հրաժարիլ յաշխարհէ և Կարդուսեան միանձանց ուխտը մանել:

Բայց ետքը իր բարեկամացն, ու մասնաւոր կերպով մտերիմ քահանայի մը թելագրութեանցն անսալով, աշխարհք մտաւ:

Ռասինի հակառակորդք թէպէտ և ամէն հնարք բանեցուցին մեծին Լուգովիկոսի աչքէն հանել զինքը, իբր թէ այլևայլ ողբերգութեանցը մէջ դիամոնք ունեցած ըլլայ պարսաւել անոր քաղաքականութիւնը, բայց թագաւորը ալ աւելի շատցուց իր իրաւացի զարմանքն ու մեծարանքը այն նշանաւոր հանճարոյն վրայ, որ իր դարուն գլխաւոր պարծանքներէն մէկը պիտի ըլլար: Գուպէր յանձնեց քերթողին որ Վերսայլի մէջ գրանուած յաղթական պատկերներուն վերաառու-

Թիւններն յօրինէ. ինչպէս նաև այն մետաղնե-
րուն՝ որ այն Թագաւորութեան մեծամեծ դի-
պուածոց յիշատակները պիտի անմահացընէին :
Այսպէս Մետաղաց ճեմարանին հիմնադիր եղաւ
Ռասին, որ ետքը կոչուեցաւ Ճեմարան արշանագրու-
թեանց և գեղեցիկ Դպրութեանց : Մոնթէսբան տիկի-
նը փափաք ցըցուց որ Լուդովիկոս ԺՊԻ պատ-
մութիւն մը շարագրուի. և 'ի 1677 արքունի
պատմագիրք որոշուեցան Ռասին և Պուալոյ :
Հազիւ Թէ այս երկու անուանի քերթողքը՝ ի-
րենց յօժարութեան և Թերեւս հանճարոյն դէմ
ալ պատմիչ ըլլալ որոշուեցան, պատերազմունք
սկսան. և քաղաքք՝ Թագաւորին երևնալուն պէս
փութացին անձնատուր ըլլալ : Ի դարձին՝ Լու-
դովիկոս ԺՊ գտաւ 'ի Վերսայլ իր երկու պատ-
մագիրքը, և հարցուց իրենց Թէ ինչպէս հետա-
քրքրութիւն չունեցան քաղաքի մը պաշարումը
տեսնելու : Պատասխան տուաւ Ռասին. « Ձեր
մեծափառութիւնը ժամանակ չթողուց դերձա-
կին որ զգեստնիս հասցընէ » : Թագաւորը Թէ-
պէտև ակորթեցաւ այս չքմեղանքէն, սակայն
պատուիրեց որ ուրիշ անգամ պատրաստ ըլլան
իր արշաւանացն ընկերելու. և Ռասին՝ Թէպէտ
և այն կեանքին համար չէր, սակայն զգուշացաւ
չպակասիլ իր պարտքէն : Քիչ ատենէն ուրիշ
պարտք մըն ալ ունեցաւ կատարելու, և որ ի-
րեն համար նուազ սրբազան չէր :

Գոռնէյլ մեռաւ 'ի վերջկոյս 1684 ամին, և
Ռասին՝ որ նոյն ատեն Գաղղիական ճեմարանին
ուղղիչն էր, նախագահ եղաւ յընդունելութիւն
Թոմաս Գոռնէյլի, որ յաջորդ եղաւ եղբօրը : Ա-
սիկայ բարեպատեհ առիթ մը եղաւ Փեղրայի հե-
ղինակին՝ հրապարակաւ յայտնելու իր անկեղծ
մեծարանքն ու զարմանքը առ քերթողն Սիտայ.
ցըցուց միանգամայն Թէ ինչպէս մեծ քերթող-

ներն ալ կրնան նշանաւոր արձակաբանից ճարտարխօսութիւնն ունենալ: Բոլոր կաճառորդաց դիմաց Գոռնէյլի գովեստն ընելով, յիշեցուց Ռասին զՍոփոկլէս՝ որ սգոյ հանդերձներով Աթենքի թատրոնին վրայ երեւցաւ այն օրն յորում Եւրիպիդէայ մահուան գոյժն առաւ: Պատիւ մեծ Ռասինի, իր արդարասէր և անկեղծ սիրելի սրտին՝ որ առաջին եղաւ Գոռնէյլի վրայ այն դատաստանն ընելու, որ ապագայից ալ դատաստանն պիտի ըլլար. և յիրաւի, չկար մէկը արժանաւորագոյն գովաբան՝ Պոլիկտեայ հեղինակին անուանը և համբաւոյն. « Ոչ այլ ոք, ըսաւ Պէնսըրատ առ Ռասին, բաց ՚ի քէն կրնար պահանջել զԳոռնէյլ թաղելը »:

Նոյն օրուան նիստին մէջ՝ նոր արքունի պատմագիրը թագաւորին գովեստն ըրաւ, զոր Լուդովիկոս կարդալէն ետքը ըսաւ Ռասինի. « Աւելի պիտի գովէի զքեզ, եթէ զիս աւելի քիչ գոված ըլլայիր »: Թէ Պուսլոյ և թէ Ռասին հաւասար ջանքով կ'աշխատէին զիրենք իր վստահութեամբը մեծարող իշխանին արժանի պատմիչ ըլլալու. թէպէտ դժբաղդաբար՝ Լուդովիկոս չորեքտասաներորդին բազմարկածեան կեանքն ու թագաւորութիւնը բոլորովին փառք չէր, և ունէր իր ծանր ստգտանքներն ալ: Ի՞նչ լեզու բանեցուցին այս երկու արդարակորով անձինքը, յայտնի չէ. 1726ին հրդեհ մը ճարակեց այն գրուածներն ՚ի Սէն-Քլոս:

Սէն-Սիրի օրիորդաց վարժարանին տեսուչը, տիկինն Մէնթընոն, Ռասինէն խնդրեց որ իր պարապոյ ժամերուն մէջ նոյն դպրոցին օրիորդաց կրթութեանն ու զբօսանաց համար բարոյական կամ պատմական քերթուած մը շարագրէ, յորում սիրոյ հանգոյցներն ու իմաստներ չգտնուին. և թէ հոգ չընէ որ այն գրուածքն բոլորովին ող-

բերգութեան կանոնաց համեմատ չըլլայ, բաւական է որ իր նպատակին հասնի: Այս թուղթը մեծ շփոթութիւն պատճառեց Ռասինի. վասն զի մէկ կողմանէ փափաքելի էր իրեն հաճել զտիկինն, միւս կողմանէ ալ կը վախնար որ այնչափ աշխատանքով և արդեամբ ստացած համբաւոյն փաստակար ըլլայ. ուստի գնաց խորհուրդ հարցընել ու Պուալոյի կարծիքը լսել: Անիկայ յորդորեց զինքն որ Մէնթընոնի առաջարկութիւնը մերժէ. բայց Ռասին քիչ մը մտածելէն ետքը, գտաւ որ Եսթերայ պատմութիւնը՝ արքունեաց հաճոյանալու ամենայարմար նիւթ մըն է. և Պուալոյ ալ այնչափ հաւանեցաւ այն գիւտին որ բերանն ու կարծիքը փոխելով, սկսաւ յորդորել զինքն այն գրուածքին ձեռք զարնելու:

Եսթերայ ողբերգութեան շարագրութեամբը յայտնի իմացուց Ռասին որ քերթողական հանձնարը առ վայր լուծ էր 'ի նմա, բայց շիջած չէր. և թէ արքունի պատմագրի պաշտօնը մոռցուցած չէր իրեն՝ Թասերական քերթող մը ըլլալը: Նիւթը, ինչպէս յայտնի է, 'ի սուրբ գրոց աւնուած, և զոր յաջողեր էր քերթողը աւելի սիրելի ընել բանաստեղծական գեղեցիկ նկարագրութիւններովն, բայց մանաւանդ կրօնասէր ոգւովը: Ամենէն աւելի զօրաւոր ու սրաաշարժ է սրտի ձայնը: Սեվինիէ տիկինը ասանկ կը գրէր առ դուստրն իւր. « Թագաւորն ու բոլոր արքունիքը պահնչացան Եսթերի վրայ: Արքայորդին արտասուեց: Մէնթընոն տիկինն և ութ յիսուսեանք իրենց առաջիկայութեամբը պատուեցին յետին ներկայացուցումը. վերջապէս գլուխ գործոյ մըն է... Ռասին՝ ինք զինքը գերազանցեց: Ճշգրիտ հետևող եղած է սուրբ գրոց պատմութեանը. ամենայն ինչ գեղեցիկ է 'ի նմա, ամենայն ինչ մեծ և մեծավայելութեամբ գրուած »:

Քիչ ատենէն Սեվինիէ տիկինը լսելով որ սուրբ
չրոց ուրիշ նիւթ մըն ալ ողբերգելու կ'աշխատի
քերթողը, սյսպէս կը գրէր. « Եսթերէն աւելի
լաւագոյն բան մը գրել՝ շատ դժուար պիտի ըլ-
լայ. անոր նման պատմութիւն մը չկայ... վասն
զի Յուդիթ, Բոյոս և Հոութ չեն կրնար նման
գեղեցկութիւն մը ազդել: Սակայն Ռասինի հան-
ճարը կարգէ դուրս է. մարթ է յուսալ »:

Իսուռնք ունէր տիկինը. Գոթոլիա չէ թէ
միայն Ռասինի ողբերգութեանցը մէջ կատարե-
լագոյնն է, այլ նաև չլուս գործոց գաղղիական
բանաստեղծութեան. և յորում ոչ լոկ թատր-
երգակ, այլ նաև վիպասան և քնարերգակ քեր-
թող ըլլալը կը ցուցնէ: Ամենայն ինչ մեծ է 'ի
նմա, ամենայն ինչ վսեմ: Կարծես թէ զայն շա-
րագրելու ատեն, — որուն մէջ մարգարէից սուրբ
և եռանդուն հաւատքը կը փայլի, — հոն ներկայ
էր Աստուած, և քերթողին դիմաց կը դնէր այն
երկնաւոր բանաստեղծութեան գանձերը, որ սե-
րովբէից զմայլումն է աստուածութեան գահոյից
չորս կողմը:

Ամենապարզ է Գոթոլիա ողբերգութեան նիւ-
թը, և զոր կը կարգանք թագաւորաց չորրորդ
դրքին մէջ: Գոթոլիա՝ Աքաաբայ ու Յեզաբելի
դուստրը, որ կը թագաւորէր Իսրայելի վրայ,
ու միւսանգամ հաստատեր էր Բահաղի պաշտա-
մունքը, ուզելով իր Ոքոզիա որդւոյն վրէժը
խնդրել, արքունի ցեղին ամէն իշխանները սրէ
անցնել տուաւ, իր թոռները: Անոնցմէ մէկը որ
դեռ սանդիաց մանուկ էր, փրկեցաւ այն կոտո-
րածէն՝ Յովսաբէթի Ոքոզիայի քրոջը ձեռքով,
որ վեց տարի պահեց զինքը Աստուծոյ տաճարին
մէջ, երբոր Գոթոլիա յափշտակած էր Յուդայի
աթոռը: Երբոր մանուկը եօթը տարուան եղաւ,
Յովիդայէ՝ Աստուծոյ մեծ քահանայապետը և

Յովսափէթի այրը, յայտնեց ղեւտացւոց ու հաւատարիմ հարիւրապետաց այն մանկանն ծնընդեան գաղանիքը. ու դրաւ անոր գլխոյն վրայ Դաւթի թագը, և անոր ձեռքը՝ օրինաց գիրքը. օծեցին զինքը, ու ծափ վարնելով աղաղակեցին. Կեցցէ թագաւորը: Գոթողիա լսելով ժողովըրդեան աղաղակը, ու տեսնելով անոնց խռռն գիմելը՝ ՚ի տաճարն Աստուծոյ, անոնց ետևէն մըտաւ ՚ի տաճարն. պատառեց իր զգեստներն ու աղաղակեց. «Մատնութիւն է, մատնութիւն»: Այն ատեն Յովիդայէ հրամայեց հարիւրապետաց որ տաճարէն դուրս հանեն զինքը, և եթէ ձայն մը հանէ կամ ուզենայ խռովել ժողովուրդը, մէկէն սպաննեն զինքը: Անոնք ալ անսալով քահանայապետին հրամանացը՝ սպաննեցին զԳոթողիա:

Ահաւասիկ ինչ որ սուրբ գիրք նիւթ կը մասակարարէին քերթողին: Տեսնենք թէ ինչպէս պատմչին այս քանի մը խօսքերուն մէջ՝ ողբերգութեան հինգ արարուածի նիւթ կրցաւ գտնել Ռասին, որոնց ազդեցութիւնը երթալով կ'աւելնայ, առանց պէտք ունենալու սուրբ գրոց պարզ պատմութեան վրայ դէպք մը աւելցընելու: Որո՞նք են պատմութեան ներկայացուցած անձինքը: — Նախ Գոթողիա՝ անողոք թըշնամի Դաւթի սերնդոցը և Հրէից Աստուծոյն. — Յովաս՝ մանուկ արքայորդին, անոր սուրէն հազիւ խալըսած, և օրինաւոր յաջորդ Յուդայի անթուոյն՝ զոր յափշտակեր էր Գոթողիա. — Յովիդայէ քահանայ մեծ տաճարին Աստուծոյ՝ ուր Յովաս ծածկուած էր, և իր հանւոյն աչքէն հեռու զարգացած. — Յովսափէթ՝ Յովիդայեայ կինը, հօրաքոյր մանուկ թագաւորին և անոր ազատարարը. — Ուրացեալն Մաթան՝ քուրմ Բահաղու և մտերիմ խորհրդակից Գոթողիայ. — և վերջաւորապէս

պէս Աբեններ՝ գլուխ զօրավարաց Յուդայ, որ հաւատարիմ մնացեր էին ՚ի պաշտամանն Աստուծոյ :

Հաւատարիմն Աբեններ, իր սակաւաթիւ համախորհուրդ ընկերներովը՝ կուգայ ՚ի տաճարն Աստուծոյ, կատարել զտարեդարձ աւուրն յորում Սինա լեւան վրայ Մովսիսի ձեռքով արուեցան օրէնք: Կը յայանէ Յովիդայէ քահանայապետին իր ցաւը՝ տեսնելով թէ ինչպէս Աստուծոյ պաշտօնը արհամարհուած էր ՚ի Հրէից, և իր կասկածը թէ քիչ ատենէն Գոթովիա պիտի կործանէ Աստուծոյ տաճարը, վասն զի Մաթան զրուցեր էր թէ հոն ծածկուած են Դաւթի թագաւորաց գանձերը. « Երկու օրուընէ ՚ի վեր է, կ'ըսէ,

... « Գոռոզն այն Գոթովիա

Թըւի ի հոգ վարանական խորասուզեալ. տեսի երէկ

Ի սըրբավայր այսր ըզնա խոժոռ զիմօք ակընկառոյց,

Իբրու այն թէ ի խորըս լայնատարրը տաճարիս վարեժխընդիր նըմա երկինք թագուցանեն ըստ պառագէն:

Հաւատա ինձ, որչափ խորհիմս, այնչափ թըւի ինձ աներկբայ

Զի ցասման նորա շանթիք ընդ հուպ ի քեզ ճայթեսցեն.

Եւ դուստր Յեզաբելայ արիւնըռուշտ յանդընեսցի

Դիմել աստուածընդդէմ ի սըրբարան այսըր նորին »:

Այսպէս առաջին տեսիլէն կ'իմանանք թէ ինչ վտանգներ կը սպառնացուին տաճարին, և բունա.

ւորին վրէժը լուծողին, զոր Աստուած թագուն պահած է, և զոր դեռ ևս չեն ճանաչիր ոչ Գոթողիա և ոչ Աբեհններ: Ի՞նչ կը պատասխանէ քահանայապետը՝ հազարապետին արհաւիրացը.

« Որ զամէհի ալեաց ծովու սանձակոծէ զմուլե-
գնութիւն,
Նոյն եւ զդաւանս ամբարըշտաց գիտէ հանել ի
դերեւ.
Սըբուլթեան կամաց նորա ըստորանկեալ դո-
ղութեամբ՝
Երկընչիմ ես ի նրմանէ. չիք այլուստեք ինձ եր-
կիւղ »:

Յովիգայեայ անձին մասնաւոր յատկու թիւնը կ'ամփոփուի այս սողերուն մէջ: Հնազանդ Աստուծոյ կամուսը, պիտի կատարէ զայն աներկիւղ, վասն զի վստահ է թէ այն նեցուկը իրեն երբէք պիտի չպակսի: Սակայն նոյն միջոցին ալ՝ մարդկային խոհականութեան թելադրած ամէն միջոցներն ալ՝ ի գործ կը դնէ: Ար յանդիմանէ զԱբեհններ իր անգործ առաքինութեանն համար. որ երբ նա վրայ կը բերէ թէ կարծես թէ երեսէ ձգած է Իսրայելի ժողովուրդը, և ալ չուզեր յայտնել իր մեծ զօրութիւնը, Յովիգայէ պատասխան կուտայ իրեն՝ լի երկնազդեցիկ նախանձու.

« Այլ քան զայժմուս՝ փարթամագոյն ի հրաշս
իցէ՛ ժամանակ.
Ե՞րբ ճոխագոյն արար հանդէս բարձրեալն իւրոյ
զօրութեան.
Ա՛գգ ապաշնորհ, եւ մինչեւ ցե՛րբ փակեսցես
զաչս ի տեսանել,

Յէրբ խըստասիրտ կացցես ի լուր հրաշից ձեռինըն
 մեծազօր :

Իցէ ինչ հարկ, Աբեններ, յիշատակել քեզ մի
 առ մի

Որ ինչ յաւուրըս մեր գործեալ ըսքանչեղիս մե-
 ծա՛հրաշ :

Ձաշխարհալուր պատուհաս բըռնաւորացն Իս-
 րայելի ,

Ի լըրուժըն կանխագոյժ աստուածասաստ ըս-
 պառնալեաց :

Ձամբարըշաին Աբաբու ըզկործանուժն դիտա-
 պասա ,

Եւ զգրաւեալն ըստանութեամբ ներկեալ յա-
 րիւն նորա զվիճակ :

Առ նորին աղիաբեր այգւով անկեալ ըզՅե-
 զաբէլ

Առաթուր երիվարաց կոխան եղեալ ըզԴը-
 խոյն ,

Ի խուժագուժ յարիւն նորա յագեալ լափլէզ
 շանց ըզծարաւ ,

Եւ զսոսկալի դիակն անդամ անդամ յօշեալ ըն-
 կեցիկ :

Ըզսուտ մարգարէից խայտառակեալ ըզնախիր
 Եւ ըզբոցոյն ի յերկնից էջս յողջակիզին ի
 սեղան :

Ձեղիա իշխանօրէն պատգամատու տարերաց ,
 Եւ ի բարբառ նորին եղեալ զերկինըս ձոյլ պը-
 ղընձի :

Ձեռամեայ երաշտ երկրի ի յանձրեւոյ՛ եւ ի
 ցօղոյ ,

Եւ զմեռելոց յառնել ի ձայն Աղիսէի վերկենցաղ :
 Յայսքանեաց հրաշից ի ցոյց, Աբեններ, ո՛չ ծա-
 նիցես ,

Ձի որ ինչ էրն ի սկզբանէ Աստուած է նոյն եւ
 այսօր :

Եւ զի փառաց իւրոց գիտէ առնել հանդէս երբ
կամի,
Եւ չառնէ երբէք անտես, ոչ մոռանայ զիւր ժո-
ղովուրդ » :

Դժուարին է որ և իցէ քերթուածեանց մէջ
այս տողերուն նման գեղեցիկ պատմական պատ-
կեր մը գտնել. անոնցմէ ամէն մէկը իրենց ճշդու-
թեանը մէջ՝ մեծ գիտուածի մը պատմութիւն
կ'ամփոփեն :

Աբեններայ սիրտը կը յուզի Յովիգայեայ յան-
դիմանութիւններէն : Բայց այդ թագաւորը, այդ
Դաւթի որդին ո՞ւր արժան է գտնել. Գոթողիա՝
անոր մանկութեան որրանը՝ գերեզմանի մը
չփոխեց .

« Հեղձոյց Գոթողիա եւ զըստընդեայն ի յոր-
րանի .
Եւ յարիցէն մեռեալք ըզհետ ութից ամաց ի
չիրմէ .
Ո՛հ, թէ յանկարծ ի մոլեկան բըռնութենէ նո-
րին վրիպեալ
Շիթ մի միայն էր մեզ մնացեալ յարքայազարմ
յարենէն . . .

ՅՈՎԻԴԱՑԷ

Եւ զի՛նչ յայնժամ առնէիր դու . . .

ԱԲԵՆՆԵՐ

Օրն այն ինձ զի՛ երանուէտ .
Դիմէի առ նա անձկաւ որպէս առ բնիկ իմ թա-
գաւոր :

Generated on 2016-05-24 06:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Յովիդայէ չուզեր խօսքը ա՛լ աւելի յառաջ տա-
նիլ. կ'իմանայ թէ կրնայ վստահիլ անոր վրայ, և
առանց որոշ բան մը զրուցելու, կ'ապսպրէ իրեն
որ ժամը երէքին տաճարը դառնայ .

... « Մեծազօր աջոյն շնորհաց գեւահրաշից ի
տեսիլ
Խեղամուտ լիցիս զի բանք իւր հաստատունք են
ոչ վրիպին » :

Անկարելի է չգարմանաւ քերթողին ճարտա-
րութեանը վրայ, և թէ ինչպէս պատմութեանց
անգամ գործողութեան կերպարանք տուած է,
յառաջագոյն լոյս մը ձգելով այն խորհրդաւոր
դէպքերուն վրայ որ պիտի կատարուին: Յովի-
դայէ վստահ յԱբեհններ, որ հրամանատար է
Գոթողիայ 'ի բանակին, կ'իմացընէ Յովսաբեթայ
իր մտացը խորհուրդը, թէ նոյն օրը կը փափաքի
արքունական պսակը գնել մանուկ թագաւորին
գլխոյն վրայ, և Ղեւտացուոց ձեռքով հռչակել
անոր իշխանութիւնը: Յովսաբեթ կը զարհուրի,
մտածելով այն առաջարկութեան վտանգներն .
կը յիշեցընէ իրենց թշնամեաց յանդգնութիւնն
և ոյժը .

« ... Տոկայցէն պաշտօնեայքդ սրբութեան ընգ-
դէմ նոցա ,
Որոց զամբիծ ի վեր ըզձեռս իւրեանց առ Տէր
ամբարձեալ՝
Հեծել ևեթ եւ քաւութիւն մեղաց մերոց գիտեն
մաղթել .
Եւ որոց չիք երբէք եւ չիք բայց ըզզոհից հեղեալ
զարիւն ,
Ի դոցա գիրկրս թէ յանկարծ հարեալ Յովսա
կարեվէր ... »

Յովիդայէ չթողուր որ խօսքն առաջ աանի, ու մէկէն վրայ կը բերէ.

« Սակայն ոչինչ գրես դու զԱստուած որ մարտընչին վասն մեր.

ԶԱստուած՝ անմեղութեան որբոց պաշտպան եւ խնամակալ,

Որ զօրութեան բազկի իւրոյ հանդէս առնէ ի տկարութեան »:

Եւ երբ Յովսափէթի կասկածները կը փարատէ, կը դառնայ առ Աստուած, ու անոր օգնականութիւնը կը խնդրէ ձեռք զարկած յանդուգն գործոյն յաջողութեանը համար.

« Թէ կանխատես դիտես սկամբ զի անարժան իւրոյ զարմին,

Ամենակալ տէր, զարտուղի դա ի հետոց անկցի Դաւթի,

Վաղավախճան հանգոյն պըտողոյ խլէսցի անդէն իսկ ի ծնէ.

Կամ ի խորշակ ոխերիմ դեռ ի ծաղկի անդ խամբեացի.

Իսկ թէ հնազանդ օրինացըդ քոց իցէ թէ լինիցի, Գործի պատկանաւոր երկնաւորաց քոց խորհրդոց,

Տուր, Տէր, զի թագն արքունական ի բնիկ ժառանգ իւր դարձցի.

Եւ զթըշնամիս նորա հըզօրս արկ ի տրկար ձեռս իմ այսրէն:

Ահ եւ խուճապ անկցին ի սիրտ անագորոյն դըշխոյին,

Արկ, Տէր, ի նա, արկ ի Մաթան, թէ իցեն ուխտք իմ լըսելի.

Արկի նոսա հոգի մոլար եւ յետսամիա խորհրդոց,
Օրհասի թագաւորաց չարագուշակ կարապետ)) :

Յովիդայեայ աղաչանքն ընդունելի եղան : Գոթթողիա՝ յիմարական ոգւով մը զգլխեալ, մտաւ 'ի տաճարն և մինչև յոտս սեղանոյն : Աւ ահա հոն՝ մանկան մը տեսիլը զինքը կը խռովէ : Ո՞վ է այդ մանուկը . կ'ուղէ գիտնալ, կ'ուղէ հարցընել ու սորվիլ իր չորս բոլորը գտնուողներէն : Արդէն անըջոց մէջ երևցած է իրեն այդ մանուկը՝ ձեռքը վրէժխնդիր սրով մը : Կը պատմէ այդ տեսիլը Մաթանայ և Աբեհնների : Այն երազը ու անոր հետևանք սահաբեկութիւնը կը մղեն զԳոթթողիա մինչև 'ի տաճարն Հրէից . հոն պիտի հանդիպի այն մանկան՝ որով իրեն կը սպառնան երկինք . ասանկով այդ տեսիլը ոչ միայն ողբերգութեան հանգոյցը կը ձևանայ, այլ նաև վիպասանական բանաստեղծութեան գլուխ գործոյ մը . վասն զի ամէն մէկ տողը սքանչելի են անհամեմատ դեղեկութեամբ : Նոյն տպաւորութիւնը կ'ընեն նաև Գոթթողիայի ու Յովասայ մէջ եղած խօսակցութիւններն : Տղուն տուած պատասխանները իր հասակէն վեր չեն, և սակայն իրենց պարզ վտմուտեամբ կը յուզեն ու Գոթթողիայի վրէժխնդիր բազուկները կը թուլացընեն : Կը գորովինա, ու կ'իմանայ իր սրտին մէջ անսովոր տկարութիւն մը . բայց Մաթան՝ անոր խորհրդականք կ'արթնցընէ անոր սրտին մէջ զարհաւիրս և զգառասիրութիւն . և վերջապէս կը պահանջէ որ իրեն յանձնէ՝ թէ զտղայն, ուսկից կ'երկնչի, և թէ այն գանձերը՝ զորոնք յանձնուած կը կարծէ 'ի ինամս քահանայապետին : Յովիդայէ ուրիշ կերպով պատասխան չտար, բայց եթէ իրեն դէմ գոցելով տաճարին դռները . և հոն 'ի ծածուկ ամէն պատրաստութիւն կը տեսնէ Յովասը թա-

գաւորեցընելու: Այն միջոցին կը յայտնէ Աստուած իր պաշտօնէին ապագայից գաղտնիքը: Լսենք Յովիդայեայ, մանաւանդ թէ աստուած ազգեցիկն Ռասինի.

« Բայց ընդէր սիրտ իմ եռացեալ եւ սուրբ սարսուռ յիս ընթանայ,
Իցէ թէ զսա գրաւէ հոգի աստուածեղէն յիս շընչեալ.
Նոյն ինքն այո, վառէ յիս հուր, խօսի եւ աչք իմ բանին,
Եւ ապագայ դարք ինձ մըթինք ըստուերամած լուսանան:
Զօրավիգն ինձ զեւտացիք լերուք նուագացդ ի գաշնակա,
Ըստ այլակերպ ազգմանց նորին յարմարելով ըզգործիս »:

Ու երբ նուիրական երաժշտութիւնը կը սկսի սրտերու վրայ ազգել, Յովիդայէ ինքիրմէ դուրս ելլելով, մարգարէական ոգի մը կը զգենու.

« Լուր ինձ, երկին. և դու երկիր ունկըն գիր,
Մի եւս ասեր թէ պահպան քոյ, Իսրայէլ. կայ ի նիրհ,
Անորինաց ջոկք ի խաւար զօղեսցին,
Զի զարթուցեալ է Տէր յամպոց զայրագին »:

Հոս ապագայից վարադոյրը կը բացուի տեսանողին աչքին առջևը.

« Զիմրդ շացաւ ոսկին մաքուր այլադունեալ ի կապար...
Ո՞ր քահանայդ մեծ դիտապաստ ի տաճարին վեհավայր... »

Generated on 2016-05-24 06:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Ողբա , Սաղիմ, ողբա քաղաք տիրագրուժ
Մարգարէից սրբոց դահիճ խուժագուժ .
Ընկէց Աստուած քո զքեզ յիւրոց երեսաց .
Գարշի մերժի նա ի քոյոց կընդրկաց :

Յո՛ ըզկանայսդ ածէք ի քարշ, յո՛ ըզմանկտիդ ա-
լաժրի ,
Ո՛հ , ըզըըշնոյն քաղաքաց Տէր մատնեաց յաւեր
ամայի .
Թագաւորաց անկեալ գահոյք , գերի վարեալ
քահանայք ,
Զկամի զխուժըս Տէր տօնից , գագարեսցեն տա-
րեկանք .

Անկիր տաճար , կործանեաց ,
Հուր ցոլասցի ի մայրեաց :

Սաղիմ Սաղիմ, սիրտ իմ ի քեզ գելանի
Ո՛ր ձեռն զքոյդ մերկեաց տեսիլ գեղանի .
Իցի՛ւ ի լալ ըզդառն ազէտըս քոյին
Արրկնավըտակ աչք իմ յաղբիւր գառնային)) :

Սակոյն վշտաց ու փորձութեանց ժամանակ-
ներն անցած են . երաժշտութիւնը կ'աւետէ զայն
իր քաղցրալուր թելերովը : Աստուծոյ քահա-
նայապետին երեսները կը փայլին ուրախու-
թեամբ . իր աչքերը՝ ապագային մեջ աւելի հե-
ռուն կը թափանցեն . և իր ձայնը կայծակի մը
պէս որոտալէն ետքը , երկնաւոր ներգաշնա-
կութեան քաղցրութիւն մը կ'առնու .

« ... Երուսաղէմ, զի՛ հրաշագեղ
Վերկենցաղեալ յառնէ յերկիր յանապատ
Սնմահական բերեալ կընիք ի ճակատ .
Զայն տուք ազլնիք , յերգոց գեղգեղ :

Ահա Սիոն վերածնանի քան ըննախնին գերապանծ...

Ո՛յք են գոքա որ քան առ նա, թռուցեալ չորից ի ծաղաց.

Գան ձագախառն երամովին որդիք զորս ոչ ինքն երկնեաց:

Ամբարձ, Սաղիմ, ամբարձ ըզգլուխ քո ահեզ
Հայեաց զարքայս շուրջ ի յակճիւս ի քո քեղ,
Ըզբռունս ազանց գեանամածեալ առաջի
Գարշապարաց քոց համբուրել ըզփոշի.
Եւ զսզգս համայն նախանձընդդէմ՝ իրերաց
Դիմեալ ի լոյս քոյին գրնալ խուռնընթաց:
Յորոց ի սիրս հուր սուրբ սիրոյն Սիոնի
Բոցանշոյլ վառեալ. նոցուն երանի:
Յօղեա երկին ցօղ կենսաձիր
Եւ բըղխեսցէ զազատարար իւր երկիր »:

Ահաւասիկ քնարերգակ քերթութիւն մը իր ամէն գեղեցկութեանը, բովանդակ մեծութեանը մէջ. մարգարէից ու Եսայեայ ներշնչմանց հետ հաւասարող ասողեր, զորոնք յօրինելու համար՝ Ռասինի պէս ոչ լոկ քերթող ըլլալու էր, այլ նաև ընտիր քրիստոնէայ:

Յովաս ՚ի ներկայութեան Ղեւտացւոց թագաւոր կը պսակուի: Չենք կրնար չերկրորդել այն ասողերը, զորս կ'ուզէ առ նա Յովիգայէ, և զորոնք անշուշտ կ'ուզէր քերթողը լսելի ընել նաև Լուդովիկեայ չորեքասաներորդի: Ո՛րչափ մեծ է հանձարոյ արստնութիւնը՝ որ կրնայ աշխարհի զօրաւորաց այսպիսի ճշմարտութիւններ ազդել, զբօսանայ թատերաբեմը՝ ճշմարտութեան բեմի փոխադրելով:

« Որդեակ, ներեա ինձ, թէ իշխեմ գոլ քեզ դեռ
 եւս որդեկոջ,
 Կարեկից չեր գորովոյ սըրտիս եւ թող արտա-
 սուացս,
 Որ առ տագնապ հոգւոյս հոսնն վասըն քո ոչ
 վայրապար:
 Զարգացելումդ, աւաղ, հեռի յարքունեաց չեւ
 են ծանօթ
 Հրապոյրք աղիտաբեր փառաց թագին թունալից.
 Ոչ գիտես իբր ըզըլխէ զայր իշխանութիւն ին-
 քնակալ,
 Եւ ոչ զխորդ շողոքորթից վասաց բարբառ փա-
 յաքուչ:
 Շընթեսցեն յունկըն քո ընդ հուպ՝ զի սըրբա-
 գոյնք յօրինաց
 Ռամիին եւեթ հրամայեն, գոն հըպատակ թա-
 գաւորաց.
 Զի արքայից չիք այլ օրէնք բաց ի յիւրոցըն
 կամաց.
 Զի գերագահ իշխանութեան պարտ է շնորհել
 զամենայն.
 Զի վաստակ եւ հեծութիւն ժողովըրդեան է
 բաժին.
 Զի երկաթեաւ պարտ է հովուել գաւազանաւ
 ըզնոսա.
 Եւ զի թէ ոչ նըւաճի, վազ կամ անագան բըռ-
 նանայ:
 Այսպէս ըզքեզ հաղբից ի հաղբս արկեալ եւ
 խորս ի խորոց.
 Զեղծուսցեն ըզգեղեցիկ բուսոյ բարուցդ ամ-
 բծութիւն.
 Մինչև ասպա զճըմարտութիւն քեզ ատելի ա-
 րարեալ,
 Կերպացուսցեն զառաքինել քեզ դժընդակ ի
 սեսիլ:

62 ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ, ՄԱՅՆԵԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Այսպէս նորա զեղծուցին, ո՛հ, զիմաստնագոյնն
յարքայից .

Երդուիր տպա ի սուրբ մատեանս յայս լու ի լու
վրկայից ,

Երիցագոյն ունեւ խընամ պարտուց քոյոց առ
Աստուած ,

Գող ահաւոր անօրինաց , պատըսպարան անմե-
ղաց ,

ԶԱստուած ընդ քեզ եւ ընդ աղքատն ունեւ գա-
տող ի միջի .

Յիշեա , որդեակ , զի եւ դու ինքն ընդ կրտաւ-
եաւդ ընդ այդուիկ

Եղեր աղքատ իբր ըզնոսին , հանգոյն նոցին եղեր
որք » :

Երբ Յովասայ Թագադրութեան սրտաշարժ
հանդէսն ընելու պատրաստութիւններ կ'ըլլան ,
Գոթողիա կը պատրաստուի կրակի տալ զտա-
ճարն . բայց վախնալով որ չըլլայ Թէ անով ծած-
կուած գանձը կորսնցընէ , կը պատուիրէ Աքեն-
ների իմացընեւ Յովիդայեայ որ Աստուծոյ քա-
հանայից կը ներէ՝ եթէ իրեն յանձնեն տաճարին
մէջ պահուած գանձին հետ՝ նաև Եղիակիմ կո-
չուած մանուկը : Յովիդայէ պատասխան կուտայ
Թէ տաճարին դռները պիտի բացուին Գոթողիայի
առջև , և կրնայ աչքովը տեսնել Դաւթի գանձը :
Գոթողիա՝ իր համախոհներուն քանի մը գլխա-
ւորները հետն առած կը մտնէ ՚ի տաճարն . և
ահա դռները կը գոցուին : Այլ յայլմէ կ'ըլլայ
Գոթողիա , ու այս խօսքերս կ'ուղղէ առ Յովի-
դայէ .

« Այսպէս դու ո՛վ չարանիւթ
Դաւ եւ դրբժանս նիւթելոյ չարեացապարտ ա-
ռաջնորդ ,

Որ ի խրուով աղմբկայոյզ եւեթ ըզյոյս քո ե-
 գեալ,
 Գերակայից իշխանութեանց հանուրց ոսոխդ ես
 անհաշտ •
 Որ յանգուգն եւ հեստ՝ յԱստուած քո խրոխ-
 տացեալ պանծայիր,
 Եզճր արգ պատիր յուսոյ քոյ նանրութեան խե-
 լամուտ •
 Ահա եթող նա ըզտաճար իւր եւ ըզքեզ ի ձեռս իմ •
 Արժան էր ինձ արգ ի սեղանանդր ուր զըսպանդ-
 սըդ զենուս
 Եւ ըզքեզ... այլ խոստացեալդ փրկանօք շա-
 տանամ •
 Կացո զխոստումըն քո, ուր են, ած այսր ըզգանձն
 եւ զմանուկ... •

ՅՈՂԻԴՅՅԷ

« Այժմ իսկ լըցին իղձք քո, եւ զոյգ զերկա-
 քանչիւր ցուցից քեզ »:

Մէկէնիմէկ վարագոյրը բացուելով՝ կը տես-
 նուի Յովաս արքունի աթոռոյն վրայ, զոր Յովի-
 գայէ ցուցընելով Գոթողիայ, կ'աղաղակէ •

« Երևեաց, մանկիկ, մերոց ճետ արժանի ար-
 քայից •
 Ճանաչես, գըչիոյ, զժառանգ սըրբագունին ի
 յարքայս,
 Եթէ ոչ, գոնեա ծանիր ըզսուսերիդ քո զըսպիս •
 Ահա որդի քո եւ արքայ, ահա ժառանգ Աքո-
 զիայ •
 Տես ժողովուրդ, տես Աբեններ, ծանիք զարքայն
 ձեր Յովաս »:

Գոթողիա՝ որ իր փառասէր ազաչուութեամբը որոգայթի մը մէջ ինկեր էր, կը սկսի աղաղակել. Դսւ է, դաւ է: Սակայն դեռ եւս կը համարձակի սպառնալ, եւ ահա լուր կու գայ թէ ժողովուրդը իմանալով թէ Գաւթի սերունդը թագաւորեր է, մէկէն անոր կուսակից կ'ըլլայ, ու խորտակելով Բաչաղու տաճարին դռները՝ չարաչար մահուամբ կը սպառնահասէ զուխաադրութն Մաթան:

« Հրէիցդ աստուած, յաղթեցեր »

կ'աղաղակէ Գոթողիա. ու երբ սաստիկ բարկութենէն՝ կը սկսի ընդունայն անէծքներ թափել, կը հանեն կը քաշկուսեն զինքը տաճարէն դուրս. և քիչ ատենէն լուր կը հասնի թէ

« Զեղեռնաւոր կենաց նորին քաւեաց երկաթ զարհաւիրս »:

Իսկ Յովիգայէ դառնալով առ Յովաս, կ'ըսէ.

« Ըստ արժանի եղեւնութեանցն ահեղ նորին կորըստեամբ
Ուսարուք արքայք Յուգայ, զիք անմուսց ի մըսի,
Զի է թագաւորաց յերկինըս խիստ դատաւոր,
Է՛ վրէժխընդիր անմեղութեան, է որբոց հայր ինամակալ »:

Գրուածքիս ներեւէն աւելի յերկարեցաւ մեր խօսքն ու քննադատութիւնը Ռասինի վրայ. և սակայն այնչափ է անոր յարդը, մանաւանդ այս վերջին ողբերգութեան, որ դաղվիացի բանասիր-

րին մէկը կը զըռուցէ. « Քսան անգամ կարգալուարժանաւոր գրուած մըն է Գոթոլթա. անոր ամէն մէկ մասին վրայ մանր քննութիւն ընել արժան է հասկընալու համար նիւթին պարզութիւնը, բարուց ճշգրութիւնը, վիճակին մեծութիւնը, բանաստեղծութեան ճոխութիւնը և ոճոյ գեղեցկութիւնը: Այս անհամեմատ գրուածքին վրայ՝ դատաստան մը ըրեր է Վոլթէր, և այն ալ հինգած է մեր օրերը, թէ ինչպէս Յովիգայէ քահանայապետը կը համարձակի այնպիսի դաւաճանութեան մը գլուխ ըլլալ: Պատասխանը ամենագիւրին է: Իաց սուրբ Գիրքը, և կը տեսնես որ Ռասին խիստ ճշգրութեամբ մը ամենեին ուզած չէ անկէ զարտուղիլ. ինքն Աստուած է որ կը պատուհասէ զգոռոզն և զկարող Գոթոլթա՝ քահանայապետի ու մանկան մը ձեռքով »:

Սակայն Մէնթընոն տիկինը ոչ միայն յանձն չառաւ ներկայացընել զայն Սէն-Սիր դպրոցին մէջ, այլ ժամանակին գրադէտքն ալ՝ ինչպէս քերթողին ուրիշ գրուածները, ասիկայ ալ խիստ քննադատութեան տակ ձգեցին: Պուալոյ միայն բողոքեց այն միաձայն դատապարտութեան դէմ, և բոլոր Փարիզացւոց, և նոյն իսկ Ռասինի կարծեացը դէմ պնդեց թէ Գոթոլթա իր ամենէն աւելի ընտիր գործն էր: Ժամանակը և անաչառ բանասիրութիւնը արդարացուց Պուալոյի այս կարծիքը:

Ռասին իմանալով թէ կենացը վախճանը մտահաս է, ուրիշ փափաք չունեցաւ՝ բայց ճշմարիտ քրիստոնէի արժանաւոր մահ մը ունենալ: Կտակաւ պատուիրեց որ Փոր-Ռուայալ թաղուի, « փափաքելով, ինչպէս կ'ըսէր, այն սուրբ միանձանց աղօթքովը իր վրայ հրաւիրել աստուածային ողորմութիւնը, որուն անարժան ըլլալուն խղճովը կը վկայէր »: Վախճանեցաւ

1699 ապրիլի 21ին, յիսունևինը տարեկան. և իր հաւատարիմ բարեկամը, Պուլալը, որուն ըսած էր թէ բարեբաստութիւն կը սեպէր իրմէ առաջ մեռնիլը, կրցաւ՝ առանց վախնալու յետադայից դատաստանէն՝ հետևեալ տողերը քանդակել անոր շիրմին վրայ. « Գաղղիական թատեր պատիւն է նա և հրաշալիք. որ իր գրուածներովն վերակենցաղեց զՍոփոկլ, ու սրտերը գորովելու արուեստին մէջ՝ գերազանցեց զԵւրիպիդէս, ու գրեթէ հաւասարորդ եղաւ Գոռնէլլի » :

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ԿԱՐԴԵՍԻՈՍ, ՓԱՍՔԱԼ, ԱՌՆՈՑ, ՆԻՔՈԼ,
ՄԱԼՊՐԱՆՇ

Գաղղիական մատենագրութեան զարմանալի երևոյթ մըն է, որ արձակ լեզուի ճշգրութեան պատիւը երկու մատեմատիկոսներու կը վերաբերի. Ռընէ Կարդեսիոսի (Տէքարթ) և Պլէզ Փառքալի: Միայն այս տեսութեամբ է որ կ'ուզենք վրանին խօսիլ. իրենց ուսումնական և փիլիսոփայական գրուածոց տեսութիւնն խիստ երկար պիտի ըլլար, ու զմեզ նպատակնէս հեռացընէր:

Եթէ Կարդեսիոս և Փառքալ՝ միայն մատեմատիկեան և իմաստասիրութեան ուսմանց պարապէին, իրենց անուան ծանօթութիւնն ու համբաւոյն արժէքը սակաւաւոր անձանց պիտի ծանօթանար. մինչդեռ իրենց բանասիրական հմտութեանց արդեամբը՝ յերկարակեսց են քան իրենց հնարած կամ պաշտպանած իմաստասիրական դրութիւնները: Կարդեսիոսի փիլիսոփայութիւնն,

որ իր նոր դրուածեամբն և ոճով հիմնայատակ ըրեր էր զգարոցականն, իրեն պայծառութենէն ետքը՝ ունեցաւ նաև անկումը. Արիստոտելի ձեռքով կանգնուած՝ շէնքը հիմն՝ ի վեր տապալեց, բայց ինքն ալ ունեցաւ իր հակառակորդքը. և մեր օրերուն՝ Կարգեսեան դրութիւնք ուրիշ բան չէն սեպուիր, բայց հոյակապ ու նշանաւոր հանձարոյ մը մոլորութիւնք: Մենք որ իբրև մատենագիր պիտի նկատենք զինքը, կը զարմանանք թէ ինչպէս Պալզաքի հետ ունեցած թղթակցութեանցը մէջ, որ Կառլոյ Ֆրանսիոյ Բարձրագոյն (le grand évêque de France) սեպուած է, անկէ շատ աւելի գերազանց է բնականութեամբ և ոճոյ յատկութեամբ. վասն զի Պալզաք կը յոգնի խօսքին ոճը և բառը գտնելու, իսկ Կարգեսիոս՝ առանց փրնտեւելու ամենայարմարին կը հանդիպի: Խօսքերնուս ստուգութեանը համար կ'արժէ որ մէջ բերենք իր առ Պալզաք գրած մէկ թուղթը, յորում կը յորդորէ զինքն որ իրեն քով գայ յԱմսդերտամ:

« Տէր իմ, — Ձեռքս աչքիս վրայ տարի ստուգելու համար քունի մէջ չըլլալս, երբ կարդացի թուղթդ յորում կ'իմացընես թէ միտք մը ունենաս հոս գալու. և հիմայ ալ չեմ համարձակիր ուրիշ կերպով ուրախանալ այս լուրին վրայ, բայց եթէ ինչպէս երազի մը մէջ ըլլայի: Սակայն տարօրինակ չերևնար ինձի որ քեզի պէս ուղիղ և վեհանձն սիրտ մը կարենայ յարմարիլ այն ծառայական երկիւղներուն, որ սովորական ծանրութիւնք են արքունեաց մէջ ապրողներուն: Բայց որովհետև պարզ խօսքերով կը հաւատարմացընես ինձի թէ յԱստուծոյ ազգեցութիւն մը եղեր է քեզի թողուլ զաշխարհ, Հոգւոյն սրբոյ գէմ մեղանչել կը համարիմ եթէ ջանամ այսպիսի սուրբ առաջադրութենէ մը զքեզ խոտորեցընել. մանաւանդ թէ իմ եռանդեանս ներողամիտ պիտի

ըլլաս եթէ յորդորեմ զքեզ որ զԱմեդերտամ ընտրես առանձնավայրդ. նախամեծար սեպելով զայն ոչ միայն վեղարաւորաց և կարթուսեանց ամէն վանքերուն, հապա նաև Գաղղիոյ և Իտալիոյ ամենէն աւելի գեղեցիկ բնակութեանց, ու ինչուան այն հռչակաւոր անապատին ալ ուր առանձնացած էիր անցեալ տարի: Որչափ ալ բարեկազմ ըլլայ գիւղական տուն մը, սակայն քաղաքաց մէջ գտնուած այլևայլ գիւրութիւնք կը պակասին. և նոյն իսկ առանձնութիւնն զոր կը յուսանք գտնել, շատ անգամ կատարեալ չըլլար: Կը փափսքիմ որ կարենաս գտնել հոն լճակ մը, որ ամենէն աւելի շատախօսներուն ալ մտածել տայ. կամ այնպիսի առանձնակ հովիտ մը որ իրենց ուրախութիւն և հաճոյք ազդէ. քայց դժուարաւ կը պատահի որ չհանդիպին քեզի այնպիսի մերձաւորք՝ որ զքեզ չձանձրացնեն, և որոց յաճախ այցելութիւնները շատ աւելի ծանր գան քեզ, քան թէ ՚ի Փարիզ ընդունածներդ. մինչդեռ այն մեծ քաղաքին մէջ ուր ես կը բնակիմ՝ չգտնուելով ինծմէ զատ մարդ մը որ վաճառականութեան չպարապի, ամէնքը այնչափ զբաղած են՝ որ բոլոր կենացս մէջ կըրնամ ամենևին մարդու հետ չկենակցիլ: Ամէն օր այն մեծ բաղմութեան մէջ կը շրջագայիմ այնպիսի ապտութեամբ և հանգստեամբ՝ ինչպէս գուժառատունկներուդ տակ. և այնչափ կը նայիմ այն մարդկանց վրայ, որչափ անտառներուդ մէջ հանդիպած ծառերուն և անոր մէջ արածող կենդանեաց: Նոյն իսկ իրենց աղաղակը այնչափ արգելք կ'ըլլայ իմ զբաղմանցս, որչափ առուակի մը խոխոջը » և այլն:

Պարգեսիոսէն քսանեթն տարի ետքը Սվէտնրեի Գլէրմոն քաղաքը ծնաւ մեծ երկրաչափն, խորամիտ խորհողն, ճարտարախօս գրիչն՝ որ այն.

պիսի բարձրութեան պիտի հասցնէր Փառքալ անուանը: Իր հայրը, Էթիէն Փառքալ, որ նոյն քաղաքին մէջ աէրութեան կարևոր պաշտօնիւ մը զբաղած էր, մտադիւր հրաժարեցաւ իր պաշտամանէն, որպէս զի կարենայ 'ի Փարիզ անձամբ հսկել տղուն գաստիարակութեանը վրայ, և հաղորդ ըլլալ այն ուսումնական շարժման՝ որ այն առեւիժին հանճարներուն կարևորագոյն զբաղմունքն էր: Տանը գոները բաց էին ժամանակին իմաստնօցը. և անոնց իրարու հետ տեսութիւնը՝ սկզբնաւորութիւն մը եղաւ Գիտութեանց ճեմարանին (Académie des Sciences) որ 1666ին հաստատուեցաւ: Պէտք Փառքալ դեռ խիստ երիտասարդ էր, որ կարենար ներկայ գտնուիլ այն ընկերութեան ուսումնական զբօնաւորութեանցը. սակայն յաճախ կը լսէր որ անոնք գրահաշուի և երկրաչափութեան վրայ կը խօսէին. և թէպէտ հայրը կը ջանար լեզուաց ուսմանը պարապեցնել զինքը, սակայն հայրենի կամքէն աւելի գերագոյն բնազդում մը կը մղէր զինքը յուսումն բուն գիտութեանց: Երբ այլք կը համարէին թէ Վիրգիլիոսի կամ Կիկերոնի թարգմանութեան զբաղած ըլլայ, Փառքալ՝ նրստած սենեկին տախտակամածին վրայ ածուխի կտորով մը գծեր և բոլորակներ կը քաշէր. ու ասանկով տասուերկու տարուան հասակին՝ առանց վարպետի օգնականութեան՝ գուշակեց ու հասկըցաւ երկրաչափութեան ինչ ըլլալը, ինչպէս հասկըցեր էր ձայնի վարդապետութիւնը՝ դիտելով թէ յախճապակէ պնակի մը եթէ դանակով դպչելու ըլլանք, ներգաշնակ ձայն մը կը հանէ. և թէ անմիջապէս կը դադրի եթէ պնակին վրայ մօտեցնենք ձեռուրնիս:

Փառքալ՝ որ կրօնական ընտիր գաստիարակութիւն մը ստացեր էր, օւժացաւ անկէ՝ ոչ եթէ

ուսմանց ետևէ ըլլալովը, այլաշխարհական պարապմանց և հաճոյից և զոր թելագրեր էին բժիշկը, իրեն առողջութեանը կարևոր սեպելով: Արից մէջ դժնդակագոյններէն մէկը՝ տիրեց անոր վերայ. վասն զի խաղամու մը եղաւ, և այնպիսի հանճար մը բոլորովին փճանալու վտանգի մէջ էր, եթէ կենացը վերահաս վտանգ մը՝ կրկին չպարգևէր զինքը դպրութեանց, կրօնից և առաքինութեան: Օր մը Փառքալ քառամի կառքով մը Փարիզու Նէոյլի փողոցէն անցնելու ատեն, ձիերը շփոթելով կառքը ինչուան կամուրջին անկիւնը տարին ձգեցին: Պէտք էր որ կառքը կամ խորտակէր և կամ գետահոս ըլլար. արդէն առջևի երկու ձիերը գահավիժեր ինկեր էին: Բարեբաղդաբար անոնց սանձը կը փրթի, և կառքը անդունդին բերանը կը կենայ: Ա՛լ վտանգը անցած էր. բայց Փառքալ տեսեր էր զմահ իրմէ քայլ մը անդին, և յաւիտենականութեան մտածութիւնը արթնցեր սրտին մէջ. « Ընդունայն տեղ, կ'ըսէր, իրենցմէ կ'ուզեն հեռացընել յաւիտենականութեան այս մտածութիւնը, իբրու թէ վրան չմտածելով՝ կարող ըլլային փճացընել: Իրենց չուզելովն ալ՝ կեցած է յաւիտենականութիւնը. առաջ կուգայ, և մահն՝ որ պիտի բանայ անոր դռները, անտարակուսելի կերպով պիտի դնէ զիրենք՝ դժնդակ հարկաւորութեան մը մէջ, յաւիտեան փճանալու կամ թշուառ ըլլալու »:

Փոր-Ռուայալի մենակեացքը՝ սիրով գրկերնին բացին զինքն ընդունելու. և քիչ ատենէն սերտ մտերմութեան կապ մը իրարու հետ միացուց զՓառքալ, զԱռնոյ և զՊետրոս Նիքոլ, և սկսաւ յամենայնի անոնց խորհրդովը շարժիլ: Ա՛լ մարդկային գիտութեանց ետևէ ըլլալէն դադրելով, սուրբ Գիւրք իր կենաց գլխաւոր ուսումը եղան. անոնց վրայ աւելցուց ալօթքն ու բարեգործու-

Թիւնը, և իր բռնած այս ընթացքին համար՝ յի-
ճար կոչուեցաւ ՚ի Վոլթերէ: Սակայն տարօրինակ
յիմար մը ըլլալու էր Գաւառականաց և Խորհրդածո-
ւեանց հեղինակը: Ի՞նչ կերպով Նիւթընի և Լափ-
լասի նախընթաց կարապետը՝ մէկէն ՚ի մէկ մա-
տենագրաց ամենէն հանճարեղն ու ճարտարախօ-
սը եղաւ: Հարկ է որ համառօտիւ յիշատակենք,
առանց ուզելու քննել այն կրօնական խնդիր-
ներն՝ որ Փասքալի այս գեղեցիկ գրուածոց յօրին-
մանը առիթ եղան:

Անոյ, Սորբոնի վարդապետը, Յիսուսեանց
գրութեան և կարծեաց հակառամարտ գրուած
մը հրատարակեր էր. Սէն-Սիւլփիսի քահանայք
իրեն դէմ ելան, և գրուածքը դատապարտել
տալով, Սորբոնի վարդապետաց ցուցակէն ջնջե-
ցին անոր անունը: Այն ասէն Փասքալ գրիչը
ձեռքն առաւ, ու ետևէ ետև գրուած տասնըու-
թը թուղթերով, զորս կեղծ անուամբ կը հրա-
տարակեր, ոչ միայն պաշտպանեց իր բարեկամը,
այլ նաև իր բոլոր հանճարոյն ճիգը թափեց Յի-
սուսեանց ուխտին դէմ: Առանց ուզելու ժխտել
Փասքալի հանճարն ու ճարտարախօսութիւնը,
յորում երբեմն ինչուան Իեմոսթենի արժանա-
ւոր լեզու մը կը բանեցընէ, փափսքելի էր որ աչ-
խարհահռչակ ուխտի մը դէմ այն սուր լեզուն
չգործածեր, որուն կրօնից և դպրութեանց մա-
տուցած անբաւ ծառայութիւններն՝ եթէ կարօտ
չեն մարդու մը գովութեանը, մարդու մը պարսա-
ւովն ալ չեն կրնար մոռցուիլ կամ իրենց ստոյգ
արժանիքը կորսնցընել:

Խորհրդածո-ւեանց գիրքը այն ցիրուցան քարե-
րուն կրնանք նմանցընել որ յղկուած կոկած են
ու ճարտարի մը ձեռքին կը սպասեն շէնք մը կան-
գնելու համար: Այնմարթ է ուրանալ անոնց մէջ
նիւթոյ ճոխութիւն, բայց չճանչցուիր թէ շէնքին

ամբողջութեան մէջ որ տեղը պիտի գրաւեն. այս-
 չափ միայն կրնանք գուշակել թէ այն շէնքին հիմն
 է քրիստոնէութիւնը, և սահմանուած էր պա-
 տուար մը ըլլալու ընդդէմ անհաւատութեան:
 Որչափ ալ իրարու հետ կապակցութիւն մը չու-
 նենան այս խորհրդածութիւններն, մէկէն կ'իմա-
 ցուի թէ ամէնքը նոյն գլխէն և սրտէն ելած են.
 և թէ նոյն ձեռքը գծած է զանոնք: Իրեն համար
 մասնաւոր ոճ մը ունի Փասքալ, և որուն շատերն
 ուզած են նմանիլ, առանց կարող ըլլալու հաւա-
 սարիլ. իր մէկ մտածութիւնը այնպէս շուտով կը
 ճանչցուի, ինչպէս Ռաֆայելի նկար մը. հարկ չէ
 անուըր փնտռել: Սրինակ մը մէջ բերելով գոհ
 ըլլանք: « Ի՞նչ է մարդս 'ի բնութեան: — Ոչ ինչ
 մը նկատմամբ անհունութեան »: Բայց այդ ոչ
 ինչը տես ինչպէս մէկէնիմէկ իր արժանաւոր բար-
 ձրութեանը կը հասցընէ. « Մարդս, կ'ըսէ, ե-
 յէդ մըն է, բնութեան մէջ ամենէն աւելի սկա-
 րը. բայց խոհուն եղէգ մը: Հարկ չէ որ բոլոր
 տիեզերք միաբանին զինքը խորտակելու համար.
 շոգի մը, ջրոյ կաթիլ մը բաւական է զինքը մեռ-
 ցընելու: Բայց երբ տիեզերք խորտակեն զանի-
 կայ, մարդս դեռ եւս աղնուագոյն է քան զինքն
 սպաննողը. վասն զի գիտէ որ կը մեռնի. մինչդեռ
 տիեզերաց անոր վրայ ունեցած առաւելութիւնը
 անծանօթ է տիեզերաց: Ասանկով բոլոր մեր մեծ-
 վայելչութիւնն, խոհուն ըլլալնուս վրայ է. անոր
 մէջն է մեր աղնուականութիւնը, և ոչ ընդար-
 ձակութեան կամ տեւողութեան: Աշխատինք
 ուրեմն աղէկ խորհելու. ահաւասիկ բարոյակա-
 նին սկզբունքը »:

Ո՛ր և իցէ վիճակի մարդ՝ Փասքալի խորհրդա-
 ծութեանց մէջ գերագոյն գասեր և կարևոր խոր-
 հուրդներ կրնայ գտնել: Մոնթէյնը՝ մարդկու-
 թեան վրայ ըրած քննութեանցը մէջ՝ ամենայն

ինչ կ'ուզէր իր բնութեանը վերածել. զմարդ՝ լոկ իր անձին վրայ կ'ուզէր նկատել. իսկ Փասքալ՝ բովանդակ մարդկութիւնը նիւթ ըրած է իր հետազօտութեանցը, և կարծես թէ ամէն խրղճ մտանք բաց են իր առջևը: Գերագոյն խորհող մը ինքը, և խորհիլ կուտայ իր գիրքը կարգացողներուն: Ո՛րչափ պարզ ու գեղեցիկ է աղէկ գրելու արուեստին վրայ տուած հետևեալ խրատը. « Երբ բնական ոճոյ մը կը հանդիպինք, կը զարմանանք ու կը յափշտակուինք. վասն զի կը կարծենք հեղինակ մը տեսնել, և ահա մարդ մըն է. մինչդեռ անոնք որ ընտիր ախորժակ ունին, և որոնք գիրք մը տեսնելով կը կարծեն մարդ մը գտնել, կը զարմանան հեղինակի մը հանդիպելնուն համար»: — « Գետերը, կ'ըսէ, ընթացիկ ճանապարհք են և կ'առաջնորդեն հոն ուր կ'ուզենք երթալ»: Իսկ եթէ իրմէ ուզենանք սորվիլ տիեզերաց սահմանը, կը պատասխանէ. « Անսահման գունա մը, որուն կեդրոնը ամէն տեղ է, իսկ շրջապատը ոչ ուրիք»: Այսպէս երկրաչափորէն սահմանելէն ետքը, վրայ կը բերէ իբրև քրիստոնեայ. « Աստուծոյ ամենակարողութեանը ամենէն աւելի զգալի յատկութիւններէն մէկն է, և այս մտածութեան մէջ կը կորսուի մեր երևակայութիւնը »:

Փասքալ այնպիսի մատենագիրներէն մէկն է զորս անկարելի է ուրիշ կերպով ծանօթացնել. բայց եթէ իրենց գրուածներովը. սակայն իր վերայ նկարագիր մը կը գտնենք այնչափ գեղեցիկ՝ ի նմանութեան և ի յօրինման, որ կարգալու աւանդին կը տարակուսինք թէ որուն վրայ աւելի արժան է զարմանալ, գաղափարին թէ նկարչին:

« Մարդ մը կար որ տասուերկու տարուան հասակին՝ գծերով ու բոլորակներով հնարեր էր զբափաբերութիւն. տասնըվեցին՝ հին աւանդներէ

'ի վեր չէրեցած՝ գիտուն ճառ մը շարագրած կռնաձևերուն վրայ. տասնուիննին՝ կարծես թէ մեքենայի վրայ դրաւ այնպիսի գիտութիւն մը՝ որուն բովանդակ էութիւնը՝ մտածութեան մէջ է. քսանուիրէք տարուան ցըցուց օդոյ ծանրութեան երևոյթները, և հին բնաբանութեան ամենամեծ սխալներէն մէկը փճացուց. և որ այն հասակին՝ յորում այլք հազիւ կը սկսին ծնանիլ, մարդկային գիտութեանց շրջանը կատարելով, հասկըցաւ անոնց ընդունայնութիւնը, և կրօնից դարձուց իր բոլոր մտածութիւններն. և այն վայրկենէն մինչև մահը, որ երեսունուինը տարուան հասակին հանդիպեցաւ, միշտ հիւանդ և սկար, Պոսիւէի և Ռասինի խօսած լեզուն սահմանեց. ախորժալուր ծաղրաբանութեանց, ինչպէս զօրաւոր խոհական մտածութեանց օրինակ տալով. և որ վերջապէս՝ իր աղիտիցը համառօտ առաջարկին մէջ, ամէն օգնականութենէ զուրկ՝ սահմանեց ամենէն աւելի բարձր երկրաչափական առաջարկութիւն մը, և ըստ դիպաց թղթի վրայ առաւ այնպիսի մտածութիւններ, որոնք թէ Աստուծոյ և թէ մարդկան կը վերաբերին: Այս նշանաւոր հանձարը կը կոչուէր՝ «Ղէզ Փասքալ»:

Իսկ անոր այս գեղեցիկ նկարագրին հեղինակն ալ՝ Շաթոպրիան:

Կարդեսիոսի ու Փասքալի նշանաւոր անուններէն ետքը՝ հարկ է յիշատակենք այնպիսիք ալ՝ որոնք թէպէտ առջիններուն համբաւն ունենալէն շատ հեռու են, այլ իրենց իմաստասիրական և կրօնական գրուածներով բաւական ազդեցութիւն ունեցած են իրենց ժամանակաց վրայ: Ասոնք են Առնոյ, Նիքոլ և Մալպարանչ:

Անտոն Առնոյ, — որ իր ժամանակակիցներէն Մեծ կոչուած էր, և որուն գրիչը ոսկէն կը հա-

մարուէր, — Փոր-Ռուայալի նշանաւոր մատենագիրներէն մէկն է, որ բաց 'ի ուրիշ զանազան գրուածներէն և կրօնական վիճաբանութիւններէ, գիրք մըն ալ ունի Արտ-էսք Խորհելոյ կոչուած, որ՝ նոյն իսկ Պուալոյի վկայութեամբը, մեծասէս սատարեղած է 'ի կատարելագործել զմարդկային միաս: Տակըսոյ ալ կը գրուատէ որ Առնոյի ոճը ուրիշ իմաստասիրական գրուածոց նման ցամաք ու անիրան չէ. այլ զօրաւոր և ուժով ճարտար-խօսութիւն, նկարագրութեանց առատութիւն, և բացատրութեանց արգասաւորութիւն կարծես ինքնաբերաբար կը բղխին անոր գրչէն: Այս փառաւոր վկայութեանց համաձայն չէ մեր ժամանակաց քննադատներուն կարծիքը Առնոյի գրուածներուն վրայ, որոնք իրեն յօրինած երեսուն հատորներուն մէջ հազիւ կրնան քանի մը երես բան գտնել՝ արդի բանասիրութիւնը յագեցնող. սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ այս անտարբերութիւնը այնչափ հեղինակին չվերաբերիր, որչափ շարագրած նիւթերուն: Իր կեանքը յարասեւ պատերազմ մը եղաւ. հալածանք, արքոր, բաւական չեղան յափշտակել ձեռքէն այն գրիչը զոր նուիրեր էր 'ի պաշտպանութիւն իր կրօնական վարդապետութեանցը. և երբ իր վաստակոց և աղիտից ընկերակիցը, Պետրոս Նիքոլ, կը յիշեցնէր իրեն թէ հանդէլու ժամանակն հասած է. « Հանգչել, պատասխան կուտար Առնոյ. բաւական չէ՞ որ յաւիտենականութիւն մը ունինք հանգչելու համար »:

Պետրոս Նիքոլ ալ Փոր-Ռուայալի անուանի մատենագրաց մէկն է: Իր բազմութիւ պրուածոցը մէջ՝ անմոռաց ու ընթերցման արժանի սեպուած է բարոյականի վրայ ճառերը, զորս ինքը ճաշկ (Essais) կոչեց. « Երբէք հանդիպած չեմ, կը գրէր Սեվինիէ ակիին առ դուստրն իւր, ա-

նոնցմէ աւելի հանձարով և լուսաւոր մտքով յօ-
րինուած օգտակար ճառերու : Եթէ դեռ կարգա-
ցած չես, կարգա. իսկ եթէ կարգացեր ես, նո-
րէն ձեռքդ առ մասնաւոր մտադրութեամբ. ինծի
կ'երևնայ թէ ամէն մէկը իրեն ինկած բաժինը
կրնայ գտնել անոնց մէջ») : Վոլգէր ալ կ'ըսէր թէ
անոնց նման գրուածք մը տեսնուած չէ հնոց քով :

Մալպրանշ՝ իբրև իմաստասէր աւելի համա-
լուար եղած է քան զՆիքոլ և զԱռնոյ : 1638ին
ծնաւ 'ի Փարիզ, թապաւորական ատենադպրի
մը որդի. և իրեն աստուածաբանական ուսմանց
ընթացքը Սորբոնի մէջ կատարելէն ետքը, կրնար
Մայր եկեղեցւոյն կանոնիկոսաց թուոյն մէջ մըտ-
նել. բայց ինքը լուազոյն սեպեց Աղօթավանից
իմաստուն ուխտին վանական առանձնութեանը
մէջ իր ուսմանցն ու վաստակոց պարապիլ : Բայց
որ ուսման կամաշխատանքին հարկ էր որ ետեւն
ըլլար : Ինքն ալ կը դեղեկէր դեռ ևս, երբ գրավա-
ճառի կրպակ մը մանկելով, զիպուածով ձեռքն ին-
կաւ Կարդեսիոսի ճառ Կարգոյ գրուածքը : Այս
գիրքը որուն վրայ այնչափ համարում չունէր մեծ
իմաստասէրը, այնպիսի տպաւորութիւնըրաւ ե-
րիտասարդ միանձին վրայ, որ հաստատուն կեր-
պով միտքը դրաւ բոլորովին մարդկութեան ուս-
մանը նուիրել ինքզինքը : Կարդեսիոսի հետևող,
ու երբեմն նաև անոր սխալմանցն մէջ ալ խնա-
լով, երկար ու խորունկ մտածութենէ ետքը իր
Հեփաղփոսիւն ճշմարտութեան կոչուած գիրքը հրա-
տարակեց : Այս գրուածքին գլխաւոր նպատակը,
և որ մեծ ընդունելութիւն ալ գտաւ, է ցուցը-
նել թէ Կարդեսիոսի իմաստասիրութիւնը՝ կրօ-
նից հակառակամարտ չէ : Կարդեսիոս բացատրեր
էր մարմնոյ և հոգւոյ միութիւնը 'ի մարդ. բայց
անոր առ նմանիս իւր ունեցած վերաբերու-
թեանցը վրայ բան մը զրուցած չէր, և ոչ ալ 'ի

Generated on 2016-05-24 06:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

վերայ միութեան հոգւոյ ընդ Աստուծոյ. Մալ-
պրանչ իր վարդապետէն աւելի խորամուխ է ՚ի
քննութիւն բնութեան հոգւոյ, կ'ուզէ որ ինչ
պէս մտածին՝ ասանկ ալ հոգին, գերագոյն ու
սկիզբը յԱստուած ունեցող կամքի մը գործա-
դիր ըլլան. և ըստ իրեն կարծեաց, մեր բոլոր
գաղափարներն ու գործերը բոլոր յԱստուծոյ
կու գան: Աւելորդ է մեզ այսպիսի խնդրոց խորը
թափանցել, որոց վրայ այնպիսի գերագոյն հան-
ճարով մը խօսեցաւ Մալպրանչ, զոր իր վարդա-
պետութեանց հակառակորդքն անգամ չեն կրը-
նար ժխտել: Ինքն իսկ Վոլդէր կ'ըսէր. « Ի՞նչ
անպատշաճութիւն կայ հաւատալու թէ մեր ա-
մէն գաղափարները մեզի տուողը Աստուած է »:
Եւ սկեպտիկեան իմաստասէրն Պայլ՝ Մալպրանչ
չի Յաղափաբարոյանի կոչուած գիրքը կարդալէն
եսքը, կը գրէ. « Երբէք տեսնուած չէ իմաստա-
սիրական գիրք մը որ այդպէս ազդու կերպով ցու-
ցնէ ամենայն հոգւոց միութիւնը ընդ աստուա-
ծութեան: Անոր մէջ կը նկատենք մեր դարուն
առաջին իմաստասէրը խոհական խելամառու-
թեամբ խօսիլ այն սկզբանց վրայ՝ որ կ'ենթա-
դրեն Աստուած մը իմաստնագոյն, ամենակարող,
միակ աղբիւր ամենայն բարեաց և անմիջական
պատճառ մեր ամէն հաճոյիցն ու գաղափարաց:
Այլէկ դատի՝ ամենընտիր փաստաբան մը, և այն-
չափ աւելի անոր օգտակար, որչափ չեն կրնար
ըլլալ փոքրոգի մարդոց յօրինած հազար մատե-
նիկք »:

Մալպրանչի ոճը յատուկ է այն նիւթոց՝ որոց
վրայ կը ճառէ. ազնիւ, բարձր և ընտիր ոճ մը.
ինչուան երբեմն վսեմի ալ կը բարձրանայ, բայց
առանց մասնաւոր ջանք մը յայտնելու անոր
ժամանելու համար: Խօսքերնուս հաւատարմու-
թեանն համար մէջ բերենք իր Քրիստոնէական զբո-

շարունակելու կոչուած գրքէն հատուած մը, զոր Նըվբէօղի դքսին համար յօրինած է, և որոյ մէկ օրինակին վրայ գրեր էր Պոսիւէ. Pulchra, nova, falsa. (Գեղեցիկ, նոր, բայց սխալ գաղափարներ) :

Տիեզերաց ընդարձակութիւնը զարդարող աստեղաց անբաւուրութեան վրայ խօսելէն ետքը, կ'ազդակէ :

« Ո՛րչափ մեծ է Աստուած յընդարձակութեան երկնից, ո՛րչափ բարձր անոնց խորութեանը մէջ, քանի մեծավայելուչ անոնց պայծառութեան քով. ո՛րչափ իմաստուն և ամենակարող անոնց կանոնաւոր շարժմանցը մէջ: Բայց, ո՛վ Արիստէ, հեռու կենանք մեծէն. մեր երևակայութիւնը կը կորսուի այն անհուն անչափութեան մէջ, որուն անկարելի է մեզ սահման դնել: Քանի հրաշալիք այն երկրին վրայ ալ ուր կը բնակինք, և որ պզտի կէտմըն է անոնց համար՝ որ երկնային մարմիններն կը չափեն: Բայց այս երկիրը՝ զոր աստեղաբաշխք քանի մը տեղ չեն դներ, շատ ընդարձակ է ինծի համար. ուստի քու պարտիզիդ շրջափակին մէջ կ'ուզեմ ամփոփուիլ: Ո՛րչափ կենդանիք, թռչունք, միջատք, բոյսեր, ծաղկեր և պտուղներ: — Անցեալ օր՝ երբ ստուերին մէջ ընկողմանած էի, կը դիտէի աչքիս տակն եղած զանազան խոտերն ու պզտի կենդանիները: Առանց տեղէս շարժելու՝ պզտի միջոցի մը մէջ քսան տեսակէն աւելի միջատ համրեցի, և գրեթէ նոյնչափ թուով բոյսեր: Ձեռքս առի այն միջատներէն մէկն, որուն անունն ալ չեմ գիտեր, և թերեւս չունի ալ. վասն զի մարդիկ որ այլևայլ և երբեմն փառաւոր անուններ կուտան իրենց ձեռակերտներուն, հարկ չեն սեպեր արարչիս գործերուն անուն մը դնել՝ որուն վրայ չեն գիտեր զարմանալ. առի այս միջատներ:

րէն մէկը և ուշի ուշով քննեցի. և չեմ տարակուսիր կրկնել քեզ Քրիստոսի խօսքը՝ գաշտաց շուշանին համար. թէ Սողոմոն իր ամէն փառքովն ալ՝ անանկ գեղեցիկ զարդարանք ունեցած չէր»:

Ահաւասիկ Պոսիւէի ու Պիւֆֆոնի արժանաւոր ոճ մը. ափսոս որ Մալպրանշ չէ կրցեր ամէն անգամ նոյնպիսի ճարտարախօսութիւն մը գործածել: Յաճախ երբ համաբնաբանական կամ կրօնական խնդրոց վրայ կը ճառէ, մտած ու դրեթէ անիմանալի լեզու մը կը գործածէ: Օր մը կը գանգատէր Աւնոյի համար թէ իր խօսքերը չհասկընար. « Եւ ո՞վ կայ քու խօսքերդ հասկըցող » վրայ բերաւ Պուալոյ: Նոյն պատասխանը կրնայ արուիլ շատ խորհող մատենագրաց՝ երբ վերայեալ նիւթերու մէջ կ'ուզեն քալել. կը գանգատին որ իրենց խօսքը հասկըցող չգտնուիր, մինչ թերևս և ոչ իրենք լաւ ըմբռնած են թէ ինչ կ'ուզեն զրուցել:

Դ.

ԳՕՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՊՈՍԻՒԷ, ՖԵՆԵԼՈՆ

Ռաժպուլեի սրահներուն մէջ բազմաթիւ հանդիսականք լեցուեր էին վեշտասանամեայ աշակերտի մը ճարտարախօսութեան երախայրիքը տեսնելու: Երիտասարդ քարոզիչը դեռ երևան չեղած, ամէնքն անոր անունն, ընտանիքն և մանկութիւնը կը հարցընեն. և ինչպէս շատ անգամ նման դիպուածներու մէջ կը հանդիպի, բազմաց միտքը իրաւացի անվստահութեամբ մը գրաւուած է. ու սղայոց վրայ երևցած ապաժամ հանճարը՝ այն վաղահաս պտղոց կը նմանցընեն որ իրենց հասունութիւնը չստացած՝ կը փճանան: Կը պատմէին թէ իրեն հաւը՝ սովորութեանը համեմատ նորածին աղուն աշխարհք գալուն օրը նշանակած ատեն (27 սեպտեմբեր 1627), սուրբ գրոց այս նշանական խօսքերն աւելցուցեր էր. « Հաճեցաւ Աստուած առաջնորդել նմա. էած ընդ այլևայլ ճանապարհս, հրահանգեաց զնա

յօրէնս, և իբրև զբիբ ական իւրոյ պահպանեաց »: Ար պատմէին դարձեալ թէ իր հայրը աէրուժեան մը պաշտամամբ Մէց քաղաքն երթալու ժամանակ, Տիժոնի մէջ ձգած էր իր որդին, հօրեղբօրը խնամոցը տակ. այն ալ Յիսուսեանց դպրոցը դնել տուաւ զինքը. որոնք կարգէ դուրս հանձար և յառաջագիմուժեան նշաններ տեսնելով սղուն վրայ, և գուշակելով անոր փառաւոր ապագայն, ամէն խնամք ըրին անոր ուսումնական դաստիարակութեանը վրայ: Սակայն իր կոչումը դեռ անորոշ էր. երբ օր մը իր հօրեղբօրն մատենադարանը մանելով, պատկերազարդ գիրք մը ձեռքն ինկաւ: Այս մատենանը Աստուածաշունչ գիրքն էր: Ժամերը կը սահին կ'անցնին, և առանց սղուն անդրագանալուն՝ վրայ կը հասնի գիշերը. այնչափ մաքոյն ու սրաիւ զմայլած էր այդ գրքին գեղեցկութեանը վրայ. անանկ որ ընթերցմանը գաղբէլէն ետքն ալ՝ անով լէցուած էր բոլորովին իր միտքը: Ալ անկէ ետքը ոչ երբէք պիտի իյնայ իր ձեռքէն այդ գիրքը. և այն դիպուածական ընթերցումը՝ որ այնպիսի զօրաւոր ազդեցութիւն մը ըրաւ սրտին վրայ, պիտի որոշէ անոր վիճակը. քահանայ պիտի ըլլայ. պաշտօնեայ այն Աստուծոյն զոր քարոզչին մարգարէք, աւետարանը քարոզող Աստուծոյն. և աստուածային սրով զինուորեալ՝ պիտի հալածէ անգագար աւետարանին ճշմարտութեան թշնամիները: Տիժոնէն Փարիզ կ'անցնի, ու Նաւարրայի կոչուած դպրոցին մէջ, ուր կ'առաջնորդէր իմաստունն և բարեպաշտ Գոռնէ՝ եսեէ կ'ըլլայ գլխաւորել իրեն ուսմանց ընթացքը՝ հնութեան անուանի մատենագրաց ընթերցմամբը և հետամտութեամբ: Բայց ոչ Հոմերոս, ոչ Դիմոսթենէս, ոչ Վիրգիլ և ոչ Արիստոտել կրնան մոռցնել աւալ իրեն սուրբ գրոց բանաստեղծու-

Թիւնը. այլ միշտ անոնց կը դառնայ անփոփոխ զարմանքով մը և առաւելեալ սիրով: Տասնըվեց տարուան հասակին այնպիսի ուսումնական մըր-ցանք մը տուաւ, որ ամէնքը զարմացուց. և իր համբաւը մինչև Ռամպուլլէի սրահներն հասան. և Ֆէքիէր մարգիզը՝ որ ընտանեացը մտերիմն էր, յանձնառու եղաւ նոյն ժողովքին ներկայացընել զինքը: Մանր ու վայելուչ քայլերով ներս մտաւ, և ամենուն աչքը իր վրայ դարձուց. կարծես թէ աստուածային ճառագայթ մը կը փայլէր անոր ճակատին վրայ և աչքերը կը լուսաւորէր: Նիւթ մը առաջարկեցին իրեն. քանի մը վայրկեան մտա-ծեց անոր վրայ, և այն առաջին անգամն էր որ ճշմարիտ ու բուն ճարտարախօսի մը ներկայ կը գտնուէին՝ ինչուան այն ատեն Գասանեաքի ու Գոթէնի խօսքերուն վարժողներն: Մեծ եղաւ ամենուն զարմանքը, և աւելի մեծ ընդհանուր հիացմունքը. վասն զի հանդիսականաց համար նոր լեզուն մըն էր անոր գործածածը, ինչպէս այն օրը յորում Գոռնէյլ առաջին անգամ կար-դաց իր Սիտ ողբերգութիւնը: Ժամը արդէն ա-ռաջ գացած էր՝ երբ վեշտասանամեայ քարոզիչը դադրեցաւ խօսելէն. և անկէց է ունկնդրաց մե-կուն հետևեալ նշանաւոր խօսքը թէ Ոչ երբէք այսքան կանուխ և ոչ այսչափ ուշ քարոզ մտիկ ըրած չունէի: Այս նորահասակ և ամենուն զար-մանքը իրեն դրաւող ճարտարախօսն էր Ժաք-Պենինէր-Պոսիւէ:

Անշուշտ այդպիսի հանձար մը պիտի փճանար՝ եթէ իր սրտին թելադրածէն աւելի՝ ուրիշնե-րուն գովութեան ձայնին անսացող ըլլար: Բա-րեքազգաբար Լիզիէոյի եպիսկոպոսը Ռամպուլ-լէի սրահներուն մէջ արուած փորձը իրեն առջևն ալ ընել տալով, ճանչցաւ երիտասարդ ճարա-րախօսին պակասութիւններն, և ճշմարտու-

Թիւնն չուզեց ծածկել իրմէ: Պոսիւէ ոչ միայն սիրով մտիկ ըրաւ, այլ ուզեց անկէ օգուտ ալ քաղել: Յպիսկոպոսը՝ անոր դուրս ելլելէն ետքն՝ գարձեր իր քովը գտնուողներուն և գուշակօրէն զրուցեր էր. « Եկեղեցոյ մեծ լուսաւորներէն մէկը պիտի ըլլայ այդ պատանին »: Պոսիւէ առանց լսելու այս գուշակութիւնը՝ ճշմարտեց զայն: Վասն զի Ռամպոլայլէի սրահներուն մէջ լսած գովութիւններէն աւելի այն եպիսկոպոսին խրատներովն քաջալերուելով, նոր եռանդեամբ մը ուսման ետեւէ եղաւ, խոստանալով աւետարանական բեմին վրայ չերևնալ՝ բայց երբ արժանաւոր սեպուի աստուածային խօսքը հոն քարոզելու: Առջինէն աւելի փառաւոր յաղթանակ մը՝ զինքն չլացուց. Թէպէտև այն անգամ իր ունկընդրացը մէջ էր մեծն Գոնտէ, որ յաղթական պատկերով փառաւորուած՝ չարհամարհեց երիտասարդ Պոսիւէի մրցանացը ներկայ գտնուիլ: Այն կտրիճ ու յանդուգն ճարտարխօսութեան վրայ սքանչացած, ուզեց Գոնտէ իր աթոռէն ելլել և յաղթանակին վրայ անոր հետ մրցիլ: Առաջարկուած նիւթն էր՝ մարդկային փառացընդունայնութիւնը. և անշուշտ ծանր կուգար Ռոքրուայի յաղթականին լսելը Թէ երկրաւոր փառք ոչ ինչ են՝ արդարոյն համար յաւիտենականութեան մէջ պահուած փառաց հետ համեմատելով: Այս նոյն ճշմարտութիւնը՝ քառասուն տարի անցնելէն ետքը՝ շատ աւելի դերագոյն ճարտարխօսութեամբ մը պիտի հուշակուէր նոյն դիւցազին դագաղին վրայ և նոյն ճարտարախօսին ձայնովը:

Պոսիւէ քահանայ ու վարդապետ ըլլալէն ետքը, մեծին Գոնտէի բարեկամը, հրաժարեցաւ Նաւարրայի դպրոցին վերին տեսչութիւնը ընդունելէն, որպէս զի համարձակ կարենայ ա-

ուանձնանալ մերթ 'ի միայնարանն սրբոյն Ղազա-
րու և մերթ 'իրաբեանց մենաստանը, սրբոյն
Վինկենտի Պաւլայեցւոյ և արքայ Ռանսէի խրատ-
ներովը առաքինութեան և սիրոյ հրահանգաց
մէջ կրթուելու համար: Անկէ Մէջ քաղաքն ան-
ցաւ, հոն նորաղանդից գէմ կռուելով, և կաթու-
ղիկէ հաւատոց գերագոյն պարզութիւնը քարո-
զելով, օգտակար առաքելութեան մը ետեւէ հ-
լաւ. բայց քիչ ատեն անցնելէն ետքը՝ Թագա-
ւորը Փարիզ կանչեց զինքը, որպէս զի իրմէն
ընդունի այն գերագոյն խրատները՝ զոր սովոր է
Աստուած ազգել մեծամեծաց երկրի՝ խոնարհ
քահանայի մը ձայնովը: Պոսիւէ հասնելով 'ի
Փարիզ, ներկայացաւ յարքունիս: Զկարծէ ըն-
թերցողը թէ երկչոտ պիտի գտնէ զինքը այնպիսի
մեծութեան մը առջև, նկուն՝ այնպիսի իշխանու-
թեան մը և խոնարհած այնպիսի փառաց առջև:
Պոսիւէ՝ քրիստոնեայ ու քահանայ մըն է՝ ամէն
բանէ առաջ. և առջև անգամ որ բեմը պիտի ելլէ
այն յաղթական Թագաւորին դիմաց՝ որ զհամո-
րէն Եւրոպա կը հնազանդեցընէ իր կամքին, այն
փառաւոր արքունեաց մէջ՝ որ աշխարհի հաճոյից
մէջ ընկղմած է, պիտի յիշեցընէ այն արքունեաց,
այն Թագաւորին թէ երկրիս վրայ մարդուս ճըշ-
մարիտ հարկաւորն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ իր
հոգւոյն փրկութեան համար յոգնիլ. պիտի քա-
րոզէ այն երկրիս մեծամեծացը.

« Զինչ օգուտ մեզ 'ի կենաց և յաջս աշխար-
հի կելոյ, եթէ ստուգապէս մեռեալ իցեմք, կո-
րուսեալ առաջի Աստուծոյ և հրեշտակաց նորա.
« Զանուն կենդանւոյ ունիք և մեռեալ էք »: Զի
զծառ մեռուցանիցեմք, ոչ միշտ կարեւոր է յար-
մատոց քանցել զայն: Հայեցարուք 'ի կաղնին
բարձրացեալ, որ ոչ ևս արձակէ ոսառ, ոչ ևս
ծաղկէ. ոչ պստուք և ոչ տերեք են նորա. մահ

է 'ի սրտինորա և յարմատս նորա. ոչ ևս՝ ամուր կայկայեալ 'ի վերայ բունոյն, ոչ ևս ձգէ տարածէ զընդարձակ ոստան: Ահաւանիկ նմանութիւն կերպարանացդ, ո՛վ խստասիրա քրիստոնեայ: Փայտ չոր. չև ես եհար Աստուած զարմատս քո, չև ևս դահավէժ արկ զքեզ 'ի բարձրութենէդ 'ի մէջ հրոյ. սակայն հեռի արար անջատեաց 'ի քէն զհոգի կենդանութեան »:

Ետքը իրեն մտիկ ընող թագաւորին դարձընելով խօսքը, կը զրուցէ.

« Տէր արքայ, զի՛նչ օգուտ իցէ քեզ զի 'ի ծայր փառաց հաներ բարձրացուցեր զքոյդ Փրանկիա, ահաւոր 'ի ծովու և 'ի ցամաքի զնա կազմեցեր, և զինուքդ և իմաստուն խոհականութեամբ զհռչականունն, զվազեմին և զազնիւ կաջուցեր ահարկու յաչս ամենայն աշխարհի, եթէ յես լսելի առնելոյ ընդ ամենայն տիեզերս զանունս քո և արութեամբք փառաւորելոյ զպատմութիւն, չկամիցիս պարապել և 'ի գործս պատուականս առաջի Աստուծոյ և արժանաւորս դրոշմելոյ 'ի դպրութեան կենաց: Ո՞չ իսկ մեծափառ Տէրդ լուաւ այսօր յաւետարանի՝ թէ զիարդ տաքնապեալ ահաբեկ լիցի աշխարհ՝ յահաւոր աւուրն փառաւոր գալստեանն Քրիստոսի: Եթէ աստեղք, եթէ տարերք, եթէ այս ձեռակերտք սքանչելիք, զորս թուի իմն Աստուծոյ հաստատութեամբ կառուցեալ, զի յերկարատեւք լինիցին, չեն զերծ 'ի կործանմանէ, իսկ զի՛նչ լինիցին շինուածք բարձրացեալք 'ի մահկանացու ձեռաց: Չտեսանիցէս զհուրն ծախիչ՝ նախ ընթաց կարապետ ահաւոր դատաւորին, որ 'ի միում աւուր կործանեսցէ զքաղաքս, զամրոցս, զպարիսպս, զտունս արքունականս և զապարանս հաճոյից, զզինարանս, զքարինս մարմարեայս, զարձանագիրս, զանուանս պատուոյ և զպատ.

մուծիւնս, և այրեսցէ 'ի հուր զամենայն յիշատակարանս և արասցէ կոյտ մի մոխրոց: Եւ զինչ իցէ մեծութիւն այնպիսի, որ յաւուր միում դարձցի 'ի փոշի: Վասն որոյ արժան է այլոց խնամ ունել պատմութեանց և այլ տարեգրութեանց: Ապաքէն օր ըստ օրէ 'ի գրի հարեալ գրոյմէ Աստուած զպատմութիւն վարուց մերոց. աստուածեղէն մատամբքն նշանակէ զոր ինչ գործեցաք և զոր ոչն գործեցաք. և եկեսցէ հասցէ օր յորում այս պատմութիւն վարուց մերոց յանդիման լիցի մեզ և ամենայն աշխարհի: Խընամ կալցուք զի ընտիր և գեղեցիկ իցէ այս պատմութիւն. և որ կորանաց կամ շիկնելոյ իցեն պատճառք, ջնջեսցուք ապաշխարութեամբ: Զարթիցուք, զի արդ ժամ իսկ է »:

Ահաւասիկ ճարտասանութիւն մը՝ որուն ինչուանայն առեն նմանը լսուած չէր Գաղղիոյ մէջ. և սակայն քիչ առենէն աւելի զարմանալին պիտի լսէր և աւելի գեղեցիկը, բայց դարձեալ Պոսիւէի բերնէն: Ինքը միայն կրնայ ինքիրմէ յաղթուիլ, և ինքը միայն կրնայ իրեն հաւասարիլ: Պոսիւէի գրուածները կարգացողք՝ սակաւութիւնն հիմա. կը կարծեն թէ պատշաճ ու յարմար են անոնք միայն այն ժամանակին յորում գրուած են՝ և այն մարդկանց որոնց ուղղուած են: Այդպիսիք կարծես թէ կ'ուզեն ենթադրել՝ թէ այն ժամանակաց ճշմարտութիւններն՝ մեր ատենի համար ճշմարտութիւնք չեն, և թէ քրիստոնեայ մեծ հռետորին ճարտարախօսութեան չափն հասկընալու համար՝ բաւական է իր դամբանական ճառերը կարգալը: Սսիկայ է ընդհանրապէս Վոլդէրի և Լահարփի կարծիքը: Սակայն շատ գաղղիացի քննաբանք հետևող չեն այս կարծեաց: Արքունեաց առջեւը, ինչպէս նաև Մէջ ու Փարիզ քաղաքներուն եկեղեցեաց մէջ խօսած քա.

րողներն, և զորս շատ անդամ յանպատրաստից կը զըուցէր, յայտնի կը ցուցընեն իր պատճառաբանութեանց ոյժն, մտածութեանց գերազանցութիւնը, նկարագրութեանց ճշխութիւնը. և թէ ինչպէս այս ամէն յատկութիւններն գեղեցիկ կերպով ստացած է Պոսիւէ. ինչպէս մըտածութիւնները վսեմ, ասանկ ալ բացատրութիւնքը ազնուական, գործածած բառերը ընտիր, և անով ըրած ազդեցութիւնը մեծ: Ճարտարխօսութեան ձևեր չլիփնտուեր կամ չլիպատրաստեր. այլ իր սրտէն առաջ կուգան, ինչպէս ամպերուն մէջէն մեկէնիմեկ փայլող լոյս մը: Անկէք է որ յանկարծակիի բերելով ընթերցողը, կը շլացընէ: Ճարտարախօսներէն շատերը՝ այնպիսի դասաւորութիւն մը կը դիտեն իրենց մտածութեանց և խօսքերուն մէջ, որ կարծես թէ կրնաս գուշակել թէ ինչուան ուր պիտի հասնին. անանկ որ միանգամայն կրնայ նկատուիլ թէ ուստի պիտի սկսին և ուր երթան: Պոսիւէ՝ իր բռնելու ճամբան առաջուց ցուցընողներէն չէ. յաճախ չես գիտեր թէ ուստի կը մեկնի և ուր կ'երթայ: Կարծես թէ հաճոյքն է իրեն առաջ նորդողը նոյն իսկ ամենէն աւելի կարգաւորեալ և ամենէն աւելի իմաստուն դասաւորութեան մը մէջ: Եւ երբ ատենը կուգայ իմացընելու թէ ուր պիտի տանի զմեզ, կը զգուշանայ բռնելիք ճամբան մեզի իմացընելէն. այլ իր ետեւէն կը քաշկըռտէ կը տանի, թէպէտև յերկինս ելլելու ըլլայ, և կամ մինչև յանդունդս հարկ ըլլայ իջնել. 'ի զուր դէմ կը դառնանք այս մեր վըրայ տիրող զօրաւոր իշխանութեան, որ զմեզ կը գերէ, կը նուաճէ, ու իր թևոցը վըրայ զմեզ բարձրացընելով, յաւիտենականութեան մէջէն կը տանի մինչև առաջի երկնաւոր աթոռոյն, և վերջապէս կը ձգէ զմեզ, վախով ու սիրով թալ-

կացած մեր սրտերը, ողորմութեանց Աստուծոյ գիրկը:

Քրիստոնէութեան ու աւետարանի վարդապետութիւն մը, կրօնական ճշմարտութիւն մը չըկայ զոր չգտնես Պոսիւէի ճառերուն մէջ: Այս նկատմամբ՝ կրօնասէր մաքերը ամենէն աւելի գերագոյն ուսում մը կրնան գտնել անոնց մէջ: Բայց անոնց արդիւնքը՝ միայն ասոր մէջ չէ. մատենագրական նկատմամբ ալ, ընտիր օրինակներ ու գեղեցիկ գասեր կուտան ճարտարախօսաց, և բանասիրաց ալ՝ յաճախ սքանչանալու նիւթեր: Վերջին գասաստանի վրայ տուած քարոզը լսելէն ետքը՝ Ժամանակին ազատամիտներէն մէկը, որ բանի մը չհաւատալուն վրայ համարձակ կը պարծէր, եկեղեցիէն ելլելու ատենը ըսաւ. « Ահա հաւաստիկ ինծի համար առաջին կարգի քարոզիչ մը. վասն զի կ'իմանամ որ եթէ կարելի ըլլար ինծի դառնալ, միայն ասոր խօսքերով պիտի դառնայի »: Մեծն Իւրէն՝ Պոսիւէի հանձարոյն գերազանց վկայութիւն մը տուաւ, իր առ Աստուած դարձին՝ անոր խօսքերուն պարտըկան ճանչնալով ինքզինքը: Քրիստոնեայ ճարտարախօսին համար գեղեցիկ յաղթանակ մը պիտի սեպուէր՝ ճշմարտութեան ճամբուն բերել այն մեծ զօրագլուխն, զոր ատեն անցնելէն ետքը՝ Ծլէշիէ և ինքն Պոսիւէ՝ հռչականուն և յաղթող Մակաբէի պիտի նմանորնէին:

Լուգովիկոս ԺԴ քիչ օգուտ քաղեց այն խրատներէն, զոր իր փառասէր և կրալից երիտասարդութեանը կուտար խստակրօն քարոզչին ձայնը. սակայն սիրով մտիկ կ'ընէր, ու անոր հօրը նամակ մը գրեց՝ ուրախակից ըլլալով իր որդւոյն հանձարոյն վրայ՝ որ պիտի անմահացընէ, կ'ըսէր, իր ծնողը: Հայրը ոչ միայն կը պարծենար իր որդւովը, այլ և զինքն՝ իրեն օրինակ առաւ.

ու կնոջը մահուընէ ետքը՝ խորհրդարանին ան-
 դամը Յիսուսի Գրիստոսի քահանայ եղաւ: Պո-
 սիւէի ուրախութիւնը, տեսնելով հայրը յաւի-
 տենական փրկութեան իրեն սիրելի ճամբանե-
 թուն մէջ, յերկարատեւ չեղաւ: Սր մը երբ ամ-
 պիտն ելլելու կը պատրաստուէր, եկան իրեն ի-
 մացընելու թէ հայրը մեռնելու վրայ էր: Վայր-
 կեան մը չկորսնցուց, ու իր ընթացքովը սուտ
 հանելով անոնց խօսքը որ կը համարին թէ առա-
 քելութեան պարտքերը, ընտանեկան պարտուց
 շղթաները կը խղեն, թողուց իր ունկնդիրքը՝ սի-
 րելի հօրը վերջին միտնութիւններն տալու
 համար:

Գրեթէ տասը տարի անընդհատ Պոսիւէի ճայ-
 նը լսուեցաւ Փարիզու եկեղեցեաց մէջ, մերթ իր
 ճառերովը քրիստոնէական գերագոյն ճշմարտու-
 թիւնները և բարեպաշտ քրիստոնէի մը պարտ-
 քերը հասկնելով, և մերթ իր ներբողեաններովը
 փառաւորելով Աստուծոյ այն ծառայից առաքի-
 նութիւններն, զորս սուրբ Եկեղեցին՝ աշխարհի
 հրապուրանաց և ամբարշտին առժամանակեայ
 յաղթանակաց դէմ՝ սրբազան օրինակներ և
 անանց փառք կը ներկայացընէ: Եւ ահա յա-
 նակնկալս, երկար տարիներէ՝ ի վեր մարած մոխ-
 րոց ընծայուած մեծարանքէն, գրեթէ մոռցուած
 յիշատակներէն, կը ծնանի արձանականը. Պոսի-
 ւէի հանձարոյն գիւտ մը, և թերևս մասամբ մը
 արգասիք այն արձանականներուն, զոր Աթենա-
 ցւոց ճարտարախօսք կը լսեցընէին հայրենեաց
 համար մեռնող կտրիճներուն գերեզմաններուն
 վրայ:

Ո՞վ է այն աւջի մեռեալը՝ որուն առաքինու-
 թիւնները անմահացընել կ'ուզէ Պոսիւէ: Միթէ
 երկրիս զօրաւորներէն մէկը, որուն կը հետեւին
 աշխարհի պատիւք ինչուան նաև գերեզմանին

Generated on 2016-05-24 06:29 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

մէջ: Ոչ: Իր առջի դամբանականը Նիքոլա Գոռնէի վրայ է, Նաւարրայի դպրոցին մէջ իր ուսուցչին: « Ի՞նչպէս կրնամ, կ'ըսէր, ժխտել իրեն մտացս քանի մը պտուղը, զոր այնքան հայրագութ խնամքով մշակեց »: Միայն թէ այս առջի ճաշակին մէջ այնչափ յաջող չեղաւ, որ կարենար գուշակել տալ իր ապագայ փառքն այդ ասպարիզին մէջ: Սակայն ամենևին տարակոյս չմնաց, երբ 1669 նոյեմբեր 19ին, Շայեոյի կուսանաց եկեղեցւոյն մէջ, Լուդովիկոս Ժ'Իե եղբորն առջև, այն դագաղին դիմաց որ Անգղիոյ Թագուհւոյն մահկանացու մնացորդքը կ'ամփոփէր, Հենրիկոս Դի դստերը և Կարոլոս Առաջնոյն կենակցին, քահանայ մը ամպիոնը կ'ելէր այս խօսքերը լսեցընելու.

« Որ Թագաւորէն յերկինս՝ հանուրց Թագաւորութեանց աէր, որում միայնոյ են փառք՝ մեծութիւն և իշխանութիւն, նա ինքն միայն է փառաւորեալ 'ի դնել օրէնս Թագաւորաց, և տալ նոցա յորժամ հաճեսցի՝ խրատս մեծամեծս և ահագինս: Թէպէտ բարձր առնիցէ զգահս, թէպէտ նկուն, թէ հաղորդս զօրութեան իւրում արասցէ զիշխանս, և թէ առ ինքն զայն ամփոփեալ՝ զհիքուլութիւն և եթ նոցին թողցէ 'ի նոսա, զպարտս նոցուն ուսուցանէ նոցա բարձրագոյն օրինակաւ ըստ իւրում արժանին: Քանզի յընձեռել նոցա զզօրութիւն իւր, հրաման տայ 'ի պէտըս բարեաց աշխարհի վարել զայն՝ իբրև զինքն. և յամփոփելն, յայտ առնէ նոցա, թէ ամենայն մեծութիւն նոցին՝ փոխ առեալ է. և զի թէ և յաթոռ ամբարձեալք՝ ոչ ինչ ընդհատ ընդ ձեռամբ իւրով են և ընդ գերակայ իշխանութեամբն: Այսպէս խրատէ նա զԹագաւորս՝ ոչ բանիւք եւեթ և պատգամօք, այլ և արդեամբք և օրինակօք. « Արդ Թագաւորք զայս 'ի միտ առէք, և

զխառնազանճն իրանձիւ ազատութեան, շատ է լսել և եթ նմա զայնր անուն, այնուհետև կուրաբար զհետ ընթանայ: Սոցա ուշ եգեալ յառաջին խնդիրն՝ որ մուկոյց զնոսա, երթային միշտ՝ առանց հայելոյ զի ՚ի ծառայութիւն երթային. և խորամանկ առաջնորդին նոցա, որ կուուէր և վարդապետէր և բիւր այլևայլ դէմս խառնէր ՚ի մի, վարդապետ լինէր և մարգարէ՝ որպէս և զինուոր և զօրավար, սեսեալ թէ այնպէս զուշ և զուրուշ մոգեալ էր զամբոխին, զի իբրև յաստուածառաք սմն գլուխ հայէին ՚ի նա զօրքն ամենայն ՚ի պաշտպանութիւն ազատութեան »:

Պոսիւէ, ինչպէս որ կը տեսնուի այս ճառին մէջ՝ հաւասարապէս խորամուխ կ'երևնայ ՚ի քաղաքագիտութեան՝ ինչպէս ՚ի ճարտարխօսութեան: Մերկապարանոց կը յայանէ պետութեանց ու մահուան գաղանկքը. և կարծես թէ երկրիս երեսը տակնուվրայ ընող անձինքը դատելու համար՝ նոյն իսկ Աստուծոյ ասեանին մէջ կը նստի, որուն պաշտօնեայն է, և յանուն նորա՝ յուրանական արդարութեան վճիռները կուտայ:

Իեռահասակ ու գեղադէմ կ'ին մը, իշխանուհի մը, որգիական արտասուօքը կ'ողողէր Անդղիոց թագուհւոյն դագաղը, երբ Պոսիւէ այն դագաղին մէջ եղողին հոգւոյն վրայ՝ երկնաւոր մխիթարութիւններն կը հրաւիրէր: Հազիւ տասը ամիս վրան անցած էր, և ահա նոյն իշխանուհին՝ արքունեաց սիրատարփ դշխոյն, իր երիտասարդութեան և գեղոյն փայլին մէջ, իր դագաղին չորս կողմը կը հաւաքէր նոյն քահանայն և նոյն ունկնդիրքը: Հոն ճարտարախօսը պիտի չնկարագրէ այն յեղափոխութիւններն որ տակնուվրայ կ'ընէն գահոյքը և կը տապալեն զպետութիւնս. բայց իր հանճարոյն չեն սլակսիր ուրիշ

Ճարտարախօսական գեղեցկութիւնք. և հաւա-
սարապէս վսեմ պիտի ըլլայ գեռահասակ իշխա-
նուհւոյ մը մարմնոյն առջև, անակնկալ մա-
հուամբ վերացած բամբռան մը, ինչպէս երկար
տառապանօք փորձուած թագուհւոյ մը. որուն
փառաւոր ու սղիտալից կեանքը՝ բաժնուած է
գահոյից և տքսորանաց մէջ: Մի և նոյն ճշմար-
տութիւնը կը փայլի երկու ճառերուն մէջ ալ.
այսինքն՝ թէ մահը ամէնքը կը հաւասարեցընէ,
և գերեզմանէն անդին չկայ ոչ պատիւ, ոչ ա-
ռանձնաշնորհութիւն և ոչ իշխանութիւն, բայց՝ ի
սուաքինութեան տուածէն: Լսենք թէ ինչպէս
կը քարոզէ այս հաւասարութիւնը մահուան
առջև, այն մեծ մարդկանց առջև՝ որ չեն ուզեր
ճանչնալ այս ճշմարտութիւնը իրենց կենացը
մէջ:

« Ամենեքեան մեռանիմք, ասէր կինն՝ զորոյ
գովեն գիրք զիմաստութիւն յերկրորդումն թա-
գաւորութեանց, և գնամք անգագար ՚ի գերեզ-
ման, իբրև զըտուրս որ անգարձ կորնչին: Արդա-
րեւ նմանեալք եմք ամենեքին ջուրց հոսանաց:
Յոր մեծաշուք պատիւ և նաղեսցին մարդիկ, նոյն
և մի ծագումն է նոցա, և ծագումն այն՝ գոյզն
ինչ եւեթ: Ամք նոցա ետ զետէ մղեն զմիմեանս
զօրէն ալեաց, սահին դնան անգագար, մինչև
յետ խուն ինչ առաւել կարկաջելոյ և ընդ գուն
ինչ առաւել երկիր քան զիրեարս անցանելոյ,
երթան առ հասարակ ընկզմին յանդունդս ու-
րէք, ուր ոչ ևս ճանաչին ոչ իշխանք, ոչ թագա-
ւորք և ոչ այլ ինչ ամբարտաւան պերճանք զա-
նազանեալք ՚ի մարդիկ, որպէս գետք անուանիք՝
անանուն և անշուք մնան՝ խառնեալք յաշխար-
հածովն ընդ աննշան վտականին »:

Ու ամէն կերպարանաց տակ ցուցընելով մարդ-
կային մեծութեանց և ուրախութեանց ընդու-

նայնութիւնը, կը ստորագրէ այն սոսկալի գէպքը՝ որ ամէն խօսքէ աւելի կը ցուցնէ ըսածներուն ճշմարտութիւնը.

« Մի քրթմնջէք, քրիստոնեայք, թէ զի Տի-կինս ընտրեցաւ առնել մեզ զայս ազգեցութիւն. չիք ինչ դժնէ աստանօր վասն նորա. զի որպէս յառաջիկայսդ աեսլիք, նովին հարուածով որ զմզն խրատէ՝ կեցուցանէ զնա Աստուած: Պարտ էր հաստատ գիտել զոչնչութիւն մեր. բայց եթէ անակնկալ հարուածք պակուցիչք պիտոյ իցեն սրալցս կախարդելոց՝ ի սէր աշխարհի, շատ խօս մեծ է այս և կարի ահագին: Ա՛վ գիշեր աղիտաբեր, ո՛վ գիշեր ահաւոր, յորում հնչեաց յանկարծաստ իբրև զչունդն ճայթելոյ որոսման այս բօթ սոսկալի. Տիկինն ահա մեռանի. տիկինն մեռաւ »:

Անկարելի է ուրիշ բառերով այս անակնկալ մահուան արագութիւնը բացատրել: Այս սլարզ խօսքերն թէ « Տիկինն ահա մեռանի, տիկինն մեռաւ », այնպիսի վսեմութեան կերպարանք մը կ'առնուն, որ ամենէն աւելի յղկուած ոճերով և խօսքերով ալ անկարելի է անոնց հասնիլը: Իրենց իրարու հետ մերձաւորութեանը մէջ է այս իմաստին ոյժը: Ի քթթել ական՝ տեսնել զմահ որ կը սպառնայ, և զմահ որ կը զարնէ. փայլակ մը՝ որ ՚ի նմին ժամանակի կը շողայ ու կը հարկանէ: Սակայն անկարելի է վսեմին բացատրութիւնը տալ. կը զգանք՝ բայց չենք կրնար բացատրել:

Պոսիւէ՝ իբրև քրիստոնեայ ճարտարախօս մը չէր կրնար անկէջ վեր բարձրանալ: Եկեղեցւոյ Հարց դասակարգին մէջ մտած էր իր ճարտար-խօսութեամբն ու առաքինութեամբ. կարծես թէ Ոսկեբերան, Տերտուղիանոս, Աւգոստինոս՝ իրենց շիրիմներէն ելած էին կրկին իրմով վերա-

ծնանելու համար: Ինչպէս մեղաւորք և ամբա-
րիշտք, հերձուածք և հերետիկոսութիւնք ալ
գտած էին 'ի Պոսիւէ' իրենց աննկուն հակառա-
կորդն ու ջաղխիչը: Զօրական Քրիստոսի, զինուո-
րեալ խաչիւ, անդադար պատերազմած էր ճշմար-
տութիւնը յաղթանակել տալու և կրօնքը փառա-
ւորելու համար: Կարծես թէ հանգչելու ժա-
մանակն հասած էր երբ հայրապետական գաւա-
զանը իր ձեռքը յանձնուեցաւ: Անոր մէջ ալ
այլևայլ պարտքեր ունէր կատարելու. մխիթա-
րել, բարերարել, արցունքներ սրբել, և սրտերը
առ Աստուած դարձնել: Պոսիւէ Գոնաոմ քա-
ղաքին եպիսկոպոսութիւնն ընդունեցաւ: Բայց
քիչ տեսնէն զարմանքը, մանաւանդ թէ ըսենք՝
հասարակաց մեծարանքը՝ անոր վրայ դարձուց
արքունական ընտրութիւնն՝ երբոր արքայոր-
դւոյն, թագաժառանգ պայազատին դաստիարակ
մը տալու ատենն եկաւ: Երբ գրանիկքը՝ Պոսի-
ւէի խոտակրօնութենէն զարչուրելով, թագաւո-
րին խորհուրդ կուտային Շափըլէն քերթողին
յանձնել այն պաշտօնը, Լուգովիկոս ԺՊ չուղեց
անոնց մտիկ ընել. այլ միայն իր խղճին թելա-
գրութեանը անսալով՝ ընտրեց և անուանեց
զՊոսիւէ:

Այսպէս նոր ասպարէզ մը կը բացուէր ան-
խոնջ հանձարոյն առջևը, յորում ոչ նուազ
զարմանալի երևցաւ՝ քան յաւեառանական
ասպարիզի, ուստի յաղթական ելած էր այնչափ
պատերազմներէն ետքը: Լաւ հասկըցաւ իր
սլարտուց մեծութիւնն և երաշխաւորութիւնը,
չէ թէ միայն առ թագաւորն, այլ նաև առ ազգն.
ուստի և բողբոլին իր արքունի աշակերտին կըր-
թութեանը զբաղեցաւ: Անոր համար՝ կրկին
սկսաւ իր երիտասարդական հասակին ուսմանը
պարապիլ: Այն ամէն արտաքին մեծ մատենա-

գրաց՝ զորս ձգեր էր, սուրբ գրոց և եկեղեցւոյ վարդապետաց ընթերցմամբքը սնանելու և պարօրեելու համար, կրկին դարձաւ, ինչպէս յոհին բարեկամս՝ զորս աչքէ կորսնցուցած էնք, և մեծ հաճոյք կը զգանք զիրենք կրկին տեսնելուս: Բաւական չիսեպեր Պոսիւէ որ իր աշակերտը բարեպաշտ ըլլայ. կ'ուզէ որ լուսաւորեալ ալ ըլլայ. վասն զի գիտէ թէ առաքինութիւն և բարեպաշտութիւն՝ առանց լուսաւորութեան, անբաւականք են ՚ի բարութիւն այլոց: Ա՛լ չիբարոզեր, բայց դեռ ևս կը հրահանգէ. և ժողովուրդք՝ իշխանազանց հաւասար, կրնան օգուտ քաղել այն զարմանալի գրքէն, Խօսք ՚ի Վեպս ապագայ կոչուած գրքէն, զոր մէկ տղու մը հրահանգութեանն համար շարագրեց:

Ի՞նչ է այդ գրքին հոգին: — Աստուծոյ ամենազօր կարողութեան ցոյցը՝ պետութեանց յեղափոխութիւններովը յայտնուած: Իսկ նստատակն է իրատեւ զթագաւորս երկնչել յԱստուծոյ, և զժողովուրդս՝ յուսալ առ նա: Մէջ բերենք նախ՝ ինչ որ այս տիեզերական պատմութեան վրայ զլուցեր են բանագաք, այն պատմութեան՝ յորում դարք քանի մը երեսի մէջ իրարու կը յաջորդեն, բայց առանց սղօտացրնելու կամ շփոթութիւն մը ձգելու այս հրաշալի պատկերին մէջ: Ի՞նչ հարկ կար, կ'ըսեն, ճարտարխօսութիւնը՝ պատմութեան, ու աստուածխօսութիւնը իմաստասիրութեան հետ խառնել այնպիսի դրքի մը մէջ՝ յորում միայն դէպքերը պիտի խօսէին: Ինչո՞ւ համար հրէական ժողովրդեան այնպիսի պատմական կարօտութիւն մը տալ, մինչդեռ լոկ կրօնական է անոր կարեորութիւնն: Ինչո՞ւ աշխարհիս երեսը երեւցած ամէն դէպքերը՝ այդ ազգին բաղդին հետ կապել, որ հնութեան մէջ գրեթէ անծանօթ ժողովուրդ

մըն էր, և ետքը բոլոր երկրիս երեսը ցրուած՝ հողմովար հնձոց պէս: Հարկ չիմնար մեզի Պոսիււէի տեղ պատասխան տալ, երբ ինքն իսկ Պոսիււէ կը խօսի. « Կը մեղադրեն զիս, կ'ըսէ պատմիչք, որ այս գրուածքիս մէջ ամէն բան զոհեր եմ՝ հրէական ժողովրդեան, և թէ գրեթէ Դաւթի, Եզեկիէլի և Բարուքայ համար մոռցեր եմ զԱղեքսանդր, զՍոկրատ, զԿեսար և զԿատոն: Ասոր պատճառը ուրիշ բան չէ, բայց զի իմ աշակերտիս կարևորագոյն էր ճանչնալ զԱստուած քան զմարդիկ: Կրօնքը՝ զոր մարդկային քաղաքագիտութիւն մը հարկաւոր կը սեպէ հնազանդելոց, ալ աւելի հարկաւոր է հրամայողաց »: Պոսիււէի բերնովը Պոսիււէի արդարացուցումը լսելնէս ետքը՝ յիշեցընենք քանի մը հանձարեղ մատենագրաց խօսքերը Պոսիււէ պատմագրին վրայ, որոնք զինքը գովելնուն առեն՝ անոր բարձրութեանը հաւասարած են:

« Տիեզերական պատմութեան վրայ գրած ճառին մէջ կը տեսնենք զարմանքով՝ քրիստոնէական ոգւոյն ազդեցութիւնը պատմութեան ոգւոյն վրայ: Քաղաքագէտ իբրև զՓուլիարիզէս, բարոյախօս իբրև զՔսենոփոն, ճարտարախօս իբրև զՏիտոս Լիւիոս, խորամուխ և մեծ նկարիչ քան զՏակիտոս, Մոյի եպիսկոպոսը ասոնցմէ աւելի խօսքի ծանրութիւն և վսեմութիւն մը ունի, որուն օրինակը կամ նմանը ուրիշ տեղ չբացանուիր՝ բայց միայն Մակաբայեցւոց գրքին զարմանալի սկզբնաւորութեանը մէջ:

« Պոսիււէ առաւել իմն է քան զպատմիչ. եկեղեցւոյ վարդապետ մըն է, աստուածարեալ քահանայ մը՝ որ յաճախ հրեղէն ճառագայթ մը ունի ճակատին վրայ, Հեբրայեցւոց օրէնագրին նման: Որպիսի հանդէս մը ըրած է երկրի: Կարծես թէ հազար տեղ կը գտնուի միանգամայն:

Նահապետ՝ Թորեղի արմաւենւոյն տակ, պաշտօնեայ յարքունիս Բաբելոնի, քահանայ ՚ի Մեմփիս, օրէնսդիր ՚ի Սպարտա, քաղաքացի յԱթէնս և ՚ի Հռովմ, ուզածին պէս տեղն ու ժամանակը կը փոխէ. դարուց արագութեամբն և մեծ վայելչութեամբը կ'անցնի: Օրինաց գաւազանը իր ձեռացը մէջ, անհաւատալի իշխանութեամբ մը՝ իր առջևէն խուռն կը մերժէ կը հալածէ զհրէայս և զհեթանոսս ՚ի շիրիմ. վերջապէս ինքն ալ կուգայ այնչափ ազգաց խուռն բազմութեանը հետ. և յեցեալ յԵսայի և յԵրեմիա, առաջ կը քալէ, ու մարդարեական ողբոց ձայները կը լսեցընէ՝ մարդկային ազգի աւերակաց և մոխրոյն մէջէն¹ » :

« Որպիսի հրաշալի հանդէս (revue) մըն է ամենայն ժողովրդոց. ինչպէս մէկիկ մէկիկ կուգան Պոսիւէի առջև՝ վկայելու իրենց տկարութիւնը, և խոստովանելու թէ Աստուած միայն է մեծ: Զուր տեղ կ'ուզեն զկայ առնուլ և հանգչիւհարկ է առաջ քալել, հարկ է վազել. Պոսիւէ իրարու ետևէն կը մղէ զդարս և զժողովուրդս. Յաւա՛ջ, կ'ըսէ Եփիպսոսի. և Փարաւոններու մեծավայելուչ գահոյք, նուիրական քրմութիւն մը, ու ծանր և լուրջ ժողովուրդ մը կ'անցնի ու մէկէն կ'անհետանայ: Յաւա՛ջ, կ'ըսէ Յունաստանի, և այն աղմկայոյզ հանրապետութիւններն, քերթողաց սւ ճարտարախօսաց ազգը՝ իր ամէն գեղեցիկ գրուածներովն ու յաղթանակներով՝ կ'երթայ կը կորսուի հռովմեական զօրութեան յորձանքին մէջ: Յաւա՛ջ, կ'ըսէ Հռովմայ, և այն անկուռն ժողովուրդը, որ աստուածային խորհրդոց գործի մըն է, ինքն ալ օր մը պիտի անհետանայ երկրիս երեսէն, զոր Քրիստոսի համար ստացած

¹ Նաթուպրիան:

է. իր արծիւը որ կը կարծէր թռչել ծերակուտին քաղաքագիտութեան կամաց համաձայն, կը բռնադատուի ճանչնալ թէ իր թռիչքն ալ սահմանուած են, և թէ աւելի Աստուծոյ խորհրդոցը ծառայած է՝ քան Սիլաներու և Պոմպէտսեանց փառասիրութեանը: Այսպէս ամենուրեք է Աստուած, և ուզածին պէս կը փոփոխէ ու կը նորոգէ աշխարհիս կերպարանքը. և Պոսիւէի ձայնէն՝ կարծես թէ բնութիւնը կ'արթննայ իր շիրմին մէջ, լսելու և ճանչնալու այն իրեն անծանօթ աստուածը՝ որ կը հրամայէր անոր բաղդին, և զոր միայն չպաշտեց¹ »:

Ինքն իսկ Պոսիւէ կը վկայէ. « Շատ կամ սակաւ գործեն քան զոր խորհինն, և կեղակարծ են ցանգ ելք խորհրդոց նոցա: Զեն նոքա տեսրք հանգամանաց իրացն՝ որովք յանցեալ ժամանակսն գործք գործեցան, նա և զայն ոչ գիտեն թէ զինչ լինիցի առ յապա. ևս առաւել չեն բաւական բռնութեամբ զայն պահանջել: Նա միայն ունի զամենայն՝ ի ձեռին, և զգոյն և զչգոյն յանուանէ կոչէ, և ոչ ընդ ժամանակաւ է. և ՚ի նմանէ հաստեցան ամենայն ժամանակք, և կանխէ ունի զառաջս ամենայն խորհրդոց:

« Ո՛չ ապաքէն անգիտանայր Աղեքսանդր՝ եթէ վասն սպարապետաց իւրոց ընդ արիւն գայ և ընդ ապաժոյժ, և երկրակալութեամբն՝ կործանումն նիւթէ տան իւրոյ: Իբրև ՚ի բոց ազատութեան սիրոյ վառէր Բրուտոս զՀռովմայեցիս, չերազէր անգամ՝ թէ զապերասան ըմբոստութեան զսերմն ժանտ սերմանիցէ յոգիսն, որով դժնդակագոյն ևս քան առ Տարկուլինեօք արմատըս արձակիցէ բռնակալութիւն՝ զոր խլել խորհի կարճնովին: Յորժամ կայսերք շնորհուկս առ

¹ Սէն-Մարք - Ժիրարէն:

նէին զօրականին, ոչ այնու մտօք առնէին՝ զի տի-
րեսցեն յաջորդաց նոցա և թագաւորութեանն :

« Համառօտ ասացից, բազում այն է զի տես-
չութիւն մարդկան և յանկամս իսկ ՚ի լրումն ա-
ծէ զխորհուրդս օտարօտիս: Բարձրեալն միայն
հնազանդ առնէ ընդ իւրև զամենայն: Յորժամ
՚ի մասնաւոր պատճառսն միայն հայիցիմք՝ նորա-
գործ մեզ իրքն թուին, սակայն ըստ ուղղու-
թեան վճարի ամենայն »:

Խօսք ՚ի վէպս ազգայն որ դժբաղդաբար կանկ
կ'առնու մեծին Կարողոսի ժամանակացը հետ,
Պոսիւէի՝ իր աշակերտին հրահանգութեան հա-
մար գրած միակ գիրքը չէ: Յազգս Ժանօ՛նօնէան
Աստուծոյ և անյին կոչուած ճառը՝ կերպով մը
պատմութիւն մըն է մարդկութեան՝ և անոր ընդ
Աստուծոյ յարաբերութեանց. բնազանցական
գիրք մը, յորումնոյն իսկ նիւթոյն ուսումը կ'ա-
ռաջնորդէ առ հոգեկանութիւն. և յալթական
կերպով մը կը ցուցնէ այն սփոփիչ ճշմարտու-
թիւնն, որ եթէ մարդս երկրիս կը վերաբերի այն
կորստական պատեանովը որուն վրայ այնչափ
խնամք ունի, այլ միանգամայն երկնից կը վերա-
բերի այն անմահ հոգևովը զոր Աստուած տուած
է, և որուն փրկութեանը համար այնչափ քիչ
կը մտածենք:

Թագաժառանգին դաստիարակութիւնը լմըն-
նալէն ետքը, Պոսիւէ Մոյի եպիսկոպոս անուա-
նեցաւ. և այդ քաղաքը, միայն իր ներկայու-
թեամբը, Գալլիոյ եկեղեցւոյն մայրաքաղաք ե-
լաւ: Պոսիւէի նման բարձր միտք ունեցող ան-
ձինք՝ զիւրաւ կը զատուին յերկրաւորաց. այս-
պէս կը տեսնենք իր կեանքը բաժնուած՝ պաշ-
տամանը ծանր պարտքերուն և բարեպաշտօն
խորհրդածութեանց մէջ, և որուն մեծապէս
նպաստաւոր կ'ըլլան Դրաբի լռին ու խաղազա-

ւէտ մենարանները: Հոն իր հանձարը վերստին կը մխէ հաւատոյ աղբիւրներուն մէջ. հոնկէ կ'ելլէ նախագահ բազմելու 1682 հռչակաւոր գումարմանը. ուր խաղաղութիւնը հաստատելով յեկեղեցւոյ, դարձաւ իր եպիսկոպոսական վիճակը՝ աղօթական հաւատաւորաց համար գրելու իւր Խորհրդածոններէն Սւեաարանի վրայ և Ամբարձոնի վերին գրոց (Élévations sur les Mystères) կոչուած գիրքը: Աստուծոյ՝ իր պաշտօնէից վրայ դրած ամէն պարտքերը կ'ընդունի և զանոնք իրեն փառք կը սեպէ. և նոյն ձայնը որ թագուհւոյն առջև՝ նուիրագործեր էր խանդազակաթ և բարեպաշտուհի Լավալլիերի ապաշխարութիւնը, նոյն ձայնը որ Լուգովիկոս Ժ.Գի լսեցուցեր էր ահաւոր ճշմարտութիւններ՝ Եկեղեցւոյ նախկին ժամանակաց և առաջին հոգուաց արժանաւոր համարձակութեամբ, նոյն ձայնը չէր քաշուեր խոնարհիլ մինչև առ անմեղ մանկութիւն, քրիստոսական կրօնից նախնական ճշմարտութիւններն անոնց սորվեցընելու: Մէկ ձեռքով կը փրկէր զհոգիս յալեկոծութենէ աշխարհի, զանոնք առ Աստուած դարձընելով, և միւս ձեռքով ալ՝ անոր վտանգացը անստեղծակեզոյններէն կը հեռացընէր զմրրիկս:

Պոսիւէի եռանդեանը համար բաւական չէր Եկեղեցւոյ միութիւնը ապահովել. իր սրտին փափաքն էր այն միութեան կեդրոնը բերել անկէ բաժնուած ու հեռացած քրիստոնեայքը: Հեռու էր իրմէ հաւանիլ այն բռնական միջոցներուն, որովք ուզեցին աշխարհամիտք սուսերաց արհաւրօք, ուղղափառ կրօնքը տպաւորել այն սրտերուն մէջ՝ յորոց հեռի էր: Իր ղէնքն էր խօսքը, և գիտէր թէ միայն համոզմամբ կ'ըլլայ և պէտք է ըլլայ ճշմարիտ դարձը առ Աստուած:

Նորաղանդութեան դէմ հրատարակած բազ-

մտթիւ գրուածոցը մէջ՝ հռչակաւորագոյնն է Յելպիոսիոսիոսի պատմութիւնը (Histoire des Variations)։ Մատենադիրը անոր մէջ ընդարձակ աստուածաբանական հմտութիւն մը կ'երևցնէ, և անընդդիմադարձ զօրաւոր պատճառաբանութիւն մը։ Իր թղթակցութիւնքը իմաստնոյն Լէյպնիցի հետ, զոր Պոսիւէի գէմ ախոյեան հանցին Գերմանիոյ նորաղանգք, լեզուի պատշաճութեան և զօրաւոր պատճառաբանութեան գաղափար կրնան սեպուիլ. երկու բարեմասնութիւնք՝ որ դժուարաւ կը գտնուին կրօնական կամ քաղաքային վիճաբանութեանց մէջ։

Պոսիւէի կեանքը՝ կերպով մը շարունակեալ պատերազմ մը եղաւ. վասն զի Լէյպնիցի հետ կռուելէն ետքը, յորում երկու կողմն ալ անպարտելի կարծեցին մնալ, կռուեցաւ նաև Ֆենելոնի հետ. և այս անգամ յաղթութիւնը իրեն մնաց։ Գրուածքիս չվերաբերիր Հանդարտականութեան (quietisme) վարդապետութեանը յուզած կրօնական վէճերը մէջ բերել, և որոց պաշտպան եղաւ Ֆենելոն. վասն զի իբրև մտաենագիր պարտրկան ենք նկատել զՊոսիւէ և ոչ քահանայ։ Անոր համար կը մոռնանք իր յաղթանակին արխուր փառքը, յորում ոչ այնքան առատամիտ երևցաւ, որպէս զի միւսանգամ տեսնենք զինքը բարձրացած այն բեմին վրայ, ուր իր հանձարը՝ մաքուր պայծառութեամբ մը կը փայլէ. նկատենք զինքը՝ իր կենաց ընթացքին վերջը, որպէս 'ի սկզբան, փառաւոր իշխանին առջև՝ որ ամենէն աւաղ գովեր էր անոր նորածին ճարտարիստութիւնը, իսկ հիմա՝ ոչ կրնար գովել և ոչ ալ մտիկ ընել։

Երևակայենք ինքզինքնիս մտքով Փարիզու Աստուածամօր եկեղեցւոյն ընդարձակ սրբավայրին մէջ, երբոր աշխարհ, հայրենիք և եկեղեցի վեր-

ջին հարկ մը կը մատուցանէ անոր՝ որ կենացը մէջ Մեծն Գոնտէ կոչուեցաւ : Երևակայենք մահուան հանդիսական մեծվայելութիւններն, սպոյ տխուր հանդերձանքն, ուր որ մարդկային մեծութեանց փառքը՝ հաւատարիմ նշանակք են անոնց ոչնչութեանը : Երևակայենք խուռն բազմութեամբ լեցուած եկեղեցւոյն վերնատուններն, բեմերն, աստիճանները. ենթադրենք այն փառաւոր աթոռներուն վրայ բազմած լուգովիկեան դարուն ամէն նշանաւոր անձինքը, մեծամեծ անուաններն և հոյակապ առաքինութիւններն : Ահաւասիկ այն սուրը՝ յաղթական 'ի Ռոբերուա, 'ի Լան և 'ի Նորալինկէն, և հիմա տխուր զարդ մը՝ մահուան դապաղին վրայ դրուած : Ահաւասիկ հրամանատարութեան գաւազանը՝ զոր յաղթութեան անհամբեր ձեռք մը կը ձգէր 'ի Տրիպուրի, որպէս զի զանիկայ կրկին ձեռք ձգելու փառացն արժանանայ : Աւաղ. այդ գաւազանը անշարժ կեցած է. և այդ ձեռքը պաղու սաւուցեալ : Այն իշխանը՝ որուն վրայ կ'արտասուէ Քաղղիա, դապաղին վրայ պտուկած է, մահուան նշանակներովը զարդարուած. կը ննջէ, բայց իր քունը շատ աւելի խոր է՝ քան առաջին պատերազմին մէջ, առաջին յաղթութեանը համար երբ հարկ եղաւ զինքը արթնցընել : Ամենայն ինչ լմնցած է իրեն համար երկրիս վրայ. բաց 'ի անկապուտ փառքէն, որ պիտի իջնէ անոր ճակատին վրայ, իբրև երկնաւոր ճառագայթ մը, ծերունոյ մը ճարտարախօս շրթունքներէն :

Եկեղեցւոյ ողբաձայն երգերը կը դադրին. կարծես թէ լուութիւն և աղօթք միայն կը բնակին այն կամարներուն տակ՝ ուր դիզուած խռնուած է անթիւ և մտադիր ամբօխ մը : Քահանայ մը կ'ելլէ ճշմարտութեան բեմին վրայ. և է ինքն Պոսիւէ. ոչ ինչպէս որ որ սեսանք զինքը

Generated on 2016-05-24 06:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

եռանդուն երիտասարդութեանը մէջ, երբ իր ունկնդրացը վրայ ճարտարխօսութեան կայծակունքը կը թօթափէր. այն ասէն իր աչքերը քաղցրահայեաց էին և խորամուխ. ձայնը՝ կարծես թէ կրթով լեցուած սրտէ մը առաջ կուգար. շարժուածքը՝ հանդարտ ու բնական. ամենայն ինչ կը խօսէր՝ ի նմա՝ իր խօսելէն առաջ: Իսկ հիմա՝ հասակը սպիտակացուցեր է իր մազերը. ցաւք՝ տարիներէն աւելի խորշոմեցուցած են իր ճակատը և տկարացուցած իր աչքերը. ձայնը կորսնցուցեր է այն ոյժը՝ որ կարծես թէ սուրի մը պէս ինչուան սրտից խորը մտնելու սահմանուած էր. և եթէ կարելի է գուշակել իր մտացը խորհուրդքը, կարգէ գուրս ցաւոց զգացմունքէն զատ ուրիշ բան պիտի չտեսնուի վրան: Բայց հազիւ թէ առջի խօսքերը կ'ելլեն բերնէն, և ահա անցեալ տարիներու Պոսիւէն՝ հիմա այլ աւելի մեծ, աւելի մեծավայելուչ և վսեմ կը գտնենք: Արժան է մտիկ ընել իրեն, երբ պատերազմաց յիշատակութեամբը ոգևորած՝ կը պատմէ Ռոբրուայի այն յաղթութիւնը որ Լուդովիկոս ԺՊԵ երիտասարդ թագաւորութեան օրերն նշանաւոր ըրաւ. կը մտնէ դիւցազին հետ՝ այն պատերազմի խառնուրդին մէջ, կը խորտակէ անոր հետ սպանիական այն հին փաղանգներն. կը տապալէ զանոնք իր խօսքովը, ինչպէս պատերազմող քաջը կը թաւալէր իր սրովը. և երբ անոր հետ կը յաղթանակէ, անոր հետ կը դադրեցընէ հարուածը, ու յաղթութեան հաճոյքը փառաւորագոյն ևս կը գործէ ներում շնորհելովը:

Ո՞ւր սորված է քահանայն պատերազմի արուեստը: Ի՞նչպէս գիտէ նկարագրել ահաբեկիչ ճշմարտանմանութեամբ այն սոսկալի դէպքերը որոց երբէք վկայ եղած չէ: Ունկնդիրք վայրկեան մը կը մոռնան թէ դիւցազնը մէջուղը չէ. կը

տեսնեն զինքը պատերազմի գաշտերուն վրայ, ուր զինքը մասնանիչ կը ցուցնէ իրենց Պոսիւէ. պիտի տեսնեն զինքը Շանթիյի քաղցր ու զուարթ առանձնարանին մէջ, ուր Պոսիւէ պիտի ցուցնէ իրենց շրջապատուած նոր փառքով մը, և միշտ մեծ 'ի հանգստեան' իբրև 'ի գործել:

« Իբրև զի գեղեցիկ է, կ'ըսէ, յետ մարտից պատերազմաց և խաղմական զինուցն շառաչմանց՝ գիտել տակաւին առնուլ զհամ խաղաղասէր առաքինութեանց, և զանդորրաւէտ փառաց՝ զոր չբաժանի ոք ոչ ընդ զօրականն և ոչ ընդ բախտուն. յորում ամենայն ինչ զուարճացուցանէ, և ոչինչ շտացուցանէ, յոր գոյ հայել առանց յապուշ միտս էլծանելոյ՝ ոչ 'ի շիփորաձայն բարբառոց, ոչ 'ի հրաճայթ թնդիւն ումբաձիգ անութոց, ոչ 'ի մռնչիւն վերաւորաց. յորում մարդ ինքնին միայն այնպէս վէհ երէւի, այնպէս մեծամեծար, որպէս զի թէ հրաման տայցէ և ընթացայցէ ամենայն բանիւ բերանոյ իւրոյ »:

Իսոյց քիչ է ծերունի ճարտարախօսին համար՝ որուն կորովը նուազելու տեղ կարծես թէ այլ աւելի կը շատնայ, քիչ է Պոսիւէի համար Գոնտէի նման դիւցազնի մը հետ համեմատիլ, և քահանային խօսքը՝ պատերազմողին հանձարոյն բարձրութեանը հաւասարեցնել: Ահաւասիկ ուրիշ զօրավար մը, ոչինչ նուազ մեծ, ոչ նուազ ահաւոր, որուն վրայ կ'իշխէ իր հանձարոյն արդիւնք աշխարհակալութեամբը. և է ինքն թիւրէն: Իր զօրաւոր ձեռացը մէջ կ'առնու՝ փառաց այս երկու նախանձորդքը, ու մէյմը մէկը՝ մէյմը մէկալը նկատելով, այն խորամուխ աչքերովը՝ որ աստուածային աչաց նմանութիւն են, կ'աղաղակէ.

« Տեսան երբէք ուրէք յարս երկուսնոյն առաքինութիւնք 'ի բարս այնքան այլևայլս, զի մի ասացից հակառակս: Մին գործել թուի խորա-

խորհուրդ հանձարով, միւսն յանկարծածագ լուսաւորութեամբ. ուստի սա առաւել եռանդնոտ, բայց առանց հրոյն իւրոյ շտապիչ լինելոյ. իսկ նա ցրտագոյն իմն, այլ առանց իրիք տարամութեան. քան 'ի խօսել՝ առաւել 'ի գործելն խիզախ. թէ և տատամեալ ինչ արտաքոյ, այլ 'ի ներքոյ պինդ և հաստատուն: Մին ընդ երևելն 'ի ճամբարս՝ բարձրագոյն իմն տայ կարծիս զիւրմէ քաջութեան, և նորանշան իմն իրաց տայ ակն ունել. սակայն կարգաւ յառաջ խաղայ, և ոտն ոտն գայ 'ի նորակերտ ահաւորութիւնսն՝ որ զընթացսն կենաց իւրոց վախճանեցին. միւսն՝ իբրև հոգեշունչ ոք՝ անդստին յառաջնմէ ռազմէն հասանէ 'ի չափ ամենակատար ճարտարապետաց. մին անդուլ և սաստիկ ճգնութեամբ՝ 'ի հիացումն յափշտակէ զազգ մարդկան, և պապանձեցուցանէ զնախանձ. միւսն՝ անդէն 'ի սկզբան այնպիսի իմն արձակէ շողիւն փայլականնչոյլ, մինչև չիչ խել մախանաց 'ի վերայ երթալ նորա. մին՝ բարձրութեամբ հանձարոյն և չաւատալի հնարիւք արութեան՝ ամբառնայ գերիվերոյ ամենայն վրտանդից, և 'ի դրժանաց իսկ բախտին՝ հանէ իւր օգուտ. միւսն՝ առաւելութեամբ բարձրաշուք զարմին և մեծասքանչ երկնառաք խորհրդովք, և սխրալի իմն բնածին բարուք՝ որ անծանօթ մարդնան է գաղտնիք, ծնեալ թուի ձգել ածել զբախտըն զհետ կամաց սրտի իւրոյ, և ստիպել տագնապել զճակատագիրսն:

« Եւ որպէս զի յարսդ երկոսեան տեսցին միշտ նկարագիրք մեծամեծք, բայց այլ և այլք, մին 'ի յեղակարծ հարուածոյ խլեալ՝ մեռանի 'ի վերայ աշխարհին, իբրև զՅուդա ոմն Մակաբեան: Աոծի զնա բանակն՝ որպէս զհայր իւր, արքունիքն և ժողովուրդն ամենայն հեծէ. բարեպաշտութիւն իւր գովի զոյգ արութեանն, և յիշաւ

տակ նորա ոչ խամրի ժամանակաւ : Միւսն՝ ամբարձեալ զինուք՝ ի ծայրս փառաց հանգոյն Դաւթի, մեռանի՝ ի մահիճս իւր, քարոզելով զգովութիւնս արարչին, և խրատելով զազգատոհմն, և թողու զամենայն սիրտ լի պատարուն փառօք կենացն և քաղցրութեամբ մահուն իւրոյ : Որպիսի՞ տեսիլ, հայել և նկատել զերկոսին արսդ, և ՚ի միտ առնուլ ՚ի միոյ միոյ յայնցանէ զարժանաւոր յարգանս միւսոյն » :

Այս փառաւոր զուգակշռութենէն՝ ճարտարախօսը կ'անցնի ստորագրելու այն գերագոյն վայրկեանը, յորում կ'անհետանայ գիւցազնը՝ քրիստոնէին տեղիք տալու համար : Իր մահուան անկողնոյն վրայ է Գոնստէ. ալ չիփնտուեր մարմնոյ բժիշկները, այլ հոգւոյն բժիշկները : Պոսիւէ հանգիստագիր կ'ընէ զմեզ անոր վերջի հրաժեշտի ողջոյններուն, զոր կուտայ իր որդւոյն, ընտանեացը, բարեկամացն ու աշխարհի. կը կրկնէ մեզի իր վերջին խօսքերը, և կարծես թէ կ'երևնայ մեզի լսել իր չորս կողմը բոլորած իշխանացը զբուրուցելը թէ « չիք ձեզ լինել արս հոյակապս և ոչ իշխանս մեծս, և ոչ մարդ բարի, եթէ չլինիցիք բարեգործք, հաւատարիմք առ Աստուած և առ արքայ » :

Իսոյց մէկէնիմէկ Պոսիւէի ձայնը ուրիշ կերպարանք մը կ'առնու, յայտարար իր սրտին յուզմանը : Գոնստէի դագաղին չորս կողմը կը հրաւիրէ զիշխանս և զժողովուրդս, իրեն փառաց ընկերակիցքը և վկայք անոր առաքինութեանցը. կը ցուցընէ իրենց ինչ որ կարող եղաւ ընելու « փառաւորութիւն և բարեպաշտութիւն ՚ի պատիւ գիւցազինն. շքեղ անուանք, արձանագիրք, սնտախ նշանակք այնր, որ ոչ ևս է ՚ի միջի, պատկերք յարտօսարթոր կերպարանս շուրջ զչերմաւ, և անցաւոր օրինակք ցաւոց՝ զոր ամենայնիւ հան-

դերձ վարի տանի ժամանակ. սիւնք՝ որ մինչև յերկինս ամբառնալ թուին զբարձրանշան վրկայուլթիւն չքուլթեան մերոյ »: Ու հրաւիրելով զանոնք՝ մարդկեղէն կենաց ողորմ մնացուածոցը վրայ ողբալու, ու արտասուաց հետ նաև աղօթից օժանդակուլթիւնը խնդրելով, ու ջանալով արգիլել իր արցունքը, հեղձուցանել իր հառաչանքը, այս սրտաշարժ վերջաբանը կ'ընէ.

« Իսկ ինձ, եթէ ներեսցի յետ այլոց ամենեցուն գալ և ինձ հասուցանել զյետին պարտս առ այս դամբարան, ո՛վ իշխան, այր արժանաւոր գովուլթեանց մերոց և ցաւոց, յաւիտեան կեցցես յուշ յիշատակիս. պատկեր քո կենդանի՝ նկարեալ կացցէ անդ, ոչ անվէհեր քաջուլթեամբդ որ զյաղթուլթիւն աւետէր, ոչ. չկամիմ տեսանել ինչ 'ի քեզ զոր եղծանէ 'ի նմա մահ. այլ 'ի պատկերի անդ կերպարանք իցեն քեզ անմահականք. տեսից զքեզ անդ՝ որպիսի էիրն յաւուրն յետնում ընդ ձեռամբն Ասաուծոյ, յորժամ փառք նորա սկսան իմն երևել քեզ: Անդ տեսից զքեզ առաւել յաղթական քան 'ի Փրիպուրկ և 'ի Ռոքրոս. և հիացեալ ընդ չքնաղ յաղթանակդ՝ 'ի խոստովանուլթիւն գոհուլթեան գոչեցից զգեղեցիկն բարբառ աշակերտին սիրայիոյ. « Եւ այս է յաղթուլթիւնն որ յաղթէ աշխարհի՝ հաւատքն մեր »: Ճշմարիտ յաղթուլթիւն, որ կոխան դնէ ոտից մերոց զբնաւ աշխարհ, հաւատքն մեր են: Վայելեա արդ, իշխանդ, 'ի յաղթուլթիւնդ յայդ. վայելեա յաւիտեան՝ անմահ զօրուլթեամբ պատարագիս. հաճեաց ընդ յետին ճիգն ծանօթ քեզ ձայնի. դու վախճան առնիցես ամենայն ճառիցս այսոցիկ: Յայսմ հետէ՝ փոխանակ զայլոց մահ ողբալոյ, մեծդ իշխան, կամիմ ուսանել 'ի քէն սուրբ առնել զիմս. երանի թէ 'ի սպիտակ ալեաց աստի խրատեալ զհամարոյն՝

աւելի իսկատիպ մտաց արգասաւորութիւն, ու բարձրագոյն կոչում մը. կարծես թէ քու հանձարոյդ փառքը կը յաւելուս հասարակաց պաշտամանց մեծվայելչութեանը հետ, և կրօնքն իսկ աւելի կերպով մը կը սրբազանես » :

Ճարտարխօսութիւն և աստուածաբանութիւն. — այս երկուքն են Պոսիւէի գլխաւոր բարեմասնութիւնքն : — Ինչ նիւթի որ մօտենայ՝ յայտնապէս կը ցուցնէ թէ աստուածաբան ու ճարտարախօս է : Կը մօտենայ պատմութեան, և պատմութիւնը իր գրչին տակ կրօնական ճառ մը կը դառնայ. պատմութիւն մը կ'ըլլայ Աստուծոյ, կամ իրեն խորհրդոցը՝ որոնք անոնց անգէտ մարդկութեան ձեռքով կը կատարուին : Այն բարձրէն՝ ուստի կը նկատէ զպատմութիւն, պետութիւնք մէյմէկ անհատ կ'երևնան իր աչքին. և այս անհատներու բաղդը ուրիշ բան չեն իրեն համար՝ բայց մասնական տեսարաններ այն միակ տեսարանին՝ որ իր լուծումը կ'առնու Քրիստոսի ծննդեամբն ու անոր ձեռքով մարդկային ազգի փրկանաւորութեամբ :

Պոսիւէ վաթսուներու թ տարուան էր երբ այս վերջին դամբանականը զրուցեց, որ թերևս արդի ճարտարխօսութեան գլուխ գործոյ է : Անկէ ետքը ինը տարի ալ ապրեցաւ, բոլորովին պարապելով իր հօտին ինամոցը, ինչպէս որ զրուցեր էր : Ու երբ 1704 ապրիլի 12ին՝ Աստուած իրեն կանչեց զինքը՝ որ բոլոր կեանքը նուիրած էր ՚ի փառաւորեւ զԱստուած, մեծ ճարտարախօսն՝ որ իր հանձարոյն մեծութեամբն ու վսեմութեամբ Մոյի արժի-կոչուած էր, պարզ քահանայ մըն էր, իր կենաց փառքն արհամարհելով, ու յԱստուծոյ իր մեղացը թողութիւն խնդրելով : Սակայն նախանձն ու ամբարշտութիւնը միայն կրնար իրեն դէմ խօսիլ. այնչափ անարատ

էր նաև իր վարքովն: Մէկ անձ մը միայն կրնար իրեն դէմ գանգատանաց ձայն մը լսեցընել. — Ֆենելոն, որ չէր գիտեր այլ ինչ բայց սիրել, ներել և օրհնել:

Պոսիւէի մեծ անուանը քով՝ բնական կուգայ մեզի Ֆենելոնի սիրելի անունը. ուստի Մոյի եւ պիսկոպոսին վրայ խօսելնէս ետքը, անցնինք նկատել զարքեպիսկոպոսն Գամպրէի:

Հին և մեծանուն էր Ֆենելոնի գերդաստանը. բայց պատերազմաց դաշտերու մէջ Գաղղիոյ ըրած մեծամեծ ծառայութիւններէն աւելի, այն առհմին մեծագոյն փառքը պիտի ըլլար Ֆրանսուա-Սալինեաք Տըլամոթ Ֆենելոն, որ Ֆենելոնի բերդին մէջ ծնաւ 'ի Կէրիկոր, 1651 օգոստոս 6ին: Ֆենելոնի մանկութիւնն ու երիտասարդութիւնը նշանաւոր եղաւ ամէն բան սորվելու դիւրութեամբն ու յաջողակութեամբ: Քահոր քաղքին համալսարանին մէջ ըրաւ իր ուսման առջի ընթացքը: Տասուերկու տարուան եղած առեւտրարդէն տեղեակ էր յոյն և լատին լեզուաց: Իր հօրեղբորմէն՝ Ֆենելոն մարգիղէն Փարիզ կանչուելով, Փլէսիսի վարժարանին մէջ ուսաւ զիմաստասիրութիւն և զաստուածաբանութիւն, և ինչպէս Պոսիւէ՝ առանկ ալ Ֆենելոն հնգետասանամեայ հասակին իր առջի ճառը խօսեցաւ բազմաթիւ և ընտիր ակումբի մը մէջ. հոն ամենէն ընդունած գովութիւնը և ցուցըցած յաջողակութիւնը ալ աւելի յորդորամիտ ըրաւ զինքը եկեղեցական վիճակն ընտրելու. մանաւանդ որ առողջութիւնն ալ չէր ներեր քաղաքական կամ զինուորական պարապմանց զբաղելու: Իր հօրեղբայրը՝ անոր հանձարոյն և սրտի ազնուութեանը վրայ սքանչացած՝ Սէն-Սիւլփիսի վարդապետանոցը դրաւ զինքը, որպէս զի այն խաղաղ առանձնութեան մէջ գլխաւորէ աստուածաբա-

Generated on 2016-05-24 06:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

նական ուսմանց ընթացքը: Հոն՝ առաքինի և իմաստուն Թրոնսոն քահանային առաջնորդութեանը տակ ոչ միայն հրահանգեցաւ յուսման, այլ նաև քրիստոնեայ քահանայի մը հարկաւոր առաքինութեանց մէջ: Հոն՝ իր աստուածասէր և եռանդուն սրտովը փոխադրուելով այն վայրենի ժողովրդոց մէջ՝ զորս ճշմարտին Աստուծոյ ազիտութիւնը իւր բարբարոսութեան մէջ կը պահէ, և կը խոստանար՝ քահանայ ըլլալուն պէս իր կենացը վտանգաւոր աւետարանը քարոզել կամ Նոր աշխարհին անապատներուն մէջ, և կամ՝ ի հին Արեւելի, առ որ յորդորամիտ կ'ընէին զինքը հնութեան մեծամեծ քերթողաց վրայ ունեցած զարմանքը. ու նախանձելի փառք մը կը սեպէր իրեն՝ Քրիստոսի օրինաց լոյսը ծաւալել Հոմերոսի ու Պղատոնի հայրենեացը մէջ: Սակայն մարմնոյն առողջութիւնը համեմատ չէր սրտին քաջութեանը. ուստի հարկ եղաւ իրեն քրիստոսական կրօնից հոգիներ ստանալու փափաքէն հրաժարելով, իր բոլոր ջանքն ու փոյթը նուիրել արդէն ստացուածները պահպանելու: Փարիզի մէջ կրթութեան տուն մը հաստատուած էր ուղղափառ եկեղեցւոյ գիրկը դարձող նորադանդ օրիորդներն հրահանգելու համար: Այս կրթարանին տեսչութիւնը Փարիզու արքեպիսկոպոսէն Ֆենելոնի յանձնուեցաւ. և հոն տասը տարի անձանօթ կեանք մը անցուց, պարապելով միայն ՚ի բարերարել: Սակայն այն եռանդեանը պատճառաւ՝ այլևայլ նշանաւոր անձանց հետ բարեկամութիւն ունեցաւ. Նոյալի ծերանաւորը, Պովիլիէի դուքսը և Պոսիւէ Ճանչցան ու մեծարեցին անոր գործունէութիւնն և հանճարը՝ իր լռին բայց դժուարին պաշտամանցը մէջ: Ֆենելոն հասկըցաւ Պոսիւէի հանճարը, Պոսիւէ ալ Ֆենելոնինը գուշակեց. ու վարդապետին և աշա-

կերտին մէջ՝ սիրոյ և մեծարանաց բարեկամու-
 թիւն մը հաստատուեցաւ. սկզբանց համանմա-
 նութեան քան թէ բարուց նմանութեան վրայ
 հաստատուած մտերմութիւն մը: Ի՞նչպէս և ին-
 չո՞ւ համար քսան տարուան միջոցին մէջ ստա-
 ցուած ու յարգուած բարեկամութիւն մը աւ-
 րուեցաւ: Ի՞նչ էր աշակերտին՝ իր վարդապետին
 հակառակելուն պատճառը. և ինչո՞ւ Պոսիւէ սկը-
 սաւ հալածել Վենեւըն: Նախանձու հակառա-
 կութեան մը առաջ եկած չէր այս անհամաձայ-
 նութիւնը. զի ինքնին Պոսիւէ իմացուցեր էր թա-
 գաւորին՝ Վենեւընի առաջին յաջողութիւններն:
 Լուգովիկոս ԺԴ գլուխ կարգեց զինքը այն քա-
 րոզաց՝ որոց յանձնուած էր Սէնթօնժի և Օնիզի
 նորադանդից դարձը: Վենեւըն մէկ պայմանով մը
 միայն այս գժուարին ու վտանգաւոր պաշտօնը
 ընդունեցաւ. այսինքն՝ միայն քահանայք իրեն
 օգնական տրուին: Սրոյ քարոզութիւնը իրեն
 համար չէր. այլ իրեն առաջնորդ և ընկերակից
 կ'ուզէր միայն լուսոյ և առաքինութեան քարո-
 ղութիւնն. և յայանապէս ցըցուց թէ քաղցրու-
 թիւնն ու համոզումը՝ ամենէն աւելի զօրաւորա-
 գոյն զէնքեր էին Եկեղեցւոյ յաղթանակը պատ-
 րաստելու: Ի դարձին՝ որովհետև սիրելի ու մե-
 ծարգոյ եղեր էր նաև անոնց զորս չէր յաջողած
 դարձընել, ամբաստանուեցաւ թէ ՚ի ծածուկ
 կուսակից ելած ըլլայ նորադանդից քանի մը վար-
 դապետութեանցը, որոց գէմ կռուիլն էր իր
 պարտքը: Վենեւըն ուրիշ կերպով չպատասխա-
 նեց այս ամբաստանութեանց՝ բայց եթէ երկու
 գրուածք հրատարակելով, և որոնք հաւասար
 յայտարարք են իր հաւատոց անարատութեանն,
 գերագոյն հանճարոյն և մտացն ուղղութեանը:

Այս գրքերուն մէջ առջինը Դասաբարախո-Լիւն
 աղջկանց կոչուածն է: Քիչք մը որ գերդաստանի

մարց ամէն օրուան մտածութեանցն ու խորհրդ-
դածութեանց արժան է որ նիւթ ըլլայ. չոն պի-
տի գտնեն իրենց պարտքերը պարզ, որոշ, բնա-
կան ու գեղեցիկ ոճով մը նշանակուած. պիտի
նկատեն՝ որ եթէ գիտութեամբ ծիծաղելի սե-
պուած են քանի մը կանայք, անիկոյ պատճառ
չիկրնար ըլլալ ուրիշները տգիտութեան մէջ
թողլու, առ որ դատապարտուած կ'երևնային
կոյր նախապաշարմամբ մը. « Կին մը, կ'ըսէ, տա-
նը հոգին է » . ուստի կը պահանջէ որ հաւասար
ջանք ըլլուի անոնց կրօնքը լուսաւորելու, ինչպէս
իրենց մտքերնին կազմակերպելու: Թէ որ կ'ար-
գելու որ քանի մը գիտութեանց ետեւէ չըլլան,
ինչպէս քաղաքագիտութեան, իրաւագիտու-
թեան, իմաստասիրութեան և աստուածաբա-
նութեան, բայց կ'ուզէ որ սորվին զբերականու-
թիւն և ընտիր լեզու գործածեն. « Հին Հռով-
մայեցւոց ժամանակ, կ'ըսէ, Գրակքեանց մայրը,
տուած ընտիր դաստիարակութեամբը մեծապէս
սատարեց իր տղոց ճարտարիտութեանը, և որք
յետոյ այնպիսի նշանաւոր անձինք եղան » :
Սուրբ գրոց պատմութեան ընթերցումը անոնց
պատուիրելէն ետքը, թոյլ կուտայ որ կարող
ըլլան կարգալ արտաքին մատենագրաց նաև այն
գրուածները՝ յորոց մնաս մը չըլլայ իրենց, ինչ-
պէս պատմական գրքերը. բայց կ'ուզէ որ մեծ
խստութիւն ըլլայ ճարտարիտական ու բանաս-
տեղծական գրուածոց ընտրութեան մէջ, որպէս
զի չըլլայ թէ տակնուվրայ ըլլայ սնոնց երևա-
կայութիւնը: Տարակոյս չկայ որ Ֆենելոնի այս
գրուածքին և մեր ժամանակաց մէջ՝ մեծ միջոց
մը կայ, և մեր ընկերութիւնները Լուդովիկոսի
ԺԴի ատենինէն տարբեր են. սակայն անով հան-
դերձ այս գրուածքը մեծապէս օգտակար կրնայ
ըլլալ ոչ լոկ սմեն ժամանակի Գաղղիացւոց, հա-

այս նաև ուրիշ ամէն ազգաց. և այս վախճանաւ
այլևայլ լեզուներու թարգմանուած և իր ար-
ժանաւոր յարգն և ընդունելութիւնը գտած է:

Յաղագս Պապական հոլուաց ճառը աւելի ուղղակի
կերպով կը պատասխանէ իրեն դէմ եղած ամ-
բաստանութեանց: Անոր մէջ նորազանգութեան
դէմ մը կռուի, բայց այնպիսի չափաւորու-
թեամբ մը՝ որ նոյն իսկ իր վարդապետին քով կը
պակսի երբեմն: Սակայն այս զանազանութիւնը՝
երկու սրտերը իրարմէ ուծացընելու պատճառ
եղած չէր: Վասն զի Պոսիւէ առաջին եղաւ ՚ի
գովել զընտրութիւն Լուգովիկեայ չորեքտասա-
ներորդի, երբ իր թոռանը դաստիարակ առաւ
զՖենելոն: Իժուարին էր Ֆենելոնի յանձնուած
ոյս պաշտօնը, մանաւանդ երբ նկատենք թագա-
ժառանգին բնաւորութիւնը, զոր այսպէս կը
ստորագրէ Սէն-Սիմոնի դուքսը. « Ամէն կրից
ու ամէն հաճոյից անձնատուր պատանի մըն էր,
կ'ըսէ. կատալի, բնութեամբ անգութ, ու ար-
համարհոտ խուժդուժ մը: Ուրիշ մարդկանց
վրայ այնպիսի աչքով մը կը նայէր, որ իբր թէ
մէյմէկ հիւլէներ ըլլան, որոնք իրեն հետ ամե-
նեին նմանութիւն մը չունենան: Հազիւ իր իշխան-
ազն եղբարքը միջնորդ մը կը սեպէր իր և մարդ-
կային ազգին մէջ»: Այսպիսի բնաւորութեան
մը տէր էր այն իշխանը՝ որուն դաստիարակու-
թիւնը Ֆենելոնի ու Պովիլիէի դքսին յանձնեց
Լուգովիկոս ԺԴ: Բայց թէ սրչափ կերպարանա-
փոխ եղաւ այն երկուքին առաջնորդութեանը
տակ, ինքն Սէն-Սիմոն կը վկայէ. « Զարմանա-
լին այն է, կ'ըսէ, որ այն մեծամեծ պակասու-
թիւններն՝ քիչ ատենուան մէջ բոլորովին հա-
կառակ առաքինութեանց փոխուեցան: Այն
անդունդին մէջէն բարեբարոյ, ամոք, մարդասէր,
չափաւոր, համբերող, պարկեշտ, խոնարհամիտ

և իր անձին վրայ խիստ իշխան մը դուրս երեցաւ :
 Իր պարտուցը հետամուտ և անոնց մեծութիւնը
 ճանչցող, ուրիշ բան չմտածեց բայց որդւոյ և
 հպատակի պարտքերը միացընել իրարու հետ,
 որպէս զի կարենայ օգտակար ըլլալ անոնց՝ որոնց
 բարւոյն սահմանուած կը համարէր ինքզինքը» :

Այս վկայութիւնն՝ զոր կը հաւատարմացընէ
 պատմութիւնը, և բովանդակ Գաղղիոյ անոր
 տարածամ մահուանը վրայ թափած արցունքը,
 յայտնապէս կը ցուցընէ թէ որչափ լաւ հասկը-
 ցած էր Ֆենելոն իշխանազանց դաստիարակու-
 թիւնը: Եւ թէպէտ Լուդովիկոս ԺԴ հեռի էր
 յամենայնի իրեն համամիտ ըլլալէն, սակայն եր-
 բէք իր վստահութիւնը չպակսեցուց վրայէն. ու
 երբ իշխանազնին դաստիարակութիւնը լճնցաւ,
 Գամպրէի արքեպիսկոպոս անուանեց զինքը,
 դքսի պատուանուն տուաւ ու աէրութեան իշ-
 խանի պատիւներ, ու հարուստ եկամուտ մը:
 Այսպէս Լուդովիկոս ԺԴ գիտէր վարձատրել և
 ճանչնալ նաև անոնց արդիւնքը՝ զորս չէր սիրէր:
 Եւ ինչո՞ւ չէր սիրէր զՖենելոն, որ արքունեաց
 մէջ հաւասարապէս սիրելի էր ամենուն: Վասն
 զի իր թողանը դաստիարակը այնպիսի անձ մը
 գտեր էր՝ որ ոչ մարդկային մեծութիւններէն կը
 շլանար և ոչ ալ անոնցմէ կ'ընկճուէր, իրաց ու
 մարդկանց վրայ իրենց երևութին համեմատ
 դատաստան չընելով, հապա ինչ որ են: Լուդո-
 վիկոսի փառաւոր արքունեաց մէջ տիրող դաւա-
 ճանութիւնք և հնարագիտութիւնք անծանօթ
 չէին իրեն. կը տեսնէր թէ որպիսի էին այն զօ-
 րութեան և ուժոյն տկարութիւնները, ու այն
 փառաց, ճոխութեան ու կարծեցեալ բարեբաւ-
 տութեան տակ որպիսի վշտեր, առաւապանք և
 թշուառութիւնք կը ծածկուէին. ուստի հարկ
 եղած ու տեսած ասե՛նը՝ այն ախտից դէմ բարձ-

րացուց ձայնը, սրեց լեզուն: Իր խօսքերը հաչա-
կուեցան, գրուածները տարածուեցան, և վերա-
հաս էր արքունեաց առջև շնորհքը կորսնցնելուն
վտանգը, երբ ինքն Ֆենելոն իր կողմանէ ալ նոր
առիթ ու քաջալերութիւն մը տուաւ թագաւո-
րին՝ մաքին մէջ անոր դէմ դարանածը՝ ի գործ
դնելու:

Ջերմեանդ ու վարքովը անարատ կին մը,
տիկինն Կիւյոն, Աստուծոյ աղօթք ընելու և զին-
քը պաշտելու նոր եղանակ մը երևակայեց: Ասի-
կայ էր Հանդարտականութիւն (quietisme) կոչուա-
ծը: Կիւյոնի քարոզութիւններն ու գրուածները
արդէն տարածուած էին, ոչ լոկ մայրաքաղաքին
ու գաւառներուն մէջ, հապա ինչուան Սէն-Սի-
րի դպրոցը, որ Մէնթընոն տիկնոջ տեսչութեա-
նը տակն էր: Եկեղեցւոյ ուխտը անտարբեր չէր
կրնար մնալ՝ այս վարդապետութեան յառաջա-
դիմութիւնը տեսնելով. և անոնց մէջ նախայար-
ձակ ախոյեան եղաւ Պոսիւէ, ցուցընելով թէ
որչափ վտանգաւոր էր այն եկեղեցւոյ միութեա-
նը: Մասնաւոր յանձնաժողով մը կարգուեցաւ,
այն նոր վարդապետութեան քննութեանը հա-
մար. անոնց մէջ էին Պոսիւէ և Ֆենելոն. որն որ
Կիւյոն տիկնոջ բարեկամն ըլլալով, ոչ միայն չու-
զեց իր բարեկամին դատապարտութեան վըճ-
ուոյն մէջ մասն ունենալ, այլ մանաւանդ թէ ջա-
նաց ալ զինքը պաշտպանել Խրափ սրբոյ կոչուած
գրքին հրատարակութեամբը: Այն ատեն Կիւյոն
տիկինը ալ անհետացաւ յուզուած վէճերուն
մասնակցութենէն, և ասպարիզին մէջ մնացին
երկու հզօր ճարտարախօսքն, Մոյի եպիսկոպոսը
ու Գամպրէի արքեպիսկոպոսը, եկեղեցւոյ կըր-
կին լուսաւորք: Այս երկու հանձարներուն ոյժն
այնչափ էր՝ որ անտարակուսելի էր յալթու-
թեան երկար ատեն անորոշ մնալը: Վրայ հասաւ

Եկեղեցւոյ դատաստանը , որ հաւասարապէս անպատշաճ դատելով երկու կողմանէ ալ գործածուած լեզուի և եղանակի խստութիւնը , իրաւունքը Պոսիւէի կուտար . և Փամպրէի արքեպիսկոպոսը ուրիշ զանազան առաքինութեան ցըն հեա՝ եկեղեցւոյ գլխոյն հնազանդութեան պարտուցը մէջ հաւասարիմ , անձամբ կը հրատարակէր Հսովմայ այն վճիռը որով իր գիրքն ու վարդապետութիւնը կը դատապարտուէր :

Եկեղեցւոյ դատապարտութենէն առաջ՝ արդէն կորուսեր էր Ֆենելոն արքունեաց մէջ ունեցած շնորհքը . ուստի աւանձնանալով իր վլճակը , միայն բարիք ընելով կը մխիթարուէր : Հաւատացելոց կը քարոզէր բանիւ , աղքատաց կարօտութեանը կը հասնէր ուղորմութեամբք , և հիւանդները չէր զրկեր իր խնամքէն . անխոնջ և անսպառելի իր եռանդեան և բարերարութեանցը մէջ : Իր վիճակին գեղերուն մէջ՝ ընտանեկան աւանդութիւնը դեռ ինչուան հիմա կը յիշատակէ անոր բարեգործութիւններն :

Փամպրէի արքեպիսկոպոսին եկեղեցւոյ ցուցըցած հնազանդութիւնը Թերեւս բաւական պիտի ըլլար կրկին Լուգովիկոսի արքունիքը մըտցընելու , եթէ Տէլէմա վիպասանականին անակընկալ հրատարակութիւնը վրայ չհասնէր : Այս գրուածքը զոր իր աշակերտին դատարարակութեանն համար յօրինած էր Ֆենելոն , Թագաւորելու պարտքերն իրեն սորվեցընելու համար , ծառայի մը անհաւատարմութեամբն որուն յանձնած էր հեղինակը գաղափարել , գողցուեցաւ իրմէ և սկսաւ տպագրուիլ . և Թէպէտ յաջողեցաւ արգելուլ տպագրութիւնը , սակայն օրինակ մը Հոլանտա անցընելով , մի և նոյն ժամանակի մէջ այլեայլ տպագրութիւններով բալոր Եւրոպայի մէջ ցրուեցաւ : Տէլէմա գրոց այս կարգէ

գուրս ընդունելու թեան մէկ պատճառն ալ այն էր, որովհետեւ քննադատութիւն մը կը սեպէին զայն Լուգովիկոսի ԺԴ թագաւորութեանը, և երգիծանութիւն մը անոր դէմ, այնպիսի անձէ մը գրուած՝ որ իր դիրքովը ամէն բան ՚ի մօտոյ նկատելու՝ դիւրութիւնն ունէր, և իր պաշտամամբ ու վարքովն ալ անկարելի կ'ենթագրուէր որ կարող ըլլայ վատահամբաւել: Այս նախկին տպաւորութիւնը անկարելի եղաւ եղծանել. որով երկար ատեն հեղինակին հետ այլևայլ հակառակութեանց նիւթ եղաւ այնպիսի գրուածք մը որ գաղղիական մատենագրութեան ամէնընտիր արատադրութիւններէն մէկը սեպուած է արժանապէս: Ունեցած է արդեօք Ֆենելոն այսպիսի դիտմունք մը: Լոկ ենթագրելն իսկ նախասինք մըն է այն մեծ ու առաքինի անձին յիշատակին: Չենք կրնար կարծել որ Տելեմաքայ գրոցը մէջ այդչափ ճարտարութեամբ յիշատակուած քաղաքագիտական սկզբունքներն ամբաստանութիւնք ըլլան Լուգովիկոս ԺԴի թագաւորութեանը դէմ, ինչպէս կրօնական գրուածոցը մէջ ալ երեցած չափաւոր լեզուն և ներողամիտ ոգին՝ ուղղափառ հաւատոյ թշնամեաց վարդապետութեանցը համաձայնութիւն չեն: Կըրկին երգմամբք կապուած էր Ֆենելոն՝ իբրև հրպատակ և քահանայ, թէ թագաւորին և թէ եկեղեցւոյ հետ. և երկու երգմանէն ալ երբէք չթերացաւ, միշտ հաւատարիմ մնալով իրենքարողած և սիրելի սկզբանը թէ « Ինձմէ աւելի կը սիրեմ՝ իմ ընտանիքս. հայրենիքս՝ ընտանեացմէ վեր. բայց առաւելագոյն կը սիրեմ մարդկային ազգը քան իմ հայրենիքս »: Այս մարդկային ազգի գերագոյն սիրովը վառուած՝ 1701ի պատերազմին մէջ առանց զանազանութեան կը սփռէր իր խնամքն և օգնականութիւնը երկու

բանակայ վերաւորեալներուն վրայ, հաւասարապէս սիրելի ընելով իր անունը թէ Գաղղիացւոց և թէ անոնց թշնամեացը: Այս մարդկային ազգի սէրն էր դարձեալ որ թելադրեց Ֆենելոնի Տէլեմաքայ վիպասանականը շարագրել, ՚ի հրահանգել զժողովուրդս և զթագաւորս, և հասկըցընել իրենց թէ առջիններուն բարեբաստութիւնը՝ այլոց մեծագոյն փառքն է:

Հին մասենագրութեանց ամէն գերագոյն հանճարներու ընթերցման արդիւնք է Տէլեմաքայ վիպասանականը, և երբեմն ալ անոնց նմանողութիւն: Պատերազմաց գեղեցիկ ու վառվրուուն նկարագրութեանցը մէջ՝ կը կարծես նկատել Իլիականի հեղինակը. դաշտային կենաց յափշտակիչ ստորագրութիւնքն ալ՝ Մանտուայի քաղցրախօս քերթողը կը յիշեցընեն. Փիլոկտեսի աղգու անէծքները՝ Սոփոկլի հեաեւողութիւնք են. Հոմերի Աիրկէն, Վիրգիլի Իիդէն՝ կրկին կենդանացած են ՚ի Կալիփսոյ և յԵւխարիս: Այսպէս անլեմաքեան բոլոր քերթութիւնը այնպիսի հնութեան հոս մը կը բուրէ, որուն քաղցրութեանն և մաքրութեան ամենեկին մլասած չեն դարբ:

Գեղեցիկ է քերթութեան և շէնքին նախկին գաղափարը, որով երիտասարդ իշխանին առաջնորդ կուտայ զիմաստութիւն, կենաց զանազան հրապուրանաց, վտանգաց և թշուառութեանցը մէջ. ու այլևայլ թագաւորութեանց մէջ զինքը քալընելով, անոր աչքը շացընել և միտքը կրթութել փորձառութեան դասերով: Եթէ բոլոր քերթութեան մէջ փայլող բարոյականին մեծութեանը վրայ ուզենանք աւելընել մոգիչ ուժոյ մը գեղեցկութիւնը և եռանդուն երեւակայութեան շնորհքը, դիւրին է իմաստասիրել Ֆենելոնի այս գրուածքին ընդհանուր ընդունելու-

Թեան պատճառը: Տեւեմաք՝ ոչ քերթուած մըն է, ոչ վիպասանութիւն, ոչ պատմութեան և ոչ ալ բարոյական քաղաքագիտութեան վրայ ճառող գրուած մը. այլ անոնք ամէնը իր մէջը բովանդակող երկասիրութիւն մը: Իր կերպին և գործադրութեանը մէջ, միակ գիրք մը կրնայ սեպուել արժանապէս. անանկ որ եթէ փոխանակ արձակ լեզուի՝ ուսանաւոր գործածած ըլլար Ֆենեւոն, իրմէն առաջ երևցընող քերթողական վէպերուն հաւասար զարմանալի պիտի ըլլար:

Սօսելու արուեստին հետևողներուն՝ կը յանձնենք Ֆենեւոնի ճարտարախօսութեան վրայ գրած գերազանց Գրոյաբարութեան ընթերցումը. կը յանձնենք դարձեալ՝ դժբաղդաբար անհաւատ եղող սրտերու՝ մտադիր ակնարկ մը ձգել իր Աստուծոյ գոյութեան վրայ գրած ճառին. անոր մէջ պիտի գտնեն համոզիչ ու յաղթող պատճառաբանութիւններ, որոնց դէմ դառնալն անկարելի է:

Մեռելոյ գրոյաբարութիւններն ալ, զորս Լուկանոսի հետևողութեամբ շարագրած է, ընտիր երկասիրութիւն մըն է: Ասոյջ իմաստասիրութիւն, ուղիղ բարոյական և զօրաւոր պատճառաբանութիւնք՝ լծորդուած են բնական ու ճարտարախօս լեզուի քաղցրութեան մը հետ՝ որուն կարծես թէ գաղանկքը գտած էր Ֆենեւոն:

Այս մեծ մատենագիրն, առաքինի հովիւր, ընտիր քաղաքացին՝ որ յաճախ կը կրկնէր թէ իր թագաժառանգ աշակերտին մահը ամէն երկրասոր կցորդութեանց կապը խզեր էր իրեն համար, վախճանեցաւ 1715 յունվարի 7ին, վաթսունը չորս տարուան հասակին, քրիստոնէական խոնարհութեան և սիրոյ երկար տարիներով՝ քաւելով վրիպանայ վայրկեաններն:

Ե.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՊՈՒՐՏԱԼՈՒ, ՖԼԷՇԵԻ, ՄԱՍԻԼԻՈՆ,
Տ'ԱԿԸՍՈՑ

Քահանայն՝ նուիրական բեմին վրայ, չինմա-
նիր բազմոցի վրայ, նստող իմաստասիրին: Առա-
ջինը իր վարդապետութեանց քան թէ անձնա-
կան յաղթանակի մը սիրով բորբոքած է. մանա-
ւանդ թէ իր քարոզած ճշմարտութեանց յաջո-
ղութեանը մէջ կը սիրէ նկատել իր փառքը. ուր
միւսը կը ջանայ իր սկզբանց գրութիւնն՝ անձին
փառքովը մշանջենաւորել: Իմաստասէրը՝ ամէն
բանէ աւելի հոգւոյ ճարտարախօսութեան հե-
տամուտ է, որ գաղափարաց աշխուժութենէն
ու յատկութենէն առաջ կուգայ. իսկ քահա-
նայն՝ նախամեծար ընտրելով զգացմանց զօրու-
թիւնն և եռանդը, սրտի ճարտարախօսութեան
ետեւէ կ'ըլլայ. մէկը կ'ուզէ յաղթահարել, միւ-
սը համոզել: Յաղթահարելու համար՝ հարկաւոր
չէ որ ինքն առաջուց համոզուած ըլլայ. մինչդեռ
համոզելու համար զունկնդիրս՝ անկարելի է որ

խօսողը նոյնպիսի համոզմամբ լեցուած ըլլայ. գիւրին է գողափարաց պատրանքը՝ բայց ոչ և զգացմանց: Անոր համար սրբազան ճարտարախօսու թեան առաջին պայմանն է՝ անկեղծաւոր և ճշմարիտ հաւատք մը: Վասն զի աւետարանական ճարտարախօսը պիտի գիտնայ շարժել, սիրտը տաքցընել ու բորբոքել, առանց ջանալու փայլել ու շաքընել. եթէ արեգակը ջերմութիւն չունեցող լոյս մը ծաւալէր, տիեզերաց հոգի և կենդանութիւն տուող չէր կրնար սեպուիլ: Ասով չենք ուզեր զրուցել թէ խօսելու շնորհքն ու զարդերը արգելուած ըլլան քարոզչին. այլ՝ Քրիստոսի նուիրական օրինակը գործածելով, որովհետև առաքեալը՝ զմարդիկ որսալու համար հրաւիրուած է, պէտք է թոյլ տալ իրեն որ լեզուի գեղեցկութիւններն իբրև կեր գործածէ. այլ միանգամայն չմոռնալով թէ այդ կերը աւելի կը ձգէ զհոգիս քան եթէ կը բռնէ. և թէ կրօնական ճշմարտութեանց անհամեմատ բարձրութիւնը միայն անոնցմով զարդարուելու հարկ կամ պէտք կրնայ ունենալ: Քարոզչի մը՝ որ կ'ուզէ անհաւատը ածել 'ի հաւատս, և զմեղաւորն 'ի դարձ, բաւական չէ որ իր ունկնդրաց փրկութեան և դարձի փափաքովը վառուած ըլլայ. պէտք է որ լեզուն, ձայնը, շարժուածքն ու աչքը՝ ամէնքը յայտնի ցուցընեն թէ այդ փափաքը կուգայ իրեն ոչ միայն Աստուծոյ փառացը վրայ ունեցած նախանձէն, այլ իր նմանեացը վրայ սիրոյն հետևանք է: Այսպէս տիրոջ մը հրամանին դէմ կեցողը, անզէն կը մնայ բարեկամի մը աղաչանաց առջև:

Քրիստոնէական ճարտարախօսի յատուկ ձիրքերը յիշատակելու ատեննիս, Պուրտալուի քանի մը բարեմասնութիւնքը մէջ բերինք:

Պուրժ քաղաքը ծնած է Պուրտալու 1632

օգոստոս 20ին : Իր ուսմանց ընթացքը Յիսուսեանց քով ըրաւ, որոնց ժամանակ անցնելէն ետքը մեծ փառքն ու պատիւը պիտի սեպուէր արժանապէս : Աշակերտութեան պայմանէն ուսուցչի վիճակը բարձրանալով, նոյն դպրոցին մէջ այլևայլ ուսմանց դաստիարակութիւն ըրաւ դեռ այն նուիրական բեմը չեղած որով քահանայն առաքելական պարտուց անձնանուէր կ'ըլլայ : Պուրտալու երկար ատեն մտիկ ըրած էր՝ զարմանքով բայց առանց սիրտը շարժելու, Փարիզու եկեղեցեաց մէջ զուրցուած քարոզներուն . չէր կրնար ըմբռնել թէ մարդկանց Աստուծոյ մեծութիւնը հասկըցնելու և քրիստոսական կրօնից ճշմարտութիւններն անոնց սորվեցնելու համար ինչ կարօտութիւն կայ ծանրաբեռնել իրենց խօսքը սուա և ընդունայն զարգերով, և հետևակ պարապ հմտութեամբ, մինչդեռ անոնք յայտնապէս կը հակառակին աւետարանին վսեմ պարզութեանը : Աւելի ծանր ու անհանդուրժելի կ'երևնային իրեն բառերու խաղերն, ցուրտ նկարագրութիւններն և անհաճոյ շաղփաղփութիւնք, որոնք յիտալիոյ և 'ի Սպանիոյ մտած էին 'ի Քաղցիւս, նման այն ձախողակի թատերական նմանութեանց որ յօտարաց եկամուտ էին : Ինչ որ Գոռնէյլ ուզեց ընել թատերց նկատմամբ, նոյնը փորձեց և Պուրտալու 'ի բեմականին . և երկուքն ալ յայտնապէս ցուցին թէ հանճարը շատ աւելի բարձր կը սլանայ երբ կը ստեղծէ՝ քան երբ կը նմանի :

Բայց ուրիշներուն վրայ մեղադրած չափազանցութենէն խուսափելու համար, Պուրտալու իրեն համար խստութեան մէջ ինկաւ, իր երևակայութիւնն յաճախ ամփոփելով պատճառաբանութեանց անձուկ սահմանին մէջ : Իր զարմանալի քարոզներուն մէջ՝ յորս հրատարակած

Ճշմարտութեանցը ընտիր և անհակառակելի ապացոյցներն իրարու ետևէ խուռն կը բազմանան և զիրար կը զօրացնեն, ու մեղաւորին ոչ պատճառանք և ոչ չքմեղութիւն թողլով, կը լռեցնեն զինքը և կը ստիպեն յապաշաւ: Այս վախճանին հասնելու համար՝ պաճուճեալ ու եռանդուն բանից հրապոյրը կ'արհամարհէ, աւելի դատումն ուզելով երեցնել քան թէ ոյժ, ու հանճարէն աւելի պատճառաբանութիւն. բայց միանգամայն յայտնապէս ցուցնելով թէ հանճարն և ոյժը իրեն չեն պակսիր, և նժոյգ երիվարի մը նման՝ որուն վազիցը դիմաց արգելք դրուած է, կրնայ մէկ ոստամբ մը կտրել այն միջոցը՝ ուստի քայլ առ քայլ կ'անցնի: Ստոյգ նպատակին հասնելուն վրայ, չփութար, վախնալով որ չըլլայ թէ ուղած նպատակէն ալ անդին անցնի:

Պուրտալու մասնաւոր կերպով մը ետևէ ըլլալով ուսում ընել մարդկանց ու աշխարհի վըրայ, կը ճանչնար մարդկային սիրտը և իր ժամանակին բարքը. անկէց է այնչափ խորամուխ նկատելը զամենայն. և մեղաւոր մը անոր քարոզները կարգալու ատեն կը զարմանայ թէ ինչպէս սրբասուն քահանայ մը այնպիսի խորունկ ու կատարեալ տեղեկութիւն մը կը ցուցնէ մարդկային սիրտը յուզող այլևայլ պարտաւոր կիրքերուն: Հատուածակողմ ապակիի մը նման որ արևուն ամէն գոյները կը բաժնէ առանց հետք մը պահելու իր վրան, այսպէս ալ Պուրտալու ամէն նկարագիրները կ'ընդունի յաշխարհէ. կը ստորագրէ, կը քննէ, ինչ որ յատուկ փորձառութեամբ ճանչցած է. բայց առանց ամենևին վնասակար ըլլալու այն մարդուն առաքինութեան և աստուածալաշտութեան՝ որուն վարքը աւելի ճարտարախօս էր քան թէ խօսքը:

Կարծես թէ Լուրդովիկոս ԺՊԻ փառաւոր ու ապականեալ արքունեաց անհաճոյ պիտի ըլլային խստակրօն միանձին մը քարոզութիւնները: Բայց անոր առաքինութեանց և հանճարոյն ազդեցութիւնը այնչափ մեծ եղաւ որ 1670էն մինչև 'ի 1693 Պուրտալու տասն անգամ հրաւիրեցաւ յարքունիա Յիսնակի (Avent) ու Քառասնորդաց (Carême) քարոզները տալու: Իրմէ սուաջ քարոզիչ մը եղած չէր, որչափ ալ մեծ ըլլար իր համբաւը, որ երեք անգամէն աւելի կանչուած ըլլայ այն դժուարին՝ բայց պատուաւոր պաշտաման: Թագաւորը կ'ըսէր թէ աւելի ախորժեղի էր իրեն Պուրտալուի քարոզները կրկին լսել՝ քան թէ ուրիշէ մը նոր յօրինուածները. և Սէվինիէ տիկինը կը գրէր առ գուսարն իւր թէ « Պուրտալուի քարոզներէն աւելի գեղեցիկ, ազնուական ու զարմանալի բան լսած չէր »: Տարակոյս չկայ որ Պոսիւէի բարձր ոճը և իմաստից վսեմութիւնը այնչափ յաճախ չեն 'ի Պուրտալու. սակայն կրնանք նմանցընել զինքը առատաջուր և վճիռ գետի մը, որ հազիւ իր սահմանէն դուրս կ'անցնի, բայց ջուրն ալ երբէք չպակասիր:

Պուրտալուի ժամանակակից էր, ինչպէս գիտենք, Մոլիէր. և թագաւորը՝ որ կ'ախորժէր յիսուսեան վարդապետին քարոզները լսել, հաւասար հաճոյիւք Մոլիէրի կատակերգութիւններըն ալ ձեռացընել կուտար արքունեաց մէջ: Ասոնց մէջ ամենէն աւելի հռչակաւորն ու հաճոյականը սեպուած էր Թարիւֆ կամ Կէղծաւոր կատակերգութիւնը, որուն սկզբունքը՝ հարկ չէ ըսելը, մեծապէս կը տարբերէին Պուրտալուի հռչակածներէն: Անոր համար արժան էր որ ձայնը բարձրացընէ, ցուցընելով թէ որչափ կը տարբերին իրարմէ կեղծ թատերաց վրայ ու ճամբարտութեան

բեմին վրայէն ստորագրուած կեղծաւորք: Հետեւեալ հատուածը՝ իր վերջին դատաստանի վերայ գրուցած հռչակաւոր քարոզէն առնուած է.

« Երբոր կեղծաւորութեան վրայ խօսելու ըլլամ, մի կարծէք թէ միայն այն մասնաւոր տեսակին վրայ պիտի խօսիմ՝ որ ճշմարիտ աստուածաբաշտութեան զեղծում է, և որով սուտ ջերմեռանդներ կ'երևնան. այլ աւելի ընդարձակ մաքով կ'ուզեմ առնուլ զայն, և այնչափ աւելի հարկաւոր ձեր հրահանգութեանն համար, որ թերեւս առանց իսկ ձեր ուզելուն բռնադատուիք խոստովանիլ որ ձեզի սովորական ախտ մըն է ասիկայ. վասն զի կեղծաւոր կը համարիմ զնա՝ որ գեղեցիկ երևութի մը տակ գիտէ ծածկել պարտաւոր կեանքի մը անկարգութիւնները: Այս ամաստով՝ տարակոյս չկայ որ կեղծաւորութիւնը տարածուած է մարդկային կենաց ամէն վիճակներուն մէջ, և թէ աշխարհասիրաց մէջ շատ աւելի խաբեբայք ու կեղծաւորք կը դառնուին՝ քան թէ անոնց մէջ զորս ջերմեռանդ կը կոչենք: Եւ յիրաւի, որչափ բազմութիւն են յաշխարհի այն նենգաւորքը՝ որ պատուաւոր մարդու դիմակով մը ինքզինքնին կը ծածկեն: Ո՛րչափ ապականեալ սնձինք և լի անիրաւութեամբ, որոնք ցուցամուտութեան և խոհականութեան ամէն պատրանքովը մեզի կը ներկայանան: Քանի լիբ խաբեբաներ, որ իրենց անկեղծութեանը վրայ կը պարծին. քանի ճարտար մասնիչք՝ որ երեսանց հաւատարմութիւն ու բարեկամութիւն կը կեղծեն: Քանի զգայասէրք, գերիք իրենց անօրէն կրիցը՝ որոնք ոչ լոկ սրբութիւն, այլ նաև խոտակրօնութիւն ալ կը կեղծաւորին: Եւ ընդհակառակն՝ որչափ արգարք ստութեամբ ամբաստանուած և դատապարտուած. որչափ ծառայք Աստուծոյ, զորս աշխարհի չարութիւնը

կը նախատէ ու կը բամբասէ. որչափ անգամ ճշմարիտ ջերմեռանդից կեղծաւորի, խաբեբայի ու շահասիրի անունը կուտանք. որչափ անգամ իրական առաքինութիւնը հակառակութիւն կը կրէ. որչափ բարեգործութիւնք՝ դատաքննուած և այսպանուած »... .

Ահաւաստիկ այս կերպով ու այսպիսի լեզուով քահանայն կը պատասխանէր կատակերգակ քերթողին, ճարտարախօսը՝ բանաստեղծին, Պուրտալու՝ Մոլիէրի:

Սակայն լեզուի խստութիւնը ամենուն քով Պուրտալուի պէս անբաժան չէ ՚ի խստակրօնութենէ կրօնական սկզբանց: Ապացոյցը կը նկատենք այն սրբակրօն եպիսկոպոսին վրայ՝ որ թէպէտև չկարենայ Պոսիւէի հետ բաղդասուել, սակայն կ'արժէ որ անմիջապէս իրմէ ետքը յիշատակուի ճարտարախօսական հանդիսից այն տեսակին մէջ՝ յորում Պուրտալու չէր կրցած յաջողիլ. — արձանականին մէջ: Էսփրի Տլէշիէի հայրը, որ հին ազնուական՝ բայց պատերազմաց պատճառաւ ընկած գերդաստանի մը սերունդ էր, Աւինեոն քաղքին մօտ Փէռն աւանին մէջ հասարակ արուեստաւոր մը կը սեպուէր, երբ 1632 յունիսի 10ին ստացաւ այն տղայն՝ որ օր մը Տէօյլաս մարաջախտին՝ որ արուեստաւորի մը որդւոյն ինչուան եպիսկոպոսութեան աստիճանը բարձրանալուն վրայ կը զարմանար, պիտի պատասխանէր. « Ոչ եթէ իմ հօրս զաւակը, այլ զիս եպիսկոպոս ձեռնադրեցին »: Տլէշիէի հօրեղբայրն էր Օտիֆրէ քահանայն, կրօնական միաբանութեան մը առաջնորդ, որն որ խնամք ունեցաւ անոր դաստիարակութեանը վրայ, իր վանքն առնելով զինքը: Անոր մահուընէն ետքը՝ Տլէշիէ Փարիզ եկաւ, և թէպէտ առջի բերան իրեն լատին քերթողութեան մէջ ունեցած յա-

Ղողակուծեամբը զամէնքը զարմացուց, ոսկայն պաշտպան մը չգտնելով ու ապրելու միջոցներն ալ պակաս տեսնելով, ստիպուեցաւ Փարիզու ժողովրդասպետական եկեղեցիներուն մէկին մէջ քրիստոնէական վարդասպետութիւն սորվեցընելու զբաղիլ: Քիչ ժամանակէն աղնուականի մը աղուն դաստիարակ կարգեցաւ, ու անոր տունն եկող գացողներուն հետ ծանօթանալով, Մոնթոզիէի դուքսն՝ արքայորդւոյն դաստիարակ դընել տուաւ զինքը: Արդէն իր քանի մը քարոզներովը սկսեր էր ճարտարախօսի համբաւ ստանալ, երբ մեռաւ տիկինն Մոնթոզիէ, որ իր հանձարովն ու գեղեցկութեամբ երկար առեն ազդեցութիւն ունեցեր էր Ռապուլէի սրահներուն մէջ: Հարկ չէր իշխան կամ դիւցազն մը ըլլալ՝ արձանականի պատուոյն արժանաւորելու համար. և Տլէշիէ որոշուեցաւ իր պաշտպանին աւուանոյն՝ այս յետին մեծարանաց հարկը մատուցանելու. և յայանապէս ցըցուց թէ հանձարն ու ախորժակը կրնան պայծառութիւն ու շնորհք տալ այն գովութեանց՝ որ հասարակ լեզուի և ոճոյ մէջ կը նանրանան: Ակիւլլէոնի դքսուհւոյն կեանքը՝ աւելի քիչ նիւթ կը մատակարարէր ճարտարախօսութեան. բայց Տլէշիէ որ դամբանականով մը զինքը պատուեց, գիտցաւ այն ցամաք ու ազազուն նիւթը այնչափ հաճոյական ճշմարտութիւններով, հանձարարուեստ կեղծեօք գեղազարդել, որ խօսքերովը կրցաւ յափըշտակել զունկնդիրս և հաւասար սիրելի ընել անոնց հանգուցելոյն յիշատակը և իր հանձարը: Գաղղիոյ ճեմարանը փութաց Կոստյի յաջորդ անուանել զինքը. Ռասինի հետ նոյն օրը ընդունուեցան ՚ի ճեմարանն. և իր ճառը՝ որ նշանաւոր բան մը չէր կրնար սեպուիլ, այնպիսի ծափահարութեամբ ընդունուեցաւ որ Բրիտանիկոսի հե-

ղինսկը շփոթած և ինքիրմէ գուրս ելած՝ հազիւ կրցաւ թուփուկել իր խօսքերը, և գումարման պատիւը Ֆլէշիէի թողուց:

Անտարակոյս այս յաջողութեանն համար էր որ միաձայն զինքն ուզեցին որ սրբոյն Նւստաֆէոսի եկեղեցւոյն մէջ Դիւրենի արձանականը զըրուցէ: Առջի դամբանականներուն համար կրած դժուարութիւնը՝ հոս անհետացած էր. վասն զի ճոխ և ընդարձակ նիւթ մը կար առջեւը. դրուատել այնպիսի անձ մը՝ որուն անուամբը լեցուած էր բոլոր Ներսայս, յաղթութիւնները ահաբեկ ըրեր էին զազգս, ու Գաղղիոյ անունը փառաւորելով՝ երախտագիտութեան սլարտք մը դրած այն մեծ ժողովրդեան վրայ: Այս երախտապարտ սրտին թարգման, անոր արութեանցն ու յաղթանակներուն գովաբան պիտի հանդիսանար այնպիսի անձ մը՝ որ ինչուան այն ատենը Աստուծոյ տաճարաց և ժողովրդեան մէջ՝ լուութեամբ պարապեր էր իր պաշտամանը. և հիմա հարկ էր՝ Գաղղիոյ ու աշխարհի առաջին զօրավարին արժանի երևնալ, մահուընէն ետքն ալ յերկարելով այն փառքը՝ որ զինուց և արեան մէջ սկըսեր, և Աստուծոյ կամաց խոնարհ հպատակութեամբ և երկնից սիրով լմրնցեր էր:

Ֆլէշիէ այս մտածութիւններով յափշտակուած՝ կը բանայ սուրբ գիրքը. և այն անհամեմատ գիրքը՝ յառաջաբան մը կ'ազգէ իրեն՝ Դիւրենի արձանականին, որն որ իրաւամբ գաղղիական ճարտարիսօսութեան նշանաւոր արտագրութիւններէն մէկը կը սեպուի, կամ ինչպէս իրենք կ'ըսեն, Պոսիւէէն գողօն մը.

« Անմարթ է ինձ, տեսաք, այլով իմն օրինակաւ սպաւորագոյնս յանդիման առնել ձեզ զտխուր նկարագիրդ, զորմէ յանձնառեալս է խօսել, բայց ՚ի մէջ ածելով զազնուական և գլայ-

տնի բանս աստուածատուր գրոց, որովք գովէն զկեանս և ողբայ զմահ Մակաբէի, զխմասանոյն և զքաջի: Չի որ զփառս սողօին առեալ ածէր մինչև 'ի հեռաւոր ծագս երկրի, որ վահանաւն պահպանէր զբանակ իւր, և 'ի սոյր սրոյն 'ի նեղ սրկանէր զթշնամեացն, որ 'ի վերայ թագաւորացն միաբանելոց ընդգէմ իւր ածէր զարհաւիրս մահու, և սւրախ առնէր զՅակոբ առաքինու թեամբքն և գործովք քաջութեան, և անմահ թողոյր յիշատակ, որ պաշտարանէր զքաղաքս Յուդայ և նկուն առնէր զամբարտաւանութիւն որդւոցն Ամոնայ և զԵսաւայ, որ 'ի վերայ բազնաց իւրեանց հրկէզ կորուսանէր զաստուածս ազգաց օտարաց, և դառնայր ծանրացեալ աւարօք Սամարացւոց, կարգեալն յԱստուծոյ իբրև զպարիսպ մի պղնձի սլահպանել զԽորայէլ, որ խորտակեաց զգորութիւնս Ասիոյ, հար տասլաւեաց զբանակս անթիւս, կորակոր ամաչեցոյց զանուանի և զգոռողացեալ զօրավարս Ասորուց, գայր նա ամի ամի իբրև զսինքնոր մի 'ի ժողովրդեանն Խորայէլի, յաղթական ձեռամբն նորոգել զաւերակս տաճարին, ոչ այլ ինչ խնդրելով վարձս 'ի փոխարէն ծառայութեան հայրենեացն, բայց զպատիւ ծառայութեանն. այրս այս քաջ աննկուն արութեամբն հարեալ խորտակեալ զթշնամիս և բռնադատեալ 'ի փախուստ ամօթապարտ, ընկտլեալ զհարուած մահու՝ թաղեցաւ Կոզցես 'ի մէջ յաղթանակաց իւրոց: Շարժեցան ամենայն քաղաքք Յուդայ՝ 'ի շօննդն ախուր հանդիպմանս. և զգերարասօր արտասուաց իջուցանէին ամենայն բնակիչք: Առ վայր մի կացին մնացին նոքա այլ յայլմէ լեալք, լուեալք և անշարժք. սպա տաղնապք ցաւոց հատանէին իրզէին զերկար և զոխուր լուութիւնն. և հեղձամըզ ձուկ ձայնիւ հառաչանաց աղաղակէին. « Զիւրդ

Generated on 2016-05-24 07:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

բարձաւ զօրաւորն՝ որ փրկէր զժողովուրդն Իս-
րայելի» : Ի լուր ձայնին՝ Երուսաղէմ՝ յորդէր
յարսասուս, սասանէին կամարք աաճարին, խոռ-
վէր Յորդանան, և ամենայն ափունք ողորմա-
գինս կրկնէին զձայնն. « Զկարգ բարձաւ զօրա-
ւորն՝ փրկիչ ժողովրդեան Իսրայելի » :

Այս սքանչելի յառաջաբանը՝ գրեթէ իր նո-
րութիւնն ու գեղեցկութիւնը կը կորսնցընէ այն
քերթողական հանձարով ու կրօնից հոգւով լե-
ցուած նկարագրին առջև որով ճարտարախօսը
կը համեմատէ Յուդայի զիւցաղին կենաց և մա-
հուան պարագաները՝ Գաղղիոյ զիւցաղին կենաց
և մահուան պարագաներուն հետ : Մեծ մարդու
մը գովեստն ընելը՝ եթէ ունի իր պատիւը, ունի
նաև դժուարութիւնները : Իիւրէն այնպիսի ան-
ձերէն էր՝ զորս դժուարին է արժանապէս գո-
վելը. և այն մեծ նիւթին առջև կրնար ակարա-
նալ Տլէչիէի ճարտարախօսական հանձարը, ո-
րուն թէպէտև ոչ գեղեցկութիւն և ոչ ոյժ կը
պահսէր, սակայն այդ շնորհքն և ոյժը կարծես
թէ իրենց բնականութիւնը երբեմն կորսնցընե-
լով, արուեստակութեան կերպարանք կ'առ-
նուին :

Տլէչիէի ոճոյն բնական այս թերութիւններուն,
զորս նախընթաց քարոզչաց գրուածոց ընթերց-
մամբը ժառանգեր էր, հետքն անգամ չեն երև-
նար Իիւրենի և Մոնթոզիէի գքսին վրայ խօսած
արձանականներուն մէջ, որ ժամանակին արքու-
նականացը մէջ՝ իրեն առաքինութեամբքը և սի-
րելի բարեմասնութիւններով նշանաւոր անձ մըն
էր : Տլէչիէ երախտապարտ սրտի պարտք մը
հասոյց իրեն յիշատակին, անոր մոխրոցը վրայ
հոչակելով՝ արքունեաց հաճոյից և զեղծմանցը
մէջ անարատ մնացած և յետագայից զարմանքին
արժանաւոր առաքինութիւն մը : Կրնար, ինչ-

պէս շատերուն սովորութիւն է՝ իր բարերարին գերեզմանին վրայ շռայլել ՚ի գովութիւնս. բայց գովել զինքը՝ իրեն չուզելուն պէս գովելով, նախատինք մը ընել էր անոր յիշատակին. և այս մտածութիւնը ազգեց ՚ի Յլէշիէ այնպիսի ճարտասանական ձև մը գործածել, որ կարծես թէ Պոսիւէէն փոխ առնուած է, և ախորժելի՝ յաճախ ևս տեսնել այնպիսի զուրցուածքներ իրեն ճառերուն մէջ. « Ինչպէս պիտի համարձակիմ, կ'ըսէ, ստութիւն գործածել ՚ի գովել զնա՝ որ բոլորովին ճշմարտութիւն էր: Այն ատեն այս շիրիմը պիտի բացուի, ոսկերքը շունչ պիտի առնուն՝ ինծի ըսելու համար. Ինչո՞ւ ինծի համար կը ստես, մինչդեռ ես մէկու մը համար սուտ զրուցած չեմ »:

Լուգովիկոս ԺԴ՝ զՅլէշիէ եպիսկոպոսական պատուոյ բարձրացուցած ատեն « Քիչ մը սպասեցուցի զքեզ, ըսաւ, արժանաւոր սլատուոյս հասնելու. բայց պատճառն այն էր՝ որ չէի ուզեր շուտով զրկել զիս քեզի ունկնդիր ըլլալու հաճոյքէն »: Նախ Լավորի ու ետքը Նիմի եպիսկոպոս անուանելով, որչափ ալ իր չափաւորութիւնն ու խոնարհ զգացմունքը կը հրաժարեցընէր զինքը այն պաշտամանէն, չկրցաւ թագաւորական հրամանի դէմ կենալ, ու իր բարուց քաղցրութեամբը, հաճոյալուր քարոզներովը, և մանաւանդ բարի օրինակաւը՝ բազմութիւ նորազանգք եկեղեցւոյ միութեան դարձուց: Իր եպիսկոպոսական հրամանագիրերը, հովուական թըղթերը յայտարարք են իր հօտին վրայ ունեցած սիրոյն, և ստապատիր մուրուրութիւնքը արմատաքի քանցելու ջանիցը:

Եթէ Դիւրենի արձանականը՝ իբրև ճարտարաիւս կը մերձեցընէ զՅլէշիէ առ Պոսիւէ, սափայն թեոգոս կայսեր վարչը զոր ՚ի դաստիարակու-

Թիւն թագաժառանգին յօրինած է, ամենեւին հանգիտութիւն մը չունի թող 'ի վէպս ազգաց երկասիրութեանը: Պատմական ճշմարտութիւնը յաճախ անհետացած է անկէ՝ ներբողենի գեղեցիկ գոյներովը. բայց իշխանագն անձի մը դաստիարակութեանը օգտակար չէ՝ թագաւորի մը առաքինութիւնները բարձրացնել, անոր ախտերը ծածկելու համար:

Մեռնելէն շատ առաջ մահուան պատրաստուած՝ իր շիրիմն ալ շինել տուաւ, փափաքելով որ չափաւորութիւնն ու աղքատութիւնը անբաժան ըլլան իրմէ նաև 'ի գերեզմանի: Ֆենելոն՝ անոր մահուան լուրն առնելով, այս երկու համառօտ խօսքերով անոր գեղեցիկ դամբանականն ըրաւ. « Կորսնցուցինք, ըսաւ, մեր վարդապետը »:

Գաղղիական մատենագրութեան եօթնևտասներորդ դարուն պատմիչք և քննաբանք, սովոր են յաճախ իրարու հետ զուգահիշութեան առնուլ նոյն ժամանակաց անուանի անձինքը, անոնց նախապատուութիւն մը տալու համար: Այսպէս Ռասին՝ Գոռնէյլի հետ, Պոսիւէ ընդ Ֆենելոնի, ու Պուրտալուն Մասիլիոնի հետ: Այս բազմաթիւք՝ շատ անգամ հանձարարուեստք, բայց յաճախ կը թերանան յուզութենէ. և ինչպէս հնութեան մատենագրաց վրայ խօսելու ատեննիս յիշատակած ենք, մէկը բարձրացընել ուզուած ատեն՝ միւսը կ'արհամարհուի. և եթէ մէկուն հանձարը ու արդիւնքը չափէն աւելի գրուատուի, բնականաբար միւսին արժանիքն ալ կը մոռցուի: Առանց ուզելու այսպիսի բազմաթիւք մէջ իյնալ, այլ հաւասարապէս ամենուն ալ իր արժանաւոր յարգը չլսնայելով, ենթադրենք ինքզինքնիս վերսայլի արքունական մատրանը մէջ, ուր առաջին անգամ

Աղօթավանից կարգէն քահանայ մը պիտի խօսի, որուն անուան և ճարտարխօսութեան համբաւը հասած է մինչև առ թագաւորն:

1699 թուականին մէջ ենք, այն տարւոյն վերջին ամիսներուն՝ որ մեծ դար մը փառաւորապէս պիտի կնքեն. Լուգովիկոս ԺԴի պայծառ արեւը՝ դեռ ամպով մը մթընցած չէ: Ստարաց զարմանալի, իրեններէն մեծարուած, այնչափ երկար տարիներու փառաց առջև՝ կարծես երբէք պիտի չհամարձակին թշուառութիւնք իրեն մօտենալ: Ինքն իսկ թագաւորը իր փառաց ու մեծվայելչութեան մէջը կ'ախորժէր մտադիւր լսել՝ աւետարանական բեմէն ինչուան առ ինքն հասած ճշմարտութեանց. ու երբ օր մը վար կը զարնէին Մաքարոնի համարձակախօսութիւնը, ու կը յորդորէին զինքը դրանիկք որ չափ մը դնէ անոր, պատասխանեց. « Տեառք, ինքն իր պարաքն ըրու. նայինք մենք ալ պարաքերնիս ընելու »:

Այն թագաւորին առջևն է նորընծայ քարոզիչը, որուն աւետարանին ճշմարտութիւնները արդէն լսեցուցեր էին Մաքարոնի, Տլէշիէի, Պուրտալուի և Պոսիւէի նման անձինք. և երբ ամէնքը համոզուած են թէ այնպիսի անուններու ետեւէն դժուարին է անոնց նմանի մը մտիկ ընել, և ահա զարմանքով կը նկատեն զինքը բեմին վըրայ, որ երկիւղապին ու պատկառոտ աչուրները մէյմը երկինք վերցընելով, մէյմըն ալ այն մեծարգոյ ունկնդրաց վըրայ, որ կը յիշեցընեն իրեն չէ թէ միայն զմեծութիւն լոկ, այլ նաև երկրաւոր ամէն հաճոյք ու բարեբաստութիւններն, սուրբ աւետարանին այս սրտաշարժ խօսքերը իրեն նիւթ կ'աւնու ու բնաբան կը դնէ. « Երանի որ լան »: Այս խօսքին ամէնքը կը զարմանան, իրարու կը նային, ու կը փսփսան թէ ինչ յարմարութիւն ունի այս բնաբանը՝ ճարտարախօսին

առջև եղած տեսարանին հետ: Քահանայն՝ կարծես թէ ամենուն երեսին վրայ երեցած զարմանքին պատասխանը տալով, կ'ըսէ.

« Տէր արքայ, աշխարհք այս լեզուն չկարենար պիտի բռնել հոս, եթէ փոխանակ Յիսուսի Քրիստոսի քու մեծափառութեանդ հետ խօսելու ըլլար: Երանի պիտի ըսէր այն իշխանին որ երկար ու ծաղկեալ թագաւորութեան մը ընթացքին մէջ կը վայելէ իր փառաց արգասիքը, ժողովըրդեանը սիրոյն, թշնամեաց մեծարանացը, տիեզերաց զարմանքին. կը վայելէ իր աշխարհակալութեանց պատուը, իր շինութեանց փառաւորութեանը, օրինաց իմաստութեանը, և բազմաթիւ սերնդոց փառաւոր ակնկալութեանը, որն որ չունի ուրիշ փափաք մը՝ բայց յերկար պահպանել իր ունեցածը: Այսպէս պիտի խօսէր աշխարհ: Բայց, տէր արքայ, աշխարհի նման չխօսիր Քրիստոս: Երանի, կ'ըսէ քեզի, չէ թէ անիկայ որ իր ժամանակաց զարմանքին նիւթն է, հապա նա՝ որ իրեն գլխաւոր պարապմունք ըրած է հանդերձեալ աշխարհը: Երանի չէ թէ անիկայ՝ որուն թագաւորութիւնն ու գործերը կ'անմահացընէ պատմութիւնը՝ մարդկանց յիշատակին մէջ, հապա անիկայ որ արտասուօքը կը ջընջէ իր մեղաց պատմութիւնը՝ նոյն իսկ Աստուծոյ մտքէն »:

Այս անակնկալ խօսքերուն, որոնց մէջ գեղեցիկ գովութիւններ ամենէն աւելի խիստ խրատուց հետ կը խառնուէին, զարմանաց և հաճութեան ակամայ ձայն մը կը լսուի ունկնդրաց մէջ: Քարոզիչը կարծես թէ քիչ մը կը շփոթի. բայց մեկէն կ'առնու իր մտածութեանց ու խօսքին թելը, և այնպիսի աստուածային ազդեցութեամբ մը կը մեկնէ իր ճառին բնաբանը, որ Լուզովիկոս Ժ՛ԻԹ ծերութեան օրերուն վշտերը յաճա-

խող տխուր դէպքերուն վկայք՝ քարոզչին ծանր խօսքերը յիշելով, կարծեցին թէ ուրիշ բազմապատիկ ձրիցն հետ՝ մարգարէութեան պարգեւովն ալ ճոխացած ըլլայ յԱստուծոյ:

Այս քարոզիչն էր Մասիլիոն: Երբէք բեմական ճարտարխօսութիւնը այնպիսի ներգաշնակ, թափանցող, աւետարանական օժմամբ լի լեզու մը գործածած չէր, ինչպէս սիրոյ և ողորմութեան Աստուծոյն այս ճշմարիտ պաշտօնէին բերնին մէջ: Քարոզը լմնցընէին ետքը՝ անկարելի կ'ըլլար ծափահարութեանց ձայնը լռեցընել այնչափ մեծ էր ունկնդրաց զարմանքն ու համարումը: Պոսիւէ՝ Պուրտալուի քարոզը մտիկ ընէլէն ետքը զրուցեր էր. « Ասիկայ ամենուս վարպետն է »: Իսկ Պուրտալու Մասիլիոնի քարոզները լսելով, իրեն հարցընողներուն՝ Յովհաննէս Մկրտչի Քրիստոսի համար զրուցած խօսքովը պատասխան կուտար. « Նմա պարտ է աճել, և ինձ մեղմանալ »:

Իայց ասկէ աւելի մեծ յողթանակ մը պահուած էր Մասիլիոնի: Փարիզու մէջ ամենուն բերանն էր երիտասարդ քարոզչին սրբոյն Եւստաքէոսի եկեղեցւոյն մէջ ընթրեաց սակաւութեան վրայ խօսած ճառին գովութիւնը: Լուգովիոս ԺԴ ուզելով լսել զայն, զՄասիլիոն կանչեց ՚ի Վերսայլ: Հնազանդեցաւ, առանց վախնալու այն խօսքերուն համարձակ խստութենէն՝ զոր պիտի խօսէր արքունեաց մը առջև, ուր որչափ բազմութիւ էին ընտրեալք աշխարհի, այնչափ սակաւաթիւ երկնից համար ընտրուածները: Ինչ որ կրցեր էր զրուցել հասարակ ժողովրդեան մը սիրաընուիրական ահուգողով լեցընելու համար, նոյնը պիտի կրկնէր նոյնպիսի ուժով, նոյն սպառնալիքներով այն արքունականներուն, այն թագաւորին, որ զինքը կանչած ատեննին աւելի

կ'ուզէին դատել անոր խօսքերը՝ քան թէ անոնց մօլ յորդորուիլ յապաշխարութիւն : Մասիւ լինն բեմը ելաւ, ու սուրբ գրոց այլևայլ օրինակներովը ցուցնելով թէ որչափ սակաւաթիւ են ընտրեալք, պատճառը այս ահաւոր ճշմարտութեան մէջ կը գտնէր՝ որ երկինք միայն անմեղաց և ապաշխարողաց համար բաց են, և թէ աշխարհի օրէնքներն ու պատուիրանները անհամեմատ ըլլալով Աստուծոյ օրինաց և պատուիրաններուն հետ, մարդիկ մտադիւր յանձն կ'առնուն իրենց երկրաւոր բարեբաստութեանն համար զոհել յաւիտենական փրկութիւննին. ետքը տեսնելով թէ արդարոյն այս երկրիս վրայ ունեցած պարտքերուն ըրած նկարագրութիւնը՝ ազդեցութիւն ըրաւ իր ունկնդրաց վրայ, ու Աստուծոյ առջև ունեցած անարժանութիւննին յայտնեց, խօսքը իր չորս կողմն եզոզներուն դարձնելով՝ ըսաւ .

« Ահա այս միայն խորհուրդ պաշարեալ ունի զիս, և ահիւ պակուցանէ զանձն իմ : Համարիմ թէ յետին ժամ իցէ ձեր և կատարած աշխարհի. և ահա պատառին երկինք 'ի վերուստ, իջանէ Քրիստոս փառօք 'ի տաճար այսր. ամենեքին նմա ակն ունիմք, ամենեքին իբրև պարտաւորք սըրտաթուռնոք մնամք լսել զվճիռ շնորհացն կամ զդատակնիք անվախճան մահունն :

« Այլ ես հարցանեմ առ ձեզ, և հարցանեմ ահիւ և դողութեամբ, և ոչ խտիր ինչ արկանեմ ընդ իս և ընդ ձեզ, և ցանկամ ձեզ զայն յուզումն սրտի, զոր ես արդ յանձին զգամ : Արդ հարցանեմ ձեզ. եթէ արդարև իջանէր այժմ Քրիստոս 'ի տաճար այսր, գայր յայս ժողով դատել զմեզ, և ընտրել ահաւոր ընտրութեամբ զօգիս յայծեաց, արդեօք ամենեքեան յաջմէն դասէաք. կէսք արդեօք. արդեօք տանն միայն գտանէր արդարս, զոր երբեմն ոչ եդիտ 'ի հինգ

քաղաքան: Այլ ես չգիտեմ. չգիտիցէք և դուք: Ի՞նչ, տէր, դու միայն ճանաչես զքոյսդ: Բայց թէպէտև զայն չգիտիցեմք թէ ո՞չք նորայքն իցեն, այլ զայս քաջգիտեմք զի մեղաւորք չեն նորա: Արդ որպիսի ոմանք իցեն որք ժողովեալք իցեն աստա- նօր. բարձք և աւագութիւնք առ ոչինչ համարին. մերկք և կողոպուտք կացլիք առաջի Քրիստոսի: Ո՞չք ոմանք իցեն ապա. բազումք՝ մեղաւորք որք ոչ կամին ապաշխարել, և բազմագոյնք՝ որք կամին, այլ յապաղեն զդարձ իւրեանց. այլք ապաշխարեն՝ զի միւսանգամ անկանիցին, և առաւելագոյնք՝ որք համարին թէ չիցեն նոցա պէտք ապաշխարութեան: Ահաւասիկ ամենեքեան սոքա ամբօխ դատապարտելոց: Ի բաց բարձէք զայսոսիկ չորեաին ազգս մեղաւորաց՝ ի ժողովոյ աստի, քան զի և ՚ի մեծի աւուրն ՚ի բաց հաւածեսցին: Արդ յաւաջ մատիք ո՞վ արդարք... և ո՞ւր իցէք: Մընացորդք Իսրայելի՝ անցէք յաջակողմն, ցորեանք Քրիստոսի՝ զատերուք ՚ի յարդէն, որ պատրաստեալ է ՚ի ճարակ հրոյն... Ո՞վ տէր, և ո՞ւր իցեն ընտրեալք քո. այս իցէ բաժին քո »:

Այս խօսքերուն ունկնդրացը վրայ ըրած ազդեցութիւնը տեսնելով, նոյն իսկ իրեն այլայլութիւնը, քիչ մը կանկառաւ Մասիլիոն, ու ձեռուը ներովը երեսը գոցելով՝ վայրիկ մը լռեց, որպէս թէ ունկնդրացը և իրեն իսկ ժամանակ տալով իրենց խիղճը քննելու: Նստած էին հոն քարոզչի մը մտիկ ընելու և անոր ճարտարախօսութիւնը դատելու. և սակայն այն վայրկենին՝ ալ քարոզչին մտիկ չէին ըներ, այլ իրենց խղճին. չէ թէ անոր հանճարը կը դատէին՝ այլ իրենց կեանքը: Աարծես թէ ինքն Քրիստոս երևցեր էր հոն և հետերնին խօսած. քահանայն՝ մոռցընել տուեր էր քարոզիչը. մէկու մը մտքէն չէր անցնէր զինքը գովել, ոչ դք կը զարմանար անոր ճարտարխօ-

սուլթանը վրայ • կը փափաքէին ոտքն ինտ, ու երկինքը բացող աստուածային ներման շնորհքը ընդունիլ: Սէվլինիէ տիկինը՝ որ ներկայ էր Մասիլիոնի այս գերազանց յաղթանակին, իր բարեկամներէն մէկուն կը գրէր. « Ինչպէս 'ի Փարիզ, ասանկ ալ 'ի Վերսայլ յաջողութիւն գտաւ • սակայն յաճախ ապարդիւն երկրի մը մէջ կը սերմանուի՝ արքունեաց մէջ սերմանուածը »:

Ընթրեւոյ սփառութեան վրայ քարոզը, որով Մասիլիոն Պուրտալուէն գերազանց հանգիսացաւ, էկեղեցական ճարտարխօսութեան ամենընաիր արտագրութիւններէն մէկը կրնայ սեպուիլ արժանապէս: Անուանին Պարոն փաստաբան այս քարոզը լսելէն ետքը՝ իր ընկերակցաց մէկուն կը զրուցէր. « Ահաւասիկ ճշմարիտ ճարտարախօս մը, որուն քով մենք մէյմէկ կատակերգակ կը սեպուինք »: Լուգովիկոս ԺԻ ալ որ Պոսիւէի, Ֆլէշիէի, Պուրտալուի քարոզները լսելու բաղձն ունեցեր էր, « Հայր իմ, կ'ըսէր առ Մասիլիոն, իմ մատրանս մէջ շատ մեծ ճարտարախօսներու քարոզելը լսեցի • և շատ գոհ էի: Իսկ ամէն անգամ որ քու քարոզելդ կը լսեմ, միշտ աժգոհ եմ իմ անձիս վրայ »:

Սակայն Մասիլիոնի փնտռածը ասիկայ չէր • միշտ մտքին մէջ էր սրբոյն Հերոնիմոսի այն խօսքը որ կը պատուիրէ. « Եկեղեցոյ մէջ խօսելու ատենդ՝ ունկնդիրքդ ծափահարութեան մի շարժեր, այլ 'ի հառաչանս • քու մեծ գովութիւնդ՝ անոնց արտասուքն են »: Հաւատարիմ այս սկզբանը՝ Մասիլիոն իր ճարտարախօսութեանը ուրիշ յաղթանակ չէր փնտռէր, բայց եթէ զըջացեալ մեղաւորին աչքէն վազած արտասուքը: Ուրիշներու թողած էր պատճառաբանութեանց զօրաւոր զէնքը որով առաջ կուգայ համոզումը • իսկ ինքը կը ջանար կրօնական ճշմարտութիւն •

ներն այնչափ գեղեցկացրնել, այնչափ սրտաշարժ երևցրնել անոր պարտքերը, քաղցր՝ իր մխիթարութիւնը, փառաւոր՝ հատուցմունքը, որ անկարելի էր զանոնք չփնտռել, անոնց չփափաքիլ: Զէր հրամայէր, մանաւանդ թէ կ'աղաչէր. ու երբ իր ունկնդրացը՝ եղբօր սիրալիր անունը կուտար, կարծես թէ յիրաւի եղբօր սիրտ մըն էր անոր բերնովը խօսող:

Բայց երբ հարկաւոր կը սեպէր, ոյժն ու ազդեցութիւնը չէր պահսեր իր խօսքերուն՝ մեղաւորը ահաբեկելու, և երկիւղիւ Աստուծոյ գիրկը զինքը ձգելու համար. սակայն աւելի կ'ախորժէր աղաչանքի քան թէ սպառնալեաց լեզուով խօսիլ, աւելի յանուն գթած և ողորմութեամբ լի քան թէ վրէժխնդիր Աստուծոյ. « Աղօթքը, կ'ըսէր, սիրոյ լեզու մըն է. և մենք չենք գիտեր աղօթել, վասն զի չենք գիտեր սիրել »: Մասիլիոնի բոլոր աւետարանական վարդապետութիւնը կարծես թէ այս խօսքերուն մէջ բովանդակուած է:

Կը մեռնի Լուգովիկոս ԺԴ, ու հասարակաց ձայնը, ինչպէս նաև տեղակալին ընտրութիւնը, զՄասիլիոն կ'որոշէ՝ այն թագաւորին դամբանականը զրուցելու, որուն յիշատակը՝ արգէն սկըսուած էր նախատուիլ՝ սպերախտ գրանիկներու թոյլտուութեամբը: Ի՞նչ պիտի ընէր քրիստոնէայ ճարտարախօսը, որ յանձնառու եղեր էր աշխարհի վերջի բարենները տալ այն թագաւորին, այն ժողովրդեան կողմանէ՝ որ իր իշխանութեան խոնարհ երկրպագու ըլլալէն ետքը՝ անոր աճիւնը թացող արտասուլաց կաթիլ մը չէր ուզէր նուիրել: Պիտի շարունակէր այն գովութիւնները՝ որ յիսուն երկար տարիներ լսուած էին մեծ թագաւորին չորս կողմը պատող շողոքորթներէն, թէ անոր աթոռոյն չհասած խիստ ճշմար.

տուժիւնները ստիպուէր լսեցընել անոր դագա-
 դին վրայ: Բայց այն թագաւորը որ մեծարեց
 Մասիլիոնի հանճարը, չվարձատրեց զինքը. ուս-
 տի չունի բարիք մը՝ որ իր սրտին վրայ երախտա-
 գիտութեան պարտք դնէ կամ անոր շրթանը վը-
 րայ զստութիւն. ազատ է՝ Աստուծոյ առջև կը-
 շիտքի մէջ դնելու անոր արքունական աճրւնը՝
 քրիստոնէական առաքինութեանց ծանրութեա-
 նը հետ, և զորս կը վախնայ թերեւս խիստ թե-
 թև գանել յաւիտենականութեան առջեւ: Բո-
 լոր անոր փառաւորութիւններէն՝ ուրիշ բան
 չիմնար բայց եթէ գերեզման մը. մարդկային մե-
 ծութիւնը այսչափ յայանի կերպով երբէք անոր
 ոչնչութեանը դէմ դրուած չէր: Այս մտածու-
 թեանց մէջ խորամուխ՝ բեմը կ'երէ Մասիլիոն
 Սէն-Տընիի այն թագաւորական եկեղեցւոյն
 մէջ՝ ուր այնչափ թագաւորք մահուան քղեր
 կը ննջեն: Իր առջի խօսքերը՝ այն թագաւորին
 խօսքերն են, որ թէպէտ ատեն անցնելէն ետքը՝
 անոնց ընդունայնութիւնը ճանչցաւ, բայց փա-
 ռաց լրութեանը մէջ զրուցեր էր. « Ահա ես մե-
 ծացայ »: Ասկէ աւելի ինչ յարմար խօսք կրնար
 դանել Մասիլիոն. զորոնք արտասանելէն ետքը՝
 վայրկեան մը կանկ կ'առնու, կարծես թէ իր
 ունկնդրացը ժամադրակ տալու համար՝ որպէս զի
 կարենան չափել այն թագաւորին մեծութիւնը՝
 որ անշուշտ շատ նանգամ կրկներ էր Սողոմոնի
 խօսքը. « Ահա ես անեծացայ »: Ար դարձընէ աչքը
 այն իշխաններուն, զորավարներուն, պաշտօնա-
 կալաց և այն դրամակաց վրայ՝ որ թերեւս իրենք
 ալ՝ իրենց թագաւորին հետ կրնային ըսել. « Ա-
 հա մեք մեծացաք »... Արջապէս ակնարկ մը կը
 ձգէ, տխուր ակնայլարկ մը, այն մահազեկոյց դա-
 գազին վրայ, ուր կեղրօնական և աշխարհային արա-
 րողութեանց փառաւորութիւնք՝ դեռ ևս կը

հուշակեն այն իշխանին մեծութիւնը. ետքը մէկէնիմէկ աչքերը յերկինս վերցընելով, կ'աղաղակէ. « Աստուած միայն մեծ է, եղբարք իմ » ... Վըսեմ խօսք, զոր կարծես Պոսիւէ իր գերեզմանէն թելադրած է Մասիլիոնի. խորունկ մտածութիւն մը, որ զքահանայն թագաւորէն վեր բարձրացընելով, կը մօտեցընէր այն Աստուծոյն ուրուն մեծութիւնը կը հուշակէր:

Դժուարին էր որ ամբողջ արձանականը այս սկզբնասուրութեան վսեմութիւնն ունենայ: Մասիլիոն որ իր ճարասանութեամբը կրնար գեղեցիկ մտածութիւններ գանել՝ թագաւորին փառաւոր յաջողութեանցը և արութեամբ տարուած թշուառութեանց յիշատակներուն մէջ, հաւասարապէս զգուշացաւ թէ՛ զարմանալէն և թէ՛ վրան գլխէ. ու թերեւս այն առաջին անգամ գովութեան հետ դատաքննութիւնը իստանելով, փառաւոր գովեստիցը հետ՝ խիստ ճշմարտութիւններ ալ յիշեցուց, հասկըցընելով թէ բարեմարդկութեան հրամայածը արգելք չէր կրնար ըլլալ խղճին՝ ձայնը բարձրացընելու:

Պետութեան ուղղիչը ուղեւորվ վարձատրել իրեն այս աւետարանական քաջութիւնը, Գլէրմոնի եպիսկոպոս անուանեց, ու միանգամայն Լուգովիկոս ԺՆԻ առջև, որ դեռ մանուկ մըն էր, քառասնորդաց քարոզները սալ աղաչեց: Այն առթիւ յօրինած տասն քարոզները՝ բեմական ճարտարախօսութեան կատարեալ և ամենագեղեցիկ օրինակներ կը սեպուին: Ասիկայ է Փոքր Կոչուածը, զոր միայն վեց շաբթու մէջ յօրինած է Մասիլիոն:

Լուգովիկոս ԺՆԻ մահուամբը՝ արքունիքը դեռ բոլորովին զերծ չէին այն անկարգութիւններէն, որոնց դէմ ձայնը բարձրացընելու իրաւունք և սլարտք ունի քահանայն՝ աւետարանին ոգին և

պատուէրները հոն լսեցրնելու դժուարին պաշտօնը վրան առած ատենը: Արտսեր թագաւոր մը՝ չէր կրնար բարւոյ ակնկալութիւն ազգել, քանի որ իրեն չորս կողմը պաշարողները ըմբռնած չէին այն ճշմարտութեանց գերազանցութիւնը՝ որոնք միայն կրնան կերպարանափոխ ընել զազգս և զպետութիւնս: Հարկ էր թագաւորին անմեղ սրտին մէջ զանոնք սերմանելու աշխատուած ատեն, արքունականաց սրտէն ալ զանոնք խլելու ետեւ ըլլալ: Այս վախճանին կ'ակնարկեն Փոքր քառասնորդաց նիւթերը:

Մեծամեծաց օրինակաւը կը սկսի. և յերաւի-վասն զի

« Այս վիճակ է թագաւորաց և իշխանաց աշխարհի, զի կան 'ի կորուստ և 'ի փրկութիւն մարդկան. և 'ի տալ երկնից զնոսա յերկիր, մարթի ասել զնոսա շնորհս կամ պատուհաս՝ յողորմութենէ և յարդարութենէ իւրմէ պատրաստեալս ժողովրդոց »:

« Այո, ասէր արքայ, յաւուրն բարութեան յորում՝ ընծայեցար աշխարհիս գալլիացւոց, և ածեալ 'ի տաճարն սուրբ՝ կնքեաց զքեզ քահանայապետն 'ի վերայ սեղանոյն՝ սրբով նշանաւն հաւատոյ, ճշմարիտ էր ասել զքէն. Մանուկս այս մեծաշուք ծնեալ է 'ի կորուստ և 'ի փրկութիւն բազմաց »:

Ուրիշ քարոզներու մէջ կը ստորագրէ մեծամեծաց փորձութիւնները, կը պատուիրէ անոնց կրօնից վրայ ունենալիք մեծարանքը, Աստուծմէ հեռացող մեծամեծաց թշուառութիւնները, անոնց ժողովրդեան նկատմամբ մարդասիրութեան պարսաքը, անոնց բարեպաշտութեան վտանգներուն վրայ, և այլն:

Այնչափ գեղեցիկ և ընտիր է ասոնց ոճը, որ քանի մը հատուածներ մէջ բերել պիտի չգան-

դաղէինք, եթէ կարելի ըլլար այնչափ գեղեցկու-
թեան մէջ ընտրութիւն ընել: Բաւական կը սե-
պե՛նք յիշեցընելը թէ ինքն իսկ Վոլթէր, կրօնից և
բարեպաշտութեան յայտնի ռիտերիմը, ոչ միայն
կը սքանչանար այս փոքրիկ մատենին վրայ ու իր
գրասեղանէն չէր հեռացընէր, այլ ճարտարիսօ-
սութեան գերազանց և աննման օրինակ մը կը
սեպէր զայն:

Արիասիրտ քարոզիչը՝ թագաւորաց աչքին
առջև կը դնէ իրենց բարձր վիճակէն անանջատ
թշուառութիւնները՝ և զօրաւոր կարծուած իշ-
խանութեան գէմ ելլող արգելքները. թէ ինչպէս
ճշմարտութիւնը կը փախչի յարքունական գա-
հոյից, և զանիկայ փնտռող իշխանաց անգամաչ-
քէն կը ծածկուի. թէ ինչպէս նաև իրաւացի գո-
վութիւնք՝ կրնան ամբարտաւանեցընել, ու կու-
րացընել անոնց աչքը. հաւասարապէս ահար-
կու՝ ախարութեան մը վտանգները, ուրիշներու
թելազրութիւններն ու խորհուրդը արհամար-
հող՝ հպարտութեան, անոնց վրայ իշխող ախախ-
ցը դժնդակ հեռանքներն, որով կարող են ա-
պականել, ցածցընել ու կորուսանել ամբողջ
ազգ մը. աշխարհակալ իշխանաց անարգ փառա-
սիրութիւնը, որ այնչափ արտասուաց և հեծու-
թեանց գին է. և վերջապէս կը ցուցընէ գերա-
գոյն աստուած մը՝ որ կեցած է հարստահարող
թագաւորաց և հարստահարեալ ժողովրդեան
մը մէջ, տհաբեկելու զիշխանս և անոնց ձեռքին
և բռնութեան տակ ելող հպատակաց վրէժը
ինդրելու:

Այս ամէն ճշմարտութիւնները՝ չունեցան ի-
րենց արդիւնքը Մասիլիոնի մտիկ ընող իշխանա-
զանց սրտին մէջ. և ոմանք կ'ենթադրեն թէ իրեն
համարձակախօս լեզուն՝ որչափ արժանաւոր էր
Աստուծոյ պաշտօնէի մը և Աստուծոյ տան մը՝

ուր ամէն բանէ աւելի ճշմարտութիւնը պիտի յարգուի և մեծարուի, հակառակ սղգեցութիւն մը ըրաւ ժողովրդեան վրայ, գրգռելով զանոնք իրենց օրինաւոր իշխանաց դէմ: Ո՛րչափ ախորժելի պիտի ըլլար ժամանակին ընկերավարաց՝ երբ Լուգովիկոս ԺԻԻ կանգնած մատրանը մէջ, այնչափ թագաւորաց ժառանգ մանկահասակ իշխանին առջև կը լսեցընէր իր ձայնը Մասիլիոն՝ իրենց փափաքելի գրութիւն մը հռչակելով.

« Տէր արքայ, այր աւագ, այր թագաւոր՝ չէ անձին միայնում ծնեալ. հպատակացն պարտի զանձն: Ի բարձրացուցանել զնա ժողովրդոց՝ ի նա հաւատացին զղօրութիւն և զիշխանութիւն. և փոխան առին պահեցին իւրեանց զփոյթ ինամոց նորա առ ինքեանս, զժամանակ նորա և զաքնութիւնս: Ոչ եթէ կուսս ինչ կանգնեցին՝ ի պաշտել, այլ վերակացու կարգեցին՝ ի վերայ իւրեանց՝ պահապան լինել նոցա և պաշտպան. չեն աստուածք անպիտանք, որոց աչք գոն և ոչ սեսանեն, լեզու՝ և ոչ խօսին, ձեռք՝ և ոչ գործեն. այլ աստուածք են՝ որ յառաջոյ ընթանան նոցա, ըստ բարբառոյ Գրոյն, առաջնորդել նոցա և վերամարտիկ լինել: Որ ինչ և ենն՝ ժողովրդոցն է արարեալ զայն յԱրարչին հրամանէ. մնայ նոցա՝ համակ վասն ժողովրդոցն լինել որ ինչ ենն: Այո, տէր արքայ, ընտրութիւն ազգին եդ նախուստ զգաւազանն՝ ի ձեռս նախնեացդ, այն ամբարձ զնոսա՝ ի զինուորական վահանին և թագաւոր քարոզեաց: Ապա այնուհետև պայազատաց նոցին՝ ժառանգութիւն եղև թագաւորութիւնն. բայց ի սկզբանէ՝ արձակ հաւանութեամբ հնազանդելոցն ընկալան զայն: Իսկ ապա սերունմն և եթ եբեր զնոսա՝ ի պայազատութիւն գահուն. բայց զիրաւունս զայս և զնորհս՝ հաճոյք կամաց աշխարհին կապեցին նախ ընդ սերընք.

դեան նոցա: Համառօտ ասել, քանզի առաջին սկիզբն իշխանութեաննոցա առ ՚ի մէնջ է, պարտ է թագաւորաց ՚ի մեր պէտս եւեթ վարել զիշխանութիւն »:

Ժողովրդական իշխանութիւնը՝ Լուսավիչոս ԺՊԻ պայազատին առջև սյուսափ յայտնի կերպով քարոզուած, տարակոյս չկայ որ մեծապէս պիտի հաճոյանար այն թագաւորութեան կործանումը պատրաստողներուն: Մասիլիոն իր այս խօսքերովը կը կարծէր օգտակար ըլլալ թագաժառանգին և իրեն խնամակալաց: չէր կրնար ենթադրել թէ քիչ ատենէն զէնք պիտի ըլլային անոնք՝ տապալելու արքունի գահը և զայն արեան մէջ թաթաւելու: Մանուկ թագաւորը բերնուց սերտեր էր Փոքր քառասնորդաց գելեցիկ և ընտրելագոյն հասուածները. բայց դժբաղդութեամբ քիչ օգուտ քաղեց անոնցմէ. խնամակալին վնասակար օրինակները՝ աւելի ազդեցութիւն ունեցան՝ քան թէ Մասիլիոնի նուիրական և օժութեամբ լեցուն յորդորակները:

Գաղղիոյ ճեմարանին ալ անգամակից եղաւ Մասիլիոն՝ Գլէրմոնի եպիսկոպոս անուանուած ատենը: Եթէ իբրև ճարտարախօս՝ արժանի երեցաւ բանասիրաց գովութեանը, իբրև քահանայ և հովիւ՝ իր պաշտամանը և կոչման բոլոր մեծութիւնն հասկըցող, և անոնց պարտուցը ճիշտ գործադիր անձ մը եղաւ: Եպիսկոպոս ըլլալէն ետքը՝ միայն մէկ անգամ մըն ալ երեցաւ յարքունիս. և ասիկայ իր անարատ և սրբակրօն վարուցը վրայ երեցած միակ բիծն է. վասն զի Տիւպուա ծիրանաւորին ձեռնադրութեանը առնութեակաց եպիսկոպոսներէն մէկն եղաւ, և այս պաշտօնէին՝ այն աստիճանին բարձրանալու համար վկայականին ստորագրելու տկարութիւնն ունեցաւ: Գլէրմոնի եպիսկոպոսութեանն հա-

աենադարանը: Իսկ քրիստոնեայ աշխարհի՝ իր ամենէն աւելի ընտիր ու ճոխ ստացուածքը ձգեց. — իր գրուածները:

Բեմական Ճարտարախօսութեան Լուգովկոս ԺՊԻ Թագաւորութեան օրովը որպիսի բարձրութեան ելլելը համառօտիւ ցուցնեն ընէս ետքը, Ճարտասանութեան ուրիշ ճիւղի մըն ալ վրան արժան է որ խօսինք, որն որ Թէպէտ նոյն կարեւորութիւնը չունի և իրեն հեաւու նշանաւոր անձինքը սակաւաթիւ են թուով, սակայն ձգած յիշատակարաններովը՝ արժանաւոր մեր մտադիր քննութեանը: Թերեւս այնչափ ալ յանդգնական չսեպուի այն մերձաւորութիւնը, որով մի և նոյն գլխու մէջ, իրարու կը մերձեցնենք աւետարանին քարոզիչը՝ ատենակալի մը հետ որ կը խօսի յանուն սկզբանց հաւասարութեան և պատուոյ՝ զորս ինքն Սատուած գրած է մարդու սրտին մէջ և զանոնք իր սուրբ օրինացը խարխալուած: Այս անձն է՝ Քաղղիոյ անուանի գիււնադպիրն Հանրի-Ֆրուանսուա Տ'Ակըսոյ:

Լիմոժ քաղաքին մէջ ծնած (1668) որդի էր Հանրի Տ'Ակըսոյի, որուն համար երգիծաբանն Պուալոյ ստիպուեր էր խոստովանիլ թէ « Ի՛նչպէս կրնամ չսիրել այն մեծարանաց արժանի և անստգիւտ մարդը, որուն համար երգիծաբան քերթողը ըսելիք մը չիգանար »: Իր հօրը ձեռքին տակ դաստիարակուելով՝ երիտասարդն Տ'Ակըսոյ իրմէ ընդունեցաւ դպրութեանց սիրոյն հետ այն ժառանգական առաքինութեանց օրինակը, որ կարծես մասնաւոր բարեմասնութիւնք էին իր ընտանեացը: Հին լեզուաց, իմաստասիրութեան և պատմութեան ուսումը՝ արգելք չեղան իրեն իրաւանց գիտութեան պարապելու. այն գիտութեան վրայ ուրիշ մասնաւոր յատկու-

Generated on 2016-05-24 07:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թիւն մըն ալ պիտի աւելցնէր, գերագոյն արգարուծեան մը զգացմունքը, որուն վրայ ազգեցութիւն չեն կրնար ունենալ ոչ ժամանակք և ոչ տեղի, և որուն սրբավայրն է պատուաւոր մարդուն խիղճը: Տ՝Ակըսոյ նախ արքունի փաստաբան էր ՚ի Շաթըլէյ, ու քսանուերկու տարուան հասակին՝ պարզ իր հօրը յանձնարարութիւնը բաւական եղաւ Փարիզու խորհրդարանին ընդհանուր փաստաբանութեան պաշտամանը բարձրացնելու. « Զինքը շատ լաւ կը ճանչնամ, ըսաւ Լուդովիկոս Ժ՚Ի, և վստահ եմ որ զիս չուզէր խաբել՝ նոյն իսկ իր որդւոյն նկատմամբ »: Ըրած ընտրութեան վրայ ալ գոհ եղաւ մեծապէս. վստահ դատողականին հասունութիւնը՝ տարիքէն առաջ էր ՚ի նմա, և իր դժուարին պաշտամանը առաջին դատերուն մէջ այնպիսի յաջողութիւն և ճարտարութիւն ցըցուց, որ աւուուանի փաստաբան մը (Տընի Թալոն) սովոր էր զրուցել. « Կը փափսքէի անանկ լմընցընել իմ պաշտամանս ընթացքը՝ ինչպէս որ այս երիտասարդը կը սկսի »: Տ՝Ակըսոյ արքունեաց մէջ այն յեղափոխութիւնն ըրաւ՝ ինչ որ ըրած էր Պոսիւէ յեկեղեցւոջ: Գէշ ախորժակէ առաջ եկած ամէն լեզուի և ոճոյ անհարթութիւններն կարգի դրաւ. ու Դեմոսթենի և Կիկերոնի յիշատակներով լեցուն՝ ջանաց իր խորհուրդներովն, ու մանաւանդ օրինակաւը՝ Գաղղիոյ մեծ խորհրդարանին մէջ մտցընել այն ճարտարխօսութիւնն՝ որ Աթենքի և Հռովմայ գլխաւոր զարդերէն մէկն է: Դժուարին էր ձեռնարկը. բայց երիտասարդ փաստաբանը՝ որ լեզուի գեղեցկութեան հետ գիտէր միաւորել պատճառաբանութեանց ոյժը, ոճոյ ընտրութիւնը՝ հմտութեանց յաճախութեան հետ, ցըցուց թէ կարելի էր ասեական ճարտարխօսութիւնը ազատել այն կապանքնե-

րէն՝ որոնք ինչուան իր ժամանակը ծանրացած էին վրան, և իր ազնուականութեանը մէջ կրկին երեցընեւ զայն: Զվրիպեցաւ Տ'Ակըսոյ: Ատենական ճարտարխօսութիւնն մեծ յառաջագիմութիւն ունեցաւ 'ի Գաղղիա, և անկէ ուրիշ աշխարհներ ալ տարածուեցաւ, մատենագրական ուսմանց կարևոր մասն մը ձևանալով:

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ, ԲԱՐՈՑԱԽՕՍՔ

Կան այնպիսի մատենագիրք որ իրենց գըրուածքին նիւթովը՝ մարդկային ազգի դաստիարակ կրնան սեպուել. և ասոնք են բարոյախօսք, թէպէտև եթէ ուզենանք ստուգութեամբ քննել՝ որ և իցէ մատենագիրք հարկ է որ բարոյախօս ըլլան, ուսուցանելով սիրել զառաքինութիւն և ատել զախտս: Այս նկատմամբ՝ թատերգակ քերթողը, առակախօսն և վիպասանը՝ ՚ի հարկէ բարոյախօս կ'ըլլան. բայց իրենց նկարագրին մէջ՝ բարոյականը զարդարուն կերպարանքի մը տակ՝ իր խստութիւնը կը կորսնցընէ: Ասանկ չեն այն մատենագիրք որ առանց պաճուճանաց կը ցուցանեն մեզ զճշմարտութիւն, չուզելով փրկարար դեղը՝ պատիր քաղցրութեամբ մը անուշել: Ասոնց կարգէն են, բաց ՚ի ճշմարտութեան քարոզիչներէն՝ որոնց վրայ խօսեցանք, պատմագիրք և բարոյախօսք: Պատմագիրք՝ ընդհանուր բարո-

յականի այն օրինաց կը հետևին՝ որով կ'ուզվին պետութիւնք և ընկերութիւնք. իսկ բարոյախօսք կամ իմաստասէրք՝ մարդկային սրտի անդամահատքը (anatomiste) կրնան սեպուել. որոնք յայանի կերպով կը ցուցնեն անոր վերքերը :

Եթէ ուզենանք Պոսիւէի Տիեզերական պատմութեան վրայ գրած գիրքը մեկդի առնուել, լուսավիչեան դարը ուրիշ նշանաւոր պատմական երկասիրութիւն մը չցուցնէր մեզի՝ որ կարող ըլլայ այն ժամանակաց անմահանուն երկասիրութեանց արժանաւոր սեպուել: Ասոր թերևս ուրիշ պատճառ մը չկարենանք մէջ բերել, բայց թէ քերթողէ մը աւելի ազատ անկախութեան մը կարօտ է պատմագիրը. ուստի և ոչ ոք կը գտնուէր որ այն թագաւորին նախորդաց վրայ խիստ դատաստան մը ընելովը, իրաւացի երկիւղ մը արթնցնէ անոր մաքին մէջ թէ նոյն խստութիւնը օր մը իրեն համար ալ կրնար գործածուել: Մէզըրէ պատմագրին ծանր նստաւ՝ իր դատաստաններուն մէջ ազատութիւնը պահել ուզելը. և իրեն հանգիւսածը, ինչպէս քիչ ետքը պիտի յիշատակենք, դաս մը եղաւ ուրիշ պատմագրաց :

Ի՞նչ պիտի ընէ այն մատենագիրը որ իր աշխարհին պատմութիւնն ուզենայ գրել: — Պէտք է որ այն դիպուածոց աղբիւրները քննէ, ու զանոնք մէջ բերող ժամանակակցաց յիշատակագիրները, և անոնց յաճախ տարակուսական ճմարտասիրութեան վրայ շատ չվստահի: Պէտք է դարձեալ որ թէ իրաց և թէ մարդկանց վրայ խօսելու ատենը՝ ճմարտասիրութեան և անկողմնասիրութեան ոգի մը երևցնէ, առանց որոյ պատմագիր մը իւր առաջին պարտքէն կը պակսի: Մէզըրէ՝ պատմութիւն շտրագրելու ատենը՝

այսչափ դժուարութիւն չի քաշեց. այլ իրմէ առաջ եղած՝ ու քիչ վստահութեան արժանի պատմագրաց խօսքերը քաղեց, և ուրիշ կերպարանքի մը մէջ խոթելով գոհ եղաւ ջանալով մանաւանդ հետաքննական՝ քան ճշմարիտ պատմութիւն մը յօրինել: Իմաստուն ժամանակագիր մը, Հ. Պետաւիոս (Փեդոյ) կ'ըսէր Մէզըրէի թէ իր յօրինած Քաղղիոյ պատմութեանը մէջ հազարէն աւելի մեծամեծ սխալներ գտած էր. « Իմ գտածս ալ, պատասխանեց Մէզըրէ, երկու հազարէն աւելի է »: Կ'երևնայ թէ փոյթը չէր ճշմարիտ խօսելը, այլ փնտռածն և ուզածն այն էր միայն որ շատ կարգացող ունենայ. և այնչափ էր իր վստահութիւնը անձին հանձարոյն վրայ, որ կը կարծէր թէ ամէնքն առանց ամենեկին տարակուսելու պիտի հաւատան իր պատմածներուն: Սակայն իր դժբաղդութեանց պատճառը՝ գրոցը մէջ եղած պատմական սխալներուն մէջ չէր:

Որչըլիոյի պաշտպանեալներուն մէկն էր Մէզըրէ. և ասիկայ արգելք չեղաւ իրեն Մազարէնի դէմեւելու Պարսաւորաց (Fronde) պատերազմին մէջ: Բամբաստանք իր կենաց ընթացքովը, նոյնը երեցուց նաև պատմագրութեանը մէջ: Սաստիկութեամբ կռուեցաւ հարկաց և հարկահանաց դէմ, և իրեն սովորական խօսք մը դարձուցեր էր թէ « ամէն հաշուեկալ՝ կախուելու արժանի է »: Գողպէր՝ որ աէրութեան առաջին հաշուեկալն էր՝ չէր կրնար անպատուհաս թողուլ այնպիսի անարգանք մը. ուստի իրեն հասոյթ սահմանուած 4000 Ֆրանքին կէսը իջեցուց. ու երբ պատմագիրը զայրացած՝ սկսաւ ալ աւելի ուժգնագոյն խօսիլ, քիչ ամենէն թուազար բողբոլին կտրուեցաւ:

Գողպէրի այս խստութիւնը կ'արդարանայ. որովհետև անհանդուրժելի ալ էր՝ որ թագա-

ւորէն հասոյթ ընդունող պատմագիրը՝ առիթ
 չփախցընէ, մանաւանդ թէ առիթ փնտռէ թա-
 գաւորութեան կործանման սշխասելու: Տարա-
 կոյս չկայ որ պատմի մը թողուլ արժան է իր
 անկախութիւնը, բայց այն պայմանաւ որ միայն
 ճշմարտութեան յալթանակին գործածէ: Եթէ
 այն անկախութիւնը՝ իր հաճոյիցը համեմատ դէպ-
 քերը կերպարանափոխ ընելու գործածէ, կամ
 իր քաղաքական կարծեաց յալթանակին, պատ-
 մութիւնը ալ արժանի չըլլար այդ անունը կրե-
 լու, ու սարսաւագիր մը կը դառնայ: Որչափ ալ
 չուզենանք այս դատաստանը բոլորովին յարմար-
 ցընել Մէզըրէի, սակայն կարգէ դուրս հակամէտ
 իր կուսակցութեանը ու թշնամի արքունեաց. իր
 դատաստաններուն և խորհրդածութեանցը մէջ
 միշտ ինքզինքը կը մատնէ: Իր խօսքերն վստահու-
 թեան արժանաւոր չեն՝ երբ այն մարդկանց ու-
 րոց պատմութիւնը կ'ընէ, բերանը խօսք կը դնէ.
 վասն զի հին ժամանակաց անուանի պատմա-
 գրաց օրինակին հեռուելով՝ այն անձանց այնպիսի
 խօսքեր կուտայ՝ զոր երբեք զրուցած չեն, մերթ-
 իսկ՝ գործածած լեզուներնուն բոլորովին հակա-
 ոակը զրուցընէլ տալով. և ամենևին փոյթը չէ,
 բաւական է որ իր դիտած կամ ունեցած նպատա-
 կին ու գաղափարներուն համաձայն ըլլայ: Այս-
 պէս Տաճարականաց դէմ եղած դատին մէջ Յա-
 կոբ Մոլէյի իր դատաւորաց առջև խօսած ճառը՝
 բոլորովին կը հակառակի պատմութեան. նոյն-
 պէս ալ Պիրոնի՝ Հենրիկոս Գ թագաւորին առ-
 ջև խօսած ճառը՝ Մէզըրէի գիւտն է. սակայն
 այս ճառը՝ մատենագրին ուժով և զօրաւոր ոճոյն
 օրինակ մը տալու համար կ'ուզենք մէջ բերել,
 որպէս զի տեսնանք թէ ընտիր պատմագիր մը ըլ-
 լալու համար Մէզըրէի ուրիշ բան չէր պակսեր՝
 բայց եթէ աւելի անկողմնասիրութիւն, և ճըշ-

Generated on 2016-05-24 07:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

մարտութիւնը փնտռելու համար քիչ մը աւելի փոյթ:

Հենրիկոս Գ թշնամի զօրքերէն պաշարուած էր . ամէնքը կը փութացընէին զինքը անցնիլ յԱնգղիա կամ քաշուիլ 'ի Լառոչէէ: Պիրոն աւանկ կը խօսի թագաւորին հետ .

« Տէր արքայ, ինծի համար անըմբռնելի է այն խորհուրդը՝ զոր կուտան քեզի ծովու վրայ ելլելու . իբրև թէ թագաւորութիւնդ պահելու ուրիշ միջոց չըլլար՝ բայց եթէ անկէ հեռանալը: Թէ որ չգտնուէիր 'ի Գաղլիա, ամէն հնարք բանեցընել արժան էր, ամէն դժուարութեանց յաղթել՝ հոն մանելու համար . իսկ հիմա որ կը գտնուիս՝ անկէ հեռանալու խորհուրդ կուտան քեզի . քու բարեկամքդ կ'ուզեն որ անձամբ ընես զայն՝ առ որ թշնամիք իրենց ամէն ջանքովու հնարագիտութեամբ պիտի չկարենային ստիպել զքեզ: Գտնուած վիճակիդ մէջ՝ միայն քըսանըջորս ժամ Գաղլիայէն հեռանալը՝ անկէ ընդ միշտ աքտորուիլ ըսել է: Գաղլիոյ մէջ ենք, ս'վ թագաւոր . պէտք է որ հոն ալ թաղուինք . խնդիրը թագաւորութեան մը վրայ է . կամ արժան է ստանալ զայն և կամ կեանքերնիս կորսնցընել . և եթէ փախստենէ զատ՝ ուրիշ ապահովութեան միջոց մը չըլլար քու նուիրական անձիդ, տարակոյս չունիմ քու քաջաստութեանդ վրայ՝ որ աւելի յանձն կ'առնուիր հազար անգամ մեռնիլ՝ քան թէ այսպիսի միջոցով ինք զինքդ փրկել... ծովէն անգին չկայ քեզի համար, ո՛վ արքայ, ոչ թագ և ոչ պատիւ: Չեմ կրնար հաւատալ որ աւելի վստահիս ալեաց անհաստատութեանը և օտար երկրի մը իշխողին հաճոյիցը, քան քու այսչափ կրթեալ զինուորներուդ և ազնուականաց՝ որոնք պատրաստ են քեզի պատուար ու վահան ըլլալ »:

Մեզըրէի պատմական երկասիրութիւնը երևնալէն ետքը՝ անոր վրայ դաբական գննաբանութիւններ յօրինեց Հայրն Դանիէլ յիսուսեան, ու անանուն հրատարակեց: Քիչ առաջ յիշատակեցինք թէ Փեղոյ՝ Մեզըրէի գրուածքին հազար սխալ ունենալը զրուցեր էր հեղինակին. իսկ Հայրն Դանիէլ ալ աւելի խիստ երեցաւ, և այս խստութեամբն արգարացուց իր պատմութիւնն անաչառ քննութեան տակ ձգողաց լեզուին դառնութիւնը. անանկ որ ինչուան տասը հազար պատմական սխալ ունենալը հրատարակեցին, որ եթէ ստոյգ է՝ անշուշտ այն գրուածքը պատմութիւն կոչուելու արժանի չէ: Սակայն հարկ է ըսենք թէ Դանիելի դէմ ելած այս քննադատութիւնք՝ աւելի այն ուխտին դէմ հակառակութեան արդիւնք է, որուն ինքը կը վերաբերէր. ապա թէ ոչ իբրև գրիչ և պատմաբան՝ բազմապատիկ են Դանիելի առաւելութիւնները՝ Մեզըրէի հետ բաղդատելով: Իր գլխաւոր թերութիւնը, եթէ ուզենանք այս անունը տալ, մանրամասն պաշարմանց և պատերազմաց պատմութիւնն ընել է, քան թէ այն դարերուն սովորութեանց, բարուց, օրինաց և մարդկային հանձարոյ զարգացման նկարագիրը ընծայել: Ասոնց վրայ կրնար շատ աւելի ուղիղ դատաստաններ ընել, իր վիճակին նայելով, քան թէ զինուորական գործողութեանց. թէպէտև այս վերջին նկատմամբ ալ՝ իր յօրինած Գողգթիական գինորութեան պարմութիւնը նշանաւոր ու գովութեան արժանի երկասիրութիւն մըն է: Ոճոյ գեղեցկութիւն և ոյժ կը պակսի իրեն. անոր համար ալ է որ հազիւ կը յիշատակուին իր պատմական գրուածներն, և կրնանք ըսել թէ ընթերցող չունի. նոյնպէս Փարթալի Գաւառական թղթոց Լնդրիմարութիւններն, թէպէտև շատ անգամ իրա-

ւունք ալ ունենայ. սակայն ոճովը՝ իր հակառակորդին հետ բազմաառուելէն շատ հեռու կը մնայ :

Եօթնևտասներորդ դարուն մէջ Գաղղիոյ պատմութիւնն գրողաց ցուցակը չենք կրնար գոցել, առանց քանի մը խօսք ալ Ռէյ ծիրանաւորին վրայ ընելու: Որչափ ալ Գաղղիոյ քաղաքական պատմութեան վերաբերի այս անձը, սակայն մատենագրականին մէջ ալ ունի իր մասը Պարսաւորաց կոչուած պատերազմին վրայ թողուցած յիշատակարաններովը. այն պատերազմաց՝ որոնց դիւցազն ըլլալէն ետքը, ուզեց նաև պատմագիր ըլլալ: Գերազանց հանճարի տէր, առաջ երթալու համար սահմանուած կ'երեւնար. մերթ Մազարէնի և մերթ անոր հակառակորդաց կուսակից, երբ երկու կուսակցութիւնք հաշտութեան դաշն դրին, երկու կողման ալ անհաճոյ ընթացք մը ունեցած ըլլալուն համար՝ երեսի վրայ մնաց նաև անոնցմէ որոնց ծառայած էր և որոնց համար պատերազմած: Այն ատեն յիշեց իր վիճակին պարտքերը, և կրօնից մէջ գտաւ այն նաւահանգիստը՝ որուն այնչափ և այնպիսի քաղաքագիտական ալէկոծութիւններէն ետքը կարօտ էր: Գրած յիշատակարանները՝ արդիւնք են այն հանգստեանը, և գլխաւոր դիտմունք ունեցած է ապագայից դատաստանին առջև ինքզինքն արդարացընել: Իր ամէն ըսածներուն հաւատք ընծայել չըլլար. բայց անկարելի է չնկատել այն գրքին մէջ, որ պատերազմէն անմիջապէս ետքը գրուած է, պատերազմին ամէն ուժգնութիւնը և եռանդը: Խոհական և ընտիր քաղաքական խորհրդածութիւններ կ'ընէ՝ որոնք դժբաղդաբար ատենէ դուրս ըլլալուն՝ անօգուտ կը մնան: Սակայն ընթերցողաց օգտակար ըլլալէն չեն դադրիր. այն երեսներուն մէջ յայտնա-

պէս կը տեսնուի թէ քաղաքական պատերազմները երբեք ոչ յաղթողաց և ոչ պարտելոց շահաբեր կ'ըլլան. և թէ պատերազմաց դաշտերուն վրայ մեռնողներուն մէջ՝ սեպելու է միշտ զօրավարաց և առաջնորդաց պատիւը՝ որ անյարիր կ'իյնան. և բարեբաստիկ են քան զնոսա զօրականք՝ որ միայն կեանքերնին կը կորսնցընեն:

Ռէց ծիրանաւորը եթէ միայն եպիսկոպոսական վաստակոց պարապէր, Գաղղիոյ եկեղեցւոյն պարծանքն ու փառքը յաճախող անձերէն մէկը պիտի ըլլար: Իիւրին է այս խօսքին ստուգութիւնը՝ երբ մէյմը նկատենք երիտասարդութեան ժամանակ ստացած համբաւը ու Սուրբոնի մէջ յաղթանակը, ու Մէսթրէզա նորազանդ պաշտօնէին հետ ըրած ինն ճառախօսութիւնները: Հարիւր տարուէն է՝ ի վեր սովորութիւն եղած էր Փարիզի եկեղեցիներուն մէկուն մէջ՝ օգոստոսի 25ին ներբողեան մը զրուցել ՚ի պատիւ Ս. Լուդովիկոս թագաւորին: Բոլոր արքունիք և Գաղղիոյ ճեմարանին անդամներն ներկայ կը գտնուէին այն հանգիսին: Բնական էր որ այս փառաւոր պաշտաման համար ընտրուէին ամենէն աւելի ընտիր հանճարներ. Ռէցի ծիրանաւորն ալ իր եպիսկոպոսութեանը ժամանակ հրաւիրուեցաւ՝ թագաւորին ներկայութեամբը սրբոյն նուիրուած եկեղեցւոյն մէջ անոր գովեստը ընել (1648): Կ'արժէ որ քանի մը տող մէջ բերենք.

« Զուգելով կը ստիպուիմ վայրիկ մը զկայ առնուլ՝ այս մեծ թագաւորին մահը տեսնելու համար, բայց չէ թէ մահուանը վրայ խօսելու: Աննշան մարդկանց մահուան նկարագրին մէջ գիւրին է չափազանցութեան մէջ իյնալ. վասն զի լսողաց սիրտը գորովելու համար՝ արժան է յերկարել խօսքը. ուր մեծ թագաւորք՝ պարզ

իրենց շիրմին տեսլեամբն ալ բաւական են 'ի յուզել զսիրտս: Սուրբն Լուգովիկոս՝ տարածուած ինկած անզգայ, Թշնամի երկրի մը մէջ, օտար հողոյ վրայ, շատ աւելի ազդողագոյնս կը յայտնէ աշխարհիս ընդունայնութիւնը՝ քան Թէ մէկը ուզենայ այսպիսի նիւթի մը վրայ երկար խօսիլ: Այս ախուր տեսարանին առջևը՝ բաւական կը սեպեմ Մարգարէին ձայնակից ըլլալով աղաղակել. « Ո՛ւր է Իսրայելի փառքը »: Ո՛ւր Քաղղիոյ մեծութիւնը, ո՛ւր այդ գեղեցիկ ազնուականութիւնը, ո՛ւր այն զօրաւոր բանակը, ո՛ւր այն մեծ Թագաւորը՝ որ այնչափ զօրաց գնդերուն կը հրամայէր: Ու երբ այս հարցմունքները կ'ընեմ, ինծի այնպէս կ'երևնայ Թէ իր մահուանէն ետքը չորս դարու մէջ ապրող մարդիկները՝ ամէնքը մէկ ձայնով ինծի կը պատասխանեն Թէ անիկայ կը Թագաւորէ յերկինս »:

Այս քանի մը ատղերուն մէջ ալ՝ ընտիր ճարտարխօսութիւն մը կը փայլի: Եթէ չկարենանք նկատել զնոյն իր Յիշատակագրաց մէջ, սակայն հոն ալ՝ քիչ պատմագրաց վրայ գանուող յատկութիւն և արդիւնք մը կ'երևնայ. — համառօտութեան մէջ գեղեցիկ ամբողջութիւն մը և դիպուածօց Թատերական կերպարանք: Ո՛րչափ ընտիր է իր Նանթի բերդէն փախչելուն պատմութիւնը. այն քանի մը ատղերը՝ յորս բան մը մոռցուած չէ, անկարելի է երկայն վիպասանութեան մը հետ փոխանակել: Պատմութիւն գրելու արուեստին՝ դիւաւոր յատկութիւնն է աւելորդ բան մը չգրուցել, և սակայն՝ կարևորէն ալ բան դուրս չձգել: Ռէցի ծերանաւորը յաջողակ է և 'ի նկարագիրս իր ժամանակին մարդկանց. եթէ խիստ է առ Մազարէն, սակայն արդար կ'երևնայ առ Ռիչըլիոյ. և Քաղղիոյ սէրութեան այս մեծ պաշտօնեայն՝ որուն վրայ այն

չափ կը զանազանին պատմագրաց գատաստուններն, գժուարաւ կրնար գտնել այնպիսի նկարիչ մը որ Ռէցի ծերանաւորին նման կարենայ հաւատարիմ նկարագրութիւն մը ընել իր բարուցը:

« Ռիչըլիոյ ծիրանաւորը, կ'ըսէ, տոհմիկ էր ծննդեամբ: Պատանեկութեանը հասակէն՝ իր արդեանցը կայծերը սկսան երևնալ. նշանաւոր եգաւ Սորբոնի մէջ: Կանուխ հասկըցօւեցաւ թէ մտաց կորով ու եռանդ ունէր. ընդհանրապէս խիստ լաւ կերպով կը տեսներ իր գործերը: Խօսքին վրայ հաստատուն մարդ էր, եթէ մեծ շահ մը չստիպէր զինքն առ հակառակն. և այն գէպքին մէջ ալ՝ հաւատարմութեան արտաքին երևոյթը կ'ուզէր պահել: Առատաձեռն չէր, բայց խոստացածէն աւելի կը շնորհէր. և զարմանալի կերպով կը բաշխէր իր բարութիւնները: Ուղիղ բարոյականի թոյլ տուածէն շատ աւելի կը սիրէր փառքը... ընտիր բարեկամ մըն էր. և փափաքելի էր իրեն նաև ժողովրդեան սիրելի ըլլալ. և այս բանիս հասնելու համար՝ որչափ ալ չպակսէր իրեն արտաքին քաղաքակրթութիւն և ուրիշ կարևոր ձիրքեր, բայց չեմ գիտեր ինչ կը պակսէր իրեն՝ որ չկրցաւ վախճանին ժամանել: Իր իշխանութեամբն ու թագաւորական պերճութեամբ՝ արքային անձնական մեծվայելչութիւնը կ'ոչնչացընէր. բայց այնպիսի արժանապատուութեամբ կը կատարէր այն իշխանութեան պարտքերը՝ որ անկարելի էր շնկատել ըրած բարիքը: Աշխարհի մարդիկներէն շատ աւելի ինքամտութեամբ գիտէր ընարել ընդ բարի և ընդ չար. և ասիկայ մեծ յատկութիւն մըն է արքունի պաշտօնակալի մը համար »:

Եթէ իր երկրին կամ ժամանակակից պատմութիւն գրողի մը համար գժուարին է միշտ ճշմարիտը զրուցել, որչափ ալ ջանք ըլլուի այս նկատ

մամբ, նոյն դժուարութիւնը չիմնար ուրիշ տեղերու և անցեալ ժամանակաց մէջ հանդիպած գէպքերը աւանդելուն մէջ: Պատմագիրը՝ որ կրնայ Տակիտոսի պէս լսել թէ այն անձինքը՝ որոնց պատմութիւնն կ'ընէ, անծանօթ են իրեն թէ իրենց անիրաւութեամբը և թէ բարերարութեամբը, իր պարտուցը զգուշաւոր պահպանութեան համար՝ շատ ակնածութիւններէն ազատ է: Բայց այն ատենն ալ ուրիշ վտանգ մը կ'ելլէ առջևը, և այն՝ արդիւնք է իր անկախութեանը: Հեռաւոր ու անվկայ ժամանակաց պատմութիւնն ընելով, շատ աւելի հեշտեալ կրնայ գէպքերը զարգարել, և անոնց թատերական կերպարանք մը տալ, որպէս զի հաճոյագոյն ըլլան ընթերցողաց. անանկով դիւրին կ'ըլլայ ճշմարտութիւնը զոհել՝ հաճոյանալու և գորովելու գիտմամբ. և վերջապէս ինքն իսկ կը համոզուի՝ թէ իր երևակայութեան ստորագրածին համեմատ եղած ըլլան անցած գէպքերը, ուստի և հաճոյցը ուզածին պէս զանոնք կը դասուորէ, ինչպէս նկարիչ մը՝ իր պատկերին անձինքը շարելուն մէջ: Ասկէց է որ պատմութեան մէջ վէպը (ուոման) կը մտնէ, և իրաւամբ կասկածանաց ու տարակուսի ենթակայ կ'ըլլայ՝ խոհական և իրաց միայն ճշմարիտ կողմը նկատել ուզող մարդիկներէ: Այս ծանր մեղադրանաց տակ ինկած են երկու պատմագիրք, որ ուրիշ կողմանէ ընտիր պատմութիւն մը գրելու ամէն կարևոր յատկութիւններն ունին:

Ասոնց մէջ առաջինն է Աեսար Վելար՝ աբբայ Սէն - Ռէալի, որ թէպէտ Շամպերի ծնած է՝ բայց գաղղիարէն լեզուով յօրինած պատմական երկասիրութեանցն համար նոյն ազգէն սեպուած, և զոր Վոլթէր՝ իբրև պատմիչ անմիջապէս Պոսիւէէն ետքը կը դասէր. ու այն գովեստն

ալ բաւական չհամարելով, անոր յօրինած Պափ-
ճո-Նիան սպանիական դաւաճանութեան ընդդէմ հասարակա-
կապէսութեան Վէնէփիոյ կոչուած գիրքը՝ գաղղիա-
կան լեզուի ու մատենագրութեան գլուխ գոր-
ծոց կը սեպէր. « Ոճը, կ'ըսէր, Սալուստիոսի
ոճոյն հետ կրնայ բաղդատուիլ: Կ'երևնայ թէ
Սէն-Ռէալ զայն իրեն օրինակ առած է, և թե-
րեւս գերազանցած ալ»: Վոլթեր՝ երևակայու-
թեամբ լեցուն անձ մը և թատրերգակ քերթող,
նախամեծար պիտի համարէր զՍէն-Ռէալ քան
զայլ պատմագիրս՝ որ ամէն բանէ աւելի ճշդու-
թիւն կը փնտռեն 'ի դէպս և ուղիղ դատողու-
թիւն: Տարակոյս չկայ թէ քիչ կը գտնուին այն-
պիսի պատմութիւնք՝ որ Սէն-Ռէալի յօրինա-
ծին չափ ախորժական ըլլան յընթերցումն: Խիստ
ընտիր կերպով ստորագրուած են անոր
մէջ՝ գլխաւոր անձանց բարուց նկարագիրը, ինչ-
պէս Պէտմարի՝ որ Սպանիոյ դեսպան է, Ռէնոյ՝
բաղդախնդիր գաղղիացուն. միոյն ճարտարու-
թիւնն ու միւսոյն յանդգնութիւնը, և ամէն դա-
ւաճանաց ոգին անանկ լաւ կերպով դուրս կը
ցատքեցընէ, որ կարգացողն կարծես թէ ինքզինքն
անոնց մէջ կը կարծէ. և երբ Ռընոյի ատենաբա-
նելը կը լսէ, հազիւ կրնայ տեղիք չտալ այն կրա-
րիճ՝ ու աղդոյ ճարտարխօսութեան՝ որ ամենէն
աւելի դժնդակագոյն յանցանքները առաքինու-
թեան կերպարանքովը կը ծածկէ: Եւ Ֆիլէրի,
դաւաճանաց մէկուն, սրտի յուզմունքը հետե-
ւեալ խօսքերով կը նկարագրէ.

« Երևակայութիւնը՝ անոր աչքին առջև կը
բերէր ճիշդ ու կենդանի գոյներով՝ սյսպիսի ա-
ռիթներու մէջ անհրաժեշտ ամէն անգթութիւն-
ներն ու անիրաւութիւնները: Այն վայրկենէն 'ի
վեր՝ ուրիշ ձայն չէր լսէր՝ բայց եթէ ամէն կող-
մանէ ոտքի տակ կոխկըռտուած սղայոց աղա-

ղակները, սպաննուած ծերունեաց հառաչանքները, իրենց պատուոյն մէջ անարգուած կանանց գոչիւնը: Ուրիշ բան չէր նկատեր՝ բայց պաշտաներուն կործան խնալը, տաճարաց հրակէզ ըլլալը, սրբավայրերու արիւնով լեցուիլը: Վէնեաիկ, տխրագէմ ու ցաւոց արժանի Վէնեաիկ քաղաքը աչքին առջև կուգար՝ ոչ ևս յաղթական օսմանեան ճոխութեան և սպանիական գոռոզութեան, հապա մոխիրներու և գերութեան շղթայից մէջ: զինքը շուրջ պատող ջուրերէն աւելի՛ իր քաղաքակցաց արեանը մէջ ընկղմեալ: Այս տխուր պատկերը գիշեր ցերեկ կը նեղէ զինքը. կը գրգռէ, կը ստիպէ, ու մտաց հաստատութենէն կը խախտէ: Փուճ տեղ կ'աշխատի մտացը առջևէն հեռացնել. առասպելաց կատաղիներէն շատ աւելի դժնդակ կերպով կ'ըրևութանայ՝ կերակրոյ ժամը, կը խռովէ իր քունը, նոյն իսկ իրեն երազներուն մէջ կը մտնէ: ... Իայց մտանէլ իր բարեկամները, և որպիսի բարեկամներ ... »:

Վարձեա թէ թատերական տեսարանի մը ներկայ կը գտնուի: Թերեւս զուրցուի թէ աւելի հանդարտ ու ծանր ոճ մը յարմարագոյն է պատմութեան. բայց պատճառած սրտի յուզմունքը՝ տեղիք կուտայ այս արդարացի դատաստանին, և թէ իրաւունք ունէր Պայլ՝ որուն ազդեցութիւնը մեծ է պատմական նիւթոց մէջ, երբ կ'ըսէր թէ « Սէն - Ռէալի գրուածներէն ինչ բան որ ձեռքս խնայ՝ մէկէն փութով և յօժարամիտ կը կարդամ »:

Իր գրուածոց մէջ Վէնեաիկ դասակարգութենէն զատ նշանաւոր կը սեպուին Պափոս-Նիւն դասակարգութեան Գրախօսանոց կոչուածը, որ թէպէտ առջինին զարգարուն ոճը չունի, բայց աւելի ստուգապատում է ի յիշատակութեան դիպաց. Պափոս-

Բիւն Տան Գարլուի, ուստի Շիւէր քաղած է իր
 թատերախաղին նիւթը. Պափոս-Բիւն դաւաճող-
 Բէան Եպիֆանէայ և Պիսոնի ընդդէմ Ներոնի. Ճառ-
 վան հիբառոս-Բէան պափոս-Բէան, յորում կը դատաւ-
 պարտէ այն պատմագիրները՝ որ միայն ժամա-
 նակագրական ստուգութեանց միտ դնելով՝ ան-
 փոյթ կ'ըլլան զիպուածոց բարոյական պատճառ-
 ները քննելու :

Սէն - Ռէալ առաջին կը սեպուի որ պատմու-
 թեան մէջ վիպականը ուզած է խառնել, ընթեր-
 ցողաց աւելի հաճոյ ըլլալու համար: Շատ իրեն
 հետևողներ ունեցաւ, յորոց ոչ ոք կրցաւ մոռ-
 ցընել առ իրենց սկզբնական օրինագիրը:

Միայն մէկը գտնուեցաւ մէջերնին՝ որ արժա-
 նապէս կրնար Սէն - Ռէալի նախանձորդը սե-
 պուիլ. և է Օպէր տը Վէրթոյ: Պոսիւէ՝ անոր
 ոճոյն վրայ խօսելով՝ « Դիւրենի վարքը գրելու
 կտրած ու պատրաստ գրիչ մը » կը կոչէ զայն:
 Այնպիսի բերնէ մը ելած Կովութիւնը՝ քիչ պա-
 տիւ չընէր պատմչին:

Ռընէ Օպէր տը Վէրթոյ՝ առաջ Յիսուսեանց
 կրօնքը մտաւ: Բայց ետքը ուզելով բոլորովին
 առանձնանալ յաշխարհէ՝ Արժանթան քաղաքին
 վեղարաւոր կրօնաւորաց ուխտը ընդունեցաւ:
 Հայրը որ Նորմանտիոյ ազնուականներէն էր,
 երբէք մտքէն անցուցած չէր թէ իր կրած անունը
 ատենով այնչափ համբաւ պիտի ունենար իր տը-
 դուն հանձարովը, որուն կոչմանը դէմ դնելու
 համար ընդունայն աշխատեր էր: Բայց հիւան-
 դութիւն մը՝ երիտասարդ միանձին կեանքը վը-
 տանգի մէջ դնելով, հազիւ ընտանիքը մասնաւոր
 քահանայապետական կոնդակով մը կրցան ստի-
 պել զինքը որ վանքէն ելլելով, աշխարհիկ քա-
 հանայի կեանք վարէ: Մարլի մօտ՝ Քրուասի լա
 Կարէն գիւղին ժողովրդոց հոգևոր խնամքն իրեն

յանձնուէցաւ, ուր պաշտամանցը պարտուց ըզբաղմանէն զատ՝ դատաւ նաև իրեն պարապոյ ու հանգստեան ժամերը: Տոնթընէլ իր քաղաքակիցը յորդորեց զինքն որ այն պարապոյ ժամերը պատմութիւն գրելով անցընէ. հետևեցաւ անոր խորհրդին, և ՚ի 1689, երեսունըհինգ տարուան հասակին՝ հրատարակեց իր պատմական գիրքը որ կը կոչուի Պափոսիս յեղափոխութեանց ՚ի Փոսիս:

1688ին Լոնտրայի մէջ եղած յեղափոխութիւնը՝ հետաքննական կ'ընէր Փորթոկալի մէջ հանգիստը, անոր հետ մեծ հանգիստութիւն ունենալովը: Վէրթոյի մատենագրական յաջողութիւնը մեծ եղաւ. ուստի և տեսնելով թէ յեղափոխութեանց պատմութիւնք հաճոյ կ'անցնին, ձեռք զարկաւ իր Յեղափոխութեան Սուեփոյ կոչուած գիրքը յորինել, որ առջինէն շատ աւելի սրտաշարժ ոճ ունի և հետաքննական է: Եթէ պետութեանց անկումը դժնդակ է իշխանաց և մլնասակար անոնց ժողովրդոց, սակայն այն դէպքերուն պատմութիւնը գրողաց համար ունին իրենց օգուտները: Իրպուածոց յաճախութիւնք ու անձանց բարուց զանազանութիւնը այն ժամանակներն աւելի յայտնի կ'ըլլան. Արտթաւ Վազա՝ Վէրթոյի համար մեծ գիւցազն մըն է, և այս մերժուած իշխանին պատմութիւնը՝ որ իր արուածեանց՝ գեղացի ժողովրդոց վրայ ըրած ազդեցութեամբը ինչուան թագաւորական աթոռը կը բարձրանայ, ոչինչ ընդհատ է ումանէ մը:

Սթոքհոլմի արքունիքը իր ՚ի Փարիզ գանուող դեսպանին յանձնեց որ Վէրթոյի ամբողջ Սուե. սիոյ պատմութիւնը գրելու յանձնարարութիւնն ընէ. բայց դեսպանը իմանալով թէ անիկայ պարզ գիւղի քահանայ մըն է, թէ իրեն և թէ հայրենեացը անպատուութիւն սեպեց այնպիսի

անձի մը կարօտ սեպուիլը. ուստի արքունեաց կամքը չուզեց կատարել:

Պատմութիւն յեղափոխութեանց հասարակապետութեանն Հոովմայ կոչուածը՝ Վէրթոյի սիրական աշխատասիրութիւնն եղաւ: Իժբազարաբար՝ նոյն դէպքերը դարուց անկիւնաւոր ապակւոյն մէջէն աւսաւ, որն որ իրաց և անձանց գրեթէ առասպելեալ բարուց մեծութիւն կուտայ: Վէրթոյ չուզեց այն դիպուածոց ստուգութիւնը քննելու ետէ ըլլալ. հաւտաց, կամ կեղծեց հաւատաւ հին Հռովմայեցւոց պատմաց խօսքերուն. ու վախնալով հռովմէական մեծութեան հին շէնքը տապալելէն՝ մեծարեց անոր ճշմարտութեանցը հետ նաև ստութիւններն: Ասանկով Վէրթոյի գիրքը աւելի մատենագրական քան պատմական երկասիրութիւն մը եղաւ, զոր սիրով կը կարգայ մէկը՝ բայց առանց նոր բան սորվելու: Բայց հեղինակն այնչափ մեծ կարևորութիւն տուած էր անոր՝ որ կ'աւանդէն թէ երբ Գեղեցիկ Դպրութեանց ու Արձանագրութեանց ճեմարանին կաճառորդաց առջև կը կարդար իր այս կէս թատերական գրուածքը, արցունքը չէր կրնար արգելուլ՝ Վէտուրիայի առ Կորիոլանոս զրուցած խօսքերը յիշատակելուն ատեն:

Նոյն դարուն մէջ ծաղկեցաւ նաև Ռոլէն: Հառարակ արուեստաւորի մը զաւակ, լոկ իր ջանքովն ու հանձարով այնպիսի պատուոյ մը պիտի հասնէր՝ որ մեծին Կարոլոսի, Հենրիկոս չորրորդի և Լուդովիկոս չորեքասաներորդի հաւասար՝ իր անունը պիտի կրէր Փարիզի գլխաւոր դպրոցներէն մէկը: Եթէ Կարոլոս Ռոլէն՝ լոկ Համալսարանին ատեն ըլլար, և իր բոլոր կեանքը միայն ուսուցչութեան դժուարին ու պատուաւոր պաշտաման նուիրած, իր յիշատակը՝ դրպրոցաց մէջ այսօրուան ստացած մեծարանքն չէր

ուեննար. բայց Ռսմանց վրայ գրող հեղինակին՝ ապագայից յարդանաց պատճառները միայն անոնց մէջ չեն ամփոփուիր: Իր վարուց և գրուածոց մէջ համառօտիւ մը նկատենք այն անձը՝ որ ոչ նուազ նշանաւոր է հանձարովը՝ որչափ սրտով:

Գպրոցաց դաստիարակութիւնը այն մեծ օգուտըն ալ ունի՝ որ մի և նոյն բաղմոցներու վրայ կը հաւաքէ այն սղաքը՝ որ ատեն անցնելէն ետքը մարդկանց կարգն անցնելով, կը պահեն՝ իրենց այլևայլ պայմաններուն մէջ ալ՝ իրենց բարեկամութիւնն հաստատող խաղերուն և ուսմանց յիշատակը: Ինչպէս թուի մի և նոյն գպրոցին մէջ կը գանուին՝ արուեստաւոր Ռուլէնի որդւոյն հետ՝ Լուգովիկոս ԺԴԵ պաշտօնէի մը որդին, Լուգովիկոս Լուգովիկոս ԺԴԵ պաշտօնէի մը որդին, Լուգովիկոս Լուգովիկոս ԺԴԵ պաշտօնէի մը որդին, որ իր որդւոցը հետ ուսմանց մէջ մրցանաց կ'ելլէր, հետը բարեկամացաւ. և երբ անիկայ՝ ժամանակին գպրոցաց սովորութեանն համեմատ, ուսմանց մէջ ըրած յառաջագիմութեանն համար կայս պատուանունը կը կրէր, և որ յաճախ կը հանդիպէր, պաշտօնեայն իրեն կը խրկէր որդւոցը համար սահմանած վարձատրութիւնը. որոնք փոխանակ զչարելու, ալ աւելի կը յարգէին իրենց յաղթող նախանձորդը: Արձակուրդի օրեր՝ պաշտօնեայն իր կառքով տղոցը հետ մէկտեղ նաև զՌուլէն մօրը կը խրկէր. և երբ օր մը մայրը նեղացաւ տղուն՝ որ կառքին մէջ պատուաւոր տեղը նստեր էր, փոխանակ պաշտօնէին որդւոցը, դաստիարակը պատասխան սուտաւ որ Լուգովիկոս որոշած է որ գպրոցին յառաջագիմութեան կարգաւը նստին նաև կառաց մէջ:

Ռուլէն՝ գպրոցը եղած ատենէն սկսաւ ուսուցչութեան պաշտօն վարել: Իր գիտութեանը հա-

մտր արժանի սեպուեցաւ իր վարժապետին, ի նոստոյն Հէրասնայ յաշորգելու, անոր տեղ գրաւելով թէ ճարասանութեան (Rhetorique) բեմը Տիւփլէսիսի դպրոցին մէջ, և թէ ճարասար-խօսութեան (Eloquence) Արքունականին մէջ: Գրեթէ յիսուն տարի իր խօսքովը կը հրահանգէր զլատասնեկութիւն. և Համալսարանի ատուց ըւլ լալոյն, ինչպէս նաեւ Պովէի գլխաւոր դպրոցին՝ գիւրութիւն ու միջոց ունեցաւ արժանաւոր վարժապետներ ժողովել իր քովը. վասն զի ազէկ գիտէր թէ « միայն քարերը չեն այլ մարգիկ, որոնցմով դպրոցք կը շինուին »: Իր յօրինած Ուսմանց ճառին մէջ յայտնապէս կը ատենուի թէ որպիսի դք. էր Ռոլէն այդ դժուարին պաշտամանց մէջ: Ժամանակակից մը ու իր աշակերտը՝ Գրէվիէ, այսպէս կը զրուցէ իր վարժապետին համար. « Աւանց ուզելու՝ ինքզինքը նկարած է այն նկարագրին մէջ՝ զոր գերազանց գլխաւորի մը վրայ ըրած է, իր նախկին գրուածին վերջը. բայց թերեւս ալ աւելի լաւագոյն են իր գործերը՝ և խօսքերէն վեր »:

Պովէի դպրոցին վրայ եղած համարումը այնչափ բարձրացուցած էր զՌոլէն՝ երբ 1712ին վերան յանսենեան վարդապետութեան միառում ունեցող ամբաստանուելուն համար պաշտօնէն ընկաւ: Գործնական ուսուցչութենէն հրաժարիլ ստիպուելով՝ վարդապետականի վրայ առաւինչ որ ի փորձառութենէ սորվէր էր, ու ճառասանց (Traité des Études) գրուածքը յօրինելով, գեղեցիկ դպրութեանց ուսմանը ետեւ ըլլալուն կերպը սորվեցուց: Ռոլէն այս գրուածքովը՝ ուսմանց ոճոյն մէջ յեղափոխութիւն ընելու սահմանած նորոգիչ մը չէ. այլ ընդհակառակն՝ դպրոցական աւանդութեանց բարեկամ, բայց լուսաւորեալ բարեկամ մը, որ յա-

ուաջադիմութիւնը կը փնտռէ այն բարւոյ սիրու վը՝ որ իր երկար կենաց ընթացքին միակ փափաքըն էր: Ռուլենէն առաջ՝ դպրոցաց ուսմանը համար յօրինուած գրքերէն շատը՝ լատին լեզուով էին. կիկերոնի լեզուով բացատրելը՝ Համալսարանը իրեն պատիւ կը սեպէր. Ռուլեն առաջինը կրնայ սեպուիլ որ ուսմանց վրայ գաղղիարէն լեզուով սկսաւ գրել. և ժամանակին դիանական անձինքը, չէ թէ միայն իրեն մեղադիր չեղան, այլ նաև ուսմանց դիւրաւ ծաւալելուն համար ունեցած ջանքը գովեցին: Բայց Ռուլեն այն սահաւազփառ մատենագրաց մէկն է որ ուսմունքը ոչ լսկ իրենց գիտութեանց լուսովը, այլ նաև բարուց անուութեամբը յառաջադէմ՝ ըրին. վասն զի սիրա և հանճար կը միաբանին 'ի նմա՝ սիրելի և հաճոյական ընելու առած խորհուրդները. ու ճշմարիտ բարեբասութիւնը պարտուց կատարման մէջ կը ցուցնէ այնպիսի համոզմամբ՝ որ իւր իսկ անձին վրայ փորձած ըլլալուն տարակոյս չես ունենար. Մոնթէսքիէոյ կը վկայէ թէ « Ազնիւ անձ մըն է, և իր պատմական գրքերովը զամէնքը զարմացուցած: Սիրան է որ սրտի հետ կը խօսի. հաճոյք մը կը զգանք՝ լսելով անոր առաքինութեան վրայ խօսքերը. Գաղղիոյ մեղուն է »:

Այս վերջի մակդիրը արժանապէս կը յարմարի Ռուլենի, մանաւանդ Հին և Հռոմէական պատմութեան վրայ յօրինած երկասիրութեանցը համար. վասն զի անոնց մէջ՝ հին պատմագրաց գրքերէն մեղուաբար հիւթ հաւաքող մըն է, իր մեղը կազմելու համար: Պատմութեան անցելոյն մէջ նոր ու կարևոր փաւ մը ընողի պատիւը չէնք կրնար իրեն ընծայել. վասն զի իր գիտմունքն չէր՝ հին ժամանակաց պատմութիւնն նորէն շինել. այլ այն հեռաւոր ժամանակաց

պատմագրաց հաւատարմութեանը վրայ վստահ, կը կարծէր թէ պատմած գէպքերնուն ժամանակաւ մերձաւոր ըլլալով, շատ աւելի լաւ պիտի ճանչնային զճշմարտութիւն, քան թէ անոնք որ երկու հազար տարի ետքը ուզենան նոյն պատմական անցքերը նոր բովէ մը անցընել: Այն պատճառաւ ուզեց հին ասենի անձանց և գիպուածոց թողուլ այն յատուկ մեծութիւնը՝ որուն կնքովը տպաւորուած էին հին պատմչաց գրքերով. և այնչափ զարմացած ու զմայլած էր այն նախնեաց առաքինութեանը վրայ, որ ոչ միայն չհամարձակեցաւ սուրակուսի տակ ձգել, հապա նաև նմանողութեան օրինակ ուզեց ընծայել: Անոր համար սմանք կը մեղադրեն զինքը՝ որ հին Հռովմայ ու Աթենքի անուանի մարդկանց վրայ ըրած գովութեան խօսքերովը և զանոնք բարձրացընելով, պատճառ եղած ըլլայ գաղղիական երիտասարդութեան մէջ հասարակապետական կրքեր արթնցընելու: Այս մեղադրութիւնը կրնար թերևս տեղիք ունենալ՝ եթէ Ռոլէն մասնաւոր ջանք մը ունեցած չըլլար չափաւորելու այն եռանդը իր գեղեցիկ խորհրդածութեամբքն, և ուղիղ տեսութիւններովն ցուցընել անոնց անկատարութիւնը և նոյն իսկ ցաւապին չափազանցութիւնը: Այն ազնիւ սկզբանց վրայ այնչափ զարմացած էր մեծն Փրեդերիկ, որ սովոր էր յաճախ զրուցել. « Զեմ գիտեր որպիսի ոճ մըն է Ռոլէնի ունեցածը. ուրիշներուն գրոց մէջ եղած խորհրդածութիւններն զիս կը ձանձրացընեն. իրենինները ընդ հակառակն կը զմայլեցընեն, անանկ որ չեմ ուզեր բառ մը կորսընցընել »:

Ռոլէն ջանալով ազնուացընել զմարդկութիւն՝ անոր աչքին առջև դնելով հնութեան դիւցազնական առաքինութեանց նկարագիրը, ընդհանուր

բարոյականի ամենամեծ ծառայութիւն մը մատուցած է, քան թէ անոնք որ կարծես թէ ուրիշ նպատակ չունին՝ բայց եթէ ցուցնել և հրատարակել մտադուս ախտերն ու թերութիւնները: Տարակոյս չկայ որ բարոյախօս մատենագրի մը գլխաւոր պարտքերէն մէկն ալ այս է. բայց նոյնը կիսով կատարած կ'ըլլայ՝ երբ բաւական կը սեպէ ցուցնել այն ճամբան ուսկից պիտի զբուշանայ, աւանց նշանակելու և զայն որուն արժան է որ հետևի:

Այն բարոյախօսաց մէջ՝ որ միայն իրաց գէշ կողմը նկատած են՝ պէտք է յիշենք անուամբը և տոհմիւ մեծ անձ մը, որուն պատանեկան հասակին զառածմունքը արգելք չեղան՝ ատեն անցնելէն ետքը, լուգովիկեան դարուն անուանի անձանց և նշանաւոր մատենագրաց թուոյն մէջ սեպուիլ: Այս անձն է Ֆրանսուա դուքս Լառոշ-Ֆուբոյի: Աւելորդ է խօսքերնիս յերկարել իր կենացը առջի մասին վրայ, երբ որ Լուգովիկոս ԺԻԻ կրտսերութիւնը տակն ու վրայ ընող կուսակցութեանց և քաղաքական կուիւներու մէջ մտաւ: Փորձառութեան դասերովը խրատուելով, և միանգամայն ալ հասկընալով թէ անկարելի է Լուգովիկոս ԺԻԻ պէս թագաւորի մը դէմ դաւաճանել, Ռոշֆուբոյ ուզեց արքունեաց բարեկամ ըլլալ և մնալ. և մտադրութեամբ քննելով իր ժամանակակցաց բարբն ու սովորութիւնները, Առաջ+ (Maximes) կոչուած գիրքը յօրինեց. և կարծեց թէ անիկայ ամէն ժամանակաց ալ կրնար յարմարիլ: Սակայն սխալեցաւ: Նկարիչ մը որ մրրկի ատեն ծովը կը նկարէ, խիստ անկատար գաղափար մը կուտայ ծովուն. մարդկութեան վրայ առողջ դատաստան ընելու համար՝ պէտք է նկատել զայն ոչ լոկ 'ի մրրկել կրիցն, այլ նաև 'ի խաղաղութեան: Մարդկային

Generated on 2016-05-24 11:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

սրաի ամէն բարոյական հիւանդութիւնները կը մերկանայ մեր աչքին առջև. սակայն կարծես թէ չուզեր ճանչնալ անոր ազէկութիւնները: Ի՞նչ կ'ըսենք այն բժշկին որ միայն հիւանդութիւնը կը յայտնէ, առանց միանգամայն նշանակելու նաև տեղը. կամ վէրքը կը ցուցնէ, առանց իննամբ ունենալու անոր բժշկութեանը: Բայց կ'ըսեն թէ մօտէն տեսեր է զմարդիկ, և անոր համեմատ ալ նկարագրած:

Որչափ ալ այս նկատմամբ պակասաւոր սեւտուի Լաուոջֆուքոյի գրուածքը, սակայն քիչ մատենագիրք կան որ իրեն նման ուժով և զորաւոր ճշգրութիւն բանեցընեն իրենց մտածութիւնքը հաղորդելու համար. անանկ որ դժուարին է բառ մը վերցընել կամ աւելցընել՝ առանց իրեն գաղափարին և մտածութեանց ոյժը պակսեցընել տալու: Վրէթեր կ'ըսէր՝ Լաուոջֆուքոյի վրայ իր ունեցած համարումը ցուցընելու համար՝ թէ « Իր Յիշատակագիրները կը կարգացունին. իսկ Խորհրդածութիւնքը ամէնքը բերնուց սերտած են »: Սեւինիէ աիկինն ալ՝ անոր Առածներուն համար կը զրուցէր թէ « Մէջերնին հրաշալիներ կան, բայց սմբռնալով կը զրուցեմ թէ անանկներ ալ կան՝ զորս չեմ հասկընար »:

Նոյն Սեւինիէ աիկինը՝ անոր կենաց վերջի վայրկեաններուն ալ յիշատակութիւնը կ'ընէ. « Կը վախնամ, — ասանկ կը գրէր իր թուղթերուն մէկուն մէջ, — որ այս անգամ պիտի կորսընցընենք զԼաուոջֆուքոյ. ջերմը կը շարունակէ. երէկ ալ վերջին թոշակն ընդունեցաւ: Սակայն զարմանալի է իր վիճակը. խղճմտանքը շատ հանդիստ է. ահաւասիկ ինչ որ իրականն է. ամենևին այլալած ու տագնապի մէջ չէ... Հաւատա ինձի, դուստր իմ, որ ընդունայն տեղ բոլոր կենաց ընթացքին մէջ խորհրդածութիւն ըրած

չէ. իր կենաց վերջի վայրկեաններուն անանկ կերպով մը մօտեցաւ, որ կարծես թէ իրեն համար նոր ու կարգէ գուրս բան մը չէր»:

Սակայն աս անձը՝ որ այսպիսի հանդարտութեամբ կը մեռնէր, իր գրուածոցը մէջ կ'ըսէր. « Ոչ արեւուն և ոչ մահուան կրնանք ուղղակի նայիլ »: Այսպիսի հակասութիւններ՝ նոր չէն մեծ մատենագրաց վրայ. և գրուածքնին՝ ամէն անգամ իրենց բարուցն և սովորութեանց հայելին չէ: Բարոյախօսներէն ոմանք սրտով կը գրեն, ուրիշներն ալ հանձարով. առջիններն՝ ինչպէս Մօնթէները՝ իրենց անձին վրայ կ'ընեն քննութիւննին, և գրուածքներնուն մէջ՝ իրենց անձանց հաւատարիմ նկարագիրը կը յայտնեն. իսկ մեկալ նոնք՝ ինչպէս Լառոչֆուբոյ՝ ուրիշները կը քննեն, և այն քննութեանց արդիւնք է գրուածնին: Բայց կը գտնուին նաև այնպիսիք որ գրքերնուն մէջ իրենց նկարագիրն ընելով, ստուերաս խառն կը նկարեն զայն, ուղեւով աւելի իրենց գործոցը քան անձերնուն վրայ գարձընել ուրիշներուն սչքն ու մտագրութիւնը: Այսպիսի է այն սրալեզու մատենագիրն ու սիրելի բարոյախօսը՝ որուն վրայ կ'ուղենք իստիլ համառօտիւ:

Այս մատենագրին անունն է Յովհաննէս Լապրիւյէր, որ 'ի 1639 Տուրտան քաղաքը ծնած է, և Լուդովիկեան դարուն մատենագրաց մէջ ամենէն աւելի նուազ ծանօթ իր վարուց և կենաց հանգամանքներովը: Կենսագրաց իր վրայ տուած անդեկոլթիւններն քանի մը տողերու մէջ կրնան ամփոփուիլ. թէ առաջ Քաղղիոյ գանձապետութեան պաշտօնը վարած ըլլայ 'ի Փաէն, ուստի Պոսիւէ վինքը կանչէր է՝ մեծին Քոնսէի թոռանը՝ Լուդովիկոս Պուրպոնի պատմութիւն սորվեցընելու, և թէ բոլոր կեանքը այդ իշխանին քով անցուցեր է, և հոն կաթուածով մեռած 'ի 1696

մայիսի 10ին: Օլիվէ՛ Գաղղիոյ ճեմարանին պատմութիւնն յօրինելու համար՝ Լապրիւյերի կէնաց այլևայլ հանգամանքը ուզելով աւանդութենէ ժողովել, կը զրուցէ. « Ինձի նկարագրեցին զինքը՝ իբրև իմաստասէր մը, որ ուրիշ բան չէր փնտռէր՝ բայց հանգիստ կեանք անցընել իր բարեկամաց ու գրքերուն հետ, երկուքին մէջ ալ լաւ ընտրութիւն մը ընելով. ոչ փնտռելով և ոչ փախչելով ՚ի հաճոյից, միշտ հակամէտ յուրախութիւն, քաղաքավար իր կերպերուն մէջ և իմաստուն ՚ի խօսս, ամէն տեսակ՝ ինչուան հանձարեղ երևնալու փառասիրութենէն ալ վախնալով »: Այս համառօտ խօսքերուն մէջ յայտնապէս կ'երևնայ իր բարուց նկարագիրը. բայց կարծես թէ ինքն իսկ իր անձին նկարագիրը կ'ուզէ ընել գրուածոցը մէջ՝ երբ ուսումնական իմաստասիրի մը վրայ կը խօսի: Փանգատէէն ետքը այնպիսի անձանց վրայ՝ որ իրենց պաշտամամբ կամ ընկերութեան մէջ բանած դիրքով՝ դժուարամերձ կ'ուզէն ըլլալ, կը յաւելու.

« Ով ՚ի գործոց և ՚ի պաշտամանց անպարապ անձն, եթէ երբէք կարօտութիւն ունենաս իմ ծառայութեանս, եկու ՚ի սենեակ առանձնութեանս. իմաստասէրը գիւրամերձ է. երբէք պիտի չըսեմ որ ուրիշ օր մը դարձիր: Պիտի գանես զիս Պղատանի գրքերուն հետ, որ հոգւոյ հոգեկանութեանը և անոր ՚ի մարմնոյ ունեցած զանազանութեանը վրայ կը ճառեն. կամ գրիչը ձեռքս Երեւակին կամ Հրատին հեռաւորութիւնը չափելու, սքանչանալով Աստուծոյ մեծութեանը վրայ, և ջանալով՝ ճշմարտութեան ծանօթութեամբը ուղղել իմ մտքս և լաւագոյն ըլլալ: Մտիր. ամէն գոնէրը բաց են քու առջեւ. իմ նախասենեակս՝ ինձի սպասելով հոն ձանձրանալու համար եղած չէ. եկուր մինչև առ իս,

առանց առաջուց ազդելու: Արծաթէն ու ոսկիէն աւելի ազնուագոյն բան մը ինծի կը բերես: Խօսէ, ինչ կ'ուզես որ ընեմ քեզի համար: Եթէ հարկ է, թողում գրքերս, ուսումս, գրուածս, սկսած տողս ալ: Ինչ բարեբաստ ընդհատուածիւն ինծի համար, երբ քեզի օգուտ մը կրնամ ընել»:

Այսպիսի սրտի մը ու զգածմանց տէր էր Լապրիւէր. և իրեն թշնամեաց ըուծիւնն ալ նշան մըն է թէ վրան գէշ խօսելու նիւթ չէին գտներ: Իր անստգիւտ վարքովը՝ կրնար ամենէն աւելի լաւ կերպով, առանց կողմնասիրութեան և կրքի՝ իր դարուն ախտերն ու թերուծիւնները հրապարակել: Լառոշֆուքոյ ամէն կուսակցութեանց մէջ խառնուած, մանաւանդ թէ անոնց գլուխ և առաջնորդ, զմարդիկ իրիստ մօտէն կը նկատէր, որ և այն լաւ տեսնելու արգելք է. իսկ Փոր-Ռուալ յալի հռչականուն բարոյախօսը՝ Պետրոս Նիկոլ, շատ հեռուէն՝ իր վանական առանձնութենէն. Լապրիւէր ազնուատոհմ իշխանի մը քով պաշտամամբ մեծարուած, սրտի և ուսմանց մարդ, գիտցաւ ընկերութիւնը տեսնելու և քննելու համար պէտք եղած հեռաւորութենէն ընել իր դիտողութիւնները:

Անշուշտ Թէոփրաստոսի՝ Արիստոտելի աշակերտին Բարուց գիրքը թարգմանելու առթիւն էր որ Լապրիւէր ուզեց նաև իր դարուն բարուց նկարագիրն ընել, ինչպէս աթենացի իմաստասէրն՝ իր ժամանակակցաց: Անկէ աւելի գեղեցիկ օրինակ մըն ալ չէր կրնար գտնել նմանողութեան. մանաւանդ որ աթենացուց ու գաղղիացուց բարուցը մէջ ալ շատ հանդիտութիւն կար. ուստի և Լապրիւէր իր գրուածքը՝ Թէոփրաստոսի գրոց շարունակութիւն մը սեպելով, մէկ տեղ հրատարակեց:

Լապրիւյէր՝ բարոյախօսաց այն գաստկորգին կը վերաբերի՝ որ կը համարին թէ ամէն փիլիսոփայական վարդապետութեան վախճանը պիտի ըլլայ ուղղել վբարս, ընտրութիւն ընել ընդ բարին և ընդ չար, ու մարդկային բնութեան բարուց տկար ու ծիծաղական մասը հրատարակելով, բարին՝ ուղիղն ու գովութեան արժանաւորը չծածկել: Վերջապէս՝ զթերութիւնս և զբարեմասնութիւնս իրարու օժանդակ տանուլ յուզել զմարդիկ: Այս բարոյախօսք՝ որոց մէջ առաջին կրնանք սեպել զՄուլիէր և զԼապրիւյէր, չունին աւետարանի պաշտօնեայ ու Յիսուսի Քրիստոսի քահանայի մը խօսքերուն ոչ սկզբանց խստութիւնը և ոչ ալ խօսքի ծանրութիւնը: Բեմական ճարտարխօսութեամբ՝ մարդկային ազգի մէջ ծաւալած բարոյականը՝ շատ աւելի վրասեմ է ու բարձր. վասն զի աստուածային ուսումն մըն է. իսկ բարոյախօսաց աւանդած մարդկային ուսումը՝ թէպէտև չունենայ առջինին զօրաւոր զէնքերը, բայց աւելի զանազանեալ է: Յանուն Աստուծոյ խօսողը՝ մեծ նպատակ մը ունի, յիշեցնելիամ պահել զմարդիկ փրկութեան ճամբուն մէջ և առաջնորդել իրեն յերկինս. ախտից արմատը քանցելու գերագոյն ու նուիրական պաշտօնն ունի. ինչուան ՚ի սիրտ կ'ընդմտանէ՝ և առանց դադարելու կը հալածէ իր միակ ու անողոք թշնամին՝ զմեղս: Այսպէս զարթուցանել զհաւատս անհաւատին մտքին մէջ, աստուածապաշտութիւնը՝ անաստուածին հոգւոյն մէջ, առաքինութեանը՝ ախաւորին սրտին մէջ, — ահաւասիկ քահանային բարձր ու նուիրական պաշտօնը: Միծաղականն, անհանձարը, անհեթեթն՝ իր ասպարիզէն դուրս է. զանոնք բարոյախօսին կը թողու, իբրև անարժան աստուածային սէսց: Բարոյախօսը իր օգտին կը գործածէ զաւ

նոնք, բայց միանգամայն առանց հրաժարելու ՚ի կռուելոյ ընդ անաստուածութեան, անօրէնութեան և ախտից. որովհետև ուզիլ քարոյականն այնչափ անլուծանելի կերպով կապուած է կրօնից հետ՝ որ անկարելի է իրարմէ բաժնելը: Լապրիւէր ազէկ համոզուած էր թէ հաւատոց ամենէն աւելի հաստատուն խարխիւր առաքինութիւնն էր. ինքն էր որ Պուռաալուի մէկ քարոյը լսելէն ետքը կ'ազդակէր. « Քանի հաստատուն ու զորմանալի է մեր այս լսած ճառը: Կրօնից ամենէն աւելի էական կէտերն, ինչպէս առ Աստուած դառնալու զօրաւորագոյն պատճառներն՝ անոր մէջ ամփոփուած են. ինչ մեծ տպաւորութիւն ըրած պիտի ըլլայ ունկնդրաց սրաին ու մտքին մէջ: Ահաւասիկ ալ ինքզինքնին կը յանձնեն. յուզուած ու սրտերնին շարժած է թէոգորի (Պուրաալուի) այս քարոզին վրայ, որն որ վերջին անգամ տուածէն աւելի գեղեցկագոյն է »:

Լապրիւէր բաւական չէր սեպեր անհաւատութեան դէմ կռուող քարոզաց հանձարը գովելով. այլ կ'ուզէր անոնց հետեող ալ ըլլալ, և իր գրոց շատ էջերը՝ գրելթէ հաւասար բարձրութեան ելած են: Տես ինչ կերպով կը կռուի ազաբաժի (esprits forts) անձանց հետ՝ որ հեղնութեամբ այսպէս կոչուած են կ'ըսէ.

« Թէ հլուն և թէ տկարամիտը շուտով են թակայ են տպաւորութիւն ընդունելու. մէկը ազէկները կ'ընտրէ, իսկ միւսը գէշերը. այսինքն՝ առաջինը համոզեալ է ու հաւատարիմ, ուր երկրորդը յամառ ու ապականեալ: Ասանկով՝ հլուն կ'ընդունի ճշմարիտ կրօնքը, իսկ տկարամիտը կամ ամենեւին կրօնք չընդունիր և կամ սուտը կ'ընդունի. ուստի ազաբաժիտը, կամ ամենեւին կրօնք չունի, և կամ կրօնք մը կը ձեւայրնէ. ու

րեմն ազատամիտը՝ տկարամիտ մըն է : ... Կարգէ դուրս հետաքննութիւն մը ունիմ տեսնել այն-պիսի մարդ մը որ համոզեալ ըլլայ թէ յիրաւի Աստուած չկայ . գէթ ինծի զրուցեր այն անյաղ-թելի պատճառը՝ որով ինքը համոզուած է : Այն անկարելիութիւնը յորում կը գտնուիմ առ ՚ի ցուցանել թէ Աստուած չկայ , կը յայտնէ ինձ իր գոյութիւնը » :

Կեղծ ջերմեռանդը՝ Լապրիւէրի համար ան-աստուածին հաւատար է . « Սուա ջերմեռանդը , կ'ըսէ , կամ Աստուծոյ չհաւատար և կամ զԱս-տուած կ'արհամարհէ . աւելի գթութեամբ խօ-սինք վրան , և ըսենք թէ Աստուծոյ չհաւա-տար » :

Գեղեցիկ են իր գրոցը մէջ աղքատին ու հա-րուստին , թռչուններ ու թրթուր սիրողին ու այլ ուրիշ բնականէն առնուած նկարագիրներ : Թէոփրաստի նկարագիրներուն թարգմանու-թեանը ձեռք չգարկած՝ Պուալոյի խորհուրդ-հարցուցեր էր Լապրիւէր . իսկ նկարագիրքը՝ հրատարակելէն առաջ Մալզելոյի ցուցցած : Մալզելոյ իրեն պատասխան տուեր էր . « Ահա-ւասիկ գրուածք մը՝ որ թէ կարգացողներդ և թէ թշնամիքդ պիտի շատցնէ » : Շատ կարգացող ունենալը՝ տարակոյս չէր վերցնէր . բայց շատ ալ թշնամի ունենալը չէր կարծուէր . որովհետև հեղինակը երբէք գիտաւորութիւն ունեցած չէ զուրիչը նախատելու , կամ ուրիշի վրայ չարա-խօսելու կամ բամբաստելու համար գրիչը ձեռք առած . և կրնանք իրեն հաւատալ՝ ինչ որ գրո-ցը սկզբնաւորութեան մէջ կը զրուցէ . « Հասա-րակաց կը դարձնեմ ինծի փոխ տուածը . վասն զի իրմէ ընդուներ եմ այս գրուածքիս նիւթը . և արժան է որ նոյնը գլուխ հանելէն ետքը , և ճշ-մարտութենէ չօտարանալու համար ձեռքէս ե-

Generated on 2016-05-24 11:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

կած ամէն ջանքն ընելէն ետքը՝ նորէն իրեն դարձընեմ: Կրնայ հանգստեամբը նկատել այս նկարագիրը՝ զոր բնականին համեմատ ըրած եմ. և եթէ ցուցըցած պակասութիւններէս մէկ քանին ճանչնայ՝ ջանք ընէ ինքզինքն ուղղելու: Մտանագիր մը՝ միայն այս նպատակն արժան է որ ունենայ. և այն ատեն կրնայ յաջողութեան յոյս ունենալ»:

Սակայն Մալըզիոյի գուշակութիւնը ճշմարիտ ելաւ. վասն զի Լապրիւյերի ոչ միայն ընթերցողքը՝ այլ նաև թշնամիքը բազմութիւ եղան. բայց ընթերցողաց թիւը օր օրուան վրայ ա՛լ աւելի շատցաւ, և թշնամի՝ միայն անոնք մնացին որ իրենց պատիւ կը սեպեն ամէն հանճարոյ գէմ մաքառիլը: Իր կենդանութեանն ատեն՝ յաջողեցան ինչուան Գաղղիոյ ճեմարանէն ալ զինքը մերժել. ու Պոսիւէի, Լաֆոնթէնի, Ռասինի և Պուալլիի վրայ տալովն ու ստիպելով՝ միւսանդամ ընդունուեցաւ:

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ԹՈՄԱՍ ԳՈՌԵՆԷՅԼ, ԼԱՖՈՍ

Լուսավեպիս ԺԴԻ երկարատև թագաւորութիւնը՝ իր սկզբանը համաձայն չեղաւ: Իրենց հանճարովը աննման անձանց՝ երկրորդական անձինք յաջորդեցին. և այն բազմութիւ մատենագրաց մէջ, յորոց ոմանք մինչև այսօր իրենց արժանաւոր յարգն ունին, այնպիսի անձինք ալ խառնուած կը տեսնենք՝ որոնք իրենց չափաւորութեամբը կրնային վտանգի մէջ ձգել գաղղկական ազգին մատենագրութիւնը՝ եթէ արդէն հաստատուն հիման վրայ հաստատուած չըլլար: Ասանկ են Փրատոն՝ որ Փէրբ, Թամբլան և Հոէֆուրտ կոչուած ողբերգութեանց հեղինակ է. Գամբիսարոն՝ որ ժամանակակցացը առջև բաւական համբաւ և անուն ստացած է իր յորինած ողբերգութիւններովն. և եթէ ինքն չունենար ալ այն փառասիրութիւնը՝ զՌասին գերազանցած ըլլալու, սակայն իր Անտրոնիէ ողբերգու-

Թիւնը՝ Ռասինի Անդրամաքէէն աւելի յաջող ընդունելութիւն գտաւ: Անդրանիկէ՝ որ բիւզանդական ժամանակաց անուան ու բարուց տակ՝ Քաղղիոյ Եղիսարեթ գշխոյին ու Փիլիպպոս երկրորդի ու Տոն Գարլոսի աղէտալի անցքը կը ներկայացնէր, ինչուան հիմա ալ կրնար թատերաբեմին վրայ ելլելու արժանաւոր սեպուիլ, եթէ նիւթին ընտրութիւնը և կարգաւորութիւնը բաւական ըլլար առ այդ: Իժբաղգաբար՝ Քամբիստրոն՝ չէր կրնար զանոնք կենդանացնել գեղեցիկ ոճոյ գոյներովն, որ թատերական տեսարաններու հոգի են և կեանք: Չունենալով՝ ոչ բարուց զանազանութիւն և ոչ սրտաշարժ բանաստեղծութիւն, տեսարանին գեղեցիկ բարեկարգութիւնը՝ յորում ճարտար է հեղինակը, ալ աւելի զգալի կ'ընէ գործողութեան ակարութիւնը. նման գիշերային աստեղ՝ որ արևուն ճառագայթները՝ աժգոյն ու ցրտացած կ'անդրաձընէ, Քամբիստրոն ալ Ռասինի անդրադարձութիւն է, բայց տաքութիւն չունեցող ու աժգոյն անդրադարձութիւն մը: Իր բազմաթիւ ողբերգութիւններէն մէկը այսօր թատերաց վրայ չեներկայանար, ու Տրտաք ու Անդրանիկէ հազիւ կը կարդացուին՝ ի բանասիրաց, և գրեթէ հաւասար կը սեպուին Պուայէի Յարթի ողբերգութեանը, Տիւշէի Աբեաղաֆն, և ուրիշ քանի մը թատերական խաղերու, որոնք իրենց ժամանակին կրցան հաճոյ անցնել:

Այսչափ մասենաւորաց մէջ, որոց այսօր հազիւ անուանը կը յիշուի, երկու քերթողք ալ կային՝ որ առանց առջիններուն պահանջմունքն ունենալու, շատ աւելի հանճարով և ուսմամբ կը ջանային հետևող ըլլալ Գունէյլի և Ռասինի. և կը յաջողէին՝ թէպէտ և շատ ստորին՝ բայց պատուաւոր տեղ մը գրուել՝ թատերական արու-

Generated on 2016-05-24 11:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

էստին վեհագոյն վարժապետաց քով: Այս երկու անձինքն էին՝ Թոմաս Գոռնէյլ և Լաֆոս:

Մեծ անուն մը՝ ծանր ժառանգութիւն է: Կարծես թէ յետագայք բանի սեւ չսեպելով անոնց անուան հետ միացած փառաւոր յիշատակները, ալ աւելի խիստ կերպով կը վարուին այնպիսեաց հետ ու յանցանք կը սեպեն եթէ հանձարովը չկարենայ հաւասար բարձրանալ այն անուանի անձանց՝ որոնց անունը կը կրէ: Այսպիսի խիստ դասաստանի մը ենթակայ եղած կը սեննենք Սիբլ յորինող անուանի քերթողին եղբայրը: Վոլթէր կ'ըսէ իրեն համար. « Մեծ արգիւնք և ընդարձակածաւալ մասենական գիտութիւն ունեցող անձ մըն է. և եթէ ուզենանք 'ի բաց առնուլ զՌասին՝ որուն հետ անկարելի է մէկը բաղդատել, իր ժամանակաց մէջ միակ արժանաւոր անձ մըն էր եղբորմէն ետքը առաջին սեպուելու:... Կրասերը, կ'ըսէ դարձեալ Վոլթէր, անգրանկին հանձարոյն ոյժը և ընդարձակութիւնը չունէր. բայց իր լեզուն աւելի մաքուր կերպով կը խօսէր, թէպէտև աւելի տկար. և եթէ եղբայրը չունենար, շատ աւելի մեծ համբաւ կրնար ստանալ»: Պուալոյ աւելի խիստ լեզու մը բանեցուցեր էր անոր դէմ, երբ Արիանէ ողբերգութեան քանի մը տողերը լսելէն ետքը վրայ կը բերէր. « Ա՛հ, խեղճ Թոմաս, քու տողերդ՝ եղբորդ յորինածներուն հետ բաղդատուելով՝ յայանի կը ցուցնեն թէ Նորմանտիոյ կրասեր մըն ես »:

Ընթերցողք արգէն կը ճանչնան զՊետրոս Գոռնէյլ, ուստի Թոմասի վրայ խօսինք համառօտիւ: Իպրոցը եղած ասէն՝ լատին լեզուով ու տաղաչափութեամբ կատակերգութիւն մը յորինեց, զոր վարժարանին ուղղելը իր շարագրածէն աւելի նախամեծար սեպելով՝ զայն ձեւացնել

տուաւ տղոց ուսմանց պարզեւարաշխուժեան
առթովը: Փարիզ գալով, եղբօրը պէս սկսաւ
սպանիական կատակերգութեանց հետևողու-
թեան զբաղիլ. և ստացած յաջողութեամբը
խրախուսուած՝ չորս տարուան մէջ հինգ ողբեր-
գութիւն ներկայացրնել տուաւ. և են Տիմոթէոս,
Բերեմիէ, Կամոս, Իարեհ և Սաբիլիոն: Թոմաս
Գոռնէյլ՝ այս յօրինած ողբերգութեամբը քիչ
մը առեն իր եղբօրը նախանձորգ, ու ինչուան
յաղթող ալ սեպուեցաւ. Տիմոթէոս այնպիսի յա-
ջողութիւն մը ունեցաւ որ գրեթէ վեց ամիս
միակերպ թատեր վրայ հանդիսացաւ, և ինքն
Լուգովիկոս ԺԻ պատուեց իր ներկայութեամբը
Սարէի թատեր մէջ: Ետեւ էտև արուած ութ-
սուն ներկայացմունք՝ ոչ միայն հանդիսականքը
չյոգնեցուցին, այլ ալ աւելի բորբոքեցին իրենց
եռանդը. ինչուան որ դերասանք սախուռեցան
հանդիսա խնդրել. « Դուք, կ'ըսէին, չէք ձանձ-
րանար Տիմոթէոսը լսելն, բայց մենք ներկայացը-
նելն յոգնած ենք »: Սակայն Տիմոթէոս այսչափ
փառաց ու պատուոյ արժանաւորութիւն չունէր:

Անկէ ետքը ուրիշ վեց ողբերգութիւն ալ յօ-
րինեց Թոմաս. անոնցմէ մէկը, Կամոս, այնչափ
շարժեց հանդիսատեսաց հետաքննութիւնն, որ
թատրը կոխելով, ինչուան թատերաբեմն ալ
գրաւեցին. և տեսարանը հարկ եղաւ ՚ի կախ
թողուլ՝ նոյն խկ ժողովրդեան անոր ներկայ
գանուիլ ուղելու բուն եռանդեամբը: Վերջա-
պէս կրտսերն Գոռնէյլ, վասն զի այսպէս կը կո-
չուէր, յաղթեց երիցուն յօրինած ողբերգու-
թեանց թուովը. վասն զի քառասունուերկուքի
չափ թատերախաղ շարաբրեյ: Սակայն այնչափ
գրուածոց մէջ, որոնք ամէնքն ալ տեսարանի
վրայ յաջողութիւն ունեցան, հազիւ երեք միայն
մնացած են՝ ապագայից մտադրութեանն արժա-

նաւոր. և են երկու ողբերգութիւնք Արիանէ և Կոնս Էսէասի, և Խնջոյ Պէտրոսի կատակերգութիւնը, որն որ Մուլիէրի հետևողութիւն կամ ընդօրինակութիւն է՝ ռաանաւորի վրայ աւնուած:

Արիանէ ողբերգութիւնը Թոմասի գլուխ գործոցը կրնայ սեպուիլ. սակայն մասենագրական տեսութեամբ՝ եղբօրը երկասիրութեանցը հետ և ոչ իսկ Թերեւս արժանաւոր սեպուի յիշատակութեան: Հանգերձ այսու՝ զուրկ չէ իր մասնաւոր գեղեցկութիւններէն, մանաւանդ որ նիւթը ինքնին սրտաշարժ է. Արիանէ՝ ապաշնորհն Թեսէոսէ երեսի վրայ ձգուած է, որ զինքը մահունէ փրկեր էր, և բուրբուղին անձնանուէր անոր սիրոյն: Արիանէ իր յուսահատութեան ու ցաւոցը մէջ նուազ սփոփանք մը կարծելով գանեւ, Փեգրա իր քրոջը կը յայանէ իր վշակերը. և սակայն նա ինքն Փեգրա՝ անոր մասնիչը կ'ըլլայ: Խիստ սրտաշարժ լեզու և գրիչ բանեցուցած է Թոմաս՝ այն լքելոյն ցաւոց դառնութիւնն ու վշտերը բացատրելու համար. և անկարելի է չգորովիլ՝ անոր Փեգրայի հետ ըրած խօսակցութիւնները լսելով: Կ'աւանդեն թէ մեծն Գոռնէյլ՝ եղբօրը այս ողբերգութիւնը կարգալէն ետքը զրուցած ըլլայ. « Կը փափաքէի որ իմ յօրինածս ըլլար »:

Ռասին իր Պայազէր ողբերգութիւնն տեսարանի վրայ հանելով՝ երբ մեղադրութիւն լսեց որ ժամանակակից դէպք մը նիւթ առեր է իր ողբերգութեանը, ուղեց ինքզինքն արդարացընեւ ակզոյն հեռաւորութիւնը մէջ բերելով, որով կրնար ժամանակի մերձաւորութեան մեղադրանքը փոխարինուիլ: Թոմաս Գոռնէյլ բանի տեղ չսկսեց զայն, Էսէասի կոն կոչուած ողբերգութիւնն յօրինելով, թէ տեղեւաւր մերձաւոր և

Թէ ժամանակակից անձ մը նիւթ առնելով իր ողբերգութեանը: Սակայն եթէ ուզենանք մէկդի առնուլ անոր քանի մը գեղեցիկ իմաստները ու սողերը, կը զարմանանք թէ ինչպէս Փաղղիոյ Ճեմարանը ուզեց իրեն անդամակից առնուլ զԹոմաս. անշուշտ աւելի ուզելով մեծարանք գնել իր անուանին ու եղբօրը հանճարոյն:

Ողբերգութիւններէն զսա՛ այլեւայլ բանասիրական և լեզուագիտական երկասիրութեանց հեղինակ է Թոմաս, և անոնց սլաածառաւ ալ Արձանագրութեանց և Փեղարուեստից Ճեմարանին ալ անդամակից եղած: Գրելու գիւրութեամբը, որով յաճախ զեղծաւ, չգաղղեցաւ մատենագրելէն. աչքին լոյսը կորսնցընելէն ետքն ալ՝ ուրիշներու օգնականութեամբն՝ աշխատելէն չձանձրացաւ, ինչուան կենացը ութսուն և չորրորդ տարին՝ յորում հանգիպեցաւ մահը (1709, դեկտեմբերի ութին): Առանց փափաքելու, բայց առանց վախի կը սպասէր մահուան. վասն զի սակաւաթիւ կրնան սեպուիլ այն անձինքը որ իրեն հաւասար սատուեցին իրենց կեանքը անկեղծ բարեպաշտութեամբ, եւանդուն սիրով և քրիստոնէական աւսօրնութեամբ:

Անտոն Լաֆոս, որուն գրուածոց երախայրիքը զինքը թատերական քերթով մը ներկայացընելէն շատ հեռու էին, Փաղղիոյ Թագաւորին ի Փլորենտինա ունեցած պաշտօնէին քարտուղարն էր, երբ Անկրականաց (Apatiste) կոչուած Ճեմարանը՝ հետեւեալ խնդիրը գրաւոր մըցանաց նիւթ առաջարկեց. « Ո՞րն է գեղեցկագոյն աչքը. սենի եթէ կապոյտը »: Լաֆոս մասնաւոր ճառով մը՝ յորում ոչ հանճար և ոչ ոճոյ փափկութիւն կը պահախ՝ նախամեծար սեպեց այն աչքը՝ որ աւելի գորովով իրեն կը նայի. և սահմանուած մըցանակն ալ ինքն ընդունեցաւ:

էյի ու իր երկասիրութեանը վրայ քիչ ետքը պիտի խօսինք, և թէ ինչպէս այլևայլ գեղեցկութեանցը հետ ունի նաև քերթողական ու արուեստական թերութիւններ:

Լաֆոս ուղեց նոյն դէպքը գաղղիական թատերաց վրայ ալ հանդիսացընել, բայց զգուշանալով անգլիացի քերթողին թերութիւններէն: Նախ այն դիպուածին հնութեան կերպարանք մը սուտաւ, հռովմէական պատմութենէ առնուածի մը հետ յարմարցընելով. և փոխանակ Պետրոս, Եաֆֆիէր, Ռընոյ և Պէլլիտերա անուանց, Մանլիոս Կապիտոլինոս, Սերուիլիոս, Հուլաիլիոս և Վալերիա անուանքը դրաւ. բախտախնդիր Պետրոսի տեղ՝ Կապիտոլիոնի փրկիչ Մանլիոսը ներկայացընելով, աննշան Եաֆֆիէրի տեղ՝ զազնուատահմն Սերուիլիոս, Ռընոյ չարագործին՝ զանողոք տրիբունն Հուլաիլիոս, Փրիուլի ծերակուտին տեղ՝ զբզեչխն Վալերիոս, և փոխանակ անզօրն Պէլլիտերայ՝ զառաքինին Վալերիա: Սակայն որչափ ալ անուանքը փոփոխուած են, այլ պատմութեանց և գործողութեանց մէջ անգլիացի քերթողին բռնած ոճոյն և ընթացիցը կը հեռակի, սակայն անոր թատերական գեղեցիկ արդիւնքներէն ալ զրկելով իր ոճը. ասով՝ թատերական գործողութեան ուրուագիծը շտկած կ'ըլլայ, բայց գոյները ակարացընելով. ազնիւ և ընաիր նմանողութիւն մը, սակայն ցուրտ և արժգոյն կերպով, այնպիսի պատկերի մը՝ որուն պայծառութիւնն և եռանդուն ոճը՝ դիւրաւ կրնան արգարացընել ուրիշ թերութիւններն:

Մանլիոս՝ բզեչխ մը, հայրենեաց ըրած ծառայութեանցը փոխարէն՝ ծերակուտի կողմանէ արհամարհանք ու նախատինք տեսնելով, իրեն հետ կը միացընէ ժողովրդեան ու բանակին մէջ գանուող ամէն տժգոհ սրտերը, և իր նիւթած

դաւակցութիւնը Հռովմայ ազատութեան և ծեղրակուտի անդամոց սպանման՝ արգէն գործադրելու մօտեցած է : Մանչիոս հազիւ կրնայ ինքզինքը զօպել, և երբ իր մտերիմը Ալբին՝ խորհուրդ կուտայ աւելի խոհեմութիւն բանեցընել խօսքերուն մէջ, Մանչիոս իրեն կը պատասխանէ թէ որչափ աւելի ուզենայ կեղծաւորիլ՝ այնչափ կասկածելի կ'ընէ ինքզինքը .

« Յանգըզնութեամբ , ո՛վ Ալբին , ծածկիմ յաջաց ես նոցա » :

Մանչիոսի բարեկամն է Սերուիլիոս , որ յափըչ տակեր ու հարանայուցեր է իրեն Վալերիոս բըդէշինն գուսորը . Սերուիլիոս և Վալերիա՝ Մանչիոսի տանը մէջ ապաստարան գտած են հայրական վրէժինդրութենէ խալըսելու . և երբ արհամարհուած հայրը կուգայ գանգատելու , Մանչիոսի պատասխաններէն կը տեսնէ հաւասար եռանդով լեցուած՝ թէ իր բարեկամին շահը և թէ ժողովրդեան դատը պաշտպանելու : Այն տանն Վալերիոս կը դառնայ առ Սերուիլիոս , և կասկածելով որ բարեկամութեամբը հաղորդ ըլլայ նաև Մանչիոսի խորհրդոցը , կ'առաջարկէ որ կամ Մանչիոսի բարեկամութենէն ետ կենայ և կամ աղջիկը իրեն դարձընէ . « Միայն այդ գնով , կ'ըսէ , կրնաս իմ բարկութիւնս իջեցընել » : Որուն պատասխան կուտայ Սերուիլիոս . « Եթէ քու նուէրդ՝ կրնար վայրկեան մը յաղթել ինձի , այս սուրս զիս դիտապաստ կը ձգէր քու առջեւ » : Այսչափ մեծ ու անբակ է Սերուիլիոսի բարեկամութիւնը ընդ Մանչիոսի :

Ի՞նչ կերպով պիտի վարձատրուի իր այս անձնանուիրութիւնը : — Մանչիոս կուգայ իրեն իմացընելու թէ զինքը աքսորելու հրամանն արգէն արուած է , և այն շնորհուած կեսնքը ալ աւելի դառնաղէտ ընելու համար՝ իր ունեցածը

չունեցածը պիտի յափշտակեն, տուն տեղ՝ բնա-
կութիւնն ամէնն ալ կատաղի զինուորաց անյա-
գութեանը աւար պիտի ըլլայ: Ի՞նչ պիտի ընէ
Սերուիլիոս: Արդեօք միայն իր սիրելի ամուսնոյն
վիճակին վրայ արցունք չափելով գո՞հ ըլլայ, թէ
առիթ փնտռէ այնպիսի անգութ հօր մը գէժ
վրէժխնդիր ըլլալու: Մանլիոս կը աեանէ անոր
յուսահատութիւնը. և չեղեգեւիր իրեն վստա-
հանալու՝ թէ իր կարծածէն և յուսացածէն շատ
աւելի մօտ ու ապահով է վրէժխնդրութիւնն.
կը յայտնէ դաւակցութիւնը, որուն նախատե-
սած սրտի մը ամէն եռանդեամբը կ'ընկերանայ
Սերուիլիոս: Այն միջոցին վրայ կը հասնի Հոու-
տիլիոս, որ Մանլիոսի առաջնորդ կեցած դաւա-
ճանութեան հոգին է: Կը զարմանայ որ Մանլիոս
ամէն դաղանիք յայտներ է բղէջին փեսային.
բայց անիկայ վստահ է իր բարեկամին վրայ. որ
ահաւոր երգմամբք ալ կը խոստանայ, զՎալերիա
գրաւ զնելով իր հաւատարմութեանը: Սակայն
Վալերիա կը գուշակէ թէ իր ամուսինը վրէժխն-
դրութեան մը խորհուրդ կ'երկնէ. կը աեանէ որ
զէնք կը ստանին Մանլիոսի տունը. և իր արցունքու
վրնու ազաչանքներով Սերուիլիոսի բերնէն կ'առ-
նու այն ահաւոր դաւաճանութեան գաղտնիքը:
Հոուտիլիոս՝ որ Սերուիլիոսի սրտին տագնապը
կը նկատէ, կ'ուզէ սրամահ սպաննել զինքը. բայց
Սերուիլիոս Մանլիոսի բարեկամութեամբը կ'ա-
զատի մահուընէ, ու նոյն մտերմութիւնը և ոչ
խոկ վրան կասկածի երթալու կը հանգուրժէ:
Սակայն նոյն միջոցին Վալերիա կը յայտնէ հօրը
նիւթուած դաւաճանութիւնը, այն պայմանաւ
որ դաւակցաց կենացը խնայուի. Հոուտիլիոս կը
գրէ Մանլիոսի դաւաճանութեան յայտնուիլը.
և Մանլիոս՝ Հոուտիլիոսի թուղթը ձեռքը, կու-
գայ կը գտնէ իր նենգաւոր բարեկամը. կը հար-

Generated on 2016-05-24 11:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ցընէ իրեն թէ Հուռտիլիոսի գիրը կը ճանչնայ, և երբ անիկայ ստորասաբար կը պատասխանէ, « Առ կարգս » կ'ըսէ: Սերուիլիոսի երեսին դոյնը կը նետէ. չունի ուրիշ պատասխան, չքմեղանք կը պակսին իր բերնին մէջ. կ'իյնայ բարեկամին ոտքը, և ուրիշ բան չհնդրեր՝ բայց զմահ: Մանլիոս և ոչ իսկ անոր բերնին խոստովանութեանը կ'ուզէ հաւատք ընծայել. չիկրնար ենթադրել որ այնչափ մոռցուած ըլլայ սիրելոյն սրտին մէջ՝ որ ինչուան զինքն մատնել համարձակի: Բայց Սերուիլիոս իր յանցանքը խոստովանելով, « Զարկ զիս, կ'ըսէ, զարկ ու սպաննէ. երջանիկ պիտի սեպեմ ինքզինքս՝ եթէ այդ մահը քու ձեռքէդ ինծի հասնի. և այն մատնութիւնը՝ որ հայրենիքս փրկեց, փրկած է նաև քու պատիւդ ու կեանքդ »: Կը հարցընէ Մանլիոս.

— « Դու պիտի փրկէս իմ կեանքս ».

— Այո, ու նաև բարեկամացդ կեանքը. ծերակոյտը յանձն առած է անոնց թողութիւն տալ. անոնց օրերը ապահովուած են »:

Սակայն Մանլիոսի համար ատելի է կեանքը. ատելի՛ որպէս զի մէյմըն ալ չտեսնէ իր հայրենեաց աղէտքը, և կրկին ատելի՛ որ այնպիսի հաւատադրուժ բարեկամի մը յանցանքին ու միջնորդութեան արդիւնք է: Զուգեր ալ անոր պարտաւոր արեամբը շաղախել իր սուրը. կ'ուզէ որ մասնաժամ բարեկամին մահը տեսնէ ու ինքը կենդանի մնայ. « Խղճիդ տագնապներուն, կ'ըսէ, կը ձգեմ իմ վրէժխնդրութեանս հոգը »:

Լաֆոս և Օթուէյ տարբեր անուններով՝ բայց գրեթէ մի և նոյն տեսարանը կ'ընծայեն: Սակայն ազգի և դաղափարաց զանազանութիւնը՝ հարկաւ պիտի ունենար իր ազգեցութիւնը. և եթէ մէկուն քով կը գտնենք աւելի արուեստ, միւսին քով հանձարը աւելի բարձր ու գիւտերը նոր են:

Ը.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՌԸՆԵԱՐ, ՏԱՆՔՈՒՐ

Եղերերգակ տեսարանէն՝ եթէ կատակերգականին անցնինք, ինչպէս հոն՝ ասանկ ալ հոս կը տեսնենք որ հանճարոյ ժառանգութիւնը քաղողն ալ՝ արժան է որ հանճարն ըլլայ. անանկ որ երբ Պետրոս Գոռնէյլի, Ռասինի ու Լաֆոսի ու թ. Գոռնէյլի մէջ ելած մատենագրական խրտիրը կը նկատենք, Մոլիէրի ու Ռընեարի մէջ շատ աւելի մերձաւորութիւն կը գտնենք, և կը խոստովանինք թէ այս վերջինս՝ իր հանճարովը աննշան մատենագիր մը չէ:

Ռընեարէն աւաջ ու Մոլիէրի նախանձորդ ուրիշ քանի մը կատակերգակ քերթողներ ունեցան Գաղղիացիք, բայց հազիւ անուներն կը յիշատակուի. և են Պարոն, որ գերասան ալ էր, Պրուէս և այլք որոնց վրայ խօսելն ալ չարժեր: Անցնինք Ռընեարի:

Ժան-Ֆրանսուա Ռընեար՝ Մոլիէրի պէս վաճառականի մը զաւակ էր, բայց հարուստ վաճա.

ուսկանի մը, որ մեռնելու ասենը իրեն քառասուն հազար սկուծ ժառանգութիւն ձգեց ու ընտիր դաստիարակութիւն մը: Քսանտարուան հասակին աէր ըլլալով իր հարստութեանն, աւելի խաղի քան թէ գեղարուեստից սիրովը վառուած՝ դէպ'ի Ռատլիա ճանապարհորդութիւն մը ընելով, անկէ ոչ ձեռագիրք և ոչ արձաններ բերաւ, այլ տասն հազար սկուծ, զոր իր ճարտարութեամբ կամ բաղգով աւելցուց հայրենական ժառանգութեան վրայ: Այս յաջողութեամբ սիրտ սուած՝ քիչ ասենէն նորէն Ռատլիա դարձաւ. ու Պոլոնիա քաղաքին մէջ բարեկամութիւն ընելով Փրովանսալ էրիկ ու կնկան մը հետ, համոզեց զիրենք որ հետը Քաղղիա դառնան: Զիվիթավէքքիա քաղաքէն անգլիացի նաւ մը մտան որ թուրն կ'երթար. բայց Նիցցայի դիմաց երկու ամբիկեցի հուղկահար նաւերէ բռնուելով, թէ նաւուն և թէ ճանապարհորդաց տիրեցին, ու զիրենք Ալճերի տարին: Հոն Ռընեար հազար հինգ հարիւր լիրայի, իսկ Փրովանսալ կինը՝ զոր Էլվիր կը կոչէ, միայն հազարով գնուեցան Ահմէա թաւլէմ անունով անձէ մը, որ զիրենք շուսով 'ի Պոլիս տարաւ. իսկ Էլվիրի ամուսինն ալ ուրիշէ մը 'ի խորս Ափրիկէի: Ռընեար՝ գաղղիական խոհանոցի ամէն արուեստները իր տիրոջը սորվեցընելով, շատ սիրելի եղաւ իրեն. ու երկու տարիէն ետքը տասուերկու հազար լիրա փրկանք վճարելով թէ իրեն և թէ Էլվիրի համար, ազատութիւննին ձեռք ձգելով դարձան 'ի Քաղղիա. ուր լսելով թէ Էլվիրի ամուսինը մեռած է գերութեան մէջ, որոշեց զինքն իրեն հարս առնուլ: Հանգիսին օրն էր ու ամէն պատրաստութիւն ատենուած՝ երբ գերեհան կոչուած կրօնաւորներէն մէկը՝ Էլվիրի ամուսինը գերութենէ խաղըսելով բերաւ 'ի Քաղղիա: Ռընեար յուսահա-

տուժեանը ուրիշ դարման մը չգտնելով՝ առաւ ձեռքը ճանապարհորդի դաւազանը ու քալեց 'ի Ֆիանարա, Հոլանտա, Տանիմարք, Սուետա ու Լափոնիա. ու այն ատեն միայն կանկ առաւ՝ երբ հողը ոտքին տակ պակսեցաւ. ինչպէս ինքն ալ լատիններէն չորս սող արձանագրուիլը կը հասկըցընէ, զոր 1681ին Մետավարա լերան ժայռերուն վրայ փորեց. « Ծնունդք Քաղղիոյ, տեսանք զԱփրիկէ. Գանգեսի ջրէն խմեցինք, և բոլոր Եւրոպա քալեցինք: Տամաքի ու ծովու վրայ այլևայլ փորձանքներ կրելէն ետքը՝ վերջապէս դագրեցանք այս տեղը, ուր հողը մեր ոտքին տակ պակսեցաւ »:

Փարիզ դառնալէն ետքը ետեւէ եղաւ Ռընեար իր սիրոյն և ճանապարհորդութեանց պատմութիւնը շարագրել. առջինը՝ Փրովանսալ կոչուած պզտի բոմանի մը նիւթ ըրաւ, զոր չկրցաւ գլխաւորել. և իր մահուանէն ետքը տպագրութեամբ հրատարակուեցաւ: Իր ճանապարհորդութիւններն աւելի հետաքննական են, որովհետև հիւսիսային սառնապատ գաւառաց ու Լափոնիոյ վրայ՝ ինչուան իր ժամանակներն դեռ անծանօթ տեղեկութիւններ կուտայ:

Երեսուն տարուան էր Ռընեար երբ սկսաւ թատերական երկասիրութեանց ձեռք զարնել: Այն ատեններն Փարիզի մէջ թատր մը կար՝ որ մասնաւոր արտունութիւն ունէր. խաղացողաց խումբ մը՝ ոմանք գաղղիացի և այլք իտալացիք, զաւեշտներ կը ձեւացընէին՝ որոնց յօրինուածքը իտալական ախորժակով էր, իսկ բարքն ու սովորութիւնները գաղղիական. լեզունին ալ մերթ գաղղիարէն էր և մերթ իտալերէն. անձինքն ալ գրեթէ միշտ նոյնք էին, ինչպէս Փոլիշինէլ, Արլըքէն, Կասսանար, Լելիոյ, և այլն: Հոն ժողովուող հանգիսականաց վախճանը ծիծաղլլն ու զուարճա-

նալ ըլլալով, քան թէ ուղղուիլ, հեղինակներէն չէին պահանջեր ոչ բարոյական գաղափարներ, ոչ թատերական մտածութիւններ, ոչ կանոնաւոր արարուածք և ոչ ալ բնական խօսակցութիւններ. այլ ինչ որ վերէնք՝ ի ծաղր շարժելու կրնար առիթ ու պատճառ ըլլալ՝ անհետեւ պատկերներ (caricature), ձեւեր, տեսարաններ ու խօսակցութեան կերպեր և ոճեր:

Այս թատեր վրայ Ռընեար փորձեց ու ընծայեց իր հանճարոյն առջի ճաշակքը, և որոնք ընտիր երախայրիք սեպուեցան. մանաւանդ որ գլխաւորաւ կրնային յուսացուիլ այնպիսի սնձէ մը որ երկար ճանապարհորդութեանցը պատճառաւ՝ քաղաքացւոց բարքը քննելէն և ստորագրելու վարժութենէն զուրկ պէտք էր սեպուեր: Սակայն իր հարստութեամբն և ընկերութեան մէջ ունեցած դիրքովը յաջողեցաւ քիչ առենի մէջ ճանչնալ իր ժամանակաց ամբողջ թերութիւնները. և որովհետև ուրիշ շատերուն պէս կարօտ չէր իր գրիչը ապրուստին համար շարժելու, ուստի ինքզինքը թատերական երկասիրութեանց տուաւ՝ պարզապէս զուարճանալու և զուարճացընելու համար. և հաստատուն կերպով որոշած էր մտքին մէջ՝ այն վայրկենին ձեռքը քաշել, երբ իրեն պզտի վշտի կամ տաղտկութեան մը առիթ ըլլայ այն արուեստը: Ասանկ ալ չունէր փառասիրութեան կամ պահանջանաց նպատակ մը երբ Գաղղիական կատակերգութիւն կոչուած թատեր համար՝ իր Յայգահանդէս (Sérenade) և Ի դուր է յոյսդ (Attendez-moi sous l'orme) կատակերգութիւններն յօրինեց: Այս երկու գրուածքին մէջ ալ՝ իտալական թատեր սովորական ձեւերը կ'երեւնան, որուն թերեւս հեղինակը առաջուց սահմանած էր: Գործողութիւնք այնչափ ճշմարտանման չէն, բայց խօսակ-

ցութիւնները զորաւոր են և կենդանի, և անշուշտ այս յատկութեանց համար է որ երկար ատեն թատերաց վրայ հանդիսանալու պատիւն ունեցան, թէպէտև անոնց մէջ գեռ անկարելի էր ճանչնալ Մոլիէրի աչակերտը:

Որնեարի յօրինած ընտիր կատակերգութեանցը մէջ առաջին կը սեպուի Խաղաճու (le Joueur) կոչուածը. և որ ինչուան հիմա դեռ թատերաց վրայ կը հանդիսանայ: Բայց եթէ ուզենանք բաղդատել զայն Մոլիէրի Մարգարէաց, Իմաստուն Խնայ, Աղծաւոր կամ Թարխիւֆ կատակերգութեանց հետ՝ կը տեսնենք թէ որչափ իրարմէ հեռու կը մնան այս երկու անձինքը՝ իրենց հանձարոյն զանազանութեանը պատճառաւ: Վալէրիոս՝ խաղի ետևէ զակատեսալ անձ մը՝ Անժէլիք անունով օրիորդի մը վրայ սէր կը ձգէ, որն որ յանձնառու կ'ըլլայ իր ձեռքին հետ նաև բաղդն ալ անոր տալ, միայն պայման մը առաջարկելով որ խաղէն ետ կենայ: Վալէրիոս որ իր ամէն ունեցածը կորսնցուցած է՝ երդմամբ կը խոստանայ իրեն, ու ՚ի հաւաստիս իր սիրոյն՝ օրիորդին ականակապ կենդանագիրը կ'ընդունի: Սակայն խոստմանը վրայ չկարենալով կենալ, քիչ ատենէն այն կենդանագիրը գրաւի կը դնէ վաչխառուի մը քով, և որ անդգուշութեամբ կը ցուցնէ զայն Անժէլիքի: Օրիորդը իրաւամբք զայրացած իր սիրելուն բռնած այս ընթացքին համար, կ'արհամարհէ զինքն և ուրիշի մը կը հարսնանայ:

Այս կատակերգութեան Մոլիէրի յօրինածներէն ետքը նախապատիւ սեպուելուն՝ գլխաւոր պատճառը գլխաւոր անձին՝ խաղամոլին, և մանաւանդ իր Հեկտոր ծառային տուած բարքին համար է: Վալէրիոս այնպիսի երիտասարդ մըն է որ խաղալու հաճոյից համար կը խաղայ. այն յիմարներուն մէկն է որ կը կար-

Ժեն թէ վաստրկելու հաճոյքէն զատ՝ գլխաւոր հաճոյք մըն է նաև կորսնցընելը: Ստակը իրեն աչքին նպատակ մը չէ, այլ միջոց ևեթ. ուրիշ բանի համար չսիրեր զարծաթ՝ բայց զի կարևոր է խաղալու համար. բոլոր աշխարհիս գանձն ալ իրենն ըլլայ՝ անոնց ուրիշ կիրառութիւնը չգիտեր, բայց խաղի թղթով մը վտանգի գնել զայն. ուստի և առանց դժուարութեան և դեղակելու՝ սիրելոյն պատկերը պրակի կը գնէ, իր բուն խաղասիրութեան կիրքը յապեցընելու համար: Առջի բերանը բաղձը իրեն յաջող է. կը սկսի վաստրկիլ. այն ուրախութեան մէջ կը մոռնայ ամէն բան, և ինչ որ վայրկեան մը առաջ իրեն փափաքելի կ'երևնար՝ կ'ին, որդիք, ընտանիք, կը սկսին դառնանալ. իր ուզածն ու փնտռածը միայն խաղն ու ազատութիւնն է: Բայց մեկէնիմէկ բաղձը երեսը կը փոխէ. յաջողութեան՝ ձախորդութիւն կը յաջորդէ. և ասոր մէջ խիստ գեղեցիկ յաջողած է Ռընեար, ստորագրելով խաղացողին յուսահատութիւնն, ցաւն ու վիշտը, ու առանց կատակերգութեան սահմանէն դուրս ելլելու՝ ողբերգական տեսարան մը տալով: Անշուշտ այս գեղեցիկ տեսարանը կարգալէն ետքն է որ Վոլթէր գրեց այս դատաստանը թէ « Ով որ Ռընեարի գրուածոց չհաւնիր, Մոլիերի վրայ զարմանալու արժանի չէ »:

Խաղամոլին յաջողութենէն տարի մը ետքը Ռընեար շարագրեց Անճապի (Distract) կատակերգութիւնը, որ առջի բերան ընդունելութիւն չգտաւ. բայց ետքը երկար ատեն թասեր վրայ հանդիսանալու պատիւն ունեցաւ, զուարթ ու ճոյն և գիւտերուն համար:

Ի՞նչ է անմտադրութիւնը: Լապրիւյէր որ իր նկարագրաց սկզբնագիրը յաճախ արքունեաց մէջ գտնուող անձանց վրայէն կ'առնուր, կ'ա-

Generated on 2016-05-24 11:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ւանդեն թէ Պրանքասի գուքսը ուզած ըլլայ ստորագրել իր Մենալքասին մէջ: Հանձարեզ մարդիկ ալ անմտադրութիւն կրնան ունենալ, ինչպէս Լաֆոնթենի համար կ'ըսեն թէ յաճախ մտքովը իր առականերովը զբաղած՝ կարևոր մտադրութենէն կը պակսէր իր գործերուն կամ խօսիցը մէջ. այլ բնութեամբ անմտադիր կամ վերացեալ մարդու մտաց ապշութիւններն, մոռացկոտութիւնը, իրարու անյարմար գործերն ու խօսքերը ուզած է քերթողը ստորագրել: Գլխաւոր անձը՝ կամ Անմտադիրը Լէանար կոչուած է, որուն բարուց հանգամանքը ասանկ կը նկարագրէ իր Գառլէն ծառայն. « Զարմանալի ու իր տեսակին մէջ սակաւագիւտ մարդ մըն է, կ'ըսէ: Ընդունայն բաներ կ'երազէ, ու յաճախ մտքովը կը մոլորի. կը փնտռէ, կը գտնէ, կը նայի առանց տեսնելու: Երբ իրեն հետ ճերմակի վրայ կը խօսիս, ինք սեւ կը հասկընայ. չէ, կ'ըսէ, այս ըսելու տեղ. կնկան պարն կ'ըսէ, ու պարտնին փխիւն. շատ անգամ մէկը մէկալին հետ կը շփոթէ. կ'երթայ, առանց իրեն իսկ գիտնալուն թէ ո՛ւր կ'երթայ. ինծի կ'ըսեն թէ անմտադիր է, բայց ինծի կ'երեւնայ թէ յիմար է: Սակայն միւս կողմանէ ալ՝ շատ աղէկ անձ մըն է. պարտուցը մէջ ճիշդ, ընտիր բարեկամ, վեհանձն, քաղցր ու անկեղծ բարքով: Խելացի է և անմիտ. ահաւասիկ երկու խօսքով իր ճիշդ նկարագիրը »:

Այսպիսի անձի մը վրայ յօրինած է Ռընեար իր կատակերգութիւնը. և եթէ չէ կրցեր յաջողիլ՝ արուեստին պահանջած ամէն կոտարելութեանցը մէջ, սակայն տարակոյս չկայ որ շատ ծիծաղաշարժ արարուած մը յօրինէր է: Ասով անշուշտ ինքն իր վախճանին հասած կ'ենթադրուի, որ գլխաւորապէս իրեն ունկնդրացը զուարճութիւնը կը փնտռէր:

Եթե նկատենք որ դարուն վիպասանական
 բովանդակությունն վրայ խօսած առեմնիս՝ առեմնիք թէ
 որչափ տարօրինակ է հին անուանց և նոր բարուց
 իրարու հետ խառնուրդը. որչափ առեմնի անառիկ
 պիտի երեւնայ Ռընեարի մտածութիւնը՝ թա-
 տերական տեսարանին վրայ ներկայացնելով
 հնութեան անձինքը, առանց առաջ իրենց ոչ
 այն բնաւորութիւնը և ոչ ալ լեզուն՝ զոր արժան
 էր որ ունենային: Յունական ամենեւին կերպա-
 րանք մը չունի իր Դեմոկրիտ կոչուած կատակեր-
 գութիւնը, յորում ամէն բան ծաղր ընող իմաս-
 տասէրը՝ գլխաւոր անձ մը նկարագրուած է և
 հովուութեան մը սիրով մոլեալ: Պատմութեան
 գիտենք թէ Դեմոկրիտ՝ հասարակապետութեան
 ժամանակ կ'ապրէր. բայց այս պատմական ստու-
 գութիւնը արգելք չըլլար Ռընեարի՝ աթենացոց
 Ագէնոր թագաւորին արքունեաց մէջ մտցնել
 զինքը, իրեն թէ խորհրդականն և թէ նախան-
 ձորդ ընելով: Սակայն այս ժամանակագրական
 սխալը ներքի կ'ըլլայ՝ եթէ արարուածը կատա-
 կերգութեան արժանի դէպքեր և խօսքեր բո-
 վանդակէ, ուր դժուարին է ընդհակառակն Դե-
 մոկրիտէն առեմնի տաղակալի իմաստակ մը գտնել և
 ոչ ալ միամիտ քան զԱգէնոր: Բոլոր կատակերգու-
 թեան աշխոյժն ու գեղեցկութիւնը՝ երկու: ա-
 մուսնաց՝ Դեմոկրիտի ծառային Ստրաբոնի, և
 Իսմենէ իշխանութեան տղախին Ալեանթեայ՝ ի-
 րարու հանդիպել և զիրար գտնելուն մէջ է քը-
 սան տարուան բաժանմանէ ետքը: Առանց զի-
 րար ճանչնալու՝ կը սկսին մէկգմէկ սիրել. բայց
 երբ զիրար կը ճանչնան՝ սիրոյ քաղցրութեան կը
 յաջորդեն նախատանաց ու արհամարհական
 խօսքեր:

Խօսքերնիս չենք ուզեր յերկարել Մենեմես
 (Ménechmes) վրայ, որուն բոլոր կնճիւղը երկու

երկուորեակ եղբարց նմանութեանը մէջ է: Ռը նեարէն առաջ Պլաւսոս և Մոլիէր՝ երկու անձանց իրարու հետ ունեցած նմանութենէն առաջ գալիք ամէն ծիծաղաշարժ գիպուածոց կամ շփոթութեանց բովբը սպառեր էին: Ռընեար՝ անոնց հետևելով՝ ոչ ճարտար և ոչ ալ յաջողակ երեցաւ: Նոյն իսկ նմանողութիւնն հանճարոյ գործ է, որ նմանելու ատենն ալ գիտէ ստեղծել: Այս կատակերգութիւնն արդէն ծանօթ է մերազնեայց՝ ազգային կերպարանքի, ոգւոյ և բարուց պատմութեանով զարդարուած. յորում քան զսկզբնագիր գաղղիացի քերթողն՝ շատ աւելի յաջողած կը գտնենք իրեն նմանողը¹:

Օր մը եկան Ռընեարի պատմելու թէ հիւանդ ու ծեր ագահ մը՝ անզգայութեան մէջ իյնելով, իր եղբորորդին զանիկայ մեռած կարծելով, իր հօրեղբորը զգեստները հագցընելով՝ իրեն ուղածին պէս կտակ մը շինել կուտայ: Այս դէպքին մէջ Ռընեար կատակերգութեան նիւթ մը գտաւ՝ որուն զուարթ ու ծիծաղաշարժ ոճը, նիւթոյն անբարոյականութիւնը ներելի կ'ընէ: Ասիկայ ալ արդէն ծանօթ է մերազնեայց՝ Հրիֆափաբ աննուամբ. քերթողն ալ նոյն անուամբ (Legataire) կոչած է այս արարուածը:

Բոլոր կեանքը զայլս զուարճացընելու նուիրող զուարթ քերթողը՝ խիստ խեղճ վախճան մը ունեցաւ: Իր 'ի Արիլլոն ամարանոցը գնացած, որսով ու կերուխուժով կը զբօսնուր իր բարեկամացը հետ: Օր մը անհանգստութիւն իմացաւ, և փոխանակ բժիշկ մը կանչելու, գեղացի մը բերել տուաւ՝ որուն հետ ընդհանրապէս կը խորհրդակցէր՝ երբ իր ախոռին մէջի կենդանիներէն մէկը հիւանդանար: Քեղացին այնպիսի դեղ

1 Երիտորէի, Բազմավէպ:

Generated on 2016-05-24 11:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

մը տուաւ՝ որ երկու ժամէն ետքը խղճուեցաւ շնչարգելութենէ: Ռընեարի և Մոլիերի օրինակը կը ցուցնէ թէ կատակերգակ քերթողք լաւ կ'ընեն չարհամարհել զբժիշկս և զբժշկութիւն, բայց միայն իրենց գրուածոց մէջ:

Բանասէր քննադասներէն շատը՝ գաղղիացի կատակերգակ քերթողաց մէջ երկրորդ կը սեպեն զՌընեար՝ Մոլիերէն ետքը. սակայն այլք՝ իրմէ շատ վեր կը համարին զԼըսսօ: Մենք այս մեծ մատենագրին վրայ չխօսած՝ որ մասնաւոր և առանձին քննութեան կը կարօտի, ուրիշ անուն մըն ալ արժան է որ մէջ բերենք, զՏանքուր:

Տլորան Գարթոն Տանքուր՝ որ Մոլիերի պէս կատակերգակ ու հեղինակ էր կատակերգութեանց, Ֆոնթէնըպլոյ ծնած էր (1661) ազնուական ու արքունեաց հետ յաճախ վերաբերութիւն ունեցող ընտանեաց զաւակ. որ յիսուսեանց վարժարանին մէջ իր ուսմանց ընթացքը գովութեամբ կատարելով, իրաւաբանական ասպարէզը մտաւ: Բնական ճարտարխօսութեամբը՝ ատենականին մէջ նշանաւոր ըլլալու մեծ յոյսեր կուտար վրան. բայց Լաթորիլիէր կատակերգակին դատերը վրայ սէր ձգելով, ամուսնացաւ հետը, և որովհետև ծնողքն ընդդիմացան, անոնց հակառակելու համար՝ փաստաբանութիւնը ձգեց ու թատերց տալով ինքզինքը, քսանըհինգ տարուան հասակին՝ թատերաբեմին վրայ հանդիսացաւ: Իրաւագիտական ուսմունքը բոլորովին անօգուտ չեղան Տանքուրի, և առջի բերան ստացած յաջողութեամբքը խրախուսելով, ալ չուզեց թողուլ թատերաբեմը՝ որուն գրեթէ երեսուն տարի հոգին եղաւ:

Ինչպէս դերասանական՝ ասանկ ալ թատերգակ արուեստին երախայրիքը յաջողակ եղան

Տանքուրի համար: Իր յօրինած առաջին թատրերգութիւններն եղան՝ Նոպար Բարեբարոյ (Le Notaire obligé) և Աղէփ խաղամուկանայ (Desolation des joueuses) որ Լանսէնէ խաղին արքունի հրամանաւ արգելուելուն վրայ յօրինած է: Տանքուր անոնցմով գոհ չէրաւ. ու 1687ին շարագրած Նորասէր սպէփ (Le chevalier à la mode) կատակերգութիւնը շատերուն սրտին մէջ յոյս արթնցուց թէ բարուց կատակերգութիւնը իր փառաց նախկին փայլը պիտի ստանար գաղղիական թատերաց վրայ:

Մոլիէր իրմէ շատ առաջ հասարակաց ծաղուն նիւթ ըրեր էր քաղաքացի մը որ կ'ուզէ մեծ մարդ սեպուիլ. Տանքուր իր օրինակին հետեւելով՝ ուզեց նոյնպէս ծիծաղելի ընել՝ բայց ուրիշ սեռէ անձի մը վրայ: Ազնուականութիւն ծախել ուզող քաղաքացին՝ իր կատակերգութեանը մէջ քաղաքացի կնկան մը փոխուած է՝ որ կը փափաքի ազնուուհի մը սեպուիլ. ասիկայ է իր կատակերգութեան բուն նիւթը, թէպէտ և տուած տիտղոսէն կարծես թէ ուզած ըլլայ նկարագրել այն ազնուական անձինքը՝ որ թեթեամտութեամբ չեն քաշուիր գործովին իրենք զիրենք անպատիւ ընելէն: Քսանըհինգ տարուան քերթողին այս երկասիրութիւնը այնչափ հաճոյ անցաւ՝ որ Լուգովիկոս ԺԴ ուզեց ութը օրուան միջոցի մէջ երկու անգամ իր արքունեաց մէջ ներկայացընել տալ այն կատակերգութիւնը. ու իր մասնաւոր հովանաւորութեան տակ առնելով հեղինակը՝ ամէն անգամ որ նոր խաղ մը շարագրէր՝ թատերաց վրայ հանդիսացընել չտուած՝ կ'ուզէր որ իր դիմացը կարգայ: Այս ընթերցմանց միջոց՝ անգամ մը Տանքուրի վրայ այլայլութիւն մը եկաւ. թագաւորը մէկէն անձամբ վազեց պատուհանը բանալու՝ որպէս զի օդ առնու: Այս

մտադրութիւնը՝ ժամանակին արքունեաց սովորութենէն դուրս ըլլալով, մեծ պատիւ էր զանիկայ ընդունող հեղինակին:

Այսչափ պատիւները արդարացնել ուզեց Տանքուր իր յօրինած թատերական այլևայլ երկասիրութիւններովն, որոնց մէջ նշանաւորներէն կրնան սեպուիլ Անուանի բաղաբայի խնայտ (Les bourgeois de qualité), Երեք եղբորդի օրերդ (Les Trois Cousins) և Աղետախան պարսիկացի (Le Galant jardinier): Մոլիէրի և Տանքուրի մէջ եղած էական զանազանութիւնն էր՝ որ առջինը իր գրուածոց վրայ աշխատելովն ու յոգնելով, թէ իր և թէ ապագայ դարուց համար կ'ուզէր շարագրել. ուր երկրորդը՝ գրելու դիւրութեամբ զեղծած՝ միայն իր դարուն համար գրեցայն պատճառաւ՝ Մարգարեացին հեղինակին պէս իր կատակերգութեանց նիւթը՝ մարդկային սրտին ախտից ու սկարութեանցը մէջ չփնտուեց, այլ ծիծաղաշարժ դէպքերու և կարգէ դուրս վիպաց մէջ:

Տանքուր դուստր մը՝ ունէր՝ որ ոչ լոկ երեսաց շնորհքովը, այլ նաև հանճարովն ու կրթութեամբ նշանաւոր էր: Ամէն անգամ որ նոր կատակերգութիւն մը շարագրելով՝ թատերաց վերայ պիտի հանդիսացնէլ տար՝ նախ իր դստերը կը կարդար, ու անոր դատաստանը կ'ուզէր լսել: Երբ աղջիկը զանիկայ պակասաւոր գտնելով, թատերաբեմին վրայ ունենալիք յաջողութեան վրայ կը տարակուսէր, « Վախեմ, կ'ըսէր, որ այս գիշեր Գոռնըմիւզ պիտի ընթրես »: Գոռնըմիւզ անծանօթ ճաշարան մըն էր՝ ուր Տանքուր սովոր էր երթալ՝ հանդիսականաց դատաստանին անաչառութիւնը՝ կերուխումով խոնարհու համար: Մոլիէր ալ իր աղախնոյն խորհուրդը կ'ուզէր լսել, բայց երբ անոր դատաստանը ուզիլ

տեսներ՝ մէկէն կը ջանար ուղղել ու սրբագրել,
և այնպէս ընծայել հասարակաց:

Տանքուր Թատերական արուեստին մէջ ունե-
ցած քանի մը անյաջողութեանցը վրայ վշտա-
ցած, յիսունըհինգ տարուան հասակին բոլորո-
վին հրաժարեցաւ անկէ, իր կալուածներն ա-
ռանձնանալով ՚ի Գուրսէլ-Լըռուա: Հոն սաղ-
մոսամատեսներ սկսաւ ոտանաւորի վրայ առնուլ,
և սրբազան պատմութենէ քաղուած նիւթի մը
վրայ ողբերգութիւն մը շարագրել: Հոն հան-
դիպեցաւ իր մահը ՚ի 1725:

Թ.

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՍՓԷՆՍԱՐ, ԳՕՈՒԼԷՅՑ, ՄԻԼԴԸՆ

Լուսավորչու ժողովուրդի թագաւորութեան վերջի տարիներն երեւոյղ գալլիւացի քերթողաց վրայ համառօտ յիշատակութենէ մը ետքը, որոնք դողդոջուն ձեռքով մը կը բռնէին այն բանաստեղծական քնարը, որ գեղեցիկ պարծանք ու փառք մըն էր Գոռնէյլի, Ռասինի, Լաֆոնթէնի ու Մոլիէրի ձեռք, փնտռենք օտար երկրի մը վրայ՝ այն անմահական հանճարներու արժանաւոր նախանձորդներ: Անգղիոյ մէջ արժան է որ խնդրենք վասն զի եօթնևտասներորդ դարուն մէջ՝ Իտալիոյ և Սպանիոյ փառքը նիրհեալ կան, և Գերմանիա ալ դեռ զուրկ է անկէ:

Վեշտասաներորդ դարէն ՚ի վեր՝ երկու օտար տարերք խառնուած էին հնոյն Անգղիոյ վիպական և պարերգակ կոչուած բանաստեղծութեանց մէջ, և անոնց փափուկ և մեղամաղձօտ բնութիւնը փոխած: Յոյն և լատին քերթողաց առաջին

անգամ անգղիականի թարգմանութիւնք՝ ամենուն միտքը շրջուցեր էին՝ իրենց առասպելական գիւտերուն գեղեցկութեամբը: Եղիսաբեթի արքունիքը, և ինքն թագուհին ամենէն առաջ, գրեթէ տղայական յարում մը ցըցուցին հեթանոսական զարմանալեաց, և բոլորովին մոռացութեան մէջ թաղելով ասպետականները, նորեւեկ սովորութիւն մը դարձեր էր լատիներէն և յունարէն խօսիչը: Իմաստունն Ռոճըր Էսամ, թագուհւոյն ուսուցիչը, պարծանօք կ'ըսէր թէ իրենց Վինտսորի արքունի զղեակը բնականօրէն իր արքունազարմ աշակերտը այնչափ յունարէն կը կարդար՝ որչափ քահանայ մը ամբողջ շաբթուան մէջ լատիներէն. և հարկ չէ ըսել թէ ամէն արքունեաց տիկնայք ինչպէս իրենց պատիւ կը սեպէին տեղեկութեամբ թագուհիէն վար չմնալը: Հին հեթանոսաց աստուածներն այնչափ 'ի պատուի էին՝ որ երբ Եղիսաբեթ գիւղային հանդէս մը ուզենար տալ, իր պարտէզներն ու արքունիքը Ամենադից մեհենի (Pantheon) մը կերպարանք կ'առնուին: Թէ որ իր արքունեացը իշխաններուն մէկուն այցելութիւն ընէր, տուն մտած ատեն թերափք աստուածներուն ողջոյնը կ'ընդունէր, և Հերմեսի առաջնորդելովը կը մանէր 'ի ներքին սենեակս: Կերակրոյ ատեն Ովդեայ այլակերպութիւնքը կամ Տրովական պատերազմէն դէպք մը կերպարանուած կը տեսնուէին սեղանի վրայ եկած խմորեղինաց վրայ: Թէ որ կերակրէն ետքը թագուհին ուզենար պարտէզ իջնալ, լիճը Տրիտոններով ու Ներէիդներով ծածկուած կը տեսնէր, անտառին մէջ ալ Դրիագներ ու Սատիրայք որ Պան աստուածոյն սրնդին ձայնով կը պարէին մարգաստանեայց վրայ: Եթէ երբէք որսորդութեան ելլելու փափաք մը ունենար, դիմացն ելլելով Անահիտ աս-

տուածուհին՝ զովագին ստուերաց տակ կը տանէր զինքը, նոր Ակտնոնի մը նայուածքէն պահպանելու համար:

Այն ատեն երեցած մատենագրաց մէջ նշանաւոր է Սփէնսըրը, Շէքսպիրի ժամանակակիցը: Որչափ ալ այս վերջինս իր գեղեցիկ ու աննման հանճարովը բաւական է ամբողջ դարու մը գրաւորական պարծանքը կազմելու, նոյնը չենք կրնար զրուցել իր ժամանակակից Սփէնսըրի համար. թէպէտև իր դարուն մարդիկ՝ Համլէթը ողբերգուէն վեր կը սեպէին զինքը: Բայց եթէ Սփէնսըր իր ժամանակին զարմանքն եղած է, Շէքսպիրը ամէն դարու և ազգաց:

Ի 1553՝ Լոնտրա քաղաքը ծնաւ Սփէնսըրը, և դպրոցի մէջ եղած ժամանակէն սկսաւ իր հանճարոյն քերթողական ազգեցութեանց հետեւիլ: Քիչ ատեն ետքը՝ ճանապարհորդութեանցն առթիւ այլևայլ հովուերգութիւններ յօրինեց, և զորս ետքը մէկ գիրք ձևացելով՝ Օրագրութիւն հոլմի կոչեց: Ասոնց մէջ արեւի է հանճարը քան զբացումն: Նոյն ատենին նշանաւոր հարուստներուն մէկը, Փիլիպ Սիտնէյ, որուն իր գրուածքը նուիրեր էր Սփէնսըրը, յորդորեց զինքը քերթողական սրինգը թողլով՝ գիւցազնական աւագափողը ձեռքն առնուլ: Անգղիոյ ամենէն արեւի անուանի անձինք, սկսան իրարու նախանձորդերենալ՝ Սփէնսըրի պաշտպանութեան և ձեռնառութեան մէջ, և յաջողեցան որ տէրութենէ ընդարձակ երկիր և բնակութիւն մը շնորհուի աւոր Քորքի կոմսութեան մէջ յիւլանտա. այն առանձնութեան և մշակական գեղազբօս պարամանց մէջ յօրինեց այն քերթութիւնը՝ որ իր գլխաւոր պարծանքը եղաւ, և որ թէպէտ անկատար մնացած, այլ անգղիական մատենագրութեան ամենէն արեւի հետաքնին յիշատակարան.

ներէն մէկը կը սեպուի իրաւամբ: Այս քերթու-
թեան որ Դևոյ կը կոչուի, միայն առջի վեց
գրքերը ծանօթ են մեզ, զոր ներկայացուց և ըն-
ծայեց Եղիսաբեթ թագուհւոյն. և կ'երևնայ թէ
միւս վեց երգերը՝ որ դեռ ևս ձեռագիր էին՝ Իռ-
լանտիոյ մէջ եղած յեզագիտութեանց ասեն՝
երբ քերթուղին տունն ալ աւարեցաւ, ուրիշ ա-
մէն ստացուածոցը հետ մոխիր դարձան: Բունա-
դատելով Անգլիա առանձնանալ, հոն հասնելէն
քիչ տարի ետքը մեռաւ (1598): Իր գրուածոց
ինչպէս նաև ստացուածոց կորստեան ցաւը՝ փու-
թացուցին մահը. և Էսսէքսի կոմսին պաշտպա-
նութեամբը՝ Վէսթմինսթրի աբբայարանին մէջ՝
իրեն գերեզման մը շնորհուեցաւ Զօսըր քերթու-
ղին քով. և մահարձանին վրայ լատին արձանա-
գրութիւն մը կայ, յորում կ'ըսուի թէ անգլիա-
կան Բանաստեղծութիւնը՝ որ իբով հետոյ սպառած է՝ իւր
վախնայ անոր հետ մեկտեղ մեռնելէն: Աւելորդ է ըսել
թէ տարածում էր այն երկիւղը, մինչդեռ ևս
կենդանի էր Շէյքսպիր:

Սփէնսըրի քերթուածը՝ շարունակեալ այլա-
բանութիւն մըն է: Առասպելեալ թագուհին՝
Կլորիանա, ինքն իսկ Եղիսաբեթ է. Արթուր իշ-
խանն ալ՝ Փիլիպ Սիանէյ, քերթուղին գլխաւոր
պաշտպանը, ու Արիոսթոյի Ռուանա Դուէֆին քեր-
թուածոյն նմանողութիւն մը կրնայ սեպուիլ:
Թափառական տապեաներ, իղձք և հակայք՝ մեծ
մաս մը գրաւած են անոր մէջ. ինչպէս նաև հե-
թանոսաց աստուածներ, և ինչուան հին բանաս-
տեղծութեան ձևերն ալ, որոնք յոյն և լատին
քերթուղաց գրեթէ բառական թարգմանութիւնք
կրնան սեպուիլ: Սփէնսըրի և Արիոսթոյի մէջ ե-
ղած զսինազանութիւնը յայնմ է, որ իտալացի
քերթուղին մէջ ուրախ և բախտախնդիր ուղեւո-
րաց կ'ընկերենք երկրիս վրայ, մինչդեռ անգլիաց-

ւոյն մեզի ներկայացուցածը ուրիշ նոր աշխարհք մըն է, երևակայեալ և առասպելական էակնե-
րով շրջապատուած: Քերթուլը այնպիսի տեսա-
րաններու մէջ կ'առաջնորդէ մեզ, ուր բնութիւնը՝
մեր ճանչցածէն շատ աւելի գեղեցիկ կը ստորա-
գրէ. ջրոց խոխոջելը շատ աւելի քաղցր է, բլուրք
աւելի կանաչազարդք, հովիտք աւելի զուարթա-
գեղ. կը նկարագրէ զբնութիւն՝ չէ թէ տեսած-
նուս նման, հապա ինչպէս երբեմն կ'երևակա-
յենք. իր բանաստեղծական աշխուժին ու խան-
դին առջև հաւասարապէս բաց են իրականու-
թեան ու երևակայութեան կրկին աշխարհքնե-
րը. բայց երբեմն անոնց մէջ կը մոլորի, և այն
երկու իրարու հակառակ տարերց խառնամաքը՝
երևնալու սրտի յուզմունքը կը խափանէ:

Կորոսոս գրախոյի հեղինակին վրայ չխօսած, ինչ-
պէս կը պահանջէ ժամանակագրական կարգը,
հարկ է որ մէջ բերենք ուրիշ քերթուլ մ'ալ, որ
այն սակաւագիւտ հանճարէն ետքը՝ մեր քննա-
դատութեան ելած ատենին յարգը մեծապէս
պիտի կորսնցընէ, և սակայն՝ առանց կարող ըլ-
լալու համեմատիլ Միլդընի հետ, անգղիացոց
գրականութեան պատմութեանը մէջ նշանաւոր
տեղ մը բռնած է:

Այս քերթողն է Աբրահամ Գոուլէյ, ծնեալ
'ի 1618: Իր ծննդեամբը սահմանուած ըլլալով
հօրը պէս աննշան մանրավաճառ մը ըլլալ, բա-
րեբաստիկ եղաւ այնու որ գրականութիւնը և
գարութիւնքը սիրող մայր մը ունեցաւ, որ փու-
թաց զինքը գարոցի մը մէջ տեղաւորել: Հազիւ
կարդալ գիտէր երբ դիպուածով Սփէնսըրի քեր-
թուածոց մէկ օրինակը ձեռքն ինկաւ. այն ըն-
թերցմամբը կարծես թէ զգաց տղայն իր հանճա-
րոյն բնական բերումը, և սկսաւ եռանդեամբ ու
տանաւորներ շարագրելու ետեւէ ըլլալ: Տասու-

երկու տարուան հասակին՝ երկու քերթուածք յօրիներ էր, և որոնց անուանքն էին Նշերերգու-
հան պարմուտիան Պրիամու և Թիսպէի, և Կոստանդիա
և Փիլէպոս: ու քիչ ետքը՝ գեռ դպրոցին մէջ ե-
ղած տատենը յօրինեց հովուական բանաստեղծու-
թիւն մը Արեղծուած սիրոյ կոչուած: Բաղաբական
յեղափոխութեանց պատճառաւ, երգիծարան
գրուածի մը շարագրութեամբ տէրութեան տը-
հաճութիւնը իր վրայ գրգռելով, ստիպուեցաւ
հեռանալ Մանգլիոյ, և Թագուհւոյն աքսորա-
նաց ընկեր եղաւ ՚ի Գաղղիա: Իր հաւատարմու-
թիւնը արժանաւոր կերպով չվարձատրեցաւ՝
երբոր Կարողոս Բ կրկին արքունի դահը բար-
ձրացաւ. ու հազիւ կալուած մը ձեռք ձգելով,
հոն առանձնութեան մէջ ապրեցաւ, սպասելով
մահուան՝ ինչպէս Մարտիալէս քերթողին հե-
տևողութեամբը կը զրուցէ, առանց քափառու ա-
նոր՝ իմ առանց անկէ վախնալու: Թագաւորը՝ որ չէր
գիտցած վարձատրել անոր անձնանուիրութիւ-
նը՝ անոր մահը լսելով զրուցեր է Թէ Անգղիա
իր ամենէն աւելի ընտիր անձը կորսնցուց. և Պը-
քինկէմ՝ մահարձան մը կանգնել տուաւ անոր ՚ի
Վէսթմինսթըր՝ Չօսըրի և Սփէնսըրի քով. պա-
տիւ մը՝ որուն արժանաւորագոյն էր անշուշտ
իր մնաւորութեամբն քան հանձարով:

Գօուլէյի գլխաւոր գրուածներն են՝ քերթու-
ղական խառնարան մը, սիրոյ վրայ յօրինուած
տաղերու հաւաքածոյ մը, երգեր, կատակերգու-
թիւն մը, և Բաբական կոչուած՝ աստուածա-
շունչ գրքէ առնուած քերթուած մը՝ չորս գիրք,
որն որ անկատար մնացած է:

Յովհաննէս Միլըրն (Ճոն) Օքսֆորթի ազնիւ
կոմսութեան մը սերունդ էր, որ Յորթի և Լան-
քեսթրի տոհմային կռիւներուն պատճառաւ ին-
կած էր: Իր հաւը Յովհաննէս՝ կառավարու-

Թեան կուսակից էր, և եռանդուն իր ուղղափառ հաւատոցը՝ մեծ ցաւ եղած էր իրեն որդւոյն թողուլը իր հարց ու նախնեաց կրօնքը, և այն պատճառաւ անժառանգեր էր զինքը: Ապստամբութիւն մը և պատուհաս. — ահաւասիկ ինչ որ ամէն բանէ առաջ տեսեր էր քերթողը իր ընտանեացը մէջ. — ապստամբութիւն և պատուհաս. — ահաւասիկ իր կեանքը, և քերթուածը:

Միլլընի հայրը՝ զրկուած իր ստացուածքէն, քարտուղարի պաշտամամբ կ'ապրէր 'ի Լոնտրա, և իրեն ամուսին ընտրած էր զՍարա Գոսթըն՝ հին ընտանեաց սերունդ: Այն ամուսնութենէն դուստր մը և երկու մանչ զաւակ ունեցաւ՝ զՅովհաննէս և զՔրիստափոր. կրասերը՝ թագաւորական կուսակցութեան պաշտպան էր, և Յակոբ Բի թագաւորութեանը ժամանակ՝ այլևայլ պաշտօններ ալ վարած. իսկ երէցը՝ հասարակապետական ու քերթող եղաւ: Մէկը բարեբաստիկ ապրելով՝ մահուան հետ յիշատակն ալ կորսուեցաւ. միւսը թշուառ՝ սակայն անմահական յիշատակ մը թողլով:

1608 դեկտեմբեր 9ին ծնաւ այն մեծ քերթողը՝ որ օր մը պիտի մխիթարէր զԱնգլիա Շէյքսբիրի մահուան վրայ զգացած կորստեան ցաւոց համար: Ընտիր դաստիարակութիւն մը ընդունեցաւ Միլլըն իր հօրմէն, որն որ դիտութեանց՝ և մանաւանդ արուեստից լուսամբս բարեկամ էր, և հմուտ երաժշտի ալ համբաւ ձգած: Մատենագրական կատարեալ կրթութիւն մը տուաւ իր որդւոյն նախ սրբոյն Պօղոսի կոչուած վարժարանին մէջ՝ 'ի Լոնտոն, և ետքը Քէյմպրիճի Քրիստոսեան կրթարանին մէջ: Միլլընի՝ ուսման համար ունեցած եռանդը այնչափ մեծ էր որ բնականէն ակար կաղմուածք ունեցող աչքերը սկսան զգալի այլայլութիւն կրել. սակայն միւս տեսու-

Թիւնը՝ որուն հանձարոյ և խելամտութեան ա-
նուն կուտան՝ օր օրուան վրայ աւելի կը բարգա-
ւաճէր: Տասնութը տարուան եղած տասնին՝
Վիրգիլէայ հետևողութեամբ գեղեցիկ լատինա-
կան ատլեր կը շարագրէր, և Սպլոնսաց անգղիա-
կան թարգմանութիւն մը՝ որոնք առանց մեծ
քերթող մը իրմով խոստանալու, գուշակ կ'ըլ-
լային թէ հին քերթողաց արժանաւոր աշակերտ
մըն է:

Առջի բերան եկեղեցական վիճակի մէջ մտնե-
լու որոշուած ըլլալով, շուտով հրաժարեցաւ
անկէ, և գնաց իր հօրը քով. ու այն հնգամեայ
առանձնութեան մէջ՝ ապագային համար բանաս-
տեղծութեան և գիտութեան գանձերը շտեմա-
րանեց: Քննեց յոյն և լատին քերթողաց ոգին՝
անոնց հաւասարելու խոյացողի մը հանձարով
ու երկայնմտութեամբ. ու քանի մը տաղեր-
գութիւններ ալ յօրինեց. բայց զանոնք մոռա-
ցուծենէ խալըսողն՝ Միլզընի անունն եղաւ.
վասն զի որչափ ալ բանաստեղծական ոյժ և ե-
ռանդ ալ նկատուի անոնց մէջ՝ շատ հեռու են
արժանաւոր ըլլալէն այն անձին՝ որ ետքը այն-
չափ պայծառ հուշակ մը ունեցաւ:

Միլզընի եռանդուն հոգին՝ ընդարձակութեան
և ազասութեան կարօտ էր: Գրոց գիտութեամ-
բը լեցուն՝ ուզեց նաև մարդկանց գիտութիւնն
ալ ձեռք ձգել. ու մօրը մահուամբն և հօրը հը-
րաժարելովը՝ աէր ըլլալով իր անձին՝ Թողուց
զԱնգլիա ու եկաւ 'ի Փարիզ, և բարեկամացաւ
անուանի Գրոսիոսի հետ. սակայն չկարենալով
գանեւ 'ի Գաղղիա այն ազդեցութիւններն ու յի-
շատակները՝ որոց կարօտ կը աեսնէր ինքզինքը,
փութաց յԻտալիա. արուեստից այն դասական
երկիրը՝ ուր երգեցին Վիրգիլ, Տանթէ ու Թաս-
սոյ: Ի Փլորենտիա՝ աեսաւ զՔալիէոս 'ի բանտի.

րանին դիմեց, պահանջելով որ իրեն թոյլ տրուի ուրիշ հարս մը առնելու, բայց փախստականը փութաց ետ գառնալ ու քերթողին սիրան ու սէրը գրաւելով, երէք աղջիկ զաւկըներու հայր ըրաւ զինքը: Խորհրդարանին մատուցած մէկ աղերսագրովը՝ որ տպագրութեան ազատութիւն տրուի, և Յաղագս պարտոյ Լաֆաւորայ և ափենալաւայ կոչուած գրքուկին յօրինմամբ յայանի ցըցուց Միլդըն թէ կնոջը հետ հաշտուելովը՝ ռամկավարական գաղափարները ամենևին փոփոխութիւն կրած չէին. և զոր բոլորովին յայանի ըրաւ՝ Կարողա Ա թագաւորին գլխապարտութեան պաշտպանութեամբը: Գրուած մը հրատարակուած էր յունական անունով Նիւրաֆիլ Լաֆաւորի (Իքոն Վասիլիքէ) կոչուած, և որուն հեղինակ կ'ենթագրուէր նոյն ինքն թագաւորը. Միլդըն պատասխան տուաւ այնպիսի խիստ ուժով մը՝ որ աւելի վայրագութեան կերպարանք կ'առնուր. նախատեց զթագաւորը, մանաւանդ թէ անոր դիակը, իբրև թէ արքունի աթոռոյն վրայ նստած ըլլար, և անգութ ու անօղուս վատութեան յիշատակ մը թողուց:

Արքայասպանութեան ջատագովութեան վարձքը ընդունեցաւ Միլդըն: Պետական խորհուրդին քարաուղար թարգմանը եղաւ լատին լեզուի համար. և երբ հասարակապետականն Անգղիա՝ թագաւորութեան Պաշտպանին բռնաւոր ձեռքին տակ խոնարհեցաւ, Միլդըն այն ատեն Քրոմուելի կուսակից եղաւ: Ո՛րչափ շատ են այն անձինք որ իրենց փառասիրութիւնը՝ հայրենասիրութիւն կ'ենթագրեն, և պատուոյ և իշխանութեան ունեցած սէրը՝ ազատասիրութիւն: Քերթողական կերպարանաց աակ նկատեց Միլդըն Անգլիոյ գահոյից յափշտակողը և ազգային ազատութեանց տապալիչը. շրպա՞ծ անոր փառ-

քէն և նկուն անոր հանճարէն՝ սքանչացաւ վրան իբրև ՚ի դիւցազն մի վիպասանականին. և թե-
րեւս իր քերթուածոյն մէջ՝ Սասանային տուած
քանի մը նկարագիրքը՝ Քրոմուէլի անձին վրայ
ըրած հետաքննութեանց արդիւնք են :

Պաշտպանին մահուընէն ետքը, չուշացաւ Կա-
րողոս Բ իր հօրը արեամբ ներկուած գահոյից վը-
րայ ելլել. և սաստիկ քննութիւն մը սկսաւ այն
քաղաքական մեծ եղերան պատճառ և կուսակից
եղողներուն դէմ: Միլդըն չի սպասեց որ իր պաշ-
տօնը առնուն իրմէ. Կարողոս առաջնոյն սպանու-
թեան եռանդուն ջատագովը՝ հարկաւ պիտի
սարսափէր այն իշխանին արգարացի վրէժխընդ-
րութենէն՝ որուն հայրը նախատած էր ինչուան
գերեզմանին լուութեան մէջ: Խորհրդարանը՝
թագաւորէն աւելի վրէժխնդիր երևնալով, բռն-
նել տուաւ զՄիլդըն. բայց քիչ տաենէն ազատ
արձակուեցաւ արքունի Տավընէն քերթողին
թախանձանօքը. որովհետև ինքն ալ Քրոմուէլի
բարկութենէն խաղտեր էր հասարակապետական
Միլդընի աղաչանքովը: Բանաստեղծութեան
բարեբաստիկ արաունութիւն մը, որուն ձայնը
քաղաքական երկպառակութեանց մէջ ալ բա-
ւական ազդու էր՝ յեղբայրական զգայմունս
հրաւիրել զամենեսեան:

Միլդըն չուզելով իր անցելոյն անհաւատարիմ
գտնուիլ և անանկով նոր տիրոջ մը պաշտպա-
նութեանն արժանի ըլլալ, այնուհետև ուզեց
լոկ քերթող մնալ ու ապրիլ: Կարծես թէ իր
ակնկալութեանց ու քաղաքական պատրանաց
անկումը, և անոնցմէ աւելի մեծ դժբաղդութիւն
մը՝ աշուրները կորսնցընելը՝ առիթ պիտի ըլլային
նոր դարուց Հովերոսին՝ իր անմահական գրուած-
քը արտադրելու: Ինքն ալ ըսած էր նախընթաց
քաղաքավարական գրուածոցը մէջ թէ « Ժամա-

նակաւ, աշխատանքով ու բնութեամբ թերեւս կարող ըլլամ ապագայից այնպիսի երկասիրութիւն մը թողուլ որուն մահը յօժարակամ չըլլայ: Թերեւս օր մը լսուի որ նոր ու վսեմ՝ չափով մը երգէ մեկը Աստուծոյ ողորմութիւնն ու դատաստանքը... բայց, — վրայ կը բերէ, — այսպիսի շնորհք մը ուրիշ կերպով չընդունուիր՝ բայց եթէ եռանդագին աղաչելով զՀոգին սուրբ՝ յորմէ առաջ կուգայ ամենայն ցիտութիւն և բանաստեղծութիւն. ինքն է որ կ'առաքէ զսերովքէն որ մօտենայ իր սեղանոյն հոգիական կրակովը սրբելու իր ընարած մահացուն շրթունքը): Եւ յիրաւի, քերթողութեան Մուսայն եկաւ սրբել իր շրթունքը. և որովհետեւ ալ կարող չէր նկատել զերկրաւորս, շնորհեց իրեն նկատել զերկին և զերկնաւորս: Այն լուսոյն առջև բացուեցան Միլզընի բանաւոր աչքերը, և տեսարանին վսեմ մեծվայելութեամբը զմայլեցաւ իր հանձարը և ներշնչեցան իր սուղերը:

Ի՞նչ կերպով յղացաւ Միլզընի միտքը Կորոսոս դրախտին բանաստեղծութեան գաղափարը: — Վշտթեր կը համարի թէ յիտալիա ըրած ճանապարհորդութեանը ժամանակ 'ի Միլան հանդիսատես եղած ըլլայ Միլզըն Արամ կամ Սիլվեսիան մեզ կոչուած աղերգութեան մը, որուն նիւթն էր մարդուս անկումը, և տեսարանին վրայ երևցողքն՝ Հայրն Աստուած, Հրեշտակք, Դեւք, Ադամ, Եւա, Օձը, Մահ, և Եօթն մահացու մեղք: Այս տեսարանը այնչափ ազդեցութիւն ըրած ըլլայ Միլզընի վրայ, նիւթոյն վսեմութեամբը, որ այն ատենէն միտքը դրած անգլիական տեսարանաց վրայ ներկայացընել՝ մարդկութեան որրանին այս մեծ եղերերգութիւնը: Այս խորհուրդը՝ զոր ոչ երբէք թողուցեր էր, և միայն քաղաքական պարասումանց պատճառաւ 'ի

կախ թողուցած, նորէն նորոգուեցաւ իր երևա-
կայութեան մէջ՝ այն խորունկ և անառաւօս գի-
շերուան մէջ՝ որուն դասապարտուած էր :
Քէյմպրիձի Երրորդութեան վարժարանին մէջ
ինչուան հիմա կը պահուի այսնիւթին վրայ քեր-
թողին մտածած ողբերգութեան ուրուպիծը,
և որուն մէջ այլաբանական այլևայլ դէմքեր կը
ներկայանային : Բայց այս ողբերգութիւնը՝ որ
թատերաց համար անգործագրելի էր, վիսլասա-
նականի փոխուեցաւ քերթողին մտացը մէջ, և
Լոնսրայի կոյրը՝ Գիոսայի իր տարաբաղդու-
թեան ընկերակցին պէս սկսաւ երգել : Երևելի
աշխարհը՝ իր մտաց առջև իր ամէն մեծ վայելչու-
թեամբը կ'երևնար . իսկ աներևոյթը՝ հոգւոյն կը
ներկայանար բովանդակ վսեմութեամբը : Տես-
նող մարդուն երևակայութիւնը՝ յաճախ այն
նեզ սահմանին մէջ կ'ամփոփուի՝ զոր կը նկատէ
աչքով . մինչդեռ չտեսնողին երևակայութիւնը՝
սահման ու հորիզոն չունի . անհնութեան խորոցը
մէջ կը մտնէ, ու անսահմանին անդնդոցը : Ինքն
իսկ Միլդըն կը վկայէ անձին համար . « Զիս չըր-
ջապատող գիշերուան մէջ՝ աստուածային ներ-
կայութեան պայծառ լոյսը աւելի իմն կերպով
կը փայլէ յիս : Աւելի գորովալիր խնամքով ու
գթով կը նայի Աստուած իմ վրաս, վասն զի ես
ալ իրմէ զատ ուրիշ մը չեմ կրնար տեսնել » :
Բարեբաւտ անբաղդութիւն, որ Հոմերի և Միլ-
դընի երգերուն վրայ մեծութեան այնպիսի կնիք
մը ապաւորեց՝ զորս թերեւս ուրիշ քերթու-
թեանց մէջ դժուարին է նկատել :

Վոլթեր՝ որ Քաղցիոյ մէջ առաջին եղած էր՝ ի
ծանօթացընէլ զՇէքսպիր, ինքն եղաւ որ նաև
զՄիլդըն ճանչցուց : Հաւանական կ'երևնայ թէ
Պուալոյ՝ Քերթոզիան արուեստը շարագրելուն ժա-
մանակ՝ չէր ճանչցած զՎոլթեր Գրեթիս : Իր քա-
նի մը ասզերը՝ նոյնը ակնարկէլ կուտան :

Generated on 2016-05-24 12:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Միլզընի քերթութեան նիւթը՝ աշխարհածա-
նօթ է: Իլիականին նման՝ քաղաքի մը կործան-
ման վրայ չէ, և ոչ ալ Էնիականին պէս՝ ժողո-
վըրդեան մը գաղթելուն ու նոր քաղաք մը հիմ-
նելուն: Յոյն քերթութեան մէջի գիտուածնե-
րը՝ Յունաստանի ժողովրդոց համար միայն հե-
տաքննական ու սիրելի կրնան սեպուիլ. ասանկ
ալ լատին քերթողներ՝ միայն Հռովմայեցոց կը
վերաբերի: Միլզընի քերթուածը՝ բոլոր աշխար-
հի համար է: Մարգկային ազգին պատմութիւնն
է, զոր քերթողն իր բոլոր մեծութեամբն ու ա-
ղիաբիւքը կը ներկայացընէ, անոր ահաւոր ու
սիրտփական մասերովը. — պատմութիւն մը՝ զոր
ինքն Աստուած յայտնած է մեզ Մովսիսի ձայ-
նովը: Մարգկային ազգին վրայ ծանրացող ամէն
թշուառութիւններն, ինչպէս աստուածային բա-
րութեան մեղի խրկած ամէն բարութիւններն՝
քերթողին երգոցը մէջ գրաւած են իրենց տեղը:
Անմեղութիւն, յանցանք, պատուհաս, խիղճ և
ներումն, — ահաւասիկ մեր նախածնողաց կեան-
քին ամէն երեւոյթները. նաև նոյն իսկ իրենց
որդոցը շատին:

Միլզըն իր քերթուածին նիւթը յայտնելէն
տաքը, ու զՀոգին սուրբ իրեն յօգնութիւն կո-
չելով, նման յոյն և լատին քերթողաց որ կը կո-
չեն զՄուսայս, կը տանի զմեզ այն խաւարային
անդնդոց մէջ՝ ուր աստուածային վրէժխնդրու-
թիւնը՝ գահավէժ թօթափեր է աստամբ հրեշ-
տակները: Այս անդունդքը երկրիս խորոցը մէջ
չիղներ, այլ քառսի սահմաններէն ալ անդին: Տա-
րածուած թաղուած կրակէ լճի մը մէջ, ուստի
ոչ լոյս՝ այլ փեփսեւէ Խաւար մը կ'էլէ, յԱստու-
ծոյ կայծակնահար ինկած հրեշտակները՝ դեռ
ևս սարսափած թմրած են իրենց անկմանը վրայ:
Կը զարթնու անոնցմէ մէկը, ամենէն աւելի յան-

ցաւորը ու յանդգնագոյն . և ինքն է Սատանայն .
 յաղթուած՝ բայց ոչ հպատակած , զարնուած՝
 սակայն անմահ , գեւ ևս յաստատութիւն և ՚ի
 վրէժխնդրութիւն կը մտաբերէ : Կը կոչէ իր ըն-
 կերակիցներէն մէկը , զհրեշտակն Բեէզզեբուզ ,
 ու անոր առջևը գնելով իրենց թշուառութիւնը ,
 կ'առաջարկէ միւսանգամ պատերազմի ձեռք զար-
 նել՝ երկնից բռնաւորին դէմ , և միանգամայն
 դործածել զնենգութիւն և զոյժ : Ժամանակն է
 կ'ըսէ , դժոխոց լեգէոններուն հանգստեանը վախ-
 ճան առ և զիրենք կրկին ածել ՚ի պատերազմ .
 կ'ուզէ գէթ դժոխոց մէջ թագաւորել , ուր չլըր-
 ցաւ թագաւոր ըլլալ յերկինս ու կ'ազաղակէ .

« Ողջ մնասցիք , գաշտք երանեալք , ուր խնդու-
 թիւն բնակէ յաւէժ .
 Ողջն ընդ ձեզ , արհաւիրք , ողջոյն՝ աշխարհդ
 անդընդային ,
 Խորայեղց եւ դու զըժոխք՝ ընկալ ըզքո՞ նոր տա-
 նուաէր .
 Միտք զոր ոչ զըրկուեցուսցեն ժամք եւ տեղիք՝
 բերէ նա քեզ .
 Ինքըն միտքն անձին իւրում է սեփական սուռն
 եւ առճար ,
 Ըզըժոխս յերկին փոխել , զերկին ի դժոխս
 յանձն իւր կարէ :
 Չի՞ փոյթ թէ ո՞ւր , մինչ նոյն եմ միշտ՝ եւ զոր
 արժանն է ինձ լինել .
 Ամենայն ինչ՝ թէ եւ փոքրը քան զոր շանթըն
 մեծացոյց :
 Ասագունէ աղատ լիցուք . Ամենակաշն ըզտեղիս զայս
 Ոչ առ խանդալ ինչ կառոյց , լոչ ասաի զմեզ
 հալածեսցէ :
 Ասա կարող գոմք յանհոգս յապահովի թագա-
 ւորել .

Generated on 2016-05-24 12:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Եւ ըստ իս, ի դժոխս անգամ իշխեցին է ցանկալի,
 Լաւ ի դժոխս է տիրել, քան թէ ծառայ լինել
 յերկինս » :

Այնպիսի զորութիւն և ոյժ մը տուած է Միւլ
 դըն սասանայի անձին, որ կրնայ բովանդակ քեր
 թուածին ճշմարիտ դիւցազնը սեպուիլ: Առաս-
 պելաց Տիտանները՝ չունին դժոխային մեծու-
 թեան այն կնիքը զոր քերթուը ուզեր է ապա-
 ւորել ապստամբ հրեշտակապետին վրայ: Սա-
 տանայն՝ ճշմարիտ բանաստեղծական գիւտ մըն
 է. զարմանալի անձնաւորութիւն մը չար ոգւոյն՝
 որ հպարտութենէ առաջ եկած ատելի կրից նշա-
 ւակ ու նպատակ է. նախանձ, վրէժխնդրութիւն,
 բարկութիւն, անապաշխար սիրտ, յանդգնու-
 թիւն կը շնչեն իր փայլակնացայտ աչքերը և կայ-
 ծակի պէս որոտացող խօսքերը: Այնպէս է այն
 տարօրինակ նկարուն գեղեցկութիւնը և ոյժը՝
 որ կարծես թէ այն անարգեալ հրեշտակապետին
 երեսը կը տեսնես ու ձայնը կը լսես՝ որ յառաջ
 կը խօսուայ մթազգեսց աէրութեան մէջ՝ արթըն-
 ցընելու հրեշտակաց անթիւ բանակները՝ զորս
 իրեն հետ մէկտեղ քաշկրուտեց յապստամբու-
 թիւն և ՚ի կործանումն: Իժոխոց լեգէոններուն
 տեսարանը՝ որ կը հպատակին իրեն ձայնին և
 կը շարունին կը սողնն ՚ի պատերազմ, իրենց
 գրօշուն և գլխաւորաց առաջնորդութեանը տակ՝
 ահաւոր է ու զարմանալի, և մեծ գէպքի մը
 պատրաստութիւնը կը ցուցընէ: Սատանայ զօ-
 րահանգէս կ'ընէ. ակամայ արցունք կը վազեն իր
 աչուրներէն՝ տեսնելով այն զօհերը՝ որ իրեն գոր-
 ծակիցք եղան. սակայն սակաւատե է այդ խիղ-
 ճը. կ'իմացընէ իրենց իր մաքին խորհուրդը՝ միւս-
 անգամ պատերազմի փորձ փորձելու, և ջանալ
 ճարտարմտութեամբ նուաճել զնա՝ առ որ բա-

ւական չեղաւ իրենց ոյժը: Վերջապէս կ'ըսէ իրենց.

« ...Շըշուենջ իմն ընթանայր զըրոյց յերկինս
 համբաւի,
 Եթէ 'նդ հուպ Ամենական ունէր ի մտի ստեղծ
 ծագործել,
 Եւ կարգել յարարածի անդ իւրում աղգ մի
 առանձինն՝
 Յակն առեալ ի նմանէ զուգապատիւ որդւոցն
 երկնից » :

Այս առանձին աղգը՝ մարդս է, ամենայն արարածոց գերագոյն ստեղծողին սիրոյ և գորովանաց գործը: Սատանայ՝ պարտեալ հրեշտակաց վրէժ-խնդրութեան զոչ մը կը ներկայացընէ զանիկայ. կ'ուզէ անոր կորստեանը փորձը փորձել: Կը մեկնի: Իժոխքէն չեւած՝ կը հանդիպի Մեղաց և Մահուան, որոնց ագէղ կերպարանքն և ահաւոր պատմութիւնը հաւասարապէս վերիվայր կը յուզեն մարդուս միտքն ու սիրտը: Մեղքը՝ իմանալով իր խորհուրդները մարդկային ազգի դէմ, և լսելով թէ ինչպէս կը խոստանայ իրեն և Մահուան յանձնել զմարդիկ, կը բանայ Սատանային առջև դժոխոց դռները: Սատանայ դուրս կը սըրանայ. կը հանդիպի քսոսին. կ'անցնի անկէ. կը տեսնէ զարարչութիւն, վայրկեան մը կ'անկ կ'առնու արեգական մէջ, և իջնելով յերկիր՝ Նիւֆաս լերան կը զարնուի, որն որ մարդուս բնակարան՝ Եդեմ դրախտին մօտ է: Հոն՝ սրբազան բնակչութիւնը չմտած՝ վայրկեան մը կը դեղւի.

« Խորհուրդք նորա մերձ յերկունս յուզին եւ
 ռան ի խռով սըրտին ,

Եւ դիւագին ինչ իբր անօթ ընդ կրուկ դառնան
 յինքն բեկեալ :
 Սոսկումն եւ սարակոյս գելուն ըզմիտսն պըղ-
 տորեալս ,
 Եւ զգժոխս յանդընդոց անտի զգայուն ի նմա ի
 վեր .
 Զի զգժոխս յանձին կըրէ եւ շուրջ զիւրե շուր-
 ջանակի ,
 Ոչ կարէ փախչել յանձնէն՝ տեղի փոխեալ ի
 տեղւոջէ :
 Մըսացն խիզ՝ ըզթմբբեալն յարուցանէ զան-
 յուսուծիւն ,
 Քըրքրէ զուշն ի յիշատակըս դառնութեան , որ
 ինչ եղեւն ,
 Որ ինչ էն եւ որ յապայս ինչ առաջոյ է լինելոց :
 Արարուածք զըժնէագոյնք՝ հասուսցեն մեծ եւս
 պատուհաս » :

Կը տեսնէ Սատանայ զգեղազուարթն Եդեմ ,
 որ իրեն աչքին կը ներկայանայ . կը նկատէ զա-
 րեգակն որ կը լուսաւորէ զերկինս , և կ'անիծանէ
 զայն՝ յիշելով թէ որպիսի բարձրութենէ ու
 փառքէ ինկաւ . կը յիշէ իր պայծառութիւնը՝
 որուն առջև իսաւարելով տեղի կուտար արեգա-
 կան լոյսը : Անիծից ու կատաղութեան հետ կը
 խառնէ նաև յուսահատութեան ձայներ .

« Ահա զմարդն է ստեղծեալ , ըզնորասնունդ
 իւրըն գըրգանս ,
 Եւ առ ի պէտըս մարդոյն՝ ըզտիեզերս այս ամե-
 նայն :
 Արդ ուրեմն ողջ երթ՝ յոյս , եւ ընդ յուսոյն
 ողջ երթ՝ երկիւղ ,
 Ողջ եւ դու երթ՝ խիզ՝ մըտաց , կորեաւ վասն
 իմ բարին բընաւ :

Ձար, լեր իմ բարին, կալայց քեւ գէթ ըզտէրու.
Թիւն

Բաժանեալ յերկուս՝ ընդ իս եւ 'նդ երկնաւորն
Թագաւոր,

Քեւ քան զկէս տիեզերաց յիմում ձեռին լիցի
Թերեւս:

Ձայս հուպ ընդ հուպ ուսանիցին մարդ եւ աշ-
խարհս այս նորակերտ » :

Այս ըսելով, կը յարձակի կը մտնէ 'ի գրախ-
տըն՝ նման պատանոց գայլոյ մը որ ոչխարաց հօ-
տին մէջ կը խառնուի: Քերթողը կը նկարագրէ
հոն՝ Աստուծոյ գրախտին գեղեցկութիւնը և իր
ամէն փառաւորութիւնները: Աչքերը շայքնող,
հոտոտելիքն ու քիմքը պարարող ամենազգի ծա-
ւերէն զատ՝ կենաց ծառը կը բարձրանայ իր ոս-
կեփայլ պտուղներովը. ու անոր մօտ՝ գիտու-
թեան ծառը, մահուան ծառը: Այն ծառին վը-
րայ կուգայ կը հանգչի սատանայն, արարչու-
թեան ամէն արարածներուն մէջ. կը տեսնէ ա-
նոնց մէջէն ամենէն աւելի ազնուական ու գեղեց-
կագոյն արարածներ՝ որ միայն երկինք կը նային,
և այն վեհավայրին բնակիչք կը թուին: Իրենց
կերպարանքէն ու մեծ վայելչութենէն՝ որ մերկու-
թիւններնուն մէջ ալ կը փայլի, կ'իմացուի թէ
հրամայելու համար եղած են, և թէ ամենայն
արարածք պարտին անոնց հնազանդիլ: Իրենց
սասուածահրաշ աչքերուն մէջ՝ զիրենք ստեղ-
ծող փառաւոր Արարչին պատկերը կը նկատուի.

« Ձեն հաւատար երկսքեան, որպէս եւ բնու-
թեամբ իսկ չեն հանգէտ.

Այրն եղեալ ի մըտաւոր իմաստութիւն եւ յա-
րութիւն.

Կին ի գրրգանըս քընքշանայ, ի շնորհ անոյշ սի-
 րայորդոր •
 Այր միայն վասն Աստուծոյ • կին՝ Աստուծոյ եւ
 առն իւրում •
 Գեղեցիկ եւ լայն ճակատ մարդոյն եւ աչք բար-
 ձրահայեաց
 Զգերագոյն իշխանութիւնն դուշակեն յայտ
 յանդիման •
 Յակընթեայ խոստովք վարսիցն յերկուս ջոկեալ
 ի ճակատուն՝
 Տատանին ողիւսզօրէն եւ առնացի վայելու-
 թեամբ,
 Սակայն ոչ ի խոնարհ քան զկորովի ուսովք իւ-
 րովք •
 Կինն ոսկի սքողեալ հերովք՝ որոց իջեալ ցիր եւ
 անկարդ
 Մինչեւ ի մէջսն փափուկ՝ պէսպէս ծըփին գե-
 ղադանդուրք
 Զերգ խաւարծի որթոյն ի խիլբա ոլոր՝ նըշան
 կապոյ հլութեան » :

Այս կերպարանքին տակ կը նկարագրէ քեր-
 թողը մեր նախածնողքը • կը ցուցնէ մեզ զա-
 նոնք՝ որ կերակուրնին վագերց, արջուց, յովա-
 զաց և ընձառիւծուց խմբին մէջ նստելով կ'ու-
 տեն, և որոնք անոնց չորս կողմը կը խաղասպտին
 և կարծես թէ կը ճանչնան ու կը մեծարեն բը-
 նութեան իշխանները : Երկու ամուսնաց բարե-
 բաստութեան տեսիլը՝ նորէն կը գրգռէ Սասա-
 նային բարկութիւնը, որ առաջ քիչ մը հանդար-
 տեր էր անոնց անմեղութեամբը : Պիտի գթար
 անոնց վրայ... սակայն Աստուած չէր գթացած
 իր վրայ • երկնաւոր դրախտին տեղ՝ իրենց բնա-
 կութիւն պէտք է ունենան այն դժոխքը՝ ուր ի-
 րեններովը գահավիժեց զինքն Աստուած :

Generated on 2016-05-24 12:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Բայց ինչպէս պիտի յաջողի զանոնք կորսնցը-
նել: — Ադամ կը խօսի, և Սասանայ մտիկ կ'ընէ՝
կ'իմանայ թէ Աստուած իր ամէն բարեօքը զինքը
լեցընելէն ետքը՝ կը պատուիրէ որ գիտութեան
ծառին պտղէն չճաշակէ, վասն զի անիկայ մահ
կը պատճառէ: « Ի՞նչ է մահը, կը հարցընէ նա-
խաստեղծ մարդը. — անշուշտ ասաւոր բան մը.
հնազանդինք Աստուծոյ ու փառաւորենք իր բա-
րութիւնը »:

Եւա՛ իր փեսային պատասխան տալու ատեն՝
կը պատմէ իր մտքին վրայ եղած նախկին տարա-
ւորութիւնները: Հրաշալի ու աննման կրնայ սե-
պուիլ քերթողին այս նկարագրին մէջ ցուցըցած
ճարտարութիւնը.

« Զօրըն զայն յիշեմ ըստէպ՝ յորում զարթեայ
նախ ի քընոյս
Հանգուցեալ ի ծաղկունս ընդ հովանեաւ եւ
զարմացեալ,
Անգէտ թէ զինչ էի եւ ո՛ւր, ուստի եւ իբր ա-
ծեալ յայն վայր:
Ոչ հեռի անտի խոխոջ ջուրց վըտակաց բըղխէր
յայրէ,
Եւ ծորանքըն ծաւալեալ ծով սըփուէին լայնա-
կայլակ՝
Խաղաղիկ, յըստակ եւ ջինջ իբրեւ զերկնի մա-
քուր պարզուած:
Իմ անդըր հետեւեալ անփորձական ինչ խոր-
հըրդիւ՝
Զդաւար ափամբն ընկողմեցայ հայել ի վիճն
հարթ եւ վըճիտ,
Որ աչաց իմոց միւս այլ իմն երեւէր երկրորդ
երկինք:
Խոնարհեալ ի նկատել զիս, ասա կըշիւ ի հան-
գիպոյն

Կերպարան մի երեւեալ անդէն ի նշոյլ ջուրցն
 ապակեոջ,
 Կարկառէր հայել յիս. յայնժամ ես յետս ըն-
 կրրկեցայ,
 Ընկրրկեցաւ եւ նա յետս. անդէն դարձայ ես
 սրխրացեալ,
 Սըխրացեալ դարձաւ եւ նա վաղվաղակի անդրէն
 առ իս
 Խանդակաթ եւ սիրալիր ականողեացն հայեցուա-
 ծովք:
 Տակաւին աչքս անթարթափ յառեալ մնային ի
 նոյն պատկեր
 Եւ հարեալ մաշէի յունայնավար ցանկութենէ,
 Եթէ ձայն ինչ բարբառոյ չէր յիս ալդեալ օրի-
 նակ զայս. —
 Զոր դուգ տեսանես, ո՞վ արարածրդ գեղեցիկ.
 Զոր այդրդ տեսանես՝ դու ես, նա քեւ գայ եւ
 գընայ:
 Օն զիմ հետ արի տարայց ըզքեզ ուր ոչըստուեր
 է սոսկ
 Որ սպասէն քում գալըստեան եւ աղուական
 գրրկակցութեանդ:
 Որում դուն ես պատկեր՝ վայելեսցես ի նոյն
 անբաժ,
 Մանկըտուոյ հոյլ խուռներամ՝ քեզ նըմանոյ՝
 տացես նըմա,
 Եւ անուն յորջորջեսցի քեզ նախամայր ազգի
 մարդկան » :

Սատանայ՝ ալ տեղեակ է անոնց գաղտնեացը:
 Գիտէ թէ ինչ կերպով արժան է հետերնին զար-
 նուիլ, և արդէն իւր մտածութեան չարութեան
 յաղթանակը ստոյգ կ'երեւնայ աչքին. կ'ուզէ որ
 անհնաղանդ երևնալով Սատուծոյ իրեն հետ մէկ
 տեղ անդնդոց խորխորատը խնան: Որպիսի մի-

ջրցներ պիտի գործածէ Սատանայ զանոնք կոր-
սընցընելու համար. և ինչ կերպով պիտի փրկէ
զիրենք Աստուած : Արդար և ուղիղ ստեղծուած
է մարդ յԱստուծոյ, հանդերձ ազատութեամբն
'ի սխալել. եթէ ինայ՝ յանցանքն իրենն է. բայց
որովհետև կրնայ ըլլալ որ իրմէ յանցաւորնե-
րուն ձեռքովը ինայ այդ սխալման մէջ, այն ա-
տեն մարդս՝ ներումն կը գանէ աստուածային ու-
ղորմութենէն : Աստուծոյ Ռրգին կը լսէ այս խօս-
քերը, և որպէս զի Աստուծոյ արգարութիւնը
տեղն երթայ՝ ինքզինքը կը մատուցանէ իր Հօրը,
իւր մահուամբ մարդկային ազգի փրկանաւորու-
թիւնը ուղեղով ձեռք բերել : Ամենակալը կ'ըն-
դունի այդ զոհը, և հրեշտակաց ուրախութեան
ձայներովը երկինք կը լեցուին :

Սակայն Ուրիէլ հրեշտակը՝ որ տեսեր էր Սա-
տանային դէպ 'ի դրախտն իջնելը, կուգայ կ'իմա-
ցընէ Քաբրիէլ հրեշտակին՝ որուն մասնաւոր կեր-
պով յանձնուած էր յԱստուծոյ՝ մարդկութեան
այս առաջին բնակարանին պահպանութիւնը :
Քաբրիէլ կը սպառնայ Սատանային՝ եթէ չուղե-
նայ իր պարտաւոր խորհուրդներէն ետ կենալ-
բայց արդէն Սատանայ եկած էր հրապուրիչ ե-
րազով մը՝ խռովել Եւայի քունը, ստիպելով
զինքը այն արգիլեալ պտղէն ուտել՝ որ զմարդ
աստուածանման պիտի ընէր : Ադամ կը մերժէ
այն յանցաւոր մտածութիւնը, ու երկուքը մէկ-
տեղ խոնարհելով՝ Աստուծոյ օրհնութեան եր-
գեր և աղօթք կը մատուցանեն : Կը խրկէ Աս-
տուած՝ զհրեշտակապեան Ռափայէլ, որ մարդ-
կային ազգի բարեկամն է ու պաշտպան, յայտ-
նելու Ադամայ սպառնացուած վտանգը և ճանչ-
ցընելու թէ ինչպէս թշնամին իր կորուստը կը
մտածէ : Ռափայէլ կը պառամէ Ադամայ Աստու-
ծոյ դէմ ընդվզող հրեշտակապետին ապստամ-

բուժիչներ, որուն անունը՝ ալ չյիշատակուիր յերկինս, և անկէ ետքը Սասանայի անունը կը ընելով՝ դժոխքին մէջ, ուր ինքզինքը թագաւոր հռչակած է, իր յանցանաց պատիժը կը կրէ: Այս ամէն բաները երկար, և խիստ երկար ոճով պատմուած են քերթուածին մէջ, և որ կարծես թէ կը տկարացընեն անոր առջի մասին ոյժն ու գեղեցկութիւնը՝ ընթերցողին միտքը երկար աւտեն ՚ի կախ բռնելով: Հոմերոս և Վիրգիլ ալ նոյն արուեստը բանեցուցած են՝ իրենց քերթուածներուն գործոյն մէջ նախապէս հանդիպած դիպուածոց յիշատակութիւնը մէջ բերելով. բայց այս դիպուածներն կարծես թէ աւելի լաւ կատակցութիւն ունին Ոգիսականին և Էնիականին մէջ քան ՚ի Միլդրն: Հոն՝ դիպուածներն որոնց գործադիր են մարդիկ, մեծապէս կը գրգռեն մեր երևակայութիւնն՝ նոյն իսկ հանգուցին լուծուելուն անստուգութեամբ. իսկ հոս ընդհակառակն՝ տալահով ըլլալով թէ չար հրեշտակաց ապստամբութեամբը յաջող ելք մը պիտի չունենայ, շուտ մը չենք ունենար այն կռուոյն այլևայլ կերպարանափոխութիւններէն, որովհետեւ ելքը առաջուց դիտենք: Արչափ ալ տեսնենք Սասանային հրազնուց արուեստը ճարտարելը, և թընդանթներով երկնային բանակաց հետ կռուիլը, երբէք չենք վախնար որ կարենայ յաղթական ելլենալ. կը զարմանանք միայն որ Բարձրեալը այնչափ կ'ուշացընէ ապստամբաց պատուհասը, և կարօտ կ'ըլլայ իր Արդին խրկել, զանոնք անդընդոց մէջ գահավիժելու համար: Միւս կողմանէ ալ՝ այն ահաւոր պատերազմները այնպիսի էակաց մէջ՝ որ անմահք են, չկրնար զմեզ յուզել: Քիչ առաջ կը գորովէր մեր սիրտը Ազամայ ու Եւայի սպառնացուած վտանգին առջև. վասն զի մարդկութեան կը վերարերին. չիմնար մեր վրայ

այդ գործիքն ու յուզմունքը՝ երբ գերբնական էա-
կաց վրայ խօսք կ'ըլլայ. մեր կորստական բնու-
թեան օրէնքէն դուրս ըլլալնուն համար:

Սակայն բողոքովին կը խանդաղաւի մեր սիր-
տը՝ երբ Ադամ կը սկսի խօսիլ, և իր պատմու-
թիւնը կ'ընէ: Մարդուս երախտագիտութեան
պարագը առ Ստեղծողն իւր, արտմուծիւնը զոր
կը զգայ՝ այնչափ բարեաց վայելքին մէջ մինակ
մնալուն համար, բարեբաստութիւնը զոր կ'իմա-
նայ երբ Աստուած իրեն գեղեցիկ ու իր մարմնէն
աւնուած ընկեր մը կուտայ. այս ամէն զգաց-
մունքը արձագանք մը ունին մեր սրտերուն մէջ,
և զմեզ կարգէ դուրս կը գործեն: Ա՛րչափ գողտր
է և փափուկ երբ ինքն նախահայրն մեր կը խոստու-
վանի՝ թէ իր բնութեանն գերազանցութեամբն
ալ: չի կրնար հակառակիլ այն քաղցր իշխանու-
թեանը զոր կ'ինը կ'ազգէ իր վրայ:

« ... Մինչ ի հրապոյրս իւր հուպ մատչիմ՝ թը-
ւի նա ինձ

Անարատ եւ կատարեալ եւ յիրաւունս իւր քա-
ջակիրթ:

Եւ զոր խօսին կամ դործէն՝ իմաստուն թուի
քան զամենայն,

Առաքինի, հանճարեղ եւ ի լաւացրն լաւագոյն:
Գիտութեան բողոք բարձունք՝ իւր առաջն ան-
կեալ հարթին.

Իմաստութիւն՝ թէ բանիւք մըտանիցէ՝ նդ իւր ի
պայքար,

Կորընչի տարակուսեալ, եւ երեւի յիմարո-
թիւն:

Իշխանութիւն եւ իրաւունք ի հետ անկեալ եր-
թան նորա,

Որպէս թէ ինքն առաջին ծընեալ իցէ ի խորհր-
դեան,

Եւ ոչ յիւր ի կարգն երկրորդ ըստ պատեհի ա-
 ծեալ ի գոյ :
 Համայն ասել, ազնւոլութիւն, մեծանձնութիւն
 ի նմա դընեն
 Զգեղեցիկ զիւրեանց դադարս, եւ ըստեղծսւն
 ըզնովաւ շուրջ
 Մեծարանս երկիւղախառն՝ իբրու Զուարթնոց
 պահպանութիւն)) :

Հրեշտակը կը պարսաւէ անոր տկարութիւնը,
 և իրմէ հեռանալու ատեն այս խօսքերը կ'ըսէ.

« Պինդ կաց, կեցցես կեանս երջանկաւէս եւ սի-
 րեսցես,
 Այլ ըզնա քան զամենայն՝ ում հնազանդելն է
 եւ սիրել :
 Զպատուիրանըն մեծ պահեա, տես գերեսցեն մի
 զմիտսըդ կիրք,
 Յայն ինչ զոր կամքդ անձնիշխան չառնու երբէք
 յանձըն գործել :
 Ի քեզ կայ քո եւ որդւոցդ երջանկութիւն՝ կամ
 եղկութիւն .
 Ըղգոյշ լեր անձին քում, ես եւ հոգիքն երանա-
 ւէսք
 Յընծասցուք ընդ քո տեւելդ եւ ժուժկալել,
 հաստատուն կաց :
 Կալ կամ անկանել՝ է յինքնիշխան կամացդ ի
 ձեռս .
 Կատարեալդ ի ներքոյ՝ մի զօրավիգն ի դրուստ
 խընդրեր ,
 Եւ զամենայն փորձութիւն անսաստութեան հե-
 ոխ արա)) :

Հրեշտակն այս խօսքերս ըսելով կը բարձրա-
 նայ յերկինս . իսկ Սասանայ՝ անոր բացակայու-

Թեամբն ա՛լ աւելի խրախուսելով, կուգայ գլխաւորել իր մոլորութեան գործը: Եւս՝ իր անձին վրայ չափէն աւելի վստահ՝ հեռացած է ամուսնէն: Ար զքօսնու՝ ծաղկանց թառամեալ ցօղունները վեր վերցնելով, առանց մտածելու թէ ինքն՝ գեղեցկագոյն քան զամենայն ծաղիկ, նեցուկի կարօտութիւն սւնի՝ իրեն դէմ սպառնացուած վերահաս միրկին դէմ կենալու համար: Սատանայ օձու կերպարանք առնելով, կը սքանչանայ անոր վրայ. վայրկեան մը կը գեղելի իր խորհրդոցը կատարման մեջ... վերջապէս ատելութիւնը կը յաղթանակէ գթութեան. կը մերձենայ անոր՝ չէ թէ գեանի վրայ սողալով, այլ գլուխը վերամբարձ, ու կ'ըսէ.

« Ո՛վ գեղեցիկ Արարչիդ նըմանութիւն ամենագեղ,
 Համօրէն շունչ կենդանի՝նդ քեզ պակշտեալ ըսքանչանան.
 Ամենայն, որ քեզ պարգեւք են սեփականք, երկըրպապէն
 Երկնապարծ քում գեղոյդ՝ հիանալեօք զայն զըննելով:
 Քեզ առաւել սըխրալի՝ թէ ի սքանչանս յոգունց կայցէ.
 Սակայն աստ՝ ի վայրենի ցանկապատիս, յանբաւնից ջօկս,
 Որ տեսողքն են գրաստամիտ՝ անբաւականք ի նըշմարեւ
 Եւ ոչ ի կէս այնորիկ սր ինչ յանձին քում փայլէ գեղ,
 Թող ըզմարդ մի եւեթ, ո՞վ այլ ըզքեզ ոք տեսանէ:
 Եւ մին լոկ զն՞նչ է ի տեսդ՝ որ արժանիդ ես երեւել

Յաստուածս անդ աստուածուհի՝ երկրրուպա-
 գեալ եւ պաշտեցեալ
 Յանհամար հրեշտակաց հանապազորդ պաշտո-
 նէից » :

Եւա՛ այս շողմարար խօսքերուն առջև չի կըր-
 նար անտարբեր կամ անզգայ մնալ. միայն կը
 զարմանայ թէ ինչպէս օձը մարդկեղէն բարբա-
 ուով կը խօսի իրեն հետ : Սատանայ՝ օգուտ քա-
 ղելով անոր զարմանքէն՝ կ'իմացընէ թէ գիտու-
 թեան ծառայն պտուղը ուսելէն ետքը այս ար-
 տունութիւնը ունեցած ըլլայ, և նենգութեամբ
 լէցուն խօսքերով կը յորդորէ զինքն իր օրինակին
 հետեւելու : Եթէ օձ մը, կ'ըսէ, մարդուս նման
 էղաւ այն պտուղը ուսելով, հապա ինչ սխալի
 ըլլայ մարդս. նման Աստուծոյ, և ինքն իսկ աս-
 տուածութիւն մը պիտի դառնայ : Այն զօրաւոր
 հրապուրանաց առջև դիմանալ՝ Եւայի զօրու-
 թեանէն վեր է : Կը փրցընէ պտուղը և կ'ուսէ :

« ...ըզգաց երկիր ըզվէրն ազգոյ.
 Բնութիւնն ի հիմանց հեծեծելով ընդ սիրա էից՝
 Ես նըշան չարաշըշուկ եթէ կորեալ ամենայն » :

Սատանայ իր վախճանին հասնելով աներե-
 ւոյթ անհետացաւ : Յաղթուեցաւ Եւա. բայց
 թերեւս Ադամ աւելի զօրաւոր գանուի, թերեւս
 յիշէ աստուածային հրամանը, ու մարդս փր-
 կուի : Եւ անշուշտ պիտի յաղթական երևնար՝
 եթէ Եւայի նման՝ զՍատանայ ունենար իրեն
 փորձիչ և թշնամի. բայց Եւա՛ աւելի ազգեցու-
 թիւն ունի անոր սրտին վրայ. իսկ Եւա արդէն
 յանցաւոր, ու արգելեալ պտուղն ճաշակաւը
 զմայլած՝ չունի ուրիշ փափաք մը՝ բայց իր սի-
 րելի ամուսինն սլ հալորդ ընել այն զմայլմանը :

պտղալից ոստ մը կը փրցընէ, կը փութայ տա-
նիւ առ Ադամ, որ արդէն զինք փնտռելու ելեր
էր: Կը հանդիպին իրարու. Ադամ կը զարհուրի.
Բայց Եւա թէ զինքն և թէ իր անձը ասպահովեւու
համար՝ կ'ըսէ.

« Ծառս այս չէ, 'ստ որում ասին, ծառ բազմազը-
տանդ թէ ուտիցի,
Զածէ ի չար ինչ անծանօթ, աստուածազօր է
բանալ զոչս,
Ըզկերողսն աստուածս առնէ, եւ ճաշակեալ գը-
տաւ նոյնպէս:
Օձն իմաստուն, չարգելեալ իբրև ըզմեզ, կամ
ստուգանող,
Ի բերոյ իւրմէ կերեալ՝ չետես ըզմահ սպառնա-
ցեալ մեզ.
Այլ անդրսաին ի ժամէն ըզմարդկեղէն ստացաւ
բարբառ,
Ըզմարդոյն ըզգայութիւնս, ճարտարմըտեալ ըս-
քանչէլապէս:
Եւ ուժգին ազգմամբ ածեալ զիս ի հաւան՝ եւ ես
կերայ,
Եւ գըտի զարդիւնսըն նոյն՝ որպէս եւ ակն իսկ
ուռնէի:
Աչքս յառաջ բըլլակնեալ՝ սըրբատեսիլ եւրս
բացան,
Միտքըս եւս 'գարձակեցաւ եւ առաւել լայնե-
ցաւ սիրտս:
Յաստուածութիւն անգր ամբառնամ՝ զոր մա-
նաւանդ քեզ խընդրեցի,
Խոտան է յաչս առանց քո. զի բաստ յոր դուն
իցես կըցորդ
Այն է իմ երջանկութիւն, իսկ առանց քում
հաղորդութեան

Ի տաղտուկ փոխի նա ինձ եւ իսկ եւ իսկ յաաե-
լութիւն :

Կեր արդ ուրեմն ի պըտղոյս . բախտ հաւասար
լըծորդեացէ

Զմեզ ի նոյն ուրախութիւն որպէս ի մի եւ ի նոյն
սէր :

Գուցէ ի կալ քո յուրասա՝ այլ իմն ազգ կարգ
մեկնեացէ զմեզ ,

Եւ ես յոյժ անադանի հրաժարիցեմ յաղագս քո
Ի բարձէ աստուածութեան՝ մինչ ոչ եւս այլ
ներեսցեն բաշխք » :

Ադամ չի կրնար հաւտալ արդէլեալ պտղոյն
ուռեցած այսպիսի ազգեցութեանցը . ալ չի տա-
րակուսիր թէ Եւա կորսուած ըլլայ իր անհնա-
զանդութեամբը . բայց առ նա ուղղած գորովա-
լիր ու խանգաղատական կշտամբանքէն ետքը , կը
յաւելու .

« Որպէս զխարդ ինչ եւ հասցէ , իմ ընդ քո բախտ
զեմըս կապեալ՝

Եդեալ է ի մըտի գատավըճիւ ըզնոյն կըրել .

Եթէ մահ զուգէ 'նդ քեզ զիս , կենդանութիւն է
ինձ այն մահ :

Այնպէս իմն ի սըրտի գտանեմ անլոյծ ըզբնու-
թեան կապ ,

Որ ձըգէ զօրեղապէս զիս ի բարին իմ սեփական ,
Յիմ բարին ի քում անձինդ , զի որ ինչ եսըգ
դու՝ իմ է :

Վիճակս է մեր անխըզելի , մի եմք միայն , նոյն մի
մարմին .

Ըզքեզ կորուսանել , կորուսանել է զանձն իմ » :

Ադամայ այս անձնանուիրութիւնը՝ որ կամաւ
յանձն կ'առնու կորսուել , վասն զի Եւա կոր-

Generated on 2016-05-24 13:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

սուած է , Աստուածաշունչ գրոց մէջ նշանա-
կուած չենք գտներ . հոն չկայ բան մը՝ որ նախա-
մարդոյն անհնազանդութիւնը արգարացընէ :
Բայց չենք կրնար մեղադրել քերթողը սուրբ
գրքին բնագրէն օտարանալուն համար . վասն զի
հրաշալի է սիրոյ ու անձնանուիրութեան այս
մարտը :

Յանցանքը գործուելէն ետքը՝ մէկէնիմէկ վրայ
կը հասնի պատուհասը : Դեռ Աստուծոյ բերնէն
չէլած՝ արգէն իրենց սրաին մէջ է այդ պատիժը :
Կը նային իրարու , և այն առաջին անգամ կ'իմա-
նան իրենց մերկութիւնը . յառաջագոյն՝ լոկ սի-
րալիր զգացմունքներով , անոյշ խօսքերով կը պա-
րապէին . հիմա կը սկսին զիրար կշտամբել , իրենք
իրենցմէ աժգոհ ըլլալ : Այսպէս միանգամայն կը
կորսնցընեն զանմեղութիւն , զխաղաղութիւն և
զբարեբաստութիւն :

Եւ ահա յանակնկալա ձայն մը կը լսուի . ձայն
մը որ զիրենք կը կոչէ : Սուրբ գրոց մէջ սանդ-
ծողին Աստուծոյ ձայնն է . իսկ 'ի քերթուածին՝
Որդւոյ Աստուծոյ ձայնը , որ իր երկնաւոր Հօրը
հաւանութիւնն առնելով արգարութեան հետ
խառնել նաև զգթութիւն և զողորմութիւն , կու-
գայ հարցընել ու դասել զիրենք : Այս ձայնէն՝
որուն արձագանդը կուտայ բոլոր Եդեմական
գրախար , զարհուրելով կը պահուրտին . կարծես
թէ կը յուսան իուսասիել Աստուծոյ աչքէն :

Հոս քերթողը փափաքելի կ'ընէ մեզի սուրբ
Գրոց պարզութիւնն ու ամփոփութիւնը . մեզի
կ'երևնայ թէ չկայ մարդկային քերթուած մը որ
իր գեղեցկութեամբը կարենայ հաւասարիլ այս
վսեմ երկիւստութեան՝ ընդ Աստուած և ընդ
մարդ :

- « Կոչեաց տէր Աստուած զԱդամ, եւ ասէ
 ցնա. Ո՞ւր ես :
 » Եւ ասէ. Լուայ զձայն քո ի դրախտի տաս
 եւ երկեայ. քանզի մերկ էի եւ թաքեայ :
 » Եւ ասէ ցնա. Ո՞ պատմեաց քեզ թէ մերկ
 ես. բայց եթէ ի ծառոյն յորմէ պատուի-
 րեցի քեզ՝ անտի եւեթ չուտել, կերար
 արդեօք ի նմանէ :
 » Եւ ասէ Ադամ. Կինս զոր ետուր ընդ իս՝ սա
 ետ ինձ ի ծառոյ անտի եւ կերայ :
 » Եւ ասէ տէր Աստուած ցկինն. Զն՞չ գոր-
 ծեցեր զայդ :
 » Եւ ասէ կինն. Օձն խաբեաց զիս եւ կերայ » :

Քերթուածին մէջ՝ ինչպէս ՚ի սուրբ Գիրս, Ա-
 դամ կ'ամբաստանէ զԵւա առաջի Աստուծոյ. հոն
 չենք տեսներ այն նախկին անձնանուիրութիւնը
 որով յանձնառու եղեր էր կորսուիլ սիրելոյն
 հետ. կարծես թէ անմեղութեան հետ՝ մեծան-
 ձնութիւնն ալ կը կորսնչուէ : — Աստուծոյ վճի-
 ուր չուշանար : Օձը, յանցանաց առաջին հեղինա-
 կը, կը դատապարտուի սողալ երկրիս վրայ, և
 սպասել որ նոր Եւա մը ջաղխէ անոր գլուխը :
 Կինը՝ արամութեամբ ու ցաւօք պիտի ծնանի, և
 իր էրկանը հպատակի : Իսկ մարդուս պատու-
 հասն է՝ աշխատութիւն, տառապանք և մահ. ՚ի
 հողոյ աւնուած՝ պիտի դառնայ ՚ի հող... այս է
 Ադամոյ յանցանաց՝ մարդկային ազգի վրայ բե-
 րած ճակատագիրը : — Հրեշտակք կը վերանան
 յերկինս, մինչդեռ Մեղք և Մահ կը թողուն զան-
 դունդս, գալ տիրապետել երկրիս՝ իբրև իրենց
 յատուկ ստացուածին :

Քերթուածը հոս չի լմրննար : Վսեմ տեսարան
 մը կը յաջորդէ երկուց ամուսնաց դատապար-
 տութեան և դժոխային իշխանութեանց ուրա-

խուժեանք. ամարուան ջերմութեան, ձմեռնա-
յին սառամանեաց, հողմոց, մրրկաց և կայծա-
կանց ստեղծումը: Քերթողը կը ցուցնէ մեզի
երկրիս, ջրոց և օդային կենդանիները՝ որ զե-
րար կը գիշատեն, ու ալ չեն ակնածեր մարդ-
կային իշխանութենէն, որուն պահ մը առաջ կը
հնազանդէին:

Ադամ խելամոռա կ'ըլլայ իր թշուառութեան
մեծութեանը. կը յիշէ կորսնցուցած բարիքը,
աչքին առջեւը կու գան իրեն սպառնացուած ա-
ղէտքը: Յուսահատութեան մէջ ինկած՝ կը փա-
փաքի մահուան. Եւա կը ջանայ զինքը մխիթա-
րել, բայց իրմէ կը մերժուի ու կը յանգիմանուի:
Իսկ Եւա արաստուալից՝ կ'իյնայ անոր ոտքը, կը
փարի ծնգացը ու կ'աղաղակէ.

« Մի զիս այոպէս թողուր, Ադամ, զերկինս ու-
նիմ վըկայ

Սեռն եւ սերտ սիրոյ սըրտիս եւ պատկառոտ
մեծարանաց:

Յանկամս ես դառնացուցի զքեզ, հիքաբար լա-
րեալս ի վարմ.

Քեզ յաղերս անկեալ խընդրեմ ողորմութիւն,
փարիմ զծընկօքդ,

Մի զըրկեր զիս յորմէ կեամս, ի քաղցր աչացդ,
ի նըսասալիցդ,

Ի խորհըրգոց որ ի սմին յետին տագնապ տարա-
կուսի

Եւ միայն իմ զօրութիւն եւ միայն մոյթ հաստա-
տութեան:

Առ ի քէն ընդ վայր հարեալ՝ յով մեկնեցայց,
նէր ասլիցիմ.

Յորչափ կեամքըս տակաւին՝ ո՞ գիտէ ժամ մի
սուղ հաղիւ,

Տընկեսցի հաշտութիւն ալէ ի մէջ մեր երկոցունց:

**Զոյգ ի մեղըս՝ միասցուք եւ յստիսին թըշնամու-
թիւնն**

**Որ ցուցաւ մեզ յայանապէս դատավըճուաւ՝ օձն
անողորմ:**

**Մի յիս զսխալդ թափեր վասն աղետիցրս հա-
սելոյ՝**

**Յիս արդէն իսկ կորուսեալս, յիս ի թըշուառս
քան ըզքեզ:**

**Երկոքեանրս մեղոք, դու Տեառն ևեթ, ես
Տեառն եւ քեզ:**

**Երթամ անդրէն ես ի տեղի անգըր դառնամ դա-
տաստանին,**

**Եւ կահան բարձեալ ի ձայն մեծ թախանձեմ
զերեսս երկնից,**

**Զի անցցէ դատակնիքն ի քոյ գըլխոյդ՝ յիս ինքն
անկցի**

**Ի միայն եւեթ պատճառ եղեալս քեզ այսր
հիքութեան,**

**Յիս յիս միայն, ի բուն ժառանգրս բարկութեան
աստուածայնոյն » :**

**Եւայի արցունքն ու զըջումը կը Կորովեն իր
ամուսնոյն սիրտը: Կ'ըսէ.**

**« Ա՛յլ արի կաց. մի՛ վիճեցուք այլ եւ մի՛ ըստ-
գիւտ լիցուք միմեանց.**

**Շատ են մեզ այլուստ բասրանք. Կուն Կործես-
ցուք խնամս սիրով**

**Փոփոգէլ ըզվտանգիս բեռն յիրերաց ախտակ-
ցաբար » :**

**Կը կարծուի թէ այս գեղեցիկ տեսարանին
ազդեցութիւնը՝ Միլդընի առանին կենաց մէկ
յիշատակին արդիւնքն է, երբ՝ ինչպէս վերը յի-
շէցինք, իր կինը զինքը ձգելէն ետքը՝ նորէն կը**

դառնար ամուսնոյն սէրը ու ներուժը խնդրելով: Նոյն խակ Սատանային բերանը դրած խօսքերուն մէջ՝ քերթողին անձնական զգացմունքները բացարուած կը կարծենք. հասարակապետականն Միլզըն ինքզինքը ստորագրել կը թուի՝ ապրատամբ Սադայէլին զինքը պատուհասող Աստուծոյ գերագոյն իշխանութեան գէմ ունեցած ասելու թեամբը. ու եթէ երբեմն զղջման և խղճի խօսքեր կը խառնէ դիւական անիծաբանութեանց հետ, անշուշտ տագնապն ու ապաշաւը մերթընդ մերթ կը խռովէին ու կը գրգէին անոր խղճի խայթը: Զեարդ և իցէ, Միլզընի լէզուն միշտ վսեմ է երբ Սատանային փոխ կուտայ իր զգացմունքն ու ճարտարախօս քերթողութիւնը:

Քերթուածին վերջին երկու գրքերը՝ առջի տասնին գեղեցկութիւնն չունին ու հաւասար չեն ազդեր մեզի: Որչափ ալ Որդին Աստուած աղաչաւոր կ'իյնայ, սակայն Ադամ և Եւա կը մերժին երկրաւոր դրախտէն՝ քերովբէից խմբէ մը ու Միքայէլ հրեշտակապետէն, որ տեսչեամբ մը կը ցուցնէ Ադամայ իր սերնդոց ապագայն, և կ'աւետէ Քրիստոսի գալուստը յաշխարհ՝ ի փրկութիւն մարդկային ազգի: Բանաստեղծական գեղեցկութիւնք բազմութիւ են այս կրկին գրոց մէջ, բայց մեր մտաց ու սրտին վրայ ըրած ազդեցութիւնն ին կը պակասի՝ քանի որ կը հեռանայ այն վայրկենէն յորում մեր նախածնողաց վիճակը սահմանուած է ի կամացն Աստուծոյ:

Այս հրաշալի վիպասանականին միայն քանի մը գլխաւոր գեղեցկութիւնները կրցանք յիշատակել, ուր ամենայն ինչ մեծ է և գեղեցիկ՝ իր նիւթին համեմատ: Գործողութիւնը (action) պարզ է, թէպէտև զարդարուած այնպիսի պարագաներով ու դէպքերով որոնց հարստութիւնն ու զանազանութիւնը քերթողին երևակայու-

Թեան ճոխութիւնը կը ցուցնեն. բնաւորութիւնք նկարագրուած են Հոմերի արժանաւոր շնորհքով մը և ուժով, Թէպէս և չկարենան ունենալ Իլիականին դիւցազունքը նշանաւոր ընող զանազանութիւնները. սակայն չկայ քերթող մը, և ոչ իսկ ինքն Հոմեր, որ Աստուծոյ ձեռքէն ելած Ադամայ ու Եւայի անմեղութեան պատկերին հաւասար հրաշալի բան մը արտադրած ըլլայ:

Սուրբ գիրք ազգած են Միլզընի այն զգացմունքն ու խօսքերը՝ զոր կուսայ Աստուծոյ և իր Որդւոյն: Չէր ալ կրնար անկէ զարտուղիլ վասն զի ոչ սք, որչափ ալ գերագոյն հանճարոյ տէր ըլլայ, չիկրնար Աստուծոյ ուրիշ մտածութիւններ սալ՝ քան ինչ որ ինքն Աստուած ուզեր է ճանչցնել մեզ մարգարէիցը բերնովը: Ճշմարտութեան այս աղբերէն առնուած նիւթոց մէջ՝ քերթողը մեծապէս պիտի զգուշանայ իր երևակայութեանը, և յորում երբեմն պակասած է Միլզըն՝ Աստուծոյ նուիրական պատկերին քով այլաբանական անձեր դնելով. ասանկ Մահն ու Մեղքը, և այլն: Նոյնպէս ալ հեթանոսական առասպելեաց խառնուրդը բոլորովին աստուածային քերթուածի մը մէջ, յորում ժամանակաւ իրմէ երիցագոյն իտալացի քերթողաց օրինակին հետևող եղած է Միլզըն:

Քերթուածին վրայ այս համառօտ տեսութիւնն ընելնէս ետքը, դառնանք միւսսինգամ նկատել զքերթողն: Մտնենք իր ուսմանց և վաստակոց անձուկ սենեակը, ուր կը տիրեն ուսումն և լռութիւն: Ինքն ալ բազմոցի մը վրայ նստած, սև զգեստով, գլխաբաց և գլխուն մազերը ուսոցը վրայ ինկած: Աչքերը ալ դադրած են չորս կողմի առարկաները տեսնելն. միայն աներեւոյթ աչխարհը կը նկատէ: Իր երեք դասերքը՝ տխուր ըն.

կերակիցք իր առանձնութեանը, փոփոխակի կը կարդան՝ իրենց սկզբնագրին լեզուովը, իրեն սիրելագոյն քերթողաց գրուածքը. զՅասայի, զՀոմեր և զՈվիգիոս. կը կարդան առանց հասկընալու, ինչպէս կը գրեն իրեն տուն տալովը՝ Կորըստեան գրախաին տողերը, առանց սնդրագառնալու թերեւս թէ որպիսի անմահական երեսներ կը յանձնեն ապագայից: Գիշերը մանաւանդ, երբ բնութիւնը կը հանգչի, քերթողական աւիւնը կ'արթըննայ՝ ի Միլզըն. վասն զի թէպէտ իրեն համար գիշերն ու ցորեկը մէկ է, բայց քերթողին փնտռածն է աղմկէ հեռու լռութիւն մը. աշխարհի լռութեանը մէջ կարծես թէ աւելի աղէկ կերպով կը լսէ քերթողը Աստուծոյ ձայնը:

Բայց ուրիշներէն կախմունք ունենալը՝ ինչպէս այլոց, ասանկ ալ իրեն մեծ նեղութիւն էր: Տեսութեան զրկումը իրեն համար որչափ դառն ըլլալը՝ յետագայ տողերէն կրնանք իմանալ, և որք իրեն շարագրած Սամիոն ողբերգութենէն առնուած են: Կորուսեալ գրախաէն ետքը յօրինած է զայն: Սամիոն՝ Միլզընի նման կոյր, այսպէս կը խօսի.

« Այս առանձնավայրը կը փնտռեմ, մարմնոյս հանգիստ տալու համար. սակայն իմ յուզեալ խորհրդոցս հանգիստ չեմ կրնար գտնել: ... Իմ մեծագոյն աղէտքս՝ աչքիս կորուստն է: Կոյր, իմ թշնամեացս մէջ. ա՛հ, ասիկայ ինծի համար դժընդակագոյն է քան զչլթայս, զբանտս, քան զմորոգութիւն և զզառամութիւն: Անարգանգոյն կենդանին ինծմէ վեր է. որդը կը զեռայ, բայց կը տեսնէ: Իսկ ես լուսոյ մէջ՝ խաւարաւ ընկղմեալ: Ո՛վ խաւար, խաւար միջօրէի ճառագայթից մէջ. անգործ խաւար, բոլորական խաւարումն՝ առանց յուսոյ միւսանգամ տեսանելոյ զլոյս: Եթէ լոյսը այնչափ կարեոր է՝ ի կեանս, եթէ ինքն իսկ

կեանքն է, եթէ ճշմարիտ է որ լոյսը հոգւոյ մէջ է, ինչո՞ւ համար լոյսը աչաց փափուկ բիրերուն յանձնուած է, և որք այնչափ դիւրաւ կը շեջանին » :

Տխուր է յիշելը՝ թէ ոչ Սամփսոն, այլ ինքն Միլդըն է որ այս սրտաշարժ խօսքերով կը բացատրէ իր ցաւն ու յուսահատութիւնը: Կէթ եթէ կարելի ըլլար իրեն թշուառութեանը մէջ փառքովը մխիթարուիլ, և կամ կարող ըլլար նկատել իր անուան անմահութիւնը: Սակայն այս բաղդէն ալ զիրկ մնաց. վասն զի կ'աւանդեն թէ դժուարութեամբ գտած ըլլայ գրավաճառ մը, որ Կորուստ Գրախփին քերթուածին սկզբնագիրը ծախու առնելու համար հազիւ յանձնառու եղեր է տասը անգլիական ոսկի վճարել երկու տարուան միջոցի մէջ. և այս գրավաճառը, Սամուէլ Սայմընս, զըջացած սիտի ըլլայ ըրած շահագիտութեան վրայ. որովհետև քերթուածին ամէն օրինակները անվաճառ մնացին. Կարոլոս ԲԻ գրանիկքը չէին կրնար ենթադրել թէ Քրոմուէլի նախկին քարտուղարը մեծ քերթող մը ըլլայ: Օր մը Տըրսէթի կոմսը՝ գրավաճառանոցը մտնելով, Սայմընս՝ անոր առջեւը գրաւ Միլդընի քերթուածը, աղաչելով որ իրեն յաճախորդ գանէ: Կոմսն առաւ անկէ օրինակ մը ու Տրայտըն քերթողին խրկեց՝ ուղեւով անոր կարծիքն իմանալ: Տրայտըն կարգալէն ետքը՝ ըսաւ. « Այս մարդը կը մոռցընէ թէ զմեզ և թէ առջինները » :

Այս անձը՝ որ բոլոր հին և նոր քերթողները կը մոռցընէր, գրեթէ աղքատութեան տառապանաց մէջ կնքեր էր իր օրերը, վաթսուներկեց տարուան հասակին. (10 նոյեմբեր 1674): Անփառունակ վէճ մը՝ որուն վրայ լոկ ճոն Միլդընի անունը գրուած էր՝ միակ մահարձան եղաւ Քրո-

մուէլի քարտուղարին անուանը ու համբաւոյն վրայ բարձրացած՝ Սէնթ - Ճայլս եկեղեցւոյն մէջ: Իր աղջիկներէն մէկը ամուսնացընելու համար՝ հարկ եղաւ որ Կարոլինա Թագուհին յիսուն կինէ ոսկի շնորհէ՝ Էսիսընի աղաչանքովը, որ Միլզընի մահուընէն քսան ասորի ետքը առաջին եղաւ ՚ի հոչակել Թէ Դրախտին Կորստը հրաշարի վիպասանական մըն է, և հեղինակը մեծ քերթող մը:

Ժ.

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՊԸԹԼԷՐ, ՌԻԱԼԼԷՐ, ՌՈԶԸՍԹԸՐ,
ՕԹՈՒԷՑ, ՏՐԱՅՏԸՆ

Դժուարին է որ քաղաքական կրից ազդեցութեամբը յօրինուած երկասիրութիւնք՝ կարենան զանոնք ազդող դէպքերէն աւելի յերկարակեաց ըլլալ: Եթէ հասարակապետականն Միլդրն՝ միայն իր ժամանակներն յուզուած քաղաքական և կրօնական պատերազմաց վրայ գրած ըլլար, հազիւ ծանօթ կ'ըլլար մեզի իր հանճարը. Իրախօսին կորուսար միայն կրցաւ մոռացութենէ փրկել իր քաղաքավարական գրուածները: Այս պատճառաւ է որ քերթող մը՝ զոր անգղիացի քննադատք աննման և անհաւասարելի կը սեպեն զաւելչասական (burlesque) քերթողութեան մէջ, և իր տեսակին մէջ գրեթէ Միլդրնի վիպասանականին հաւասար յարգ կուտան, հազիւ ծանօթ է մեզի: Այս քերթողն է Սամուէլ Պըթլէր, և քերթուածն ալ Հիփպրաս կոչուած: Հեղինակին ու անոր երկասիրութեան յարգը այնչափ մեծ

է Անգղիոյ մէջ, որ հարկ է համառօտիւ յիշատակութիւն մը ընել վրան:

Սամուէլ Պըթլէր 1612ին ծնած է՝ Վորչըսթըրի կոմսութեան Սթրէնսէմ քաղաքը: Հայրը հարուստ կալուածատէր մըն էր, որ նախ խրկեց զինքն Վորչըսթըրի դպրոցը, ապա Քէյմպրիձի համալսարանը՝ ուր եօթն տարի կեցաւ: Հօրը առնելով դառնալով՝ տէրութեան պաշտօնէի մը քով մտաւ իբրև անոր դործակատարը, և այնչափ ժամանակ իրեն կ'աւելնար որ կարող էր իր սիրելի պարապմանցը զբաղել: Նկարչութեան, երաժշտութեան և բանաստեղծութեան: Քէյմպրի կոմսուհւոյն քով ծառայութեան մտնելով, գրտաւ հոն հարուստ գրատուն մը, և անգագար ընթերցմամբ՝ ինքզինքը բոլորովին բանաստեղծութեան տուաւ: Ոչ լոկ երախտագիտութեամբ, այլ նաև մտայն համոզմամբ՝ թագաւորականաց կուսակից եղաւ, և որոց հաւատարիմ մնաց նաև ՚ի ձախորդութիւնս: Իր քաղաքական համոզմանց մէջ զինքը հաստատուն բռնողն՝ Քրոմուէլի գլխաւոր պաշտօնատեարց մէկուն, Սամուէլի Լուք, մտքրական և յեղափոխական մոլեգնակրօնութիւնն եղաւ. և որուն քով քիչ մը ատեն ատենադպրութեան պաշտօն վարեց Պըթլէր: Մօակն նկատեց ու տեսաւ այն ավանդաւորաց անչափ փառասիրութիւնը, որ արքունական աթոռը տապալելու համար դաւաճանութիւն կ'ընէին. և զորմացած անոնց յանդգնութեանը վրայ, համարեցաւ թէ անմարթ էր իրեն օգտակարագոյն ծառայութիւն մը մատուցանել արքունի իշխանութեան՝ ինչպէս զանոնք հասարակաց ծաղուն և արհամարհանաց նիւթ ընելով: Այս մըտածութեամբ իր Հիփօպրաս կոչուած քերթութիւնը շարագրեց, և կ'երևնայ թէ իր դիտած վախճանին ալ հասած ըլլայ. վասն զի թագաւոր

Generated on 2016-05-25 06:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

րութեան թշնամեաց կեղծաւորութիւնը հրապարակելով, պատրաստեց զոգիս թագաժառանգին դարձին:

Աղէկ հասկընալու համար թէ ինչպէս քաղաքական կռիւ մը՝ որ այնչափ արիւնհեղութեանց պատճառ եղաւ յԱնգղիա, ու զլխապարտից բարձրաւանդակը հանեց զՎարդուս Ա, թագաւորականաց կուսակից բանաստեղծի մը այս ծիծաղաշարժ ու զաւելտական քերթուածը յօրինել առաւ, պէտք է համոռօտիւ հասկըցընել թէ որպիսի կուսակցութիւնք զօրայած էին այն ատեն յԱնգղիա: Բողոքականութիւնը իրեք գըզ խաւոր աղանդ ձեւացուցած էր շոն, որք կոչուէին Եպիսկոպոսականք, Երիցականք և Անկախք: Ամեն բանի մէջ իրարու հակառակամարտք՝ այս իրեք աղանդաւորք՝ համամիտ էին ՚ի կործանել զարքունական դահ. ետքը իրարու հետ սկըսան իյնալ, և այս հակառակութիւնքը երկար ատեն շարունակեցին: Պըթլէր՝ հանձարեղ մարդ, ատեաւ որ եթէ թագաւորին թշնամիք զօրաւորագոյն էին, սակայն ունէին իրենց ծիծաղական կողմն ալ, և այն զէնքով ուղեց հետերնին կուուիլ: Յիշեց թէ ուրիշ ատեն մը և ուրիշ երկրի մը մէջ՝ Միքայէլ Սէրվանթէս բոլոր Եւրոպա ՚ի ծաղր շարժեց, ներկայացընելով կարիճ Հիպպոլիտ մը՝ որուն ասպետական եւանդը յիմարութեան կը մերձենար. և համոզուեցաւ թէ ոչ ինչ նուազ պիտի զուարճանար Եւրոպա իր երիցական դատաւորին վիպաց ընթերցմամբը, որ ասպետի փառքով մը Անգղիոյ մէն գաւառները կը քաշէ մտքրականաց վարդապետութիւնը ծաւալելու և ազնուականութեան և կղերին պակասութիւններն ուղղելու: Հուսիպրաս՝ նորաղանդութեան Տոն Քիշոթն է. և որպէս զի նմանութիւնը կատարեալը լլայ՝ քերթողը իրեն ատենագպիր կամ

զինակիր մը տուած է՝ զՌուֆ, որ ճշդիւ Սէր-վանթեսի՝ Սանքոյ Փանսա զինակիրն է. և ինչպէս սպանիական վիպին մէջ՝ ծառայն աւելի խելացի է քան զտէրն, ասանկ ալ ստորագրած է Պըթլէր զՀուաիպրաս: Սակայն հարկ է զըուցել թէ այս պիտի նմանութեամբքն ալ՝ Պըթլէրի գրուածքը միայն անգղիական կը մնայ, մինչդեռ Սէրվանթէս եւրոպական է՝ ամէն լեզուի թարգմանուելով, և ամենուն զուարճութիւն առթելով:

Անգղիոյ Կարոլոս Բ թագաւորը սքանչացած էր այս քերթուածին վրայ, ու իր բարձին տակ կը պահէր՝ ինչպէս Աղեքսանդր զԻլիական: Սակայն զարմանալի է թէ ինչպէս այս արքունի հաճութիւնը՝ քերթուիլն օգտակար չեղաւ. վասն զի Պըթլէր՝ ինչպէս Քրոմուելի իշխանութեան, ասանկ ալ Կարոլոսի թագաւորութեան ժամանակ աղքատ ապրեցաւ. և իր քերթուածոյն իննէրորդ երգին մէջ յայտնապէս կը ցուցնէ թէ բոլորովն անգգայ չէր իշխանին այնպիսի մոռացութեան, որուն ծառայութեանը հաւատարմութենէն չէր պակասած: Երբոր մեռաւ վաթսուներութ տարուան հասակին (1680), հարկ եղաւ որ իր բարեկամներէն մէկը հոգայ անոր աղքատ ու անպաճոյճ յուզարկաւորութեան ծախքը, ու սրբոյն Պաւլոսի գերեզմանատան մէջ թաղուելով, առջի բերան ոչ մահարձան և ոչ ալ պարզ արձանագիր մը դրուեցաւ վրան: Մահուընէն քառասուներմէկ տարի ետքը՝ գրավաճառ մը Վէսթմինսթրի աբբայարանին մէջ մահարձան մը կանգնել տուաւ անոր պատուոյն և յիշատակին: Ժամանակակից քերթող մը այս գէոյքին վրայ հետեւեալ վերստուութիւնը յօրինեց. «Քանի որ խեղճ Պըթլէր կ'ապրէր, իրեն կերակուր տուող մը չգտնուեցաւ. հիմայ որ գրեթէ անօթութենէն մեռած է ու հող դարձած՝ իրեն մահ:

Generated on 2016-05-25 07:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

արձան մը և յիշատակարան կը կանգնեն: Ահա-
 ւասիկ քերթողին վիճակը. հաց կ'ուզէ ու քար
 կուտան » :

Տեսանք զհասարակապետականն Միլլըն և
 զԹագաւորականն Պըթլէր՝ աղքատութեան մէջ
 մեռած: Պիտի տեսնենք հիմա ուրիշ ժամանա-
 կակից քերթող մը՝ որ ընտանեօքը հասարակա-
 պետականաց վերաբերելով, իսկ մտաց համոզ-
 մամբը Թագաւորական կուսակցութեան, գիտ-
 ցաւ ամենէն պատիւ, գովեստ ու զարմանք ըն-
 դունիլ. վասն զի փոփոխակի ամէն կարծիք ըն-
 դունեցաւ, որ կուսակցութիւնն որ յաղթական
 կը տեսնէր: Անոր համար՝ ժամանակին համեմատ
 հասարակապետական եղաւ՝ Քրոմուէլի փառքը
 դրուատելով իր երգերովը, և Թագաւորական՝
 եռանդուն և աշխուժով լի երգեր նուիրելով Վա-
 րոլոս Բի երբոր արքունի Թոմը գրաւելու
 դարձաւ:

Այս քերթողն էր Էամընտ Ուսլէր, Պըքին.
 կէմի կոմսութեան ազնուական ընտանեաց զա-
 ւակ, և Քրոմուէլի ազգական: 1605ին ծնած է,
 և տղայ հասակին հայրը կորսնցընելով, անկէ
 մեծագումոր հարստութիւն մը ժառանգեց: Այս
 բազը խորհրդարանի անգամ ըրաւ զինքը տաս-
 նրութիւն տարուան հասակին. բնութեան ձիրքե-
 րովը այնչափ բարեբաստիկ էր՝ որ այն հասակին՝
 Հասարակաց խորհրդարանին ամենէն ընտիր
 ճարտարախօսներէն մէկն էր, Անգղիոյ նշանաւոր
 քերթողաց մէջ ընտրելագոյն, և Յակոբ Ա Թա-
 գաւորին արքունեաց սիրելի գրանիկ մը: Իր առ-
 ջի ճառերն, ինչպէս յօրինած առջի քերթողա-
 կան տողերը, երիտասարդական խամութեան
 հետք մը չեն երեցըներ. մանաւանդ թէ երիտա-
 սարգութեան ամէն գրուածները՝ կատարեալ
 հասակի հասունութեան մը կնիքը ունին, ինչպէս

Generated on 2016-05-25 07:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ծերութեան ասենի յօրինուածներուն մէջ ալ՝ երիտասարդութեան աշխոյժ կը նկատուի:

Յօրինած այլևայլ քերթուածներովը մեծ պատիւ և համարում ստացաւ, որոնց նիւթը ժամանակին հետ վերաբերութիւն ունէր. ուստի զարմանք չէ որ հիմա՝ երբ պարագայք և դէպք փոփոխութիւն կրած են, նոյն գեղեցկութիւնը չնկատուի:

Ուսալէր՝ խորհրդարանին մէջ արքունեաց դէմ ձայնը բարձրացնողներէն մէկն եղաւ: Գաւակցութեան յանցաւոր սեպուեւոր՝ բանտ գրուեցաւ, ուստի խալըսեւը համար հարկ եղաւ մեծագումար ստրկի՝ ու նաև համոզման զոհ ընել: Աքսորուելով յԱնգղոյ, Գաղղիա եկաւ ու Սէնթ-Էվրէմանի հետ բարեկամացաւ. հոն ճանչցաւ նաև զԼաֆոնթէն՝ և զոր շատ անգամ գովութեամբ կը յիշատակէ իր երգերուն մէջ: Կարողոս առաջնոյն մահուանէն ետքը՝ յաջողեցաւ իրեն գաւնալ յԱնգղիա, և Քրոմուելի հետ ընտանեանալով՝ երգեց անոր փառքը մասնաւոր քերթուածով մը՝ որ իր գրուածոցը մէջ ընարեւագոյն կը սեպուի, և որուն թարգմանութիւնն ըրած է Վոլթէն: Որչափ ալ գեղեցիկ ըլլան այն սողերը, բայց քերթողին բնական չափազանցութիւնը յայտնի կ'երևնայ. Պոսիւէ իր քանի մը սողերովը շատ աւելի կենդանի կերպով նկարագրած է զՔրոմուել՝ քան Ուսալէր իր երկար երգովը:

Կարողոս երկրորդի գահակալութիւնը՝ կրկին ստիպեց զՈւսալէր իր քաղաքական կարծիքը փոխելու. հաւասար եռանդեամբ դուրեց զթագաւորն, որով գովէր էր զՔրոմուել. բայց երբ Կարողոս իրեն յիշեցուց թէ իրեն ընծայած սողերը շատ աւելի ստորին կը մնան՝ իր հակառակորդին նուիրածներուն քով, « Տէր արքայ, պատասխա-

նեց Ուալլէր, քերթողքս շատ աւելի դիւրաւ կը յաջողինք կեղծեաց քան թէ ճշմարտութեան մէջ» : Այս ոգեւելց պատասխանը գոհ ըրաւ թափաւորին փառասիրութիւնը :

Ուալլէրի քերթուածոց մասնաւոր յատկութիւններն են պերճութիւն և զուարթութիւն : Յայտնապէս կը տեսնուի գրուածոցը մէջ որ սիրտ շարժելէն աւելի՝ հաճոյ ըլլալ կը փնտռէ . այն պատճառաւ է որ հազիւ կրնայ երբեմն մինչև 'ի վսեմն բարձրանալ : Յաճախ դիցաբանութեանէ փոխ կ'առնու իր նկարագիրներն և զգացմանց բացատրութիւնը . և որովհետև հեթանոսական աստուածաստութիւնը մեզի համար ուրիշ բան չէ՝ բայց հանճարեղ խաբէութիւն, ուստի անոր միջամտութիւնը՝ շատ անգամ կ'արգելու և կը խափանէ զյուզումն սրտի : Հնութեան առակները որչափ ալ գեղեցիկ ըլլան՝ յաճախ գործածուելով կորսնցուցած են իրենց հաճոյականութիւնն . անոր համար է որ արգի բանաստեղծութիւնը հին Ալիմագոսէն դուրս կը փնտռէ իր քերթողական ներշնչումը : Սակայն այս ամէն պակասութիւններով ալ՝ Ուալլէր ըստ վիպութեան քննաբանից՝ ճշմարիտ ծառայութիւն մը մատուցած է անգլիական բանաստեղծութեան՝ պերճութիւն մը և ներդաշնակութիւն տալով անոր, որոնցմէ ինչուան այն ատեն զուրկ էր :

Ուալլէր ութսուններկու տարուան հասակին՝ դեռ քերթուածներ կը շարագրէր . և մահուընէն քիչ յառաջ՝ Ասփոսածային սիրոյ վրայ բանաստեղծութիւն մը հրատարակեց : Ասիկայ բարի մահուան մը պատրաստութիւն էր : Վասն զի թէպէտ քերթող ու դրանիկ, սակայն իր ժամանակին ազատամտաց կրօնական զառածմանց չուղեց հազորդ ըլլալ, որք խիստ բազմաթիւ էին Կարոլոս երկրորդի ապականեալ արքունեացը

Մէջ: Օր մը լսելով որ Պըքինկէմի դուքսը նոյն իսկ թագաւորին ներկայութեամբ՝ անասուածութիւնը կը պաշտպանէր, պատասխան ատուանոր. «Տէր իմ, ես քեզմէ տուելի յերկարակեաց եմ, և այս խնդրոյն վրայ աւելի վիճաբանութիւններ լրած. բայց քիչ ատենէն ինծի պէս պիտի ճանչնաս թէ անասուածութիւնը եղբերուաքաղ մըն է՝ որուն ծնունդ ատուած է ագիտութիւնն, և երկիւղիւ և հպարտութեամբ կը շարունակուի»:

Երբ բժիշկն իրեն իմացուց թէ մահը մտայած է, փափաքեցաւ որ իր Գոլէշիլ երկիրը ասնին զինքը, ուր որ ծնած էր. «Նշերուի մը պէս, ըսաւ, հոն կ'ուզեմ մեռնել ու աչուրներս գոցել, ուր առջի անգամ արևուն լոյսը տեսայ»: Քանի մը օրուրնէ վերջը մեռաւ (1687):

Ուսուցիչ մինակ չէր արքունեաց մէջ բանաստեղծութեան պարագող. ժամանակին ուրիշ այլևայլ մեծամեծքն ալ պատիւ կը սեպէին իրենց այդ զբաղմունքը: Պըքինկէմի երկու դուքսերը, Հալիֆէքս լորտը, Տորսէթի ու Ռոսքեմընի կոմսերը գեղեցիկ վկայութիւններ ձգեցին իրենց գրասիրութեանը, և շատերն՝ իրենց անուանը հետ անանց փառք մըն ալ կը թողուն՝ եթէ չափազանցութեամբ բնութեան տուրքերը չհեղձուցանէին: Բաւական սեպէնք, ուրիշներն ալ ծանօթացընելու համար, յիշել միայն անոնցմէ մէկը, Ռոչըսթըրի կոմսը:

Ճոն Ուիլիամս, որ ետքը Ռոչըսթըրի կոմս եղաւ, Օքսֆորտի կոմսութեան մէջ ծնած էր 'ի 1647: Ուսմանը ընթացքը կատարելէն ետքը՝ ճանապարհորդութիւն մը ըրաւ 'ի Գաղղիա և յիտալիա, ու 'ի գարձին ծովային զինուորացի մէջ մտնելով՝ նշանաւոր եղաւ իր քաջագործութեամբքը: Սակայն չկրցաւ հաւասար արիու-

Թիւն ցուցընել իր անձին և կրիցը վրայ. ու տա-
րաժամ ծերութեամբ մեռաւ երեսունըջորս
տարուան հասակին:

Պուալոյի մարդկութեան վրայ յօրինած երգի-
ծաքանութեան հետևողութիւն մը ու Ու Ինչ
մակդիրը կրող քերթուած մը՝ Ռոչըսթըրի կոմ-
սին թողուցած գլխաւոր երկասիրութիւնքն են:
Անոնց մէջ կը տեսնուի աշխոյժ, եռանդն ու կեն-
դանութիւն. բայց ազգած զգացմունքնին տխուր
ցաւ մըն է թէ ինչպէս մարդկային յիմարութիւ-
նը կը ջանայ յաճախ ունայնացընել նախախնա-
մութեան բարերարութիւններն: Ինչ պակաս
էր Ռոչըսթըրի մեծանուն քերթող մը ըլլալու:
— Թերեւս այս միայն որ չգիտցաւ թէ ինչպէս
բարուց անարատութիւնը պահապան է հան-
ճարոյ:

Նոյն կարևոր գիտութեան պակասութիւնն ու-
նեցաւ նաև թատերական քերթող մը՝ որուն ա-
նունը կը գանենք Կարոլոս երկրորդի արքունեաց
անբարոյական երիտասարդութեան խմբին մէջ, և
որուն հանճարը փճացաւ բարուց ապականու-
թեամբ և տառապանօք: Այս քերթողին անունն
է Թոմաս Օթուէյ, որ Սըսէքսի կոմսութեան
Թրոթայն քաղաքը ծնած է (1651): Հայրը՝ գե-
ղի աղքատ նորազանդ երէց մը, ուղեց զուսակն
իրեն յաջորդ ընել. բայց աղան նոյն վիճակին հա-
կամիտութիւն չունենալուն, Լոնտրա եկաւ՝ կա-
տակերգակ դերասան ըլլալու գիտմամբ: Շէյքս-
բիրի հետևողութիւն մըն էր այս. իրեն նման ալ
անյաջող դերասան մը եղաւ, բայց ոչ մեծ քեր-
թող մը, երբ ուրիշներուն յօրինած թատերա-
խաղքը ձևացընելէն ետ կենալով՝ մտածեց որ
ինքն ըլլայ յօրինող: Թէպէտեւ ետքը յաջողեցաւ
անգղիական թատերաբեմին վրայ պատուաւոր
տեղ մը բռնել, բայց առջի բերանը՝ ինչպէս դե-

Generated on 2016-05-25 07:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

րասան, սասանկ ալ թատերական քերթողու-
թեան մէջ անյաջող եղաւ:

Իժուարին է ենթադրել թէ որպիսի նուա-
տուժեան մէջ ինկած էր յԱնդղիա թատերաբե-
մը՝ Շէյքսպիրի մահուընէն վաթսուն տարի ետ-
քը: Խօսքերնուս հաւատարմութիւն մըն է Օ-
թուէյի Աւլիբէտը կոչուած ողբերգութիւնը, ո-
րուն թէ մտածութիւնը և թէ գործագրութիւնը
ցուցանիք մը կրնայ սեպուիլ. յորում սուտերաց
հարուածք և զեղատուութիւնք՝ կայթից և սա-
րերու հեռ խառնուած, լոկ զգուանք մը կ'ազ-
գեն ընթերցողին: Տոն Քարլոս ողբերգութիւնը՝
որուն նմանողութեանը մէջ գերազանցեց զինքը
Շիլլէր, աւելի յաջող ելք մը ունեցաւ: Անով
քերթողին անսւնն սկսաւ զուրցուիլ ու համ-
բաւը մեծնալ: Ռասինի Բեռնիէն և Մոլլէրի
Հնարագիտութիւնի Սիբելի կոչուած թատերախա-
ղից նմանութիւններ ալ յօրինեց Օթուէյ. բայց
անոնց մէջ ոչ Ռասին և ոչ Մոլլէր կրնան շանչ-
ցուիլ: Նորելի Բարեկամութիւն կոչուած անարժան
ու անբարոյական կատակերգութիւնը՝ որ քիչ
ատենէն տեսարանի վրայ ալ հանդիսացաւ, կը
ցուցընէ թէ որպիսի կենցաղ և խօսակցութիւն
ունէին ժամանակին իշխանազունքը՝ որոց կոչնո-
ցը զարդ և ընկերակից էր քերթողը: Անկարելի
էր որ այսպիսի գրուած մը յերկարակեաց ըլլայ
քան այնպիսի ապակսնութեան օրերը՝ յորս
համորձակեցան երևնալ: Կայիոս Մարիոս ողբեր-
գութիւնն բանաբաղութիւն մըն է Ռոմէոյի և
Յուլիէզգոյի, և ընտիր մասերը՝ Շէյքսպիրի յա-
տուկ են: Բայց նոյնը չենք կրնար ըսել նաև Վե-
նետի ալաբեալ ողբերգութեան համար, որով
կրցաւ Օթուէյ Անդղիոյ ողբերգակ քերթողաց
մէջ երկրորդ սեպուիլ:

Մեծ դաւաճանութիւն մը կը մենքենայուէր

Վենետիցյ ծերակուտին բռնաւորական կառաւարութիւնը ստապալէլու. անոր ամէն անգամնէրը սրէ պիտի անցնուէին : Այս դաւաճանութեան գլուխ էր Սպանիոյ դեսպանը Պէտմար, և ոսկւոյ զօրութեամբ շատ կուսակիցներ իրեն գրտած էր : Անոնց մէջ ամենէն աւելի երկցողը՝ Պետրոս անուկով մէկը, որ սուրը ձեռքը փառօք ծառայեր էր Հասարակապետութեան, հիմա կ'ուզէր զայն կործանել. վասն զի իր յոյն սիրուհին՝ օտարացեր է իրմէ, և Անտոն՝ ծերունի խորհրդականին վաճառուած ոսկւով : Անէծք կը կարգայ այնպիսի իշխանութեան մը՝ « յորում չարախորհուրդ նենգութեանց մէջ յաջողելու համար դերեաց խումբը՝ իշխանական պատուոյ և աստիճանի կը հասնին » : Այսպէս իր խորհրդոցը մէջ վճուած է Վենետիկի կորուստը. վասն զի իր սիրելին՝ զինքը մտաներ է : Երբ իր Եաֆֆիէր բարեկամը կը յիշեցնէ իրեն այն առաքինութիւնը՝ որուն անձին պատուոյ անունը կուտան, պատասխան կուտայ Պետրոս .

« Այդ առաքինութիւնը՝ ցած ու անարդ իշխանութիւն մը հաստատած է՝ իր ապահովութեան ու խաղաղութեան համար : Պատուաւոր կոչուած անձինքը ուրիշ բան չեն, բայց եթէ հեշտարար բարձեր՝ որոնց վրայ դաւաճան մարդիկ կը հանգչին ու կը դիրանան : Թէ որ մարդկային ազգը միայն անոնցմէ ձեւանար՝ մէկզմէկ սովալլուկ պիտի ձգէին... ամէն մարդ շաղախէր իր ձեռքը եղբօրը արեանը մէջ... » :

Իսլաւաճան Պետրոսի բարեկամը Եաֆֆիէր՝ Փրիուլի ծերակուտի անդամ անձին Պէլլիատերա դուստրը յափշտակած ու իրեն հարս ըրած է . Փրիուլի չուզէր զինքը ճանչնալ իրեն փեսայ՝ անոր համար երեսի վրայ ձգած է թէ զինքը և թէ կինը . այն պատճառաւ է Եաֆֆիէրայ թշնամու

Generated on 2016-05-25 07:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թիւնը ծերակուտին դէմ: Պետրոսի ու Եաֆֆիէրայ մտերմութիւնն ալ աւելի կ'աճի՝ պետու թեան դէմ ունեցած սաեւութեան հաւասարութեամբը. և Պետրոս՝ վստահ իր բարեկամին վրայ՝ վրէժինդրութեան խօսքը կ'ընէ հետը, և զիրար տեսնելու տեղ կ'որոշեն կէս գիշերուան ստեն՝ Ռիալթոյի կամուրջը: Հոն կը գտնուի Եաֆֆիէր. Պետրոս կը յայանէ իրեն գաւաճանութիւնը, և իբրև բարեկամ ու համաժիտ կը ներկայացընէ զինքը դաւակցաց: Որչափ ալ երգմամբք երաշխաւոր կ'ըլլայ իր մտերմին, սակայն Եաֆֆիէր անոնց սրտին մէջ անվստահութիւն կը գրգռէ. այն ստեն զիրենք բոլորովին վստահ ընելու դիտամբք, ձեռուընին կը յանձնէ իր սիրելին Վէլվիտերա՝ իբրև գրաւ մը իր խօսքերուն հաւատարմութեանը. « Ահաւասիկ ձեզի, կ'ըսէ, ձեր սրատուոյն կը վստահիմ զինքը, ու իրեն հետ մէկտեղ կը մատուցանեմ ձեզի այս սուրը: Եթէ ես ձեզի անարժան երևնամ, այս սրով զարկէք անոր սիրտը, և ըսէք իրեն թէ իր փեսայն է որ այսպիսի կերպով փոխարէն կը մատուցանէ իր սիրոյն, հաւատարմութեանն ու աղէտիցը »:

Դաւաճաններէն մէկը, Ռընոյ, որուն յանձնուեցաւ Պէլվիտերա, հիացած անոր գեղեցկութեանը վրայ, անոր մերժմանցը՝ բռնութեամբ կ'ուզէ յաղթանակել: Երբ Եաֆֆիէրայ հետ կը տեսնուի, կը հարցընէ թէ ինչո՞ւ համար զինքը պատանդ տուաւ, և ինչ ծածուկ կապ է որ զինքը կը միացընէ իրեն անծանօթ մարդկանց հետ: Եաֆֆիէր բոլորովին վստահ իրեն վրայ, կ'իմացընէ թէ ինչպէս ծերակուտի ամէն անդամները պիտի խողխողուին, և թէ ինքն ալ երգում ըրած է կնկանը հայրը մեռցընելու: Պէլվիտերա զարհուրագին կ'աղաղակէ. « Զգոյշ կեցիր, կ'ըսէ Եաֆֆիէր, և ոչ իսկ մտքէդ հաւաչանք մը ար-

ձրիէս, ապա թէ ոչ...» : — Այո՛, կ'ազաղակէ Պէլվիաէրա, այո՛ գիտեմ որ զիս սպաննելու խօսք առւած էս. հապա, խօթէ սուրբ իմ կուրծքս, զարկ զիս մեռցուր քու սաքիդ առջև, և այն աւան կրնաս վստահ ըլլալ: Սպաննել իմ հայրս: Գիտեմ որ իր անգթութեամբը՝ ասապանաց ու յետին թշուառութեան մէջ ձգեց զիս. բայց ինչպէս կրնամ վրէժխնդրութեան ժմլաով մը՝ տեսնել անոր փաղրակը ծերութեան հասակին մէջ. ինչպէս կրնամ աեսնել իմ կենացս նուիրական պատճառը ոչնչացած: Կրնաս հեղուլ անոր արիւնը որ ինծի կեանք տուաւ. կրնաս նուասացընել ինքզինքդ քու երկիրդ մտանելու և վաճառելու վատութեան. կրնաս միաբանիլ անարգ վարձկաններու հետ, անարգ աւազակաց հետ՝ և սպաննել այդ խելճերը իրենց քունին մէջ»: Այն աւան կիներ կը պատմէ իր ընդունած նախասիրքը, և անարժան բռնութեան մը զոհ ըլլալը: Ետ՛ Ֆիլէր նեղացած՝ կ'ուզէ այն անօրինէն խնդրել իր վրէժը՝ երբ ամէն դաւաճանք հոն ժողվուին: Կը լսէ Ռընոյի խօսքերը՝ որ նոյն գիշերը ըլլուելիք չարութեանց համրանքը մէկիկ մէկիկ դաւակցաց առջևը կը դնէ, ու ահաբեկ կը փախչի: Ռընոյ կ'իմանայ անոր փախուստը, և մատնութենէ մը վախնալով՝ կ'առաջարկէ զինքն սպաննել: « Այո՛, ամենուս հարուածը իր սիրտը » կ'ազաղակեն միաձայն: « Ո՛վ է որ զինքը կ'ուզէ ըսպաննել » կը հարցընէ Պետրոս. ո՞վ իմ սիրելւոյս արեանը մէջ պիտի մտէ ձեռքը...: Ոչ ոք ինծի պատասխան կուտայ, և ոչ խօսք մը: Այն աւան ես ձեզի դադանիք մը պիտի յայտնեմ. կասկածը վատաց առաքինութիւն է »: Ու պատմելով իրենց Ռընոյի անարժան վարմունքը Ետ՛ Ֆիլէրայ ամուսնոյն հետ, և ուզելով զանոնք վստահացընել իր բարեկամին վրայ, կ'ըսէ. « Եթէ կարող

Generated on 2016-05-25 07:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ըլլայիք զինքն անանկ ճանչնալ՝ ինչպէս ես կը ճանչնամ, եթէ գիտնայիք թէ ինչպէս կտրիճ է, բարի, արգար ու հաւատարիմ, և ոչ վայրկեան մը կը գեղեկիք խոնարհիլ իյնալ անոր առջևը՝ և ձեր անվստահութեանը համար ներում խնդրել. սակայն վաղուան օրը ամէն տարակոյս պիտի անհետանայ, և կրկին իրաւունք պիտի ունենամ ձեր բարեկամութեանը՝ միանգամայն փրկելով ձեր փառքը ու իմ՝ բարեկամս » :

Նոյն միջոցին Եաֆֆիէր չկարենալով դէմ կենալ Պէլլէտիրայի աղաչանացն և արտասուաց, կ'երթայ առժին կը ներկայանայ, ու ծերակուտին առջևը կը յայտնէ դաւաճանութեան խորհուրդը և դաւաճանաց անուանքը, անոնցմէ երգում առնելով որ իր քսանուերկու բարեկամաց կենացը խնայեն: Մէկէնիմէկ դաւաճանք կը բռնուին ու ծերակուտին առջև կը տարուին: Պետրոս կը յիշեցնէ Հասարակաստութեան մտտուցած ծառայութիւնները, և վրայ կը բերէ. « Եթէ մասնիչ մըն եմ, յանցանքս մէջ բերուին. կամ ցըցուցէք ինձի այն անարգ ու յանդուգն մարդը՝ որ համարձակեր է զիս մասնիչ հռչակել » :

ՏՈԹ

« Կը ճանչնաս Եաֆֆիէր անուհով մէկը » :

ՊԵՏՐՈՍ

« Այո՛, ու կը ճանչնամ անոր առաքինութիւնը, հաւատարմութիւնն ու արգարութիւնը » :

ՏՈԹ

« Ներս բերէք զինքը » :

ՊԵՏՐՈՍ

« Ինծի պէս՝ բարեկամս ալ ՚ի կալանս : Ա՛հ, ուրեմն բազզը նկուն ըրաւ զվեզ. արժան է խոնարհիլ անոր առջևը . . . Ո՞չ մէկ հոգի ենք և մէկ սիրտ . . . Այս բանաւորքը մեզի մասնէն անուն կուտան. ըսէ թէ մասնի՞չ ես » :

Եաֆֆիէր կը խոստովանի մասնութիւնը և անոր օտքը կ'իյնայ : Պետրոս կը մերժէ զինքն նախատական խօսքերով, չուզէր զինքը ճանչնալ, ու երբ անիկայ կենաց վրայ կը խօսի, զոր իրեն համար խնդրէր էր ՚ի դատաւորաց, կ'աղաղակէ Պետրոս .

« Կեանք . . . կեանք խնդրել . . . յանցաւոր զիս խոստովանի՛լ, որպէս զի այս անիծեալ քաղաքին մէջ դեռ քիչ մը ատեն ալ թափառելու շնորհքը մուրանամ : Իեռ քանի մը տարի ալ դառնաղէտ կեանք մը անցընելու, որպէս զի քիչ ատենէն նորէն կորսնցընեմ՝ քեզի նման սուտ ու նենգաւոր բարեկամի մը ձեռքով . . . կ'արհամարհեմ կեանքը, և այնչափ աւելի յօժարակամ՝ որչափ քու ձեռքովդ պիտի շնորհուի ինձ այն . . . » :

Ու առաջ կը տանի իր նախատական խօսքերը : Այն ատեն սուրը ձեռք կ'առնու Եաֆֆիէր, ու իր այլայլութեան ու տաղնապին մէջ՝ պիտի զարնէ անշնչացընէ զՊէլլիտերա . սակայն սիրտը կը թուլնայ՝ երբ անիկայ կ'իյնայ անոր դրկացը մէջ, և հոն կը փնտռէ իր մահը : Սէրը կը յաղթանակէ. և Պէլլիտերա՝ անոր աղաչանքովը կը վազէ իր հօրը, անոր միջնորդութեամբը Պետրոսի կենաց շնորհքը խնդրելու ծերակուսէն : Բայց ծերակոյտը անտեղիտալի է ամէն աղաչանաց առջև : Ինչապարտութեան բարձրաւանդակը կե-

ցած է. և Պետրոս հոն բերուած՝ որպէս զի նա խատական մահուամբ մը իր յանցանաց վռէժը լուծէ: Եաֆֆիէր՝ որ ծերակուտէն շնորհք գըտած էր, կուգայ կը դանէ իր բարեկամը, որ ոչ միայն զինքը չմերժեր, այլ սիրով կը խօսի հետը:

« Իսկ իմ սրտիս միշտ սիրելի եղած ես, կ'ըսէ. և թէպէտ իմ պատիւս նախատակոծ ըրիր, բայց չեմ կրնար մոռանալ քու սէրդ: Ներէ ինձ Եաֆֆիէր՝ եթէ իմ բարկութեանս մէջ՝ անարգ կերպով վարուեցայ քու հետդ: Հանգստեան գաւառը պիտի երթամ. կը փափաքիմ որ քեզի նման ընտիր անձանց գթառատ իլծերը՝ օրհնութիւն սփռեն իմ ճանապարհիս վրայ... կրնամ դեռ եւս վստահիլ քեզ »:

ԵԱՅՅԻԵՐ

« Ոչ. վասն զի մէյմը մասնիչ եղայ քեզի »:

ՊԵՏՐՈՍ

« Կը սիրէս զիս »:

ԵԱՅՅԻԵՐ

« Խղէ հանէ իմ սիրտս. և քու տարակոյսներդ պիտի փարասին »:

ՊԵՏՐՈՍ, արքայապետի:

« Անիծեալ տկարութիւն »:

ԵԱՅՅԻԵՐ

« Արցունք... ո՛վ զարմանացս... արցունք կը վազեն քու աչքէդ. քեզմէ՞ որուն երբէք այդ-

պէս գորովիլը տեսած չեմ: Կ'իմանամ թէ սրտիդ վրայ ծանրութիւն մը կայ, և մէկը կը փնտռես՝ որուն կարենաս յայտնել զայն: Այո՛, անօրէն մըն եմ, բայց կ'աղաչեմ, ըսէ ինծի »:

ՊԵՏՐՈՍ, քանջանարանին անիւը ցոփելէնով.

« Կը տեսնես այդ գործիքը »:

ՆԱՅՖԻԷՐ

« Քաջ է. ինչ կ'ուզես ըսել »:

ՊԵՏՐՈՍ

« Կը վայլէ որ իր պատուով ապրող մարդը, որ ժողովրդոց փրկութեան համար իր արիւնը դրած է և յաղթանակներով պսակեալ, անարդ յանցաւորի մը պէս այդ անուոյն վրայ տարածուի: Ո՛վ Նաֆֆիէր, որովհետև դու զիս մասնեցիր, դու միջոց գտիր ինծի դէմ ըրած յանցանքդ քաւելու: (Ծածուի՛ կը խօսի ակնջէն վար): Ասկէ սերիչ ճար չկայ »:

ՆԱՅՖԻԷՐ

« Պիտի կատարեմ քու կամբդ »:

Երկուքը մէկտեղ գլխապարտութեան բարձրաւանդակին վրայ կ'ելլեն. ու երբ դահիճք կը կապեն զՊետրոս, և ահա Նաֆֆիէր իր սուրը անոր կուրծքը կը մխէ, ու դեռ արեամբը ջերաջերմ՝ իր սիրտն ալ կը զարնէ: Կ'իշնան կը թաւալին երկուքը իրենց արեանը մէջ, ու զիրար գրկած՝ վերջին շունչերնին կուտան: Այն ատեն րանին առջև՝ չի կրնար դիմանալ Պէլլէտիրա.

հօրը գիրկը վաղէրով՝ արտասուեաց ու հառաչա-
նայ մէջ կը նուազի կը մեռնի:

Իր ամէն պահուածիւններովն ալ՝ Օթուէյի
այս ողբերգութիւնը իր գրուածոցը մէջ ամենէն
նշանաւորն է, և իրաւամբ թէ ժամանակցացը և
թէ ապագայից հաճոյ երկասիրութիւն մը: Բայց
անոր յաջողութենէն քիչ ամիս ետքը՝ պարսա-
տեարք սկսան զինքը նեղել, և զանոնք լռեցընելու
միջոցները կը սպակասէին քերթողին. ուստի Աշ-
տարակին մօտերն ելող սուն մը առանձնացաւ,
ուր պարտատեարք իշխանութիւն չունէին զինքը
չարչարել. բայց կ'աւանդէն թէ աղքատութիւնն
ու թշուառութիւնը իրմէն անբաժան, հոն ալ
զինքն հանգիստ չթողուցին: Իրէք օր առանց բե-
րանը բան մը գնելու մնաց: Վերջապէս կարօ-
տութենէն յաղթուած, կիսահանդերձ, մտաւ
զինետուն մը, և ողորմութիւն ուզելու համար
երկնցուց ձեռքը: Քերթողին համբաւը լսող ու
թշուառ վիճակը տեսնողներէն մէկը չզխմացաւ.
անդրիական սակի մը դրաւ անոր ձեռքը: Վաղեց
գնաց Օթուէյ հաց մը գնելու. և քաղցէն՝ այն-
պիսի անյագութեամբ սկսաւ ուտել, որ շունչը
պակսելով ընկաւ մեռաւ:

Օթուէյ վերջին օրինակը չէ անդրիական ան-
տարբերութեան, մահաւանդ թէ ապերախտու-
թեան, որով վարուեցաւ յաճախ իր քերթողաց
հետ՝ անոնց կենդանութեան ժամանակը, բաւա-
կան սեպելով մահուըններէն ետքը մահարձան
քար մը բարձրացընել իրենց յիշատակին՝ ի Վէսթ-
մինսթր: Ուրիշ քերթող մըն ալ՝ որ թէ հան-
ճարովի և թէ տոհմիւ շատ աւելի գերադաս էր
քան զՕթուէյ, նոյն գանգատը ունեցաւ իր բաղ-
գին վրայ:

Ճոն Տրայտըն (ծն. 9 օգոստ. 1631) Նորթ-
համթընի կոմսութեան ազնիւ և հարուստ ընտա-

նեաց կը վերաբերէր: Իսստիարակութեան սկզբնաւորութիւնը՝ Վէսթմինսթրի դպրոցին մէջ եղաւ, իսկ գլխաւորելը՝ ՚ի համալսարանն Քէյմպրիձի: Իեռ դպրոցի աշակերտ էր երբ լորտ Հասթինկս ծաղկի հիւանդութեամբ մեռնելով, ՚ի պատիւ նորա ոտանաւորներ սկսաւ շարագրել: Բայց իր քերթողական հանձարը սկսաւ փայլիլ Քրոմուէլի մահուն վրայ յօրինած դիւցազնական տաղերովը, թէպէտև այլևայլ թերութիւններ աւուաննային: Կարողոս երկրորդի ձեռքով եղած քաղաքական վերանորոգութիւնը՝ Տրայալնի կարծեաց վրայ իր փոփոխութիւնն ըրաւ, անփոփոխ ձգելով անոր բանաստեղծական գրութիւնը. վասն զի նոյն կատարելութեանց հետ՝ նոյնպիսի պակասութիւններ ալ կը տեսնուին թագաւորին դարձին վրայ յօրինած քերթուածներուն մէջ՝ ինչ որ ՚ի տաղս Քրոմուէլի մահուն վրայ: Կարողոսի դարձը ու թագաւոր պսակուիլը երգեէն ետքը Ան հրաշալի (Annus mirabilis) կոչուած քերթութիւն մը հրատարակեց, և որուն նիւթն էր Նորքի դքսին Հոլանտացոց դէմ տարած նաւական յաղթութիւնը և Լոնտրա քաղաքին հրկիզումը: Այս գրուածը՝ որով ժամանակակից քերթողացը մէջ ամենէն նշանաւորը սեպուեցաւ, և բանաստեղծական մրցանակի պսակ ընդունեցաւ, ընտիր ախորժակի շատ հանդամանքներէն զուրկ է. օրինակ իմն, երբ կը ցուցանէ մեզ հրեշտակները՝ որ երկնից վարագոյրը կը բռնան Ովկիանը յուզող ալիքները տեսնելու համար, կամ երկնքին երեսը լուսավառ կը բորբոքին երկու գիսաւոր աստեղք՝ որպէս զի աղէկ տեսնուին չոն եղածները, և այլն: Վսեմը չափազանցութեան մէջ փնտռուած ատեն՝ խիստ դիւրին է ծիծաղականին մէջ իյնալ: Բոլոր քերթուածին մէջ դժուարին է գտնել քսան սող

մէկմէկու ետեւէ՝ յորս բան կամ ախորժակ ան-
սագտանելի ըլլան: - Հետեւեալ հատուածը ընտրե-
լագոյններէն մէկը կրնայ սեպուիլ. պատերազմի
մը վախճանին նկարագիրն կը ներկայացընէ:

« Գիշերը յառաջ կը խաղայ... քայց մեր ե-
ռանդը դեռ կ'ուզէ պատերազմը շարունակել...
ամօթը՝ չթողուր թշնամուոյն որ այն դաշտէն հե-
ռանայ: Սակայն օրուան վերջին ճառագայթները
կ'անհետանան, և լուսնի կեղակարծ լոյսը կը
խաբէ մեր քաջութիւնը:

« Անգղիական տորմիլն ամէն նաւերուն մէջ՝
ուրախութեան ձայներ կը լսուին, և առաջնոր-
դաց փառքին համար լսուած ծափահարու-
թեանց աղաղակները: Իրենց պատերազմող ե-
րազներուն մէջ՝ դեռ եւս կը խորտակեն հողան-
տացի նաւերը, և իրենց քնոյն մէջ կը զուար-
թանան երևակայական արշաւանքներով:

« Բայց անանկ չէ հողանտական տորմիլն մէջ:
Ուժաթափ ու խորտակուած՝ տարածուած են
տախտակամածին վրայ՝ նման յոգնած եզներու-
ոչնչանալու քիրան մը կը հոսէ անոնց կարիճ
մարմնէն, որ բաւական չեն տկար հոգիները
զօրացընելու:

« Իրենց անընդունելի մէջ կը կարծեն տակաւին
նաւեւահաւոր անդնդոց վրայ, կամ նաւաբեկու-
թենէ ետքը ջանալ՝ հեռաւոր ափանց մօտենալ,
կամ թափառիլ մեռելոց մէջ. վախը զիրենք
կ'արթնցընէ, ու չեն համարձակիր միւսանգամ
քուն ըլլալ »:

Յազթական ու նկուն եղած տորմիլներու մէջ
եղած այս հակառակամարա ազգեցութիւնը շատ
բանաստեղծական հանճարով ու աշխուժիւ նը-
կարագրուած է հոս: Պատերազմաց ստորագրու-
թիւնք՝ քերթողաց մեծ նիւթ կը մատակարա-
րեն, վասն զի նկարագրական գեղոյ հետ՝ զգաց-

մանց գողտր լեզուն ալ կը խառնուի: Բայց Տրայ-
առն գրեթէ միայն նկարագրութեամբ գոհ ըլլա-
լով՝ ամենևին կամ հազիւ երբեք կը գորովէ:

Հոնտրայի հրկիզումը՝ սիրա շարժելու գեղեցիկ
նիւթ մըն է: Անմարթ է անկէ աւելի ահաւոր
տեսարան մը, անկէ աւելի մեծ աղէտք և թշուա-
ռութիւն ենթադրելը: Բայց ընթերցողը գորո-
վելու համար՝ պէտք է որ նախ քերթողին սիրտը
շարժած ըլլայ. իսկ Տրայտըն անտարբեր դիտո-
ղի մը ցուրտ արեամբը՝ փողոցէ փողոց աղիտա-
քեր բոցերուն ճարակիլը կը ստորագրէ, այնպիսի
խորհրդածութիւններ և համեմատութիւններ
խառնելով անոր մէջ՝ որ քերթողական արուես-
տի համար անհանդուրժելի են: Թագաւորին
հանդիպելով՝ երկայն խօսակցութիւն մը կ'ընէ
հեռը, ու կրակին ստորագրութեանը կը դառ-
նայ՝ իր ճարտարխօսութեան գանձերը սպառե-
լէն ետքը: Ար լմնցընէ գուշակելով թէ աւելի
գեղեցիկ ու պայծառադոյն՝ իր մոխիրներէն դուրս
պիտի երևնայ հրակէզ քաղաքը, ու այսպէս կ'ար-
դարացընէ հին Հոովմայեցւոց իրենց քերթողաց
սուլած գուշակք (vates) անուանը:

Տրայտընի համբաւը օր օրուան վրայ կ'առաւե-
լուր. մեծամեծք անոր ընկերութիւնը կը փրն-
աուէին, բայց ոչ ոք կը մտածէր քերթողին պի-
տոյիցը սատարել: Արքունականք՝ հանդէսներով
զբաղած ու հաճոյից մէջ ընկղմած՝ իրեն կա-
պուած խեղճ թոշակով կը համարէին թէ կրնար
բաւականանալ. սակայն այդ հասը չէր կրնար
բաւել անանկ անձի մը՝ որ չէ թէ միայն իր բեր-
մամբը, այլ գտնուած դիրքովն ալ ստիպուած
էր ազնուականաց ընկերութեան մէջ ապրիլ. ա-
նոր համար ծախքերը գոցել ուզելով՝ ստի-
պուած էր ինքզինքը գրաւի դնել գրավաճառաց
քով, որոնք զինքը վարձկան քերթողի մը տեղ

դնելով՝ այնպէս կը վարուէին հետը: Լորա Պոլինարոք կը պատմէ թէ օր մը ուրիշ քանի մը բարեկամաց հետ Տրայարնի քովն էր՝ երբ յանկարծ գրավաճառի մը գալուստն իրեն խմացուցին: Քերթողը աղաչեց անոնց որ քովէն չհեռանան. « Իրեն խոստացած թերթս դեռ չեմ լմընցուցած, ըսաւ. եթէ զիս մինակ գտնելու ըլլայ՝ նախաախնք ու թշնամանք չիմնար որ բերնէն չելլեն »:

Սակայն աւելի պատուաւոր էր Տրայարնի աւիրաւ նախատանաց նշաւակ ըլլալ, քան թէ աւարգ շողոքորթութեամբք՝ այն իշխանաց որոց կը նուիրէր իր գրուածները, ձեռնառուութիւնը և բարիք մուրանալ: Անոնց մէջ ամենէն աւելի վեհանձն մը, Տորսէթի կոմսը, քերթողին հետ ուսումնական ժողովոյ մը մէջ գտնուելով, մատենագրական նիւթի մը վրայ խնդիր մը հանեց, և ուզեց որ Տրայարն ըլլայ վճիռ տուողը: Սահմանուեցաւ որ ժողովոյն մէջ գտնուող ամէն անձինք իրենց կարծիքը գրի վրայ առնուն, և անուննին ստորագրելով մէկ սուփի մը մէջ ամփոփեն: Տրայարն այն այլևայլ գրուածները կարգալէն ետքը « Տեարք, ըսաւ, ձեզմէ իւրաքանչիւր ոք յաղթութիւնն ստանալու աշխատէր է. բայց Տորսէթի կոմսը իր ճարտարխօսութեամբը ամենքնիդ գերազանցած է: Իուք ինքնին դատատանը կարեցէք »: Այս ըսելով՝ հինգհարիւր անգղիական ոսկիի արծաթ մը կը ցուցընէ, զոր կոմսը իր գրուածքին հետ մէկտեղ գրած էր՝ իբրև նուէր մը քերթողին:

Սարկի կարօտութիւնն էր որ ստիպեց զՏրայարն թատերական քերթութիւններ յօրինելու. ինքն իսկ անկեղծաբար կը խոստովանի անոնց մասնաւոր հանճար և բերում չունենալը: Երեսուներկորս երկայն տարիներ իր փառացը գող ե-

ղաւ՝ անգլիական թատերաբեմը իր ողբերգութիւններովն ու կատակերգութեամբք խռկելով: Իր յօրինած քսանևութ խաղերէն՝ ամենէն աւելի նշանաւոր սեպուածներն են Տոն Սեդախիւն և Կրանադայի առոճը, որոնք այսօր հազիւ կը ճանչցուին, և այդ մոռացութեան ալ անարժան չեն: Իաց ՚ի քանի մը գեղեցիկ կատրներէ՝ յորս քերթողին հանճարը կը փայլի, ամենէն աւելի բնական զգացմանց բացատրութիւնն այն աստիճանի չափազանց է՝ որ ճշմարտութենէ բոլորովին կ'օտարանայ: Ասկէ զատ՝ կարծես թէ մասնաւոր ջանք մը ունեցած է Տրայարն՝ ուրիշ սիրար շարժելու արուեստին մէջ չյաջողելու վասն զի այն չափ իրարու հետ խառնուած են դորովական ու ծիծաղարժ խօսքեր և ատարաններ՝ որ կարգացողը ոչ կրնայ արտասուել և ոչ ծիծաղիլ:

Տրայարնի ամենէն աւելի համբաւաւոր երկասիրութիւնն սեպուած էր Կրանադայի առոճը: Ալ մանսուրի դերը՝ որ սպանիական թատերաբեմէն, կամ մանաւանդ այն աստիճանը յարգի եզոզ գաղղիացի վիպասանութիւններէն փոխ առնուած էր, կարգէ դուրս չափազանցութիւն մըն է: Անհաւատալի սէր մըն է, անկարելի քաջութեան մը հետ միացած. ինքն իսկ Տրայարն կենաց վերջի տարիները հասկըցած էր այս չափազանցութիւնը, և համարձակ կը խոստովանէր անոր թերութիւններն: Սակայն ընտիր ու գեղեցիկ հատուածներ պակաս չեն այս ողբերգութեան մէջ, և որչափ ալ յաճախ վսեմին քով ծիծաղականին հանդիպինք, սակայն միշտ մեծ քերթող մը և նշանաւոր հանճար մը կը փայլի անոր մէջ հեղինակը:

Տրայարնի յօրինած այլևայլ թատերախաղք՝ կարծել տան թերեւս թէ անոնք բաղդի աղբիւր մը եղած ըլլան իրեն. սակայն անանկ չէ: Թա.

աերք՝ մեր ժամանակաց մէջ ունեցած յարգերնին ստանալէն շատ հեռի էին: Մաքրական կոչուած աղանդաւորք՝ ատելութիւն մը ունէին աւտոնց դէմ. և ով որ ծանրակայ մարդու անուն և համբաւ ունէր՝ կը զգուշանար հոն ոտք կոխելէն. օրէնսգէտք՝ թատերներէն հփռու կը կենային՝ վախնալով որ չըլլայ թէ իրենց տրուած մեծարանքը կորսնցընեն. վաճառականք՝ իրենց պատուոյն համար, աղնուական կանայք՝ իրենց առաքինութեան վրայ տարակոյս չհանելու մտքով: Ասանկով հեղինակ մը բազմաւոր կը սեպուէր եթէ իր մէկ թատերախաղը կարող ըլլար 100 անգղիական ոսկևով ծախելու, հրաժարելով ամէն հեղինակի իրաւունքներէն:

Բողոքական կրօնից կը վերաբերէր Տրայտըն, բայց ետքը ուղղափառ հաւատքն ընդունեցաւ: Իր կենսագրաց շատին նախատինքը՝ անիրաւ կը թուի մեզ կրկնելը, որ կը համարին թէ այս դարձին մէջ խղճմտանքը մասն չունենայ: Երբ Տրայտընի պէս մարդ մը թէ քաղաքական և թէ կրօնական սկզբանց և համոզմանց մէջ փոփոխութիւն կ'ընդունի, անկարելի է ենթադրել թէ շահագիտութեան մը ուղած ըլլայ զոհել զանոնք: Աւղղափառութեան դարձը՝ ամենէն աւելի գեղեցիկ քերթուածներէն մէկն ազդեց իրեն, որուն անունն սուաւ Եշիկ և Յովազ: Այլաբանական քերթուած մըն է՝ յորում ուղղափառ եկեղեցին եղնիկին սպիտակութեան և սրբութեան օրինակուած է, մինչդեռ միւսը կը ներկայացընէ անգղիականը:

Տրայտըն անուանի է նաև իբրև թարգմանիչ և բանասէր. վասն զի Էնիականին թարգմանութենէն զատ յօրինած է նաև ճաշակ մը թատերական քերթութեանց վրայ: Միայն քերթող մը կրնար քերթողի թարգմանիչ ըլլալ, և թատերական ա.

րուեստին գժուարութիւններն չէին կրնար լաւագոյն բացատրուիլ՝ ինչպէս մէկէ մը՝ որ երկարատեն նոյն արուեստին պարապած է: Տրայտըն այս երկու պայմաններն ալ ունէր. ուստի և իր ձեռքով եղած Էնիականին Թարգմանութիւնը ամենէն աւելի նախամեծար սեպուածն է յԱնգղիա, և Թատերական քերթութեանց վրայ գրած Ճաշական ալ ճարտար ձեռքի մը արգիւնք ու երկասիրութիւն ըլլալը յայտնի կ'ընէ:

Տրայտընի գրաւորական կենաց ասպարէզը կը լմըննայ շարագրած այլևայլ մանր վէպերովն ու առակներով, յորս քերթովն ունեցած գրելու դիւրութեան հետ յայտնապէս կը փայլի նաև հանճարը: Սակայն ստացած այնչափ փառքովն և յաջողութեամբք ալ՝ քերթողը մոռցուած ու խեղճ ծերութիւն մը ունեցաւ: Կենաց մինչև վերջի օրը՝ վըշտ էր իր սրտին Անգղիոյ մէջ ծնանիլը. մեռնելէն ետքն ալ (1707) արհամարհանաց ու նախատիքի ենթակայ եղաւ նաև դիտիլը: Ռոջըսթրի եպիսկոպոսը և լորտ Հալիֆաքս՝ առաջարկեցին քերթողին այրւոյն որ իրենց ծախքովը կատարուի յուղարկաւորութեան հանդէսը. եպիսկոպոսը կը խոստանար Վեսթմինսթրի եկեղեցւոյն մէջ Թաղէլ տալ զինքը, Հալիֆաքս ալ 500 անգղիական լիրա՝ անոր վրայ մահարձան մը կանգնելու համար: Տրայտընի այրին ընդունեցաւ այս վերջնոյն առաջարկութիւնը: Հանդիսին օրը՝ երբ յուղարկաւորութեան Թափօրը դէպ 'ի եկեղեցին ճամբայ ելլելու վրայ էր, ազնուական լորտի մը աղայ՝ իր ընկերակիցներովը մէկտեղ տեսնելով այն յուղարկաւորութիւնը, և իմանալով Թէ որուն համար է, զայրացաւ որ այնպիսի մեծանուն քերթող մը ասանկ անշուք կերպով Թաղուի. մէկէն անոր այրւոյն քով ելաւ, ու իր կողմէն հազար անգղիական ոսկի խոս-

ԺԱ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄՍՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

Պ Ո Ւ Ա Լ Ո Ց

Լուսինայի Գարուն նշանաւոր անձանց մէկըն է Պուալոյ Տէփրէոյ, ծնեալ ՚ի 1637: Սակայն ոչ այնչափ բարեբաստիկ եղաւ մանկութեան ու պատանեկութեան հասակին: Մօր մը գորովալիւ ինամբէն՝ իր առջի տարիներուն մէջ զրկուեցաւ. իսկ հայրը՝ թէպէտև ընտիր արքունի գիւանադպիր մը, չկրցաւ ճանչնալ և ուղղութիւն տալ անոր հանձարոյն: Պոզէի դպրոցին ուղղիչ մը, ուր մտաւ Պուալոյ Հարքուրի վարժարանէն ելլելէն ետքը, ճանչցաւ ու քաջալերեց անոր մասենագրական կոչումը: Սակայն այդ կոչումը այնչափ եռանդուն չէր. և բարուց քաղցրութեամբն ալ շատ դիւրամէտ էր ուրիշներու կամբին հետևելու: Ուստի զանազան վիճակներէ անցաւ, առանց գովամակութիւն մը կրելու անոնց մէջ չյաջողելուն համար: Իմաստասիրական ուսմանց ընթացքը լմրնցընելէն ետքը, որ նրբա-

բանութեանց և իմաստակ հակաճառութեանց ասպարէզ մը երևցաւ իրեն, ատենականաց անել լարբիւրինթոսին մէջ մտնելով, քիչ յառաջադիմութիւն կրցաւ ընել. Գոռնէյլ, Մոնթէսքիէօ և Ռուսոյ՝ նոյն փորձէն անցան, և արքունի ատենակալաց կողմանէ անյարմար դատուեցան. նոյնը կ'ուզէր լսել նաև Պուալոյ, ու փափաքին հասնելով, աստուածաբանական գիտութեանց պարապեցաւ, թէպէտև լաւագոյն ելք մը չունենալով:

Այսչափ ընդունայն փորձերէն ետքը՝ Պուալոյի սիրտը դառնութեամբ լեցուեցաւ, և սրտին մէջ ժողվուած մաղձը ուզեց դուրս թափել, իր ժամանակին՝ միայն քերթողի անունը կրող մատենագրաց գրուածներուն դէմ. և ետևէ եղաւ երգիծաբան լեզուով նոյն ծառայութիւնն մատուցանել դպրութեանց՝ ինչ որ Մալէրպ ըրած էր քերականութեամբ:

Սակայն Պուալոյի իր ժամանակին անուսումնասլաչափից դէմ բացած պատերազմը՝ միայն սրտի և բարուց դառնութեան արգասիք չէր. այլ կարևոր և կարիճ ծառայութիւն մը, որն որ ամենակարևոր էր գէշ ախորժակի յառաջադիմութիւնը խափանելու համար: Պէտք է յիշել թէ Շափրլէն՝ նոյն ժամանակին մատենագրաց իշխան սեպուած էր, և սպանիական ու իտալական ոճոյ բերումը՝ զոր կրցեր էր Մալէրպ քիչ մը արգելուլ, յառաջագէմ կը ծաւալէր: Ամէն տեղ տիրացած բռնացած էր գէշ ախորժակի ազդեցութիւնը. քրիստոնէական բեմերուն վրայ՝ Մասքարոն բերանալիր գովութեամբ կը հռչակուէր. թատերաց մէջ՝ Սկարրոն հաւասարապատիւ սեպուած էր Մոլիէրի, և Սքուտէրի՝ Գոռնէյլի: Արժան էր սրբել մաքրել երկիրը, տեղ պատրաստելու այն մեծ և յիրաւի նշանաւոր հան-

Ճարներուն՝ որ արդէն սկսեր էին երևնալ. հարկ էր պատրաստել այն դարը՝ որ կարող ըլլայ Պոսիւէի, Ռասինի, Մոլիէրի գրուածոց յարգն ու գեղեցկութիւնը ճանչնալ: Այս պիտի ըլլար Պուալոյի գործը, մատենագրութեան գատաքնին մը ըլլալ: Այսպիսի մեծ մտածութեամբ մը՝ ամեն բանէ առաջ շահեցաւ Ռասինի բարեկամութիւնն, որուն օգտակար և խիստ սաստար մը երևցաւ. Լաֆոնթէնի՝ զոր իր հակառակորդաց դէմ պաշտպանեց, և Մոլիէրի՝ որուն զօրաւոր օժանդակ եղաւ իր ժամանակին բարուց ուղղութեանը:

Պուալոյ իր երգիծաբանութեանցը մէջ ոչ Յոբնաղի բուռն ու սաստիկ ոճը ունի և ոչ ալ Ռասինոսի լեզուի շնորհքն ու վարպետութիւնը. սակայն և ոչ ալ առաջնոյն նման ախտից նկարագրութեան մէջ ինչուան չափազանցութիւն կ'երթայ, և ոչ ալ իբրև զՌրատ գիւրալուր եպիկուրական վարգապետութեանց հետևող ու պաշտպան կ'երևնայ իր գրուածոց մէջ. որով իբրև բարոյագէտ՝ նախամեծար է քան զնոսա, իսկ իբրև քերթող՝ բաց 'ի մէկ երգիծաբանութեանէ, արժան է որ առաջնութիւնը շնորհէ:

Պուալոյի այս տեսակ քերթութեանց երախայրիքն կ'երևցնեն զինքն հնոց աշակերտ մը, որ կրնայ ատենին ուսուցիչ մը ըլլալ: Իր առջի երգիծաբանութիւնը՝ Յոբնաղի հետևողութիւն կամ նմանութիւն մըն է, սեթեւեթեալ ոճով, սակայն առանց ունենալու լատին սկզբնագրին կորովը՝ որ զՃոռոմաբանութիւն 'ի Ճարտարիստութիւն կը վերածէ: Աւգոստեայ գեղեցիկ օրերէն ետքը՝ Իոմետիանոս կայսեր դարուն ապականութեանց դէմ դառն գանգաւաններն՝ արգարացի և անկեղծ էին Յոբնաղի բերնին մէջ, մինչդեռ մեծին Լուդովիկոսի փառաւոր թագաւորու

Թեան արշալուսոյն ժամանակ Պուլալոյի համար այդ խօսքերն ուրիշ բան չեն՝ բայց մատենագրական կրկնութիւնք և դպրոցական հրահանգք: Սակայն հարկ է զրուցել թէ բազմաթիւ են մէջը գտնուած նաև գեղեցիկ տողերն ու իմաստները:

Քսանըչորս տարուան էր Պուլալոյ երբ իր երկու նախընծայ երգիծաբանութիւններն շարագրեց: Հօրը մահուամբը բացարձակ տէր ըլլալով այն սլզաի ժառանգութեանը որ բաւական էր իր չափաւոր ու սակաւապէտ կեանքին, կրցաւ այնուհետև բոլորովին զբաղիլ իրեն սիրելի քերթողական ուսմանց՝ որուն ունեցած մասնաւոր հանձարոյն և յաջողակութեան ինչուան այն ատեն հազիւ քանի մը նշանակներ տուած էր: Վասն զի ասոնց կարգէն արժան է սեպել իր քանի մը մանր արտագրութիւններն, ինչպէս անգղիացոց դէմ տաղ մը, խնջոյից կամ համախմբութեանց մէջ արտասանուած քանի մը ցուցք կամ նուազք և թատերական քերթուածի մը առաջին և անյաջող փորձ մը:

Իր անգրանիկ եղբայրը Ժիլ Պուլալոյ ընդունայն տեղ ջանաց քերթողական ասպարեզէն ետ քաշել զՊուլալոյ, և ոչ այնչափ հաճութեամբ տեսաւ իր կրտսեր հարազատին յաջողութիւնը յօրինած առաջին երգիծաբանութիւններով, որոնք մէկէն բերնէ բերան անցնելով՝ ժողովրդական քերթուածներ սեպուեցան, ու առջի վեցը իր անուանը սկզբնատաւերով հրատարակուեցան ՚ի 1666, մասնաւոր ճառով մը ուղղեալ առ թագաւորն Լուդովիկոս ԺԴ, որն որ հաւասարապէս թէ երգիծաբանութիւն և թէ ներքող մը կրնար սեպուիլ. վասն զի հեղինակը գովելով զթագաւորն՝ համարձակ լեզու մը կրցեր էր բանեցրնել նոյն դարուն աննշան մատենագրաց դէմ:

Այն օրն յորում Պուլալոյ առաջին անգամ ար-

տասանեց այն երգիծաբանութիւնը՝ յորում Մուլիէրի գովեստը պատճառանք մը առած էր 'ի նախապես զՄէնաժ, Գինոյ, Սքուտէրի և անոնց հետևող անձանց գրութիւնքը, Մուլիէր աներկայ էր այն ընթերցման. և երբ հոն հասաւ՝ ուր քերթողը ընտիր մատենագրի մը համար կ'ըսէր, ակնարկելով զՄուլիէր, թէ « Երբէք գոհ չըլլար իր գրածին վրայ, ու ամենուն զարմացմանն ու գովութեանը ատենին ալ՝ ինքն դեռ եւս անվստահ է այն գովութեանց յերկարատեւ ըլլալուն », Մուլիէր ընդհատեց խօսքը. « Գեղեցիկ ճշմարտութիւն մըն է, ըսաւ, զրուցածդ. սակայն ես այն գերագոյն հանճարներէն չեմ՝ զոր կ'ակնարկես, թէպէտև կենացս մէջ չունիմ այնպիսի գրաւոր արտադրութիւն մը՝ որուն վրայ կարող ըլլամ ճշմարտապէս գոհ ըլլալ »: Ու երբ ընթերցման կարգն իրեն եկաւ, բռնադատուելով տուած խոստմանն համեմատ՝ Լուկրետեայ քերթուածոց թարգմանութենէն մաս մը կարդալ, որ իր երկասիրութիւնն էր, անոր տեղ Մարտաբէայ կատակերգութեան առաջին արարուածը կարդաց, որով Պուալոյի տողերովը իրեն ընծայուած գովութեան խօսքերը արդարացուց: Բայց Մուլիէր ալ իր կողմանէ կանխէր զրուցած էր իր ունկընդրացը՝ թէ « Զսպասեն լսել ինծմէ Տէփրէոյի (Պուալոյի) տողերուն կատարելութիւնը » . և թէ շատ ժամանակի կարօտ էր անոր գրուածոց նման երկասիրութիւնք հանդիսացնելու :

Սակայն Պուալոյի յաջողութիւնն ու պատիւը ընդհանուր չէր: Ռամպոլլէի սրահներուն մէջ ըրած մէկ ընթերցմանէ մը ետքը՝ ուր ներկայ էին Շափըլէն, Մէնաժ և Գոթէն, ասոնք ոչ միայն կարգէ գուրս խնայութեամբ վարուեցան 'ի գովել, այլ նաև խստիւ դատաքննեցին իր գրուածներն, ու հանճարոյն վրայ չուզեցին նկա-

տել այն առաւելութիւնը՝ որ սկսեր էր ընդհանուր ըլլալ ամենուն բերանը: Հասկըցաւ Պուալը թէ որպիսի սրտի և մտաց արդիւնք էին այն գատաստաններն, և սկսաւ ալ աւելի սուր գրիչ և լեզու մը գործածել անոնց դէմ:

Այնչան մատենագրաց դէմ տուած այս պատերազմէն ետքը՝ յորում այնչափ փառօք յաջողեր էր, ուզէց Պուալը իր ստացած յաղթանակն ապահովել, հրատարակելով գրութեան այն կանոններն՝ որոնց ինքը հետևող և սիրող եղեր էր: Իր յօրինած Քերթնապիտ արտասքը՝ փորձառու և ուղղադաս մտքով նուիրական եղած գրութեան ամէն կանոններն կը բովանդակէ: Ընտիր ախորժակի օրինագիրք մը կրնայ սեպուիլ Պուալըյի այս երկասիրութիւնը. բայց ախորժակի ընտրութիւնը՝ ուղիղ բարոյականի մասն մը պէտք է համարուի. ու երբ Վովընարկ կ'ըսէր թէ « Ախորժակ ունենալու համար նախ սիրտ ունենալու է », լաւ հասկըցած էր բարւոյ ու գեղեցկին իրարու հետ ունեցած անբաժան յարաբերութիւնն ու կցորդութիւնը: Ախորժակի զառածմունքը՝ որ գեղեցկին զգացման պակասութիւնը կը վկայեն, բարոյական զգացմանց կրած այլալուութեան ալ կրնան նշանակ սեպուիլ: Միտք և սիրտ՝ մի և նոյն ժամանակի մէջ կը խանգարին. ուստի և ախորժակը պաշտպանել՝ բարուց ուղղութիւնը ապահովել ըսել է: Պուալը իր Քերթնոյական արուեստն յօրինած ժամանակ՝ ունեցեր է այս գիտումը, ջանալով այն գրուածքը կրկնակի օգտակար ընել, թէ իբրև կանոն և թէ օրինակ. և ասոր մէջն է իր գլխաւոր արդիւնքը: Սակայն չափազանց կ'երևնայ Վովընարկի իր գատմանը մէջ, երբ Պուալըյի այս երկասիրութիւնը գերազանց կը համարի քան զլատին քերթողին, Որատիոսի, առ Պիսոնեանս գրած թուղթը: Տա-

րակոյս չկայ որ Պուալոյ աւելի կանոնաւոր, ներ-
գաշնակ և զօրաւոր ոճ ունի. բայց իր սկզբնա-
գրին քով աւելի է ազատ ընթացք մը, պարզու-
թիւն և իմաստից խորութիւն: Որասիտս իր հրա-
հանգացը մէջ կը ջանայ զԱրիստոտէլ և զՊլա-
տոն իրարու հետ համաձայնեցընել, և ընտանի
զուրցուածքին մէջ ալ այնչափ յայտնի է գրելու
դիւրութիւնն և ազդեցութիւնը՝ որ նիւթէն շատ
աւելի գերագոյն կ'երևցընէ զայն արտադրող
գրիչը: Ի Պուալոյ աւելի է ծանրութիւն ոճոյ և
նուազ կորով. աւելի կարգաբանութիւն՝ բայց
նուազ ընդարձակութիւն իմաստից. ուստի և
Որասիտս անհակառակելի է իր նախնականու-
թեան իրաւանց մէջ, մանաւանդ որ ինքն եղած է
նախընթաց և ազդող Պուալոյի:

Պուալոյի այս երկասիրութիւնը չորս երգով կը
բաղկանայ, և յորս ամենէն աւելի նշանաւորն կը
սեպուի երրորդն՝ որ կը ճառէ ոլբերգութեան,
վիպասանական ու կատակերգակ բանաստեղծու-
թեան վրայ. և յորում ոճոյ և երևակայութեան
մոգիչ զօրութիւնը՝ կարծես թէ կենդանի ան-
ձանց կերպարանք կ'առնուն: Նոյն արուեստով
նախընթաց երգին մէջ ալ՝ ոչ ինչ նուազ յաջո-
ղութեամբ անձնաւորեր էր քերթողն նաև ե-
ղերերգակ ու նուագերգակ քերթուածներն:
Ինչո՞ւ արդեօք նոյն ոճը չէ բանեցուցած նաև ա-
ռակի համար. զոր նախնեաց մէջ Փեգրոս բա-
նաստեղծութեան քարձրութեանն հաներ էր և
Լաֆոնթէն իր գրուածներովն հաճոյական ըրեր:
Եթէ Պուալոյ վախցաւ Գոլպերի ու Լուգովիկոս
ԺԴի դժկամակութենէն՝ որոց անհաճոյ էր գաղ-
ղիացի առակախօսը, տկարութիւն մըն էր ըրա-
ծը. իսկ եթէ արդէն հրատարակուած առակաց
վեց գրքերուն՝ քերթողական արժէքը չհասկը-
ցաւ, ուղիւ ախորժակի թերութիւն մը:

Քերթուածին առաջին գրոց նիւթն է՝ բանաստեղծական լեզուով բացատրել այն ամէն կանոններն, հրահանգներն ու խորհուրդները՝ որ կը լուսաւորեն զհանճար ու կ'առաջնորդեն անոր: Յառաջագոյն կ'ազդէ ընթերցողին թէ իր խօսքերն 'ի Մուսայից նուիրագործուած սակաւաւորաց ուղղուած են, և ոչ այն յանդուգն անձանց որ կարծես թէ տաղաչափէլէն զառ մտածութիւն մը չունին, և որոց համար ըսած է Յորնազ թէ դրելու մարմաջ մը կը զգան: Մասենազրութեան այս հարուածներուն նկատմամբ՝ անողոք է Պուալոյ: Եւ որովհետեւ պատուաւոր են ամենայն արուեստք, եթէ անոնց արժանաւոր հետամտութիւն ըլլուի, ուստի և լաւագոյն կը համարի անվարժ կամ չափաւոր տաղաչափներն իրատեղ որ շաղախն ու ծեփ ձեռք առնուն. վասն զի « ընտրելագոյն է, կ'ըսէ, որմնագիր ըլլալ՝ եթէ այն է իրենց բերուածն ու հանճարը »:

Բայց հանճարոյ գեղեցկութիւնը բաւական չէ Պուալոյի համար, հարկ է բարուց անարատութիւն և ազնուականութիւն ալ: Իր քերթուածին այս վերջին մասին մէջ՝ բարոյսխօս մըն է Պուալոյ. չհանգուրժեր որ գրութիւնն անպատիւ ըլլայ. և թէ ախար սիրելի ընել տալու հաւասար ոճիր մըն է՝ աստուածային արուեստը վարձկանաց արուեստի դարձընելը:

Գրակալ կոչուած քերթուածին վրայ չխօսած, որ Պուալոյի ամենէն աւելի իսկադիր երկասիրութիւնն է, համառօտ յիշատակութիւն մը ընենք նաև Թղթոյը, զորս մազումք գերագոյն կը համարին քան զերգիծաբանութիւնս: Այս թղթերը ինն են թուով: Առաջինն ուղղեալ է առ արքայ, և զոր Պուալոյ շարագրեց Գոլպէրի թելագրութեամբը՝ ուղեւով երիտասարդ թագաւորին սըրտին մէջ չափաւորել այն պատերազմասէր եռան-

դը՝ որով կը յորդորուէր 1668ին յէզ-լա-Շա-
բէլ կնքուած խաղաղութեան դաշնը աւրել։
Պուալոյ գեղեցիկ տողերովը ընտիր խրատներ
տուաւ Թագաւորին, բայց դժբաղդաբար մտիկ
ընող չգտնուեցաւ։

Փրատոն քերթողին Հիւսպողիդէս ողբերգու-
թիւնը՝ առժամանակեայ, բայց մեծ յաջողու-
թիւն գտնելով Թատերց վրայ, մեծ վիշտ առթեր
էր Ռասինի՝ որուն գլուխ գործոյ մէկ երկասի-
րութիւնն արհամարհուէր էր։ Պուալոյ այն ա-
տեն շարագրեց իր մէկ թուղթը՝ յորում կը ցու-
ցընէ թէ որչափ օգտակար են թշնամիք։ Կը սկսի
Ռասինի հանձարը գովել, և թէ ինչպէս հանձա-
րը կը գրգուէ զնախանձ, և թէ անով ճոխացած
մարդու մը մահուընէն ետքը մարթ է յուսալ
արդարութեան. և որուն մէկ օրինակն է Մո-
լիէր։ Կը ցուցընէ թէ Ռասին պէտք չէ զարմա-
նայ նախանձոտներ ունենալուն վրայ, որովհետև
յաջողութիւն ունեցաւ. բայց այդ թշնամիք ան-
օգուտ չեն, որովհետև խթան են տաղանդի և կը
գրգուեն ի նորանոր ջանս. և օրինակ մէջ կը բերէ
Չիոունէյլ և զայլս, և զնոյն ինքն Ռասին։ Ընտիր
գրուածոց հակառակող դաւադրութիւնը՝ անզօր
է կ'ըսէ. վասն զի արդարադատ ապագայն՝ ճշ-
մարիտ արժանեաց արդիւնքը պիտի չգտնդաղի
հանել յերևան։ Ի՞նչ բանի կուգան ամբօխի մը
գովութեանց ծափաձայնութիւնք, ուր քերթո-
ղը՝ միայն լուսամիտ անձանց վճուոյն պիտի փա-
փաքի ու նախանձի։

Այս Թագաւորն գրած թղթերուն մէջ նշանա-
ւոր է Անդր Հոէնոսի կոչուածը, որն որ գաղղիա-
կան լեզուի և մատենագրութեան գլուխ գործոյ
մը սեպուած է արժանապէս։ Իրենց բանասերքն
իսկ կը խոստովանին՝ որ ազգային վիպասանական
քերթուածոց մէջ, — եթէ այդ անունը կրելու

երկասիրութիւն մը ունին, — չկայ այնպիսի դըրուագ մը որ կարող ըլլայ համեմատիլ Պուալոյի այս թղթին ճարտարահնար գիւտին աշխուժիւն ու գեղեցկութեամբ: Ոչ նուազ գեղեցիկ է նաև հինգերորդ թուղթն, « Յաղագս ծանօթութեան անձին » կոչուածը:

Սակայն ինչպէս քիչ առաջ յիշատակեցինք, անհամեմատ ու բոլորովին իսկազիր երկասիրութիւն մըն է Գրակաւը (le Lutrin): Օր մը սեղանի հրաւիրուած էր Պուալոյ իր քանի մը բարեկամներովն. և խօսքը բանասիրական ու մատենագրութեան ուսմանց վրայ գալով, պնդեց թէ ամենէն աւելի չնչին ու անտարբեր կարծուած նիւթ մը կրնար արգասաւոր և հետաքննական ըլլալ երևակայութեամբ. և որովհետև նոյն օրերն Սէնթ-Շափէլ եկեղեցւոյն կանոնիկոսաց մէջ հակառակութիւն մը ծագեր էր՝ դասին գրականին իյնալուն, նորէն տեղը գրուելուն և ետքը բոլորովին մէկդի ձգուելուն, և այս պատճառաւ եկեղեցւոյն ուխտը երկուքի բաժնուեր էր, ու մանց կուսակից ըլլալով գանձապետին և այլոց երգչին, Պուալոյ յանձն առաւ այս նիւթին վերայ քերթուած մը շարագրել. ուզեց այն գրականը՝ երկրորդ Իւլիան մը ընել, և յաջողեցաւ իր ձեռնարկին մէջ. և այնպիսի ծաղրական հակառակութեան մը յիշատակը նուիրագործելով բանաստեղծութեամբ, անկորուստ աւանդեց ապագայից: « Փարիզի հռչակաւոր եկեղեցեաց մէկուն մէջ տեղի ունեցած թեթև տարածայնութիւն մը՝ քերթուածիս նիւթ է, կ'ըսէ ինքն Պուալոյ: Այս ճշմարիտ գէպքէն դուրս պատմուածներն, սկզբանէ մինչև վերջը, բոլորովին կեղծիք է. և անձինքը չէ թէ միայն ստեղծուած են, այլ մասնաւոր ջանք ալ ունեցեր եմ որ բարբերինն բոլորովին հակառակ ըլլայ նոյն եկեղե-

ցւոյն մէջ ծառայող անձանց. յորոց բազումք՝ մանաւանդ կանոնիկոսներն, ոչ լոկ խոհականութեամբ նշանաւոր անձինք են, այլ նաև հանճարեղք. և մէջերնին կը գանուին այնպիսի անձինք՝ որոց մտադիւր կը փափաքիմ իմանալ կարծիքը գրուածոցս վրայ, քան թէ ճեմարանին շատ անգամակցաց: Ուստի ամենեւին պէտք չէ զարմանալ որ գրուածիս հրատարակութեամբն մէկուն սիրաւ չվիրաւորուեցաւ. որովհետև գրողիս մը աքին մէջ անձի մը դէմ ուղղակի նախատինք մը ընելու դիտմունք ամենեւին եղած չէ » :

Իբրև լեզու և տաղաչափութիւն նշանաւոր երկասիրութիւն մը ըլլալէն զատ, գիւտերու կողմանէ ալ ունի իր մասնաւոր արդիւնքը: Վիպասանականին մեքենաները, եթէ կարելի է այս բացատրութիւնը բանեցընել, Հոմերէն ու Վիրգիլիոսէն փոխ առնելով, ջանացած է անոնց արժանաւոր երևնալ. այսպէս են Հակառակութեան և Համբաւոյ միջամտութիւնը, Հեղգութիւնը, Խորամանկութիւնն՝ որ Տանթէի կամ Ռէմպրանթի արժանաւոր ստեղծաբանութիւն մըն է. եկեղեցւոյն երգչին աեսիլքը՝ որ թէ ծիծաղական և թէ ահաւոր է, և այլն:

Պուալոյի արդէն ունեցած համբաւը՝ այս քերթուածին հրատարակութեամբ շատ աւելի մեծացաւ. և Լուգովիկոս ԺԴ առանձինն կերպով մեծարել և խրախուսել ուզելով անոր հանճարը՝ արքունական պատմագիր անուանեց զինքը՝ Ռասինի հետ մէկտեղ, իր առանձնաշնորհութեանց մէջն ալ ուզելով իրարմէ անբաժան պահել այս երկու բարեկամները: Քերթողը որչափ ալ անտարբեր չէր կրնար մնալ թագաւորին այս շնորհացն, բայց ճշմարտութիւնն ալ իրեն լսեցընելն չէր հրաժարեր. և կը պատմեն թէ օր մը Լուգովիկոս իր յօրինած մէկ քերթուածը Պուալոյի

առջև կարգալով՝ ուզեր է իր դատաստանը լսել: Պուլալոյ մտադրութեամբ լսելէն ետքը՝ դարձեր պատասխաներ է թագաւորին. « Ձեր մեծափառութեանն համար անկարելի բան չկայ. և հաւաստիքը՝ մտիկ ըրած քերթուածնիս է. ուզեր էք անվարժ սաղ մը յօրինել, և կատարելապէս յաջողեր էք »: Կ'աւանդեն թէ թագաւորը ամենեին վշտացած չըլլայ այս խիստ՝ բայց անկեղծ դատաստանէն:

Եթէ Պուլալոյ չէր հրաժարեր թագաւորին գիմաց ճմարիսը խօսելէն, շատ աւելի սիրով և մտադիւր կ'ընէր զայն բարեկամի մը. և գիտէնք թէ որչափ պարարկան է Ռասին իր խորհրդոյը: « Միայն իր քերթուածոյը մէջ անգուծ է Պուլալոյ » կ'ըսէր Սեվինիէ արկիներ. վասն զի հանձնող բարձրութեան հետ՝ մտաց ազնուականութիւն մըն ալ ունէր: Առանց կուսակից ըլլալու իրենց կարծեացը՝ հաւատարիմ մնաց Փոր-Ռուսայլի բարեկամացը, և այն սակաւաւորաց մէկն եղաւ՝ որոնք համարձակեցան նոյն իսկ թագաւորին առջև խօսել ի պաշտպանութիւն նոցա: Սր մը հռչակաւոր փաստաբանն Փաթրիւ աղքատութենէն նեղուելով բռնադատուեր էր մատենադարանը ծախու հանել. գնեց զայն Պուլալոյ՝ դաշամբ որ ինչուան մաշը՝ առջի ստացողին քով մնայ: Լսեց թէ թագաւորը հրամայեր է մեծին Գոռնէյլի համար սահմանուած արքունական թոշակը դադրեցընել. մէկէն փութաց յարքունիս, և Լուգովիկոսի առջեւն ելլելով, « Տէր արքայ, ըսաւ, ձեր մեծութեան ինծի սահմանած թոշակն անմարթ է ինձ ընդունել՝ քանի որ Գոռնէյլի պէս նշանաւոր անձ մը անկէ զրկուած մնայ »: Ոչ միայն թոշակը նորէն կապելու հրամանն եղաւ, այլ երկու հարիւր ոսկի ալ ընծայ խրկուեցաւ Կիննան շարագրող քեր-

Թողին: Ռասինի հետ ունեցած բարեկամու-
թեանն ալ ինչուան վերջը հաւատարիմ մնաց,
ներկայ գտնուելով անոր կենաց յետին վայր-
կեաններուն, հայրենեացն ու իր կորուսած հան-
ճարն ու մտերիմը միանգամայն արտասուելով:
Անոր մահուընէն ետքը՝ մէյմ՝ ալ չուզեց երև-
նալ արքունեաց մէջ:

Ռասինի մահուընէն ետքը տասներմէկ տարի
ալ ապրեցաւ. ու առանձնանալով յԹէոյլ, սի-
րելի էր տեսնել զինքը իր պարապոյ ժամերը մը-
տերմին որդւոցը հետ անցընել, խաղալով ու
զբօսնլով հետերնին: Արտսերն Ռասին այն ատե-
նէն սկսեր էր մանր տաղեր ու քերթուածներ
յօրինել, զորս Պուալոյի առջև կ'արտասանէր:
Պուալոյ մտիկ ընելէն ետքը կը պատասխանէր.
« Շատ յանդուգն պէտք է ըլլաս՝ որ համարձա-
կիս կրած անուշովք ոտանաւորներ շարագրել:
Զէ Թէ անկարելի կը համարիմ որ օր մը ընտիր
քերթուածներ ալ չկարենաս յօրինել, սակայն
օրինակը չեղած բանին վրայ ալ չեմ կրնար վստա-
հիլ. վասն զի քանի որ աշխարհս աշխարհք է՝ եր-
բէք տեսնուած չէ որ անուանի քերթողի մը որ-
դին՝ մեծ քերթող մը ըլլայ: Արտսերն Գոռնէյլ՝
բողորովին զուրկ չէր ՚ի հանճարոյ. սակայն միշտ
պիտի մնայ ամենապզտի Գոռնէյլ մը: Զգուշացիր
որ չըլլայ Թէ քեզի ալ նոյնը հանգիպի: Այնպի-
սի անձի մը զաւակն ես՝ որ իր դարուն ամենա-
մեծ քերթողն էր. այնպիսի դարու մը՝ յորում
իշխանք և արքունի պաշտօնեայք՝ արժանիք կը
փնտռէին վարձատրելու համար. ուստի և ամե-
նէն աւելի լաւ պիտի գիտնաս Թէ որպիսի բազդի
կրնան առաջնորդել քերթուածք »: Եթէ Արրտ-
սերն Ռասին՝ Արօնից վրայ շարագրած քերթուա-
ծին և հօրը կենաց վրայ հետաքննական յի-
շատակարաններու հեղինակ չըլլար, կրնայինք

ըսել թէ լաւագոյն էր Պուալոյի խորհրդոց ան-
սալը :

Մահուընէն քիչ առաջ՝ իր քերթուածոց նոր
տպագրութիւն մ'ալ ըրաւ, ու յառաջաբանին
մէջ կը մեղադրէր ինքզինքը՝ « այն հասակին դեռ
ևս Պառնասի մուսայից հետ զբօղելուն, մինչ
հարկ էր Աստուծոյ մը առջև տրուելիք համարոյն
վրայ մտածել » : Ետքն ալ վրայ կը բերէր. « Քեր-
թողի մը համար մեծ մխիթարութիւն է մա-
հուան մօտեցած ատենն յիշելը՝ թէ բարուց վը-
նասակար տող մը շարագրած չըլլայ » :

Մեռաւ 'ի 1711, իր բոլոր ստացուածքը աղ-
քատաց ձգելով :

ԺԲ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ՍԵՎԻՆԻԷ ՏԻԿԻՆ

« Երբ գրուածքի մը մէջ բնական ոճոյ մը հանդիպինք, կ'ըսէ Փասքալ, կը զ'սոյլինք ու կը յափշտակուինք. վասն զի կ'ենթագրենք մատենագիր մը տեսնել, ու մարդու մը կը հանդիպինք » : Այս խօսքը շատ կը յարմարի Սեվինիէ տիկնոջ, որ եօթնևտասներորդ դարուն ամենէն աւելի նշանաւոր մատենագրաց մէկն է, առանց հեղինակ մը ըլլալու :

1654ին մարտի մէջ Երեկոյեան համախմբուածիւն մը կար 'ի Ռամպուլէի. ժամանակին բոլոր անուանի հանճարները հոն ժողովուած էին՝ Պէնսիւրրատի մէկ նոր քերթուածը լսելու : Երբ աւելին կամ արքունականաց և կամ քերթողին բարեկամաց հաճոյ ըլլալու համար, դեռ քերթուածը չսկսած կը շոյակին 'ի գովուածիւնս, անկիւն մը քաշուած նստեր էին Սիպի հեղինակն և քովը կին մը :

Երբ մեծին Գոնտէի եղբայր՝ Գոնթի իշխանն ներս մտաւ, ընթերցման սկզբնաւորութիւնն եղաւ. և Պէնսըրաաի ամէն մէկ տողերն՝ մեծ ծափահարութեամբ կ'ընդունուէին. թէպէտև այդ գովութիւնը միշտ անկեղծ չըլլար: Գոռնէյլ միայն և իր քովը նստողը զարմանքի մը նշան չէին ցուցըներ. մէկը կարծես թէ ման մը չէր հասկընար, միւսն ալ չէր հաճեր: Ո՞վ էր այն կինը որ այնչափ անտարբեր կը կենար հասարակաց գովութեան ձայներուն և զարմանաց մէջ: Այս հարցմունքն ըրաւ Գոնթի իշխանը Լաֆայէթ տիկնոջ, և լսեց թէ նա ինքն էր աիկինն Սեվինիէ. նշանաւոր անուն մը՝ որ սահմանուած էր քիչ տասնէն իր սկզբնական հանձարոյն անշքացընել Պալզաքի ու Վուաթիւրի փառքը, բուն թղթագրութեան ոճոյն հեղինակ ու աննման առաջնորդ մը երևնալով ՚ի Փաղղիա: Ասիկայ արգիւնք մըն էր ոչ լոկ իր ազնիւ բնաւորութեանն, այլ ընդունած գաստիարակութեանն:

1627ին Պուրկոյն գաւառին Սէմիւր քաղաքին մօտ Պուրպիյլի կոչուած դղեկին մէջ ծնաւ Մարի աը Ռապիւթէն Շանթալ: Հազիւ հինգ տարուան էր, երբ հայրը փառաւոր մահուամբ կընքեց օրերը՝ գլուխ և առաջնորդ կենալով կամաւոր զօրաց գնդի մը՝ որոնք իրենց երկիրն ասպատակել ուզող Անգլիացւոց բանակը ետ մղեցին: Օրիորդին մայրն արգէն ակար և հիւանդոտ, չըկրցաւ յերկարակեաց ըլլալ. ու մեռնելէն ետքը նախ իր մեծ հօրը ու յետոյ անոր եղբօրը յանձնուեցաւ մանկիկը, որուն ոչ լոկ խնամակալ՝ այլ նաև հայր եղաւ: Ինը տարուան էր այն ատենը Շանթալ, ու բազմապատիկ մտաց բարեմասնութեամբքն իր խնամակալին մտադիր և լուսամիտ աչքը վրան կը դարձընէր: Սորվեցաւ լատին, իտալական ու սպանեոլ լեզուներն, և

արգէն տանըութը տարուան հասակին՝ իր դարուն ամէն նշանաւոր անձանց ծանօթ էր իր ընտիր ձիրքերովն և հանճարով:

Տարաբաղդ եղաւ Սեվինիէ մարգիզին հետ ամուսնութիւնն, որ թէպէտ ազնուատոհմ էր և հարուստ, սակայն զիջ ընտանեկան կենաց բարեբաստութեան անփոյթ անձ մը. ու մենամարտի մը մէջ մեռնելով, Սեվինիէ տիկինը՝ քրտանըչորս տարուան հասակին մէջ այրի ձգեց՝ անխնամ ու երեսի վրայ թողուած ժառանգութեամբ մը և երկու որդւովք: Սեվինիէ այնուհետև և բոլորովին անձնանուէր անոնց մտաւոր կըրթութեանն և նիւթական հանգստութեան, էրկանը մահուամբը պատճառած աղէտքը դարմանելու համար՝ երեք տարի անցուց, անձամբ վերակացու ըլլալով իր կալուածոցը և դատերուն փաստաբան. ու այն դժուարին գործը լմընցընելէն ետքը՝ հանգչեցաւ ու վայելեց մօր մը բարեբաստութիւնը:

Այն խաղաղ առանձնութեանն արդիւնք են Սեվինիէի Նամակներն:

Արդեօք թղթագրութիւնն ալ իրեն յատուկ կանոններն ունի՞, կամ օրինակ առնելու համար՝ կիկերոնի առ Ատտիկոս ուղղած թուղթերուն ոճին հետևելու է, թէ Պալզաքի յարգարուն գրչին կամ Վուաթիւրի արուեստակեալ ճոխաբանութեանը: Սեվինիէ ամենևին այս հարցմունքներն չըրաւ, երբ աղջկանը կամ բարեկամաց գրելու համար գրիչը ձեռքն առաւ. թողուց որ գրէն ինքիւ շարժի, ինչպէս ինքն կ'ըսէ, այն քանի մը խօսքերովն ուղեւով հասկըցընել թէ ինչպէս արժան է նամակ գրել: Ինականութիւն, զիւրութիւն և ինքիրմէ սահուն ոճ մը. — ասոնց մէջ ամփոփուած է նամակագրութեան ոճոյն գաղանիքը: Նամակը ուրիշ բան չըլլալով բայց

ԼԹէ գրաւոր խօսակցութիւն մը, նամակագրու-
թեան ոճը ընտանեկան զրուցատրութենէն ու-
րիշ բանով պիտի չզանազանուի՝ բայց Եթէ աւե-
լի յստակութեամբ լեզուի. և անկէ է որ Սեվի-
նիէ տիկնոջ նամակներէն մէկը կարգալու ասեն-
նիս՝ կը կարծենք հանճարեղ կնոջ մը խօսակցու-
թիւնն մտիկ ընել քան թէ գիրք մը կարգալ:
Հինք մեղուի մը կը նմանցընեն զՌուսա, որ ծաղ-
կէ ծաղիկ թուշտելով՝ իր մեղքը կազմող անոյշ
հիւթերը կը հաւաքէ: Այս հանգիտութիւնը
կրնայ յարմարիլ նաև Սեվինիէ տիկնոջ, որուն
գրած նամակներն ոչ լոկ լեզուի քաղցրութեան
օրինակ են գաղղիական մատենագրութեան մէջ,
այլ նաև պատմութեան ու բարոյականի: Պալ-
զաք ու Վուաթիւր՝ իրենց թղթակցութեանցը
մէջ՝ նպատակնին էր մատենագրութեան նոյն
ճիւղին գաղափար և օրինակ մը ընծայել. Սեվի-
նիէ չունեցաւ այս մտածութիւնը. այլ իրեն ա-
ռանց ուղեւուն և գիտնալուն ցըցուց թէ՛ պար-
զութիւն մը կայ ոճոյ որ վսեմին կը մօտենայ,
և բնականութիւնը՝ արուեստին լրումն է: Իր
ոճը՝ նիւթին որուն վրայ կը խօսի, յարմար գու-
նովն է. և թէպէտ խոհարար Վաթէլի անձնա-
սպանութեան տագնապներն ստորագրէ, թէպէտ
և քանի մը տողով Թիւրենի մահը պատմէ, իր
վարժ ու բնական գրչէն ելած մէկ խօսքը՝ նկա-
րագիր մըն է, իր մէկ պարբերութիւնը՝ պատմա-
կան պատկեր մը: Քանի մը էջ իր նամակներէն
կարգացողը, կը տեսնէ անոր ոճոյն վրայ փոփո-
խակի Լաֆոնթենի պարզութիւնը, Լապրիւյէրի
աշխոյժը, Մոլիէրի սուր լեզուն, Ռասինի զգա-
յուն սիրտը և Պոսիւէի ճարտարխօսութիւնը:

Օրինակ մը միայն մէջ բերենք, առ զուստրն
իւր գրած մէկ թուղթը. որ իր պարզութեամբն
և սրտազգէցիկ ու ճարտարախօս ոճովը՝ ինք

իրեն համար առաւել է քան զամենայն դովու-
թիւն.

« Ահա օր սոսկալի , դուստր իմ սիրեցեալ .
վկայեմ և ես ինքնին՝ զի ոչ ևս այլ կարեմ հան-
դուրժել: Ընդ այն ցաւ է ինձ մանաւանդ զի թո-
զի զքեզ այգպէս . խորհիմ և թուեմ զամենայն
քայլափոխս քո , թուեմ և զիման . և իցէ՞ մեզ
հնար այգօրինակ գնացիւք հանդիպել երբեք ի-
րերաց: Սիրտ իմ՝ առ քեւ եւեթ կայ յանդոր-
րու . անդ՝ ՚ի բնիկ կայի իւրում կայ , և ընդ այն
միայն ախորժէ :

« Որ ինչ եղևն յառաւօտուս՝ ազգէ յիս ցաւ
սասաիկ , և կեղեքէ զսիրտ իմ , զորոյ զվասն էրն
քեզ անկ է իմաստասիրել: Ես յանձին իմում
կրեցի զայն , և կրեցից ընդ երկար: Զսիրտ իմ և
զմիտս՝ դու ինքն գրաւեալ ունիս բովանդակ .
առանց արտասուցայ խորհել զքէն ոչ կարեմ , և
զքէն խորհիմ միշտ , մինչ զի անըմբերելի են ինձ
կիրքս . այլ զի ծայրացեալ են , ակն ունիմ զի ոչ
երկարատեք իցեն ՚ի նմին սասակութեան: Ամեն-
ուրեք զքեզ խնդրեմ միշտ , և ամենուրեք պա-
կասէ ինձ ամենայն , զի դու ինձ պակասես: Աչք
իմ՝ սովորեալք ՚ի հանդիպել քեզ յաճախ՝ այս
չորեքսասան ամիսք են զի ոչ գտանեն զքեզ: Ան-
ցեալն ժամանակ՝ քաղցր և սիրելի , ցաւագին
գործէ զառաջիկայն . մինչև առ սակաւ սակաւ
սովորեալ ընդելացայց . բայց ոչ ցայնվայր՝ զի ոչ
ևս անձկայրեաց կարօտացայց անսանել զքեզ
վերսաին և գիրկս զքեւ արկանել: ...

« Սպառիմ անձկակարօտ , և չէք ինձ մխիթա-
րութեան ուստեք ակն ունել՝ բայց ՚ի թղթոց
քոց , որոց հառաչախառն սպասեալ մնամ և
մնացից դեռ եւս: Համայն ասել , դուստր իմ ,
կեամ միայն վասն քո »:

Մոնթէսքիէոյ ըսած է թէ Կեսարու բռնակալ

վարչութեան ասեն Հոովմայի վեճակը լաւ ըմբռնելու համար՝ ժամանակակից պատմագրաց խօսքերէն աւելի կրնան սատարել Կիկերոնի թուղթերը: Գրեթէ նոյնը կրնայ զուրյուել նաև Սեվլինիէ օրհնոջ նամակներուն համար, յորս Լուգովիկեան դարը այնչափ ընտիր ստորագրուած է իր մեծութեամբքն ու սկարութիւններովն: «Խորհրդածեւ ուղող մտքերը, կ'ըսէ անուանի բանասէրն Նիզար, մեծ օգուտ կրնան քաղել Սեվլինիէ օրհնոջ թղթերէն. կրնան նկատել անոնց պարզութեանը մէջ իր ժամանակին ոգին ու արող կարծիքներն. թէ որպիսի ոք էր Լուգովիկոս ԺԳ, ու իր արքունիքը, և թէ ինչպէս բազմապատիկ փառաց ու մեծութեան հետ՝ խառնուած էին նաև այլևայլ զեղծմունք, զորս թագաւորական ծիրանին կը ծածկէր կամ կ'արդարացրնէր: ... Ռուայէր Գուլար՝ հանձարեղ գրուածոց ընտիր բանագատ մը, իր արդիւնաւոր կենաց վերջերը սովորութիւն ըրած էր ամէն իրիկուն հասուած մը Տակիտոսի Տարեգրութիւններէն ու քանի մը էջ՝ Սեվլինիէ օրհնոջ թուղթերէն ընթեւնուլ»:

Լահարի ալ հետագայ տողերով կը գրուատէ անոր հանձարը.

« Սեվլինիէ զմայլելի, քանի վայել են քեզ փառք, Որոց գուլով քո արժանի՝ ոչ յուսայիր այնօցիկ, Եւ ոչ ընդ միա իսկ ածէիր զի քեզ որեար յառապա

Լիցի սիրասարփ, յոր դուն գործեն՝ ճըգնինն այլք:

Գու ի սիրա Կրինեանու ըզքոյդ բացեալ զեղուիր:

Թուղթք քո պատիւ քեզ յօրինեն, մեզ պատրաստեալ ըզրօսանա:

Զոր ի զուր խընդրեն այլք, դու անաշխատ դը-
 տանես :
 Քանիցս ետուր դու արատատուել ինձ ընդ վախ-
 ճան թիւրենի .
 Ո՞ր այլ ոք քեզ յաղթական եկաց յարուեստ
 պատկերոյ ,
 Կենդանագիր ախպր արքունեաց , ոյց ցանկալի են
 մեզ վէպք ,
 Քաջ ի քէն՝ քան ի մատեանըս վիպագրաց նը-
 կարին .
 Ըզքաջազունս , զորոց ըզփառս եւեթ այլուր ու-
 սանիմ ,
 Տեսանեմ առ քեւ , լըսեմ եւ խօսակցիմ ընդ
 նոսա » :

Սեվինիէի մահը՝ ճշմարիտ իմաստասիրի մը
 հանդարտութիւնն ու քրիստոնէի համակերպու-
 թիւնն ունեցաւ : Արինեան եկած էր իր թուանը ,
 Արինեանի մարգիլին հարսանեաց ներկայ դանու-
 էլու . ու հոն աղջկանը կրած նեղութիւններն ու
 վշտերը այնպիսի տալուորութիւն մը ըրին սրտին
 վրայ , որ հիւանդանալով անկողին ինկաւ : Մա-
 հուան վաճառքն իմացածին պէս , մտադիւր ամեն
 հոգեւոր պատրաստութիւններն աեսաւ , ու
 տասն օր ետքը (18 ապրիլ , 1696) եօթանասուն
 տարուան վախճանեցաւ : Մեծ եղաւ թէ բովան-
 դակ գերդաստանին և թէ բաղմամբիւ բարեկա-
 մաց ցաւր . սակայն երեսուն տարի արդէն Արի-
 նեանի եկեղեցւոյն մէջ կը հանդէսը նա , երբ
 Քաղղիա իր թղթոցը հրատարակութեամբն
 (1726) իմացաւ թէ Սեվինիէ աիկիող հետ իր
 ամենէն աւելի նշանաւոր մատենագրաց մէկը
 կորուսեր էր :

Ժ.Գ.

ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ԹԱՍՍՈՆԻ, ԳԻԱՊՐԷՐԱ, ՖԻԼԻԳՍՅԱ

Եթե մենք անհետաքննելով դարձնենք որ Գաղղիոյ մատենագրական փառացը ոսկե դարն է, Իտալիոյ համար երկարատե անկման մը ժամանակ է : Ժողովուրդը՝ Սպանիոյ բռնակալ վարչութեան տակ ընկճուած, որովհետեւ ինքն էր նոյն ասեռներն երկրին մեծ մասին տէրը, արիւնոուշտ պատերազմներէ յողնած, լքած ու զարհուրած, կարծես թէ ազգային մեծութեան գաղափարաց հետ կորսնցուցեր էր նաև քերթուական հանձնարը, որ անցեալ դարուց մէջ իր փառաց կարեւորագոյն մասն էր :

Իտալական մատենագրութեան անկումը վեշտասաներորդ դարուն երկրորդ կէսէն սկսած է, ու գրեթէ դար ու կէս տեւած (1580-1730) սակայն երևցան քանի մը անձինք՝ որոց գրուածներն ինչուան հիմա կը յիշատակուին և ոմանք ալ ունին իրենց մատենագրական յարգը : Ասոնց

մէջ առաջին կրնանք սեպել ՂԱղէքսանդր Թասսոնի (1565 - 1635) : Երիտասարդ հասակէն այն համոզման վրայ էր՝ թէ արգիլք հիներէն սասրին սեպուելու չեն . Արիստոտելի հետորական դըրութեան դէմ պատերազմեր էր , և դէմ խօսած անոնց որ կը կարծէին և կը պնդէին թէ առանց Փեթրարքայի հեռուգութեան անկարելի էր ընտիր գրութիւն մը արտագրել : Ժամանակակիցքը՝ Հոմերի և ուրիշ հնոց հակառակորդ կը բաժ բասէին զինքը , վասն զի անոնց մէջ պակասութիւններ կը գտնէր , և համարձակ կը զրուցէր թէ « Ես նորութիւն կը սիրեմ , և նոր բան զրուցեմ է իմ նպատակս . և եթէ բարեկամացս կարծիք հարցնեմ , անոր համար չէ որ իմացընեն ինծի Արիստոտելի հակառակ ինչ ըսելս , այլ որպէս զի զրուցած վրիպակներս ուղղեն » : Ինութեամբը իսկաշնորհ խորհող մըն էր Թասսոնի , անկախ բնաւորութիւն մը , բարակ՝ այլ ոչ հետեակ քերական մը . հմտութենէն զատ ստացաւ և գրուածոցը մէջ երեցուց ճիշդ ու ազատ դատաստան և ընտիր ախորժակ . յիայն երբեմն թերանալով ՚ի շնորհս և ՚ի պատշաճողութեան , որոնք գրուածքի մը վայելչութիւնն կազմող կարևոր տարերք սեպուած են արժանապէս :

Այլեւայլ խորհրդածուեցումք (Pensieri diversi) կոչուած գրուածքին մէջ քաղաքավար տեսչութեան , բնաբանական ու մատենագրական զանազան ինքզրոց վրայ կը խօսի՝ աշխոյժ ոճով մը և սուր գրչով , ինչուան երբեմն անսեղի կարծիքներ ալ պաշտպանելով , ինչպէս դպրութեանց անօգտակարութիւնը , և այլն :

Անգամ մը Մոսկնացիք բանութեամբ մտեր էին ՚ի Պոլոնիա , և հասարակաց ջրհորէն իրենց ծարաւը յագեցընելով , դոյն ալ յափշտակեր էին : Այս դէպքը՝ նոյն միջոցին ժողովրդոց մէջ

եղած հակառակութեանց գրգռուելուն նոր աւելթ մը տալով, երկու քաղաքացիք իրարու դէմ պատերազմի ելան, և շատերու տարապարտ մահուամբը հաղիւ խռովութիւնը դադրելով՝ յափըշտակուած դոյլին ետ արուելովը հաշտութիւն եղաւ մեջերնին : Թաստնի այս դէպքին վրայ երկար քերթուած մը շարագրելով՝ Գոյն յափըշտակաւ (Secchia rapita) կոչեց զայն, զոր տպագրել տալու համար շատ դժուարութիւն կրեց, որովհետև կարգէ դուրս երգիծաբան և սուր լեզու բանեցուցեր էր : Աւրբանոս Ը քահանայապետ աչքէ անցընելով այն քերթուածը, վրան զմայլեցաւ, և հեղինակին քանի մը ուղղագրութիւններ առաջարկելով՝ իրեն ընծայուած օրինակներն սիրով ընդունեցաւ, և արքունի առատաձեռնութեամբ մեծարեց ու քաջալերեց զքերթողն :

Նոյն ժամանակներուն կը վերաբերի նաև Քաբրիէլ Գիսպրէրա (1562 - 1637) սաւոնացի, որ դասական քերթողութիւնն ու անոնց հետևողներն արհամարհելով՝ սովորութիւնն ըրած էր ըսել թէ « Իմ անուանի հայրենակցիս Փողոմպոսի նման կ'ուզեմ կամ նոր աշխարհք մը գտնել և կամ ծովասոյզ կորսուիլ » : Այդ զիամամբ՝ նախնեաց գործածած ու սորվեցուցած պարզութենէն հեռանալով, նոր նկարագրութիւններ գործածեց, այլաբանական բացատրութիւններ, անսովոր տաղաչափութեան եղանակ մը : Մտաց մեծ արգասաւորութիւն և գրելու կարգէ դուրս դիւրութեամբը բազմաթիւ են իր յօրինած քերթուածքը. և որոնց մէջ առաւելագոյն մտագրութեան արժանաւոր կրնան սեպուիլ հինգ վկայասանական քերթուածք՝ Արխոսթոյի ոճովը, Քրիստոսի չարչարանաց վրայ այլևայլ բանաստեղծութիւններ, երաժշտութեան վրայ առնուելու զա-

նազան թատերական խաղեր և քնարերգական շատ քերթուածներ: Իր համազգեացը մէջ՝ միայն այս վերջիններն են յարգի սեպուածներն, որոց կրթութիւնը Անակրէոնի և Պինդարու տաղից վրայ ըրած է և բաւական յաջողած, թէպէտ և առանց ունենալու յամենայնի անոնց շնորհքը և նկարագրութեանց գեղեցկութիւնը:

Իր ժամանակակից յիշատակագիրներէն մէկն կ'աւանդէ թէ Գրիպրէրա « առանց իր կողմանէ առիթ մը տալու՝ բռնադատուեցաւ վիճից և յուզմանց մէջ մանեւ, և վերք մը ընդունելով, ձեռքովն ուղեց անոր վրէժը խնդրել, ու հայրենիքէն աքսորուեցաւ »: Կարողոս Էմմանուէլ իր արքունիքը հրաւիրեց զինքն. ու երբ քերթուն հրաժարեցաւ, ոսկի չլլծայ մը պարգևեց ու արքունական քառաձի կառք մը սահմանեց իր գործած ու թեանն. և ամէն անգամ սր Գուրին կ'երթար, ճամբու ծախքը թաղաւորական գանձէն կը վճարուէր: Նոյնպիսի պատիւներ ընդունեցաւ քերթողը նաև Գոնդակա իշխանէն, Ուրբանոս Բ քահանայապետէն ու Ճենովայի հասարակապետութենէն. և քնարը երբէք չձգեց ձեռքէն՝ մինչև կենացը ութսունհինգերորդ տարին, յորում հանդիպեցաւ իր խաղաղ մահը:

Որչափ ալ Իտալիոյ համար Լեւոն տասներորդի դարը չէր, սակայն մատենագրական ասպարիզին մէջ փայլողաց համար ձեւնտուութիւնք և պատիւ պակաս չէին իշխանաց կողմանէ. քահանայապետք անոնց գլխաւոր պաշտպաններն էին, և ամենէն աւելի Ուրբանոս Բ. Մէտիչի իշխաններն կը սիրէին ու կը յարգէին զարուեստաւորս և զգրագէտս, Կարողոս Էմմանուէլ իր ամէն ըզբաղմանցը մէջ՝ տանն կը գտնէր և հաճոյք կ'իմանար զանոնք իր չորս կողմած բոլորած աեանելու և գրած ճառերնուն և ռաանաւորաց մտիկ

ընելու: Հարուստներէն շատը իրենց պարծանք կը սեպէին նշանաւոր արուեստագիտաց աշխատանք յանձնել, մատենագրաց թռչակ կապել, ուսումնականաց խուղարկութեանցն սատարել:

Այսպիսի դիտմանց մեծ գիւրութիւն կը մատուցանէին նաև ուսումնական ճամբարանք կամ ակադեմիայք՝ իբրու կեդրոն մը անհատից ջանքերու միութեանը, և հասարակաց օգուտը՝ այն փոփոխակի ուսմանց արդիւնք կ'ըլլար: Միայն թէ աս ալ հարկ է խոստովանիլ թէ անոնց թիւը կարգէ դուրս աճելով, և աւելի խօսքի քան գործելու զբաղելով, ընդունայն կը յոգնեցընէին իրենց հանձարը: Ասոնց թուէն դուրս է Գրուսգայի ճեմարանն՝ ի Փլորենտիա, որ սլահասպան էր թոսքան լեզուին անարատութեանը, և Արկազականն՝ ի Հռովմ՝ ժամանակին խանգարեալ ախորժակին թումբ մը ըլլալու համար:

Նէպոլէոնի մը, Յ. Վ. Փինելլի, ամենեւին ծախքի չինայելով նորանոր գրքեր ձեռք ձգելու, հարուստ մատենագարան մը ձևացուցեր էր: Մահուընէն ետքը վաճառուելով, գրքերը փոխադրող յուսը հուզկահարաց ձեռք ինկաւ, որք իրենց անծանօթ ու անօգուտ վաճառքը կամ ծովը նետելով փճացուցին, կամ հանդիպած անդերնին ցամաքը երեսի վրայ ձգեցին: Այսպիսի աւարմանէ մը ազատածը՝ երեք հազար չորս հարիւր ոսկի վահանագրոջմ ստրկով գնեց Փրեզերիկոս Պորրոմէոյ ծիրանաւորը, և այն եղաւ Միլանու Ամբրոսեան կոչուած հռչակաւոր մատենագարանին հաստատութեան սկզբնաւորութիւնը:

Աւգոստինեան կրօնքէն միանձն մը, Անգելոս Ռոքքաբոնթրաթա (1620), վատիկանեան ապագրասան վրակեցուն, ընաիր մատենագարան մը ընծայեց իր ուխտին կրօնաւորաց մենաստանին

որ 'ի Հռովմ, որ իր անունը կրելով՝ Անճէլլիքա կոչուեցաւ, հասարակաց բաց ըլլալու պայմանաւ: Հերոնիմոս Քաղանաթէ նէպոլտեցի ծիրանաւորն ալ (1700) ուսումնականաց մեծ քաջալերիչ մը եղաւ. և իր հարուստ գրաստունն ալ Միներվայի Գոմինիկեանց ձգեց որ 'ի Հռովմ, տարուէ սարի չորս հազար քահանայապետական սկուգ եկամուտ ձգելով:

Վատիկանեան մատենագարանին հաստատութիւնը անոնցմէ շատ հին է: Քահանայապետք եկեղեցւոյ առաջին դարերէն ետէ եղած են թուղթեր և գրքեր ժողկելու. սուրբն Կղեմէս մանաւորնոսարներ սահմանած էր մարտիրոսաց վկայագրութեանց համար, և ասիկայ սկզբնաւորութիւն մը եղած է Վատիկանի հռչակաւոր դիւանաց, որոնց կարգաւորութիւնը Քելասիոս քահանայապետին ժամանակին կը վերաբերի: Արչափ ալ այն ատեններուն համար պղտի՝ սակայն քրիստոնէայ աշխարհին ամենէն մեծ գրաստունը կը սեպուէր վատիկանեանը. 'ի Քաղղիոյ կը գրէին առ մեծն Գրիգոր, սրբոյն Երանոսի գրուածներն ուզելով, և յԱղեքսանդրիոյ Եփրատոսի՝ եւսեբեան վկայաբանութեանց համար: Պեպինոս թագաւորն ալ Սէն-Տրնիի աբբայարանին ուզելով քանի մը յունարէն լեզուով ձեռագիր ընծայել, կը բռնադատուէր ինգրել 'ի Հռովմայ: Ասոնք միջնագարեան ագիտութեան խաւարին մէջ: Իսկ երբ ուսմանց բարգաւաճելուն դարը հասաւ, Կալիստոս Ք քառասուն հազար ոսկի գրամ ծախեց՝ Յունաստանը ասպատակող այլազգի աւարառուներէն գրքերը խաւացրնելու համար. նոյնչափ ալ Նիկիոզայոս Ե Կոստանդնուպոլսոյ առման ժամանակ, որ և ընդբողոր Եւրոպա իմաստուն անձինք կը խրկէր 'ի խնդիր գրոց: Նոյնպիսի և առաւելագոյն խնամք

ցուցին Պիոս Դ, Քսեստոս Դ և Լեոն Ժ, և անոնցմէ վերջը Պօղոս Ե մեծանուն Բարոնիոսի յորդորանքովը: Երբ Պաւերայի դուքսը Հայաէլպէրկի աննման մատենագարանն աւարեց երեսնամեայ պատերազմին ժամանակ, Ուրբանոս Ը Լեոն Ալլատիոսի ձեռքով կրցածը ժողվեց, և այն առթով փոխադրուեցան 'ի Վատիկան չորս հարիւր երեսուն և մէկ յոյն գրչագիրք, իննհարիւր յիսուն և ութ լատին և ութ հարիւր քառասուն և եօթն գերմանական: Աղեքսանդր Է և Ը գրեթէ երկու հազարի չափ նորանոր գրչագիրներ աւելցուցին Շուէտաց Քրիստինէ Թագուհւոյն և Ուրպինոյի դուքսերու մատենագրաններէն: Երբայական, ասորի, հայ, եգիպտացի, եթովպական, մալապար և ուրիշ արևելեան լեզուաց գրչագիրք կը պահսէին. ուստի այն վախճանաւ իրկուեցան յարևելս Գաբրիէլ Եւա և Եղիա Ասսեմանի մարոնցիք, ու անոնցմէ ետքը Սիմէոն Ասսեմանի, հեղինակ Արեւելեան Տափէնադարանին:

Կատարինէ և Մարիամ Մէտիչի Թագուհիք՝ Գաղղիոյ արքունիքը բացին իտալական հանճարներու. և Լուդովիկոս ԺԴ ինչպէս իր համազգի մատենագիրներն, ասանկ ալ իտալացիքը պատուեց ու վարձատրեց. կոչեց 'ի Փարիզ Գասսինի աշխարհագիրն ու աստեղագաշխը, առանձին Թոշակ կապեց Վիվիանիի, Տաթիի ու Ֆերրարիի. և սկսաւ զԳաղղիացիս խրկել յիտալիա ուսում և արուեստ սորվելու: Փիլիպպոս Դ Սպանիոյ Թագաւորը, որ միանգամայն քերթող էր ու նկարիչ, Ռափայելի ու Վերոնացոյն ամենէն աւելի հրաշալի նկարներն գնել տուաւ. Տոմէնիքիւնոյ, Կուխոյ, Կուէրչլինոյ ու Ալպանի նկարչաց այլևայլ յանձնարարութիւններ ըրաւ, և որոց պատասառներն՝ Ալքազարի և Արանիուէզի Թանգարաններուն անմահական զարդերն են:

Ասոնցմէ շատ տւելի նշանաւոր յիշատակ թուղոց Եոզետաց Քրիստինէ Թագուհին, որն որ ժառանգ մեծին Կուսթաւոսի Թագաւորու թեանն ու փառաց, ճանչցաւ արքունի պսակին ծանրութիւնը, և փափաքելով ուղղափառ կրօնից մէջ ապրիլ, հրաժարեցաւ ամէն փառքէ և անուէն և եկաւ Երուսաղիմ (1654): Լորէթոյէ անցնելուն ասեն՝ սրբոյ Կուսին տանը նուիրեց իր քաւաղանն ու Թագը, ու Հռովմ հոյակապ պալատի մը մէջ առանձնանալով, ուզեց սիրող ու խրատուսիչ ըլլալ ուսումնականաց. ու այս վախճանաւ մասնաւոր աղադեմիա մը հաստատեց, ուր կը հաւաքուէին իր ժամանակին ամէն անուանի սեպուած անձինք: Քրիստինէ ուզեց որ մեանելէն ետքն սլ շարունակուին անոնց գումարմունքը, և հաստատեց Արկադական կոչուած ճեմարանը, որ երկար ասեն մեծ համբաւ ունեցաւ բոլոր Իտալիոյ մէջ: Անոր նախկին հիմնադիրքն առաջին անգամ գումարեցան ՚ի Ս. Պետրոս Մոնզորիոյ (1690), յետոյ ՚ի Փառնէզեան պարտէզս ՚ի Պալադին. ինչուան որ Փորթոկալի Յովհաննէս Ե Թագաւորը Պարրասեան անտառը գնել տուաւ ՚ի վերայ Յանիկուլոն լերին: Ճեմականաց ու անոնց թղթակցաց թիւը աւելնալով, Իտալիոյ ամէն կողմն իրենց գաղթականքն ունեցան. ու վախճաննին էր նորոգել զհինն Արկադիա, իրենց ամէն մէկուն հին հեթանոսական ու քերթողական անուն մը տալով: Երկու տարուան մէջ հազար երեք հարիւրի հասաւ իրենց թիւը, ամէնքն ալ քերթողք. և հարկ չէ ըսելը թէ այնչափ առատութեան մէջ սակաւաւորք էին այդ անունը կրելու արժանի: Մենք միայն զՄարինի և զՖիլիպայա յիշատակելով գոհ ըլլանք:

Նէպոլոսեցի էր Մարինի (1569), և մեծ համ

բաւ ունեցաւ: Իր սակաւադիւա հանձարովն ու բարակ մտքով՝ բազմաթիւ պաշտպաններ գտաւ իրեն 'ի Նէապոլիս, 'ի Հոովմ և 'ի Բուրին: Ի տալական բանաստեղծութեան բոլորովին նոր կերպարանք մը ուղեց տալ, որ օտար էր վեշտասաներորդ դարուն անմահական քերթողաց սորվեցուցած և ջրցուցած ճամբէն. սակայն դժբաղ դաբար իրենց յարգը ճանչցողք չկային, ու խանգարեալ ախորժակ մը տիրանալով՝ Մարինի լեղուովն ու ոճով կը զմայլէին: Կարողոս Էմմանուէլ Սաւոյայի դուքսը՝ անոր յօրինած երգիծաբան քերթութեան մը մէջ իր անձին վրայ սկիւարկութիւն մը ենթագրելով, բանա զնէլ տուաւ զինքը. ուստի սղատելով՝ քերթողն անցաւ 'ի Գաղղիա, ուր Մարիամ Մէտիչի առաստ թոշակ կապեց: Հոն 'ի Գաղղիա յօրինեց Մարինի Սպանիս կոչուած քերթուածը, որուն հրատարակութիւնը՝ նոր մատենագրական հակաճառութեան առիթ մը եղաւ յԻտալիա. ուր Մարինի դարձաւ կրկին, ու գրեթէ յաղթականի մը փառքով մտնելով 'ի Հոովմ, անկէ անցաւ 'ի Նէապոլիս իւր հայրենիքը և հոն մեռաւ (1625):

Եթեմնևտաներորդ դարուն բունութեանց ժամանակ, երբ ինչպէս իրենց քերթողքն կ'ըսեն, հայրենեաց աղիտիցն համար ծածուկ հառաչանքն ալ սնպատուհաս չէր մնար, նորանչան երևոյթ մը հարկ է սեպել փլորենատեան ծերակուտի անդամ զՄիլիգայա (1642): Իր հայրենասիրական քերթուածներն՝ զօրաւոր և վսեմ աղբեցութեան մը յայտարար և արգիւնք են: Իտալիա՝ զոր փոփոխակի կ'ասպատակէին ու կ'աւարէին Գաղղիացիք և Գերմանացիք, քերթողին սրտին վրայ ծանրացած ու միտքը գրաւող աղէաք մըն էր. և թէպէտ այսօր ժամանակը կերպարանափոխ ըրած է զամենայն, սակայն դեռ եւս իր

հայրենակիցքը՝ ազատութեան օրերնուն մէջ ալ՝ նոյն գերութեան շղթաներն յիշեցընող Ֆիլիպպայի տողերը սիրով ու եռանդեամբ կը կարդան: Ա՛րջափ խանգաղատական են քերթողին հառաչանքը, երբ կը յիշատակէ զԻտալիա ու անոր առաջնի գեղեցկութիւնը, դժնդակ պարգև մը նախահնամութեան, վասն զի հայրենեացը մեծամեծ աղիտիցն պատճառ եղած է: « Երանի թէ նուազ գեղեցիկ, կամ աւելի զօրաւոր ըլլար, կ'ըսէ. և այն ատեն իր թշնամիքը աւելի պիտի վախնային իրմէ և նուազ զինքը սիրէին... Պիտի չտեսնէի այն ատեն՝ Ալպեան լեռներէն վար իջնող զօրաց հեղեղ մը, և ոչ ալ կելտաց երիվարքը՝ իրեն արիւնխառն գետերուն ջրերը խմելով»: Տանթէի ու Փեթրարքայի ազդեցութեամբն ու սրտով գրուած տողեր, և որոց արժանաւոր հետևող է Ֆիլիպպայ:

Համառօտ յիշատակութիւն մըն ալ Իտալիոյ սրբազան ճարտարախօսաց վրայ:

Տեսնիք թէ որպիսի բարձրութեան հանեցին զայն ՚ի Բաղդիա Պոսիւէ, Մասիլիոն, Պուրաալու և անոնց նմանող ու հետևող հանձարներն: Առանց անոնց հաւասարելու, ունեցաւ և Իտալիա իր բեմական ճարտարախօսութիւնը, յորում փայլողաց՝ և ինչուան հիմա իրենց արժէքն պահողներուն մէջ նշանաւոր պէտք է սեպուի Սենիերի յիսուսեան: Հարուստ ու արգասաւոր միտք մը, և սակայն յաճախ զեղծաւ անով, մանաւանդ ներբողեաններուն մէջ: Այսպէս արքայութեան քարոզին մէջ՝ Պալոմէոսի սխալ դրութեամբը երկինք ստորագրելու կը վբայի, փոխանակ արդարոց աստուածատեսութեան գերագոյն ու անպատում վայելքն յիշատակելու. չարաչար կը գործածէ զնմանութիւնս, ինչպէս Քրիստոսի մատնութեան վրայ խօսելու ատեն:

« Բրուտոս մատնեց, կ'ըսէ, զԿեսար. սակայն հայրենեաց ազատութիւն տալու փառասիրութեամբն. Վարբակէս՝ զՍարգանաբաղ, բայց Մտրաց թագաւորութիւն մը ձեռք ձգելու համար. Գիւգէս մատնեց զԿանտաւրոս, բայց Լիւդիոյ իշխանութիւն մը վարձք էր այն մասնութեան: Իսկ Յուդա ինչո՞ւ համար մատնեց զՔրիստոս: Ականջնիդ գոցեցէք, հաւատացեալք, որպէս զի չսէք. երեսուն դահեկանի համար անորէն մատնեց զինքը. միայն երեսուն դահեկանի համար»: Ճարտասանական ամէն ձևերը գործածելու եռանդ մը կը տեսնուի Սենիերիի վրայ, և հարկաւ երբեմն նաև անտեղի կերպով և բռնազբօս. ու իր դարուն ունայնամտութենէն բերուած՝ կարծես թէ օգտէն աւելի արուեստը կը փնտռէ: Սակայն այս պահասութեանց քով, բազմապատիկ են նաև բարեմասնութիւններն. յորս առաջին է լեզուի ներգաշնակ գեղեցկութիւնը, զուբցուածքի և ոճոյ հարստութիւնը, նկարագրութեանց ոյժը, պատմական պարզութիւնը, և այլն:

Իրմէ ետքը համբաւաւոր եղած են Թոռնիէլլի (1693–1752), Վէնիսի (1721–78) և մանաւանդ Թո՛ւրքի (1724–1803) որ արքունեաց ալ քարոզիչ եղած է, ու աւետարանական համարձակ լեզուովը նախանձաւոր կ'երևնայ իրմէ առաջ երեցող գաղղիացի քարոզչաց:

ԺԴ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄՍՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ - ԺԸ ԴԱՐ)

Լ Ը Ս Ա Ժ

Պրըրթայնի Վանն քաղաքէն քիչ հեռու գեղի մը մէջ ծնած է Լըսաժ (1668) : Հայրը որ փաստաբան ու ետքը պետութեան դիւանապետ մըն էր՝ Վանն քաղաքին յիսուսեանց դպրոցին մէջ դաստիարակել տուաւ զմանուկն, որն որ ուսմանց ընթացքին մէջ երեցուց իր յաջողակութիւնը : Դեռ պատանեակ էր Լըսաժ երբ հայրը կորսնցուց . և ինամակալքը անոր հայրենի ստացուածոց կորստեանն պատճառ ըլլալով՝ բռնադատեցին զինքն որ կալուածատիրի մը քով զբաղմունք և ապրուստ փնտռէ : Բայց պատանին թողուց հայրենիքը, ու գալով 'ի Փարիզ՝ ի մաստասիրական ու օրէնսգիտական ուսմանց պրապեցաւ : Քսանըչորս տարուան էր այն աւտենը :

Համալսարանին մէջ ըրած ուսմանց աւթովը՝ ծանօթացաւ Տանչէ անունով քերթողի մը, ու

րուն շարագրած ու ներկայացրնել տուած ողբերգութիւնք և կատակերգութիւնք բաւական ընդունելութիւն կը գտնէին թատերաց վրայ. և յորդորանքովը համազօգ զբարեկամն նոյն ասպարիզին մէջ մտնելու: Լըսաժի առջի գրաւորական երկասիրութիւնն եղաւ Արիստենիդէայ՝ չորրորդ դարու մէջ ապրող յոյն մատենագրի մը թղթոց թարգմանութիւնն, և որոց յարգը միայն իրենց հնութեանը մէջ ըլլալով, այնչափ պատիւ մը չըրին թարգմանչին: Բայց որովհետև նոյն ժամանակաց մեծատունք՝ իրենց պատիւ կը սեպէին գրաւորական կենաց պարագոյղ անձանց ձեռնտուութիւն ընել, Վիլլար մարաշախան իր քովը կանչեց զԼըսաժ, պատուաւոր պայմաններով. սակայն անիկայ նախամեծար սեպելով իր անկախութիւնն՝ հրաժարեցաւ: Ուրիշ մը նոյնպիսի առաջարկութիւն մը ըրաւ, առանձինն թոշակ կապելով իրեն, և պայման դնելով որ սպանեող լեզուն սորվի: Հաղիւ թէ Լըսաժ այն գեղեցիկ լեզուին նախակրթանաց մէջն էր, երեք կատակերգութիւն թարգմանեց նոյն լեզուէ՝ ի գաղղիականն, և Նոր արիւծ+ քոն Գիլլի կոչուած գըրուածք մը, զոր շարագրած էր սպանիացին Աւելթանէտա, կարծելով շարայարութիւն մը ընել Սերվանթեսի: Ոչ կատակերգութիւններն և ոչ ալ թարգմանած վիպասանութիւնն ընդունելութիւն մը չգտան. բայց այն անյաջողութիւնքն օգտակար եղան Լըսաժի, հասկըցնելով թէ Մուլիէրի գրուածներսփն պարարող գաղղիական ախորժակին համար անհանգուրժելի էին սպանիական թատերախաղից ուսուցիկ և անբնական ոճը: Ինք իր կողմանէ փորձ մը ուղեց ընել Լըսաժ, և անով ցըցուց թէ սրչափ խաբուէր էր այն փաստակար օրինակագրաց վստահելով, և մանաւանդ իր հանձարոյն և յաջողակութեան վրայ ցուցը.

յած անվատահուժեամբը: Մի և նոյն օրուան գաղղիական թատերաց վրայ երկու կատակերգուժիւն հանդիսացընել տուաւ, զՎեսաբ Ուրսէն Քալտէրոնի հետևողութեամբ և զԻւրէսբէն նախանձորք Իւր Գրեմը: առջինը արքունեաց մէջ մեծ յաջողութիւն գտաւ, երկրորդն ալ ժողովրդեան՝ որոց համար գրեթէ Մոլիէրի հաւասար սեպուեցաւ:

Ասոնք էին Լըսափի ծանօթ երկասիրութիւններն, երբ ժամանակին ազնուականներէն ու գըրագէտներէն հրաւէրք ընդունեցաւ ակումբի մը մէջ կարգաւիր յօրինած Թիւրքաբէ կատակերգութիւնը՝ որ թատերաց վրայ հանդիսանալու համար դժուարութիւն կը կրէր արքունական գանձուն պաշտօնեաներէն, որոնք ինչուան արգելէլ տալու ալ յաջողէր էին:

Ընթերցման համար սահմանուած ժամը արդէն զարկած էր, ու հեղինակը դեռ չէր երեւար: Երբ ամէնքն կը զարմանային, իր բարեկամը Տանչէթ ժողովականքն ղբաղեցընելու համար սկսաւ պատմել Լըսափի քաջածը կատակերգակ դերասաններէն. « Առջի բերան, ըսաւ, մէկ արարուածով կատակերգութիւն մը յօրինէր էր և Կաղանդի նուէր (les Etrennes) կոչած: Դերասանք շատ երկար գտան զայն և չուղեցին սորվել: այն ատեն Լըսափ բռնադատուեցաւ հինգ արարուածի վերածել, որով ընդարձակ տապարէզ մը բացուելով առջեւը, իր բոլոր կիրքը թափեց արքունական գանձուն պաշտօնակալաց վրայ, որոնք իր աչքին՝ ժողովրդեան արեամբն ու քըրտինքով պարարող գիշափչ թաչուններ էին: Պաշտօնեայք՝ դերասաններէն իմանալով քերթողին յանգստութիւնը, և իրենց նենգագործութեանց հրատարակուելէն վախնալով, սպառնացան քերթողին որ եթէ այն յօրինած կատակեր-

գուժիւնը թաաերաց վրայ հանել, պիտի չկարեւորայ խաղըսիլ իրենց վրէժխնդրութենէն: Երբ ատանն որ անոր վրայ երկիւզը ամենեին ազգեցութիւն չունի, ուրիշ միջոց մը մտածեցին, որուն յաջողութեան վրայ ամենեին տարակոյս չունէին. մեջերնէն մէկը հարիւր հազար ֆրանք խոստացաւ իրեն՝ Թի-բարէ կատակերգութիւնը անհետ ընելու պայմանաւ: Լըսաժ թէպէտե տղքատ՝ սակայն առանց վարանելու մերժեց այն առաջարկութիւնը. վասն զի համազրեած էր որ թէպէտե ընտիր կատակերգութիւն մ'ալ չըլլար յօրինածը, այլ հայրենեաց օգտակար կրնար ըլլալ գործը. զի ուր, կ'ըսէր, անբաւական են օրէնք յընկձեւ զայնպիսիս և կամ'ի պատուհասել, կատակերգութեան կ'իյնայ անոնց գաղանի նենգութիւններն հրապարակել, որպէս զի գէթ հասարակաց կարծեաց առջև յաղթական հանգիստնայ արգարութիւնը»:

Այս պարագաներն հանդիսականաց մտքին վերայ ազեկ տպաւորութիւն մը ընելով, անհամբեր կը սպասէին Լըսաժի՝ որպէս զի այն հետաքննական գրուածին ընթերցումը լսեն: Վերջապէս երկու երկար ժամեր սպասեցնէն ետքը հասաւ Լըսաժ յոգնած դադրած, և ինքզինքն արգարացնելու համար պատմեց թէ դատի մը պատճառաւ արգարութեան վերին ատեանը կանչուած էր, և թէ դժբաղդաբար կորսնցուց այն գասար: Երբ հանդիսականաց մեջ ազնուական անձ մը բաւական չսեպելով զայն յարգարացուցումն քերթողին, կը մեղադրէր որ իրենց այնչափ ատեն կորսնցրնել տուաւ, Լըսաժ անխուով կերպով մը պատասխանեց. « Երկու ժամ կորսնցրնել տուի ձեզի. իրաւացի է որ այդ ժամանակը վաստակցրնել տամ. ուստի առանց ուղեւ պակսիլ առ ձեզ ունեցած մեծարանքէս,

կ'իմացընեմ թէ պատիւ պիտի չունենամ գրուածքս կարգալ»: Այս ըսելով՝ քաշուեցաւ ժողովքէն:

Որչափ ալ անշահախնդիր ու անաչառ էր բընուածեամբ, սակայն տէրուածեան պաշտօնեայքն, ազնուականաց շատերն ու դերասանաց խումբը իրեն հակառակորդ տեսնելով, սկսեր էր լքանիլ երբ յանակնկալս այնպիսի նեցուկ մը ունեցաւ, որուն երբէք չէր կրնար սպասել: Լուգովիկոս ԺԴ առանց ականջ կախելու ուրիշներու մատածութեանց, արքունի թատերաբեմին վրայ հանգիսացընել տուեր էր Մոլիերի Թարսի-Քը. թագաժառանգ պայազտան ալ ուղեց Լըսաժի և թատերաց ազատուածեան պաշտպան հանդիսանալու ստի մասնաւոր հրամանագրով մը բռնադատեց զդերասանս ներկայացընել զԹի-Բարէ, որ ստացած յաջողութեամբը արդարացուց թագաւորին պաշտպանութիւնն և հեղինակին երկայնամիտ համբերութիւնը:

Այն յալթանակով գոհ եղաւ Լըսաժ, ու այնուհետև թատերական ասպարէզէն հրաժարելով, վիպաս անական գրուածոց սկսաւ պարապել, և յօրինեց զԺիլ-Պլա:

Կրնանք զրուցել թէ իրմէ առաջ անծանօթ էր բարուց վիպասանութիւնը: Հինք իրենց եւսանգուն երևակայութեամբը ջանացեր էին ընթերցողաց կամ ունկնդրաց մտադրութիւնը գրաւել կարգէ դուրս ու անկարելի գէպքերով, յորս բարք՝ բնականաբար պատրողական գոյներ կ'առնուին, ու անով ունեցած կարևորութիւննին երկրորդական կ'ըլլար: Իսկ բուն վէպ կամ ռոման կոչուածը բոլորովին անծանօթ էր հնոց, ուստի և հետքն անգամ չենք կրնար գտնել յոյն և լատին մատենագրութեանց գեղեցիկ դարերուն մէջ: Իրենց համար կեղծիքը՝ վիպասանական

կամ գիւցաղնական բանաստեղծութեան յատուկ էր. որով պատմելն ու քերթողին մէջ՝ բարուց նկարագրողն տեղը կը պակսէր: Անոր համար է որ հնոց ընտանեկան կեանքն մեզի համար անծանօթ է, կամ միայն կատակերգակ քերթողաց երկասիրութիւններէն յայտնի, որոնք յաճախ չափազանցութեան կը տանին, և կամ բարոյախօսաց գրուածներէն՝ որք սովոր են ընդհանուր ակնարկ մը ձգել մարդկութեան վրայ, ու անոր համեմատ ընել իրենց տեսութիւններն:

Յոյն և լատին մատենագրութեանց անկման դարերուն կը վերաբերին քանի մը անձինք՝ որ վիպական երկասիրութեանց զբաղեցան. որոց կարգէն է Պետրոնիոսի՝ արձակ և ոտանաւոր հռչակուած երգիծաբանութիւնը, Լուկիոս պարասացոյն Էշը, որուն նմանութիւնն ուզեց ընել Ապուլէոս Էշ ոսկեղէն վիպասանականովը. Լուկիանոսի Սքոյֆ պարո-նի-ն կոչուած գիրքը՝ որ բուն իսկ հեղինակին խոստովանութեամբը, բոլորովին ստութիւն է. Լոնգոսի՝ փափուկ և սրտաշարժ Դամիսի և Բլէ հովուականը և Արիստո Թեոփիլէի կոչուածը: Այս վերջինը՝ որ քրիստոնէութեան առջի դարերուն մէջ յօրինուած է՝ երկասիրութիւն է Հեղիոգորոսի եպիսկոպոսի Թեսաղալոց, ընաիր սրաի մը ու ողջախօս գրչի արգիւնք, որով բոլորովին աննման առջի յիշատակուածներուն:

Նոյնը չենք կրնար ըսել միջին դարուց վիպասանից համար, որոնք իրենց կէս բարբարոս պարզութեան մէջ՝ ոչ նկարագրութեանց խոշորութենէ զգուշացան և ոչ ալ բացատրութեանց համարձակութենէ: Ասպետական այս պատմութեանց մէջ առաջին տեղը գրաւած է Երևակայութիւնը, և կեղծիք ու ճշմարտութիւն այնչափ ու այնպիսի կերպով իրարու հետ խառնուած են,

որ անկարելի կ'ըլլայ որոշ գաղափար մը առնուլ: Դիտող միտքը կը պահօսի անոնց քով, որք իրենց նպատակ գրած են աւելի զարմացընել քան հրահանգել, և որոց ծաղրական ու արատառոց դիւտերը՝ այնպիսի հաճոյական կերպով մուտացուածեան գատապարտուած են Սերվանթեսի Տօն Գիշտթ վիպասանութեան սկզբնաւորութեանը մէջ:

Սերվանթեսի հետևող է Լըսաժ. ուզեց գաղղիական մասենագրութեան այս պակասը լեցընել, վիպասանութիւն մը շարագրելով՝ որուն ամէն մէկ էջը հրաշալիք մը կը սեպուի բնականութեան և ճշգրտութեան: Այս գիրքն է ԺիւՊլա:

Բայց անկէ առաջ յօրիներ էր զԿաշ Սափանայ (le Diable boiteux): Լըսաժ սպանիական վիպասանութեանց ընթերցման հետամուտ, անոնց մէ մէկուն նմանողութիւն մը ուզեր է ընել այս գրքովը, ընդարձակ երգիծաբանողական հանրապատկերի մը մէջ՝ տեսարանէ տեսարան քաջընելով զընթերցողն: Կաղ սատանայ մը՝ Սզմոգեւս կոչուած, Մասրիտի տանց ծածքերը վերցընելովն ու պատերը թափանցիկ գործելով, Լըսաժ ընթերցողին աչքին առջև կը պատկերացընէ ընդարձակ ու բազմամարդ քաղաքի մը ամէն գաղանիքը. մարդկային սրտի ամէն կիրք, անձկութիւնք, տկարութիւնք, իրական կամ կեղծ առաքինութիւնք՝ իրենց զուարթ կամ տխուր դոյներովը ստորագրուած: Ժամանակակիցքը՝ լոկ երեւակայութենէն անդին՝ իրականութիւն մը ուզեցին ենթադրել Լըսաժի գիտմանը մէջ, ու այլևայլ անձանց անուանք տալ՝ որոց ակնարկութիւնը կը համարէին տեսնել նոյն գրուածքին մէջ: Այս ենթադրութիւնք ուրիշ բանի չծառայեցին՝ բայց աւելի հետաքրքրական ու փափա-

քելի ընեւ զայն . և կ'աւանդեն թէ երկրորդ տպա-
 գրութեան վերջին օրինակը իրարու ձեռքէ յա-
 փշտակելու համար՝ երկու երիտասարդք ինչուան
 սրով կուտեր են : Ութըր - Սքոթ՝ անուանի վի-
 պագիրն անգլիացի հետեւեալ դատաստանը կ'ընէ
 այս գրքին վրայ . « Աշխարհիս մէջ չկայ տարնման
 գիրք մը որ մարդկային բարուց վրայ այնչափ խո-
 բունկ տեսութիւններ բովանդակէ , և այնպիսի
 յատուկ ոճով գրուած ըլլայ : Անոր ամէն մէկ է-
 րեսը , ամէն մէկ սողը այնպիսի անխաբ վարպե-
 տութեան մը կնիքը կը կրէ , մարդկային տկարու-
 թեանց այնչափ ճիշտ քննութիւն մը , որ կար-
 ծես թէ մեր սիրաւ տեսնող գերագոյն իմացակա-
 նութիւն մը կ'երեւակայենք , որ հաճոյք մը կը
 զգայ պատուել մէկգի առնուլ այն քօլը՝ որով
 կը ջանանք ծածկել մեր գործերը » :

Ժիւ-Պլա երկու դարէ 'ի վեր՝ գրեթէ ամէն
 ազգի ակորթական վիպասանութիւն մըն է :
 Սպանիացի մըն է , որուն հօրեղբայրը վրան
 տուած է կրթութեան հօգը . ու քիչ մը յոյն
 և լատին լեզուաց ճաշակը անոր առէն ետքը ,
 քանի մը ոսկի կը դնէ գրպանը , ու ջորիի մը վրայ
 հեծցընելով կը խրկէ 'ի համալսարանն Սալա-
 մանքայի : Ուսմանց ընթացքը աւարտելով , ազ-
 նուական ու հարուստ անձ մը կ'ըլլայ Ժիւ-
 Պլա , ու իր մրրկալից կենաց զբաղմունքներէն
 կը հանդչի փառաւոր դղեկի մը մէջ , ու երկրորդ
 ամուսնութեամբն վերջապէս կը յաջողի ձեռք
 ձգել այն բարեբաստութիւնն որ այնչափ ան-
 դամ վրիպեր էր իրմէ : Հեղինակին դիտաւորու-
 թիւնն եղած է՝ ինչպէս առջի գրուածքին մէջ ,
 ասանկ ալ հոս՝ մարդկային ընկերութեան նկա-
 րագիրն ընել : Անցած դարուն սկզբնաւորու-
 թեանը գրուած է , և այնչափ տարիներէ ետքն
 ալ գեւ մեզի համար հինցած չիսեպուիր . կար-

ծես թէ մեր ժամանակաց ակտերուն, զառա-
ծանաց և շատ անգամ ծիծաղելի մոլորութեանց
նկարագիրն է :

Ութսուն տարի ապրեցաւ Լըսաժ, և ինչուան
կենաց վերջի տարիներն բռնադատուեցաւ գրիչը
ձեռքէ չթողուլ. վասն զի ապրելու համար անոր
կարօտ էր : Կենդանութեան ատեն՝ միշտ բարե-
բաստիկ չեղաւ. փառաց համբաւովը. սակայն ա-
պագայք՝ աւելի ուղղադատ երևնալով, իրեն համ-
բաւոյն արատ բերող երկասիրութեանց յիշա-
տակը մոռացութեան մը մէջ թաղելով, իր փառ-
քը միայն թիւրքարէ և Ժիւ-Պլա գրուածոց
մէջ փնտռեցին :

ԺԵ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԸ ԴԱՐ)

Յ. Մ. ՌՈՒՍՍՈՅ, Լ. ՌԱՍԻՆ

Ազբատ արուեստաւորի մը զաւակ էր Յովհաննէս Մ. Ռուսոյ (ծն. 1670), սակայն հօրը վիճակէն և կարողութենէն վեր դաստիարակութիւն մը ընդունելու բաղձն ունենալով, կրցաւ Գաղղիոյ անուանի քերթող մը ըլլալ:

Բարուց ապականութիւնն սկսած էր ճարակիլ 'ի Գաղղիա, և պատրաստել այն մեծ յեղափոխութիւնը որ բոլոր աշխարհը արհաւրօք սլտի լեցրնէր և անմեղ զօհերու արեամբը լուար: Յ. Մ. Ռուսոյի կենաց առաջին մասը դժբաղդաբար անոնց կը վերաբերի՝ որ արգէն սկսեր էին ոչ միայն բարուց ուղղութեան, այլ նաև առաքինութեան ու Աստուծոյ վրայ ծիծաղել: Այդպիսի զգացմամբ յօրինուած են Յ. Մ. Ռուսոյի գրաւորական կենաց նախընծայ քերթուածներն, որով յաջողեցաւ մուտ գտնել ժամանակին բարձր ընկերութեանց մէջ: Սակայն

քիչ ատենէն հասկըցաւ թէ հոն մանեւէն աւելի գժուարին էր հաստատուն մնալը, և թէ հարկ էր որ գիրքը ապահովելու համար՝ ուրիշ կերպով խօսեցընել տայ իր վրայ: Թաարը՝ նոյն ատեններն մատենագրութեան պարապող անձանց՝ մեծ միջոց մը սեպուած էր փառաց և բաղդի. ուստի և Յ. Մ. Ռուսսոյ սկսաւ թատերական քերթուածոց շարագրութեանն պարապիլ՝ անով իրեն անուն մը ընելու յուսով և գիտմամբ: Մէկ արարուածով կատակերգութիւն մը՝ զոր Սըճարան կոչեց, առջի յօրինած թատերախաղն եղաւ, որ ամենեկին ընդունելութիւն չգտաւ. աւելի բարեբաստիկ չեղան երկու տալերգութիւնքն ալ Յասան և Ասպրիկ ու Ադոնիս: Վերջապէս երկու կատակերգութիւնք ալ յօրինելով՝ հասկըցաւ թէ գտնուած աննշան գիրքէն ելլելու համար՝ թատրէն դուրս պարապմունք մը փնտռելու էր:

Կատակերգակ տեսարանին իրեն զլացած փառքը՝ սուրբ Գրոց մէջ ուզեց փնտռել Յ. Մ. Ռուսսոյ: Արդէն իրմէ յառաջ Կ. Մարոյ զեղծ ու անառակ քերթուածովք իր հանձարը ընդունայն զբաղեցընելէն ետքը, այդ սուրբ ու ականակիտ աղբիւրին գիմեր էր վերջապէս, և անով յապեցուցած իր մուսային ծարաւը: Օր մը ազատասիրաց ժողովակէ մը գեռ նոր դուրս ելած էր Յ. Մ. Ռուսսոյ, և տագնապեալ խղճի մը յուզմամբը տուն մանելով, մտացն հանդարտ զբաղմունք մը տալու ճարակ կը փնտռէր. և ահա ձեռքը կ'լնար աստուածաշունչ գիրք մը, և որչափ յառաջ կը տանէր ընթերցումը, այնչափ աւելի անոր գեղեցկութեամբը կը յափշտակուէր: Ա՛լ այնուհետև սիրտն ու միտքը զառածեցընող զբաղմունքներէն հրաժարեցաւ Յ. Մ. Ռուսսոյ. խորտակեց այն քնարն զոր աշխարհի

ու կրից նուիրեր էր, փոխարէն մը չընդունելով անոնցմէ. սկսաւ սուրբ Գրոց ընթերցմամբն իրեն ազգուած փափուկ ու սրտաշարժ տաղեր յօրինել: « Եթէ Դաւթի սաղմոսներէն քաղուած տաղերուս մէջ, կ'ըսէ, չեմ կրցած ըստ արժանւոյն յաջողիլ. իմ հանճարոյս թերութիւնն է պատճառը. վասն զի հարկ է խոստովանիմ որ եթէ երբէք զչացեր եմ թէ ինչ է քերթողական աւիւնը, նոյն երգերուն վրայ աշխատելուս ժամանակ եղած է ինծի այն ազդեցութիւնը »: Եւ յիրաւի, սաղմոսաց յարասութեանցը մէջ՝ պարզ թարգմանիչ մը չէ Յ. Մ. Ռուսոյ, այլ կարծես թէ թագաւորաքնար երգոյին աստուածազդեցիկ հրատովը վառուած սիրտ մը:

Քնարերգակ այլևայլ քերթուածներ ալ շարադրած է Ռուսոյ: Որչափ ալ հիմակուան բանասիրութիւնն ուզէնայ զլանալ իրեն այն պատիւը զոր շատ ժամանակակիցներէն ընդունած է՝ քնարերգակ քերթող մը սեպուելու, սակայն այլք շատ աւելի իրաւամբ՝ խոստովանելով արդի մասէնագրութեան բանաստեղծութեան այդ ճիւղին մէջ ունեցած յառաջագիմութիւնը, խրատ կուտան նոր քերթողաց ճակատը նորոգ պսակներով զարդարելու անփոյթ չըլլալ, սակայն չփութալ շիրմաց վրայէն յափշտակել նախնեաց մեծարանքովն դուռածները:

Գաղղիոյ ճեմարանին անգամակից ըլլալ փափաքեցաւ Յ. Մ. Ռուսոյ, բայց արցանաց մէջ յաղթանակը տարաւ Լամոթ: Երբ այս գէպքէն ետքը նախատական քերթուածներ սկսան երևնալ Լամոթի գէմ, ամենուն կասկածը Ռուսոյի վրայ էր. և թէպէտ նա ինքզինքն ուզէց պաշտպանել, սակայն խորհրդարանը գործը քընուութեան առնլով՝ մշտնջենաւոր աքսորի դատապարտեց զՌուսոյ իբրև հեղինակ վատահամբա-

ւիչ և անպատկառ գրութեանց (1712): Ռուս-
սոյ կասկածելով՝ տարիով առաջ փութացեր էր
առանձնանալ ի Զուլցերի, ուր Տըլլեք՝ Գաղ-
ղիոյ գեսպանը սիրով հիւրընկալեց զինքը ու հե-
տը ՚ի Վիէննա տարաւ (1715): Քերթողը հոն
տեսութիւն ըրաւ Եւգինէոս իշխանին հետ ու
վայելեց անոր պաշտպանութիւնը: Բայց քիչ ա-
տենէն իշխանին շնորհքն ալ կորսնցընելով, բռ-
նադատուեցաւ քաշուել ՚ի Պրիւքսէլ, ուր և մե-
ռաւ (1741): Բոլոր կենացը մէջ՝ բողոքեց իրեն
գէմ եղած դատապարտութեանը գէմ, և թէ
ամենեւին մասնակից չէ այն քերթուածոց յօրին-
ման՝ որք իրեն աքսորանաց առիթ եղան. ու երբ
հայրենեաց կողմանէ առաջարկութիւն եղաւ
շնորհք ընելու որ կարող ըլլայ նորէն իր երկիրը
դառնալ, մերժեց այն շնորհքը ու միայն արդա-
րութիւն պահանջեց. « Կը սիրեմ զՊաղլիա, —
ասանկ կը գրէր առ պաշտօնեայն պետութեան,
— բայց ՚ի վեր քան զնա իմ պատիւս ու ճշմար-
տութիւնը: Ապագայն ինձի ինչ ալ պատրաստե-
լու ըլլայ, պիտի չդադրիմ ըսելէն թէ Աստուած
զիս վշտացընել կ'ուզէ, և ունի իր պատճառներն.
Բայց ես նախամեծար պիտի համարիմ քաջու-
թեամբ թշուառ ըլլալ՝ քան վատանուենութեամբ
բարեբաստիկ »:

Այս լեզուն ու վստահութիւնը՝ անմեղութիւն
կը շնչէ. ու երբ կենացը վերջի վայրկեաններուն՝
քովը կեցող քահանայն կը յորդորէր զինքն լաւ
պատրաստութեամբ երևնալ անոր առջևը՝ որ
մեր փաղտնեացն ալ արդարադատ և իրաւակշիռ
դատաւորն է, միւս անգամ նորոգեց Յ. Մ.
Ռուսոսոյ իր անմեղութեան բողոքը, և անանկով
գոցեց աչուրները այս աշխարհիս համար: Մեծ
տալաւորութիւն ըրաւ այս ամենուն մտքին վրայ.
և ինքն իսկ Վլոթէր, որ իրեն գլխաւոր հակառա-

կորգաց մէկն էր, բռնագատուեցաւ կարծիքը փոխել: Փիրոն քերթողն ալ այս արձանագիրը գնել տուաւ անոր շիրմին վրայ. « Հոս կը հանդէս անուանին և թշուառ Ռուսոյ. Պրապանթ իր շիրմին եղաւ՝ ու Փարիզ որրան ... երեսուն տարի՝ նախանձելի, ու երեսուն տարի ալ ցաւոց արժանի կեանք մը ունեցաւ »:

Պուալոյի վրայ խօսած ատեննիս՝ յիշատակեցինք և զՌասին կրասեր՝ զորդի անուանի ողբերգակ քերթողին: Հօրը մահուանն ատեն դեռ մանուկ էր հասակաւ, ուստի և Ռասին իր բարեկամացն՝ Պուալոյի և Ռոլենի խնամոց յանձնեց զինքը, որոնք Պովէի դպրոցը դրին: Հոն իմաստասիրական ուսմանց կը պարապէր, երբ փափաք ունեցաւ նաև քերթուածներ յօրինելու: Անոնցմէ մէկ քանին մայրը Պուալոյի ցըցուց, և որդւոյն ալ պատուիրեց որ երթայ անոր դասաստանը լսելու: « Իողալով ու յանցաւորի մը պէս գնացի, կ'ըսէ Ռասին իր յիշատակարանացը մէջ, որ լուրջ կերպով մը իմացընելով ինծի թէ յօրինած սողերս բաւական չեն գաղափար մը տալու հանճարոյս վրայ, զգուշացուց քերթողութեան պարապելէ՝ հօրս յիշատակն ու համբաւը մէջ բերելով »:

Բայց ինքն իսկ անկեղծաբար կը խոստովանի թէ Պուալոյի խրատուցը չկրցաւ բոլորովին անսալ և որչափ ալ ուրիշ այլևայլ զբաղմանց ալ ետևէ եղաւ, սակայն քերթողութենէ ալ հրաժարելու սիրտ չկրցաւ ընել: Առջի բերան ուղեց հօրը օրինակին հետևելով՝ թատերական բանաստեղծութեանց պարապելու. « Փափաքս էր, կ'ըսէ, գերազանց խաղեր շարագրել և փառասիրութիւնս ինծի փրկաւէտ եղաւ: Աչքիս առջեւն ունենալով Սոփոկլէսի Եդիպոսը և զԳոթոլիա, չհամարձակեցայ թատերական քերթուածի աստարան մը սկսիլ »:

Արօնասէր սրտովն, զգայմամբ և համուզմամբ՝ Շնորհաց վրայ քերթուածով մը սկսաւ Ռասին իր բանասիրական կեանքը: Նիւթը՝ որչափ ալ աստուածաբանական հակաճառութեանց առիթ էր նոյն ժամանակին, և ոչ այնչափ պատկանաւոր քերթուածի մը, սակայն գիտցաւ հանճարովը ճոխացընել և գեղազարդել զայն:

Սակայն աւելի յաջողեցաւ Արօնի վրայ յօրինած քերթուածին մէջ: Կարգի ու գործողութեան պակասութիւններ կան մէջը, և շատ հեռու կը մնայ Միլլընէն ու իր հօրմէն, որոնց քերթողական խանդը կարծես թէ բոլորովին երկնաւոր է. սակայն այդ թերութիւններովն ալ դեռ գեղեցիկ արտադրութիւն մըն է, թէ քերթողն և թէ ազգային բանասիրութեանը պատիւ: Ուստի և Ռուսոյ՝ նոյն երկասիրութեան հակառակ դատաստաններն ու կարծիքները լսելէն ետքը, չը վախցաւ համարձակ վկայել թէ «Արօնից քերթուածը որչափ ալ գերազանց է նիւթոյն կարևորութեամբն և մեծութեամբ, նոյնչափ զարմանալի է նաև յօրինուածը... անանկ որ եթէ ներելի է զքերթութիւն՝ աստուածոց բարբառ կոչել, Լուգովկոս Ռասինի գործածածը արժան է Աստուծոյ լեզու սեպել, որ կարծես թէ անոր բերնովը ուզեց խօսիլ՝ որուն իր կրօնից ջատագովութիւնը ազդեց »:

Արօնի գեղեցիկ ապացուցութիւն մըն է Աստուծոյ էութեանը և կարողութեան, հզօր հերքում մը իմաստասիրական այն մոլար դրութեանց՝ որոնք ինչպէս առ նախնեօք, ասանկ ալ մեր ժամանակներն չգաղթեցան իրեն դէմ մաքառելէն, և վերջապէս քերթողական ջատագովութիւն մը քրիստոնէութեան ձեռքով աշխարհի ընձեռուած բարեաց:

Աւաջ Աստուծոյ վրայ, ըսինք. ու իրեն գոյու-

Թիւնը մարդուս հաւատարմացընելու համար՝
անշուէջ արարածոց վկայութիւնը կը փնտռէ,
անոնցմով հռչակելով իր մեծութիւնը.

« Աստուած ծածկեալ, այո՛ Աստուածն այն է
մեր ,

Որում հաւատըս պարտ է մեզ ընծայել.
Սակայն թէպէտ ծածկեալ, թէպէտեւ թագուն ,
Այլ առ ՚ի յայտ առնել ըզփառըս նորուն ,
Քանի վըկայք օն յաղաղակ բարձրաձայն
Ո՞չ առաջի իմ բազմահոյլ խրոնեալ կան :
Տուք ինձ երկինք պատասխանի , աո՛ւր ինձ ծով,
Եւ դու , երկիր , աղէ խօսեաց լըրիւ քով.
Ո՞ր իսկ բաղուկ , կաճառք անթիւք աստեղաց ,
Օգակառոյցս ըզձեզ յերկինքս կախեաց .
Ո՞ զքեզ գիշեր աստեղազարդ բազմաշող ,
Ո՞ զքեզ ցիւցիլըդ զայդ ըզքեւ էած քօղ .
Եւ դու կամարդ երկնածիր վեհ եւ վըսեմ՝
Ի քեզ ըզտէրն եւ զարարիչ ճանաչեմ .
Որ անաշխասան ըզքեզ արար յոչընչէ ,
Եւ որ ի դաշտըս քո զաստեղսրդ ցանէ ,
Ոչ ինչ այլազգ քան զոր ի ստոր ընդ երկիր
Ի յանսպատըս մեր փոշի համաափիռ :

Ձահրդ չըքնազ զոր արշալոյսն աւեաէ ,
Ասաըզ միշտ նոյն եւ միշտ նոր , յոյր հրամանէ
Դու ի ծոցոյ ալեաց արփիդ հանապաղ
Ըզքեզնաւոր քո զչողդ յերկիր սըփռել գաս .
Ակընկալեալ հանապազօր քեզ մընամ ,
Հանապազօր դու դարձ առնես միւսանգամ .
Ե՞ս ինչ ըզքեզ առ իս կոչեալ հրաւիրեմ ,
Ո՞ զքոյդ աղէ արշաւասոյր ուղղէ ճեմ :
Եւ դու , ո՞վ ծովդ ահարկու , դու որ ի քոյդ
Կլանել զերկիր համայն կամիս ի զայրոյթ ,
Ո՞ր ըզքեզ աջ փակէ ի քոյդ շուրջ ի ծիր .
Քակսեւ դու զբանտ քոյին ճըգնիս ի նանիր :

Լեռնակուտակ ստատ ամեհի ալեաց քոց
Նուաճեալ յափանցող բեկանի շուրջի ծոց»... :

Գեղեցիկ են դարձեալ այն տողերը՝ որոնցմով
աշխարհակալ հին մեծամեծ ազգաց՝ ախուր և
լուի շիրմին վրայ՝ աստուածային զօրութեան
անհակառակելի հաւաստիքը կը կարդայ .

« Աստ Ըսպարտա՝ անկեալ, Աթէնք անդ կոր-
ծան ,

Քանի՞ք յաւերն Ելլագա կոյոք դիական .
Զինչ ընդ հանուր իսկ տեսանեմ ընդ երկիր .
Ծածկեն անկեալ զայն ապարանք բարձրաթիւ ,
Փահք տապալեալք , վաղաթարչամ զայն դա-
բնիք

Եւ դաւազանք ծածկեն բեկտեալ արքունիք :
Ո՞ւր են քո , խրոխտըդ Մեմիլիս , ո՞ւր արդ
չըքնալ

Հրաշակերտից հոյլք . զաւերակս իսկ քո վաղ
Հետախաղաղ ծածկեաց եկուլ ժամանակ .
Պերճ խիտ աւ խիտ կանգնեալ շիրմաց ամբար-
տակք ,

Արձանք չըքեղք անդ մարդկայնոյ չըքութեան
Վըկայք յերկինս ի վեր յոխորտ ամբաւնան » :

Ասանկ ալ երբ նախնի քրիստոնէից յօժարա-
կամ և զուարթամիտ ՚ի մահ՝ դիմելուն սրտա-
շարժ ստորագրութիւնը աչուընուս առջևը կը
դնէ .

« Զինչ այդ ողորմ ինձ աստանօր տեսարան
Բացեալ իմոցըս կայ աչաց յանդիման .
Եւ զինչ տանջանքդ են այդոքիկ նորագիւտ ,
Զոր մոլեգին հնարի ցասումն եւ զայրոյթ :
Կեսք իբր ըզջահ օծեալք ի ձիւթ բորբոքին ,

Ի յամր ի ծուէնս այլք յօշոտեալ անկանին .
 Ի խուժագուժ անդ ի խաղուցըն հանդէս ,
 Ի թատերացըն արիւնըռուշտ ասպարէզ ,
 Կազմ ըզվագերըս տեսանեմ ի նախճիր ,
 Եւ զառիւծուց յուղեալ զայրոյթ ի գրրգիռ .
 Բոց , խաչ եւ բիւր տանջանարանք անդ կանգ-
 նեալ ,
 Խոնջք անդանօր դահիճք , եւ սուրբ բլթա-
 ցեալ .
 Նոցին եւեթ ընդդէմ գըտեալ անիրաւ
 Արդարագոյնըն յինքնակալս անդ ի բնաւ ,
 Հնարի արեամբըն հաշտ առնել զըժպըհեաւ
 Ըզհնազանդեալ զազգ եւ զազինս ընդ իւրեաւ :
 Անգուժ բընաւք խկ առ նոսա կայսերք գոն ,
 Տրայխանոս ինքնին նոցա է Ներոն .
 Եւ քրիստոնեայն անուն նոցա է յոճիր ,
 Անձկան մահու , դիմեն պատժոց ի խընդիր .
 Երկարագոյնըս չարչարեալք ի մարմնի ,
 Երկարագոյն կրեն հըրճուանս ի հոգի .
 Եւ սպառնալիք բըռնաւորաց ահագինք ,
 Թուին պարգեւք նոցա եւ նուէրք մեծագինք .
 Օրհնեն ըզձեռն՝ որ զբանտ մարմնոյն եղծա-
 նէ » . . . :

Դիտումամբ այս մէկ քանի հատուածները մէջ
 բերինք , ցուցնելու համար թէ ինչպէս Լուգո-
 վիկոս Ռասին իր անուանը և զգացմանց ուզած և
 յաջողած է արժանաւոր երևնալ :

Այս կրկին քերթուածներէն զատ՝ ուրիշ բա-
 նաստեղծական գրուածք չունի : Միզընի Դրա-
 խտին կորուստը թարգմանեց յարձակ , բանաս-
 տեղծութեան և թասերական արուեստին վրայ
 այլևայլ խորհրդածութիւններ յօրինեց , հօրը
 վարքը և անոր ողբերգութեանց վրայ քննադա-
 տուժիւններ : Իր տոհմին վերջինն եղաւ Լուգովի-

Generated on 2016-05-25 09:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

կոս․ վասն զի միակ ու սիրելի որդի մը ունէր՝ զոր կորսնցուց Լիսպոնայի ահաւոր երկրաշարժին ժամանակ (1755)։ Այն աղետից վրայ՝ ութը տարի ալ յերկարակեաց եզաւ թշուառ հայրը․ ու միակ մխիթարութիւնը այն կրօնքն էր՝ որուն սրբութիւնն ու յաղթանակները երգեց։ Աչքին առջևն էր անդադար աշխարհի այն վերջին օրը՝ յորում

« Երկիր, արեւ եւ ժամանակ կորընչին,
Յաւիտենից դրունք ի բանալ հանդերձին », ,

ու միակ յոյսը՝ զԱստուած մը իր վրայ կրող ու աշխարհի կենդանութիւն տուող փայտին վրայ դնելով, այս սրտաշարժ տողերը քանդակել տուեր էր անոր պատուանդանին վրայ․

« Ի քեզ ակրնկառոյց դըտցէ վերջին զիս օրհասս,
Ըզքե ի մահու գողգոջ բազկաւ փարեցայց » :

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԸ ԴԱՐ)

ԳՐԷՊԻՑԼԵՈՆ

Ռասինի մեռնելէն ետքը՝ քանի որ գեռ երեցած չէր Վոլթեր, գաղղիական հռչականուն թատերաբեմին վրայ հանդիսացաւ Փրոսփէր տը Գրէպիլլեոն, ու իր յաջողութեամբը ժամանակակցաց համակրութիւնն ու սիրտը գրաւեց: Մնած էր նա՝ ի Տիժոն Գաղղիոյ (1674) ընտիր տոհմէ, ու նոյն քաղաքին յիսուսեանց գպրոցին մէջ գովութեամբ իր նախնական ուսմանց ընթացքը կատարած:

Մնողաց փափաքն էր ատենակալ ընել զինքը այն վախճանաւ իրաւանց ուսումը սորվեցաւ ՚ի Պըզանսոն, ու ետքը փոխադրուեցաւ ՚ի Փարիզ կատարելագործելու համար՝ Փրիէօր կոչուած ատենական քննչի մը ձեռքին տակ, որ ոչ լոկ իր փորձառու գիտութեամբը նշանաւոր՝ այլ նաև մատենագրութեան և մանուաւանդ թատերախաղից սիրող անձ մըն էր: Բոլոր օրը ատենական

քննադատութեանց պարապելէն ետքը, երեկոյեան հանգիստն ու սթափումը երկուքն ալ թատերաց մէջ կ'ուզէին փնտռել, և երիտասարդ աշակերտին ըրած խօսքերէն՝ քիչ ատենէն հասկըցաւ Փրիէօր թէ ատենակալութենէն աւելի քերթող ըլլալու յարմարութիւն ունէր: Ուստի ոչ միայն խրախուսեց զինքն՝ բանաստեղծական բերմանցն հետեւելու, այլ նաև ողբերգութիւնն առաջարկեց իրեն, և թէ համազուած էր որ այն ասպարիզին մէջ Գոռնէյլի և Ռասինի յաջորդութիւնը պիտի ժառանգէր: Գրէպիլյէոն հաւտաց իրեն. սակայն շատ ժամանակի կարօտ չեղաւ պատրանքն հասկընալու համար. վասն զի առջի յօրինած Բրոֆոս ողբերգութիւնը նախատանօք արհամարհուեցաւ: Այնչափ վշտացաւ Գրէպիլյէոն այս անակնկալ անյաջողութենէն՝ որ հաստատութեամբ միտքը դրաւ կենացը մէջ տող մը քերթուած չգրելու:

Սակայն այդ երգումը՝ նախկին ազդեցութեան մը արդիւնք էր, որ կամաց կամաց սկսաւ քերթողին սրտին մէջ իր ոյժը կորսնցընել, և անդրադարձնել թէ հասարակաց արհամարհութեան պատճառած վշտէն աւելի էր զգացած հաճոյքն ողբերգութիւնը յօրինելուն ժամանակուստի ետեւէ եղաւ նոր եռանդեամբ մը անոր վըրայ իյնալ: Բայց վայրկեան մը տարակուսեցաւ թէ զով ընտրէ առաջնորդ այն վտանգաւոր նորամուտ ասպարիզին մէջ. զԳոռնէյլ թէ զՌասին, առջինէն փոխ առնելով վսեմ մտածութիւններ, վէհանձն բնաւորութիւններ և անհամեմատ զուրցուածքի ոճ մը, թէ երկրորդին սրաշարժ ու ազդու լեզուին հետեւելով: — Գրէպիլյէոն առողջ դատամբը հասկըցաւ թէ ոչ մէկուն մեծութեանը և ոչ ալ միւսին սիրտ շարժող գաղտնեացը կրնայ հաւասարիլ. ուստի և խելա-

մուտ՝ Թէ իրեն տրուած չէ սրտերը բարձրացը-
նել կամ յուզել, ուզեց ասաբեկել զանոնք. ար-
հաւիրքն է իր մտացը տիրող իշխանութիւնը. և
զայն փնտռելուն ժամանակ՝ յաճախ հանդիպե-
ցաւ նաև դժնդակին. ասաբեկել ուզած ատեն՝
, ազդեց զարտուռ:

Գրէպիլյէոնի յօրինած ողբերգութեանց մէջ
առաջինն է Իդոմէնէ: Կրեաէի Թագաւորը արու-
վական պատերազմէն դառնալուն ատեն՝ ասա-
ւոր մըրկի մը կը հանդիպի ծովու վրայ. և կ'ուխ-
տէ Պիսիդոնի՝ ծովուց աստուծոյն, որ եթէ
անվտանգ խալըսի՝ ցամաքը ոտք կոխած ատեն
առջի հանդիպողը իրեն զոհ մատուցանէ: Լսելի
կ'ըլլայ աղաչանքը. կը մտնէ նաև ի նաւահան-
դիստ, և ցամաքին վրայ Իդոմէնէայ աչքին առջի
հանդիպողը՝ իր որդին է: Այսպիսի գէպքի մը
տեսարանին վրայ երևնալը բոլորովին նոր չէր.
վասն զի Ռասին արդէն ներկայացուցեր էր զԱ-
գամեմնոն՝ որ փառասիրութիւնը գոհ ընելու հա-
մար պատրաստ է շաղախել զձեռան յարին
դստերն: Իփիգենէայ զոհը՝ պատգամի մը հրա-
մանաւն է. իսկ Իդոմէնէայ՝ ուխտի մը հետե-
ւանք: Այս ուխտը այնչափ անգութ է՝ որ զայն
գնող իշխանին անկարելի է կարեկից ըլլալ, մա-
նաւանդ երբ կը տեսնենք նոյն Թագաւորը ծե-
րութեան հասակին մէջ, որ մոռնալով տարիքը՝
մոռնալով ցաւը, անհանձար կրթով մը նախան-
ձորդ կը հանդիսանայ որդւոյն զոր պիտի զոհէ աս-
տուածոց: Եթէ Գրէպիլյէոն այս ծիծաղելի սի-
րոյն հանգոյցը վերցընելով, գոհ ըլլար ներկայա-
ցընել մեզ մէկ կողմանէ զԻդոմէնէս՝ կրկին հա-
կառակ կրքերու մէջ, ուխտը կատարելու պարտ-
քին և հօր մը գորովանաց, աւելի յանձն առն-
լով իր կեանքը կորսնցընել, քան որդւոյն արեան
մէջ շաղախել ձեռուրները, և միւս կողմանէ զոր.

դին՝ որ հօրը տագնապալից գաղտնիքը իմանալէն ետքը՝ բոլորովին կը նուիրէ ինքզինքն անոր, հայրական ու որդիական սիրոյ այս մրցանքը կարգէ դուրս կը գորովէր մեր սիրտը, ուր Իգոմենեայ և իր որդւոյն նախանձորդութեան առիթ խօսքերն ու տեսարաններն՝ իրաւամբ նիւթէն դուրս ու սաղակալի կ'երևնան:

Գրէպիլյէոն կարծես թէ այն ողբերգութեան ահաւոր տեսարաններովն զոհ չըլլալով՝ հին պատմութեանց մէջ ուրիշ նիւթ մը փնտռեց որ յարմարագոյն ըլլայ իր գիտմանն. և կարծեց գտնել զայն Սենեկայի յօրինած Թիւսպէս ողբերգութեան մէջ: Ատրիդեանց պատմութիւնը ճոխ բովբ մը եղած էր յոյն ողբերգակ քերթողաց համար. Եսքիլէս անկէ առած էր Ագամեմնոնի, Կեփորեանց ու Եւմենիդեայց նիւթը. Սոփոկլէս՝ իր Ելէկտրային, Եւրիպիդէս ալ կրկին Իփիգէնեայց ու Որեստի. բայց իրենցմէ ոչ ոք չէր իշխած ներկայացընել աթենացւոց այն ահաւոր խնջոյքը՝ յորմէ արեգակը, կ'ըսէին, քստմնելով յետս նահանջեր էր: Այն խնջոյից մէջ թշուառն Թիեստէս՝ Ատրէոսի եղբայրը, առանց գիանալու որդւոցը մարմինը կերեր ու անոնց արիւնը խմած էր. ու կերակրէն ետքը Ատրէոս՝ զաւկըներուն գլուխները Թիեստի առջև նետել տուած էր: Այս անգթութիւնը՝ որ չէր քստմնեցուցած զՍենեկա, վասն զի իր ողբերգութիւններն թատերաբեմերու վրայ ելլելու սահմանուած չէին, չքստմնեցոյց նաև զԳրէպիլյէոն՝ որ կ'ուզէր արհաւիրքը թագաւորեցընել գաղղիական տեսարանաց վրայ: Սակայն խնջոյքը ճներկայացուցութեան սեպեց իր որդւոյն արեամբը լեցուն բաժակ մը մատուցակել թշուառ հօրը: Ուրիշ պարագայ կամ հանդոյց մը մէջ բերաւ, որ թէպէտ Սենեկայի յօրինածէն օտար է, բայց Գրէ-

պիլլեոնի համար արժանաւոր երեցաւ Ատրէոսի: Այս իշխանը, որուն կինը մոլորեցուցած էր Թիեսս, իբրև իր հարազատ զաւակը կը պահէ արքունեաց մէջ զՓլիսթեն՝ Թիեսսի որդին, անանկ որ Փլիսթեն ինքզինքը Ատրէոսի զաւակ կը կարծէ: Ատրէոս՝ որ զԹիեսս մեռցընելը իրեն բաւական վրէժխնդրութիւն չիտպեր, կ'ուզէ որդւոյն ձեռքով սպաննել զհայրն: Երբ Փլիսթենեայ առաքինութիւնը այսպիսի անաւոր սպանութեան մը չկրնար հանդուրժել, Ատրէոս աւելի գազանային վրէժխնդրութեան մը գաղափար կը ստանայ. ու զհայր և զորդի իրարու ծանօթացընելէն ետքը՝ կը սպաննէ զՓլիսթեն, ու անոր արեամբը լեցուն բաժակ մը կը մատուցանէ հօրը: Տեսարան մը՝ որուն ինքն իսկ Գրէպիլլոն կը վարհուրէր յիշատակաւ: Հանդիսականաց վրայ ըրած տաւառութիւնն այնչափ մեծ եղաւ, որ երկու անդամէն աւելի չկրցան հանդուրժել Թատերաց վրայ հանդիսանալուն, և ողբերգութեան հետ չարաչար քննադատեցին և զքերթօյն: Իսկ այն ծերունի փաստաբանն որ քաջալերեր էր զԳրէպիլլեոն ողբերգութիւններ շարագրելու, հիւանդ ու կիսամեռ վիճակին մէջ փափսքեցաւ որ զինքը Թատր տանին Ատրէոսի և Թիեսսի ողբերգութիւնն լսելու. և տեսարանը չլմընցած՝ վախճանեցաւ. սակայն մեռնելէն առաջ խանդաղատանօք համբուրեց զհեղինակն, ու « Ա՛լ գոհ կը մեռնիմ, ըսաւ, վասն զի յաջողեցայ զքեզ քերթող մը ընել, ու հայրենեացս մեծ անձ մը թողուլ »: Կը խաբուէր ծերունին. չէր գիտէր թէ քանի մը զօրաւոր տողեր և ուժով իմաստներ՝ ճշմարտանմանութենէ ու բարուց յատկութենէ զուրկ ողբերգութեան հեղինակ մը չեն կրնար մեծ քերթող մը երեցընել:

Տարակոյս չկայ որ Սենեկա իբրև ողբերգակ

մատենագիր՝ ընտիր և ապահով առաջնորդ մը չէր կրնար սեպուիլ. ուստի և Գրէպիլյէոն առջի փորձէն ետքը ձգեց զինքն, ու Սոփոկլի ուզեց հետևիլ: Դժբաղդաբար ըստ մասնեայ եզաւ այս հեռուողութիւնը. և իր օրինակագրին պարզութենէն խուսափելու մաքով՝ դիպուածոց այնպիսի կնճիւղներ ստեղծեց որ իր յօրինած Եւէկրա ողբերգութենէն հնութեան յատուկ բարբը կը վերցընեն: Ենթադրեց թէ Ագամեմոնի դստերը բուռն սէր մը տալով՝ իր հօրը սպանողին Եգիսթեայ որդւոյն, աւելի թատերական և սրտաշարժ պիտի ընէր վրէժխնդրութեան լրումը. և համոզուած էր թէ Ելէկարայի դերին մէջ լաւագոյն յաջողած էր քան զՍոփոկլ, զԵւրիպիդէս և զԵսքիլէս: Սակայն Գրէպիլյէոն չուզեց կամ չկրցաւ անդրադառնալ թէ վերցընելով՝ ի նմանէ այն անողբելի վրէժխնդրութեան բարբը՝ առ որ հնոց ողբերգութեանց մէջ իբրև յանդիմագարձ ճակատագրէ մը կը մղուի, և հօրը սպանողաց դէմ ատելութենէ դուրս կիրք մը տալով, ոչ ևս յոյն Ելէկարա մըն էր ներկայացուցածը, այլ գաղղիոսէի մը: Գրէպիլյէոնի ողբերգութեան մէջ ոչ միայն Ելէկարա կը սիրէ զԻտիս՝ զորդին Եգիսթեայ, այլ և նոյն Եգիսթեայ դուստրը Ուրեստի սիրելին է. ուստի եղբայր և քոյր կ'ուզեն իրենց սիրելուն հայրը սպաննել, միանգամայն հետամուտք սիրոյ և վրէժխնդրութեան: Այս խառնուրդը յունական ախորժակէն օտար է:

Գրէպիլյէոն՝ որ յունական պատմութենէ առնուած նիւթերուն մէջ այնչափ հաւատարիմ չէր նոյն ազգին աւանդութեանցն, սիրտ չըրաւ հին թատերական կանոններէն զարտուղիլ այնպիսի նիւթի մը մէջ որ բոլորովին վիպասանական էր. և յորում արտուղութիւնը ներելի էր իրեն:

Սքուաէրի օրիորդին և Գալբրէնէտի յօրինած վէպերն իրենց նորութիւնն ու արժէքը կորուսեր էին. սակայն գեռ պակաս չէին Ռամպոլլէի սրահներն յաճախողաց զբօսանք ու զարմանք պատճառող դիւցազնական հրաշալի դէպքերն: Գրէպլլէօն ալ անոնցմէ մէկն էր, և ուզեց նոյն դիւցազունքն թատերաց վրայ հանդիսացընել: Իր յօրինած Հապարտող ողբերգութեան կարգէ գուրս յաջողութիւնն կարծեցընել տուաւ իրեն թէ նոյն քերթութեան նոր ճամբայ մը բացած ըլլայ: Սակայն էական կէտի մը մէջ վրիպեցաւ: Վասն զի եթէ նոր էր ճամբան, հարկ էր հինէն տարբեր ոճ մը բռնել, և հրաժարիլ Յունաց թատերական դրութենէն՝ որոնց պարզ ու խիստ կերպը չէր կրնար յարմարիլ վիպական գործողութեան մը կնճաւալ դիպուածոց: Եւ յիրաւի, քնչպէս կրնայ ըլլալ որ մի և նոյն օրուան ու տեղւոյ մէջ ամփոփուին վիպասանականի մը մէջ այլևայլ տարիներ ու տեղուանք հանդիպած դէպքերը: Անով հարկ կ'ըլլայ այլևայլ արուեստական միջոցներու դիմել և ողբերգութեան մեծ մասին պատմական ձև ու կերպարանք տալ, ու անանկով հանդիսականաց միտքը պատրաստել այն դիպուածոց որ աչուրնուն առջև պիտի կատարուին: Հապարտող ողբերգութեան ամբողջ երկու արարուածներն՝ նախընթաց դէպքերը ծանօթացընելու դիտմամբ են. և որոնք այնչափ լի են հանգուցիւք՝ որ քերթողին ամէն ջանքով ալ դեռ շատ տեղ մութ կը մնան իմաստք և գործողութիւնք:

Արիստոտելի ողբերգութեան համար սահմանած խիստ կանոններէն օտարանալ ուզող մը, կրնար մէկդի դնել տեղւոյ ու ժամանակի միութիւնը, ու տեսարանին վրայ հանել միայն այն գլխաւոր դէպքերն որոնցմով կը ծանօթանան

անձինք ու կը կատարուի գործողութիւնը: Կըր-
նար ներկայացընել զՀռադամիզդ՝ զեղբորորդի
Միհրդատայ և զՀայր Զենոբիայ, որուն սիրովը
վառուած է, և հօրեղբայրն սպաննելէն ետքը,
որ զայն իրեն կը զլանար, ածել զնա ՚ի սեղան:
Կընար ներկայացընել զՀռադամիզդ, որ հօրը՝
Փարսմանայ սպառնալիքէն վախնալով, երբ կը
տեսնէ թէ զԶենոբիա իրմէ պիտի յափշտակեն,
աւելի յանձն կ'առնու իր սուրը մխել անոր սիր-
տը՝ քան թէ նախանձորդին ձեռքը մասնուած
տեսնել, ու Երասխ գետին ջրերուն կը յանձնէ
մարմինը, որպէս զի իր յանցանքը աշխարհէ ծած-
կէ: Բայց Զենոբիա՝ կիսամեռ կը խալըսի ջրերէն.
ու իր ծնունդն ու ազնուականութիւնը ծածկած
է աղքատին զգեստներու և Իսմենէ անծանօթ
անուան տակ: Այն խոնարհ վիճակէն կը հանէ
զԶենոբիա Արշամ՝ իր Հռադամիզդ փեսային եղ-
բայրը, զոր ինքն սպաննուած կը համարի ՚ի
Փարսմանայ. ուր ինքն Փարսման՝ զմայլած անոր
գեղոյն վրայ, կը խորհի ինչուան արքունի աթոռը
բարձրացընել զինքը, առանց գիտնալու թէ նա
իր որդւոցը մէկուն հարսն է ու մէկալին սիրելին:
Այս ամէն գիպաց ծանօթութենէն ետքը՝ դիւ-
րին է մակաբերել թէ ՚րպիտի ազդեցութիւն
կ'ընէ Հռադամիզդայ անականկալ երևնալը, մինչ-
դեռ ամէնքը զինք մեռած կը կարծեն, և ինքը
Հռովմայեցոց կողմն անցած է՝ հօրմէն վրէժը
խնդրելու համար:

Սակայն ինչ ընելուն վրայ դեռ տարակուսի
մէջ է Հռադամիզդ, երբ իր Արշամ եղբայրը՝
զոր ինք չիճանչնար, կը մտերմանայ հետը ու կը
հաղորդէ առ Իսմենէ ունեցած սէրը. և թէ
Փարսման կը ջանայ առնուլ զայն իրմէ. ուստի և
կ'աղաչէր որ իրեն պահէ՝ յափշտակելով զայն
յարբուսեաց և հօրը ձեռքէն: Հռադամիզդ՝ եղ-

բօրը ազնիւ զգացմունքներէն խանդաղատելով՝ կը խոստանայ նմա զայն. և ահա նոյն միջոցին վրայ կը հասնի նաև Իսմենէ, նոյն աղաչանքն ընելու: Բայց Իսմենէ՝ ինչպէս ըսինք, նոյն է Չենոբիայի հետ, զոր Հաագամիզդ սրով զարկեր ու Երասխ գետը նետեր է: Երկուքն ալ զիրար մեռած կը կարծեն, և երկուքն ալ իրարու առջև կը գտնուին, և չեն ուշանար զիրար ճանչնալու: Ո՛րչափ սրտաշարժ է այն ծանօթութիւնը երկուքին համար ալ, որ իրարու սիրով վառուած են. Հաագամիզդ կը ճանչնայ իր յանցանքը, կը տեսնէ զնա զոր կը սիրէ, և որուն մահը նիւթեր է: Սակայն Չենոբիա այն անգթութեան և մահուան հարուածին մէջ ալ կը նկատէ սիրոյն առաւելութիւնը և կը ներէ: Այս աեսարանին մէջ շատ լաւ յաջողած է Քրէպիլէոն:

Հաագամիզդայ ու Չենոբիայի զիրար ճանչնալը և հաշտուիլը ողբերգութեանն անանկնկալ ու սրտազրաւ փոփոխութիւնքն են, և անոր հանգստեան ալ կրնային լուծել եթէ կարելի ըլլար այն դէպքերն Փարսմանի արքունեաց ծանօթութենէն ծածկել: Արշամ կ'իմանայ ի Չենոբիայէ թէ հռովմայեցոց պատգամուոր ենթադրուածը է նոյն ինքն Հաագամիզդ իր փեսայն, ու կը յորդորէ զինքն որ ալ հեռանայ իրմէ: Հաագամիզդ վրայ կը հասնի, ու այն աեսութեան մէջ անհաւատարմութիւն ենթադրելով, միւս անգամ կը վառուի վրէժխնդրութեամբ, ու առ Չենոբիա ունեցած սէրը մոռնալով՝ սուրը անոր վրայ կը վերցընէ. ու երբ Արշամ կ'ուզէ պաշտպանել եղբորը արեամբը, Չենոբիայի համոզիչ ու անձնանուէր խօսքերը մէկուն սրտէն կասկածը կը փարատեն ու միւսէն բարկութիւնը:

Եթէ Քրէպիլէոն չկրցաւ Գոռնէյլի հաւասարիլ այս ողբերգութեամբ, սակայն Ռասինի ալ

նմանողութեամբն անկէ շատ վար չմնաց : Իր Փարսմանը՝ որ անողոք թշնամի մըն է Հռովմայեցւոց և իր երկու որդւոցը նախանձորդ, շատ կը նմանի Միհրդատայ, ու գրեթէ անոր անգրագարձութիւն մըն է : Արշամ ու Քսիփարէս կարծես թէ նմանօրինակ յատկութեանց տէր անձինք են. և Զենոբիա՝ որ թէ հօր և թէ անոր երկու որդւոցը սիրելին է, Ռասինի Մոնիմէն է : Միայն թէ հանգոյցին լուծման մէջ մեծապէս իրարմէ կը սարբերին : Հոն՝ Միհրդատ Հռովմայեցւոց դէմ առուած պատերազմին մէջ կը զարնուի, ու կիսամեռ բանակը բերուելով՝ չմեռած զՄոնիմէ իր որդւոյն Քսիփարէսի կը յանձնէ. իսկ Քրէպիլլեոնի ողբերգութեան մէջ Հռոմացի դամազացու վէրք մը կը ընդունի հօրմէն՝ երբ կ'ուզէր յափշտակել զԶենոբիա, ու անոր աչքին առջև իր վերջի շունչը տալով, ծնողէն վրէժը կը խրնդրէ յանձնելով Արշամայ զԶենոբիա : Այս նմանութիւնքը խիստ զգալի են : Բայց պէտք է աւելցնենք որ եթէ Միհրդատայ տկարութիւնը՝ մահուան ժամանակ երեցուցած մեծանձնութեամբը կ'անհետանայ, Քրէպիլլեոն ալ յաջողած է խիստ սրտաշարժ ընել Հռոմացի դամազայ մահը :

Քրէպիլլեոնի յօրինած միւս երեք Քուրտէս, Շամբա և Պիլլիոս ողբերգութիւնքն, որ զարմանալի ընդունելութիւն մը չգտան, յայտնապէս ցըցուցին թէ քերթողը Հռոմացի դամազի յօրինմամբ այն բարձրութեան հասեր էր՝ ուստի աւելի վեր ելլել անկարելի էր իրեն : Ողբերգակ քերթողաց մէջ միայն Ռասին եղաւ որ այսպիսի անկմանէ մը ազատ մնաց : Քրէպիլլեոն հասարակաց դատաստաններէն վշտանալով, ու սպասած քաջալերութիւնն ու գովեստը թատերաց վրայ չգրանելով, առանձնացաւ իր գիւղական տունը, ուր ընտանեկան վշտեր ալ աւելի տաղակալի ըրին

իրեն զաշխարհ, և անշուշտ այն անշուք առանձնութեան մէջ պիտի լմընցընէր իր կեանքը. եթէ աիկինն Փոմփատուր գրեթէ բռնի զինքը ճեմարանի անդամ, ու արքունական թոշակով մատենադարանի վերակեցու ընել չտար, բռնագատելով որ հնացած համբաւովը ետէ ըլլայ խաւարեցընել Չայիրայի հեղինակին դեռ նոր փայլել սկսող փառքը: Գրէպիլլեոնի ուժէն վեր էր այն գործը. և իր յօրինած Ասփիւնա ողբերգութեան թատերաց վրայ տարած յաղթանակը՝ ինչպէս իր անուան վրայ նոր փառք մը չաւելցուց, ասանկ ալ այն քերթողին՝ որուն նախանձորդն ուզեց ըլլալ, համբաւոյն նուազութիւն մը չըրաւ. որն որ վրէժինդիր եղաւ՝ մէկիկ մէկիկ դատաքննելով իր հակառակորդին ամէն յօրինած ողբերգութիւններն, բաց 'ի Հաղամիզայ:

Գրէպիլլեոնի Ասփիւնա շատ հեռու կը մնայ Վոլթերի յօրինած Հոմըրապետ ողբերգութեանէն: Գրէպիլլեոն բոլորովին զոհեր էր անոր մէջ զԿիկերոն՝ Ատիլլինայի, որ ոչ լոկ պատմական՝ այլ նաև բարոյական անիրաւութիւն մըն էր: Հասկըցաւ զայն քերթողը, և ուզեց դարմանել Եսոպէս կոչուած ողբերգութեամբը, զոր եօթանասունըվեց տարուան հասակին յօրինեց, և աւելորդ է յիշեցընել, թէ գրչի և մտածութեանց կորով երեցընելու համար շատ ուշ հասակ մըն էր:

Ութսունևութ տարուան վախճանեցաւ Գրէպիլլեոն, և արքունիք՝ յորմէ գրեթէ բովանդակ կենացը մէջ երեսէ ձգուած կամ մոռցուած էր, մահուընէն ետքը փութացին Գոռնէյլի, Մոլիերի ու Ռասինի համար չեղած պատուասիրութեամբ փառաւորել անոր աճիւնը, մեծագործ մահարձանով:

ԺԷ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԸ ԴԱՐ)

ՄՈՆԹԷՍԳԻԻՅՕ

Գաղղիոյ Պորտոյ քաղաքին մօտերը ինչուան հիմա կը ցուցնեն ուղեւորաց այն գղեակը ուր ծնաւ Կարոլոս Տրսեքոնտա Մոնթէսքիէօ (1689), ազնիւ ու իշխանական տոհմէ: Հայրը որչափ ալ զինուորական վիճակի մէջ գտած էր իր յաջողութիւնն ու փառքը, սակայն ուղեց որ որդին աստեանական ուսմանց պարապի: Մոնթէսքիէօ իր վարայ դրուած ծանր աշխատանքէն դժուարութիւն մը չկրեց, և ոչ ալ ահաբեկեցաւ գաղղիական իսառնիխուռն ու դեռ ինչուան այն ատեն անկարգ օրէնքներէն. մանաւանդ թէ զանոնք քննելու և կարգի գնել ուղած ատեն՝ ունեցաւ այն մտածութիւնը որով անունը պիտի անմահանար:

Օրինաց գիտութեան հետ ուղեց ետեւէ ըլլալ նաև հին դասական շարութեանց: Հնութեան բանաստեղծից, ճարտարախօսաց և իմաստասիրաց վրայ ունեցած շարմանքովը զառածած, ա.

Generated on 2016-05-25 09:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

նոնց յաւիտենական փրկութենէ վրէպ ըլլալուն կ'արժեաց դէմ ելաւ, և պաշտպանութեան համար՝ նուազ ուղղափառական թուղթեր գրեց, թէպէտև առանց տպագրութեամբ հրատարակելու: Պորտոյի խորհրդարանին անդամ ու քիչ տարի ետքը նաև նախագահ անուանեցաւ, ու երկար ատեն այն պաշտամանց ծանր հոգերով զբաղեցաւ: Բայց արուեստից ճեմարան մը հաստատուելով՝ ի Պորտոյ, և Մոնթէպիէս անոր անդամակից ըլլալով, քիչ ատենէն գիտութեանց ակադեմիա մը ըրաւ զայն. որուն ըրած առաջին հրատարակութիւնն եղաւ Հին և նոր աշխարհի Բնական պատմութիւն յը. և հեղինակն էր ինքն նախագահն Մոնթէպիէս, որ իր մասածութիւններն հաղորդելով բոլոր իմաստնոց Եւրոպիոյ, անոնց կարծիքը կը փափաքէր իմանալ: Անկէ ետքը յօրինեց ինչ Հռովմայեցոց կրօնական քաղաքագիտութեան վրայ գրուած մը, Պէրվիք մարաշխատին վարքը և ուրիշ քանի մը մանր գրուածներ, որոնցմով յայտնի ցըցուց իմաստուն նախագահը՝ թէ պատմութեան ատենին մէջ ալ կրնար արժանաւոր տեղ մը գրաւել, և իր գատաստաններուն մէջ՝ Տակիտոսի ճարտասան համառօտախօսութիւնը երևցնել:

Երբ երիտասարդ ատենակալը հաւասար փառքով կը փայլէր օրէնագիտութեան և դպրութեանց մէջ, Լուդովիկոս ԺԴի մահուամբը նոր կերպարանք մը կ'առնուին արքունիք՝ ի Փարիզ: Տէրութեան տեղակալին օրինակովը խրախուսուած՝ գրանիկք դիմակը մէկգի գրեր, համարձակ անկրօնութիւն մը կը ցուցնէին, և բազմաթիւ հետևողք ունենալով, անբարոյականութիւնը թումբերը պատրուած գետոց ջրերուն պէս ամէն կողմ կը զեղանէր: Այն ատենն էր որ անանուն գիրք մը հրատարակուեցաւ, որուն

անձանիօթ հեղինակը կը ջանար ապացուցանել թէ թոյլ տրուած է զկրօն, զօրէնս, զթագաւոր և զընկերականութիւն ծաղր ընել, միայն թէ այն ծաղրածութիւնն ըլլայ նուրբ հանճարով և ընտիր ոճով: Այս գիրքն էր Թոմաս Կարտայի կողմէն, որուն գաղափարը թերեւս ունեցած ըլլայ հեղինակը այն նշանաւոր պարսկական պատգամաւորութեանն՝ որ մեծին Լուգովիկոսի վերջի տարիներն եկաւ ՚ի Քաղղիա:

Կրքին սկզբնաւորութիւնը արեւելեան վիպասանութեան կերպարանք մը ունի, կարգէ գուրս գէպքերովն ու նկարագրութեամբք: Բայց քիչ մը առաջ երթալէն ետքը կը հասկըցուի թէ հրապուրիչ խայծ մըն են անոնք և կամ հնարի մաց պատրաստութիւնք: Ուզպէք և իր Ռիքա մատրիմը կը թողուն Սպահանայ փառաւորութիւններն ու արքունեաց հաճոյքն, որպէս զի գան եւրոպական ընկերութիւնը քննելու, մարդկանց ու իրաց վրայ այն արհամարհոտ ակնարկը ձգելով, որ մարդկանց ախտերն ու զառաժանքը կը նկատէ այնպիսի անտարբերութեամբ՝ որով ճամբուն վրայ հանդիպած ծառերը կը քննէ: Այսպէս Մոնթէքիէօ իր դիտողութիւններն ու մտածութիւնքը երկու այնպիսի երևակայեալ ուղեորաց բերանը գնելով՝ որոնք իրենց վրայ եղած տպաւորութեանց պատմութիւնը կ'ընեն անտարբեր հանդիսատեսներու լեզուով, ընդարձակ ու ազատ ասպարէզ մը գտած է իր սուր գրչին և սկեպտիկեան մտացը ուզածը զրուցելու, կերպով մը դիմացինէն դատաքննութեան իրաւունքը վերցընելով:

Պարսիկը՝ լուրջ ու խոհական անձ մը ստորագրուած է, որ իր հետազոտութեանց և քաղաքական վարչութեան սկզբանցը մէջ՝ լուսամիտ հրապարակագրի մը գիտութիւն կ'երևցընէ, և

մարդկութեան վրայ եռանդուն սեր մը: Քանի մը իջի մէջ երևակայական ժողովրդեան մը պատմութիւնը կ'ընէ, որոնց մէջ ամենէն աւելի պարզ, պայծառ և հրապուրիչ ոճով մը նկարագրուած են ընկերական ամէն խնդիրներն՝ յորոց առաջ կուգան ազգաց (Թշուառութիւնքն կամ բարեբաստութիւնները: Ար ստորագրէ զանոնք մերթ յանհրաժեշտ կործանումն գիմելով իրենց անձնասէր կրից ազգեցութեամբը, և մերթ այն նկնութենէն վեր բարձրացած արդարութեամբ, առաքինութեամբ և սյնպիսի փոփոխակի անձնանուիրութեամբ որով ժողովուրդք կը ձուլին իբրև 'ի մի գերգաստան: Այս պատմութեամբ ուզած է Մոնթէսքիէօ կատարեալ նկարագիր մը ընել ռամկավար տեսչութեանց յնասուցը և օգտից. ցուցնել թէ առանց արդարութեան և առաքինութեան՝ հասարակապետութիւնը սրտութիւն մըն է. և թէ արդարութիւնն ու առաքինութիւնն ոչ կատարեալ և ոչ ալ հաստատուն ըլլալով 'ի մարդիկ, կարօտ են ախրջ մը իշխանութեան որ զիրենք պարտուց մէջ պահէ:

Ուզպէքի ընկերակիցը չունի անոր դիտող խորամուխ աչքը. սակայն իր տեսութիւնքն ալ՝ որչափ ալ վեր 'ի վերոյ սեպուին, ընդհանրապէս ճիշդ են և սուր: Սրինակ իմն երբ ութնասաներորդ դարու փարիզացւոց նկարագիրը կ'ընէ. « Կարգէ դուրս և ինչուան արտաուոց է, կ'ըսէ, Փարիզու ժողովրդեան հետաքրքրութիւնը: Երբ հոն հասայ, ամէնքն անանկ իմ վրաս կը նայէին՝ իբրև թէ երկնքէն իջած ըլլայի. ծերք, էրիկ մարդիկ, կանայք, աղայք, ամէնքը կ'ուզէին զիս տեսնել: Եթէ քալելու ելէի, ամէնքը պատուհանները կ'ելլէին. եթէ Թիւլլըրի երթայի, մէկէն չորս կողմն ամբոխ մը կը պատէր. եթէ թատրը՝ հարիւրաւորք գիտակնին ինծի կ'ուզէին. »

վերջապէս՝ ինծի պէս շատ տեսնուած մարդ մը անկարելի էր գտնելը: Ժպտելա կուգար երբ իրենց սենեկէն գրեթէ ամենևին չելլող անձանց իրարու հետ ըրած խօսակցութիւնը կը լսէի, որ զիս տեսնելուն, Իրաւցընէ, կ'ըսէին, պարսկի կը նմանի: Ամէն տեղ իմ գէմքս կը գտնէի, գրեթէ ամէն կրպակաց մէջ ու վառարանաց վրայ. այնչափ կը վախէին որ զիս բաւական տեսած չըլլան:

« Սակայն այսչափ պատուասիրիլն ալ ծանրութիւն մըն էր ինծի. ինքզինքս այնպիսի զարմանալի ու սակաւագիւտ մարդ մը չէի կարծեր. և որչափ ալ անձիս վրայ ազէկ համարումն ալ ունենայի, երբէք չէի կրնար երեւակայել որ մեծ քաղքի մը՝ ուր ճանչցուած չէի, հանգիստը կարող ըլլամ վրդովել: Ուստի այս գիտամբ որոշեցի պարսիկ ձևս փոխելով, եւրոպական զգեստ մը հագնիլ, որպէս զի տեսնեմ թէ արդեօք գծագրութեանս վրայ գեռ այնպիսի զարմանք ազդող բան մը կը մնայ թէ չէ: Այս փորձը հասկըցուց ինծի իմ ստոյգ արժէքս: Ազատ ամէն օտարոսի զարգարանքներէ, բուն ինչ ըլլալս հասնըցայ: Պէտք էր ինձ գերձակիս գէմ գանդատանաց ձայնս բարձրացնել, որ վայրկեանէ մէջ հասարակաց յարգն ու մտադրութիւնը կորսնցընել տուաւ ինծի, դժնդակ ոչնչութեան մը մէջ խութելով »:

Այս թուղթերը թէպէտև սէրալիւր ընդունելութիւն գտան, սակայն հեղինակին դէմ ալ՝ որովհետև չիկրցաւ երջար ատեն ծածուկ մնալ, շատ թշնամիներ հանեցին: Արան քանի մը տարի անցնելէն ետքը՝ գաղղիական ճեմարանին մէկ ակումբը պարապ մնալով, Յոնթէսքիէօ այն պատուոյն հետամախց մէկը եղաւ. բայց թագաւորը մերժեց, յայտնապէս հրատարակելով թէ Պարս.

կական թղթոց հեղինակին ընտրութիւնը անկարելի էր որ վաւերացընէր: Բայց ճեմարանին ուղղիչը Մոնթէսքիէոյի ջերմ պաշտպան կենալով, վերջապէս յաջողեցաւ անդամակից ընել զինքը (1728): Անկէ ետքը Մոնթէսքիէօ ուզեց բողոքովն ուսմանց նուիրել իր կեանքը. ուստի քաղաքական պաշտամունքներէն հրաժարելով՝ բոլոր Եւրոպա ճանապարհորդութիւն մը ընել մասածեց, քննելով ազգաց սահմանադրութիւններն, տեսչութեան կերպն ու բարքը՝ որպէս զի կարող ըլլայ գրականութեան ազդեցութեամբը հաստատուն գործել օրէնսգիտութեան այն մեծամեծ սկզբունքներն՝ զորոնք կը փափաքէր գրի վրայ առնուլ և անոնց կիրառութիւնն ընդհանրացընել:

Առաջ 'ի Վիէննա դնաց Մոնթէսքիէօ, և հոն ճանչցաւ զհռչակաւոր իշխանն Եւգինէոս՝ որ մեծին Գոնտէի օրինակին հետեւելով, պատերազմներէ դուրս ունեցած հանգստեան ժամերը՝ ուսմանց կը նուիրէր: Վիէննայէն անցաւ 'ի Հունը գարիա, որուն բնակիչքը դեռ եւս իրենց բարուց մէջ կը պահէին 'ի նախնեաց ժառանգուած խոշոր վայրագութիւն մը. և հոն դեռ եւս ոտքի վերայ գտաւ հին աւատականութիւնը (féodalité): Վենետիկ անցնելով, հոն տեսութիւն ըրաւ անուանի Լոյ սկովաացւոյն հետ և Պոննովալ կոմսին. 'ի Հռովմ մեծ ընդունելութիւն գտաւ Գորսիի ծիրանաւորէն, որ ետքը քահանայապետական աթոռը բարձրացաւ: Գնաց 'ի Ճենովա, անկէ 'ի Զուիցերի և 'ի Հոլանտա. և Լահէյ մայրաքաղաքին մէջ հանգիպելով Անգլիոյ ամենէն աւելի նշանաւոր անձանց մէկուն՝ լորա Չէսթըրֆիլտի, ու անոր ընկերակցութեամբ գնաց 'ի Լոնտրա և երկրին մեծամեծաց հետ տեսութիւն ըրաւ: Այս ամէն ճանապարհորդութեանց հըն-

ձովքը ճոխացած դարձաւ 'ի Քաղղիա, և առանձնանալով իր գղեակը՝ գտաւ այն միայնութիւնն ու անդորրութիւնը որուն կարօտ էր:

Երբ Մոնթէսքիէօ իր գղեկին պարտիզաց դարաւոր ծառերուն ստուերաց և խաղաղութեան տակ երկու տարի մտածելէն ետքը հրատարակեց Յաղափս պաքճառաց Ռեթու-իւէան և անկան Հոով-ճայեցոյ կոչուած գիրքը, յայտնի երևցաւ թէ որպիսի ոյժ և կորով առած էր իր տաղանդը Պարսկական թղթոց հրատարակմանէն ետքը: Վասն զի այն գրեթէ երկու հարիւր համառօտ էջերուն մէջ շատ աւելի բան կը սորվեցընէ մեզի՝ քան ինչ որ պատմագիրք իրենց հասօրնելովը, այն հռովմէական ժողովրդեան վրայ, որ բոլոր աշխարհ իր փառքովն ու զօրութեամբ լեցընելէն ետքը, բարբարոսաց աւար և արհամարհանք մը կ'ըլլայ: Պատմագիրք պարզապէս դէպքերը կ'աւանդեն. իսկ Մոնթէսքիէօ այն դիպուածոց հետեւանքը կը ցուցընէ. և հռովմէական զօրութեան և անկման պատճառներն չուզեր առանց բացատրութեան թողուլ: Տարակոյս չկայ որ ունի այս գրքին մէջ մտաց այլևայլ զառաժանք, տեսութեանց թիւրութիւններ, որոնք հեղինակին և իր ժամանակին իմաստասիրական սեպուած ազատ մտածութեանց արգասիք են և հետեւանք, սակայն մէկդի առնելով այն թերութիւններն՝ Մոնթէսքիէոյի գրուածոցը մէջ ամենէն աւելի կատարեալը կրնայ սեպուիլ: Ամէն մէկ էջը՝ խորհող և տրամաբան մտաց ծնունդ է. և ամէն մէկ պարբերութիւնը այնպիսի խորունկ և ճիշդ մըտածութիւն մը կ'ամփոփէ, որ կրնայ ամբողջ գրքի մը համառօտութիւն սեպուիլ: Ուստի զարմանք չէ թէ հեղինակն երկու ամբողջ տարիներ անցուցեր է այս համառօտ երկասիրութիւնը աշխատասիրելու:

Իսկ Ոգի օրինաց կոչուածը շարագրելու համար քսան աարիի կարօտ եղեր է Մոնթէպիէօ, և չենք զարմանար եթէ մէյմը մտածենք թէ այն համբաւաւոր գրուածին հիմունքն ձգելու համար որչափ գիրք ստիպուեր է կարգալ, որպէս զի կարող ըլլայ այն ընդարձակ աշխատասիրութեան ձեռք զարնելու, որ քննադատութիւն մը պիտի ըլլար բոլոր աշխարհի օրէնսգրութեանց, և զոր կը փափաքէր օրինապէր մը ընել մարդկային ազգի: Նրկրիս վրայէն անցնող գրեթէ ամէն հին և նոր սղգաց վրայ ուզած է իր ուսումն ընել, քննելով անոնց պատմութիւնը. և ինչպէս կանխաւ ըրէր էր հռովմէական ժողովրդեան համար, հետագօտելով անոնց մեծութեան կամ անկման պատճառները. մէկիկ մէկիկ քննութեան կ'աւնու անոնց վիճակը, սովորութիւններն, կլիմայն. թէ ինչու անոնք այլևայլ աեսակ աեսչութեան ընտրեր են իրենց համար. ոմանք ռամկավարական, այսինքն՝ վերին իշխանութեան դործադրութիւնը ժողովրդեան յանձնելով, այլք՝ միապետական, հիմնական օրինաց ձեռքով չափաւորուած, և այլք բանաւորական՝ մէկու մը բացարձակ կամքէն դուրս ուրիշ օրէնք չճանչնալով: Ար ցուցրնէ թէ կառավարութեան այս երեք գլխաւոր սկզբունքներն՝ կրնան ժամանակաց և աեղոյ համեմատ այլևայլ փոփոխութիւններ կրէլ: Ար քննէ այլևայլ քաղաքական յեղափոխութեանց պատճառներն, և թէ զանոնք արգիլելու համար սահմանուած օրինաց մէջ կըրնան գտնուիլ այն պատճառներն: Ար հարցընէ կառավարութեանց, ու անոնցմէ կ'ուզէ իմանալ թէ ինչ հիման վրայ յեցած են և կը կարծեն հաստատուն մնալ. և ռամկավար աեսչութիւնը՝ իրեն հիմ կը ցուցրնէ զհաւասարութիւն, միապետութիւնը՝ զպատիւ, և բանաւորութիւնը՝

տուեասիրելով թաղել զայն և վերցընել. վասն զի իր բուն կրօնական համոզմունքն՝ բանաւորական աստուածեանց գրութիւնը կ'երեւնայ, և հազրոգ՝ մանուսանդ իր ժամանակաց մէջ ընդհանուր եղած նախապաշարման, թէ նորազանգրութիւնն աւելի յարմարագոյն է ազատական սահմանագրութեանց, ուր ուղղափառ կրօնքն՝ պաշտպանելով զանսահման միապետութիւն, կը հակառակի այն ազատական ու յառաջագիմական սկզբանց:

Այսպիսի թերութիւններն մեկգի առնելով, Մոնթէսքիէոյի երկասիրութիւնը՝ հեղինակին ու իր ազգային մտանդագրութեան մեծ պատիւ ընող գիրք մը կը մնայ. « Քիչ գիրք եղած է, կ'ըսէ ճարտարախօս բանագրաս Վիլմէն, որ Ոգիօրինաց կոչուած մտանին հաւասար քննադատական հակառակութեանց առիթ տուած ըլլայ... Գաղղիական յեղափոխութիւնը բոլորովին արհամարհեց զայն. վարդապետական գիտութիւնը՝ կտոր կտոր ըրաւ, և քաղաքագիտութիւնն՝ հեղինակին անձանօթ նորանոր փորձառութեամբք հարստացած, անոր երեսը չնայեցաւ: Սակայն այսչափ հակառակութեամբք ու յառաջագիմութեամբք ալ՝ այն յիշատակարանը իր արժէքէն բան մը չկորսնցուց, և դեռ եւս ամբողջ կեցած է: Իր գլխաւոր արգիւնքը՝ պատմական ըլլալուն վրայ է. ընդհանուր տեսութիւններն եռանդուն են և ճիշդ, իսկ վրիպանքը՝ մասնական: Հանճարոյ այսպիսի մեծամեծ արատգրութեանց մէջ, ինչպէս 'ի բազմագումար հաշիւս՝ մանր կտորակաց այնչափ մտագրութիւն պէտք չէ ընել »:

Մոնթէսքիէօ մեռաւ 'ի Փարիզ վաթսուներկէ տարուան (1755), արդէն վերը յիշատակուածներէն զատ այլևայլ թերակատար երկասիրութիւնք թողլով:

Ժամանակին անհաւատ իմաստասիրութիւնը, որոնց գլուխ և առաջնորդ էր Տ'Ալանպէր, գրեցին ու հոչակեցին թէ Ճշմարիտ փիլիսոփայի մը պէս մեռած ըլլայ Մոնթէպիէօ, չուզելով անսալ մահուան անկողնոյն քով գտնուող քահանային թելադրութեանցն և խրատուց: Սակայն ստուգահաւատ վկայք, որոց մէջ գլխաւոր էր իր քարտուղարը, գրով ալ վկայեցին այն համաւերին ստուծիւնը, և թէ Ճշմարիտ քրիստոնէի և բուն իմաստասիրի մը պէս կնքեց իր օրերը, եկեղեցւոյ խորհուրդներն մտագիւր ընդունելով, և իր գրոց մէջ գտնուած ամէն մոլորական վարդապետութիւններն հերքելով:

ԺԸ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԴԱՐ ԺԸ)

Վ Ո Լ Թ Է Ր

Կրօնից համար տխուր տառերով արձանագրելու արժանաւոր անձը, Արուէ-Վոլթեր, դպրութեանց պատմութեանը մէջ ունի իր պատուաւոր տեղը: Սակայն հարկ է կանխել զրուցել թէ թոյն մը խառնուած էր այն գրչին հետ, մահ ու արիւն շնչող թոյն մը, որ իր ողորջ ու ժամանակին անձանց վրայ ունեցած զօրաւոր ազդեցութեամբն պատրաստեց ու փութացուց 'ի Գաղղիա աւերիչ ու քանդող յեղափոխութիւն մը, կրօնից և իշխանութեանց ընդդիմաւարտ սկզբունքներով, և որոնց արդասիքն ինչուան մեր օրերն կը շարունակուին:

Սոյ քաղաքէն մօտ Շաթընէ գլեկին մէջ ծնած է Վոլթեր (1694) բաւական ընտիր ծնողաց զաւակ: Տղուն նախնական դաստիարակութիւնը դժբաղդաբար այնպիսի անձի մը յանձնուեցաւ, որ անկրօնութեան սկզբանց սերմունքը ձգեց

անոր թարմ մտացը մէջ. և թէպէտ հայրը քիչ ժամանակէն զգաստանալով փութաց դարմանն ընել, վեց տարուան հասակին յիսուսեանց զըպրոց մը գնելով զմանուկն, սակայն սպասած օգուան չկրցաւ տեսնել ոչ ինքը և ոչ իր նոր ուսուցիչքն և դաստիարակք: Կարգէ դուրս փառասիրութիւն մը և զուրյուելու փափաք մը կ'երևնար վրան. և սրամտութիւնն, ուսմանց մէջ յաջողակութիւնն և հանճարը տարակոյս չէին ձգել: Ղինքը տեսնողներուն մտացը մէջ թէ պիտի հասնի դիտած վախճանին:

Բարոցական ուսմանց ընթացքը գովութեամբ կատարելէն ետքը, հօրը կամքն ըլլալով ատենակալ մը ընել զինքը, իրաւագիտութեան դպրոցը դրաւ: Շաթոնէոյ՝ որ պատանւոյն առջև հասակին դաստիարակն եղած էր, արքունեաց մէջ մուտ և ընդունելութիւն գտնելը գիւրացուց, ուր բարուց զեղծմունքը սկսած էր արդէն տապալել արքունի, ազնուապետական և եկեղեցւոյ իշխանութեանց ազգեցութիւնը: Այսպիսի դպրոցի մը մէջ գտաւ ինքզինքը պատանին Արուէ, և հարկ չէ ըսելը թէ երկար ատենի կարօտութիւն չունեցաւ օրինական գիտութիւններէ ձանձրանալով, ուրիշ զբաղմունք մը փնտռել իրեն: Արդէն յիսուսեանց դպրոցին մէջ եղած ատեն՝ բերում և եւանգ մը կ'իմանար առ քերթողութիւն. ուստի գրիչը ձեռքն առնելով՝ սկսաւ քերթուածներ շարագրելու զբաղել: Բայց առաջին երախայրեացը մէջ բաղդաւոր չեղաւ. վասն զի ակագեմական մրցանքի մը ատեն յաղթուեցաւ հանճար չունեցող անձէ մը: Արուէ վշտացած այն պարտութեան վրայ, բարկութիւնը դատաւորաց դէմ դարձուց, և նախատական քերթուած մը հրատարակեց: Հայրը իր որդւոյն սպազային վրայ իրաւամբ վախնալով,

բռնադատեց զինքը Հոլանտա երթալ՝ Գաղղիոյ կողմանէ հոն գանուող դեսպանին քով: Դեսպա- նը չկրցաւ երկար ասեն քովը բռնել զինքը, և ստիպուեցաւ հօրը քով դարձնել: Հայրը ալ աւելի զայրացած՝ սպառնացաւ Ամերիկա խրկել զինքը, եթէ Խորհրդարանին մէջ փաստաբանու- թեան պաշտամամբ չզբաղի: Արուէ ստիպուե- ցաւ անսալ, ու անուանի ասենակալի մը քով բաւական ժամանակ աշակերտեցաւ: Հոն ընկե- րակից մը դանելով՝ որ իրեն պէս սիրող էր քեր- թողութեան, բոլոր օրը դատաստանական խըն- դիրներու պարապելէն ետքը, աւելցած ժամե- րը բանաստեղծական ուսմանց կը նուիրէին, և գրուածնին իրարու ցուցնելով, մէկմէկու կար- ծիքն ու խորհուրդը կը փնտռէին: Արուէի քեր- թողական փորձերուն մէջ ողբերգութիւն մը կար ՆԴԻԿՍ կոչուած, Սոփոկլի հեանողու- թեամբ, որ թէպէտ անկատար ճաշակ մըն էր, սակայն անոր մէջ ալ պատանեոյն հանձարը և ընդունակութիւնը յայանապէս կը փայլէր. ուս- տի և գանձուց պաշտօնեայն Գոմարթէն՝ որ Ա- րուէի ընտանեաց ալ բարեկամ էր, ուղեց ձեռք դնել երիտասարդ քերթողին վրայ, ու անոր հօ- րը հաւանութեամբ խրկեց իր կալուածները, որպէս զի անզբաղ կարող ըլլայ իր բերմանցը հետեիլ: Պաշտօնէին ծերունի հայրը՝ Հենրիկոս չորրորդի արքունեաց իշխանազօւնքը ճանչցեր ու անոնց կենակից ըլլալովը՝ շատ բան լսած էր այն մեծ թագաւորին վրայ, զորս չէր գագրեր զար- մացմամբ յիշատակելէն: Արուէ լսելով ինքիրմէ գուրս կ'ելէր, ու կը զարմանար թէ ինչպէս վերջին դարս քերթողք՝ Լուգովիկոս ԺԴ թա- գաւորը շողորթեցու զիսմամբ՝ այնպիսի անի- րաւ լուութեամբ մը անյիշատակ թողեր են անոր մեծ հաւուն փառքը. և կը խոստանար դարմա-

նեւ զայն՝ Դաշնակցութեան դէմ յաղթական հանդիսացող Թագաւորին փառացն և անուան մասնաւոր քերթուած մը նուիրելով. և որովհ հետև Գումարթէն՝ լմրննալու մօտ եղող լուգովիկեան դարուն զարմանալեաց վրայ ալ յաճախ կը խօսէր, երիտասարդ քերթուող այն մեծամեծ յիշատակներով հաւտարապէս զմայլած, մի և նոյն ժամանակի մէջ Հէնրիէան քերթուածը կարգի կը դնէր մաքին մէջ, և Դար Լուգովիկոսի ԺԴ կոչուած գրքին նիւթերը կը ժողվէր:

Այն ասեաններն հանդիպեցաւ Լուգովիկոս ԺԴի մահը: Ամեն տեսակ նախատական գրուածներ մէկէն ՚ի մէկ սկսան երևնալ, մեռնող Թագաւորին յիշատակը և նոր կառավարութեան սահմանադրութիւններն միանգամայն վար զարնելով: Այս գրուածոց հեղինակներուն մէկը, որոնք հարկաւ անանուն էին, աող մը աւելցուցեր էր գրքին վերջը թէ « Այս ամէն աղէտքը աչքովս տեսայ, և դեռ քսան տարուան եմ »: Ամէնքը կասկածեցան թէ Արուէի երկասիրածն ըլլայ, ուստի բռնեցին բանակցին զինքն ՚ի Պասթիլ: Հոն բանախ մէջ շարագրեց Հենրիկոս չորրորդի վրայ յօրինած քերթուածին առջի երկու գրքերը, և Երիտասարդութիւնը լրացուց: Իր գրուածոց մէջ քիչ կը գտնուին որ հաւասար երանգով և զգացմամբ յօրինուած ըլլան. ուստի կարծես թէ կը բռնագատուինք ըսել թէ քերթողին հանճարը յաճախ աւելի ազատ է բանախ մը արգելական որմոցը՝ քան թէ աշխարհի զբաղմանց մէջ: Կառավարութեան ուղղիչը վերջապէս ճանչցաւ Արուէի անմեղութիւնը և բանաէն հանել առաւ զինքը:

Բանաէն ելլելէն ետքը՝ Արուէ ուզեց իր ընտանեաց մականունը վրայէն վերցընելով՝ Վուլթեր կոչել ինքզինքը. և պատճառ կուտար թէ

Generated on 2016-05-25 09:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

առջի անունովը միշտ դժբաղք մնալով, այն փոփոխութենէն բարիք մը կը յուսար իր վիճակին: Այն նոր անուանը փառք մը յաճախելու դիտմամբ՝ ներկայացուց թատերական դերասանաց իր Երիտոս ողբերգութիւնը: Կամ այն է որ Գոռնէյլի համանուն երկասիրութեան պատուոյն, և կամ իրենց ներկայացուած ողբերգութեան մէջ՝ յաջողութեան էական տարր մը պակաս գտնելով, — զսէր, — դերասանք չուզեցին հանդիսացընել և երբ քերթոյն իրենց այս վճռոյն գէմ կը բողբէր, դերասանաց մէկը « Զեղնակին յամառութիւնը պատուհասելու և զինքն ամօթով ձգելու համար, ըսաւ, ձևացընէնք իր յօրինած ողբերգութիւնը՝ հանդերձ յունականէն առնուած չորրորդ անարուեստ արարուածովը »: Բայց Սոփոկէն թարգմանուած այն չորրորդ արարուածը՝ ողբերգութեան ընդունելութեանն պատճառ եղաւ, ուր դերասանաց սահմանափակութեամբ Փիլոկատեսայ և Յոկաստի դերերը արհամարհուեցան: Վոլթէր ճանչցաւ իր սխալմունքը, և բարեկամացը մէկուն գրած թղթին մէջ խոստովանեցաւ թէ « Երիտասարդ ըլլալովս՝ կարծեցի թէ դերասանք իրաւունք ունին իրենց հաճոյ ըլլալու համար՝ ողբերգութիւնս փճուցուցի »: Բայց ուզելով վերցընել զայն, սրչափ զարմացած սլիտի ըլլան հանդիսականք՝ տեսնելով դեռ քսանուիրէք տարուան երիտասարդ մը, որ հազիւ քանի մը մանր քերթուածներովը ճանչցուած էր, մէկէն կ'երևնայ գրաւորական ասպարիզին մէջ՝ գաղղիական թատերք վրայ հանդիսացած ամենընտիր երկասիրութեանց հաւասարող ողբերգութեամբ մը: Ասիկայ միայն հանդիսականաց կարծիքը չէր. Լամոնթ, որ ինքն ալ ողբերգակ բանաստեղծ էր, Երիտոսի ողբերգութեանը տպագրուելէն առաջ՝ քննութեան առ-

նեչով զայն, իր հաւանութիւնն հետեւեալ խօս-
քերով առեր էր. « Հասարակաց կարծիքը, այս
ողբերգութեան ներկայացման առեւն, Գոռնէյլի
ու Ռասինի արժանաւոր յաջորդ մը դատեր էր
զհեղինակն. կարգալէն ետքը ալ աւելի պիտի
հաստատուի իր կարծեացը վրայ »:

Աշխարհածասնութիւն է Եգիպոսի պատմութիւնը:
Մենդէանը վայրկեանէն գատապարտուած 'ի կո-
րուստ, հայրենական աթոռէն անժառանգուած
և անծանօթ ձեռքերու յանձնուած, իր վրայ
ծանրացած ճակատագրի մը դժնդակ խաղովը՝ իր
հօրը և մօրը փեսային սպանողն եղած էր. և այն
ակամայ յանցանքը քաւելու համար՝ աչուըներն
փորել տուած: Ասիկայ է Սուփոկլի հոչակաւոր
երկասիրութեան՝ ու Վոլթերի յոյն քերթողին
գեղեցիկ հեռեւողութեան նիւթը: Գաղղիացին՝
չունի հէլէն քերթողին պարզութիւնը, և հիմա-
կուան թատերական վ. ճակին կամ դիրքին մէջ
չիկրնար ունենալ զայն. սակայն յունական ար-
ձանին գեղեցիկ մերկութիւնը ծածկող փառա-
ւոր պատմութեանաց տակն ալ, գիտցեր է այնպի-
սի գեղեցկութիւն մը տալ անոր՝ որ ամէնքը զար-
մացնելու բաւական ըլլայ: Հրաշալի է այն տե-
սարանը, յորում Եգիպոս և Յոկաստէ զիրար կը
ճանչնան. կ'իմանայ Եգիպոս թէ քինքն է հայրա-
սպանը, և ինքը հօրը այրուոյն հետ ամուսնացողը.
և կարծես թէ այն երկուքին այլայլութեանն ու
սրտի յուզման հաղորդ կ'ըլլայ հանդիսատեսը.
կարծես թէ անոնց նման՝ իր ալ շունչն ու խօսքը
կը պակսի:

Քննադատներէն ոմանք մեղադրած են զՎոլ-
թէր՝ որ չէ ուղած թատերաբեմին վրայ բոլորո-
վին արիւննալից երեցրնել զԵգիպոս՝ ինչպէս ը-
րած էր Սուփոկլէս Աթենացոց թատրոններուն
վրայ: Տարակոյս չկայ որ Եգիպոսի իր դատերացը

տուած հրաժեշտի ողջոյններն, որոնց հետ կը գիրկընդխառնի առանց զիրենք տեսնելու, կարգէ դուրս սրտաշարժ անսարան մը կը ձեւացընեն. սակայն անկարելի է իր արուեստին մէջ թերացած համարիլ Վլոլթէր՝ գաղղիական անսարանին վրայ այն կերպով շներկայացընելուն համար զԵղիպոս՝ որով կը ստորագրէ զինքն Սոփոկլ « սեւ արեան գետեր կուրացած աչուըներէն վազընելով »: Վասն զի Սոփոկլի ասէն դերասանք զիմահաւոր էին, և հանգիսականաց ու թատերաբեմին մէջ եղած հեռաւորութիւնը՝ կրնար երբեմն ինչ որ քստմնելի է՝ սրտաշարժ ըլլալու կերպարանքի մէջ դնել: Սոփոկլ անկարելի է հիմակուան թատերաց համար. և գաղղիացի քերթողը հեռու ուզած է ըլլալ Պուալլի թելադրութեանը թէ « Կան անանկ նիւթեր՝ զորս ճարտար արուեստը պիտի մատուցանէ ականջաց՝ հեռացընելով աչքէ »:

Երկուսէ ետքը Մարիանէ կոչուած ողբերգութիւն մըն ալ շարագրէց Վլոլթէր, որ ոչ միայն առջնին ընդունելութիւնը չգտաւ, այլ նաև սուրուեցաւ հանդիսականներէն: Վլոլթէր առանց լքանելու առանձնացաւ ի Մէզոն, և Հենրիական քերթուածը գլխաւորելու պարսպեցաւ: Լմընցընէէն ետքը՝ ժողովեց իր քսնի մը բարեկամներն և կարգաց՝ անոնց կարծիքը լսելու համար: Երբ զանազան քննադատութիւններ եղան նիւթոյն, յօրինմանը կերպին, անձանց բարուցը և քերթուածին ոճոյն վրայ, Վլոլթէր նոյն ժամուն իր վրայ եղած ազդեցութեանն անսալով, ձեռագիրն առնելը ու կրակին մէջ նետելը մէկ ըրաւ: Գատաւորներէն մէկը, նախագահն Հէնոյ, փութաց ի վառարանն, ու զգեստներն այրելով փրկեց քերթուածը:

Որչափ ալ ճոխ էր Գաղղիա թատերական քեր-

Թուածներով, սակայն զուրկ այնպիսի դիւցազնա-
կանէ մը՝ որ ոչ միայն կարենայ բաղդատուիլ Ի-
լիականին կամ Էնիականին հետ, այլ նաև Երու-
սաղէմ ազատեալի, կամ Դրախտին կորստեանը
ու ինչուան, Լուսիտականաց հետ: Վոլթէր իր
հայրենեաց վիպասանական քերթուած մը ըն-
ծայելու գովելի փառասիրութիւնն ունեցաւ.
և իրեն երևցաւ թէ Հենրիկոս Գ իր տկարու-
թեամբքն ու առաքինութեամբք, յաջողու-
թեամբքն ինչպէս նաև ձախորդութեամբք կը
միացընէր իր վրայ վիպասանական դիւցազնի մը
ամէն յատկութիւնները: Սակայն բանագասք
սխալած կը համարին զՎոլթէր իր այս տեսու-
թեանը մէջ. և նախ իր քերթուածին նիւթ ընտ-
րելով քաղաքական պատերազմ մը՝ որ միշտ
գժնդակ է իր զառածմամբքը, և յաւալի՝ հետե-
ւանքներովը. և երկրորդ՝ բանաստեղծութենէ, —
որուն սնունդը կեղծեաց մէջ է — նոր հանգի-
պած և յիշատակը դեռ ամենուն մտացը մէջ
տպաւորուած դիպուածոց պատմութիւնը պա-
հանջելով: Նոյն իսկ Հենրիկոս չորրորդի ժողո-
վրդականութիւնը՝ դիւցազն մը ըլլալու յատկու-
թիւնը իրմէ կը վերցընէր. վասն զի քանի որ
մարդիկ և դէպք մեզմէ կը հեռանան, անցելոյն
անստոյգ լուսովը դրեթէ անորոշ համեմատու-
թիւններ կ'առնուն, ուր մօտէն տեսնուած ա-
ռարկայք չեն կրնար տալ այդ պատրանքը. և
կեղծիք՝ իրականութեան պայծառ լուսոյն առջև
մէկէն կ'անհետանան. որով վիպասանականը՝
քերթուիլն ամէն հանճարովն ալ, ուրիշ բան չըլ-
լար՝ բայց եթէ տաղաչափեալ պատմութիւն մը:

Վոլթէրի բոլոր հանճարը բաւական չէր այդ-
պիսի դժուարութեան մը յալթելու, առ որ
տկարացած էր և ինքն Լուկանոս, թէպէտև իր
դիւցազունքն Կեսար մը ու Պոմպէոս էին, և

ցող ծերրունի մը կը գուշակէ Պուրպոնի Թագաւորութեան հասնիլը, Բայց Թէ պիտի չկարենայ մանեւ 'ի Փարիզ՝ եթէ կալվինական մոլորութիւններն չհերքէ: Լոնտրա հասնելով՝ գաղղիացի դիւցազնը ամէն տեսածին վրայ կը սքանչանայ, ու իրեն անանկ կը Թուի Թէ աշխարհիս ամենէն հարուստ և զօրաւոր ժողովրդեան մէջն է:

Ուրիսականին մէջ կը աեսնենք որ Փէակեանց Թագաւորը Ոգիսեւսէն իմանալ կ'ուզէ ու պատմել կուտայ ամէն գլխէն անցածներն. Էնիականին մէջ ալ Վարբերոնի Թագուհին՝ տրովական աղետից պատմութիւնը լսել կը փափաքի յԵնէայ. Վոլթէր ալ այն կրկին սկզբնագրոց հետևողութեամբ Անգլիոյ Թագուհւոյն հարցընել կուտայ գաղղիացի դիւցազնին, և կ'իմանայ այն ամէն դէպքերն որ Քաղղիոյ արքունի գահը վատանգի մէջ կը ձգեն: Բայց այս հետաքննութիւնն որ այնչափ բնական է, իր կատարեալ պատճառներն ունի Ոգիսականին ու Էնիականին մէջ. և որոնք բոլորովն կը պակսին 'ի Հենրիականին. վասն զի անկարելի կը Թուի Թէ Եղիսաբեթ չկարենայ գիտնալ այն դիպուածներն: Բաց 'ի այս Թերութենէն, բոլոր երկրորդ երգը՝ յորում ճարտար արուեստագիտի վրձինով մը սրբոյն Բարթուղիմէայ կոտորածը նկարագրուած է, դիւցազնական բազմաթիւ գեղեցկութիւններ կը բովանդակէ:

Պուրպոն՝ յԵղիսաբեթ Թագուհւոյ խնդրած օգնութիւնն ընդունելէն ետքը, Աքիլէսի մը պէս վրայ կը հասնի այնպիսի վայրկեանի մը մէջ՝ յորում դաշնակիցք յաղթանակելու վրայ են, և ինքը այդ յաղթութիւնը Թագաւորական բանակին կը շնորհէ: Այն միջոցին է՝ յորում քերթողը չկարենալով Հոմերի ու Վիրգիլի նման ոլիմպեան աստուածոց միջամտութիւնն երեցընել,

Անմիաբանութեան կամ Հակառակութեան այլաբանական դէմքը ներս կը խօթէ. որն որ կը մերձենայ առ Մայան, ու անոր եռանդը քաջալերելով, կ'անցնի 'ի Հաովմ, ու հոն ընկերակից առնելով զՔաղաքագիտութիւն՝ զգուսար Շահու և Փառասիրութեան՝ կը դառնան երկուքն 'ի Փարիզ, խառնել զՍորբոն, խրախուսել վեշասանից կուսակցութիւնը Խորհրդարանին դէմ, և զիննէլ զՅակօբ Գլէման՝ արքայասպան սուրով:

Այս ամէն այլաբանական զարմանալիք՝ անձնաւորելով մարդկային կրքերը, իրստ պակասաւոր կ'երևնան քննաբանից. թէսէտև քրիստոնէական կրօնքը նախատելու գիտամբ գըրուած չըլլային: Վասն զի այն երևակայական դէմքերու՝ իրական անձանց հետ խառնուողը, ուրիշ բանի չծառայեր՝ բայց եթէ ընթերցողին մտաց մէջ շփոթութիւն մը ձգել: Երբ հին քերթողք՝ տեսարանի վրայ կը հանեն հեթանոսութեան աստուածներն, կը տեսնենք մենք զանոնք. վասն զի հնոց հաւատքովն ու աւանդութեամբ նուիրական եղած մարմին մը ունին. սակայն հիմա անկարելի կ'ըլլայ մեզ՝ բնական կերպով ներկայացընել զՀակառակութիւն, զՓառասիրութիւն, և այլն: Կրնան այս տեսութիւնք փիլիսոփայական ըլլալ, բայց ոչ քերթողական:

Հենրիկոս Գ Յակօբ Գլէմանի սրոյն զոհ կ'ըլլայ. Հենրիկոս Գ Քաղղիոյ Թագաւոր կը հրատարակուի, ու քերթողը՝ անոր Փարիզի մէջ քաջուած դաշնակիցներուն դէմ տուած յարձակման մը ստորագրութիւնն ընէլէն ետքը, նորէն իրականութիւնը թողլով՝ կեղծիքը ձեռք կ'առնու: Ենէասայ գժոխք իջնելը, և այն փառաւոր նկարագիրն՝ որով Վիրգիլ կը ներկայացընէ Անքիսեայ որդւոյն հռովմէական իշխանութեան մեծ ապագայն, կ'ազգէ 'ի Վոլթէր մտածութիւն

մը՝ նոյն կերպով ցուցնել իր դիւցազին Քաղզիոյ ապագայն: Յերկնից իջեցնել կուտայ զնախահաւ Պուրպոնեանց՝ զսուրբն Լուգովիկոս, որ նախ եւրենալով յազթականն Հենրիկոսի՝ կ'արգելու աւնոր բուռն սասակութիւնը՝ որ միտքը դրած է երթալ ՚ի Փարիզ ճիմնայատակ տապալել ՚ի հուր և ՚ի սուր: Եւ վարձատրել ուզելով զիւցազին հնազանդութիւնը, սուրբ թագաւորը նիրհ մը կը խրկէ անոր վրայ, կը փոխադրէ զնքն նախ ՚ի դժոխս և ապա յարքայութիւն. ուր քերթող իմաստասէրը չիքաշուիր իր կարծիքը բացատրելէն, Աստուծոյ առջև հաւասար սեպելով ամէն կրօնք: Սուրբն Լուգովիկոս՝ որ իր բոլոր կեանքն ուղղափառ հաւատոյ պաշտպանութեանը նուիրեց, անմարթ էր որ թուանը՝ որուն յուղափառութիւն՝ դարձը կը փափաքէր, այնպիսի աւելուանք առաջնորդէ՝ ուր սորվի հաստատուն մը նալ իր վրիպանացը մէջ. վասն զի ըստ Վոլթէրի՝ բնութեան օրէնքովը միայն պիտի դասէ զմեզ Աստուած:

Ընդհանրապէս այս իմաստասիրական ոգւովը լեցուած է բոլոր Հենրիականը, և որ քերթուածին՝ իր ոյժը և ազդեցութիւնը կորսնցընելուն գլխաւոր պատճառ մըն է. անանկ որ ըստ քննաբանից՝ այն ատեն միայն քերթող է Վոլթէր երբ ինքզնիքը փիլիսոփայ ու քաղաքագէտ չուզեր եւրեցընել. միայն այն ատեն քերթող՝ ու երբեմն նաև մեծ քերթող մը ըլլալը կը հասկըցուի: Այսպէս՝ Այլի և իր որդւոյն հետ տրուած պատերազմին սրաաշարժ գրուագին մէջ, որ թերեւս Թանքրետեայ ու Ալորինդայ նմանութիւն մըն է, բայց մեր ժամանակաց քաղաքական պատերազմներու ճիշդ նկարագիր մը: Արնանք յիշել նաև իններորդ երդին մեծ մասը, և մանաւանդ երբ կ'առաջնորդէ մեզ ՚ի Փարիզ, ուր կը տիրէ սովն

Generated on 2016-05-25 09:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

և արհաւիրք. և հոն կարգէ զուրս սրտաշարժ են քերթողին նկարագրական տողերը:

Հենրիականը մեծ ընդունելութիւն գտաւ ոչ միայն 'ի Գաղղիա, այլ նաև ընդ բովանդակ Եւրոպա, և Հենրիկոս Գե անունը սիրելի ըրաւ: Իբրև քերթուած՝ չիկրնար հաւասարիչ Թասսոյի ու Միլցընի երկասիրութեանց հետ. բայց կրնայ գրուել Լուսիտականաց քով, երկրորդ կարգի գիւցազնականաց աւաջին դասակարգին մէջ:

'Քերթուածին հրատարակուելէն ետքը՝ Վոլթէր իր բուռն բնութեամբը երկրին ազնուակա- նացը հետ գժտելով, վեց ամիս բանտեցաւ 'ի Պասթիլ, ու անկէ ետքը աքսորի դատապարտուեցաւ, միայն ազատութիւն արուելով իրեն աքսորանաց վայրն ինքիրմէ ընարելու: 'Քերթուածն ուզեց Անգղիա երթալ, զվայլած ըլլալով երկրին ազատութեանը վրայ, « Ուր, կ'ըսէր, չկայ քերթողաց համար Պասթիլի բանտը, այլ չիրիմ մը 'ի Վէսթմինսթըր՝ արքունի գերեզմանաց մէջ »: և որովհետև Լուգովիկոս ԺԵ չէր ուզած Հենրիականին ընծայականն ընդունիլ, Աննա Թագուհւոյն ընծայեց զայն, ըսելով. « Իմ, ինչպէս նաև երգած գիւցազնիս բաղդն էր՝ Անգղիոյ Թագուհւոյ մը պաշտպանութիւնը ունենալ »: Անգղիոյ մէջ յօրինեց Վոլթէր Թո-ղթ+ Իմաստասիրական+ կոչուած երկասիրութիւնն և Բրո-քոս ողբերգութիւնը. որոց աւաջնին մէջ ամէն առիթ ու հնարք կը փնտռէ քրիստոսական կրօնից դէմ խօսելու. ուստի նաև քաղաքական իշխանութենէ գաատարտուելով՝ հրատարակաւ զահճի ձեռքով այրուեցան ամէն օրինակներն: Իսկ Բրո-քոս ողբերգութիւնը ցուրտ ընդունելութիւն մը գտաւ 'ի Գաղղիա: Ժողովրդեան մէջ աւանդաբարական սկզբունք դեռ այնչափ զօրացած չէին՝ զարմանալու այն հօրը վրայ՝ որ մահուան վճիռ կուտայ

իր որդւոցը՝ երբ կրնար զանոնք փրկել. ուստի և անոր զիւցազնական գործը համակրութիւն մը չգտաւ: Երէքիւն ողբերգութիւնը, յորում ուզած է Վոլթեր նմանող երևնալ Շէյքսպիրի, լաւագոյն բազրի մը չհանդիպեցաւ: Սակայն քերթողը քիչ ասենէն հրատարակելով զՉայիբա (1732) փառաւոր յաղթանակ մը տարաւ:

Համառօտիւ մը մէջ բերենք այս ողբերգութեան նիւթը:

Որոսման՝ Երուսաղէմի սուլթանը՝ երիտասարդ ու գեղեցիկ իշխան մըն է, որ քրիստոնէայ ասպետաց հետ տուած պատերազմաց մէջ ասպետական կարճութեանց սովորած է, ու քաջութեան հետ կը միացընէ զմեծանձնութիւն, և բուռն կրից հետ՝ զբաժմանց ազնուականութիւն: Իր արքունեաց մէջ գտնուող բազմութիւ գերեաց հետ կայ նաև Չայիբա կոչուած օրիորդ մը, մանկական հասակին Վեսարիոյ կոտորածէն ապրած. և թէպէտ մահմետական հաւատոց մէջ մեծցած է, այլ քրիստոնէայ ծնողաց զաւակ կը համարուի: Սուլթանը կը սիրէ զինքը, և կ'ուզէ սիրուիլ անկէ, և միտքը դրած է որ իրեն հարսընելով՝ ինչուան արքունական աթոռը բարձրացընէ: Չայիբայի սրտին վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ այն սէրը. և իր քրիստոնէայ մէկ գերեկցին ծածուկ կը խոստովանի իր սէրը Որոսմանի վրայ, մանաւանդ որ ինքն իշխանն ալ այնչափ հաստատութիւն մը չէր երեցընէր իր մահմետական կրօնիցը վրայ: Եւ ահա յանակնկալս Եւրոպայէն քրիստոնէայ ասպետ մը կը հասնի, որ նախ հրաման առած էր Երուսաղէմի սուլթանէն քանի մը գերեաց փրկանաւորութեան համար կարևոր դրամը ճարելով դառնալու. ու կը բռնադատէ զիշխանն տուած խօսքին վրայ կենալու, ու Չայիբա ալ այն գերեաց մէկն է՝ որոց ազատութիւնը

Եւ ի գալ ժողովել ազգատոհմիս քեւ առ իս ,
Մինչ ըղգուսար իմ գըտանեմ, է նա քոյին թըշ-
նամի :

Վայ իմում թըշուառութեանս ... հայրըդ քո Ես
աւասիկ ,

Բանառն իմ միայն ի քէն զհաւատըս քո մեր-
կացոյց :

Դուստրը իմ, անուշակ պըտուղ վըշտացս իմ
յեանոց ,

Տէս աղէ , տես գէթ զարիւնն որ յերակունսըդ
խաղայ ,

Արքայից բազմաց արիւն՝ քրիստոնէից իբրև
զիս ,

Դիւցազանց է այն արիւն՝ ախոյենաց հաւա-
տոյս ,

Վըկայից արիւն է այն ... ո՞վ դուստր իմ յոյժ
սիրուն դեռ ,

Գրիտիցէս զեղեւըն քո . քեզ ո՞վ իցէ մայր գի-
տես .

Գրիտիցէս զի , նդ ելանելն ի լոյս՝ կենաց ի ծոցոյն
Այդր յետին եւ տառապեալ շառաւեղի հէք
սիրոյս ,

Տեսի զինքըն խոշոշեալ ի մոլեկան սուսերաց ,
Ի ձեռաց սըրիկայիցն՝ որոց դու զանձնդ ես մատ-
նեալ :

Քո եղբարք , սըրախովսող իմ խառաջի նահա-
տակք ,

Զարիւնտ թեւսըն յերկնից բարձանց առ քեզ
կարկառեն ,

Արարիչդ որ ուրանաս , Աստուած զոր դուդ
հայհոյես ,

Վասըն քո , վասն աշխարհի յայսմ ի սըմին տեղ
մեռաւ ,

Ի տեղեոջս՝ յորում բազուկս ըսպաս եհար նըմա
ստէպ ,

Ի տեղւոջս՝ ուր յիմ բարբառ խօսի առ քեզ
 արիւն իւր :

Յորմնըդ տես, տես ի տաճարդ՝ ի քում տերանց
 խառնակոխ :

Ամենայն պատմէ զաստուածն՝ ում հարքդ եղեն
 վրէժխընդիրք ,

Դարձն զաչսըդ , գերեզման իւր յապարանս
 այսր է հուպ :

Ա՛յս է լեառն յորում յաղտոյ մեղաց ըզմեզ
 լուանալով՝

Յանձն էառ յամպարըչաէն անշնչանալ թոպա-
 մա՛ :

Անդ ըզկեանս իւր կոչեաց առ ինքն յիւրմէ տա-
 պանէն :

Ոչ ունիս ընթանալ ի վեհավայրս աստ տեղի ,
 Ոչ կարես քայլ մի փոխել՝ եւ չքգտանել զԱս-
 տուած քո :

Եւ քեզ չկք մընալ աստէն՝ չլինել կըրկին զհայրդ
 յուրասս ,

Եւ զպատիւդ՝ առ քեզ խօսուն , եւ զլուսատուն
 քո զԱստուած :

Տեսանեմ ահա զի լաս եւ յոյժ զօփաս ի գիրկս
 իմ :

Ի սժգոյն ճակատուդ դրոշմէ Աստուած զապա-
 շաւ :

Տեսանեմ զճրչմարտութիւն եկեալ իջեալ ի քո
 սիրս :

Գըտանեմ ըզգուսարըդ իմ՝ զառ ի յինէն կո-
 րուսեալդ ,

Եւ զգենում գերանութիւն իմ եւ ըզփառս ա-
 ռաջին՝

Թափելով զէմ որդեակն յանհաւատիցն օրի-
 նաց » :

Հրաշարի է այս հասուածին մէջ փայլած ճարտասանական ոգին և կորովը: Չայիրա չիկրնար դէմ կենալ իր հօրը, մանաւանդ թէ Աստուծոյ ձայնին որ ծերունւոյն բերնովը իրեն կը խօսի. « Հրամայէ, կ'ըսէ, ինչ կ'ուզես որ ընեմ: — Վերցուր ինծմէ այս տագնապը, վերցու այս ամօթը, կ'աղաղակէ ծերունին. ըսէ թէ քրիստոնէայ եմ: — Այո՛, հայր, քրիստոնէայ եմ » վրայ կը բերէ Չայիրա:

Քիչ ասենէն կուգայ կը հասնի Որոսման, և իր կամքն է առաջնորդել օրիորդին 'ի մզկիթն. բայց անիկայ չուզէր անալ, չիկրնար անոր ետեւէն երթալ, ու կը հեռանայ արտասուքը ծածկելու համար: Որոսման չիկրնալով ըմբռնել անոր հրօթէշտին պատճառը, կրկին կը սկսի Ներեսթանի դէմ կոյր նախանձով մը յուզիլ. մէկէնիմէկ արքունեաց դռները գոցել կուտայ. կ'ուզէ որ արհաւիրք տիրեն հոն. վասն զի կը կասկածի Չայիրայի սիրոյն վրայ, և կ'ենթադրէ մասնութիւն մը տեսնել անոր ընթացիցը և առտամսութեան մէջ: Սակայն մէյմ'ալ կ'ուզէ տեսնել զինքը, վերջին անգամ մ'ալ տեսնել և ըսել իրեն թէ ալ զիրար տեսնելիք չունին: Չայիրա այն յանգիմանութեանց՝ արտասուք միայն կը պատասխանէ. և այն արտասուաց առջև բուրովին կը լռէ վրէժխնդրութիւնը սուղգանին սրտին մէջ. կը ներէ ու ամէն բան կը մոռնայ...:

Այն ուրախութեան և սրտի գոհութեան մէջ է, երբ գերի մը առ Չայիրա ուղղեալ թուղթ մը կը մատուցանէ գրեալ 'ի Ներեսթանայ՝ յորում կը յիշեցընէ տուած խոստումը՝ սուղգանին արքունիքը թողլով իր ետեւէն գալու, և թէ մահու ընէն աւելի դառնագոյն պիտի ըլլայ եթէ դրժէ խոստմանը: Ա'լ ամէն տարակոյս կը փարատի Որոսմանի մտքէն. կ'ուզէ տեսնել զՉայիրա

րա, և մասնութեան ապացոյցը ձեռքին մէջ՝
այնպէս խօսիլ հետը, ու պատուհասելն առաջ՝
նկատել անոր տադնապը: Բայց Չայիրա սուանց
գիտնալով՝ կը կանխէ գորովով լի խօսքերով ցու-
ցընել իր սրտին սէրը՝ զոր կ'իմանայ առ սու-
գանն: Արոսման չիկրնար ուրիշ կերպով այն ան-
սառգութենէն խալտիլ՝ բայց եթէ թուղթը
յանձնելով Չայիրայի ձեռքը. եթէ արքունիքէն
դուրս ելլէ, և Ներեսթանի նշանակած տեղը
գանուի, յանցաւոր ըլլալուն ամէն տարակոյսը
կը վերնայ. ու դիչերուան մութը իրեն օգնական
աւնելով՝ կը ծածկուի Արոսման անոր ճամբուն
վրայ: Չայիրա՝ քրիստոնէայ գերեկցին հետ կ'ե-
լլէ դուրս. և սուղգանին ոտնաձայնը լսելով՝ կը
հարցընէ. « Դ՞ո՞ւ ես, Ներեսթան: — Ես ինքն
եմ, զոր կը մասնես. ինկիր, ս'յ հաւատադրու՛ժ »
կ'աղաղակէ Արոսման, և կը միւս սուրը անոր
սրտին մէջ: Հոն բերել կուտայ զՆերեսթան շրջ-
թայակապ, որ երբ կը տեսնէ Չայիրայի դիակը
« Ո՛վ քոյրդ իմ, ինչ կը տեսնեմ » կ'աղաղակէ
քրիստոնէայ ասպետը: Այլ յայլմէ կ'ահաբեկի
սուղգանը. և երկուքին ալ անմեղութիւնը իմա-
նալով, ազատութիւն կուտայ բոլոր քրիստո-
նէայ գերեւոց, ու Չայիրայի դէմ անիրաւող սու-
րը կը դարձընէ իր սրտին՝ և ինքզինքը կը սպան-
նէ: Անանկով կը լմըննայ ողբերգութիւնը:

Վոյթէր՝ Շէյքսպիրի հետևողութեամբ կեսա-
րու մահուան վրայ ողբերգութիւն մը յօրինած
էր: Այս խաղը՝ որչափ ալ հասարակապետական
իմաստներով լեցուն էր, սակայն Հարքուրի դրու-
րոցին մէջ ներկայացուելէն ետքը, արքունա-
կան թատեր վրայ ալ հանդիսացաւ, Լուդովիկոս
ԺՆԵ առաջակայ գանուելովը, որն որ ուղեց նախ
սեւ զայն՝ ու ետքը դատապարտել, եթէ հարկ
ըլլայ: Այնչափ հաճոյ չանցնելուն վրայ սարա-

կոյս չկար. սակայն արքային վրայ ազդեցութիւն մը ըրաւ, երբ Վեսար՝ ուղեւով Բրուտոսի անոր ծննդեան գաղանիքը յայտնել, այսպիսի պատասխան մը կուտար անոր յանդիմանողական խօսքերուն.

« Այդ բողոք՝ Պոմպէի է. 'ի նմանէ դիւթեցար և դու. գոռոզն այն մահառիթ Հռովմայ, նա ուսոյց քեզ զայդ, զի զՎեսար իւր բարձակից ունել ոչինչ հանդուրժեաց. և կարծէս դու թերևս, եթէ նորա յաղթեալ էր ինձ՝ շնորհէր ազատութիւն Հռովմայ. ահ, ոչ այդպէս. այլ 'ի կապանս սարեաց պղնձեաց խիստ ծառայութեան տագնապէր զնա. և Բրուտոս յայնժամ դիւցազն այն վեհ՝ զինչ արդեօք գործէր »:

Որուն մէկէն անխռով պատասխան կուտայ Բրուտոս.

« Մահու խայտառակութեամբ զրուէր զնա »:

Վոլթեր որ թագաւորին քով կեցած էր, ուղեց իրեն կարծիքն իմանալ այս ճիշդ թատերական խօսքին համար: Լուգովիկոս այնպիսի աչքով մը պատասխան տուաւ, որ ուրիշ որ և իցէ անձինք ահաբեկ պիտի ընէր. սակայն Վոլթեր վարժած էր արհամարհանաց, և որչափ ալ արքունեաց մէջ գանուիլը իրեն փափաքելի, այլ մէյմ՝ ալ հոն չերևնալու արգելքին վրայ ալ այնչափ չվշտացաւ. և թագաւորին նայուածքէն դուշակեց թէ խոհեմութիւն էր իրեն նաև Քաղղիայէ ալ հեռանալը. բայց Շաթըլէ մարգիզը՝ իր Շամփայնի ու Լորենի մէջ եղած Սիրէյ կալուածը տարաւ:

Հոն շարսգրեց Վոլթեր Աւուր* ողբերգութիւնը, ու Շաթըլէ աիկնոջ ընծայեց:

Փերուխացի վայրենի մը՝ Զամոր, երկար ատեն

անտառներու մէջ թափառելէն ետքը, կուգայ փնտռելու իր խօսեցեալը Սպանիացուց ձեռքն եղող քաղաքի մը քով, ու գերութեան շղթաներ կը դանկ հոն: Ազատութիւնը ձեռք ձգելով կ'իմանայ թէ Ալզիրա, — ասիկայ է իր խօսեցեալին անունը, — տեղւոյն Կիւզման քաղաքապետին հարսնացած է. ու երբ անոր դէմ ատելութեամբ վառուած կ'ուզէ վրէժխնդիր ըլլալ, կ'իմանայ Կիւզման՝ ու կրկին նորէն շղթայի զարնէլ տալով բանա կը դնէ զինքն. բայց Ալզիրա գաղտ լուծանելով զնա 'ի կապանաց՝ կը ստիպէ 'ի փախուստ. Զամոր՝ անոր խօսքերէն աւելի իր սրտին անսալով, մահառիթ վերջով մը կը զարնէ քաղաքապետը. իսկ Կիւզման քրիստոնէական անոխակալութեամբ՝ վերջի շունչը տալու ատեն, ոչ միայն իրեն դէմ ըրած յանցանացը կը ներէ, այլ նաև զԱլզիրա կը շնորհէ Զամորի:

Գեղեցիկ է ողբերգութեան այս կտորը, երբ զԶամոր՝ շղթայակապ իր զոհին առջև կը բերեն, և ոչ ոք կը տարակուսի թէ յանցանացը արժանաւոր պատուհասը պիտի գտնէ. երբ ինքն իսկ սպանողն ալ կ'աղաղակէ առ քաղաքապետն թէ

« Արդ քեզ կամք են մինչ ի սպառ զմուրութիւնդ հանել յանդ.
Եկ եւ տես զհեղումն արեանս, մինչդեռ դու կետս տակաւին,
Եկ ուսիր մեռանել, նրկատելով ըզԶամոր »:

Իսկ Կիւզման անոր այս վայրագ խօսքերուն՝ հեռեւեալ պատասխանը կու տայ.

« Ե՛ն են այլ արութիւնք՝ ուսուցանել ինձ ըզքեզ.
Զայլ իմն օրինակ սրտախիմ՝ ես քեզ, եւ տայ արդ »:

Ու իր հօրը՝ Ալուարէզի դառնալով, որ որդւոյն անակնկալ մահը կ'արտասուէր, կ'ըսէ.

« Որ ըզմահ իմ կամի երկինք, եւ ցայժամ յանպաղեաց,
 Հայր իմ, արդ ի ժամուս բերէ զիս քեզ զառաջեօք:
 Հոգիս օրհասական, եւ յանջատել յինէն մերձ,
 Առաջի քո զտեղի առնու... լինել քեզ նրման.
 Մեռանիմ ես, առագաստն անկանի, նոր լոյս ծագէ.
 Զանձն իմ ես ոչ ծանեայ, բայց ի վախճան ընթացիցս,
 Մինչեւ ցայս ժամ որ զիսն իջուցանէ ի շիրիմ,
 Մարդկութեան ետու հեծել, գոռոզութեանս ընդ բեռամբ:
 Վրէժ առնուն երկինք զերկրիս. արդար է նա. և իմ կեանք
 Ոչ կարեն հասուցանել զարիւնն յոր ձեռն իմ ներկաւ:
 Կուրացոյց երջանկութիւն, լուսաւորեաց զիս արդ մահ:
 Թողութիւն շնորհեմ ձեռինն՝ որով Աստուած զիս եհար:
 Տէր էի ես ի տեղւոջս, ես դեռ ի սմա հրամայեմ,
 Շնորհ առնել կարեմ ինձէն, եւ զայն առնեմ Զամորայ:
 Կեանց յոխորտ թըշնամի, ազատ լիջիր եւ քեզ յո՛ւշ՝
 Թէ զինչ էին պարտք քրիստոնէի, եւ զինչ մահ »:

Ասկէ ետքը յօրինած է Վոլթէր՝ Մահճա ողբերգութիւնը, զոր Բենեդիկտոս ԺԻ քահանա-

Generated on 2016-05-25 09:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

յապետին ընծայեց: Աւելի կրտսեր է ժամանակաւ Մերովպէ:

Մերովպէի նիւթը բոլորովին պարզ է, ազնուական ու սրտաշարժ՝ ինչպէս են ընդհանրապէս երեք յոյն անուանի յղբերգակ քերթողաց ընտրած ամէն նիւթերը:

Կրեսփոնա՝ Մեսսենիոյ թագաւորը իր արքունեաց մէջ դաւաճանութեամբ կը սպաննուի, և հազիւ իր որդւոցը մէկը՝ Եգիսթոս, Նարբաս կոչուած հաւատարիմ ծառայի մը ձեռքով կ'ապրի այն կոտորածէն. և հետու աշխարհի մը մէջ կը մեծնայ հասակաւ՝ անծանօթ իր ծննդեանը և բուն անուան: Մեսսենիացոց գլխաւորներէն մէկն Պոլիփոնա՝ որ սպանողաց ձեռքը զէնք տուեր և անոնց ոճիրը գիւրացուցեր էր, ինքզինքը վրէժխնդիր կը կեղծէր Կրեսփոնաեայ, և փրկիչ անոր Մերովպէ այրւոյն: Պոլիփոնա Մեսսենիոյ վերայ ծանրացուցած էր իր բռնաւորական իշխանութիւնը. և որպէս զի անոր օրինաւորութեան կերպարանք մը ապ, կ'ուզէր իրեն հարսնացունել զՄերովպէ. մինչ անոր ամէն մտածութիւնը իր քսորական ու հեռաւոր որդւոյն վրայ է, որուն միայն կ'իյնայ արքունի թագը: Իսկ ժողովուրդն ընդհակառակն՝ ամենեին անփոյթ Եգիսթոսայ բաղդին, թագաւոր մը կ'ուզէ իրեն, և զոր Պոլիփոնա կուգայ ծանուցանել Մերովպէի.

« Յերկառակ կողմանց անտի՝ յապականչաց
Մեսենայ,
Որ հեզին արիւն անբաւ, եւ այնչափ ոխս յարուցին,
Զիք այսըր եւ ոչ մին, բաց ի քոյոյդ եւ յիմէս:
Պարտ է մեզ օգնել միմեանց, ոսոխք մեր, սէր
հայրենեաց,

Անձանց պարտք, շահ եւ իրաւ, այս ամենայն
 զօդէ զմեզ,
 Բարբառի նոգ քեզ՝ զի մարտիկ ոք առնի քում
 վրէժխնդիր
 Թէ ցանկայ թագաւորել, կարէ եւ քեզ իսկ
 ցանկալ:
 Ճանաչեմ զիս, գիտեմ՝ զի ալւոր ընդ զինուք
 Այս ճակատ արխուր եւ խիստ՝ ոչ է քեզ մեծ
 ինչ հրապոյրք:
 Եւ զի գեղ քո զըւարթ՝ դեռ եւս յիւրում գար-
 նայնի՝
 Սարանուցու ինչ թերեւս ի ձմերայնոյ հասակիս.
 Բայց արժանն պետութեան ոչ ճանաչէ զայդ
 հաճոյս:
 Եւ ռազմիկ ճակատուս ազնուական երաշխեպք՝
 Ոչ իւրք սքողեսցին բայց պըսակաւն արքունի.
 Կամիմ ըզգաւազանն եւ զքեզ ի վարձ քաջու-
 թեանցս:
 Մի կարծեր զայս, աիկին, դուռողութիւն անխոր-
 հուրդ.
 Դու ինքնին իսկ ես մերոց թագաւորաց դուսար
 եւ մայր.
 Պետութիւնն ըզձայ սակայն պետ զոք, եւ քեզ
 յուշ լիցի՝
 Զ՝ ի պահէլ զքո զիրաւունսդ հարկ է զնոսին բա-
 ժանել:

Մ Ե Ր Ո Վ Պ Ե

Երկինք՝ որ ճըմլեցին զիս ընդ բեռամբ արկա-
 ծիցն,
 Ոչ բընաւ պատրաստեցին զիս յայդ կատար
 ժրպրհութեան:
 Առն իմում ծառայ եղեալդ՝ համարձակիս տալ
 իրրատ

Մերովպէ արհամարհանօք մը պատասխան
կու տայ.

« Եւ գուցէ կուլմ ինչ այլ՝ քան ըղձերոց ար-
քայից »:

Ու այս խօսքերը զրուցելով կը հեռանայ
Իրմէ.

« Հան ի վեր, դարձո յիս ըզկորուսեալ որ-
դեակն իմ,

Հանգիսիւք լաւութեամբք լեր մօր իւրում ար-
ժանի.

Ի պարիսպըս մեր բարձունս ըզտէրն քո հրա-
ւիրեա.

Յայնժամ, ո՞ դիտէ, մինչև առ քեզ իջից ես.

Խոնարհել հընար է ինձ, այլ քաւ եւ մի եղիցի
Լինել ինձ մեղսակից եւ մըրցանակ եղերանց »:

Մերովպէի այս կերպով 'ի Պոլիփոնտեայ հրա-
ժարելը՝ Եգիսթեայ մահուանը դատակնիքն է.
վասն զի քանի որ անիկայ ողջ է, թագաւորին
այդ ուրուականը պիտի չգադրի իր աթոռը յա-
փըշտակողը հալածելէն:

Պոլիփոնտ գարանակալ սպանողներ կը ցրուէ
բոլոր դաշտերուն մէջ: Սնոնցմէ մէկը երիտա-
սարգի մը հանգիպելով կը զարնուի հետը, ու
փոխանակ զանիկայ սպաննելու՝ ինքն անկէ կը
սպաննուի: Անծանօթը կը բռնուի, ու իբրև
մարդասպան Մերովպէի դիմացը կը բերուի:
Զինքը տեսնելուն՝ կ'այլայլի Մերովպէ. բայց
քիչ ատենէն կը կարծէ համոզուիլ՝ թէ այն ան-
ծանօթը, որուն հայրը Պոլիկլէտ կը կոչուի, իր
Եգիսթոս տղուն սպանողն է. վասն զի Արեսփոն-
տեայ զէնքերը կը տեսնէ վրան, զոր անշուշտ իր

զոհէն յափշտակած էր: Այս պարագայն բաւական չէ Մերովպէի սիտալ համոզումը ճշմարտանման գործելու, ինչպէս և ոչ ալ Մաքքէի իտալացւոյն համանուն ողբերգութեան մէջ՝ մասանւոյն դէպքը. վասն զի ինչպէս կրնայ ըլլալ որ Սֆիսթոս՝ մանուկ հասակին Նարբասի ձեռքով սպառնապուռ կոտորածէ մը ապրած ատեն՝ կարող ըլլայ Կրեսփոնաեայ իր հօրը զէնքերը ձեռք ձգել, մինչդեռ այն դիպուածէն ետքը տասնըհինգ տարի, ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէ,

« Անպատ յանապատէ մուրրական, հալածեալ,
Պարտասեալ ի նախատինս եւ ի մըթին կենցաղի » :

Կամ ինչպէս Մերովպէ՝ հրաման առնլով ՚ի Պոլիփոնաեայ իր ձեռքովը սպաննելու զինքը, երբ անծանօթը կ'երդնու թէ այն զէնքերն ուրիշէ յափշտակուած չեն, այլ իրը, սուրը չվերցուցած՝ չուզեր այսպիսի գաղտնիք մը քննել. կամ ինչպէս մայր մը կրնայ այնչափ դիւրութեամբ հաւատալ իր որդւոյն կորստեան, երբ անոր վրայ է իր միակ և վերջին յոյսը: Վերջապէս Մերովպէ կ'որոշէ զարնել սպաննել զնա, ու կ'ըսէ.

« Ձինչ անդէպ գըթութիւն զսրբամբարութիւնս
արգելոյր.
Շատ է արդ. օգնական լերուք ցասմանս յոր
մուլիմ:
Քարշեցէք ի շիրիմըս զայդ գազան, զայդ նենգոտ ...
Սիրաբուն որդեկիս Ոգիք, բազուկս արիւն-
ուուշտ » ...

Ու երբ սուրը կը վերցընէ, Նարբաս որ շերմին
ետևը ծածկուած էր, մեկէն դուրս կը ցատքէ
աղաղակելով:

« Զի՞ գործես, ո՛հ աստուածք » ...

ՄԵՐՈՎՊԵ

Ո՞ր կոչէ զիս:

ՆԱՐԲԱՍ

Անսա՛ կաց:

Վայ ինձ, եթէ զմօրն անունն յիշեմ, կորուստ է,
թէ յայտ գայ:

ՄԵՐՈՎՊԵ

Մեռի՛ր, նենգող

ՆԱՐԲԱՍ

Կաց դադարեա՛ն »:

Իսկ Եգիսթոս զարհուրագին ու ահաբեկ կը
դառնայ առ Նարբաս, ու կ'աղաղակէ:

« Ո՛վ հայր իմ »: Այն խօսքը ազդեցութիւն
մը կ'ընէ նաև Մերովպէի վրայ: Իսկ Եգիսթ վը-
րայ կը բերէ, խօսելով Նարբասայ հետ:

« Ո՛հ զինչ տեսանեմ, եւ յով ուրեք գընաս դու •
Իմու՛մըս մահուան մի թէ վըկայ լինել գաս »:

ՆԱՐԲԱՍ

Ո՛հ, տիկին, խափանեա՛ զի մի՛ ելցէ եղեուն յանդ:

Լուր ինձ, Եւրիկէ.ս, զըսպանդ զոհիդ ի բայ առ.
Խօսեցայց ընդ քեզ...

ՄԵՐՈՎՊԷ

Յանձն իմ գողումն արկանես.
Զորդեկիս վըրէժ առնուի

ՆԱՐԲԱՍ

Խոշոչէիր զինքն ըզնա »...:

Եգիսթոս այս վտանգէն կը խալըսի՝ ուրիշ վը-
տանգի մը մէջ իյնալու համար: Պոլիփոնոս զար-
մանալով որ Մերովպէ իր վըէժինդրութիւնը
չկատարեց, ինքն իր վըայ կ'առնու անոր գործա-
գրութիւնը: Իր առջևը քաշել կու տայ զԵգիս-
թոս, որ այսպէս կը խօսի բռնաւորին.

« Կամի զմահ իմ Մերովպէ, մեզ ոչ գընեմ, մայր
է նա,
Ըզհարուածս իւր օրհնեցից, որ անկանել ունին
յիս.
Ոչ բասրեմ ես աստանոր, բայց զբռնաւոր ոք
ըստ քեզ:

ՊՈԼԻՓՈՆՏ

Ա՛յ չըւառ իշխէս բընաւ ի քո ստամբակ զայրա-
ցուկս ...

ՄԵՐՈՎՊԷ

Աղէ, աէր, անմեղագիր լեր անխորհուրդ՝ ման-
կութեան.

Յարքունեաց սընեալ հեռի, եւ զարգացեալ ի մայրիս,
Ոչ գիտէ տակաւին ըզմեծարսնս արքայից :

ՊՈԼԻՓՈՆՏ

Ձինչ լըսեմ. զինչ ես այս բանք, զինչ այս զարմանք անհնարին.
Ջասադո՞վ կաս դու նըմա :

ՄԵՐՈՎՊԷ

Իսկ ո՞վ, տէր. էս.

ՊՈԼԻՓՈՆՏ

Ինքնին դու » :

Ո՛րչափ դժնգակ է հոս մօր մը դիրքը, որ այնչափ տարիներէ 'ի վեր՝ միայն որդեակը գտնելու յուսով կ'ապրի: Հոն, իր աչքին առջևն է նա. ու թէպէտ խօսի, թէպէտ լռէ, հաւասար է աւոր սպառնացուած վտանգը. վասն զի Պոլիփոնտեայ փափաքը՝ Եգիսթոսը սպաննողէն աւելի զնա ինքն Եգիսթոս կորսնցընել է: Մերովպէի այլայլութիւնը, իր զաւկին վըայ կարկառած արտասուալից աչքերը բոնաւորին սրտին մէջ կասկածներ կը զարթուցանեն: « Ի՞նչպէս, կ'ըսէ,

« Ջիւրդ, քո՛ երեսք, ի նա դառնան առանց բարկութեան.

Ի տեսիլ նորա զոփաս, եւ խանդակաթ են աչքք » ,

Եւ ծածկել կամիս զարտօսը որ ողողէն ըղնոսա :

ՄԵՐՈՎՊԵ

Ոչ ծածկեմ ինչ ես զայն, եւ բաւական երևի.
Արդար յոյժ է պատճառն, եւ դու ինքնին ճա-
նաչես:

ՊՈԼԻՓՈՆՏ

Ի խընուլ զաղբիւր նորա, ժամ է նըմա մե-
ռանել.
Օ՛ն զենցի նա, զօրականք...

ՄԵՐՈՎՊԵ

Անողորմ, յինչ խիզախես:

ԵԳԻՍԹՈՍ

Զինչ. առ դու իմ ամենայն ըզգայու թիւնք քո
խըցան:

ՊՈԼԻՓՈՆՏ

Մեռցի.

ՄԵՐՈՎՊԵ

Նա է...

ՊՈԼԻՓՈՆՏ

Հարէք »...:

Մերովպէ կը փութայ Եգիսթոսի ու զօրակա-
նաց մէջ իյնալ՝ այն անողորմ հարուածը դադ-
րեցընելու համար. ալ չգիմանար դաղտնիքը

Թագուն պահելու, և բռնաւորին երեսն 'ի վեր կ'աղաղակէ.

« Ա՛յ դուժ, նա իմ որդի է »:

Եգիսթոս կը զարմանայ այնպիսի պաշտպանութեան, և մտնաւանդ այն ձայնին վրայ ու կը հարցընէ. « Ես որդի՞ քո »:

Իսկ Մերովպէ գրկախառն կը փարի անոր, ու ամէն տարակոյս կը վերցընէ.

« Դու ինքն ես, վրկայ զերկինս ունիմ զայս »... .

Վսեմ է այս մայրական ձայնը. և ոչ նուազ գեղեցիկ անկէ ետքը դրուած տեսարանները: Մերովպէ՝ զինքը որդի կոչած վայրկենէն, ալ ուրիշ բան չէ՝ բայց լոկ մայր. կը մոռնայ արքունական մեծվայելութիւնը, կը մոռնայ Պոլիփոնի իր փեսային սպանողին, սրտին ազդած սարսափն ու քսամունքը, կը խոնարհի՝ աղաչաւոր կ'իյնայ անոր ոտքը, ու կ'ըսէ.

« Գուժ արկցեն քեզ արտասուքս յոր ընկըղմեալ են աչք իմ:

Զի՞ եւս այլ պիտոյ է քեզ. Մերովպէ կայ յուտըս քո.

Մերովպէ փարի զնոքօք, ի ցասմանէդ երկընչի: Յայս ճիգն ահագին ծանիր թէ մայր իցեմ ես, ի միտ առ ըզտանջանս. մոլորութիւնս ասելի Զորդեկիս այսօր այգուցն հարկանելոց էր ըզսիրա:

Ըզյանցանս անգիտութեան արդ առ քո ծունկս արտասուեմ:

Անողորմ, որ ի տեղի հօր կամէիր կալ նրմա,

Որ թըշուառ աւուրց իւրոյ պաշտպան էիր հան-
 դերձեալ,
 Նա՛, ւանիկ .քո յանդիման, եւ սասակես ըզնա
 դո՛ւ.
 Մեռեալ է հայր նորին, աւաղ, ոճիր յանցանօք.
 Ապրեցո զորդին, կարեմ մոռանալ զայն ամե-
 նայն,
 Ապրեցո՛ զարիւն գից, եւ զարքայիցդ համօրէն.
 Միայն է, անպատըսպար, եւ ի քո ձեռսըդ մատ-
 նեալ:
 Թող կեցցէ, եւ շատ է այն. ես երանիկ ի վիշտս
 իմ,
 Նա միայն զամուսինն իմ եւ զեղբարս իւր տա-
 ցէ)) . . . :

Ոչ Մերովպէի աղաչանքովը, և ոչ ալ Թափած
 արաստուօքը կը խանդաղատի Պոլիփոնտ. բայց
 իր աեսութեանցը մէջ հարկ է խնայել որդւոյն,
 որպէս զի կարող ըլլայ մայրը հարսն աւնուլ. և
 Մերովպէ հաւանիլ կը ցուցընէ՝ Անդրոմաքեայ
 նման իր աաելի բռնաւորին ձեռք տալով, որպէս
 զի որդւոյն վիճակը ապահովէ, ու այն վախճա-
 նին հասնելէն ետքը՝ ինքզինքն սպաննէ: Հանդի-
 սին համար ամէն պատրաստութիւն կ'ըլլայ. և
 Պոլիփոնտ թոյլ կու տայ Եգիսթեայ ներկայ
 գտնուիլ: Հստ քերթովը՝ Իոմենեայ բերնով կը
 ստորագրէ այն դէպքին մէջ պատահածը, և զոր
 կ'արժէ իր դեղեցկութեանն ու արուեստին հա-
 մար ամբողջ մէջ բերել:

« Պատրաստ էր պատարազն, եւ ծաղկահիւս
 պըսակեալ,
 Բագինըն ճաճանչէր հարսանեկանըն ջահիւք.
 Պոլիփոնտ ակնակառոյց եւ վայրենի երեսօք
 Ըզձեռն իւր զատելի առ Մերովպէ կարկառէր,

Generated on 2016-05-25 09:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Քրքրմապետըն զօրհնութեան մատուցանէր զիւր
 աղօթս :

Իսկ զըշխոյն՝ ի ժողովի արտօսութօր կանանւոյն՝
 Տըրամագին յառաջեալ եւ գողալով ի գիրկս իմ,
 Փոխանակ հարսանեացն՝ ըզգիս կարգայր զօր-
 հասին .

Ժողովուրդըն զամենայն դիտէր ի խոր լըռու-
 թեան :

Ի սրահի անդ սըրբում յայնժամ դիմեալ երեւի
 Պատանեակ մի գիւցազն՝ հանգունատիպ անմա-
 հից ,

Ընթանայ, ինքն Եգիսթոս, եւ խոյացեալ ի բա-
 գինն ,

Ելանէ, բունն հարկանէ հըզօր բազկաւ զտա-
 պարէն ,

Որ պահէր անդ պատրաստ վասն տօնիցն աս-
 տուածոց :

Զէ այնպէս փայլակն երագ . աչօք իմովք աեսի
 ես ,

Տեսի, զի հարկանէր զամբարտաւան զայն վիշապ :
 « Մեռիր, բըռնաւոր, ասէր, առէք, զիք, զզոհգ » :
 Երոքս, որ սպաս կալաւ բոլոր մեղաց աեառն
 իւրոյ ,

Երոքս անդ յարեան իւրում ի լիւզ աեսեալ ըզ-
 փազանն ,

Ամբարձեալ ձեռըն ժըպիրհ՝ խորհէր առնուլ
 զնորա վրէժ :

Եգիսթոս յեարս դարձեալ մոլեգնութեամբ բո-
 ցաշունչ ,

Առ երի աեառնըն իւրոյ տապալէ զնա դիտա-
 պաստ :

Յառնէ կայ բըռնաւորն , եւ ըզգիւցազն հար-
 կանէ :

Ի իտանուրգս արեան նոցա աեսի վըտակս ըն-
 թացեալ .

Generated on 2016-05-25 09:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Գըլխապանք իւր ընթանան մոլեգնոտեալ բար-
բառով .
Մայրըն իւր . . . ո՛հ , զի սէրըն շընչէր մեծ արու-
թիւն ,
Որպիսի ոյժ պընդութեան ըզճիգն եւ զոտս իւր
վառէր .
Մայրըն իւր . . . զիմեալ անկեալ ի գունդըս անդ
վաշականաց ,
« Իմ որդին է , անսացէք , դագարեցէք գունդ
անդութ ,
Որդեակս է , պատառեցէք ըզմայր դորա եւ
զդըշխոյդ ,
Ձըստինս՝ որ զնա սնուցին , ըզծոցս որ զինքըն
տարաւ » :
Յայս բարբառ ցաւագին՝ ժողովրդեանն աղմը-
կեալ ,
Ամբոխ մեծ բարեկամաց շարժեալ յիւրմէ վը-
տանդէն՝
Սըացեալ զան անկանին ի մէջ նորա եւ զօրուն :
Գոյր անդէն տեսանել տապալեալ անդ ըզբա-
գինն ,
Եւ ի վտակս արեան ցըրուեալ ըզխորտակեալ
բեկորս իւր .
Ըզմանկունըս ջախջախեալ ի գիրկըս անդ մարց
իւրեանց .
Անծանօթք միմեանց եղբարք՝ սատակամահ յի-
րերաց ,
Ձինուորք , քուրմք , բարեկամք , զմիմեամբք ան-
կեալ վիրաւորք .
Ընթանան , վարեալ գընան ընդ դիակունս ան-
կելոց ,
Ի փախուստ փութան , դառնան , խառնաղանձին
խուճապեալ՝
Ընկըրկի հարիւր անգամ ծագէ ի ծագ մէհենին :
Կոհակացըն խռովելոց հեղեղասաստ տարուբեր

Generated on 2016-05-25 09:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թաւալեալ ծածկէ յաչացըս զՆգիսթոս եւ զդըշխոյն :

Սըլանամ արիւնազանգ ի կըռուեւըցըն դու մարտ Հարցանեմ մեծագոյ ըզբաղմուծիւնն ահաբեկ : Ամենայն պատասխանիք յաւելուն յիս արհաւիրս :

Գոչէին . « Մեռաւ , անկաւ , յաղթուծիւն մեծ տարաւ նա » :

Ընթանամ , հաշիմ մաշիմ , եւ ժողովուրդք ձըգեն զիս ,

Ընկենուն յայս արքունիս , արտասուալից , վարանեալ ,

Շուրջ պատեալ վիրաւորք , ըսպանելովք , բեկտելովք :

Օն արիք , եկայք զիմ կնի , յիմ աղաղակ կըցեցէք . Հայպա դու , դեռ ոչ գիտեմ եթէ ապրեալ է դըշխոյն ,

Թէ յարեւ մեծի որդւոյն իւրոյ խնայեալ ինչ իցեն ,

Թէ բարձաւ բըռնակալն : Աղմուկն եւ ահ չբփոթին ,

Բովանդակ խառնամբօինն ահեղ՝ դեռ կան ի սըրտիս » :

Վղթէրի գլուխ գործոց կը սեպուի Մերովպէ . և որուն ներկայացման առեն՝ Գոռնէյլի և Ռասինի չունեցած ծափահարուծիւնն ու համակրական ցոյցերն ընդունեցաւ : Սակայն քերթողը անոնցմով գոհ չէր ըլլար , քանի որ ճեմարանը իրեն դէմ հակառակուծիւն կ'երեցընէր :

Հուգովիկոս ԺՆ Աւսարիոյ ու Անգղիոյ սպառնալիքներէն վախնալով , ուզեց իրեն գաշնակից առնուլ զԲրուսիա , և մասնաւոր սղաշտամամբ խրկեց զՎղթէր առ Փրեգերիկ մեծն՝ որ քերթողին աշակերտն ու բարեկամն էր , և որ չկրնալով

Generated on 2016-05-25 09:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

իրեն դէմ կենալ, ամէն ուզածը կատարեց, և յաղթանակաւ դարձուց 'ի Փարիզ: Անկէ վերջը թագաժառանգին հարսանեաց առթիւր և Ռըջըլիոյ դքսին առաջարկութեամբն երկու տաղերգութիւն յօրինեց՝ Իշխանահին Նասարայի և Տաճար Ժառանգ կոչուած, յորս թէպէտ շատ ստորին երեցաւ գիւտերօյն ու հանձարով, սակայն իբրև նշանաւոր գրուածներու հեղինակ վարձատրեցաւ. վասն զի բայ 'ի ազնուականութեան արագութեամբն նաև արքունական պատմագիր կոչուեցաւ. և Գաղղիական ճեմարանը՝ ընդունեցաւ զինքն անգամակցացը թուոյն մէջ: Ընդունելու թեան համար խօսած ճառին մէջ՝ Փրէպիլէոնի հանձարը գովեր էր Վոլթէր. սակայն քիչ ատենէն զըջաց առած գովեստիցը վրայ՝ երբոր, ինչպէս առաջ յիշատակեցինք, Հաղափրկայ հեղինակը ուղեցին նախանձորդ մը հանել գաղղիական թատերաբեմից վրայ. և ոչ միայն անոր յօրինած *Կառլինա* ողբերգութիւնն արքունեաց թատեր վրայ ներկայացրնել տուին, այլ նաև ուրիշ ամէն ողբերգութիւններն թագաւորական տաբարանէն հրատարակուեցան փառաւոր տպագրութեամբ, մինչդեռ նոյն պատիւը զլացուած էր Վոլթէրի *Հենրիականին*: Վոլթէր իր պատուոյն մէջ այսպէս չարաչար նախատուած, կրկին առանձնացաւ 'ի Սիրէյ, այն առանձնութեան մէջ վրէժխնդրութեան մտածութիւններ երկնելով: Սկսաւ Փրէպիլէոնի յօրինած ամէն ողբերգութեանց նիւթերուն վրայ՝ նոր ողբերգութիւններ շարագրել. և այն մրցանաց մէջ՝ Եթէ միշտ յաղթող եղաւ ոճովը, սակայն երբեմն բարուց նկարագրին և յօրինման շէնքին մէջ յաղթանակը իր նախանձորդին ձգելով: Այս հակառակութեան արդիւնք են *Շաֆրաճ*, *Եւէլբա*, *Հեռու՛մ* իրիեալ, *Պելագիդեան* և *Նասպետ* կոչուած

ողբերգութիւններն, և յորս միայն առաջինը՝ հեղինակէն ետքն ալ յերկարակեաց եղաւ թատերց վրայ: Սակայն Հոռլի ազաբեալ այլևայլ գեղեցկութիւնք կ'ամփոփէ. և Կիկերոն՝ մեծ ճարտարախօսի և քաղաքացւոյ մը արժանաւոր լեզու կը գործածէ, և որուն համար իրաւամբ հայր հայրենեաց կոչուած էր: Ինքն իսկ հեղինակը այս ողբերգութեանը վրայ մասնաւոր համարում մը ունէր, և զոր նախ իր անական թատեր վրայ հանդիսացընել տուաւ, անձամբ ձեռնարկելով Կիկերոնի դերը:

Համառօտ քննութիւն մը կ'արժեն Վոլթերի միւս երկու ողբերգութիւնքն ալ Ուրբի «Ինեպի և Թանրեթ» կոչուածներն. վասն զի միացածներն՝ Ուրբիա, Սիլ-Նադիտ, Սոփոսիստա, Օրէնտ Միսոլայ, Իրէնէ, և այլն, ծնունդք են իր ծերացեալ հանձարոյն, և բոլորովին անարժանք իրենցմէ անգրանիկ եզոզ երկասիրութեանց: Սակայն այդ երկու ողբերգութեանց քննադատութիւնէն առաջ՝ համառօտ ակնարկ մը ձգենք քերթողին կենացը վրայ:

Արդէն սիրող փառաց, իր գրաւորական յաջողութեամբքն ալ աւելի հպարտացած էր Վոլթեր. և կարծես թէ կը պահանջէր որ ոչ միայն Քաղղիոյ, այլ նաև բովանդակ Ներոպայի աչքն ու ականջը իր վրայ ըլլան. և որչափ ալ հակառակորդացն իրեն դէմ հրատարակած գրուածներովն կը վշտանար, սակայն իրեն համար ամենէն աւելի մեծ նախասինք՝ անոնց լռութիւնն էր. և մոռացութիւնը՝ դառնաղէտ քան վամենայն: Բարեկամներն յորդորեցին զինքն որ հայրենեաց մէջ ձեռք ձգել չկրցածը՝ Քաղղիայէ դուրս օտար աշխարհաց մէջ փնտռէ. Վոլթերի ալ փափաքը նոյն էր, ու յարմար առթի մը կը սպասէր: Այս պատեհը շատ չուշացաւ վրայ հասնիլ:

Փրեզերիկ Բ Բրուսիոյ Թագաւորին արքունեաց մէջ գաղղիացի երիտասարդ քերթող մը կար, Պաքիւլար կոչուած, որ իր չափաւոր հանձարովն ալ այն օտար երկրին մէջ մեծ հռչակ հանած էր, և կարգէ դուրս սիրալիր ընդունելութիւն գտած ամենէն: Այս ձայնը հասաւ մինչև առ Վոլթէր, մանաւանդ թէ տեսաւ Փրեզերիկ Թագաւորին մէկ թուղթն առ Պաքիւլար, յորում Հենրիականին քերթողին վրայ խօսելով, « Գաղղիոյ Ապոլոնը, կ'ըսէր, կը փութայ յանկումն. և որչափ նա կը խոնարհի՝ փայլէ դու և բարձրացիր. այսպէս գեղեցիկ օրուան արեւմուտքը՝ գեղեցկագոյն արշալոյս մը կ'աւետէ »: Վոլթէր՝ մեծ նախատինք սեպելով իրեն այս խօսքերը, մէկէն փութաց 'ի Պերլին. « Արժան է, ըսաւ, որ Բրուսիոյ Թագաւորն հասկընայ թէ իմ արեւս դեռ մտնելու վրայ չէ »: Յաճախ դէմ կեցեր էր Փրեզերիկի բարեկամական հրաւիրանացը, սակայն անձնասիրութեանն առած վերջին չկրցաւ դիմանալ:

Փոցտամի արքունեաց մէջ աւելի Թագաւորի քան թէ քերթողի պատկանաւոր էր Վոլթէրի տրուած պատիւը: Փառաւոր բնակարանէ մը, ծառայից բազմութենէ և այլևայլ շքանշաններէ զատ, Թագաւորի սեղանակցութիւն և տարուէ տարի քսան հազար Ֆրանքի թոշակ կապուեցաւ իրեն: Սակայն ինչպէս բարեկամութիւնն, ասանկ ալ պատիւներն յերկարատեւ չեղան: Քերթողն իր անչափ փառասիրութեամբն և անսանձ լեզուով արքունական շնորհքը կորսնցուց. և Փրեզերիկէ ընդունած շքանշաններն ու թոշակը ետ դարձընելով, բռնադատեցաւ 'ի փախուստ: Սակայն Թագաւորին յօրինած մէկ քերթութիւնը՝ որ սրբազրութեան համար Վոլթէրի քովն էր, չէր դարձուցած. ուստի սահմանագլուխ չհասած՝

բռնել տուին զինքը, ու գրուածքը առնելէն ետքը ազատ թողուցին: Հասաւ Վոլթեր 'ի Գոլմար. ուր իմանալով թէ Փարիզ դառնալը հաճոյ չէ արքունեաց, գնաց նախ 'ի ժընեւ, ու երկար ատեն Զուիցերիի ու Գաղղիոյ սահմանադուրներուն վրայ թափառելէն ետքը, վերջապէս իր բնակութիւնն հաստատեց 'ի Տէռնէյ, մօտ 'ի ժընեւ, իր շինել տուած գղեկին մէջ:

Բրուսիա եղած ատեն հրատարակեց Դար Լուրդիկոսի ԺԴ երկասիրութիւնը. իսկ 'ի Տէռնէյ՝ Կարուս ԺԲ-ի ու Տեծի՝ Պեբրոսի պատմութիւններն: Բայց այն առանձնութեանը մէջ ուրիշ նպատակ մ'ալ ունէր Վոլթեր. քրիստոսական կրօնից դէմ անգութ և անողոք պատերազմ մը. « Այդ կրօնքը հաստատելու համար, կ'ըսէր, տասուերկու առաքելոց կարօտութիւն եղեր է. անոնց գործը տապալելու համար՝ մարդ մը միայն բաւական ըլլալը պիտի ցուցնեմ »: Եւ այսպիսի ամբարիշտ յոյս մը գործադրել կը կարծէր յօրինած հայհոյական գրուածներովն, ուր հաւասար կը նախատուին Աստուած՝ և անոնք ամէնքը որ Քրիստոսի անունը կը կրեն վրանին:

Գոցենք Վոլթերի վարուց այս տխուր էջը, և դառնանք նորէն իր գրուածոցը:

Որքն «ինչացի կոչուածին նիւթը՝ չորեքտասաներորդ գարու մէջ յօրինուած սինէական ողբերգութենէ մը առնուած է. ու մանտարինի մը պատմութիւն է՝ որ պետութեան օրինաւոր ժառանգ՝ իր սիրովը որդին ազատելու համար՝ իր որդին մահուան կը մատնէ: Իսկ թանգրէպ Գոռնէյլի ու Ռասինի յօրինածներուն նման ողբերգութիւն մը չէ, և ոչ ալ հնոց հետևողութեամբն շարագրուած. այլ իրեն մասնաւոր յատուկ գրուած մը: Թանքրէս՝ հալածեալ, աքսորուած ու թափառական անձ մըն է. թշուա-

ուռթիւնքը՝ ողբերգական կերպարանք մը կուտան իր կրկնը: Բիւրաւոր վաանգաց յաղթելով՝ վերջապէս կը յաջողի տեսնել իր հայրենիքը և սիրելին. բայց ապաշնորհ ու անգութ հայրենիք մըն է դտածը, և՛ ի սիրելւոյն մատնուած կը տեսնէ ինքզինքը՝ օտարի, ու թշնամւոյ մը տալով իր ձեռքը: Այդ անհաւատարմութեան յանցանքը գլխապարտութեամբ քուէլու վրայ է՝ երբ Թանքրեա ինքզինքը կը դնէ անոր պաշտպանութեանն համար:

Քսան տարի աքսորանքէ ետքը նորէն Փարիզ դարձաւ Վոլթեր: Իր հակառակորդաց շատը արդէն սպակած էին, և քարոզած վարդապետութիւններն գժբազաբար շատ սրտերու վրայ իրենց ալգեցութիւնն ըրած. ուստի երբ Իլէնէ ողբերգութիւնն ներկայացընել տուաւ, այնչափ մեծ էր հանգիսականաց կողմանէ ցոյց արուած համակրութիւնն ու պատուագիր ծափաձայնութիւններն, որ ինքն իսկ քերթողն՝ այն ամբօխն որ յաղթանակաւ թատրոնէն իր առնը կը տանէին՝ կ'ըսէր. « Վարդերու բեռան տակ զիս խըղդել կ'ուզէք »: Քանի մը օրէն ետքը վերջի շունչը տուաւ (1778):

ԺԹ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԸ ԴԱՐ)

ՀԱՄԱՑՆԱԳԻՏԱԿ ԲԱՌԱՐԱՆ

Գաղղիոյ ութևատաներորդ դարուն մատենադրական ու իմաստասիրական պատմութիւնը՝ գրեթէ մէկ անուան մը, Վոլթերի, մէջ կը բովանդակուի: Որչափ ալ իբրև մատենագիր, պատմաբան և քերթող իր արժանաւոր պատիւն ունի, սակայն յօրինած բազմաթիւ և բազմադէմ երկասիրութեանցը մէջ ունէր ուրիշ զիամունք մը, եռանդուն պաշտպան մը ըլլալ տխուր սկեպտիկանութեան. և իր երկար ու բազմաշխատ կենաց նպատակն էր՝ աստուածեան կոչուած դրութեան մէջ ձգել իր ժամանակակիցքը: Այս ջանքին և զիաման մէջ ուրիշ վաստակակիցք ալ ունէր, յորս ամենէն աւելի նշանաւորը կրնայ սեպուիլ Տիարուոյ, որն որ համարձակեցաւ իր վարպետէն ալ անդին անցնիլ, երկչոտ ու փոքրոգի համարելով զինքը: Վոլթեր իր ամէն ամբարշտութեամբն ալ չկրցաւ Աստուծոյ գաղա.

փարը սրտէն հանել, ուր Տիարուոյ անաստուածութեան՝ անարժան առաքելութիւն մը հաստատեց, իրեն համամիտ ընկերակիցք գտնելով զՀելուեաիոս, զՀոլպախ և զԿրիմ, որոնք իրենց մասնաւոր դպրոց մը կազմեցին, ու Քաղղիոյ Համայնագէտ (Encyclopédie) բառարանին մէջ իրենց բանաւորական անհաւատութեան կոթողը կանգնեցին:

Հանկր քաղաքը ծնած էր Տիարուոյ, և իր նախկին ուսմանց ընթացքը նոյն քաղաքին յիսուսեանց վարժարանին մէջ գովութեամբ լմնցընելէն ետքը, եկաւ ՚ի Փարիզ կատարելագործելու համար. ուր երկար տարիներ առանց որոշ վիճակ մը ընտրելու, բախտախնդիր ու թափառական կեանք մը անցուց: Գլխաւոր զբաղմունքն էր դասախօսութիւն առանձնականաց քով, և զբաղաճառաց համար թարգմանութիւնք, որով այլևայլ տեղեկութիւնք ստացաւ, և անկէ ունեցաւ Համայնագէտ բառարանի մը յօրինման մտածութիւնը:

Այնպիսի դարու մը մէջ՝ յորում գիտութիւնք մեծ բարգաւաճանք ըրած էին, գովելի և օգտակար էր նման երկասիրութիւն մը. ուստի և ամէն կարգի մարդիկ խոստացան իրենց ձեռնտուութիւնը՝ գործադրելու համար այնպիսի մտածութիւն մը՝ որ իրենց կարծեացն համեմատ մեծ պատիւ պիտի ընէր Քաղղիոյ. ուստի ոմանք իրենց աշխատակցութիւնը և բաղմագոյնք ստորագրութեան խօսքը տուին: Բոլոր Եւրոպա ընկերացաւ նոյն գործոյն, և յառաջագոյն գնուած օրինակաց թիւը՝ արդէն մեծ շահ կը խոստանար տպագրողաց: Հրատարակութիւնն սկսաւ, բայց առաջին հատորին երկնայը՝ շատերուն միտքը փոխեց ու պատրանքը փարատեց: Ներածութիւնը՝ որ Տ'Ալամպերի երկասիրութիւնն էր,

յայտնի կերպով կ'երևցընէր թէ դժբաղդաբար ուր կը դիտէ բոլոր գրուածքին նպատակը: Վասն զի այն գրուածքին առաջնորդ կեցող անձանց մտածութիւնն էր որ բառարանը ոչ միայն մարդկային ամէն գիտութեանց բովանդակութիւն մը ըլլայ, այլ նաև իրենց մոլորանուն իմաստասիրական գրութեանն յայտարար: Ջանքերնին էր ընկերութեան ամէն դասակարգին մէջ անաստուածութեան գաղափարներ ծաւալել, ուստի և անոնցմով կը լեցընէին գլխին ամէն էջերը: Քանի մը խոհական և ուղամիտ անձինք՝ մեկէն հասկըցան թէ ուր կ'առաջնորդէր այն երկասիրութիւնը. ուստի իրենց բողոքն ընելով, անոր հրատարակման ձեռնտու ըլլալէն ետ կեցան: Բայց հեղինակք՝ մասնաւոր անհանգ մը ձեւացընելով, չէին գաղբեր իրենց մտածութիւնն արդի ժամանակաց ամենէն աւելի գերագոյն գործը հաշակելու. ասեմակալք՝ նոյն ասեմներն բոլոր Քաղղիոյ մէջ բռնացած անօրէնութեան մթնոլորտին և ընկերութեանը մէջ ապրելով, չէին ուզեր խափանել այնպիսի հրատարակութիւն մը, ենթադրելով թէ այնպիսի գրուած մը արգիլելն՝ զաշխարհնորէն խաւարի մէջ խոթել է, և ութևասաներորդ դարը իր գլխաւոր պարծանքէն զրկել: Ուստի հատորներն ետեւէ ետև կը հրատարակուէին, և վնասն արդէն ընդհանուր եղած էր երբ իրենք ալ հակառակիլ սկսան: Սակայն այդ ընդգրկմութիւնն ունեցաւ իրեն վնասը գրքին անընդհատ հրատարակութեանն համար. վասն զի շատերն՝ աշխատակցութենէ ձեռուընին քաշեցին, ու գրեթէ բոլոր ծանրութիւնն Տիարուոյի վրան մնաց. ուստի և բռնադատուեցաւ երկրորդական անձինք վարձել յօգուածոց յօրինման համար, և ինքն էր զանոնք աչքէ անցընող, սրբագրող, և զանազան նիւթերու վրայ անձամբ գրող: Քսանուերկու մեծ հա-

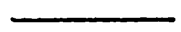
Generated on 2016-05-25 10:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

աորներով ձեացաւ ամբողջ գործը, և առաջին տպագրութեան գրութե հինգ հազար օրինակներէն՝ օրինակ մը դրավաճառաց քով մնացած չըլլալով, իրարու ձեռքէ կը յափշտակէին սուղ գնով, և ինչուան 2000 Քրանք տալով: ուստի հօրի եղաւ երկրորդ ու աւելի կատարելագործուած տպագրութեան մը ձեռք զարնել:

Տխարույի օգնականն էր, ըսինք, Տ'Ալանպէր. որ թէպէտ մեծ մասն ունի բառարանին յօրինմանը, և համամիտ իր բարեկամին կրօնական կարծեացը, սակայն գրաւոր և ուսումնական մեծ բաղդի հասաւ: Փարիզի Համալսարանին մէջ ուսումը կատարելով, ցըցուցած յառաջագիմութեամբն յայտնապէս երեցուց թէ չափաբերական գիտութեանց սահմանը ընդարձակելու սրտշուած յաջողակ հանձար մըն է: Քիչ մը առեն իրաւագիտութեան և բժշկական ուսմանց ճաշակն աւնեւէն ետքը, բոլորովն իրեն սիրելի պարապմանցն ետեւէ եղաւ, և քանի մը տարուան մէջ մեծ հռչակ ունեցաւ ըրած գիւտերովն՝ սրտնց կարեւորութիւնն օր օրուան վրայ ալ աւելի կը հասկըցուէր: Բայց մեր գիտմանէն դուրս է իբրև մեծ գիտնական մը նկատել տալ զինքը. այլ լոկ իբրև մատենագիր և իմաստասէր: Իբրև մատենագիր՝ զարմանալի համբաւ մը չունեցաւ: Իսկ իբրև իմաստասէր՝ իր ամենէն աւելի հռչակուած երկասիրութիւնն է բառարանին ընդարձակ ներածութիւնը: Երէք անուանի անձինք եղած են հին և նոր ուսումնական աշխարհի մէջ որ համառօտ և ճիշդ պատկերով մը ուզած են նկարագրել իրենց դարուն գիտութիւնը. և Տ'Ալանպէրի համար մեծ պատիւ մըն է՝ որ այս նկատմամբ երրորդ սեպուած է Արիստոտելի ու Պալթոնի հետ: Գիտութեանց մէջ իրարմէ յառաջագայութիւն մը կը գնէ, և մտաց արդասիւքը՝

իրէք գլխաւոր դասակարգի կը վերածէ: Մարդկային ամէն տեղեկութիւնք, գիւտեր և արուեստք, ամենէն աւելի արհամարհ սեպուածներէն մինչև իմաստասիրական գերադոյն դրութիւնք՝ այս բաժանման տակ կ'երթան, ու այն երեքէն մէկուն կը վերաբերին, այսինքն՝ յիշողութեան, երևակայութեան և կամ բանին: Գրուածքին երկրորդ մասին մէջ՝ գիտութեանց յառաջադիմութեան պատմութիւնը կ'ընէ՝ 'ի Քաղկեա և ընդ բոլոր Եւրոպա՝ վեչասասներորդ դարէն մինչև իր ժամանակներն:

Գրաւորական կենաց վրայ մեծ սէր և համարում ունէր Տ'Ալանպէր, ուստի և մեծ ջանքով ետևէ եղաւ հայրենեացը մէջ զայն մեծարելի ընելու համար. և այն վախճանաւ հրաժարեցաւ իրեն առաջարկուած Պերլինի ճեմարանին նախագահութենէն և Ռուսաց Թագաժառանգին դասախարակ ըլլալու պատուէն: Իրեն սահմանուած թոշակովը գոհ, իր ատենի իմաստուն անձանց հետ աեսութիւնն ու կենցաղավարութիւնը ամէն բանէ նախամեծար կը սեպէր, և զուրիշներն մեծարած ատեն՝ իր արժանաւոր պատիւը անոնցմէ կը գտնէր:

ի.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԴԱՐ ԺԸ)

ՅՈՎՃ. ՅԱԿՈՅ ԲՈՒՍՍՈՅ

Երբ համայնագիտակ բառարանին հեղինակք մարդկային հաւատալեաց շէնքը սապալելու ա- մէն ճիւղը կը բանեցընէին, մի և նոյն հարուածը տալով նախապաշարմանց որ կը կուրացընեն, և հաւատոց որ կը լուսաւորեն, ծնաւ Յովճաննէս Յակոբ Ռուսոյ՝ Ժընեւացի կալուինական Ժա- մագործի մը որդի (1712): Մանուկ հասակէն վիպասանական գրոց ընթերցման ետևէ եղաւ, ու արդէն վեց եօթը տարուան եղած ասէն՝ մօր- մէն իրեն մնացած այն տեսակ գրքերը լափելով կարդացեր լմընցուցեր էր. ուստի կարգը եկաւ մօր կողմանէ պապուն գրոցը՝ որ իր կրօնիցը քա- ռոզիչ մըն էր: Այն գրոց մէջ գտաւ Պոսիւէ մը, Ովդիոս ու Պլուտարքոս. և այնչափ հաճոյացաւ իրեն այս վերջինը՝ որ գիշեր ցորեկ անոր ընթերց- մանը կը զբաղէր: Հայրը գործոյ մը պատճա- ռաւ սախպուելով Ժընեւէն հեռանալ, գիշերօ-

Թիկ դպրոց մը գնեւ տուաւ զինքը. ուստի երկու տարիէն էլաւ առանց բան մը սորվելու: Ուրիշ քանի մը գործերու ձեռք զարնելէն ու յաջողութիւն մը չգտնելէն ետքը, բազմը փորձել սւղեւոր Սովոյա անցաւ, ու Աննրսի քաղաքին մէջ նորադանդութենէ ուղղափառութեան դարձող Վարէնս տիկինը գթաց վրան, ու յանձնարարական թղթերով խրկեց զինքն 'ի Թուրին, ուր մասնաւոր հիւրանոցի մը մէջ կրթուելով՝ տասնըվեց տարուան հասակին ընդունեցաւ Ռուսոյ զուղղափառութիւն:

Երկար ու մեր նպատակէն դուրս է իր թափառական ու անպատիւ վարուց պատմութիւնը: Նկատենք զինքն 'ի Փարիզ ուր եկաւ 1750ին Տիարուոյի այցելութիւն մը ընելու համար. « Հոն, կ'ըսէ, ձեռքս ինկաւ օր մը Գալլիոյ Հէրմէս կոչուած օրագրին մէկ թիւը, ու Տիժոնի Ճեմարանին կողմանէ առաջարկութեան մը հանդիպեցայ, թէ արդեօք գիտութեանց և արուեստից յառաջագիմութիւնը օգտակար թէ վնասակար եղած է մարդկային բարուց: Այս առաջարկութիւնը կարգալուս պէս՝ կարծես թէ ուրիշ աշխարհի մը մէջ գտայ ինքզինքս ու նոր մարդ մը դարձայ, ու հազիւ կրցայ ինքզինքս տուն ձգել»: Գիշեր ցորեկ աշխատեցաւ այս առաջարկութեան լուծմանը համար, և եռանդուն ճարտասանութեամբ և արուեստով ջանաց ցուցնել թէ միայն պարզ բնութեան վիճակը կարող է զմարդիկ երջանիկ ընել, ուր արուեստք և գիտութիւնք դէպ 'ի բարոյական անկումն քաշկրուտելով՝ ընկերութեան ամէն աղիտիցը պատճառ կ'ըլլան: Իր կարծիքը կ'ապացուցանէր 'ի պատմութենէ, թէ ինչպէս հայրենասիրութիւն և քաջութիւն պակսեցաւ յԵգիպտոս, 'ի Յունաստան և 'ի Հռովմ՝ քանի որ արուեստք և գի-

տուժիւնք սկսան բարգաւաճիլ. և թէ բարք ու նորատ մնացին՝ ի Սպարտա քան յիմաստունն Աթէնք: Հոգեխօսութեամբ ալ կը ցուցնէր, թէ անսուրբ ականէ է անոնց ծագումը. թէ աստղաբաշխութիւնը՝ աւելորդապաշտութեան արդիւնք է, ճարտասանութիւնը՝ փառասիրութեան, երկրաչափութիւնը՝ ագահութեան, բընական գիտութիւնք՝ խորամանկութեան, և բարոյականը հարստութեան: Կը ջանար ապացուցանել թէ արուեստք և գիտութիւնք իրենց արգասեօք ալ միասակարք են, և պատճառք շոյշուտութեան՝ որով կը ջլատին ու կը տկարանան ժողովուրդք, մինչդեռ իրենց աղքատ ու պարզ վիճակին մէջ կտրիճ են ու յաղթականք:

Որչափ ալ այս պատասխանը՝ եղած առաջարկութեան փնտռուած լուծումը չէր, սակայն զուրցուածքի նորութեան և ապացուցութեանց գեղեցիկ և ուժով կերպով բացատրուած ըլլալուն, մրցանակն ինքն ստացաւ. « և այն յաղթանակը, կ'ըսէ, նոր եռանդով մը վառեց սիրտս, և արծարծեց յիս այն դիւցազնական առաքինութիւնը զոր մանուկ հասակէս ազգեր էին հայրս, հայրենիք և Պլուտարքոս: Ամէն բանէ վեր և գեղեցիկ էրեցաւ ինձի ազատութիւն և առաքինութիւն »:

Քանի մը տարիէն ետքը Տիժոնի ճեմարանը նոր մրցանակ մ'ալ խոստացաւ մարդկանց մէջ վիճակի անհաւասարութեան սկզբնաւորութիւնը գանդին. « Զարմացայ, կ'ըսէ Յ. Յ. Ռուսոյ թէ ինչպէս ճեմարանը կրցեր է այս առաջարկութիւնը դնել. և որովհետեւ ունեցեր է այն քաջութիւնը, ուզեցի ես ալ վար չմիալ և զայն լուծելու աշխատիլ »: Սէն-ժէրմէնի անստուին մէջ կը խորհէր այս նիւթոյն վրայ. « Հոն կը գտնէի, կ'ըսէ, առաջին ժամանակաց նկարաւ »:

անմարթ է ստորագրել մարդկային ընկերու-
թեան գառնութիւնքը՝ զորս մեր տգիտութիւնն
ու սկարութիւնը այնչափ շահաւոր կը համարի:
Ոչ ոք այնչափ հանճար բանեցուցած է զմեզ
մէյմէկ անասուն ընելու. անանկ որ շարագրած
գիրքդ կարդալու ասեննիս՝ փափաք մը կու գայ
չորս թաթերով քալելու: Բայց որովհետև վաթ-
սուն տարուընէ՝ ՚ի վեր կորուսեր եմ այս վար-
ժութիւնս, կ'իմանամ ցաւօք թէ անկարելի պի-
տի ըլլայ ինձ նորէն ձեռք առնուլը. և այս բնա-
կան կերպը ուրիշներու կը ձգեմ՝ որ քեզմէ և
ինձմէ աւելի արժանաւորք են »:

Ռուսոյ իր ճառը ճեմարանին խրկելով, և
մրցանակը չկարենալով վաստակիլ՝ որոշեց տպա-
գրութեամբ հրատարակել զայն. բայց մտածու-
թիւնը չգործադրած՝ ստիպուեցաւ հեռանալ ՚ի
Փարիզէ, ու անցնելով ՚ի Ժընեւ՝ կրկին կալվի-
նականաց կրօնքն ընդունեցաւ, ու երկրին քա-
ղաքացի գրուելով՝ յօրինած ճառն ալ տպա-
գրեց:

Քանի մը տարիէն ետքը՝ երբ իրեն գէմ էլած
մրրիկը դադրեցաւ, նորէն դարձաւ ՚ի Փաղղիա,
և չուզելով բնակիլ ՚ի Փարիզ՝ Անկիէնի մօտ գիւ-
ղային տուն մը առանձնացաւ, ուր տարի մը կե-
նալէն ետքը՝ բնակութիւնը հաստատեց ՚ի Մոն-
մորանսի: Հոն շարագրած գրուածոց մէջ ամենէն
աւելի նշանաւորն եղաւ Յո-լիա կամ Նոր Հետիւ
կոչուած վէպը, որուն համար իրաւամբ զրու-
ցած է նոյն ժամանակին Փարիզու արքեպիսկո-
պոսը թէ « անսրբութիւնը դասապարտել կեղ-
ծած ժամանակ՝ անոր թոյնը կը ծաւալէ »: Նոյն
ատեններն ետեւէ եղած է նաև Քաղաքական սահմա-
նադրութիւնք կոչուած գրութեան մը վրայ աշխա-
տելու, և որուն վախճանը պիտի ըլլար լուծանել
հետեւեալ աւարկութիւնը թէ Ո՞ր տեսակ կա-

առվորութեան կերպն է աւելի առաքինի, լուսամիտ և զգօն. « Միտքս գրած էի, կ'ըսէ հեղինակը, բոլոր կեանքս նուիրել այս գրուածքը գլխաւորելու համար, որ կնիք մը պիտի դնէր իմ համբաւոյս: Վենետիկ էի այն ատեն, և առիթ ունեցայ դիտել անոր այնչափ հռչակուած կառուվարութեանը (թերութիւնները): Սակայն չկրցաւ Ռուսոյ վախճանին հասնիլ, ու միայն մէկ մասն մը հրատարակեց՝ Ընկերական դաշնագիր կոչելով զայն: « Ուրիշ գրուած մ'ալ յօրինելու ետևէ էի, կ'ըսէի, դաստիարակութեան գրութեան մը վրայ: Ինծի ծանօթ մայր մը՝ շատ անհանգիստ էր էրկանը ձեռքով իր որդւոյն տրուած դաստիարակութեան կերպին վրայ. և աղաչեց որ այս աշխատանքին ձեռք զարնեմ: Այսպիսի նիւթի մը վրայ աշխատասիրելը՝ որչափ ալ իմ ախորժակիս համաձայն չէր, սակայն բարեկամութեան հարկը բռնադատեց, զոր ամեն բանէ աւելի նախամեծար սեպեմ. և անկէ է որ իմ գրուածոցս մէջ այն է միայն գլխաւորուածը »: Այս առիթով երևցած է Եմիլ կամ յաղագս դաստիարակութեան կոչուած գիրքը: 1761ին հրատարակուած է Նոր Հետիւ. « Զարմանք է, կ'ըսէ Ռուսոյ, որ այս գիրքը Եւրոպայի մէջ տեղ մը չգտաւ այն ընդունելութիւնը՝ ինչ որ 'ի Գաղղիա. թէպէտ և միշտ գաղղիացւոց վրայ աղէկ խօսած չըլլամ: Ակնկալութենէս դուրս՝ 'ի Զուիցերի ամենևին յաջողութիւն չունեցաւ, իսկ 'ի Փարիզ ամեն տեղէ աւելի: Արդեօք ասոր պատճառը անոր համար է որ ամեն քաղաքէ աւելի՝ հայրենիք է Փարիզ բարեկամութեան, սիրոյ և բարեկամութեան: Զէ. ապականութիւնը ամեն տեղ ծաւալած է. բայց եթէ տեղ մը կայ ուր արժան է փնտռել քիչ մը ախորժ՝ բարեկամութեան և առաքինութեան համար, Փարիզ քաղաքն է »: Տարի մը ետքը

հրատարակեցաւ Նիւ, հաւասար անտարբեր ընդունելութեամբ : Բայց այն գրուածքին ըրած մեծ ազդեցութիւնն և ամենուն մտազրուութիւնն գրաւողը՝ կրօնից դէմ տուած յայտնի ու բացարձակ սրատերազմն եղաւ. ուստի և Փարիզի արքեպիսկոպոսը մասնաւոր հրամանագրով դատապարտեց զայն, և որուն օրինակին հետևեցան ուրիշ եպիսկոպոսունք ալ. Սորբոնի վարժարանը անոր մէջ ամփոփուած այլևայլ առաջարկութիւններն դատաքննեց, և Խորհրդարանն զհօշոյճեալ յայրէ հրամայեց ու հեղինակն ալ բանտարկել: Գիրքը այրեցաւ 1762ին, իսկ Ռուսոյ կրցաւ բանտէն խալըսիլ՝ փախչելով յԻվերաէոն. « Պէտնի երկիրը մտած ատենս, կ'ըսէ, կառքը կեցընել տուի. վար իջայ, սկսայ շրջագայիլ, և ուրախութեամբ ազազակեցի. վերջապէս ազատութեան հողուն վրայ եմ »: Սակայն կը խաբուէր. հասարակապետական ազատ կառավարութիւնը չուշնց ապաւինի տեղ մը շնորհէլ իրեն. ուստի և բռնադատուեցաւ անկէ ալ հեռանալ: Իր ծննդեան քաղաքն ալ չէր կրնար մանկորովհետև Ժընեւի կառավարութիւնն ալ այրել տուեր էր թէ զՆիւ և թէ Իսապիրը, վճռելով թէ « յանդուգն ու ամբարիշտ գրուածներ են », և վախճաննին ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ փճացընել քրիստոնէական կրօնքն և ամէն կառավարութիւններն » :

Նէօշաթէլի դաւառը անցաւ Ռուսոյ, Բրուսայ թագաւորին պաշտպանութեան տակ, ուր քանի մը տարի հանգիստ ապրելէն ետքը Բրուսիա կ'ուզէր անցնիլ: Փարիզ ըրած համառօտ բնակութեանն ատեն անգլիացի հուշակաւոր Հիւմ պատմաբանին հետ ծանօթացաւ, ու անոր առաջարկութիւնն ընդունելով՝ հետը գնաց յԱնգղիա, և մեծ ընդունելութեամբ պատուե-

ցաւ: Բայց քիչ ատենէն ասպրնջականին հետ
գժտելով, յանակնկալս թողուց զԱնգղիա, ապե-
րախտ և անընկերասէր մարդու մը անուն ձգե-
լով:

Երկար ատեն հարաւային Գաղղիոյ մէջ ճա-
նապարհորդելով, 1770ին դարձաւ 'ի Փարիզ: Ա-
մենուն վրայ անվստահ ու կարգէ դուրս ամբար-
տաւան բնաւորութեամբը՝ բացարձակ մարդա-
տեսաց մը դարձաւ. խզեց բարեկամացն հետ ու-
նեցած ամէն վերաբերութիւններն, մերժեց զին-
քը պաշտպանողներուն և վրան զարմացողաց
ձեւնկալութիւնը, ինչուան Գէորգ Ի թագաւո-
րին կողմանէ տրուած դրամական օգնութիւնը,
պահանջելով միայն որ իր գրուածներն և ձեռա-
գիրք ետ դարձունին. և իր անհանձար ունայնա-
մտութեամբը կարծեց թէ բոլոր աշխարհ իրեն
դէմ է:

Այսպիսի տխուր դիրքի և աւուղջութեան վի-
ճակի մը մէջ էր երբ գնաց բնակել յԵրմենոնվիլ,
որ իր պաշտպաններէն մեկուն, Ժիրարտէն մար-
գիվին կը վերաբերէր, ուր քիչ ատենէն մեռաւ
'ի 1778: Չկրցաւ գիտցուիլ թէ արդեօք բնական
էր այն անակնկալ մահը թէ յուսահատութեան
հետեանք, ինչպէս յաճախ կը զուրցէր: Ժիրար-
տէն մահարձան մը կանգնել տուաւ անոր յիշա-
տակին. իսկ Յեղափոխութիւնն փոխադրեց անոր
ոսկրները և դնել տուաւ 'ի Պանթէօն Փարիզու:

Իր դարուն ամենէն աւելի հանձարեղ և ազ-
գեցութիւն ունեցող մատենագրաց մէկն էրաւ
Յ. Յ. Ռուսոյ. յառաջախաղաց առաջնորդ մը
իր ժամանակակիցաց, ու նոր ճամբաներ բացող
անոնց առջև: Հալորդ իր դարուն ամէն ասպական-
արար սկզբանցը, կը պահանջէր գէթ սիրել
զազատութիւն, զբարոյականութիւն և զկրօնս,
թէպէտ և իր հասկըցած կրօնքն, բարոյականու-

Թիւնն և ազատութիւնը իրականին կեղծիքն էին: Ութևասաներորդ անբարոյական դարու մը դիմացը կրցաւ իմաստուն մը սեպուիւ. բայց հանապազորդ կռուի մը մէջ ըլլալով ընդ աշխարհի և ընդ անձին, ու ամէն տեղ միայն չարիք նկատելով, այնպիսի սկզբունք դրաւ՝ որոնք եթէ ճշգիւ գործադրուին, չէ եթէ իր կարծածին պէս կը ծառայեն՝ ի սրբել զբարս և ազատել ի նախապաշարմանց, այլ ի կործանուիմ ամենայն ընկերական յարաբերութեանց: Այն յեղափոխական ոգիներէն մէկն էր՝ որոնք ընդհանուր յուզման մը ժամանակ առանց մտադիր ըլլալու պատմական սկզբանց և աւանդութեանց, միայն իրենց անձին վստահացած՝ կը խզեն կը խորտակեն դարերու դժուար գործը, կը ցրուեն կը վատնեն ժողովրդոց նուիրական ժառանգութիւն մը, առանց ճանչնալու անոնց յարգը՝ կամ վերցուածին տեղը դնելու արժանաւոր բան մը ունենալու:

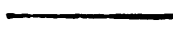
Կրօնական նկատմամբ՝ Ռուսոյ իր դարուն մէջ ապրող բանաւորականաց ուսմանը հետևող է, ու քրիստոնէութեան դէմ ունեցած հակառակութեամբը քիչ կը տարբերի համայնագիտակ բառարանին հեղինակներէն: Միայն եթէ աւելի ազնուական ու բարձր գիրքի մը մէջ ուզած է բռնել ինքզինքը, չուզելով անոնց նման նախատել ու հայհոյել ինչ որ գերագոյն է և աստուածային. և եթէպէտ յայտնեալ կրօնքը չընդունիր, այլ անոր վրայ մեծարանօք խօսելովը կը ցուցնէ եթէ կրօնական գիտութիւնը իրեն համար բոլորովին անտարբեր բան մը չէ:

Ժընեւացի իմաստասիրին քաղաքական սկզբունքներն՝ որ այնպիսի ահաւոր իրականութիւն մը առին իր մահուանէն քիչ ետքը, ընդհանրապէս ծանօթ են, և քիչ շատ իրենց ազդեցու-

Թիւնն ունեցած եւրոպական զանազան տէրու-
 Թեանց մէջ: Ռուսոյ քաղաքային ընկերութեան
 ասպականութեան ընդդիմամարտ կարծեց զնեւ՝
 բնական և նախնային վիճակ մը հաւասարութեան
 և երջանկութեան, որոնք աակնուվրայ եղած ըլլան
 սեւհականութեանց հաստատութեամբը, և ա-
 նոնց ձեռքով հաստատուած իշխանութեանց:
 « Օրէնք, կ'ըսէր, չլթայի զարկին զակարս, զօ-
 րացուցին զճոխս, և անդարձական կերպով տա-
 պալեցին բնական ազատութիւնը. ու մշտնջենա-
 ւորելով զսեպհականութիւն և զանհաւասարու-
 Թիւն, 'ի շահ քանի մը փառասիրաց՝ դատապար-
 տեցին մարդկային ազգի ընդհանրութիւնը յաշ-
 խատութիւն, 'ի գերութիւն և 'ի թշուառու-
 Թիւն »: Օրինաւոր իշխանութեան ամէն սկըզ-
 բունք փճացընելով, գաղղիական մեծ յեղափո-
 խութիւնը պատրաստողներէն մէկն եղաւ. ուս-
 տի և զարմանք չէ որ զԼուդովիկոս Փաբէթ գլխա-
 պարտութեան բարձրաւանդակը հանող կարծե-
 ցեալ ազատասիրաց, Արհաւրաց մարդիկներուն,
 պաշտելի կուռք մը եղաւ Ռուսոյ, որք ոչ միայն
 իր ոսկերքը յալթանակաւ փոխադրեցին 'ի Պան-
 Թէոն, այլ և Բիլերայան դաշագիր կոչուած երկա-
 սիրութիւնն՝ յեղափոխութեան լուսակիր աշատ-
 րակը կոչեցին. և իրենց օրէնքներն, անիրաւու-
 Թիւններն և ոճիրները վաւերացընելու համար՝
 անոր տուած իշխանութեամբն ու խօսքերով վա-
 րուեցան :

Ինչպէս իր կրօնական ու քաղաքավարական
 կարծիքներն, ասանկ ալ դաստիարակութեան
 համար քարոզած սկզբունքն իրենց օրոշիչ ու վնա-
 սակար ազդեցութիւնն թէ ժամանակակիցացն և
 թէ իրմէ վերջը եկողներուն վրայ ունեցան: Մար-
 դասիրական կոչուած դաստիարակական դրու-
 Թեան հիմնադիրն է Ռուսոյ, և որուն հետեան

քը աչուընուս առջև են 1789էն 'ի վեր : ԵՖԷ ճիշդ խօսելով՝ մանկավարժական գրութիւն մը չէ . « Իմ գրութիւնս է , կ'ըսէ հեղինակը , բնութեան հետ համաքայլ ընթանալ » . և կը կարծէ երջանիկ ընել զմանուկն և անով զմարդկութիւն՝ հեռացընելով յԱստուծոյ և իրեն նմաններէն , և նախնական պարզութեան վիճակի մը մէջ դնելով՝ կազմել զմարդն բնական :

Generated on 2016-05-25 10:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ԻՍ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԸ ԴԱՐ)

Պ Ի Ի Ֆ Ֆ Ո Ն

Արիստոտէլէ ու Պլինիոսէ ետքը արժանա-
 պէս բնական պատմութեանց հայր սեպուողն
 Պիւֆֆոն՝ Պուրկոյնի մօտ Մոնպար քաղաքը
 ծնաւ (1707), Խորհրդարանի անդամակցի մը
 որդի, որ մեծ խնամք ունեցաւ անոր նախնական
 դաստիարակութեանն վրայ: Առջի բերան մաս-
 նաւոր յարում մը չէր երևնար Պիւֆֆոնի վրայ
 այն ուսմանը՝ որով ետքը այնչափ հուշակեցաւ,
 Իտալիա ճանապարհորդութիւն մը ընելով, անկէ
 անցաւ յԱնգլիա, ու երկրին լեզուին ուսմանը
 զբաղելով. քանի մը անգլիարէն գրուածոց թարգ-
 մանութիւն ըրաւ, և առանձինն Նեւտոնի
 դրուութեանը, որով իր հայրենակցաց մտադրու-
 թիւնն վրան դարձընելով, գիտութեանց ճեմա-
 րանին յօգացաւ: Սակայն այս երկասիրութեանց
 մէջ ալ անմարթ էր դեռ եւս ճանչնալ զՊիւֆ-
 ֆոն բնապատում և մատենագիր: Անոր հանձա-

Generated on 2016-05-25 10:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

րը փայլելուն պատե՛հ դէպք մը եղաւ թագաւորական շնորհք մը, որ զինքը արքունի պարտիզաց վերատեսուչ կը սահմանէր. Պիւֆֆոն՝ իրեն յանձնուած գործը լաւ կատարելու համար՝ ուզեց բնապատում ըլլալ: Այն ատենը երեսունուիրեք տարուան էր. իսկ իր ընդարձակ երկասիրութեան առաջին մասին հրատարակութիւնը տասը տարի ետքը եղաւ: Առանց ուղեկու քննադատել զայն իբրև բնապատում մը, նկատենք զինքն իբրև մատենագիր լոկ և իմաստասէր. սակայն այս անտութեամբ ալ անկարելի է Պիւֆֆոնի ստոյգ արժէքն երևցընել, առանց գէթ վերի վերոյ գաղափար մը տալու իր ընդհանուր դրութեանը:

Բնութեան հրաշալէաց քննութեանը մէջ՝ իր ժամանակակցացը մարդկային անդեկութեանց ամէն ճիւղին մէջ գործածած ոճովը վարուեցաւ Պիւֆֆոն. այսինքն՝ ուզեց մեկնել արարչութիւնը՝ առանց արարչի: Հին իմաստասիրաց շափն պէս կը կարծէ թէ նիւթը յաւիտենական է. և արիւղերաց յորինուածութիւնը բնութեան արգիւնք. անսով կ'ուզէ մեկնել մոլորակային դրութիւնը, զարեգակն, զերկիր, զգիսաւորս. և նման կարծիքներ ունի նաև հանքաց, բուսոց և կենդանեաց վրայ: Կ'ենթադրէ մարդ մը որ ամէն բան մոռցած ըլլայ, և կամ իր չորս կողմը պատող առարկայից համար նոր արթնցած. կը դնէ զինքը դաշտի մը մէջ, ուր մէկմէկու ետեէ իրեն կը ներկայանան անասունք, թռչունք, ձկունք բոյսեր ու քարեր. « Ասլի վայրկեաններուն, կ'ըսէ, այդ մարդը բան մը չիկրնար զանազանել, ու ամենայն ինչ կը շփոթէ իրարու հետ. բայց եթէ թողունք որ իր գաղափարները կամաց կամաց դարձադարձիւ հաստատուննոյն առաքկաներուն վրայ, կը տեսնենք որ քիչ ա-

տենէն ընդհանուր գաղափար մը կ'ունենայ կեն-
դանի բնութեան վրայ, կը զանազանէ զայն ան-
կենդան բնութենէ, և քիչ ժամանակէն խիստ
լաւ կարող պիտի ըլլայ որոշել անկենդան բնու-
թիւնը՝ բուսական բնութենէն, և բնական կեր-
պով պիտի կարենայ ըմբռնել այն մեծ բաժա-
նումը՝ որ իրարմէ կը տարբերին, և կը կոչուին
կէտափան, բուսական և հանգային. և որովհետև
նոյն միջոցին որոշ գաղափար մը կ'առնու այն
մեծ և իրարմէ այնչափ տարբեր առարկայից
վրայ որ էրկէ, զո և ջուր կը կոչուին, քիչ վար-
ժութեամբ մասնաւոր գաղափար մը կրնայ ու-
նենալ երկրիս վրայ, ջրոյ մէջ և յօդս թուշող կեն-
դանեաց վրայ. և հետևաբար ինքիւրմէ դիւրաւ
կ'ընէ չորքոտանեաց, թռչնոց և ձկանց բաժա-
նումը: Նոյն կերպը կը գործածէ նաև բուսակա-
նաց համար, ծառոց և բուսոց. և կարող պիտի
ըլլայ խիստ դիւրաւ զանազանել զանոնք, թէ
ըստ մեծութեան, թէ տեսակին և թէ ձևոյն:
Ահաւասիկ ինչ որ իր պարզ հետազօտութեանցն
արգասիք կը սեպուին, և հարևանցի մտադրու-
թեամբ մը դիւրին պիտի ըլլայ զանոնք ճանչնալը:
Գնենք ինքզինքնիս այդ մարդուն տեղ, և ենթա-
դրենք թէ մեր տեղեկութիւններն և փորձառու-
թիւնքն ունենայ, և ուզենայ քննութեան ան-
նուր բնական պատմութեան այն առարկաներն՝
իրեն հետ ունեցած յարաբերութեամբքը: Ո-
րոնք իրեն աւելի հարկաւոր են, անոնք առաջին
կարգը պիտի բռնեն. օրինակ իմն, կենդանեաց
դասակարգին մէջ նախամեծար պիտի սեպէ զե-
րիվար, զշուն, զէզն, և այլն. աւելի լաւ ծանօ-
թութիւն պիտի ունենայ անոնց վրայ որ իրեն
աւելի ընտանի են. ետքը անոնցմով պիտի զ-
ղն, որ թէպէտ առջիններուն ընտանութիւնը
չունենան, այլ նոյն տեղուանք և նոյն կիմայի

Generated on 2016-05-25 10:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

տակ կը բնակին. ինչպէս եղջերու, նապաստակ
և անոնց նման անընդէլ կենդանիք. և այս ամէն
տեղեկութիւններն ստանալէն ետքը՝ իր հետա-
քննութիւնն պիտի դառնայ օտար կլիմայից՝ տակ
բնակող կենդանեաց վրայ»:

Որչափ ալ առջի բերան տարօրինակ էին ՊիւՖ-
Ֆոնի կարծիքն այս նիւթերուն վրայ, սակայն
ժամանակն և իր ըրած հետազօտութիւնք և ուս-
մունք մեծապէս չափաւորեցին զանոնք: Թուչնոց
բնապատմութիւնը հաւաստիք է մեր այս ըսա-
ծին: Մարդուս կազմութեանը վրայ յօրինածին
մէջ ալ՝ իր մասնաւոր իմաստասիրական տեսու-
թիւններն ունի. « Մարդս, կ'ըսէ, աւելի խոհա-
կան ու աւելի հանճարեղ չլսեպուհի՝ ականջ
ներն կամ աչքերը աւելի գործածած ըլլալուն
համար. և չենք տեսներ որ զգայարանքէ զուրկ,
կարճատես, խուլ կամ հոտառութիւններն կորու-
սած մարդիկ՝ միւսներէն նուազ խոհական կամ
հանճարեղ ըլլան. և ասիկայ յայտնի ապացոյց
մըն է՝ թէ կայ 'ի մարդս բան մը որ ներքին կեն-
դանի զգայարանքէ մը աւելի ըլլայ»: Ա՛րնդունի
հոգւոյ գոյութիւնը, և թէ նիւթէ բոլորովն
տարբեր բնութիւն մը ունի, և մէկ ձև մը՝ զետր-
հուրդ կամ զմտածութիւն. և ինչպէս այս յե-
տինը՝ ասանկ ալ հոգի անբաժանելի է և ան-
նիւթ. յորմէ զուրկ են ուրիշ ամէն անասունք:
Մարդուս այսպիսի արտունութիւն, աննիւթ
հոգի մը, և ուրիշ ամէն արարածոց վրայ իշխե-
լու արժանաւորութիւն մը տալէն ետքը, կը դե-
ղեի Պիւ Ֆ. Ֆոն՝ երբ խնդիրը կուգայ հետազօտե-
լու թէ ուստի է 'ի նմա այս հոգին՝ որ զինքն այս-
չափ կը բարձրացընէ: Խնդիր մը՝ որուն պատաս-
խանը չիկրնար՝ կամ չուզէր տալ բնապատումը:
Հատուածով մը, որ իր ձևովն աւելի բանաս-
տեղծութեան քան գիտութեան կը վերաբերի,

ԻԲ.

Գ Ա Ղ Ղ Ի Ա . Ա Ն Գ Ղ Ի Ա

(ԴԱՐ ԺԸ)

Պ Ա Տ Մ Ա Բ Ա Ն Ք

Ութևտաններորդ դարը՝ ինչպէս իմաստասիրութեան, քաղաքավար անսչութեանց և գիտութեանց, աստիկ ալ պատմական ուսմանց ուղեց նորոգիչ ըլլալ, անոր վրայ ալ տպաւորելով իր յատուկ դրոշմը:

Գրէվիէ, Պարթեւըմի՝ նոր դարուց պատմական գիտութեան առաջնորդքը կրնան սեպուիլ որք հնոց հաւատարմութեանը վրայ վստահ, խորունկ ուսումն ըրին անոնց գրոցը, և առանց մասնաւոր գիտողութեան կամ հետազոտութեան՝ կրկնեցին անոնց աւանդածներն: Իրենցմէ վեր է գիտողութեանց իմաստութեամբը և ճշմարտախօսութեամբ՝ Պրոս նախագահը, որ անցք մը կրնայ սեպուիլ հին գաղղիական ու նոր քննադատական դպրոցներուն: Ասոնցմէ ետքը մեզի կը ներկայանան Ժիպպըն, Հիւմ, Ռոպէրթսըն, որոնք իմաստասիրութիւնն կը խառնեն պատմա-

կանին հետ, և որուն ճաշակը արդէն տուած էր Վրլթէր իր մէկ քանի գրուածներուն մէջ: Համառօտ տեսութիւն մը այն երկասիրութեանց վրայ, որոնցմով հռչակաւոր եղած է այս նշանաւոր անձանց անունը, ութևասաներորդ դարուն պատմական գրուածոց պատկերը կ'ամբողջացնէ: Բայց ասոնցմէ առաջ հարկ է որ քանի մը խօսք ըսենք այն մարդուն վրայ՝ որ թէպէտ կենդանութեանը ժամանակ, ու նաև մահուընէն ետքը, գրաւորական մասնաւոր հռչակ մը չունեցաւ, սակայն հիմա իրաւամբ ութևասաներորդ դարուն ամենէն աւելի իսկազիր մատենագրաց մէկը սեպուած է: Այս անձն է Լուի Սէն-Սիմոն դուքսը:

Հին ու անուանի տոհմի մը սերունդ էր, ու երիտասարդ հասակէն Լուգովիկոսի արքունեաց մէջ մտած 'ի Վէրսայլ, այն մեծ դարուն և անձին միայն ձախորդութիւններն և տկարութիւնները տեսաւ. ուստի և բոլոր աշխարհի զարմանք պատճառող անցեալ մը՝ իր ժամանակին տխուր գոյներովը նկատեց. մանաւանդ երբ իր արդեանցն և պատերազմաց մէջ երեցուցած քաջարութեանց անտարբեր տեսաւ զարքունիս. և այն մոռացութիւնը ոչ միայն անիրաւ, հապա նաև նախատական սեպեց: Վերաւորուած իր պատուոյն մէջ, ամէն բանէ ետ կեցաւ, ու միայն մերթ ընդ մերթ Պուրկոյնի դքսին քով կ'երթար, իր գծկամակութիւնն յայտնելու: Որչափ ալ անկարելի էր դաւաճանութիւն ենթադրել՝ Ֆենելոնի առաքինի աշակերտին քով, սակայն արժգոհք՝ թագաժառանգին քով կը գումարուէին, որ ինքն ալ ունէր իր գծկամակութիւններն, վշտացած այն քաղաքական ոչնչութեան համար՝ առ որ դատապարտուած էին իր մեծ հօրմէն: Պուրկոյնի դքսին մահը տակնուվրայ ըրաւ այն յոյսը՝

զոր Սէն - Սիմոն ունեցեր էր այս իշխանին ապագայ իշխանութեանը վրայ: Բայց իրեն ըրած նրկարագրէն, զոր կ'ուզէիք մէջ բերել, յայտնի կը տեսնուի թէ լոկ անձնական չէր այն յոյսը, այլ բովանդակ Քաղզիոյ: Ահաւաստիկ ինչ կերպով կը պատմէ անոր մասը.

« Կարճատե եղաւ կեանքը. հիւանդութեան օրերն ալ համառօտեցան. նորէն ոտք ելլելու յոյսը կորսնցուց, և այս կարծիքը կը ցուցնէր բժշկաց հետ ըրած խօսակցութեանցը ժամանակ: Իմացաւ թէ ալ քիչ ժամանակ մնացեր էր ապրելու. և այդ ուրիշներուն՝ և իր սիրելեացն համար ահաբեկիչ խօսքը, անխռով ու անայլայլ լսէց ու վերջի ժամուն պատրաստուեցաւ: Քեղեցիկ նմանութիւն մըն էր նա խաչին վրայ բարձրացած Յիսուսի Քրիստոսի. և զարմանալի իր համակերպութեամբն և սիրով առ Աստուած. որպիսի խորունկ նայուածքով կը նկատէր իր ոչնչութիւնն ու մեղքերը... Քաղզիա վերջապէս ունեցաւ այս յետին պատուհասն ալ. ցըցուց իրեն Աստուած իշխան մը՝ որուն արժանի չէր. արդէն հասունացեալ կեանք մըն էր բարեբաստիկ յաւիտենականութեան համար»:

Արքունի իննամակալին մահուընէն ետքը՝ իր կալուածներն առանձնացաւ Սէն - Սիմոն, ուր իր բազմաշատոր Յիշատակարաններն գրելու զբաղեցաւ: Եւ որովհետեւ դեռ կենդանի եղող անձանց վրայ խիստ լեզու մը գործածեր էր, ուզեց որ իր մահուընէն քառասուն տարի ետքը հրատարակուին անոնք: Յիշատակարանաց առաջին սուպերութիւնն եղաւ 'ի 1788, բայց այնչափ կերպարանափոխ եղած, որ միայն վերջի տարիներուս մէջ եղած ամբողջ ու հաւատարիմ սուպերութիւն մը դուրս ցատքեցուց Սէն - Սիմոնի մատենագրական արժէքը և պատմական գիտութիւնը:

Որչափ ալ ութևտաններորդ դարը նոր ուսումնական ասպարիզի մը մէջ մանեւելով, հնու-թեան աւանդութիւններուն վրայ անտարբեր և ինչուան երբեմն արհամարհոտ աչքով կը նայէր, սակայն Ռուլէն գտաւ իր շարունակողքն 'ի Գրէվիէ և 'ի Լըպոյ: Թէպէտև անհամեմատ ստորին քան զՌուլէն, սակայն իբրև մատենագիր՝ ունի Գրէվիէ իր մասնաւոր յատկութիւններն, այլ ոչ այն հանճարը, որ կարող ըլլայ Տակիտոսի ոճով Հռովմէական կայսերաց պարմոնիան մը յօրինել, և այնպիսի մեծ մատենագրի մը երկասիրութեան շարայարութիւնն ընծայել: Պակաս են 'ի նմա քննադատութիւն, և պատմութեան մեծ նկարը ոգևորող կենդանի գոյներ. երկարաբան, ու տեղեկութեանց նկատմամբ ալ շատ թերի: Իրեն գրուածին շարունակութիւնն ըրած է Լըպոյ՝ Արևելէան կայսերաց պատմութեամբն: Աւելի գիտնական է Լըպոյ, և խոհական քննադատութեամբ օժանդակուած. թերութիւնը նիւթոյն է, և իր ժամանակին տիրող փիլիսոփայութեանը: Նիւթոյն նկատմամբ՝ տարակոյս չկայ որ խիստ ցամաք ասպարէզ մըն է մատենագրի մը համար: Գրեթէ տասն դարու տևողութիւն ունեցաւ հռովմէական կայսերութիւնը յարևելս, սակայն առանց զբաղելու նշանաւոր գործերով անուանի ընել զայն: Լըպոյ կարևորութիւն մը տուաւ անոնց արքունեաց մէջ պատահած ամէն գէպքերու, զիրար ոտնակոխ ընելու և յաղթահարելու ջանից, եկեղեցեաց մէջ սկսած և արքունեաց մէջ կարգէ դուրս յուզմամբ շարունակուած կրօնական վէճերու: Իր ժամանակակիցքը՝ որոնք իրենց նշանաբան առած էին ամէն կրօնից արհամարհութիւնն, անտարբեր աչքով նայեցան Լըպոյի շարագրած հատորներուն վրայ. ու իրենց համամիտ անձ մը՝ ձեռք զարկաւ

Generated on 2016-05-25 10:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

նոյն նիւթին վրայ՝ բոլորովին տարբեր ատեսութեամբ, ուրիշ գրուածք մը շարագրելու:

Այս գրքին հեղինակն էր անգղիացին Ժիպպըն, նորաղանդ հաւատքով. որ հնգեաասանամեայ՝ Պոսիւէի Յեղափոխութեանց պատմութիւնն կարգաւորով՝ ընդունելու էր զուղղափառութիւն, ու ՚ի Լոզան նորէն յարած իր առջի կրօնքին: Շարագրած՝ Պապոսիւն անկան հռովմայան հայտերութեան կոչուած գրքէն յայտնի կ'երևնայ թէ անխոնջ աշխատասէր ու երկայնամիտ հետաքնին անձ մըն էր. այնպիսի գրուած մը՝ յորում նիւթոց զանազանութեան հետ խորհրդածութեանց ընտրութիւն և ոճոյ կորով կը տեսնուի: Սակայն այսչափ և այսպիսի ձրից հեա՝ ունի նաև իր թելութիւններն: Կարգէ դուրս եռանդով լեցուած մատենագիր մըն է. և իր այդ եռանդան նպատակն է հինն Հուովմ. դժնդակ ատելութիւն մը նորոյն նկատմամբ, և այդ ատելութիւնը կը ծանրանայ Եկեղեցոյ, մանաւանդ թէ որ և իցէ հաւատոց վրայ. իրեն համար՝ քրիստոնէութիւնը ազիտութեան որրան մըն է, և անոր դէմ պատերազմելու համար՝ ամէն զէնք օգտակար է իր ձեռքին մէջ:

Ժիպպընի ժամանակացոց մէջ գտնուեցաւ ՚ի Գաղղիա՝ հնութեան վրայ ողջախոհ մտօք զարմացող անձ մը, որ աւանց ուզելու ութեասաներորդ դարուն յուղուած վիճից և տարաձայնութեանց մասնակից ըլլալ, ջանաց իր գրքովը կայսերաց հին հայրենիքը կենդանացընել, և կերպով մը կենակից ընել զմեզ Մարիոսի, Սիլլայի, Սերտորիոսի և Կատիլինայ: Այս անձն էր ատեւակալաց ժողովոյն նախագահն Պրոս: Այս գրուածքին ձեռք չղարկած՝ ուղեց այցելութեան ելլել այն տեղերուն՝ որք վկայ և ատեսարան եղած են հուովմեական պատմութեան զարմանալի դիպուածոց. և կարգացողը մէկէն կը զգայ թէ հին

դիւցազանց անուամբը անուանի եղած երկրին հողը կսխած է, նոյն օգը շնչեր է, և իր երևակա յութեամբը կարծես թէ կենդանութիւն առած են Կատոնի և Գրակքոսեանց հին աճիւնքը: Նոյն ասեններն սկսուած էին Հերկուլանոն և Պոմպէա քաղաքաց պեղմունքը, անոնց տասնըութը դար յառաջագոյն ունեցած կերպարանքը տեսնելու համար: Նոյնպիսի աշխատութիւն մը ուզեց ընել նախագահն Պրոս՝ հին հռովմէական ժողովրդեան վիճակին վրայ, և յաջողեցաւ. և այս վախճանին հասնելու համար՝ անոր պատմութեանն ամենէն աւելի հետաքննական ժամանակը ընտրեց, յորում հասարակապետական ուղին կը սկսի կերպարանափոխութիւն մը կրել, և յորում թէպէտև դեռ եւս հաստատուն են զՀռովմայն մեծութեան հասցընող սահմանադրութիւնք և մտածութիւնք, սակայն սյնալիսի անձանց և վիճակի մը առջև որ անոր մերձակայ անկումը կամ բոլորովն ուրիշ կերպարանք մը կը պատրաստեն: Հռովմէական պատմութեան տասուիրէք տարուան դիպուածոց յիշատակարանք են, սակայն թէ՛ մեծ անձինքներով և թէ՛ մեծամեծ գէպքերով արգասաւոր տարիներու: Սիլլայէ և իր հրաժարելէն ետքը՝ կ'երևնան Սերտորիոս, Սպարտակոս, Միհրգատ՝ Կատիլինայի, Յուգուրթայ և անոնց նման մեծամեծ անձանց հետ: Հին ժամանակաց անուանի պատմագրաց մէկը, Սալուստիոս, այս ընդարձակ նիւթին վերայ գրած էր. և ցաւալի է իր այդ երկասիրութեան կորուստը: Պրոս՝ եակէ եղաւ մտադիր խնամքով քննել այդ պատմագրէն ինչուան առ մեղ հասած հատակտորքը, տիրանալ անոր գաղափարացն և ոճոյն, և նոր լեզուի մը տանել կրընալուն չտի՛ արժանաւոր երևնալ իր նախատիպ օրինակին: Մասնաւոր հաճութեամբ մը երկա-

րապատում կ'ընէ Պոնտացոց թագաւորին՝ մեծին Միհրդատայ քաջութիւններն ու պատե-
րազմունքը Հռովմայեցոց դէմ: Եւրոպացոց համար՝ դեռ նոր կրնար սեպուիլ անոր պատմու-
թիւնը. և Պրոս՝ ամէն կարելի խնամքն ունեցած է պէտք եղած նիւթերն հաւաքելու համար. ինչուան Խորենացոյն պատմութիւնն քններ է, որ նոր սկսեր էր ծանօթանալ արեւմտեայց ան-
գղիացի Վիսթոնեանց լատին թարգմանութեամբը: Այս գրուագը՝ բոլորովին հետաքննական է: Հոն կը նկատուի Պոնտոսի թագաւորը, մերթ խուժգուժ և մերթ քաղաքակիրթ, իմաստուն դաստիարակութեան մը և բարուց վայրենի խըս-
տութեան մէջ իր զանազան շահերը գանելով. որ պիտէ քաջ իր իշխանութեան տարերաց մէջ ե-
ղող անհամաձայնութիւններն դաշնաւորել. ա-
տելի երկրին մեծամեծացը, բայց սիրելի ժողո-
վրդեան. որ գիտցաւ նուաճել հարաւային Ռու-
սաստանի մէջ բնակող վայրենի ազգերը, և անանկով պատրաստել Հռովմայ դէմ ապստամ-
բութիւն մը, անոր գերի եղած ժողովրդոց ձեռ-
քովը: Իսկ երբ այդ մրրիկը կը փրթի, Միհրդա-
տայ համար քանի մը օրուան գործ է նուաճել զփոքրն Ասիա, հարիւր հազար հռովմայեցի քա-
ղաքացիքն սպաննել, Յունաց անկախութիւնը հռչակելով: Այս ամէն քաջութիւններն փայլակի արագութեամբ գործելէն ետքը, Իսաւրիոյ գրանց քով հասած է Միհրդատ: Այսպիսի սրտով ու մտաց կորովով գրուած Հռովմայեցոց պատմու-
թեամբ մը, տարակոյս չկայ որ եւրոպացոց՝ հին ազգաց վրայ ունեցած գաղափարներն մեծ փո-
փոխութիւն պիտի կրէին: Պրոս՝ օրէնսգիտի, արուեստաւորի, պետական մարդու, իմաստա-
սիրի և հմուտ քննադատի մը յատկութիւններն իրարու հետ միացընելով, լաւ հասկըցաւ թէ

ինչ է պատմագրի մը պարտքը և պաշտօնը. բայց հոն հասնելու համար՝ այնչափ աշխատանաց և հետազօտութեանց կարօտութիւն կայ, որ հազիւ մարդկային յեղափոխութեանց մեծ պատկերին լոկ անկիւն մը լուսաւորելու բաւական կ'ըլլայ մարդ, երբ մահը վրան կը հասնի. և Պրոսի ամբողջ կեանքը՝ հազիւ կրցաւ հռովմէական հասարակապետութեան տասուերեք տարուան պատմութիւն ընծայել:

Ինչ որ Պրոս հռովմէական ընկերութեան համար ուզէր ընել, նոյնը ջանաց յունական պատմութեանց համար Պարթելըմի, որուն Ռ-դէ-Ե-Բ-Ի-Ի-Ի կրօնքով Սնապարտէայ կոչուած գիրքը մեծ հռչակ ունեցաւ: Յիսուսեանց ու Աղօթավանից դպրոցաց եռանդուն և ուսմանց կարգէ դուրս հետամուտ աշակերտ, արևելեան լեզուաց ալ զբաղեցաւ. ու ետքը Փարիզ գալով, քամանակին անուանի անձանց ծանօթացաւ, ու անոնց օրինակովն յորդորուեցաւ հնագիտական ուսմանց պարապիլ: Արքունեաց մեծարանքը, ճեմարանին առանձնաշնորհութիւնքը չկրցան կերպարանափոխ ընել՝ ի նմա զպարզութիւն բարուց, սրտի բարութիւնը և ուսմանց վրայ ունեցած սէրը: Իր անունը անմահացընող գրուածքը շարագրելու համար՝ երեսուն տարի աշխատեցաւ:

Այսչափ երկար տարիներու կարօտ ըլլալը դիւրաւ կը մեկնուի եթէ ուզենանք նկատել Յունաստանի վիճակը, որուն գոյութիւնը՝ հասարակապետական Հռովմայ պէս, միայն զէնքով ու քաղաքականութեամբ եղած չէ. ուստի և այն երկիրը լաւ կերպով ստորագրելու համար, անոր ամէն փառքը և փայլը շնորհելու համար՝ արժան էր Պերիկլէան դարուն Աթենացւոց պէս՝ իմացական աշխարհի ամէն գեղեցկութեանց վրայ զմայլել, ատենել զՍփոկլ և զԱրիստոփան ՚ի

Generated on 2016-05-25 10:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թատերս, զՓիղիասս և զՊրաքսիտելէս տաճարաց
մէջ, զՊղատոն և զԱրիստոտէլ 'ի վարժարանս,
զԵպամինոնդ 'ի պատերազմունս և զԴեմոսթեն
'ի բեմի: Հռովմայեցիք՝ պարզապէս պատերազ-
մուք էին և պետական անձինք. իսկ Յոյնք՝ նաև
զարմանալի արուեստագէտք. ուստի զանոնք
կենդանացընել ուղող հեղինակին համար՝ ուրիշ
յատկութիւն մըն ալ պէտք էր: Հին Հռովմը նը-
կարագրողը՝ կրնար Կատոնի պէս խիստ ըլլալ. իսկ
զԱթէնք ստորագրել ուղողը պէտք չէ մոռնայ
Թէ այն պզտի քաղաքին ժողովուրդը՝ ինչուան
երբեմն զԵւրիպիդէս ալ Թերացած կը գտնէր
ընտիր ախորժակի մէջ:

Ինչպէս Պրոս, ասանկ ալ Պարթելըմի ըմբռ-
նեց Թէ իր նկարագրութիւնը կարելի եղածին
չափ կատարեալ ընելու համար՝ մէկ զարէ մէ-
կալը անցնելու ժամանակ մը պէտք էր ընտրել:
Հարկ էր Պերիկլէան փառաւոր դարուն մօտ ըլ-
լալ՝ որպէս զի անոր անհամեմատ պայծառու-
թիւնն կարենայ ստորագրել. բայց զՅունաստան
կատարեալ մեծութեանը մէջ երեցընելու հա-
մար՝ արժան էր միանգամայն տեսարանի վրայ
հանել զԴեմոսթենէս և զԱրիստոտէլ, յորոց մին
իշխան էր ճարտարիօսութեան, իսկ միւսը ուղիղ
քննադատութեան. և այս երկուքը իրարու հետ
միացընելու համար՝ պէտք էր մօտեցընել Փիլիպ-
պոսի ու Քերոմիլէայի պատերազմին ժամանակը:
Պարթելըմի՝ կարճ, բայց նշանաւոր գէպքերով
արգասաւոր դար մը ընտրեց՝ որ Եպամինոնդայ
մեծ անունը կը կրէ: Կենթադրէ Անաքարսիս
անունով սկիւթացի երիտասարդ մը՝ որ Յունաս-
տան եկած է կրթուելու համար, և գէպք՝ վե-
րաբերութեան մը մէջ կը գնեն զինքը ամէն քա-
ղաքաց անուանի մարդկանց հետ: Ասանկով՝ ամ-
բողջ գիւրքը երկար զրուցասարութեան մը կեր.

պարանք կ'աւնու, և այն կերպով ուզած է հեղինակը կենդանացընել և ոգի տալ գրուածին. սակայն անով ակարացուցած է զայն, ուր շատ աւելի հետաքննական պիտի ըլլար իր բազմաշխատ երկասիրութիւնը, եթէ պարզ պատմական կերպարանք մը տալով անոր, գիտնար զանազանութիւն մը ընծայել այն բազմապատիկ աշխարհագրական, պատմական, արուեստական ու մատենագրական տեղեկութեանց՝ որոնցմով լի է իր գիրքը: Բայց այս թերութեամբն ալ՝ Անտար-սեայ ուղեւորութիւնը կը մնայ միշտ իր համբաւոյն արժանի գրուած մը, որուն նմանը քիչ կը տեսնուի մատենագրական աշխարհի մէջ:

Ութևտասներորդ դարու իմաստասիրական վարժարանը թէպէտև ընդհանրապէս հին աշխարհի գիտութեանց զբաղեցաւ, բայց իր ամենէն աւելի նշանաւոր հեռուողաց մէջ գտնուեցան նոր պատմութեան ետեւ ըլլող անձինք: Ասոնց մէջ յիշենք զՀիւմ և զՌոպերթսըն անգղիացիս, որոց գրուածքը գրեթէ եւրոպական ամէն լեզուներու թարգմանուած են, և ինչուան առ մեղ հասած՝ սուանց յարգերնին կորսնցընելու: Բառարանին հեղինակացը աշակերտ էր Հիւմ, և իր ժամանակակցացը քաղաքական նախապաշարմանց յաղթանակելու համար շատ աշխատանք ունեցաւ: Սթրէֆորտի ու Կարոլոս առաջնոյն գէմ հակառակութիւն ցուցըցեր էր, և անով Անգլիոյ՝ իր հայրենեաց համակրութիւնը կորուսած. բայց մատենագրական հանձարովն կրցաւ միւսանգամ անոնց հաճոյանալ:

Հիւմի հետ կը յիշատակուի Ռոպերթսըն: Որչափ ալ այս երկու անուանք յաճախ հաւասար զարմանքի նիւթ եղած ըլլան իրենց ժամանակակցացը, սակայն ունին իրարմէ մեծ խտիր մը: Ռոպերթսըն աւելի լուրջ է կրօնական կարծեաց

վրայ ըրած գատաստաններուն մէջ, սակայն ուրիշ նկատմամբ՝ գաղղիական դպրոցին աշակերտ է, որուն գլուխ և առաջնորդ էր Վոլթեր: Բազմաթիւ են իր երկասիրութիւնքը, և գրուածքնուս չափը չինքերը անոնց ամենուն վրայ գէթ համառօտ քննադատութիւն մը ընել: Բաւական սեպենք քանի մը խօսք զրուցել իր ամենէն աւելի համբաւուած գրուածքին վրայ, Արտուս հինգէրորդի պարմոնէանը: Մեծ գովութիւններ ընդունած է այս երկասիրութեան նախաշաւիղը. և յիրաւի, դժուարին է գտնել գրուած մը՝ յորում անոր մէջ երեցած մատենագրի մը ամենակարեւոր ձիրքեր այնչափ իրարու հետ միացած ըլլան: Բոլոր պատմութիւնը արժանաւոր է այդ ներածութեանը. մեծ թերութիւնը լոկ կողմնակալ՝ դատողութեանը մէջ է: Թէպէտ և շիւմի և Վոլթերի նման հաւատոց ոխերիմ չէ Ռոպերթսըն, սակայն երիցական աղանդին վերաբերելով, իր կրօնական կուսակցութեան գաղափարներովը մոլորած է՝ երբ միջին դարու և կամ վեշտասաներորդ դարու կրօնական դիպուածոց վրայ կը խօսի:

Այս գրուածքէն զատ յօրինած է դարձեալ Սիւլբիոյ պարմոնէան մը և Ամբիկայի պարմոնէան մըն ալ, որ երկայնամիտ հմտութեան գործ է:

ԻԳ.

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԴԱՐ ԺԷ-ԺԸ)

ԹԱՏՐԵՐԳԱԿ ՔԵՐԹՈՂՔ

Երբ եօթնևտասներորդ դարուն երկրորդ կիսուն մէջ՝ Գաղղիա իր քաղաքականութեամբն ու պատերազմներով տիրապետած էր բոլոր Եւրոպիոյ, իր մեծ մատենագրաց հանճարովն ալ դրացի ազգաց վրայ աւելի զօրաւոր ու տևական ազդեցութիւն մը կ'ունենար: Գոռնէյլի, Մոլիէրի ու Ռասինի համբաւը այնչափ մեծ հռչակ մը ունեցաւ յԱնգղիա, որ կարծես թէ մոռցընել տուաւ իրենց զանմահն Շէյքսպիր. և շատք յանգղիացի քերթողաց սկսան նմանիլ առաջիններուն, զարտուղելով իրենց ազգային մեծ մատենագրին ցուցըցած ճամբէն: Այս նմանողութիւնը խիստ անյաջող ու անկատար կերպով ըլլալուն, գաղղիական ախորժակը չկրցաւ հաստատուն տեւականութեան արմատ մը ձգել ՚ի Բրիտանիա:

Ուիլյէմ Ուիլքերլէյ՝ փարիզական թատերախաղքը Լոնտրա փոխադրող առաջին մատենա-

գրաց մէկն է. 1640ին ծնած էր նա 'ի Գլայվ: Աթուարթեանց անձնանուէր գերդաստանի մը վերաբերելով ծննդեամբ, հնգետասանամեայ հասակին թողլով զԱնգղիա, անցաւ 'ի Քաղղիա, և հոն գլխաւորեց ուսմանց ընթացքը, մինչգեռ Քոռնէյլ և Մոլիէր գաղղիական թատերաբեմից վրայ անմահական անուն կը ժառանգէին իրենց երկասիրութեամբքը: Անգղիա դառնալուն, Կարոլոս Բ թագաւորին պաշտպանութիւնը գտնելով, գահաժառանգ իշխանին դաստիարակ սահմանուեցաւ:

Մոլիէրի հեակողութեամբ քանի մը կատակերգութիւններ յորինած է Ուիչէրլէյ, յորս ոչ միայն ոճովն շատ հեռու կը մնայ գաղղիացի սկզբնագրէն, այլ նաև սրտովն ու բարոյականով. և զարմանք չէ որ չիրցաւ ընդունելութիւն գտնել այնպիսի ժողովրդենէ մը՝ զոր կրթելու տեղ, անոր զգացմունքը կը վերաւորէր: Ինքն իսկ հեղինակն ալ լաւ ըմբռնած էր զայն. ու երբ որ մը մէկը զինքը Մոլիէրի նմանցընելը բաւական չսեպելով, զանիկայ ալ գերազանցած ըլլալուն վկայութիւն կուտար, պատասխան տուաւ Ուիչէրլէյ. « Թէ զՄոլիէր և թէ զիս լաւ կը ճանչնամ. իրեն նմանող կոչուելու համար՝ խիստ գէշ կերպով նմանած եմ իրեն. դերասանացը տուած բնաւորութիւնքը չափազանցութեան տանելով, աւրած եմ զանոնք: Զիս պաշտպանելու համար այսչափ միայն կրնամ ըսել, թէ այսպիսի վարմունքովս՝ աւելի իմ անորժակիս ուզեր եմ անսալ՝ քան թէ անգղիական հասարակութեան՝ զոր պարտըկան էի հաճել »:

Այս ակարութեան մէջ՝ իր ուրիշ ընկերակիցներն ալ ունեցաւ Ուիչէրլէյ: Իրեն ժամանակակից՝ բայց հանձարով իրմէ շատ վեր երկու կատակերգակ՝ քերթողք, Ուիլլեմ Գոնկրէվ և

Փէորդ Ֆէրգիւյէր, չկրցան ազատիլ այն լուծէն զոր գժկամակուծեամբ կը կրէին:

Սթէֆըրաի կոմսուծեան մէջ ծնած էր Փոնկըէվ (1672) ու Տըպլինի համալսարանին մէջ իրաւագիտական ուսմանց ընթացքն ըրած: Իայց իր հասակին ու եռանդուն երեւակայութեանն համար ծանր էր այդ ուսումը, ու հազիւ տասնեօթը տարուան եղած ասէն շարագրած վիպասանականով մը յայտնի երեցուցած էր թատերական բանաստեղծութեան բերուումն ու յարմարութիւնը: Փիչ ետքը յօրինեց Հինաւորը Ֆանուի (the old Bachelor) կոչուած կատակերգութիւնն, ու Տրայտընի ներկայացընելով՝ անոր կարծիքն ուղեց լսել: Քերթողը ամենեւին չտարակուսեցաւ իննետասնամեայ պատանւոյն վրայ կատակերգակ քերթողի մը հանճար տեսնելուն. ուստի դովեց զինքն և խրախուսեց, Հէլիֆոքս լորտն ալ վեց հարիւր անգղիական ոսկի տարեկան թոշակ ունեցող գործի մը վրայ դրաւ, որպէս զի ապրուստի դիւրութեանն հետ կարեոր ժամանակն ալ ունենայ նորանոր թատերական գրուածներ երկասիրելու:

Նէնֆաուր (the double Dealer) կատակերգութեան մէջ շատ աւելի լաւ յաջողած էր քերթողը, բայց առջինին ընդունելութիւնը չգտաւ. իսկ տարի մը ետքը, քսանեւերեքամեայ, ներկայացընել աուսու իր ամենէն աւելի նշանաւոր երկասիրութիւնը, Սէր ընդ «Իւ» (Love for love) կոչուածը, յորում կնճիւրը խիստ հետաքննական է, թէպէտև առանց ճշմարտանման ըլլալու, և գերասանայ բարքը զբօսեցուցիչ՝ բայց ոչ բնական: Ողբերգութիւն մըն ալ շարագրած է սրբտաշարժ գէպքերով և գեղեցիկ իմաստներով, Հարնադէտն 'ի դաս (the Mourning bride) կոչուած, և որ քերթողին ընտրելագոյն երկօցը մէ.

Generated on 2016-05-25 11:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

կը սեպուլած է արժանապէս: Սակայն զարմա-
նալի է որ այս ողբերգութեան յաջողութիւնը
չխրախուսեց զնա շարունակել այն ճամբուն մէջ՝
ուր այնպիսի բարեբաստիկ մուտք մը ունեցեր էր,
և հետեւեալ տարին կրկին դարձաւ 'ի կատակեր-
գութիւն. բայց անոր ընդունելի չըլլալուն վրայ
սիրտը կոտրած՝ բոլորովին ետ կեցաւ թատերա-
կան գրուածներ յօրինելէն: Քսանը՝ ինք տա-
րուան էր այն ատենը, այնպիսի հասակի մը մէջ՝
յորում ամենէն աւելի նշանաւոր թատերագրի
հազիւ սկսած են ծանօթանալ:

Այս անակնկալ և տարտամ հրաժեշտը ու-
նէր ուրիշ պատճառ մ'ալ. — ժամանակին կա-
տակերգակ քերթողաց վրայ ծանրացած իրստ
ու անաչառ քննադատութիւնը: Գոնկրէվ՝ փո-
խանակ Տրայտընի նման խոհական լուծութիւն մը
պահելու, ուզեց պաշտպանել այնպիսի դատ մը՝
որ արդէն հասարակաց կարծեաց և ուղղախոհ
մտաց առջև կորսուած կը սեպուէր. ու մրցա-
նաց մէջ յաղթուելով, թատերական գրութիւնը
փոխելէն աւելի՝ լաւագոյն սեպեց բոլորովին հրա-
ժարիլ անկէ, ու իր կալուածոցը մէջ առանձնա-
նալ: Հոն այցելութիւն մը ըրած է իրեն Վոլթեր:

Իրմէ վեց տարի ետքը ծնած է Գէորգ Ֆէրգիւ-
լէր: Տրպլինի համալսարանին մէջ ուսմանց ըն-
թացքն աւարտելով, կատակերգութեան դերա-
սան եղաւ. բայց ողբերգութիւն մը ձևացնելու
ժամանակ՝ կեղծ սրոյ հարուածի մը տեղ՝ վրիպ-
մամբ յիրաւի վիրաւորելով ընկերներէն մէկը,
թողուց թատրը, և ուզեց կատակերգութեան
յօրինող ըլլալ: Այլևայլ հատուածներ շարա-
գրեց, որոնք առանց զարմանալի գրուածներ ըլ-
լալու, ունէին իրենց մասնաւոր յատկութիւն-
ներն՝ մանաւանդ հասարակ ժողովրդեան հաճո-
յանալու համար: Սէր և Շիշ (Love and a Bot-

tle) կոչուած կատակերգութեան վրայ այնչափ զմայլեցաւ Ուլրի կոմսը՝ որ իր գնդին մէջ տեղակալի աստիճան տուաւ անոր: Ֆէրգիւէր՝ իրմէ առաջ երևցող անգղիացի կատակերգակ քերթողաց նման չուզեց յարգել այն մեծ սկզբունքը՝ թէ թատրը դպրոց մը պիտի ըլլայ բարուց, ուր հաւասար պիտի մեծարուին առաքինութիւնք և հանդիսականաց մեծվայելութիւնը. ու երբ սկսան հրապուրիչ գոյներով նկարագրել ախտերը, և անանկով ժողովրդական թէ ներկայ և թէ ապագայ զեղծումը դիւրացնել, անգղիացի բանագատք իրենց ձայնը բարձրացնելով, խիստ դատաստանին լսեցուցին. «Ո՛րչափ պէտք է տեսիլ ըլլան մեզ, — կը գրէր անոնցմէ մէկը, — այն մասենագիրք՝ որ այսպէս ճարակիչք են ապականութեան իրենց հայրենեաց մէջ, ու յԱ.տ. տուածոյ ընդունած տաղանդնին՝ զուրիշները մոլորեցնելու կը գործածեն: Եթէ Գոնկրէվի կատակերգութիւններն կենացը վերջի վայրկեաններուն՝ խիղճը չխռովեցին, պատճառը՝ ամէն զգացմունք ու առաքինութեան գաղափարն ալ կորսնցնելուն համար էր »:

Ժողովրդեան բարոյականը վտանգի մէջ դնող կատակերգակ քերթողաց դէմ տրուած պատերազմը տասը տարի քշելէն ետքը այն ատեն դադրեցաւ, երբ նոյն ժողովուրդը ըմբռնեց թէ ինքն էր յանցաւորը, ծափահարութեամբը դրուատելով ՚ի թատեր զայն ինչ՝ զոր իրաւամբ կը դատապարտէր յաշխարհի: Ասանկով բարուց և պատշաճականին զգացմունքը կը նորոգուէր, ինչպէս նաև դատաքննութիւնն՝ քանի մը բարոյագէտ մատենագրաց ձեռքով: Այս վերջիններուն մէջ անուանի էին Ռիչարտ Սթիլ, Յ. Էտիսըն և Յ. Սուրիֆթ: Ասոնք իրենց հանձարը գործածեցին անգղիարէն մատենագրութեան կերպարանափո-

Այսպիսի պարբերական գրուածի մը առջի մտածութիւնն ունեցողը եղաւ Ռիչարտ Սթիւ ծնեալ 'ի Տըպլին (1672)։ Հինգ տարուան որք մնացած, Որմոնտի դքսին պաշտպանութեամբն կրցաւ Չարթըր-հաուզի դպրոցը մտնել, և հոն ճանչցաւ զԷ'տիսըն, իր ուսմանց ընկերակիցն ու բովանդակ կենաց բարեկամը։ Դպրոցը եղած ատենէն՝ փորձեց բանաստեղծութեան ետեւ ըլլալ. ու ատենելով որ յաջողութիւնը չհամաձայնեցաւ իր ակնկալութեանը, զինուոր գրուեցաւ աւելի յուսահատութենէն քան թէ այն կենաց բերում մը զգալէն. բայց ինչպէս հանձարով՝ ասանկ ալ 'ի բանակին աննշան անձ մը եղաւ։ Չուզելով բոլորովին գրականութիւնն ալ ձեռքէ ձգել, Քրիստոնէայ Գի-յառն կոչուած գիրք մը յորինեց, կատարեալ հակապատկեր մը հեղինակին անցուցած վարուցը. ու երբ տպագրութեամբ հրատարակեց, բոլոր զինուորակցացը ծաղուն նիւթ եղաւ։ Քանի մը կատակերգութիւններ յորինելով, անոնց մէջ ուզեց բաղդը փորձել, ու վախճանին չհասնելով, ձեռք զարկաւ Շառլերափ (the Tatler) պարբերական գրուածը հրատարակել ուրիշ քանի մը աշխատակցաց հետ, ու անոնցմէ մէկուն անուամբը։ Առջի վեց թուերը հրատարակուեցան, առանց գիտցուելու թէ որոնք են այն յօդուածներն շարագրողք. բայց քիչ ատենէն Է'տիսըն ճշմարիտը յայտնեց և ինքն ալ նոյն օրագրին խմբագրութեանն ընկերացաւ։ Շառլերափ օրագրին խափանուելէն ետքը՝ քանի մը ամսէն Դիփոլ անուամբ սկսաւ հրատարակուիլ և մեծ ընդունելութիւն գտաւ ամենէն. անոր յաջորդեց Մէնար (Guardian) որ հազիւ կրցաւ տարուան մը աւուղութիւն ունենալ, թէ պետեւ խմբագրաց մէկն էր անուանին Փոփ։ Դիփոլին նման նշանաւոր և օգտակար հրատարա-

կութիւն մը երկար ատեն դիմանալու արժանի էր՝ եթէ քաղաքական ներքին երկպառակու-
թիւնք, խմբադրաց մէջ ալ անհամաձայնութիւն
ձգելով չխափանէին զայն. վասն զի իրենց գրա-
ւորական բարեկամութենէն աւելի զօրաւորա-
գոյն երևցաւ քաղաքական անմիաբանութիւնը,
և ստիպուեցան իրարմէ բաժնուիլ:

Սթիւ Խորհրդարանի անդամ ըլլալէն՝ թատեր
մը վերատեսչութեան ինչէր էր: Այն առթով
կատակերգութիւն մը շարագրեց Գիւրգ «Իրեւի»
(the Conscious lovers) կոչուած, որ իր վեր-
ջին երկասիրութիւնն է, և անգլիական թատե-
րախաղից մէջ ընտրելագոյններէն մէկը: Սթիւ
Է'ախսընի բարեկամն էր, ու հետևեալ խօսքերով
անոր նկարագիրը կուտայ. « Իր սակաւագիւտ
հանձարն ու բարեմասնութիւնները՝ զգուշաւո-
րութեան և չափաւորութեան քօղովը կը ծած-
կէր Է'ախսըն. ու անանկով կ'առաւելուր անոնց
յարգը: Ոչ ոք իբրև զնա լաւ գիտցաւ գործա-
ծել զլուութիւն. անանկ որ զինքը տեսնողը՝ լը-
ռութեան աստուած մը կը կարծէր. իսկ երբ ըն-
տանեկան կենցաղավարութեանը հանդիպէր,
չէր դադրեր վրան զարմանալէն: Շատ օր իրեն
հետ անցուցեր, ու ամեն անգամ նորանոր հա-
ճոյք զգացած էմ: Ինծի անանկ կը թուէր թէ կա-
տուլլոսի ու Տերենտեայ հետ կը կենակցիմ. վասն
զի անոնց հանձարոյն ամէն շնորհքն ունէր: Քաղ-
ցրաբարոյ իբրև զԵպիկուրոս, առաքինի իբրև
զՎաստոն, զուարթ իբրև զԱնակրէոն, ճշմարիտ
իմաստասիրի մը նկարագիրն էր »:

Յովսէփ Է'ախսըն ծնած էր 'ի 1672 'ի Միլսդըն:
Հայրն ուղեց հաստատուն ու զանազանեալ կըր-
թութիւն մը տալ որդւոյն, որպէս զի բաղձին
պակասութիւնը անով լեցրնէ. ուստի նախ Լայկ-
Ֆիլտի դպրոցը ու ետքը Օքսֆորտի համալսա-

րանը դնել տուաւ զինքը : Բանաստեղծական հանձար մը երեցաւ Է'տիսընի վրայ . ու յօրինած լատինական քերթածներովը , ու ետքը Վիրգիլեայ մշակականաց չորրորդ գրոց անգլիական ոտանաւոր թարգմանութեամբ՝ Հէլիֆաքս ու Սըմէր լորտերուն մտադրութիւնը իր վրայ դարձուց , որոնք երկուքն ալ Գուլիելմոս թագաւորին պաշտօնակալքն էին : Անոնց յորդորելովը՝ թագաւորին վրայ գովասանական քերթուած մը յօրինեց Է'տիսըն , ու այն առթով իրեք հարիւր անգլիական ոսկի թոշակ ստանալով յարքունեաց , կրցաւ Գաղղիա և Իտալիա ճամբորդութիւն մը ընել : Ի Գաղղիա ճանչցաւ զՊուալոյ , ու շարագրած լատին քերթուածներուն համար հռչակաւոր՝ երգիծաբանէն դովեսա ու քաջալերութիւն լսեց : Իսկ յԻտալիա նոր խանգ մը զգաց լոմբարտական գեղեցիկ հովտաց , Գալապրիոյ և Հռովմայ արգասաւոր բլրոց սեսլեամբը . Ալպեանց ու Ապեննեանց մեծավայելուչ գեղեցկութիւնք արթնցուցին անոր բանաստեղծական հանձարը , Տիբերիս հնութեան յիշատակներ նորոգեց , և ի Հռովմ լատինական հնութեան քերթողները անյագաբար ընթերցաւ . ու անոնցմով ուզեց առաջնորդուիլ այն հռչակաւոր երկրին մէջ՝ որուն աւերակներն անգամ բանաստեղծութիւն կ'ազգեն . ուստի ուզելով այն ճանապարհորդութեան մէջ ունեցած ապաւորութիւնը հաղորդել լորտ Հէլիֆաքսի , լատին ոտանաւորով գրեց , անկարելի երևնալով իրեն ուրիշ լեզու մը գործածել այնպիսի երկրի մը վրայ , ուր կարծես թէ արձագանգք անգամ դեռ եւս կը կրկնեն Վիրգիլի ու Որասեայ տողերը : Բայց երբ ինքը պաշտօնակալին իր երախտագիտութեան այսպիսի քերթողական խայրիք մը կը նուիրէր , Հէլիֆաքս պաշտօնէն կ'իյնայ , ու Է'տի-

գրած թղթին, յաղթական պատերազմաւ Հռե-
նոս գետը անցնելուն առթիւը:

Է'տիսընի բաղդին յաջողելուն պատճառ եղաւ
այս քերթուածը, աերութեան այլևայլ պաշտա-
մանց մէջ մտնելով: Բարեբաղդաբար իր ուսու-
մնական պարապմունքներէն ալ ետ չկեցաւ, ու
առաջ Ռուաննի կոչուած տաղերգութիւն մը
ներկայացընել տուաւ Լոնտրայի թատերաց վը-
րայ, և ետքը Կաբոն ու Բիլիէյի ողբերգութիւնը,
որ հաւասարապէս հաճոյացաւ թէ վիկ և թէ
թորի կուսակցութեանց, ինքզինքնին նկատելով՝
հայրենեաց ու ազատութեան համար մեռնող
ծերունի հռովմայեցւոյն վրայ:

Է'տիսընի այս ողբերգութեան կարգէ դուրս
յաջողութեան պատճառը՝ որչափ ալ երկիրը
երկուքի բաժնող կուսակցութեանց արդիւնք
էր, բայց իբրև մտածութիւն և ոճ ալ՝ նշանաւոր
մատենագրութիւն մը ըլլալուն համար էր: Թէ-
պէտև քերթողին հայրենեացը մէջ դառն քննա-
դասութեանց նպատակ եղող գրուած մըն է,
սակայն անոնք արգելք չեն գերագոյն հանճար և
ազնուական իմաստներ նկատելու 'ի նմա. միայն
թէ աւելի հետևող եղած է Գոռնէյլի քան իր
հայրենակից Շէյքսպիրի: Ոմանք ալ աւելի քեր-
թողական զրուցատարութիւն մը կը սեպեն զայն
քան թատերական արարուած, յորում Կասոն
կարգէ դուրս առաքինի, խիստ ստոյիկեան ու
անտեղիտալի միտք մը նկարագրուած ըլլսլով՝
դժուարին է վրան խանդաղատանք մը զգալը.
կարծես թէ աստուածոց բնութիւն մըն է վրան
երեցածը, քան մարդկային. ուստի ոչ զօրաց
ապստամբութիւնը, ոչ բարեկամաց մատնու-
թիւնը, և ոչ իսկ որդւոյն մահը՝ ամենեին տպա-
ւորութիւն մը չեն ըներ իր սրտին վրայ. բնակա-
նաբար՝ հանդիսականք ալ հաւասար անտարբե-

րութեամբ իրեն կը փոխարինեն: Անուանին Փոփ
այնչափ համոզուած էր կատոնի թատերական
դէմք մը չըլլալուն վրայ, որ հեղինակին խորհուրդ
տուաւ առանձին հրատարակել այն ողբերգու-
թիւնը՝ առանց թատեր վրայ հանդիսացնելու:
Է՛տիսըն ալ առջի բերաննոյն կարծիքն ունէր.
Բայց ետքը ուրիշներուն թելադրութեանցն ան-
սալով, միտքը փոխեց, և յաջողութիւնը՝ արդա-
րացրնել տուաւ անոնց կարծիքը:

ԻԴՊ.

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԴԱՐ ԺԸ)

ՓՈՓ, ԹՈՄՍԸՆ, ԵՈՒՆԿ, ՍԹԵՌՆ,
ՇԷՐԻՏԱՆ

Անգղիոյ մէջ դասական դարոցը կազմող բա-
նաստեղծից մէջ նախապատիւ պէտք է սեպել
զՓոփ, որ իր նախնական դաստիարակութիւնն
ընդունեցաւ 'ի Վ (նասոր՝ ուղղափառ քահանայի
մը ձեռքին տակ: Մանկութեան հասակէն յայտ-
նապէս կ'երևնար վրան այն տաղանդը՝ որուն
բովանդակ կեանքը պիտի նուիրէր. վասն զի ա-
մենեկին չհետեւեցաւ իր ուսման կցացը՝ որոնք բո-
լորովին քաղաքական մարդիկ էղան. և եթէ ըն-
տանեկան յարաբերութեանց կամ անուանի ան-
ձանց հետ ըրած բախկամութեանն պատճառաւ
բռնադատուեցաւ աւելի թորի կուսակցութեան
մօտենալ, սակայն բոլորովին հեռու մնալով այն
յուզմունքներէն որ Սթուարթեանց անկումը
սպառնառեցին: Իե՞ս տասուերկու տարուան էր՝
երբ քերթուած մը շարագրեց առանձնութեան
վրայ, և մարթ էր անոր մէջ ալ նկատել այն

ընտիր և ուղղադատ ախորժակը՝ զոր ետքը իր ամէն գրուածոց մէջ երևցուց. տասնըվեց տարուան՝ իր գեղեցիկ հովուերգութիւններն հրատարակեց, յորս աւելի վիրգիլեան շնորհք կը տեսնուին քան Թէոկրիտեայ պարզութիւնը. իսկ երբ քսան տարուան էր՝ յօրինեց իր ճաշի դանա-
 րապահեմ գրուածը, և որուն համար ոմանք Պուալոյի նմանցուցին զինքը: Կրնայ չափազանց սեպուիլ այս համեմատութիւնը, սակայն հարկ է խոստովանիլ թէ այլևայլ ընտիր յատկութիւններով լեցուն է այս երկասիրութիւնը: Աւելի գիտուն քան ներշնչեալ կը սեպուի Փոփ, և քան զսանդժեղ՝ աւելի նմանելու յարմար հանճար մը. զոր ինքն իսկ զգալով՝ Իլիականի թարգմանութեան մը ձեռք զարկաւ ոտանաւոր չափով: Փոփայ մատենագրական պսակին գեղեցկագոյն ծաղիկը արժան է որ սեպուի այս երկասիրութիւնը, և որուն քով երկրորդական արժէք ունեցող գրուածներ են Գիսակն յաբաբալու ու Թուր-
 ա- շեշիւ:

Նշանաւոր դիպուած մըն էր անցեալ դարուն համար Հոմերի քերթուածին թարգմանութիւնը: Գրական աշխարհը երկուքի բաժնուած, ու մանք կարգէ դուրս խստութեամբ կը հալածէին զԱքիլլէս երգող քերթողը, այլք ալ հաւասար եռանդեամբ կը պաշտպանէին հին վիպասանութեան հայրը: Փոփ այս վերջիններէն էր, և որուն ընծայեց իր ամենէն գեղեցկագոյն տողերը՝ որոց համար իրաւամբ կրնայ պարծիլ անգղիարէն լեզուն:

Այս թարգմանութեան եղած ընդունելութենէն խրախուսուած, ձեռք զարկաւ Փոփ նաև Ողիսականին թարգմանութեանն. բայց նոյն իսկ իր ոճոյն վրայ զարմացողներուն վկայութեամբը շատ ստորին է ասոր յարգը առջինին բաղդատու.

Generated on 2016-05-25 11:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թեամբ: Իլիականաց համար ցըցուած գրեթէ կարգէ դուրս համակրութեամբն՝ յաջողեր էր Փոփ իր դրամական վիճակը բարւոքել. ու գիւղային առն մը գնելով՝ ՚ի Դուաքէնհէմ, հոն առանձնացաւ, ուր ծանօթանալով լորս Պոլինպրոքի հետ, անոր ընկերակցութեան ազգեցութեամբը յօրինեց Ճաշի Վարդոյ կոչուած գրուածքը:

Մինչդեռ Փոփ կը ջանար նմանիլ Պուալոյի, և յոյն քերթողահօր քերթուածներն թարգմանելու զբաղած էր, Թոմսըն անգղիական թատերաց վրայ կը մուծանէր գաղղիական ողբերգութեանց կերպարանքը, այնպիսի նմանութեան մը տեսարան ընծայելով՝ յորում ամենեին կը պակասէր հանձար: Այս նոր ասպարիզին մէջ իր առաջին խայրիքն եղաւ Երոստոս Ելէոսոս ողբերգութիւնն. ցուրտ արտագրութիւն մը, յորում Պաղեստինի ու միջին դարուց յիշատակք դործի առնուած էին Գէորգ առաջնոյն և իր պաշտօնակալաց կառավարութիւնը վար զարնելու համար: Ունկնդրաց դասաքննութիւնն պարզ արհամարհանք մը եղաւ: Թոմսըն յետին աստիճանի կարօտութեան մէջ եկաւ ՚ի Լոնարա՝ իրեն նեցուկ մը գտնելու յուսով. և սակայն պակասցաւ իրեն այդ պաշտպանութիւնը՝ որ շատ աւելի աննշան հանձարներու առատամիտ երեցեր էր: Վերջապէս յաջողեցաւ քսան անգղիական ոսկի ձեռք ձգել, որն որ ընծայականի մը գին էր: Թոմսընի այս Մեկենասն էր Սփէնսըր Գոմպառն, և իրեն ընծայուածն էր Չմեռուան վրայ բանաստեղծութիւն մը, Եղանակ կոչուած քերթուածին ամենէն նշանաւոր մասը. և Թոմսըն՝ որ հազիւ կրցեր էր անոր տպագրութիւնն յանձն առնող հրատարակիչ մը գտնել, անհաւատալի յաջողութիւն ու հռչակ մը ստացաւ այն քերթուա-

ծովը, և որ դրեթէ ամէն եւրոպական լեզուներու թարգմանուեցաւ: Այս կարգէ դուրս ընդունելութեանն պատճառը որչափ ալ երկասիրութեանը մէջ փնտռել արժան է, սակայն տարօրինակ նորութեան մըն ալ արդիւնք. վասն զի այն քերթուածը ընթերցողներն գուշակութիւն մը կ'ենթագրէին այն ուրախութիւնէն զոր թոմարն կ'ընծայէր փոթորկի և մրրկաց, և այն զարմանքը՝ զոր կը ցուցնէր Սկովաիոյ ձիւներուն և սառամանեաց: Գիւղական կենսաց ալ սիրելի ու հաճոյական ստորագրութիւն մըն է այն, և որ նոյն ժամանակաց սովորութիւններէն օտար բան մը կը սեպուէր: Այս կրկին ազգեցութեամբք, և իր ցուրտ ու միգապատ հայրենեաց սիրովը թոմարն իր քերթուածին տխուր և մեղամաղձոս կերպարանք մը տուաւ. և որ իրեն միայն յատուկ չինաց, ունենալով իր հետեւողներն ալ:

Այս հետեւողութիւնը աւելի զգալի է Եունկի Գիւշեոց մէջ. սակայն սովորական ճամբաներն արհամարհելով, գերեզմանաց առանձնութեանն ու լուութեան մէջ՝ առանց իւր իսկ ուզելուն, իր անուանն անմահութիւնը փնտռեց. այդ անմահացուցիչ յիշատակարանը այնպիսի սահմաններու մէջ բարձրացնելով՝ ուր հետեւող նախանձորդի մը վախ չէր կրնար ունենալ:

Մնաւ Եունկի՛ի 1684: Առջի բերան հօրը յորդորանքովն իրաւագիտական ուսմանց ընթացքն ըրաւ. բայց պատանւոյն աշխոյժ երևակայութիւնը աւելի ընդարձակ հորիզոնի մը կարօտ ըլլալը կը զգար, և կը ձգէր ինքզինքը բանաստեղծական ասպարիզին մէջ: Այս նկատմամբ իր նախկին երկասիրութիւնն է Բոսիւրի կոչուած ողբերգութիւն մը, ու քանի մը տարիէն ետքը Վրէթիւրիւն: Անոնց ընթերցմամբը, և մանաւանդ անոնցմէ վերջը հրատարակուած Վերջին

Պատասխան և Զորութիւն կրօնից կոչուած քերթուածներովն իմացաւ Անգղիա թէ բանաստեղծական ասպարիդին մէջ ունի քերթող մը՝ ոչ անարժան իրմէ առաջ երեցածներուն, և որուն արժանաւոր համբաւը ապագայ դարուց տլ պիտի յանձնուի. ուստի և մեծամեծք սկսան ղինքը քաջալերել, և նիւթական ապրուստը ապահովելով՝ յորդորել որ միայն իր հանձարոյն սիրելի պարապմանցն զբաղի: Այսպիսի առատաձեռն պաշտպանութեան չէր կրնար անզգայ ըլլալ քերթողին սիրաը. ուստի և մտադիւր իրաւագիտական ուսումը թողլով, իր նախկին բերմանն անսաց, ու բանաստեղծութեան հետ պարապելով նաև աստուածաբանական ու բարոյական ուսմանց, նորազանգ կրօնից՝ որուն ծննդեամբը կը վերաբերէր, եկեղեցականութեան վիճակն ընտրեց: Այն առթով արքունեաց մէջ ալ մուտ գտնելով, Վալլեսի իշխանին սէրն ու համարումը գրաւեց. թէպէտև անոր մահուամբը՝ իր ապագոյին վրայ ունեցած ակնկալութիւններն՝ մէկէն անհետացան:

Ասոր վրայ ընտանեկան դժբաղդութիւնք ալ վերաւորեցին Եունկի սիրտը. գրեթէ երեք ամսուան մէջ մահը յափշտակեց իրմէ կինն ու երկու զաւկրները. և այս երեք իրարու ետևէ հասած կորուսաներն՝ վաթսնամեայ ծերունւոյն սիրտը գառնութեամբ լեցուցին: « Ալ այնուհետև աշխարհէ ու կեանքէն ալ ապղտկացած, — կ'ըսէ Վիլմէն, — և իր ցանկալի սիրելիներէն զըրկուած, կերպով մը ողջ ողջ իր սիրելեաց գերեզմանն ինչաւ, թաղուեցաւ անոնց հետ, ու իր և աշխարհի մէջ վարագոյր մը քաշելով, սկսաւ փնտուել իր մխիթարութիւնքն այն ապագային մէջ ուր թշուառն ու վշտահար՝ յօժարափոյթ կը դիմեն: Այն դառն արտասուքն՝ իրեն անմա-

հուժիւն արդասաւորեցին. և իր հանճարը, ցաւոց մէջ խօսուն և գործունեայ, կարծես թէ այն երեք հարուածներուն կը սպասէր, որ մահուան խաւարին բնակուժիւնը սրանալով, մանէ մտօք մինչև երանուժեան գաւառը, առ որ մահը անցք մըն է »:

Եունկի գեղեցիկ ոճը, զգայուն սիրաւ ու արխրուժեամբ քողարկուած քնարին սրտաճմլիկ խանդը հասկըցընելու համար՝ բաւական են իր հետեւեալ քանի մը տողերն, որ Գիշերք բերթուածին չորրորդ գրքէն առնուած են, և որ ամբողջ նուիրուած է իր վաղամեռիկ Նարգէս աղջկանը յիշատակին:

« Զայս եւս ահա զարթնում նըւագ, խօլակա-
նացն ի յանըրջոց
Թօթափեալ զանձն իմ ընդոստ, ուր քուն ըզ-
միսս առեալ տանէր:
Իբրև զի մուժ գիշերին զաիեզերօք պատի մը-
ռայլ,
Լոկ ի նըշոյլ բանին միայն հանդէպ հոգւոյս փայ-
լատակէ:
Ո՛հ, ի լալ լոկ արտասուաց աչք իմ բանին ի խա-
ւարի...
Ահա ժամն յոր ես եւ ցաւքս ի միասին տըքնեալ
անքուն
Ըզգիշերս ամենայն կամք ընդ իրեարս խօսա-
կից:

Ո՛վ լուսին, ցաւած սըրտից աստուածեղէնդ
հաշտ էուժիւն,
Որ ի լռին այս ժամու իշխես խաղաղ եւ միայ-
նիկ
Ի կաճառս անդ աստեղաց, էջ ի գահէդ արծա-
թափայլ,

Եւ թողեալ զօդս, եկ շնչեա յիս՝ տաղս՝ երգոց՝
 երկնից ի ճահ:
 Դու արփւոյն քոյր կաթոգին, որ ի նորա մեկ-
 նելն ի բաց,
 Պերճապայծառ ըզդընտից վարես զընթացսըն
 գիշերի.
 Դու լըսես ըզմըրմունջս յարմարաւոր շարժմանց
 նոցին,
 Որ երբէք ի հեռաբնակ մահացուաց՝ ունկն՝ ոչ
 ժամանեն.
 Հաճեսլիր քաղցր երազով զերկնից՝ նըւագս յիմ
 սիրտ մընչէլ,
 Եւ իցիւ ձայնք հընչմանց քաղցրաբարբառ նոցին
 երգոց
 Ի մուսային իմ կեղերջս ողբանըւադըս խառնեա-
 ցին...
 Տըխուր եւ ամոյն թըւիմ դիտել ըզքեզ, Նարգէս
 իմ սիրելի,
 Բարբառդ յոգիս իմ ազդէ, եւ իբր ասես. « Մութ
 զիս կալաւ,
 Մանկուծիւն եւ յոյսք քաղցրիկ ի՛ն՝ մուայլ յա-
 ւէժ թաթաւեցան »:

Ա՛հ, այնչափ չէր մըթազգած խաւար շիրմին
 Փիլանդրոսի,
 Եւ ոչ հանգոյն մահառիթ մեգ աննըշոյլ՝ պա-
 տեաց զինև.
 Ո՛վ հանգոյն՝ դառն աղիտից՝ որ մի զմիոյ գան՝ հա-
 սանեն,
 Եւ ճեպեալ խուռնընթաց ըզթըշուառի հետով
 քըն գան.
 Դեռ Փիլանդրեայ չէր փակ տապան, ել եւ ըզ-
 հեա չողաւ Նարգէս.
 Մինչ ողբամս ի հող մտերմիս, յաճիւն դըստերս
 հասանէ լաւ...

Generated on 2016-05-25 12:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Յո՛ր ըզցաւս իմ հանգուցից, զո՛ նախ լացից՝ չգիտեմ եւ ես.

Ո՛ր բարեկամ, ո՛վ զըսարիկ, ի ձեզ ճեղքեալ սիրտըս հատանի:

Ա՛յդ պէս ուրեմն էր կընքեալ, ո՛վ սիրելիդ իմ Փիլանդրոս

Զի կըրկին կորըստեանս քոյովդ ըզդառն ինձ տացես գոյժ.

Զեռն՝ որ զքեզն եհար՝ միւս այլ հարուած ինձ ըսպանայր.

Իբր ըզհաւըն գուժարկուս որ շուրջ ի թիւ ածէ զվըրդով.

Օրհաս մահունն յանդիման ըզքեզ աչացս իմ պատառեալ

Ազդ առնէր թէ միւս այլ զո՛հ որս եւ ապուռ իւր լինիցի.

Ըզնարգէս ի գարուն տիսն իջոյց վրագն ի գերեզման.

Մինչ նա գեռ այն ինչ ըզկենաց եւ զվայելից առնայր ճաշակ: . . .

« Ո՛վ, իբր էր նա գեղեցիկ. քանի՛ շնորհ քաղցըր բարուց.

Քանի՛սն անմեղութիւն գեղազարդէր զանձինըն շուք.

Քանի՛ կայտառ եւ զըւարթ. եւ պակասէր բաստին ինչ ոչ.

Բախտ եւ լաւութիւն առատ զպարգեւսըն հեղուին.

Եւ առ վայելըս նոցուն՝ կենաց եւեթ կարօտանայր.

Այսքանի ձրրիւքս, աւս՛ղ, վաղ եւս ընդ ակն անկեալ մահունն

Ի ծագաց երանութեանն իբր հոսեցաւ յանկարծ թաւալ:

Ստաֆէս անկանի ի մահացանըն գընտակէ
 Ի մայրիս անտառաց գողարըր երգիչն հեշտախօսիկ,
 Ի ժամու մինչ զօր բերկրէր ի դայլայլիկսըն սի-
 րային,
 Եւ նըւազի շընչասպառ ի կէս երգոցըն քաղ-
 ցուենի...
 Ընդ պուրակն ոչ լըսի ձայն, որ ի գեղգեզ նուա-
 գացն հընչէր.
 Եւ մըթին արհաւրաց տըխուր եւ խոր աիրէ
 լուութիւն:
 Ո՛հ դուսար իմ, յոր դառըն միայնութիւն զհայ-
 րըդ թողեր.
 Զիցէ ինձ եւս այլ լըսել ըզսըրաառուչ ձայնդ
 հեշտալուր...

Մանկութիւն, գեղ երեսաց, ձայն յանկու-
 ցիչ, բնութիւն զըւարթ,
 Լաւութիւն, սիրտ աարփելի... զինչ այլ երկնից
 մարդումս էր տալ.
 Զայտօսիկ ամենայն ետ նա զըստերս՝ որ գանձն
 էր ինձ,
 Եւ էի ես, աւակ, հայր՝ քան ըզբընաւսն եր-
 ջանիկ...
 Անուն սին եւ սընտաի, որ զխորխորատ ծածկէր
 վըշաիս:
 Մահ նախանձու չարակնեալ ընդ իմ վայելս ե-
 րանաւէտ,
 Յարձակել յիմ վարդ սիրուն նըշանացի ձայն
 տայր որգան.
 Եւ նա ընդ հուպ մոծեաւ յայն, լմինչ նոր ծաղ-
 կէր դեռափըթիթ.
 Զեւ թառամեալ անկաւ նա, մէն վայրկենի լի-
 նելով որս:
 Ա՛հ, քանիցաւ կորըստեան քան զհրճուանաց
 կիրս է սաստիկ.

Generated on 2016-05-25 12:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Անուն հօր չես ինձ բերկրանս քան զայս աղէտս
 իմ թախծագին :
 Յոր պայման զգուսար իմ տեսի, իբրև լըլթուփ
 գեռաբողբոջ
 Տապալեալ տապաստ զերկրաւ ի գարնանի գոռ
 մըրրկաց,
 Մինչ բաժակքըն թերաբաց ծիւ ծաղկիցին փըլթ-
 թինազարգ,
 Տարածեալ ի գիրկ մահուն տեսի զՆարգէս գեռ
 քաղցրագեղ :
 Ի թափել յետին շքնչոյն՝ լալով հեծմամբ հա-
 գադս հատաւ . . .
 Երբ տեսի զի կըկոցեալ քաղցրանըշոյլ արտեա-
 նամբ
 Եւ նուաղկոտ հայեցիւք եւ մուծ ախամբ շուրջ
 ակնարկէր,
 Մինչ ի դալուկ մահատիպ զարդք երեսացըն
 խամրէին,
 Եւ ի սիրտ տեսանելացըն բօթ գուժի հընչէր
 ձախող . . .
 Ձեզ թողում գուշակել, հարբ որդեսէրք, քանի
 շտապաւ
 Ճեպ ի ճեպ առեալ ըզնա ի բնիկ երկրէն իւր
 հայրենի,
 Ուր հիւսիս խըրթնատեսակ ըզցուրտ շքնչէր օր-
 հասաբեր,
 Եւ բազկօք ծընելասէր յարեգաւէտ տարայ տեղիս,
 Յուսալով թէ մեղմախառն արփուոյ շողիւք կազ-
 դուրեսցի .
 Սակայն նա անկարեկիր եւ անըզգայ ըստացեալ
 սիրտ ,
 Իբր ի ծաղիկ թառամեալ՝ այնպէս ի դուստր իմ
 հայեցաւ .
 Մինչ նա զճակատ մահատիպ կըքեալ ի թեւս
 իմ պակասէր .

Ձերթ շուշան բուրաստանաց հակեալ խոնարհ
եւ թառամի: ...

Ա՛հ, Նարգէս, իմըս Նարգէս, դու իմ սըրտիս
խոց դեռադեռ.

Առ կըսկիծ քուժ կարօտոյ ըզբնաւ այլ ցաւս
իմ մոռացայ.

Քոյդ անձուկ՝ շատ իսկ հոգոց եւ հեծութեանց
ինձ եքաց դուրս.

Ընդ մէն աղէտ քոյ վըշտիդ սիրտ իմ հերձաւ
հարեալ ի սլաք.

Իբրև այն գոգցես համբուն բաղըն աննըւէր ըն-
տրեաց ըզքեզ.

Ձի զմահդ ինձ դառնացուցեալ, մըթացուցէ ըզ-
մուայլ շիրմիդ » :

Եունկի հանձարը տասը երկար տարիներ իր
սիրելեաց շիրմացը մէջ թափառելով, հազիւ
կրցաւ այն տխուր մտածութեանց մէջ գտնել
իր սփոփումը: Իսկ մահը հանդիպեցաւ ՚ի
1765:

Անգղիա Մոլիերի, Պուալոյի ու Ռասինի հե-
աւտղներ երևցընեւէն ետքը, ուզեց Ռապրէ մըն
ալ ունենալ. և ասիկայ եղաւ Սթէնն՝ հեղինակ
Ուլեւորուիւն գործիւն կոչուած գրքին և ուրիշ
քանի մը երկասիրութեանց: Այն մատենագրաց
մէկն է Սթէնն որ գիտեն հաճոյական ըլլալ ի-
րենց ընթերցողաց, ընտանի ընելով անոնց իրենց
երևակայական հաճոյքը և հանձարոյ թափառ-
մունքը. ու առարտաքս թեթև երևցած լեզուով
իմաստուն դիտողութիւններ և անսովոր հա-
ղորդել: Կարծես թէ միայն իր զգացմանցը և ա-
խորժակին կը հետեւի, և սակայն ամբողջ մարդ-
կութիւն մը կը ստորագրէ անով. և որ այնչափ
աւելի ապաւորութիւն կ'ընէ, որչափ ինքը վար-

գապետական ոճէ դուրս՝ միայն պատմականը կը գործածէ :

Ռապրէի ու Երասմոսի պէս՝ խաղաղով կը խածնէ, և այն ատեն ամենէն սաստիկ երգիծաբան է՝ երբ կարծես թէ ինքիր վրայ կը խնտայ :

Իռլանտայի Գլոնմէլ քաղաքը ծնած է Սթէան (1713), ու Գէյմպրիճի համալսարանին մէջ ուսմանց ընթացքն ընելով, նշանուոր երեցաւ հանճարովը, ու եկեղեցական վիճակի նուիրեց ինքզինքը : Առջի տարիներն աննշան կեանք մը անցընելով, միայն իր կրօնից քարոզչութեան պաշտամամբ կը զբաղէր. բայց դիպուածով Ռապրէի գրուածքն ձեռքն իյնալով, ուրիշ ամէն ընթերցմունքէ ետ կեցաւ, ու բոլոր ջանքն եղաւ նմանօրինակ երկասիրութիւն մը յօրինել. ու քանի մը տարիէն Թրայօրէի Սէֆի առաջին երկու հատորներն հրատարակեց :

Ոչ միայն Անգլիոյ մէջ՝ այլ նաև ՚ի Գաղղիա բաւական հռչակ ունեցաւ այս գրուածքը. և Վոլթեր՝ որ իր ազգայնոցը կարծիքը շարժողն եղած է անգղիական մատենագրութեան համար, հին դարերու այն մանր երգիծաբանութեանց կը նմանցընէր այս երկասիրութիւնը, որոց մէջ պատուական նիւթեր ամփոփուած էին. և թէ Ռէմպրանտի վրձինէն ու Գալլոյի մատիտէն աւելի գերագոյն նկարագիրք են : Սթէան առջի բերան մեծամեծ գովութիւններ ընդունելէն ետքը, բուռն յարձակմանց ալ նշաւակ եղաւ : Իր մատենագրական փառացը հակառակողներուն մէջ էր նաև Ուոլթր Սքոթ, ճշմարիտ հեղինակութիւն մը հանճարոյ վերաբերեալ քննադատութեանց մէջ, և որուն դատաստաններն յարգի են նաև անոնց առջին՝ որ երբեմն չափազանց խիստ ցանկն զանոնք :

1762ին առողջութեան պատճառաւ բռնադա-

տեցաւ Սթէնն թողուլ զԱնգղիա, ուստի անցաւ 'ի Քաղղիա ու անկէ ալ յԻտալիա: Ճանապարհորդութեանն ատենն նոր գրուածքի մը նիւթ կը հաւաքէր, և զոր չորս մասն պիտի բաժնէր: Անգղիա դառնալով՝ առաջին մասն հրատարակեց, և մեռաւ առանց տեսնելու անոր եղած ընդունելութիւնը: Այս գրուածքն էր Գորովական ուղեւորութեան կոչուածը, որ իր երկասիրած մատենից մէջ լաւագոյնն է, ունենալով ալ իր թերութիւններն:

Գրական ասպարէզէն անհետացած ատենին էր որ կը փայլէր Շէրիտան, կատակերգակ դերասանի մը որդի: Կենաց զանազան վիճակներէն անցնելէն ետքը, սեական յիշատակ մը պիտի թողուր երկրիս վրայ՝ իրաւամբք յարգ ունեցող կատակերգութեամբ մը, և զոր Իպոնոյ գայնակաւթեան կոչեց: Զափաւոր ուսում մը ընելէն ետքը սկսաւ գրել բայց առջի ճաշակներն ու փորձերը խելճ ընդունելութեան մը հանդիպեցան. և իր անունը այն ատեն միայն աննշան դիրքէ մը դուրս ելաւ՝ երբ Արիստենիտեայ թարգմանութիւն մը հրատարակեց: Գեղեցիկ ասպարէզ մըն էր իր առջև բացուածը. սակայն բուն բնաւորութեամբը չիրցաւ յարգել զայն: Թատերաց վրայ առաջին անգամ երեցաւ Նախանջորդ կոչուած կատակերգութեամբ. ու քիչ ատենէն Կերիք կոչուած անուանի դերասանին հետ մասնաւոր թատեր մը տէր ըլլալով՝ իր անունը անմահացրնող կատակերգութիւնն ձեւացրնել տուաւ: Բայց ետքը քաղաքական կենաց մէջ մտնելով, խորհրդարանի անգամ եղաւ, ու անով այլևայլ պաշտամանց հասաւ, ինչուան որ Փիթ տապալեց զինքը՝ իրեն յառաջագիմութեանը պատճառ եղող կուսակցութեանը հետ: Իբրև ատենախօս՝ գաղղիական յեղափոխութեան ծաւալած սկըզ-

բանց ջատագով ու ծաւալիչ ուղեց երևնալ: Աւելորդ է ըսել՝ թէ այսպիսի պարապմանց մէջ ժամանակ չէր կրնար աւելնալ Շէրիտանի՝ գրականութեան երևէ ըլլալու. կենացը վերջի տարիներուն միայն՝ Գոցըպիւի հետևողութեամբ Փիլարիոյ ողբերգութիւնը ընծայեց, որ թէպէտ առջի բերան մեծ յաջողութիւն գտաւ, բայց սակաւատեւ յաջողութիւն մըն էր այն:

ԻՆՆ

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԴԱՐ ԺԸ)

ՔԼՈՓՇԹՈՔ, ԿԵԹԷ, ՇԻԼԼԷՐ

Լուսինայի հոգևոր գործուն մէջ և անկէ ետքը երեցող գաղղիացի անուանի մատենագիրք՝ ընդհանրապէս ջանացին հին ժամանակաց յունական և լատին դասական օրինակագրաց հետևող ըլլալ. և եթէ յաջողեցան լեզուի ընտիր մտքրութեան և իմաստից ազնուութեան մէջ, սակայն բանաստեղծութիւնը ընկերութեան կրթութեամբ դասակարգին մասնաւոր արտօնութիւն մը ընելով, ուր ժողովուրդն չիկրնար ճշակ մը առնուլ այնպիսի գրուածներէ՝ յորս իրեն մտածութեան հետ խօսող բան մը չիտեսներ, և կամ յորում ամենայն կրօնական գաղափար կամ պատմական յիշատակ իրմէ օտար են: Այս գլխաւոր թերութիւնն ունեցած է գաղղիական դասական մատենագրութեան մեծ վարժարանը: Գերմանացիք կարգէ դուրս ջանք մը բանեցուցած են այն թերութիւնէն խուսափելու համար:

և եթէ իրենց վիպականաց (romantisme) մէջ
ամեն անգամ չեն յաջողած չափ մը պահել, սա-
կայն երբեմն ալ այնպիսի մեծութեան և սկզբ-
նականութեան հասեր են, որ անկարելի է իրենց
արդիւնքն ուրանալ: Հռենոսէն անդին եղող գա-
ւառաց բանաստեղծութեան այս յատկութիւնը՝
նախընթաց դարուն երկրորդ կէսէն՝ ի վեր սկը-
ած է. վասն զի ինչուան այն ատեն Գերմանա-
ցիք գաղղիական դպրոցին նշանաւոր երկասիրու-
թեանց թարգմանութեանն կամ նմանողութեան
զբաղած էին: Այս նորոգութիւնը Լէսսինկի ձեռ-
քով եղած է, և որ Քլոփշթոքի, Կեթէի ու Շիւ-
լէրի նման անուանի քերթողներ երևցուց:

Այս նշանաւոր մատենագրաց մէջ առաջինը՝
կրօնից նուիրեց իր հանճարը, և Մէսիան կո-
չուած քերթուածով մը իր հայրենակցաց ցը-
ցուց թէ ինչպէս կրնային նոր ճամբայ մը բանալ,
և ուրիշ ժողովրդոց գործածած ճանապարհէն
դուրս ելլել: Ընտրած նիւթը՝ տարակոյս չկայ որ
մեծ դժուարութիւն մըն էր քերթողին համար:
Դիւրին չէր մարդացեալ աստուածորդի մը՝ ե-
րևակայական քերթուածի մը նիւթ ընելով, իր
մեծութեանը արժանաւոր կերպով խօսեցնել
զինքը, և ընթերցողին հետաքննութիւնն գոհ
ընել այնպիսի արարուածի մը մէջ, որուն ձա-
խող ելքը յառաջագոյն սահմանուած է անդի-
մադարձ կերպով: Քլոփշթոք կրցեր է յաղթել
այս արդեւքին, և իր քերթուածին ամբողջու-
թեան վրայ այնպիսի գեղեցկութիւններ սփռել՝
ընտիր երևակայութեան մը արգասիք դրուագ-
ներով ու հրաշալի արուեստով: Ասանկ է բոլո-
րովին երկնահրաշ սէր մը, որով Սիալի կը սիրէ
զՍէմիտա՝ զյարուցեալն ի Քրիստոսէ, և որք կը
յուսան միաբան յերկրէ յերկինս փոխադրել,
առանց և ոչ իսկ վայրկենական բաժանման ցաւ

մը զգալու: Ձիկայ քերթուած մը յորում ասոր նման սուրբ ու գորովալիր դրուագ մը գտնուի: Յանդուզն բայց գեղեցիկ ստեղծաբանութիւն մըն է դարձեալ Ապպատոնայի անձը, ստրջացող դե մը՝ որ կը ջանայ աղէկութիւն ընել մարդկանց, խղճմանաբի խայթովը տագնապած, կը ճանչնայ կորսնցուցածին յարգը՝ և չի գաղտնի յաւիտեան դատապարտուած ըլլալէն: Այսպիսի դժնդակ վիճակ մը՝ անհաւասարելի կորովով ու ոճոյ գեղեցկութեամբ ստորագրուած է: Բանասերներէն ոմանք Քլոփշթոքի պակսութիւն կը սեպեն քերթուածին արեւելեան կերպարանք շունենալը, մինչդեռ ամենէն աւելի հարկ էր զայն փայլեցընել, քիչ մըն ալ երկարաբան կը գտնեն զինքը և առատ ՚ի զքուցատրութիւնս, և միակերպութիւն մը հրեշտակաց նկարագրին մէջ, որով գրուածքը կարծես թէ ոյժը կը կորսնցընէ: Այլք ալ գլխաւոր թերութիւն մը կը համարին՝ Փրկչին մահը պատմելէն ետքը՝ տասը ուրիշ երգեր ալ աւելցընելը: Այս գատաստանը թերեւս չսփէն աւելի խիստ ըլլայ. որովհետեւ եթէ Քլոփշթոքի քերթուածին գլխաւոր անձը սոսկ մարդ մը ըլլար, անշուշտ անոր մահուընէն ետքը ալ աւելորդ և անպատեհ էր խօսքը շարունակել. այլ իր ընտրածը Աստուած մըն է, և մահուան վրայ յաղթութիւն մը. ուստի և դիւցազնական քերթութեան սովորական օրէնքներն իրեն համար չեն. թող որ այդ վերջին տասը երգերուն մէջ երեցող բանաստեղծական գեղեցկութիւններն անթիւ են, և որոնցմով Մեփականը զգայուն սրտի և մտաց երկասիրութիւն մըն է:

Կեթէ ընդհակառակն կորովով լի և աշխոյժ միտք ունեցող մասենագիր մըն է. և համոզուելու համար՝ բաւական է իր Ծաւի երկասիրութիւնը կարդալ: Մտաւորական քառս մը կրնայ

սեպուիլ այս տաղերգութիւնը. բայց այնչափ առատ են նիւթք, այնչափ զանազանեալ և կենդանի են 'ի նմա տպաւորութիւնք, որ իրաւամբ կը զարմացընեն զընթերցողն և անդրադարձընել կու տան թէ որպիսի հանճարոյ մը կարօտութիւն կար այսպիսի հսկայական քերթուած մը մտածելու և 'ի գործ դնելու համար: Տաղերգութեան դիւցազնը կամ գլխաւոր անձը՝ Ֆարսթէն աւելի Մեփիստոփէլ կրնայ սեպուիլ, կամ ինքն իսկ անձնաւորեալ Սատանայն: Նախերգանին մէջ՝ մարդկային ազգի հին թշնամին Աստուծոյ առջև ելած կը տեսնենք, հրաման ուզելով իրմէ անոր մէկ հաւատարիմ ծառայն ուզածին պէս փորձելով՝ հեռացընել 'ի նմանէ. և Աստուած կուտայ իրեն այդ հրամանը: Ասիկայ Յովբայ պատմութեան նմանութիւն մըն է: Սակայն Աթէի յատուկ է սատանային բերանը դրած խօսքերն, յորում կարգէ դուրս է երևակայութեան սաստկութիւնն և ոյժը: Իսկ զՖարսթէ այնպիսի անձ մը կը ներկայացընէ՝ որուն վրայ միացած են մարդկային ամէն տկարութիւնք, գիտութեան փափաք և աշխատանաց ծուլութիւն, յաջողութեան պէտք և յափրանք 'ի հաճոյից. և ուժէ աւելի ըլլալով՝ 'ի նմա փառասիրութիւն՝ կը լքանի կենաց ընթացքին մէջ, և կամաւոր մահուամբ կը փափաքի վախճան տալ անոր. բայց թունաւոր ըմպելիքը շրթանցը մօտեցուցած ատենին՝ զատկի տօնը հռչակող զանգակաց ու երգոց ձայները կը լսէ. և անձնասպանութեան խորհուրդը ձգելով կը դառնայ առ Աստուած: Սակայն անհաստատ բնաւորութեամբը չիկրնար շարունակել այն բարի դիտաւորութեանը մէջ: Աշխարհային կրքեր միւսանգամ կը ծանրանան անոր սրտին վրայ. և ահա Մեփիստոփէլ կ'երևնայ իրեն, խոստանալով զա.

մենայն երկրաւոր վայելս: Բայց չարութիւնը չիկրնալով կատարեալ հաճոյք մը պարգեւել, Ֆարսթ իր դժոխային ծառային ձեռքով իրեն արուած ամէն վայելքներէն կը ձանձրանայ. ու երբ նա ամենայն ջանքը կը թափէ մարդկանց համար փափաքելի եղած հաճոյքն անոր առջեւը գնել, անոնց հետ տաղտկութիւնը մէկէն կը ծնանի Ֆարսթի սրտին մէջ: Ա՛պզգէ՛ ի նա զսէր, ու երբ այն պատճառաւ Ֆարսթ ինչուան իր սիրելւոյն եղբայրը կը սպաննէ, և ուրիշ զառաժանաց մէջ կ'իյնայ, խաւարի ոգին կը ձգէ զինքն ի յուսահատութիւն. սակայն ստրջանքն ալ միշտ անբաժան է ի նմանէ: Այեթի գրուածքին այս մասին մէջ խանդաղատալից բանաստեղծութիւն մը կայ, մանաւանդ այն թշուառ օրիորդին նկարագրին մէջ՝ զոր սիրել կը կեղծէ Ֆարսթ, ու մէկէն երեսէ կը ձգէ: Հարկ չէ ըսել թէ անով ալ չիկրնար բարեբաստիկ ըլլալ, ուստի և բռնադատուած է Մեփիստոփէլ նորանոր հաճոյից ի խնդիր ելլել, զինքը գոհ ընելու համար: Ֆարսթ երևելի աշխարհի մը ամեն հաճոյից ճաշակն առած ու տաղտկացած, կը բռնադատուի անսահման ու անծանօթ աշխարհին մէջ փնտուել: Սատանայ զինքն զբազեցընելու համար՝ կախարդներու գումարումը կ'առաջնորդէ, որ ըստ ժողովրդական առասպելեաց, շաբաթ օրեր կէս գիշերէն ետքը կը ժողվուէին, իրենց նախագահ ունենալով զգևս: Արգէ գուրս երևակայութեան մը արդիւնք է այն ստորագրութիւնը, յորում գերազանց կ'երևնայ Այեթ քան զՆէյքսբիր ինքնին: Առջի բերան Ֆարսթ կարծես թէ հաճոյք մը կը զգայ այն տարօրինակ ժողովոյն մէջ գտնուելուն. բայց երբ կախարդաց հնարագիտութիւնը իր աչքին առջև կը բերէ զՄարգարիտէ զոր մոլորեցուցեր ու խաբեր էր, երբ ա-

նոր պարանոցին վրայ արեան նշանակներ կը տեսնէ, և թէ այն մտալուտ նշանակ մըն է օրիորդին պատուհասուելուն, ալ այնուհետև կախարդաց բնակարանը ատելի կ'ըլլայ իրեն. խիղճը զինքը կը հալածէ. կ'իմանայ թէ հարկ է փախչիլ, միւսանգամ դառնալ յերկիր ու ջանալ զՄարգարիտա փրկել մարդկային արգարութենէ: Կը յաջողի մանեւ անոր բանտը, կ'ուզէ խալտել, բայց օրիորդը զինքը չճանչնար. աղէտք ու թշուառութիւնք բանականութիւնը կորսնցընել տուեր են իրեն. ու կարգէ դուրս սրտաշարժ տեսարանէ մը ու գորովալիւ խօսքերէ ետքը կը բռնագատուի թողուլ զինքը այն խեղճ վիճակին մէջ: Սակայն հրեշտակաց պարք կը փութան իմացընել թէ յանցանացը քառութիւնը գտած է այս աշխարհիս մէջ, և ՚ի հանդերձելումն զվերկուծիւն:

Առաջ այս տեսարանով կը լմննար Կեթէի տաղերգութիւնը, բայց յետոյ երկրորդ մաս մըն ալ աւելցուց, իբրև լրումն իր երկասիրութեանը: Քանի որ Տարսթ լոկ գիտուն մըն էր, ետևէ եղած էր ապագայն հասկընալ. գիտութենէ տաղտկացած՝ ուղեց աշխարհական զուարճութեանց ճաշակն առնուլ, ու միայն ներկայիւ զբաղեցաւ. բայց այն բաժակն ալ քամելն էտքը՝ երբ դեռ եւս սրտին մէջ պարապութիւն կը տեսնէր, ու այլևայլ փափաքներով վառուած, անցելոյն մէջ զինքը սպառող բոցոյն սնունդ մը կը փնտռէ: Փոխանակ Մարգարիտայի՝ փափաքելի է իրեն Հեղինէ, որ զբովանդակ Ասիա և զԵւրոպէ տասր տարի զէնքի տակ բռնեց: Մեփիստոփէլ այս տարօրինակ հաճոյքն ալ կատարելու յօժարակամ է. և ահա մէկէնիմէկ տեսարանը կը փոխուի, ու Գերմանիոյ ընդարձակ ու մառախլապատ լերանց տեղ՝ ընթերցողը կը գտնէ ինքզինքն

'ի յունականն Ոլիմպոս և 'ի Տարտարոս: Որչափ ալ հին դասական մատենագրութեանց սիրող էր Աեթէ՛ բայց յայնապէս կ'երեւնայ ոճոյն և նկարագրութեանց մէջ թէ հիւսիսային գաւառաց բնակիչ մըն է:

Յոյն պատմութեանց և մատենագրութեան վրայ ունեցած սիրոյն մէկ նշանակն ալ Իփիգէնիա 'ի Տարթա ուղբերգութիւնն իր ուսումնական հետազօտութեանց նիւթ առնուլն է: Հարիւր անգամ կարգացեր էր Եւրիպիդեսայ այս անմահանուն երկասիրութիւնը, և լաւ ըմբռնած այն զարմանալի պարզութիւնն որ այնպէս յատուկ է ատտիկեան բանաստեղծութեան, և որով յաջողեցաւ իր ռասնաւորներուն հելլեն քերթութեան կերպարանք մը տալ:

Տարսթէն ու Իփիգէնիայէն զատ՝ ուրիշ այլ և այլ թատերական գրուածներ ալ ունի Աեթէ, որոց մէջ հազիւ մէկքանին արժանաւորք են մտագրութեան: Իսկ ուրիշ երկասիրութեանցը մէջ նշանաւոր է Հերման և Տորթէս վէպը, որ ընթերցման արժանի է գերմանական բանաստեղծութեան գեղեցկութեան ճաշակին առնելու համար. քանի մը էջ գրուած, բայց անհամեմատ երևակայութեան հրաշալիքն ամփոփող էջեր: Սահմանածայրն եղող քանի մը գեղերու բնակիչք՝ Փաղլիացւոց բանակին մօտենալուն լուրն առնլով՝ կը փութան 'ի փախուստ: Պանդոկապեաի մը որդի՛ իրենց պանդոկը կ'ընգունի անոնցմէ օրիորդ մը, որուն բարութեանը՝ և իր թշուառութեանը ընկերակցաց վրայ ունեցած գթած սրտին վրայ զմայլելով՝ հարս կ'առնու իրեն: Ասիկայ է նիւթը, զոր մանրամասն պարագաներովը յաջողեր է քերթողը սրտագրաւ վիպասանութիւն մը ընել:

Գերմանացիք որչափ ալ զարմացողք ըլլան

Շիլլերի հանձարոյն վրայ, սակայն ոչ երբէք զուգապատիւ կը համարին Կեթէի. և հարկ է խոստովանիլ թէ այս վերջնոյն հանձարը շատ աւելի ընդարձակ և հանրական է քան իր նախանձորդին, որ կ'առաւելու քան զնա սրաի ճոխութեամբ, ճշմարիտ ու հաղորդական զգացմամբ: Կեթէ ցուրտ և սկեպտիկեան միտք մըն է, որուն վրայ կրնանք զարմանալ. մինչդեռ միւսը գորովալիբ ու մեր համակրութիւնը գրաւող սիրտ մը: Բանաստեղծութիւնը Շիլլերի համար անդիմադարձ բերում մըն էր, և որուն ինքզինքը նուիրելու համար՝ բունագատուեցաւ շատ ու յերկար կրէլ: Ապրուստի համար կարևոր միջոցներէն զուրկ, թագաւորին ծախքովը դաստիարակուեցաւ, որ կ'ուզէր զինքը բանակի վերաբոյժ ընել, որ և իցէ գրաւորական պարապմունք խստիւ արգիլելով. Շէյքսպիրի քերթուածոց օրինակ մը ունէր, և գիշերոց մեծ մասը անոր ընթերցմանը կը ծախէր Շիլլեր. զոր իմանալով, վերցուցին իրմէ այն մխիթարութիւնը: Սկսու այն ատեն՝ ի ծածուկ ոտանաւորներ շարագրել. ու այն ալ յայտնուելով՝ արգիլուեցաւ: Համբերութիւնը կորսընցուց պատանին, ու դպրոցէն փախչելով՝ թողուց զհայրենիս, իր ապագայն ու ընտանիքը, ու ամեն նեղութիւն և վիշտ մտադիւր յանձն առաւ՝ միայն գրելու գիւրութիւնն ու ազատութիւնը ձեռք ձգելու համար:

Շիլլերի երկասիրութիւնք ընդհանրապէս տաղերգութիւնք են. և անոնց ամենուն մէջ, բաց ՚ի Խօսեցեան Մեռնիոյ կոչուածէն, եռանդուն աչակերտ մըն է Շէյքսպիրի: Յաճախ են փոփոխութիւնք տեսարանաց և տեսլեանց. գաղղիական քերթութեան կնճիւններն և հանդոյցք արհամարհուած են ՚ի նոսա. բայց աւելի քաղաքակրթութեան մը ազդեցութիւն կը տեսնուի, ինչ

որ պակաս էր յԱնգղիա վեշտասաներորդ դարուն մէջ. որով գերմանացի տաղերգուին քով չեն տեսնուիր այն անհարթութիւններն որ անգղիացի քերթողին ամենընտիր երկասիրութեանց յարգը կը նուազեցընեն:

Նիլլէրի առաջին գրուածը՝ որով գրական աշխարհի մտադրութիւնը իր վրայ դարձուց, Խաղաղման կոչուած տաղերգութիւնն է. սարօրինակ արտադրութիւն մը, որ գերմանացի երիտասարդութեան վրայ իր մտասակար ազդեցութիւնն ունեցաւ: Այն տեսակ գրուածներէն է՝ յորս ընկերութիւնը անբարեկարգ կը ներկայացուի, և զեղծմունքը ուղղելու պատրուակաւ՝ ամենէն աւելի նուիրական սկզբանց դէմ պատերազմ կը արուի: Մի և նոյն հօր երկու որդիք՝ բարուց կողմանէ իրարու կարգէ դուրս հակապատկեր մըն են: Մին կարիճ, վէհանձն ու անկեղծ՝ միւսոյն նախանձուն նպատակ մըն է, որուն բարոյական սպեղութեանը հաւատարիմ նկարագիր մըն է նաև արտաքին անգեղեյ կերպարանքը: Ամէն հնարագէտ նենգութիւն բանեցընելով, վերջապէս կը յաջուի հօրը միտքը աւրել թըշուառ երիտասարդին վրայ, որ հայրենի անէն վըրնտուելուն ցաւէն յուսահատած, կ'երթայ աւաղակայ խմբին հետ կը խառնուի. կը դիմէ անտառներն, անցաւորքը կը կողոպտէ, և իր դիտմունքն է բարերարել մարդկային ազգի. օրինակ իմն, հարուստ վաշխառուի մը հանդիպելով, զանիկայ մահուան կը դատապարտէ և անորէնութեամբ ձեռք ձգած ստացուածքը ալքատաց կը բաշխէ: Վերջապէս այս անձը՝ առաջին է ամենայն երևակայեալ առաքինութեամբ զարդարուած աքսորելոց մէջ, որոնք քառասուն և աւելի տարիներ մեծ դեր մը ունեցան աննշան մատենագրաց գրուածքներուն մէջ: Ի Գաղղիա

այսպիսի տարօրինակ գրութիւնք մեծ հետեւանք մը չունեցան. ընդհակառակն՝ ի Գերմանիա կարևորութիւն տրուեցաւ դիւցազն աւազակին ընկերութեան դէմ արձակած ճամարտակուծութեանց, և գանուեցան երիտասարդք որ այնպիսի վարդապետութիւններն դործագրելու փափաքով թողուցին իրենց քաղաքներն աւազակելու համար: Շիլլէր այս տաղերգութիւնը գրած ատեն՝ իր անձնական գիրքէն առաջ եկած բերման մը հետեւած կ'երևնայ. նոյնը կը տեսնուինաւ Հնարագործութիւնք և Սէր կոչուածին մէջ, որ իր երկասիրութեանցն երկրորդն է: Սակայն քիչ ատենէն վիճակը կարգի մանեցով, խաղաղացաւ սիրտը, ընկերական կարգաց դէմ ունեցած տիտուր ամբաստանութիւններն թողուց, և պատմական տաղերգութեան մէջ գտաւ իր բուն քերթողական հանճարոյն ասպարէզը: Իստիցութիւնք Ֆիէպի կոչուածովը եղաւ իր մուտքը այս նոր ճանապարհին մէջ՝ յորում պիտի շարունակէր: Այս տաղերգութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ տեսարանի վրայ հանել ծիրանաւոր Ռէցի համանուն երկասիրութիւնն, սակայն Շիլլէր յաջողեցաւ գերազանց յատկութիւններ աւելցընել: Իր գլխաւոր անձը՝ հրաշալի նկարագիր մըն է այնպիսի կեղծ անհոգութեան մը՝ որուն տակն յաճախ մեծամեծ փառասիրութիւնք ծածկուած են. իսկ այն ծերունի հասարակապետականը՝ որ արգելք ու խոչընդոտան կ'ըլլայ անոր կենաց փառաւոր ասպարիզին, թատերաց վրայ քիչ անգամ երեցած զօրաւոր բնաւորութիւններէն մէկն է:

Սակայն անիկ անհամեմատ գերազանց է Տոն Գարլա կոչուած տաղերգութիւնը, յորում ամենայն ինչ ճշմարիտ է և մեծ: Հոն կը տեսնուին սպանիական արքունեաց աւանդական շքեղու-

Թեան ու փառաց հետևակ իրեն տաղակացուցիչ արարողականքն (étiquettes), ուր կը Թառամի Եղիսաբեթ Քաղղիոյ՝ նման ջերմնատ գաւառներէ սառուցեալ հողերու վրայ փոխադրուած ծաղիկ մը: Կը տեսնուի Փիլիպպոս Բ՝ անտեղիտալի, բայց արդարադատ բարուք. որ իր ներքին և խորունկ համոզմանց ձայնին անսալով չիխնայեր նաև իր որդւոյն, ու անկարեկիր աչքով կը տեսնէ անոր մասէը: Երկու Թերուծիւնք միայն ազատ նշոյլ մը ձգած են այս տաղերգուծեան գեղոյն վրայ. մէյմը որ մոգի կամ կախարդի նման անձ մը խոթած է՝ որ ամէն բան կը գուշակէ, գիտէ, և ընդ բովանդակ աշխարհ հանգիպած բաներուն տեղեկութիւն ունի. որով բնականութիւնը կը կորսնցընէ ձևացուցած դերը: Երկրորդ՝ Տոն Կարլոսի մտերիմ տուած է Փոզա անուն մարդիկ մը, որուն քաղաքային և կրօնական ազատութեան վրայ ունեցած գաղափարներն՝ ոչ այն ժամանակաց, այլ ութնասուներորդ դարու յատուկ են: Ասոնք են միայն Միլլէրի Թերուծիւններն, ուր ամենայն տեսարան գողտր է ու խանդաղատական, ու բացատրութիւնք մեծավայելուչ և լի կորովով:

Միլլէր իր ամենէն նշանաւոր երկասիրութեանը նիւթը՝ հայրենեացը պատմութիւններէն առած է. և ասիկայ է երեք Վալթէյն տաղերգութիւններն: Ընդարձակ և յարատև ուսմունք՝ ընտանեցուցած էին ղիմքը բազմազգի յուզմանց և յեղափոխութեանց ժամանակի մը հետ, որ իր երեք տաղերգութեանցն նիւթը պիտի մատակարարէին. և այն առթով հաւաքածներուն՝ կարգաւորեալ դասաւորութիւն մը ըրաւ յետոյ Երեսնամեայ պապերազին գեղեցիկ պատմութիւնն յօրինելով: Արդի բանաստեղծութեան այս ընտիր յիշտակարանին նախերգանացը մէջ՝ ի

Վալսթեան բանակի կատարուած սատուռնեան զուարճութեանց ներկայ կը գտնուինք. ուր տեսարանի վրայ բերուած են ամէն ազգերէ հոն ժողվուած բախտախնդիրք, հաւասարապէս ծարաւիք աւարառութեան, համարձակք իրենց վարուց և խօսակցութեան մէջ, և իրենց առաջնորդին վրայ եռանդուն զարմացողք: Վալսթէյն՝ իրենց համար ամեն բան է. և մահ՛ը՝ որ միշտ ներկայ է, պատրաստ է ազատել զիրենք կենաց անհանգստութիւններէն: Երկրորդ մասը կը ցուցնէ թէ ուստի՛ յառաջ եկած են զՎալսթէյն ՚ի կայսերէ բաժնող երկպառակ գժառութիւններն, և կը պատրաստէ երրորդ մասին մէջ հանդիպելիք մեծ աղէտիցը, որ Վալսթէյնի ճակ կը կոչուի: Այս երկու յետին մասերուն մէջ՝ Վալսթէյնի բնաւորութիւնը կատարելապէս կը համաձայնի նախերգանին մէջ մեզի ազգուած մեծութեան գաղափարին հետ: Իր վրայ վստահ անձ մըն է, կայսերութեան մատուցած ծառայութեամբը հպարտացած՝ չհանդուրժեր տեսնել զոք իրեն նախանձորդ, և իր իշխանութեան անկախ ազգեցութիւնը անընդդիմամարտ կերպով կը պահէ զօրաց բանակի մը վրայ՝ որ իր ձեռքով կազմուած է և բոլորովին իրեն անձնանուէր: Տկարութիւն մը միայն սպրդած է այդ մեծ հոգւոյն մէջ: Վալսթէյն տատկագիտութեան կը հաւատայ, ու Չէնոյի հետ աստեղաց ընթացիցը խորհուրդ հարցընէլու զբաղած է՝ երբ իր հակառակորդք նոյն ժամանակը զինքը կորուսանելու կը գործածեն: Անով հանդերձ՝ այն ատեն միայն Շուէտաց հետ հաշտութեան պայմաններ զնեղու կը իրոնարհի՝ երբ նոր աղիտից վախ մը կը տեսնէ, երբ Պաւլիւրայի դքսին՝ կայսերական ժողովոյն մէջ զօրանալը կ'իմանայ, և երբ կը լսէ թէ իր պայմաններուն դէմ՝ այնպիսի արքիդուքս մը կ'ուզեն քո-

Generated on 2016-05-25 12:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

վը դնել, որուն ներկայութիւնը միայն զինքն իրեն առաջնութեան պատուէն պիտի զրկէ : Վիեննայի արքունիք վրան կ'առնու զՎալսթէյն արգարացընելը, ու փոխանակ զինքը դատելու՝ մահուան վճիռը կուտայ : Շիլլեր կը ցուցընէ զինքն ոչ լոկ զօրավար և իշխան, այլ նաև իբրև անհատ մը, փեսայ մը, գորովալից ու սիրելի հայր մը. և կարգէ դուրս սրտաշարժ է անոր Թեկլ օրիորդին տրուած դերը : Մաքս Փիքքօլըմինի, յուսալից ու պայծառ ապագայ ունեցող երիտասարդ մը կը սիրէ զնա. և Վալսթէյն ուրախ և գոհ է, իր բազմը այնպիսւոյ մը ձեռք անցնելուն համար : Սակայն նոյն երիտասարդին հօրը յանձնուած է զինքը կորսնցընելու և անոր յաջորդելու գործը. ինքն է նախանձորգն անոր մեծութեանն ու փառաց, ուստի և զինքն անպատիւ և արհամարհ մահուամբ մը վերցընելու աշխատող :

Երրորդ մասին մէջ Փիքքօլըմինի կը վստահացընէ թէ սպանութիւնն է միայն ապահով ճամբայն, և այդ մտածութիւնը կ'ընդգրկէ այն թախծագին եռանդեամբ որ նախանձու և փառասիրութեամբ կը վառուի նենգաւոր սրտի մը մէջ : Վերջապէս կը յաջողի, ու Վալսթէյնի բանակէն բախտախնդիր իռլանտացւոյ մը սուրը վաստըկելով, անոր ձեռքով սպաննել կուտայ իր զօրավարը քնոյն մէջ : Բայց այս ոճիրը անօգուտ կ'ըլլայ Փիքքօլըմինիի համար. որդին յուսահատութենէ ինքզինքն կը սպաննէ. Թեկլ վանք մը կը քաշուի. և Վալսթէյնի բանակէն ուրիշ բան չի մնար՝ բայց եթէ մեծութեան յիշատակ մը :

Եթէ Վալսթէյն Շիլլերի թատերական քերթուածոց մէջ ամենէն փառաւորն է, Մարիամ Սիւարի գերմանական ողբերգութեանց ամենէն աւելի սրտաշարժն է : Տեսարանը կը բացուի

Յոթերինկէյ բերդին մէջ: Սկովտիոյ տարաբազ-
գիկ թագուհին՝ տասնուինը տարի դառն բան-
տարգելութիւն մը կրելէն ետքը, առեան մը
կազմուած է որոշ կերպով իր վիճակը սահմա-
նելու համար: Բերդին հրամանատարը արդէն
կը գուշակէ թէ որպիսի վերջ մը պիտի ունենան
գաաասաանական քննութիւնք, ու Մարիամ
մահուան պիտի գաաապարտուի: Քերթողը կը
ներկայացնէ զՍթուարթ՝ տկար, հպարտացած
իր գեղովը ու անցեալ կենաց զառածանաց վրայ
սարջացող վերջապէս այնպիսի անձ մը, որուն
թերութիւններն ալ պարսաւելով, անկարելի է
զինքը չսիրել: Սակայն այս ողբերգութեան մտա-
նաւոր յատկութիւն մը տուողը, Լիչէսթրի կոմ-
սին սէրն է առ զոհն Եղիսաբէթի, որուն կը հա-
մապատասխանէ և ինքն Սթուարթ, և այն է իր
վրայ հասնող աղիտից գլխաւոր պատճառը: Իսկ
Եղիսաբէթ մոլեգին կատաղութեան մը մէջ կ'իյ-
նայ իմանալով թէ բանտին մէջ իրեն նախանձորգ
մը ունի: Բայց այդ տկարութիւնը չխոստովա-
նիր. մանաւանդ թէ այնպիսի դառն առեւրու-
թիւն մը՝ բարոյականի ու կրօնից պտտրուակաւը
կ'ուղէծածկել հպատակներէն. թէպէտ հանդիսա-
գիրը չիկրնար խաբուիլ երբ կը տեսնէ զթագու-
հին որ Լիչէսթրի կոմսին կը պատուիրէ երթալ
Ժանուցանել Մարիամու թէ քիչ ասենէն մա-
հուան վճռոյն գործադրութիւնը պիտի ըլլայ:
Շիլլէր իր հանձարոյն ամէն ճիգը թափած է այս
վերջին տեսութիւնը սրտաշարժ գոյներով նկա-
րագրելու համար:

Ասոր գեղեցկութիւնը չունի Շիլլէրի Յովաննա
Տ'Արթ կոչուած ողբերգութիւնը: Սակայն մեծ
յաղթանակ մը կանգնեց Գուլիէմ Թէլէ յորին-
մամբ, յորում կարծես թէ մասնաւոր ազդեցու-
թիւն մը ըրած են իր քերթողական ոգւոյն վրայ

Generated on 2016-05-25 12:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

բնութեան գեղեցիկ տեսարաններն՝ որոց մէջ կատարուեցաւ բռնաւորին կենաց զէմ՝ մտածուած և՛ ի գործ գրուած դաւադրութիւնը: Իրաւ է որ այս նշանաւոր երկասիրութիւնը արտագրելու համար՝ հաւատարիմ հեռեող մըն է պատմութեան, և տեսարանաց ու անձանց պատկերներն ինքիրմէ կը ներկայանան քերթողին. սակայն մեծ հանճարոյ կարօտութիւն կար զգալու համար թէ հարկ էր այն մեծ պարզութիւնը յարգել, և թէ անոր մէջ՝ որ և իցէ զարդ, արատ մըն էր: Շիլլէր այդ պարզութենէն չհեռանալու համար ամէն ջանքն ըրած է, և այնպիսի յաջողութիւն մը գտած՝ որ իրաւամբք զարմանքով կը գրաւէ ընթերցողին սիրտը:

Խօսքերնիս չենք յերկարեր Շիլլէրի պատմական ու վիպասանական գրուածոց վրայ. իր գրելխաւոր փառքը թատերախաղից մէջ է, և անանկով կրցեր է եւրոպական համբաւ մը ստանալ:

ԻԶ.

ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԴԱՐ ԺԸ)

ՊՈԼՏՈՆԻ, ՄԵԹԱՍԹԱԶԻՈՑ, ԱԼՖԻԵՐԻ

Համառօտիւ մը յիշատակեցինք Գերմանիոյ ու Անգլիոյ մատենագրական պատմութիւնը՝ այնպիսի դարու մը մէջ զոր գաղղիացի նշանաւոր հանձարք փտուաւորեր էին: Իտալիա ալ ութն-տասներորդ դարուն մէջ բարձրացած հանձարոյ շէնքին ուղեց մասնակից ըլլալ, ու գովելի ջանքով մը յաջողեցաւ արդէն իր ճոխ մատենագրութեանը վրայ աւելցնել, ինչոր սպակաս էր, թատր մը ու թատերական քերթուածք: Ինչուան այն ատեն ունեցած չէր Տանթէի ու Թասսոյի լեզուով գրուած ընտիր ողբերգութիւն մը. իսկ կատակերգութիւններն խեղճ դաւեշտներ էին ընդհանրապէս և միմոսական տեսարաններ՝ անարժանք մարդկային հանձարոյ արտագրութեանց մէջ դասաւորուելու: Արդէն այնչափ փառաւոր էր իտալական մատենագրութիւնը, որ կրնար առանց իրեն փառաց նուազութիւն մը բերելու, Գալ-

ղիոյ միայն ձգել այն ասպարէզը՝ յորում այնչափ նշանաւոր եղած էին Գոռնէյլ և Մոլիէր. սակայն անոր մէջ ալ նախանձորդութեան ազնուական փափաքով մը վառուած, այնպիսի հռչակաւոր անձանց գրեթէ հաւասարապատիւ հանեց զՎոլտոնի, զՄեթասթազիոյ և զՍլէֆիէրի, և անով ցըցուց թէ յարատեւութեան առջև չիկայ անկարելի բան մը: Եւ որովհետև գլխաւոր գիտումն էր Քաղղիացւոց հաւասարիլ, ուստի և անոնց բռնած ձամբուն և ոճոյն հետևելով, բոլորովին կարգաւորեալ ու ամենեին դասական թասար մը ունեցաւ: Ինքն իսկ Վոլտոնի համարձակ կը խոստովանի գաղղիական գաղափարաց իր հանձարոյն վրայ ըրած ազդեցութիւնը, և հայրենակիցքը Իփաշայի Մուխեբ. կոչելովն ալ յայտնի կը ցուցնեն թէ որպիսի կերպարանք ունէր այն յեղափոխութիւնը զոր իր երկրին թաստերական սովորութեանցը մէջ մտուց:

Այս անուանի անձը ծնած է ՚ի Վենետիկ (1707) զուարճութեանց կարգէ դուրս սիրող հօրէ մը, որ իր տանը մէջ կատակերգութիւններ ու տաղերգութիւններ հանդիսացընէլ կուտար. ուստի և որդւոյն Վոլտոնիի բերումը՝ կրնանք առաջին մանկութեան տպաւորութեանց արգասիք սեպել: Ութը տարուան հասակին անյագաբար կ'ընթեռնուր ձեռքն ինկած թատերական գրուածներն. և արդէն իր կողմանէ պզտի կատակերգութիւն մըն ալ յօրինելով, զարմացուցեր էր հայրը: Ընտանեկան գործոց պատճառաւ ստիպուելով հեռանալ ՚ի Վենետիոյ, Փէրուճիա քաղաքը կը բնակէր բժշկական արուեստի զբաղելով. հոն բերել սուլաւ նաև զորդին, և յիսուսեանց գպրոցը դրաւ: Ինչպէս ՚ի Վենետիկ, ասանկ ալ ՚ի Փէրուճիա տնական պզտի թասար մը շինել տալով, մեծ հաճութիւն կ'իմանար իր որ-

դւոյն ու անոր աշակերտակցաց՝ դպրոցի պարապոյ օրերուն մէջ ձեւացուցած թատերական ներկայացմանց հանդիսատես ըլլալ: Իր որդւոյն ալ թատերց վրայ ունեցած սէրը այնչափ էր, որ օր մը թողլով զՌիմինի՝ ուր խրկուած էր իմաստասիրական ուսմանց ընթացքը կատարելու, գնաց 'ի Գրոճճիա՝ տեղէ տեղ փոխադրուող կատակերգուաց խմբի մը հետ: Վրայ հասնելով հայրը, հոն հաստատեց իր բնակութիւնն, և ուզեց բռնադատել զինքն կարեւոր ուսմանց ետեւ ըլլալու, բժշկականութեան ընթացքը կատարելու համար. բայց Վոլտոնի շուտով ձանձրացաւ անկէ, ուստի խրկեցին նախ 'ի Վենետիկ և ապա 'ի Փաւիա՝ իրաւագիտութեան պարապելու: Բայց պատանին օրինաց ուսումը աւանդող գրքերը մէկգի թողլով, չէր դադրեր իր բերմանը հետեւէն. ու շարագրած սուր երգիծաբանութեան մը պատճառաւ դպրոցէն վերնաուելով, վախցաւ հօրը սպառնալիքներէն, ու յանձն առաւ երթալ յՈւաինէ իր ուսմունքը շարունակելու համար: Աւելորդ է իր յուզեալ կենաց նկարագիրն. բաւական սեպենք աւելցրնել թէ դատաստանական պաշտօն մը վարեց 'ի Տէլզրէ, փաստաբանութիւն ըրաւ 'ի Վենետիկ, և նոյն քաղաքին հասարակապետութեան կողմանէ փոխանորդ հիւպատի 'ի Ճենովա: Հանգստեան ամէն ժամերը գրականութեամբ կ'անցրնէր. զուարճախօս սարեցոյցներ յօրինեց, Ալաճապնիէ կոչուած տաղերգութիւն մը; և Նաւալար Վենետիկի կոչուածը: 1733ին Իտալիոյ մէջ պատահած քաղաքական դիպուածոց պատճառաւ կորսնցուց իր պաշտամունքը, և բռնադատեցաւ գրչովը կենաց ապրուստը հայթհայթել: Վերոնա քաղաքին մէջ ապաւինի տեղ փնտուելով, հոն հանդիսացրնել տուաւ Բելիսարիոս կոչուած ողբերգութիւնը,

որուն գտած յաջողութիւնը այնչափ մեծ եղաւ որ երկու տարի ամբողջ ուրիշ թատրերգութեան երես չնայեցան, զայն միայն՝ ու հեղինակին շարագրած ուրիշ սթափական մէկ զաւեշտը ներկայացընելով քաղքին գլխաւոր թատեր վրայ: Այն ատենէն կատակերգուաց խմբի մը հետ միաբանելով, անոնց համար գրուածներ կը շարագրէր, իրենց յուզեալ ու աստանդական՝ բայց միանգամայն ուրախ և անհոգ կենաց մասնակցելով: Այսպիսի բախտահինգիր կենացը մէջ ընդհատութիւն մը եղաւ, Վենետիոյ կողմանէ հիւպատոս գրուելով՝ ի Ճենովա. բայց բազգի ձախորգութիւնք ստիպեցին զինքը թողուլ այն գործը, նորէն առջի պարապմանցը դառնալով՝ մէյմ՝ ալ անոնցմէ չզատուելու համար:

Առջի բերան հաշակաւոր Սաքքի դերասանի մը համար քանի մը հատուածներ շարագրեց. բայց իր հանճարը շատ աւելի ընտրելագոյն երկասիրութեանց համար սահմանուած էր. և Ուրտի Սըլէէնի իրոսեալ և վերսին գաբալ կատակերգութեամբը յայտնապէս երեցուց թէ իտալական կատակերգութեան վերանորոգիչ մը պիտի ըլլար: Երկար ատենէ՛ ի վեր սովորութենէ իր վրայ գրուած արգելքներուն կը ջանար յաղթական երևնալ. և այս գիտման՝ յարմար առիթ մը գէմն ելաւ երբ 1748ին՝ ի Վենետիկ Սանթ-Անճէլոյ կոչուած թատրոնին ընկերաց մէջ մանեւելով, սկսաւ կարգաւորեալ կատակերգութիւններ ձեւացընել տալ, որոնք դեռ եւս նոր կրնային սեպուիլ իտալացուց համար: Իր եռանդուն և արգասաւոր հանճարովը այլևայլ իտալեր սկսաւ յորինել այն թատրոնին համար. և մէկ տարուան մէջ միայն հանդիսացուած տասնըվեց՝ երեք արարուած ունեցող կատակերգութիւններէն տասուերկուքը մեծ յաջողութիւն և ընդունելու-

Թիւն ունեցան: Հետեւեալ չորս տարիներուն մէջ այս Թիւր կրկնապատկեց քերթօղը: Իրեն անուանը աւական փառք պատճառով կատա- կերգութեանց (Թուոյն) մէջ արժան է յիշատա- կել և զայն զոր Մուխէր կոչեց, յորում ուզած է գաղղիացի կատակերգակին ընտանեկան աղիտա- լից կենաց նկարագիրն ընել. մանաւանդ երկրորդ արարուածին մէջ գրած տեսարաններովն, որոց գեղեցկութիւնն և բարուց ընաիր ստորագրու- Թիւնք քիչ կը տեսնուին իր ուրիշ կատակերգու- Թեանց մէջ ալ: Ասկէ շատ ստորին է Տէբէնփոս կոչուածը. իսկ Ստախօսը՝ Թէպէտե գերազանց երկասիրութիւն մը, այլ Գոռնէյլի նմանողու- Թիւն կրնայ սեպուել:

Ամէն նորութիւն՝ նախանձորդներ ու տժգոհ- ներ կը յարուցանէ. ուստի և Կոլտոնի ունեցաւ իր հակառակորդներն: Կային այլևայլ քաղաքներ յիտալիա՝ յորս դիմակաւոր այս կամ այն անձը հասարակաց ստացուածք մը կը սեպուէր, ու փառաց տիտղոս մը. ասանկ ՚ի Պոլոնիա՝ բժշկի պատուանունը, և ուրիշ քաղաք մը Արլըքենի. և այս երկար տարիներու սովորութեամբ ազնուա- ցած դիմակները՝ Թատերաց վրայէն անհետացը- նել, նոյն քաղաքացւոց ունայնամտութիւնը վի- րաւորել մը կը սեպուէր: Այս առաջին յանցան- քին վրայ կ'աւելցընէին նաև երկրորդական կա- տակերգակ մասենագրաց եղած մնասը, որոնք իրենց կողմանէ ժողովրդական գանդատանաց արձագանգ կ'ըլլային: Բայց մեծագոյն դժուա- րութիւնը գերասանաց կողմանէ եղած դժկամա- կութիւնն էր: Ինչուան այն ատեն պարզ գեր մըն էր իրենց յանձնուածը, զորոնք աղէկ կեր- սով ձեւացընողներն ոչ միայն իբրև ընաիր գերա- սանք ծափահարութիւն կ'ընդունէին, հապա նաև իբրև հանձարեղ անձինք կը գովուէին. ուս-

տի բռնադատել զիրենք՝ ուրիշի խօսքերը երկրորդել, յարգերնին և անուշնին կորսնցընել էր. և ասիկայ պատճառ եղաւ իրենց հակառակութեանը Աղաւթնի գէմ. բայց այս վերջինս յաղթանակեց, ընտիր ախորժակի և ճշմարտութեան կուսակից ըլլալովը. սակայն երկար և դժուարին եղաւ տուած կռիւը, և մերթ ընդ մերթ Վոլթէրի խրախուսանաց կարօտ եղաւ, որ կը քաջալերէր զինքը չլքանիլ նախանձու իրեն գէմ տուած պատերազմէն: Գաղղիայէ կուգար առ նա այս օգնութիւնն ու մխիթարութիւնը. ուստի և Աղաւթնի մեծ փափաք մը կը զգար տեսնել այն երկիրը:

Նոյն ատեններն մասնաւոր թատր մը կար՛ի Փարիզ իտալական կատակերգութեան ընծայուած, և Աղաւթնի հոն հրաւիրուեցաւ անոր մէջ հանդիսացուած կատակերգութիւններն յորինելու: Թէ՛ անոնցմով և թէ՛ ազնիւ բնաւորութեամբը այլևայլ անձանց հետ բարեկամութեամբ կապուելով, երկրորդ հայրենիք մը եղաւ իրեն Գաղղիա, ուր թատերաց վրայ մեծ համակրութեամբ և զարմանքով ընդունուեցան իր երկասիրութիւններն: Արքունեաց մէջ մասնաւոր պաշտամամբ մը՝ Վէրսայլի մէջ իրեն բնակութիւն արուեցաւ, թագաւորին ամէն ճանապարհորդութեանցն ընկերակից էր և առատ թոշակով վարձատրուած: Գաղղիոյ մեծ յեղափոխութիւնը վրայ հասնելով, մեկէնիմէկ կերպարանափոխ եղաւ քերթողին վիճակը. թագաւորական տոհմին հետ վերաբերութիւն ունենալը՝ բաւական յանցանք էր ամէն բանէ զինքը զրկելու համար: Արդէն ծերացած էր հասակաւ, ու սրտի վշտերը աղքատութեան տառապանաց հետ միանգամայն ծանրացան վրան. և երբ Շէնիէ աղքային ժողովոյն մտադրութիւնը անոր վրայ

դարձրնել յաջողեցաւ, ալ ժամանակն անդած էր. նախկին թոշակն իրեն դարձրնելու վճռոյն հրատարակութեան երկրորդ օրը մեռաւ:

Աղտոնի թատերական բազմութիւ ու զանազանեալ երկասիրութիւններն կրնան այլևայլ դասակարգութեան վերածուիլ. անոնց մէջ կան այնպիսիներ զորս մարթ է ամէն տեղ ներկայացընել, վասն զի կը նկարագրեն զմարդ ընդհանրապէս. այլք որ առանձինն իտալական կենցաղավարութեան կը վերաբերին, յորոց ոմանք ալ մասնաւոր քաղաքի կամ տեղւոյ յատուկ են: Պաղղիարէն լեզուով ալ յիշատակարաններ յօրինած է իր վարուցը և թատերաց վրայ, յորս պայծառ կը տեսնուի իր սրտին ու բարուց անկեղծ պարզութիւնը:

Աղտոնի յուզեալ կեանքը՝ վիպասանութեան մը նիւթ կրնայ մատակարարել. սակայն շատ աւելի նշանաւոր պարագաներով ճոխ է Մեթասթազիոյինը: Այս անձը՝ զոր իտալացիք իրաւամբ իրենց անուանի քերթողաց կարգը կը դասեն, Տանթէի, Փեթրարքայի ու Թասսոյի անուանց հետ զինքն ալ յիշատակելով, ծնաւ 'ի Հռովմ' (1698) Թրափասսի կոչուած աղքատ գործաւորի մը որդի: Տղայ հասակէն բանաստեղծութեան եռանդ մը կը նկատուէր վրան. և իր մայրենի լեզուին դաշնակաւոր ճիւղնութենէն օգտուելով՝ տասը տարուան եղած ատենէն յանպատրաստից ոտանաւորներ կը զըուցէր, մտիկ ընողներուն իրաւացի զարմանք մը ազգելով: Սր մը Արաւինա իրաւագէտն լսելով անոնցմէ մէկը, ու սքանչանալով մանուկը խրախուսելու համար ոսկի դրամ մը դրաւ ձեռքը. բայց անիկայ չընդունեցաւ: Շատ հաճոյ անցաւ Արաւինայի անոր այս մանկական մեծանձնութիւնը, ու տպագայ քերթողը քովը առնելով, անձամբ հսկեց անոր

դաստիարակութեանը վրայ, սորվեցուց իրեն յոյն, լատին և իտալական լեզուները, և Մեթասթազիոյ կոչեց զինքը՝ որ հայրենական Թրափաստի անուան յոյն թարգմանութիւնն է: Իրաւանց գիտութիւնը՝ այս հռչակաւոր անձէն վերուցած չէր գեղեցկին ախորժակը. ուստի իր գգուարին վաստակոց սփոփական ժամերը Սոփոկլի և Ներիպիդեայ գրուածներովը կ'անցընէր: Երկար ատեն յոյս մը ունեցեր էր թէ պիտի յաջողի նախնեաց հետևողութեամբ ընտիր ողբերգութիւններ ընծայել Իտալիոյ. բայց քիչ ատենէն հասկըցաւ թէ լաւագոյն կերպով պիտի յաջողէր իր աշակերտը այս ձեռնարկութեան մէջ, ու սակաւագիւտ անշահասիրութեամբ և սրտի բարութեամբ հրաժարեցաւ իր անունը տալէն այնչափ փափաքած վերանորոգութեանը: Իր առաջնորդութեամբը վերջապէս Մեթասթազիոյ յօրինեց զՅուսպիսս, յորում նախնեաց նմանողութիւնը գրեթէ ծառայական է: Տասնըջորս տարուան քերթողի մը համար ներելի էր այս թերութիւնը: Իլիականին այլևայլ երգոց թարգմանութիւնը յիտալերէն՝ ալ աւելի ընտանի ըրաւ իրեն յունական լեզուն և մասենապրութիւնը, և ընտիր ախորժակը այնպէս իշխեց անոր մտքին վրայ, որ ուրիշ զբաղմանց ետեւէ ըլլալու ժամանակ չունէր: Քսան տարուան էր Մեթասթազիոյ երբ իր բարերարն ու պաշտպանը կորսընցուց: Մեծ հարստութեան աէր՝ երկու տարուան մէջ երիտասարդական զեղխութիւններովը փճացուց Արաւինայէ իրմէ մնացած ստացուածքը: Այն ատեն բռնադատուեցաւ կրկին Գառնալ ՚ի բանաստեղծութիւն, և Իտալիոյ ու Գոռնէլի յաճախ ընթերցմամբ՝ իր եռանդուն երևակայութեան գանձուց բովքը քննել: Տեսարանի վրայ հանգիսացընել տուած առաջին եր-

Generated on 2016-05-25 12:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

կասիրութիւնը Դիդէ Կեալ կոչուած քնարական ողբերգութիւնն է, որուն յաջողութիւնը ամէն ակնկալութենէ վեր եղաւ: Քսանը վեց տարուան էր այն ատեն: Քիչ ժամանակէն իր համբաւը եւրոպական եղաւ. ու Կարոլոս Ե Աւստրիոյ կայսրը իր քովը կանչեց զինքը, կայսերական քերթողի պատուանոցնը տալով ու ճոխ թոշակ մը: 1730ին Վիէննա գնաց Մեթասթազիոյ, ու հոն արքունեաց մէջ ծանօթացաւ Հայարն հրաշակաւոր երգահանին, որուն սորվեցուց նաև զի տալական լեզու: Աւստրիոյ ամպամած երկինքը ոչ միայն չցրտացուց ՚ի նմա զեռանգուն երևակայութիւն, այլ մանաւանդ ընտրելագոյն ծաղկընէրով զարգարեց զայն: Հոն քանի մը տարուան միջոցի մէջ յօրինեց մեծագոյն մասը իր քնարական ողբերգութեանց և տաղերգութեանց, և որոց պարտըկան է իր համբաւը. ինչպէս Յուլիէ, Դեմոֆոն, Գիւստինիոս Տիպոսի, Ուլիսիս, որուն վրայ սքանչացաւ բոլոր Իտալիա, և վերջապէս՝ Արքիւշիս Հոբոգոս, գլուխ գործոց սեպուած երկասիրութիւն մը, որուն յօրինման ժամանակը կը համադրուի Կարոլոս վեցերորդ կայսեր մահուան հետ: Պատմութենէ գիտենք թէ որչափ կախներ հեռանք եղան այս դէպքին: Երբ բոլոր Եւրոպայի թագաւորք ետեւէին Մարիամ Թերեզա թագուհւոյն ձեռքէն հայրենական ժառանգութիւն մնացած արքունի ծիրանին յափշտակելու, քերթող մը՝ Մեթասթազիոյ, հաւատարիմ մնաց հալածեալ թշուառութեան, և Սէր Բանփարիէալ կոչուած երկասիրութեամբը հաշակեց այն թագաժառանգ պայազատին ծնունդը՝ որ օր մը Յովսէփ Բ պիտի կոչուէր: Մեթասթազիոյ ալ չէր կրնար կայսերական թատեր համար աշխատանքը շարունակել, որովհետև քաղաքական դէպքերու պատճառաւ

Թատրը փակ մնացած էր: Այն միջոցին այլևայլ երգեր յօրինեց, և անոնցմով ապահովեց իրեն համար պատուաւոր տեղ մը քնարերգակ քերթողաց դասուն մէջ: Ասոնց մէջ նշանաւորներէն կրնայ սեպուիլ Գաղղիոյ Լուգովիկոս ԺԶ գրգռալգ Թագաւորին ծննդեանն առթիւ յօրինածը. Թարգմանեց նաև Որատիոսի ու Յորնալի քանի մը երգիծաբանութիւններն: Վերջապէս Յովսէփ Բ կայսեր ամուսնութիւնն առիթ տուաւ իրեն՝ հին ու սիրելի քերթողական պարապմանցը դառնալու, և Աւիդէոս տաղերգութիւնը շարագրեց, որուն վրայ աւսարիական արքունիք պահնչացան: Մերութեան հասակին՝ իր հանճարոյն արժանաւոր մեծարանքն երբէք չպակսեցաւ իրեն, ու Մարիամ Թերեզայի բարերարութիւններն վայելելով, հաւատարիմ մնաց դասական հմտութեանց յիշատակացը. ու երբ քերթուածներ շարագրելէն դադրեցաւ, Արիստասելի Քերթողական արուեստին ու Որատեայ առ Պիսոնեանս գրած Թղթոյն մեկնաբանութիւններ յօրինեց, և հետաքննական ծանօթութիւններ յունաց երեք անուանի ուրբերգակ քերթողաց երկասիրութեանցը վրայ. և ծերութեանը մեծ հաճոյք մը եղաւ անձամբ հսկելը իր գրուածոց փառաւոր հրատարակմանը տպագրութեամբ՝ ի Փարիզ 1780 թուականին: Ութեւտասներորդ դարուն ամէն գլխաւոր մատենագիրք գովութեամբ գրուատեցին իր հանճարը. Վոլթէր՝ Գոսնէյլի ու Ռասինի նմանցուց զինքը. և Ռուսոյ՝ սրաի միակ քերթող կը կոչէ զինքը, ու բանաստեղծական ու երաժշտական ներդաշնակութեամբ սիրատրը շարժող անմման հանճար: Մեթասթազիոյի համար միակ բայց դառնաղէտցաւ մը եղաւ՝ Մարիամ Թերեզայէ աւելի յերկարակեաց ըլլալը:

Վոլթերի Մերովյե ողբերգութեան վրայ խօսելու ատեն՝ համառօտիւ յիշատակեցինք թէ նոյն նիւթին վրայ ուրիշ ողբերգութիւն մըն ալ յօրինած էր իմաստուն Վերոնացին Սկիպիոն Մաքֆէի: Աւելորդ կը համարինք կրկին դառնալ նոյն խօսքին, ու բաւական սեպենք միայն զըուցելը թէ այն գրուածով սկզբնաւորութիւնն առած է յիտալիա դասական ողբերգութիւնը, և որուն համար հեղինակը արժանապէս քերթողի համբաւ և անուն ստացած է: Ասկէ զատ Մաքֆէի ուրիշ հմտական գրուածներ թողած է, յորս մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է իր ծնած քաղքին պատմութիւնը: Բայց բուն թասրերգակ քերթողի անունը շատ աւելի իրաւամբք կը կրէ Ալֆիէրի, որուն վրայ կ'արժէ քիչ մը երկարօրէն խօսիլը:

Կոլտանիի ու Կեթէի պէս Ալֆիէրի ալ ուզեց իր կենաց մանրամասն պարագաները առանձին յիշատակարաններով աւանդել յետնոց: Խիստ չափաւոր ուսմանց ընթացք մը լինցընելէն ետքը՝ տաղակացած Սարգենիոյ թաղաւորին իր իշխանութեան մէջ բանեցուցած բանաւորական վարչութենէն, ունեցածը չունեցածը վաճառեց ճանապարհորդութիւն ընելու համար: Բոլոր Եւրոպա քաղեց առանց գրեթէ բան մը տեսնելու և սորվելու, միայն հեծելութենէ ու ձիավարութենէ ախորժ մը զգալով: Կը պատմէ 'ի Սպանիա գնած տասուերկու ձիերովը Ալպեան լեաներէն անցնիլը, և թէ Աննիբալ ամբողջ բանակով մը այն բարձունքը կտրելուն վրայ այնչափ գոհ չէր կրնար ըլլալ, ինչպէս ինքն իր արժանի կարաւանով: Իտալիա դառնալէն ետքը Կարոլո Յոուարդ գահազուրկ իշխանին այրւոյն հետ ամուսնացաւ:

Ալֆիէրի մատենագիր ըլլալու համար՝ կարօտ էր որ ամէն բան նորէն սորվի, նոյն խակ իր բնիկ

խաղաղական լեզուն, հազիւ կրնալով Տանթէի ու Պոքֆաչչիոյ գրքերը կարգաւ որովհետեւ Թուրինի Ճեմարանին մէջ ըրած էր ուսուցիչ, ուր ժամանակին սովորութեանն համեմատ գաղղիարէն լեզուն կը գործածուէր: Երեսունը անցած մարդու մը համար կարգէ դուրս հաստատամտութիւն պէտք էր երեք լեզու միանգամայն սորվելու համար. պոլի, զլատին և փլորենաեան մաքուր բարբառը. բայց Ալֆիէրի այնչափ զօրաւոր էր կամքն և յարասեութիւնը՝ որ վերջապէս կարող պիտի ըլլար իր վախճանին հասնիլ: Իբրև հելլենագէտ և լատինագէտ իր ժամանակին իմաստանոց հաւասարելով, և ուսուցիչ իտալական լեզուի, գաղղիականին ետեւ ելաւ. Թէպէտև զայն խօսող ժողովրդեան դէմ կարգէ դուրս հակակրօութիւն մը ունէր, տկանասեւ ըլլալով երկրին մեծ յեղափոխութեան արհաւրացը, և այն պատճառաւ կրած նաև դրամական վնասուցը համար:

Արդէն ողբերգութեան սիրող էր Ալֆիէրի, ու քանի մը նիւթոյ վրայ փորձած էր գրիչը վարժեցնել, գաղղիարէն լեզուով. ու բարեկամքը ոչ միայն գովէր էին զանոնք՝ այլ նաև քաջալերած նոյն ասպարիղին մէջ յառաջագիմելու համար: Եւ յիրաւի, ունէր այլևայլ բարեմասնութիւններ, սակայն այնպիսի թերութիւններ ալ՝ որ բնական հետեանք էին իր խառնուածքին և անձնական կարծեացը: Անուանի թատրերգակ մը ըլլալու, ու վարպետի վրձինով աշխարհիս տեսարանին վրայ երևցած անձինքը նկարագրելու համար, կրքէ աւելի դիտողութիւն պէտք է: Ատոր մէջ է Ալֆիէրեայ գլխաւոր թերութիւնը, աւելի ըլլալով՝ ի նմա կիրքը քան զդիտողութիւն. ուստի և ողբերգութեանցը մէջ տեսնուած էական բանը՝ եռանդուն բարկութիւն մըն է բունա-

ւորաց և բանաւորութեանց դէմ: Ողբերգութեան նիւթը իրեն համար պարզ պատուակ մըն է. և իր վախճանին հասնելու համար՝ խիղճ չընէր ստել ամենայն պատմական աւանդութեանց, և ոչ ալ փոյթ ունի դիտել թէ որպիսի դարու կը վերաբերին իր դիւցազունքը: Սակայն, ինչպէս ըսինք, այս թերութեանց հետ ունի նաև իր բազմազան կատարելութիւններն. բացառութեանց կորով, իմաստից նորութիւն և շատ անգամ նաև լեզուի վսեմութիւն:

Համառօտիւ մը խօսինք նախ անոնց վրայ զորս յոյն ողբերգակ քերթողաց հեռուողութեամբ յօրինած է, ետքը հռովմէական ու հրէական պատմութիւններէ առնուածներուն, և յետոյ նոր ժամանակաց վերաբերեալ նիւթերուն:

Ալֆիէրեայ ընտրելագոյն ողբերգութեանց մէկն է Եւրիպիդեսայ Փիւնիո-հէայ նմանողութիւնը, և որով ուզեց նկարագրել Եթէոկլի ու Պոլիւնիկէայ իրարու դէմ հակառակութիւնը: Ռասին ուզելով դազլիական թատերաց վրայ հանել՝ Լարդակիդէայց այս հին յիշատակները, չէր կրցած յաջողիլ: Չափազանց է գլխաւոր անձանց ալգած արհաւիրքը հանգիստականաց սրտին վրայ, և զոր չեն կրնար չափաւորել Յոկաստէի թշուառութիւններն ու Անտիգոնէի առաքինութիւնը. այնչափ դառն և նողկալի է երկու թըշնամի եղբարց բարքը: Ալֆիէրի նիւթոյն այս պակասութիւնը ուզեց ուղղագրել, օգուտ քաղելով Եւրիպիդէայ մէկ ակնարկութենէն: Վասն զի այն մեծ ու սիրտ շարժելու արուեստը գիտցող քերթողը՝ Պոլիւնիկէի այնպիսի բարք մը սոււեր էր՝ որով մասամբ սիրելի կ'ընէ մեզի անոր անձը: Ալֆիէրի յատկացուց իրեն այս գաղափարը, ընդարձակեց, և անով տեսարաններու ընդդիմադրութիւն մը հանձարեց, հանգիստ

գրաց մտագրութիւնը գրաւելով, ու անոնց համակրութեանցը նպատակ մը առջեւնին գնելով: Երկու տեսարանք կան՝ որ խաւացի քերթողին ողբերգութեանը յատուկ կրնան սեպուել: Մէկուն մէջ երկու հարազատք պիտի հաշտուին իրարու հետ, և աստուածոց զոհ պիտի մատուցանեն. Եթէ ոկլ՝ բաժակ մը կուտայ Պոլիւնիկէի, ու անոր մէջ թոյն խառնուած է: Կէսն՝ որ այս ոճրին ծածուկ թելագրիչն է, յառաջագոյն իմաց կուտայ իշխանին՝ որուն կեանքը վասնդի մէջ է. և նա իր եղբորը ամէն ատելի խորհուրդները խայտառակելէն ետքը, կ'երդնու թէ սրովը պիտի սանու անոնց ամենուն վրէժը: Վերջին տեսարանին մէջ ալ՝ Եգիպոսի երկու որդիքը իրարու կը հանդիպին, Եթէ ոկլ՝ մահացու վերաւորուած ու զինուորաց ձեռքին վրայ բերուած, և Պոլիւնիկէ յուսահատ՝ եղբորը արիւնը թափելուն համար՝ կ'աղաչէ կը պաղատի ներել իրեն այնպիսի յանցանքի մը համար՝ յորմէ խուսափելու ամէն շնորք գործածեց: Եթէ ոկլ սիրտը ելած կ'երևնայ. քովը կը կանչէ զինքը՝ գրկախառն համբուրիւ մը փափաքած ներումը շնորհելու, ու նոյն տանն ծածուկ պահած սրով մը անոր սիրտը կը վերաւորէ: Այսպիսի անհարապ տեսարանի մը համեմատ ու զուգընթաց են ըզգացմանց սաստկութիւնը, զրուցատրութեանց արագութիւնը. և եթէ ունի միակ թերութիւն մը, հեղինակին գործածած հակագրութեանց յաճախութիւնն է:

Աստիճանէ ողբերգութիւնը շարագրելու համար՝ Սոփոկլէն իր աղբեցութիւնը ընդունած է Ալքիէրի, և որ առջինին շարայարութիւնը կրնայ սեպուել: Բարձեալ Յունաստան աշխարհն է ողբերգութեան տեսարանը, ուր Եթէ ոկլ ու Պոլիւնիկէս՝ իրարու ձեռքէ յափշտակել ուզելով

Թագաւորութեան գաւազան մը, պատերազմով կը կռուին անոր վրայ, ու մահերնին կը գանեն: Անտիգոնէ ողբերգութիւնը անմիջապէս այս ժամանակէն ետքը կը սկսի: Կրէոն՝ արգէն իրենց Յոկաստէ մօրը եղբայրը, նոյն իշխանութեան աչք տնկած՝ երկու եղբարքը խորամանկ նենգութեամբ իրարու դէմ կը գրգռէր: Անոնց ցաւալի մահուընէն ետքը՝ ալ իր ձեռքն էր փափաքած իշխանութիւնը. բայց աւելի ապահովութիւն մը փնտռելով՝ կ'ուզէր անոնց Անտիգոնէ քոյրն ալ սպաննել. ուստի հրամայեց որ Թեբացւոց դէմ պատերազմողներուն բոլորին գիակները պատերազմի գաշտին վրայ անթաղ մնան, և այս հրամանը չպահովներուն մահ սպառնացաւ: Անտիգոնէ՝ որ իր սիրելեաց ամենուն մահը աչքովը տեսած էր, չվախցաւ այն սպառնալիքէն՝ որ անոնց հետ պիտի միացընէր զինքը. մտաւ գիշերատեն մահուան գաշտին մէջ, ու իր Պոլինիկէս սիրելի եղբօրը խարոյկը վառեց: Վրայ հասան զինուորներն, ու բռնելով Թագաւորին առջև հանեցին. Կրէոն ուրախացաւ տեսնելով զԱնտիգոնէ իր լարած որոգայթին մէջ, ու սպառնացած մահուան վճիռը կտտարել տուաւ:

Չորս գերասան գրած է այս ողբերգութեան մէջ Ալքիէրի. Կրէոն, Անտիգոնէ, Եմոն և Արգիա: Եմոն Կրէոնի որդին է, ու վառուած Անտիգոնէի սիրով, ու անոր կեանքը կը պաղատի հօրմէն. բայց անողոք հայրը անտեղիտալի կը մնայ անոր արտասուեացն ու աղաչանաց. ու երբ կը տեսնէ թէ յուսահատ որդին՝ աղաչանքը սպառնալեաց կը փոխէ, Անտիգոնէի դիակը անոր առջև հանել կու տայ Կրէոն: Այն տեսարանին՝ ինքզինքը կը կորսնցընէ Եմոն, ու սրովը կը զարնէ կը վերաւորէ իր սիրաւ. ու Անտիգոնէի մարմնոյն քով փոխադրել տալով ինքզինքը՝ հոն վերջի

չունչը կու տայ: Արգիա՝ Պոլիւնիկեսի այրին է. որ փափաքելով իր սիրելւոյն գէթ աճիւնը ձեռք ձգել՝ յԱրգոսէ կը գիմէ՝ ի Թեբէ, և յոյս ունի Անտիգոնէի գթութենէն ընդունել զայն: Կը հասնի ի Թեբէ, կը մանէ յարքունիս, ու կը հանդիպի Անտիգոնէի. կը լսէ Կրէոնի բռնաւորութիւնը և անգութ հրամանը. և իմանալով թէ Անտիգոնէ գիշերուան մթութիւնն իրեն օգնական առած՝ պիտի երթայ եղբօրը մարմինը այրելու, ամէն բան աչք կ'առնէ, ու իրեն ընկերակից ըլլալով, հաւասար սիրով վերջին մեծարանք մը կ'ընծայեն իրենց սիրելւոյն, ու միաատեղ բռնուելով՝ բռնաւորին առջևը կը տարուին:

Սոփոկլէ հեակոյութեամբ յօրինուած է, ըսինք, այս ողբերգութիւնը. սակայն իրարու հետ բազդատելով՝ կը տեսնենք թէ որչափ մեծ է այն խտիրը որ խաւացի ողբերգուը կը բաժնէ ի յոյն ողբերգուաց: Այս վերջիններուն համար՝ գէպքը այնպիսի մեծ կարևորութիւն մը չունի, և եթէ կը գործածեն զայն, բարուց և բնաւորութեանց նկարագրին փոփոխ տեսարան մը տալու համար է. և այս է իրենց ջանից միակ նպատակը: Ալքիէրի ընդհակառակն այս նկարագրը՝ զիպուածին կը զօհէ, ու միայն իր հանգոյցին լուծմանը համար կարևոր եղածներուն միտ գնելով, ամենևին ուրիշ բանի փոյթ չըներ: Իր տեսարաններն ընդհանրապէս լաւ կարգաւորուած են, միայն երբեմն ցամաքութեան ու միակերպութեան թերութիւնն ունենալով: Խօսակցութիւններն ուժով, զօրաւոր և տրագ են, բայց միայն նպատակը գիտելով. որով Յունաց այնչափ վայելուչ կերպով ի գործ դրած բնականութիւնն ու պարզութիւնը կը պակսի:

Յունականներէն Հռովմայ պատմութեան վերաբերեալ նիւթերուն անցնելով, համառօտիւ

մը քննենք Ալֆիէրեայ երկու Բրուտոսները: Առջե-
նին մէջ քերթողը՝ Բրուտոսի արդէն անտեղի-
տալի բնաւորութիւնը վայրագութեան տարած
է. մահուան գառապարտուած որդւոցը այնպի-
սի բնաւորութիւն մը տալով որ սիրով ու կարե-
կցութեամբ կը գորովէ հանդիսականաց սիրաբը:
Հայրենասէր եռանդեամբ վառուած երիտասար-
դներ են ասոնք, և պետութեան այլևայլ ծա-
ռայութիւններ մատուցած. և եթէ Տարկուի-
նիոսի կողմանէ առաջարկուած թելագրութեանց
անսացեր են, միայն իրենց հայրը հակառակ ու
անհրաժեշտ յեղափոխութեան մը հետեանքնե-
րէն ազատելու համար է: Ուստի Բրուտոսի դա-
տապարտածներն երկու մասնիչք չեն, այլ եր-
կու որդիք՝ որ ուզեր են իրենց հօրը կեանքը ա-
պահովել. և հօր մը անգթութիւնը՝ հոն գիւցազ
նական ըլլալէն դադրելով, սարսուռ մը կ'ազդէ
մեզի: Այս ուղբերգութեան ընտրելագոյն տեսա-
րանն է՝ երբ Կոլլատինոս կը բռնագատուի իմա-
ցընէլ Բրուտոսի թէ դաւակցաց թուոյն մէջ. են
նաև իր երկու որդիքը: Բրուտոս վայրկեան մը
կը մոռնայ հռովմայեցի ըլլալը. հայրենական ըզ-
գացմունք կ'արթննան իր սրտին մէջ, ու տեսա-
րանը բոլորովին սրտաճմլիկ կ'ըլլայ՝ երբ առջեւը
կը բերուին այն երկու սիրելիքը՝ որոնց մահուան
վճիռը պիտի տայ. բայց այդ հրամանը չտուած՝
վերջին անգամ մը կը գրկախառնի անոնց հետ,
ու յետին համբոյրը կու տայ: Տիտոս ու Տիբե-
րիոս, — այսպէս կը կոչուին այդ սիրելի զաւկը-
ները, — արժանաւորք են իրենց գորովովն առ
հայրն և սիրով առ հայրենիս. բայց մանաւանդ
իրարու վրայ ունեցած սիրովը: Կը աեսնեն ինք-
զինքնին մահուան մօտեցած, և զիրենք ահաբե-
կողը՝ դահձաց ձեռքն ելող տապարներն չեն. այլ
հայրերնին մինակ ու անմխիթար ձգելուն վիչ-

տը . անոր համար կ'ուզեն որ գէթ իրենցմէ մէկը ազատի , և այդ ազատութիւնը՝ իրարու կը փափաքին : Հինգերորդ հանդիսին՝ երբ բոլոր դաւաճաններն հռովմէական հրապարակին վրայ կ'երենան իրենց պատուհասն ընդունելու , և ահա այն բազմութեան մէջէն պատանույ մը ձայն կը լսուի , որ իր կրասեր եղբայրը ցուցնելով կը կանչէ .

« Մի ոք եւեթ համայն ի մեզ , մի լոկ ի մահ մասնի անմեղ .
Եւ սա ինքն է » ...

Ու հոն ժողովրդեան գուժը կը շարժի , և հրծծիւն մը կը լսուի այն բազմութեան մէջ , անոր ազատութեանը փափաքելով : Բայց Տիբերիոս չուզէր մահուան աստն ալ բաժնուիլ եղբորմէն . կէտնքը այն աստն միայն սիրելի է իրեն , երբ եղբայրն ալ իրեն հետ անմեղ ու զերծ 'ի պատուհասէ հռչակուի .

« Մի՛ դըմին ական ունիցիք . կամ երկոքին զոյգ անյանց
կամ երկոքին մեղապարտ . զնորուն ա- նուամբն ի մուրհակին ,
Քրեալ եւ իմն է անուն » :

Իսկ երբ անոնց զլսուն վրայ մահառիթ տապարը կը շողշողէ , և ժողովրդեան գուժը երկուքի բաժնուած է , թէ՛ այն երկու կարիճներուն և թէ՛ անոնց հօրը վրայ հառաչելով , Բրուտոս արտասուալից աչքերը կը դարձնէ այն տեսարանէն , թափուած արեան մէջ Հռովմայ փրկութիւնը նկատելով :

Բրուտոս երկուքէն մէջ հարկ էր Ալքիէրեայ

մրցել ոչ միայն ընդ Վոլթերի, այլ նաև Շէյքս-
 բիրի հետ, որուն արդէն հետևող եղած էր գաղ-
 ղիացի քերթողը: Անգղիացւոյն թատրերգու-
 թեան մէջ կը սեննուի ամբողջ քաղաքն Հռովմ,
 իր յուզեալ ժողովրդովն, որ թշնամի է բռնաւո-
 րութեան, բայց ազատութիւնն ալ վերցընելու
 անբաւական. հանդիսականաց առջև պատմական
 դար մը դրուած է իր ամէն ստուգութեամբն, և
 կարգէ դուրս արուեստի ճարտարութեամբ մը
 հասարակապետականաց ակնկալութեանց պատ-
 րանքը յայտնուած. իսկ Բրուտոսի և Անտոնիո-
 սի խօսած ճառերը կեսարու մահուընէն ետքը՝
 քաղաքագէտ ճարտարխօսութեան հրաշալի հա-
 տուածներ կրնան սեսուիլ: Վոլթեր հետևողու-
 թեանը հետ՝ ուզեց քանի մը փոփոխութիւններ
 ալ մտցընել. Բրուտոսի խօսակցութիւնը վեր-
 ցուց, Անտոնիոսի ճառին ուրիշ կերպարանք
 տուաւ, ժողովուրդն ալ հազիւ երևցուց սեսա-
 րանին վրայ: Եթէ Վոլթերէն Ալֆիերեայ անց-
 նինք, ուրիշ զեղչում մըն ալ կը տեսնենք իր
 քովը: Բռնաւորաց այն սխերիմ թշնամւոյն
 ծանր էր խոստովանիլ թէ կեսարու մահը անօ-
 գուտ եղած ըլլայ ազատութեան համար. ուստի
 և Անտոնիոսի խօսքն ալ կը վերցընէր զոր կեր-
 պարանափոխ ընելով պահած էր Վոլթեր, և
 կ'ուզէ հանդիսականքը համոզել թէ կեսարու
 մահուամբը՝ Հռովմ իր առջի վիճակին դարձեր
 էր, ինչպէս Կինկիննատոսի ու Կուրիոս Տենտա-
 տոսի օրովը. բաց ՚ի այս տարբերութենէն, իտա-
 լացւոյն ողբերգութեան շէնքը նոյն կը մնայ գաղ-
 ղիականին հետ: Վոլթերի թերութիւն մը սե-
 պուած էր ողբերգութիւնը իրեք արարուածի
 մէջ ամփոփելը. վասն զի յԱրիստոտելէ սահմա-
 նուած կանոնաց զանցաւութիւն մըն էր այն:
 Ալֆիերի ուզելով խուսափել այն մեղագրու-

Թեևնէն, հինգ արարուածի վերածեց. բայց որովհետև նիւթը զայն չէր վերցընէր, բռնագատուեցաւ քաղաքական զրուցատարութիւններն յերկարեւ, որոնք յաճախ տաղակալի կրնան երևնալ: Վրլթերի տեսարանին վրայ երեցուցած անձինքներէն գուրս՝ մէկ գէր մը միայն աւելցուց Ալֆիէրի. Աիկերոնինը: Սակայն ըստ վկայութեան քննադատից՝ խիստ խեղճ է անոր ընծայած գերը: Անուանի ճարտարախօսը կը ջանայ համոզել զԲրուտոս Թէ ամենեկին երախտագիտութեան պարագ մը չունի առ Աեսար՝ Փարսալեան սրտերազմէն ետքը անոր կեանքը շնորհելուն համար. ու մահուան սուրը անոր ձեռքին մէջ գնելէն ու զինքը խրախուսելէն ետքը՝ երբ վերահաս վտանգը կը տեսնէ, գողալով կը ձգէ ու կը փախչի: Որչափ ալ չուզենանք քաղաքական հաստատամտութեան օրինակ մը ենթադրել զԱիկերոն, սակայն անիրաւիլ մըն է այն մտորուն յիշատակին որ Աեսարու մահուանէն ետքը իր փիլիպպեաններն արտասանեց, ու արեամբը հատոյց Մարկոս Անտոնիոսի փառասիրութիւնը նշաւակող քաջութիւնը:

Սուրբ գրքէն առնուած է Սառու ոլբերգութեան նիւթը: Ամենուն ծանօթ ու սրտաշարժ նիւթ մը, յորում քերթողը ճարտար կերպով յաջողած է նկարագրել Սաւուղայ նախանձը առ Իաւիթ, ու անոր հաւատարմութիւնը առ օծեալ տեառն. Յովնաթանու սէրը առ որդին Յեսսեայ, ու անով հօրը ատելութիւնն իրեն դէմ գրգռելը:

Տեսարանը կը բացուի այն լերանց վրայ՝ ուր արգէն բանակը դրած է Սաւուղ, և ուր իր կորսնացը հետ պիտի գտնէ նաև մահը: Արեւնայ հոն Իաւիթ, կը տեսնէ Գեղբուայ լեռները, կը տեսնէ Իսրայելի բանակը. ու իր հալածեալ թափառական կեանքը վիշտ է իր սրտին: Ա՛րսէ.

« Ո՛ր տայր ինձ՝ աստ մեռանել այսօր ի սրոյ թշնամւոյն .

Այլ այդմ ի Սաւուղայ ինձ ակն ունել արժան է :

Ա՛յ անգութ անշնորհ Սաւուղ, որ զնա հատակդ հալածես

Անդուլ անգագար ի քարաժայռս եւ յանձաւս » :

Սաւուղայ այնպիսի ատելութեան ատենն ալ՝ եռանդուն և հաւատարիմ է Դաւթի սիրտը առնա . վասն զի անոր վրայ կը նկատէ Աստուծոյ օծեալ մը, որուն դուստրը իրեն սիրելի ամուսինն է, և որդին՝ անզուգական մտերիմ : Անհամբեր պատերազմի ժամուն կը սպասէ՝ որպէս զի Փղշտացւոց հետ Սաւուղ ալ տեսնեն Դաւթի անձնանուէր քաջութիւնը :

« Գիշեր, ծն տուր կենարար արեգական տեղի փոյթ,

Զի գործոյ մեծի այսօր է ծագելոց նա վըկայ :

Դու Գեղբուէ, հըռչակաւոր լիցիս յապա յաւիտեանս,

Ասացեն, Զանձն իւր Դաւիթ աստ տայր խրոխտին Սաւուղի : —

Արի եւ Իսրայէլի քո խաղաղ վըրանացդ .

Եւ արքայ . հրաւէր այսօր առ քեզ կարգամ տեսանել՝

Ճակատուց պատերազմաց իցեմ հըմուտ արուեստին .

Եւ Փըզիշտ անօրէն, տես զի եւ սուրս հատանէ » :

Ասիկայ է Դաւթի ձայնը և սրտին փափաքը :
 Վրայ կը հասնի Յովնաթան. գիշերուան մու-
 թը արգելք մը չէ որ այն երկու սիրելիքը զերար
 չճանչնան ու չիզրկախառնին. ու երբ պատրաստ
 է Դաւթի կեանքը Սաւուղայ համար գնելու,
 Յովնաթանու սիրտը դողի մէջ է իր բարեկամին
 օրերուն վրայ. գիտնալով թէ ինչպէս ամէն հը-
 նարք և նենգութիւն օրինաւոր սեպուած է հօրը
 աչքին՝ զանիկայ կորսնցընելու համար :

Այդ պատուական կեանքին վրայ՝ ուրիշ գո-
 ղացող մըն ալ կայ. և է Սաւուղայ դուստրը Մեւ-
 քող : Հօր և ամուսնոյ սէր՝ միանգամայն գրաւած
 են անոր սիրտը. երկուքին ալ կեանքը իրեն հա-
 մար ցանկալի է, ու մէկուն վրէժխնդիր ձեռքը
 կարճեցընելով, մուսոյն օրերը ապահովել կը
 փափաքի : Այսպիսի մտածութիւններով կը գի-
 մէ գտնել իր Յովնաթան եղբայրը. ու անոր քով
 կը տեսնէ նաև իր սիրելին՝ զԴաւթ. կը լսէ ա-
 նոր ձայնը ու կ'աղաղակէ .

... « Ո՛վ ձայն, ո՛վ տեսիլ, ո՛վ խըն-
 դութիւն ...

Ոչ կարեմ բարբառել ... ո՛ սքանչելիք ...
 եւ իցես

Ի գիրկս իմ ճրջմարտիւ ...

ԴԱՒԻԹ

Ո՛վ հարսն, ո՛վ խիստ անջա-
 տումն ...

Մահ, թէ քեզ պատահեցայց այսօր, սա-
 կայն ընդ իմս եմ.

Լաւ է մահ, քան վայրենի կեանս յանա-
 պատըս վարել.

Ոչ ումեք սիրելի, ոչ զումեքէ ի քէն
փոյթ:

Ծարաւի սուր Սաւուղայ, քեզ ակն ու
նիմ, հար զիս արդ.

Փակեցին աչքս աստ գոնէ՝ ի յորդա-
գութ կընոջէս.

Յօրինեալ ծածկեալ ոսկերքս եւ թա-
ցեալ սերտ արտասուօք »:

Յովնաթանու աղաչանքէն ու դատերը արտա-
սուքէն, մանաւանդ Գաւթի առաքինութենէն,
մերթ կը տկարանայ Սաւուղ, ասելութիւնը
ատելք կու ապ գթոյ, վրէժխնդրութեան կիրքը
կը լռէ սրտին մէջ. բայց յանկարծ մեկէնիմէկ կը
փոխուի, Աբենների թելադրութիւնքը աւելի զօ-
րաւոր ազդեցութիւն մը կ'ունենան սրտին վրայ.
և զայն՝ որուն սիրոյ և հաշտութեան համբոյրը
կ'ուզէր տալ, սպաննելու նորանոր հնարքներ կը
մտածէ: Առանց խոտորելու սուրբ Գրոց Սաւու-
ղայ տուած բարքէն և պատմական ստուգութե-
նէն, յաջողեցաւ քերթողը այնպիսի սրտաշարժ
դրուագներով և դեղեցիկ տեսարաններով զար-
գարել զայն, որ իրաւամբ իր բազմաթիւ ողբեր-
գութեանց ընարեւադոյններէն մէկը սեպուած
է՝ ի բանասիրաց:

Նոր դարուց պատմութիւններէ իրեն ողբեր-
գութեանց նիւթ առածներուն մէջ՝ անուանի
են Աւֆիէրեայ Մաշիմ Սեւարի, Փաղեան, ու
Փիլիպոս Բ կոչուածներն: Ասոնց առջինը այն-
չափ բարուց սկարութիւն ունէր, որ ինք իսկ
հեղինակը կը խոստովանի թէ ստրջացած ըլլայ
զայն յօրինելուն համար: Երկրորդին մէջ կարգէ
գուրս կերպարանափոխ ըրած է Լաւրենտիոս
Մէտիչի իշխանին բարքը, մինչդեռ պատմու-
թիւնը օրինակ մը կ'ընծայէ զնա մեծանձն ազ-

նուականութեան: Մտադրութեան արժանաւոր
կը սեպուի Փիլիպպոս Բ իր մէջն ամփոփած իրա-
կան գեղեցկութեանց համար:

Ողբերգութիւններէն զատ՝ այլևայլ գրուած
ներ ալ շարադրած է Աւֆիերի. ինչպէս երգի-
ծաբանութիւնք, քաղաքագիտական երկասի-
րութիւնք, Իւիան և Դարուիւնի կոչուած գիրք
մը, և Միլոյ Կաւլոյ կոչուած Քաղցիոյ դէմ նա-
խասական գրուած մը:

ԻՆՆԵՒՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Գ Ա Ղ Ղ Ի Ա

Ութնասներորդ դարուն վերջերը մեծ փոփոխութիւն մը եղաւ: Մատենագրաց նոր դաս կամ նոր վարժարան մը յաջորդէր Էր Վոլթերի, Ռուսոյի և անոնց աշակերտաց՝ իր մասնաւոր յատկութիւնն ունենալով, թէպէտև դիտումը նոյն, և գլխաւոր նպատակ մը գնելով՝ իրմէ նախընթաց եղողներուն ճամբէն չխտորիլը: Այս նոր դարագլուխը՝ 1789ին եղած ընկերական վերանորոգութեան: ժամանակակից է՝ երբ գաղափարաց յաջորդեց անոնց գործադրութիւնը: Սակայն նշանաւոր արդիւնք մը չունեցաւ, ամենուն միտքը գրականութենէ շատ օտար մտածութեամբք դբողած ըլլալուն համար: Եւ յիրաւի, ինչ կը տեսնենք ՚ի Քաղղիա 1789էն մինչև ՚ի 1814: Առջի բերան բազմութիւ քաղաքագէտ անձինք, իսկ անկէ ետքը նշանաւոր պատերազմողներ: Թատերախաղք, բանաստեղծութիւն և ընդհանրապէս ամենայն մատենագրութիւն լը.

ուած ու դադրած: Յեղափոխութեան մատենագրութենէն ետքը, որ աւելի խօսուած քան թէ գրաւոր մատենագրութիւն էր, և որուն գլխաւոր յիշատակարանները ատեաններու մէջ կը ծնանէին, կայսերական մատենագրութիւնը կու գայ, զուրկ ու աղքատ կենսական ջերմութենէ: Այս երկու ժամանակներն՝ որ նոր դարու մը բնական պատուարով իրարմէ կը բաժնուին, իրարու հետ միացեալ՝ ու գրեթէ իրարմէ կախումն ունին. ուստի և մենք համառօտութեանս մէջ մէկ ակնարկով մը նկատենք գրաւորական ասպարիզին մէջ նշանաւոր եզոզ անձինքը:

Ամենէն առաջ մեզի ընդ առաջ կ'ելլեն բանասէրք, քերականք, իմաստասէրք, մտածելու և խօսելու արուեստին ուսուցիչք, նոր լեզուի մը և նոր իմաստասիրութեան հեղինակք: Ասոնցմէ ոմանք նախընթաց դարուն կը վերաբերին, և զորոնք արդէն յիշատակած ենք. և իրենցմէ ետքը Գապանիս (1757 - 1808), Տէսթիւ աը Թրասի (1754 - 1836), Կարայ (1749 - 1833), որոց որչափ ալ ծնունդը ութնամասնորդ դարուն կը վերաբերի, սակայն ներկայ դարուս մէջ անուանի եղան մատենագրելով:

Ասոնց յաջորդքը Ուղղաց ժողովին կառավարութեան ժամանակ յաղթանակել տուին զգայական կոչուած իմաստասիրական գրութիւնը, որ ինչուան կայսերութեան ժամանակ ունէր իր բազմաթիւ հետևողները: Ասոնք էին Պրուսսէ (1772 - 1838), Լամորիկիէր (1756 - 1837), Տրժերանոյ (1772 - 1844):

1815էն ետքը աստուածաբանական կամ հոգեկան վարժարանին անցաւ անոր ոյժը, եկեղեցւոյ պաշտպանութեան տակ. և որուն հետևողք եղան Յովսէփ Տրմէսթր (1753 - 1821), Ֆրէյսի նու (1763 - 1842) Լամընէ և այլք:

Նոյն տեղերն հաստատուեցաւ ընտրողականաց կամ բանաւոր հոգեկանաց կոչուած դրպրոցը, որ երկար ատեն տկար և առանց ազդեցութեան մնալով, 1828ին աստեններն մեծ ոյժ առաւ, ու 1830ին տեսաւ իր յաղթանակը դիպաց մէջ, ու անկումը՝ հասարակաց կարծեաց մէջ: Իր գլխաւոր ախոյեանքն եղան Ռոյէր-Փոլար (1763-1846), Մէն Տրպիրան (1766-1824), Պէրար (1789-1828) Վիրէյ, Ժուժ. Ֆրուա (1796-1842) Գուզէն, Տը Ռէմբլա, Տամիրոն, Գէրաթրի, Մասսիաս, Տրոզ և սյւք:

Բազմաթիւ մատենագրաց մէջ որ յեղափոխութեան ժամանակաց մէջ հասարակաց կարծեաց ուղղութեան պաշտօնը վրանին առած էին՝ ամենէն աւելի հռչակաւորներէն մէկն եղած է Սիէյէս (1748-1836) իր մտածութեանց բարձրութեամբն և ընդարձակութեամբ: Բարոյական և քաղաքական գիտութեանց մէջ անուանի եղան նաև Ռէտէրէր (1754-1835), և Տիւփոն Տընէմիւր (1759-1819): Վերջապէս Յ. Մ. Սէյ (1767-1832) որ ապահովագոյն ճամբաներ բացաւ և գիտութեանց սահմանը ընդարձակեց. պայծառ ու թափանցող միտք մը՝ որ գիտցաւ ընտրելագոյն կարգաւորութիւն մը խօթել Սմիթ սկիւտացւոյն գրութեանցը մէջ: Մինչդեռ Կանիլէ (1758-1837), Վիլլենով Պարժըմոն (1771-1829) Որատիոս Սէյ, Թոքըվիլ, Տիւչաթէլ, Պլանքի, Ռոսսի, Ռէյպոյ, Ֆիքս ետեւէ էին արնտեսական գրութիւնները կարելի սահմանին մէջ ընդարձակել, քանի մը օտարախորհուրդ մտքեր՝ ինչպէս Սէն-Սիմոն (1766-1825), Ֆուրիէր (1772-1837) և իրենց հետևողք ջանային մարդասիրական, ընկերավարական ու հասարակական կոչուած գաղափարներ զօրացնել, ենթադրելով բարեբաստիկ ընել զմարդկութիւն: Ժա.

մանակը և դէպք՝ իրենց կարծեաց ստուծիւնն ու մնասակար ըլլալը ցըցուցին:

Նոյն ատեններն եղած է նաև Նափուլէոնեան կոչուած օրինաց գրքին հաւաքումը, և որով գրեթէ ամէն եւրոպական ազգեր կը վարուին հիմա: Իբրև հռչակաւոր օրէնսգէտք՝ անուանի եղան Փորթալիս, Մէյլէն Տըտուէ (1754-1838), Գարրէ Տըրէն (1777-1832):

Օրինաց գիտուծիւնը անանջատ կրնայ սեպուել ատենական ճարտարախօսուծենէն, և գրեթէ անոր մէկ մասն: Ատեանը՝ որ հասարակապետականաց ժողովներուն մէջ իրենց անուանի ճարտարախօսներն երեցուցեր էր, անոնց արժանաւոր յաջորդներ ալ հանեց: Քաղաքական բեմը որ կայսերուծեան ատեն լռուծեան դատապարտուած էր, սահմանադրական կառավարութեամբ ճարտասաններուն նոր ասպարէզ մը բացաւ, և յորում փայլեցան Իենիամին Գոնսթան (1767-1830), Ֆոյ (1775-1825), Մանիւէլ (1755-1827), Լամարք (1770-1830), Լամարթին, Մոնթալամպէր, Կիզոյ, Թիէր և այլք:

Սրբազան ճարտարախօսուծիւնն ալ ունեցաւ իր աննման հանձարներն, Պոսիւէի՝ Մասիլիոնի ու Ֆլէշիէի հետոյը ետեւէն գացող անուանի բեմբասացներ. որոց մէջ բաւական է միայն յիշել Լոքորտէրի, Ռաւինեանի, Ֆէլքսի, Տիւփանլուի մեծարոյ անուանները:

Պատմուծիւնը՝ որ Քաղղիոյ ընկերական նորոգութեան և յուզմանց ժամանակ երեսի վրայ ձգուած էր, անարգասաւոր երեցաւ կայսերական իշխանութեան ատեն: Քանի մը անուն միայն կրնանք յիշատակել պատմական հետազօտութեանց պարապողք, և որոց գրուածքը շատ հետու է իրենցմէ առաջ եղողներուն նախանձորդ

երևնալու պատուէն: Ասոնք են Սէնթքրուա (1746-1809), Տարիւ (1765-1829) և ուրիշ քանի մը անձինք: Իննևտասներորդ դարուս մէջ պատմական յեղափոխութեան մը առաջնորդ սեպուելու պարծանքը կիզոյ ու Ա. Թիերրի մատենագրաց կը վերաբերի: Լի զգայուն սրտով մը՝ որ ինչպէս ամբողջ ժողովրդոց, ասանկ ալ անհատից կեանքէն անբաժան է, յաջողեցաւ Թիերրի նախնի Փրանկաց զօրաւոր ու վայրագ բարուց՝ ճիշդ բայց սիրելի նկարագիրն ընել: Իր գրուածոց առջինին մէջ՝ որ Թոմազ 'ի Վերայ պարս-ճա-Բէան Գաղղիոյ կոչուած է, երկուասաներորդ դարու մէջ կատարուած ազատութիւնը ճանչցաւ ու ծանօթացուց: Երկրորդով՝ որ է Պապս-Բիւն փերադէպոս-Բէան Անգղիոյ 'ի Նորմանոյ, ստորագրեց միջին դարուց վերջին և ամենէն աւելի երկրական աշխարհակալութեանց դիւցազնական պատմութիւնը: Վէպ Մերովինգեան ժամանակաց գրուածքովն ալ առաջին եղաւ 'ի նկարագրել Գաղղիոյ վրայ իշխող առաջին արքունական ցեղին ընտանի կենաց սովորութիւններն, յանցանքներն ու վայրագ՝ բայց եռանդուն բարեպաշտութիւնը: Իսկ ուրիշ զանազան գրուածոց մէջ ալ միշտ գերագոյն քննադատ մը երեցաւ, անխոնջ հմուտ մը և մեծ մատենագիր, ու մեր դարուն առաջին պատմիչներէն մէկը:

Կիզոյ Գաղղիոյ պատմութեան վրայ ճառող գրուածներովը՝ ժամանակիս հռչականուն հանձարներէն մէկը սեպուած է արժանապէս: Պատմիչ մըն է, սակայն հաւասար եռանդով, գիտութեամբ և յաջողութեամբ կը քննէ երկրին օրէնքներն, գաղափարները, խմաստասիրութիւնը, մտաւոր շարժումը, ժողովրդեան, եկեղեցւոյ ու թագաւորութեան պատմութիւնը: Իր քննադատութիւնքը՝ որոց նիւթ ըրած է ամենէն բարձր

խնդիրները, անստգտանելի կրնան սեպուիլ ման-
րակրկիտ հմտութեանց առջև:

Այս երկու անուններէն ետքը՝ իբրև պատմիչ
կը ներկայանայ մեզի Շաթոպրիան, որ իր Պապ-
Տական Խոպարի-Ռիանի կոչուած երկասիրութեան
մէջ՝ որչափ ալ հաւատարիմ մնաց իր Թագաւո-
րական համոզմանց և զգացման, սակայն առանց
դադրելու անկողմնակալ ըլլալէն. ու ոճոյն և
մտածութեանց մեծութեամբը յաջողեցաւ քո-
ղարկել՝ պատմական ուսմանց Թերութիւնը կամ
անկատարութիւնը: — Միշըլէ, ճարտար գունա-
գեղիչ մը, եռանդուն հմուտ մը, հռչակեց՝ Թէ-
պէտ երբեմն նորահնար և ոչ ընդունելի կերպա-
րանքով, նորանոր գիտողութիւններ՝ որ այլևայլ
պատմական խնդրոց վրայ նոր լոյս մը կը ձգեն:
— Միշոյ, Խալիբոյ պափմութեան մէջ՝ արժանի ե-
րեցաւ իրեն ընծայուած մեծարանացը և հիմնա-
ւոր տեղեկութեանցը, Թէպէտև ոչ միշտ հաւա-
սար բարձրութեամբ ոճոյ: Ոչ աննշանք ոմանք
երեցան Տոնու, Փօրիէլ, Կերար, Պարանթ,
Սիսմոնտի, և ուրիշներ:

Թիէր, Գաղղիոյ կենդանի հեղինակներէն մէ-
կը, Յեղափոխութեան, Բգեշխութեան և Կայսե-
րութեան պատմութիւնը գրեց: Աւելի ոճոյ գե-
ղեցկութիւն և լեզուի կորով կ'երևնայ այս գը-
րուածոց մէջ՝ քան Թէ պատմական անաչառ և
անկախ ստուգախօսութիւն: Հէլլինակը կարծես
Թէ իր համոզմանց անսալով, մանաւանդ այս գը-
րուածոց առջինին մէջ, այն մեծ ժամանակին
լիակատար պատմութիւնն շարագրելէն աւելի,
ուզած է Գաղղիոյ յեղափոխութեան ատեն ա-
ռանձին կուսակցութեան մը նկարագրական պատ-
մութիւնն թողուլ: — Մինիեի, չունի Թիէրի
լեզուին ճոխութիւնը և հրապուրիչ գեղեցկու-
թիւնը. բայց աւելի ստուգախօս և անկողմնա-

սէր ուզած է երևնալ: — Թիսսոյի Գաղղիոյ յեղա-
 փոխութեան ամբողջ պատմութիւնը՝ նշանաւոր եր-
 կասիրութիւն մըն է, բուն ազգային հոգւով շա-
 րագրուած գիրք մը, յորում եռանդուն ոճոյ
 հետ՝ կը փայլի նաև անկողմնասիրութիւն. շատ
 դէպքերու մէջ ահանատես վկայ մը, ու մերթ
 նաև գործակից կ'երևնայ պատմուած դէպքե-
 րուն: Վլխաւոր թերութիւնը՝ կարգաւորեալ
 դասաւորութեան մը պակասութիւնն է: — Լա-
 մարթին՝ Թիբոնֆեանց պափոսութեան մէջ՝ բանաստեղ-
 ծութիւնը պատմութենէ բաժնող սահմանածայ-
 րը ուզած է կենալ, իր երևակայութեան համե-
 մաս մերթ միոյն և մերթ միւսոյն մէջ համարձակ
 արշաւանք ընելով: Փերազանց գրուած մըն է յօ-
 ըննածը, թէպէտև ոչ կարգաւորեալ պատմական
 երկասիրութիւն մը: — Լուի Պլան՝ Պափոսութեան քան
 աճոյ գրուածովը իրեն սւամանցը և հետազօտու-
 թեանց բողոքովն ժամանակակից՝ ուստի և դժուա-
 ըին նիւթ մը ընարելով, 1830ին կատարուած
 յեղափոխութեան արգասիքը քննած է, ինչպէս
 նաև անկէ ետքը հանդիպած շփոթութեանց:

Ուրիշ գիտութեանց մէջ ալ անուանի անձինք
 պակաս չեղան: Մալթ-Պրիւն (1775-1826),
 աշխարհագրական ուսմանց մեծ յեղափոխու-
 թիւն մը գործեց ՚ի Փաղղիա: — Գ. Գիւլիէ
 (1769-1832) եսէ եղաւ նոր գիտութեան մը
 հիմը դնել՝ բողոքովն նորանոր գիտողութեանց
 վրայ. զարմանալի եղան իր որոշ տեսութիւն-
 ներն՝ որոնցմով սատարեց ՚ի զարգացումն անդա-
 մազննական և երկրաբանական ուսմանց: — Ժո-
 Ֆրուա Սէնթ-Իլէր (1772-1844) յառաջա-
 դէմ եղած էր քան զԳիւլիէ՝ անոր այնպիսի փա-
 ոօք կատարած ասպարիզին մէջ. և որոց արժանի
 յաջորդ երևցան մեր օրերուն մէջ Արակոյ, Յըու-
 րան և այլք:

Դասական գրուածոց վրայ քննադատք և աշխատողք պակաս չեղան. և որոց գրչին և վաստակոց արդասիք են հին նախնեաց այլևայլ գրուածոց (Թարգմանութիւնք, Թէպէտ և ոչ միշտ՝ փափաքելի յաջողակութեամբ և լեզուի ընտրութեամբ: Լէվէսք՝ Թարգմանեց զԹուկիդիդէս, Լարչէր՝ զՀերոդոտ, Կէրու՝ Պլինիոսի Բնական պատմութիւնը, Տիւկաս-Մոնպէլ՝ Գաղղիացոց ունեցած Հոմերի Թարգմանութեանց ընտրելագոյնը: Ասոնք՝ դարուս առաջին քառորդին մէջ երևցած Թարգմանիչքն են: Իրենցմէ ետքը երևցողներն Թէ բազմաթիւ և Թէ աւելի հմասկան աշխատասիրութիւնք Թողած են: Ասոնց մէջ անուանի սեպուողներն են Պիւրնուֆ՝ որ Տակիտոսի գրուածները Թարգմանեց. Պարթեւլըմի Սէնթ-Իւէր զԱրիստոտէլ, Գուզէն՝ զՊլատոն, Լիթիէ՝ զՊլինիոս և զՀիպոկրատ, Արթոյ՝ զԱրիստոփան, զՍոփոկլ և զԵրիպիդէս:

Իժուարին՝ բայց աւելի արդիւնաւոր ու ճարտար աշխատանք մըն է՝ օտար լեզուի քերթուած մը՝ բանաստեղծօրէն և ոտանաւոր չափով Թարգմանել: Ասոր մէջ ալ համբաւաւոր եղան Տըլիւլէն ետքը Սէնթ-Անժ որ Ովիդիոսը Թարգմանեց, Փոնժէրվիլ՝ զԼուկրէս, Պարթեւլըմի՝ զՎիրգիլ, Փարսըվալ՝ զԱպոլլոնիոս հոսոգացի:

Բանաստեղծութիւնն ալ մեծապէս մնասուած էր բոլոր Եւրոպայի մէջ կատարուած ընդարձակ յեղափոխութենէ մը՝ որուն մրրիկը ամենէն աւելի հաստատուն և զօրաւոր հանճարներն քըչեց սարաւ իր հետը: Նոյն ատեններն երևցող քերթողաց մէջ նշանաւոր սեպուած են Լորմիան, Փարսըվալ, և ուրիշ քանի մը անձինք. բայց ասոնց երկասիրածներն աւելի նմանողութիւնք էին քան ինքնագիր ստեղծաբանութիւնք: Միայն քնարերգականին մէջ բաւական համբաւ

մը ունեցաւ Լըպրէոն - Է. քուչար (1729 - 1807), որ խորունկ ուսումն ըրած է քերթողական լեզուի և ներգաշնակ լեզու մը բանեցուցած իր գրուածոց մէջ: Իրմէ ետքը երեցած են Փառնի, Միլվուա (1782 - 1816), Լըկուվէ (1764 - 1813), Առնոյ (1766 - 1834), Անարիոյ (1759 - 1833):

Վարդապետական կամ նկարագրական կոչուած քերթուածիւնը՝ նախընթաց դարուն մէջ երեցած հեղինակներուն ճամբուն մէջ պատուաւոր շարունակութիւն մըն էր: Տըլիւ՝ կը շարագրէր Գիւն-Բիւն, Երէ-ալայո-Բիւն, Երէ+ Բագա-որո-Բիւն+ և մանաւանդ Բուրասպան+ կոչուած քերթուածները. և իրենց քերթողական հանճարովը բաւական նշանաւոր անձինք կրնային սեպուիլ Գոռթէլ (1758 - 1832), Տըֆոնթան (1761 - 1821), Շէնտուէ (1769 - 1833), Գամբընոն (1775 - 1843), Լալան (1772 - 1842) և այլք:

Վերը յիշուած պատճառներուն համար՝ նաև Թատերական քերթուածիւնը, որ երևակայութեան գլխաւոր ասպարէզն է, օր օրուան վրայ բոլորովին կործանման վտանգի մէջ կ'իյնար: Գրէպիլէոնէ ու Վոլթէրէ ետքը անոր պարսպեր էր բաւական գովութեամբ ու հռչակով՝ Յովսէփ Տըչէնիէ (1764 - 1811): Յօրինած գլխաւոր Թատերախաղքն են Կարուս Թ, Հենրիոս Ը, Կայիոս Գրափոս, Տիմուէոն, Տիէէր ու Ֆենէլն կոչուածները: Իրեն յաջորդեցին Լըմէրսիէ, Առնոյ, Ռէյնուար (1761 - 1836), Տալքիների (1760 - 1823) Լըկուվէ և ուրիշ քանի մը անձինք, որոնք որչափ ալ ուզեցին կամ կարծեցին իրենց նախընթաց քերթողաց հետոցը ետևէն երթալ, սակայն առողջ քննադատութիւնը արհամարհոտ մոռացութեան դատապարտեց իրենց երկասիրութիւններն: Այսպիսի անկման մը դարմանը՝

դրացի ազգաց հետեւողութեան մէջ ուղեցին փնտռել Տիւսի (1733-1816) և Պ. Լըպրէսն. կամաց կամաց անոնց ջանիցն արգասիքը սկսան երևնալ, և վիպասանական դպրոցը այնպիսի մըրցանքի մը համարձակեցաւ, յորում յաջողեցաւ դէթ առժամանակեայ յաղթանակ մը ժառանգել:

Սակայն բանաստեղծութեան վերանորոգութիւնն ՚ի Գաղղիա թատերականով պիտի չըլլար, այլ քնարերգակ քերթութեամբ, որ մէկէնիմէկ ինչուան այն ասէնը անձանօթ բարգաւաճանք մը առաւ: Լամարթինի Եղերերգութիւններն, Վիկտոր Հիւկոյի Տաղերը, Ալֆրէտ Երկուսէի եռանդուն երևակայութեամբ ոգի առած Երգերը, Պարթեւըմիի ու Մերիի Երգիծաբանութիւններն մէկ կողմանէ զանոնք արատգրող քերթողաց համբաւը հռչակեցին, և ընթերցողաց վրայ ալ նորանոր զարմանք և համակրութիւն ազդեցին: Ուսումնական վերանորոգութեամբ ձեռք բերուած այս յաջողութիւնք՝ թատերական քերթուածոց փափաքն ալ արթնցուցին, և ողբերգութեան տաղերգութիւնը յաջորդեց: Սակայն առաջինն դեռ ունէր իր պաշտպաններն ու հետեւողքը: Գազիմիր Տըլավիներ (1794-1844), երկու ասպարէզները իրարմէ զասող սահմանին վրայ կենալով, զանոնք միաբանելու ետեւէ եղաւ: Աղեքսանդր Սոււմէ (1788-1845) նման ճամբայ մը բռնեց՝ քանի մը նորաձեւութիւններ ընդունելով և զայլս մերժելով: Իսկ իրենցմէ ետքը Փոնսար, Լաթուր Տըսէնթիպար և ուրիշներ իրենց գրուածներովը բոլորովին հակառակամարտ երևցան տաղերգականին:

Այդ ամէն ջանքովն և առաջարկած օրինակներովն ալ իրենց նպատակին հասնելու յաջողութիւնը չունեցան: Վիկտոր Հիւկոյ ու Աղեք-

սանդր Տիւմա իրենց աշխարհահոջակ գրուած. ներովը յաղթանակաւ տիրեցին ասպարիզին:

Կատակերգութիւնը՝ որ աւելի քիչ փոփոխութեան ենթակայ է, ունեցաւ քանի մը հեակողներ. որոնց երկասիրած հատուածներուն մէջ՝ որչափ ալ նկատուի անկումն, բայց ոչ այնպիսի արագընթաց ճեպմամբ մը: Գոլէն Տարվըլի ու Անարիեոյի աշխոյժ ու զուարթ հանձարներէն ետքը, իրենց բոլորովին անարժան աշակերտներ երևցան Տիւվալ, Վիէննէ, Տէփայնի: Սակայն այնպիսի խեղճ դպրոցէ մը ելաւ Գազիմիր Տըլլավիններ, որ թատերգութեան մէջ նոր թուական մը հաստատեց իր Դպրոց ծերոց և Կապալէրգալի կոչուած երկասիրութեամբքը, և նոյն ատեն ճամբայ բացաւ հանգուցից ու բարուց կատակերգութեանցը, և յորս նշանաւոր եղան Աղէքսանդր Տիւմա ու Եւզինէոս Աքրիպ:

Այս վերջինս անուանի է դարձեալ և գուսաներգութեամբ, յորում անհախառակելի գերազանցութիւն մը ստացած է: Իրմէ առաջ Տէզոժիէի (172 – 1827), Փիլիսի (1755 – 1832), Պարբէի (1750 – 1832), և այլոց իրենց հեակողաց գրուածներով՝ գուսաներգութիւնը ուրիշ բան չէր բայց քիչ շատ ճմարիտ զխալուածոց նկարագիր՝ ընդհանրապէս խեղկատակ ոճով: Ատեն անցնելէն ետքը՝ երբ ժողովրդական երգերն՝ Պերանժէի գրչովն ու սրտով քնարականներու բարձրութեան կը հասնէին, գուսաներգութիւնն ալ Աքրիպի հանձարով կատակերգութիւնը կը փոխանակէր, փափուկ, շնորհալի ու գեղեցիկ յատկութիւններով. և այսպիսի արգասաւոր օրինակի մը բազմաթիւ հեակողներն ալ ջանացին արժանաւոր երևնալ իրեն:

Բայց Աքրիպ ունի իր առանձին ու մասնաւոր դիրքը նաև երգախառն կամ կատակերգակ կո-

չուած տաղերգութեանց հեղինակներուն Մէջ-
մանաւանդ թէ իր անսպառելի երևակայութեան
արդեամբքը ու շարագրելու զիւրութեամբ մե-
նավաճառ մը ըրած է զայն: Իրեն նախընթաց ե-
ղած Լն այս ասպարիզին մէջ, թէպէտև աւանց
մեծ հանճար մը ունենալու, Սէտէն, Ֆավար և
այլք:

Իննևտասներորդ դարուն մատենագրական
ընդհանուր անկման մը մէջ 'ի Փաղղիա՝ վիպա-
սանափանը կամ բումանը մեծ յառաջագիմութիւն
ըրած է: Արդէն դարուս սկիզբէն սկսած էին
երևնալ ու ընդունելի ըլլալ այնպիսի երկասի-
րութիւնք, և որուն աւելի փայլ տուողներն առջի
բերան կանայք եղան: Ասոնց մէջ նախկին կրնայ
սեպուիլ Գոթէն Թիկինը, և որուն հետևողք ե-
ղան Ժանլի (1746-1830) ու Ֆլահայ-Սուզա
(1760-1836) կանայք, որոնք հետաքննական
ու զգացմամբք լի վէպեր երկասիրեցին, բայց
առանց մատենագրական մասնաւոր յարգի մը:
Իրենցմէ շատ աւելի վեր բարձրացաւ Սթաէլ
Թիկինը (1766-1817), որ Իելֆինա ու Կորինա
վիպասանականներովը անուանի մատենագրաց
դասակարգին մէջ խառնուեցաւ գեղեցիկ, խո-
րունկ ու հանճարեղ մտածութիւններովն և ազ-
նուական բացատրութեամբ: Ասոնց մէջ գրը-
խաւոր թերութիւնը՝ գիւտերու պակասութիւնն
է, որով իր անուանը աւելի փառք կը յաճախեն
միւս պատմական ու քննադատական երկասի-
րութիւններն. ինչպէս մատենագրութեան ազ-
գեցութեանը վրայ յորինածներն ու Քերմանիա
կոչուած գիրքը: Իրմէ աւելի յաջողեցաւ 'ի վի-
պասանականին Բենիամին Գոնսթան (1767-
1830), անուանի ճարտարախօսը, Արուֆա գրը-
քովը, որ տեսակ մը անձնական կենսագրութիւն
է հեղինակին՝ գեղեցիկ ու հրապուրիչ ոճով մը:

Սթաէլ աիկինը Կոբինա վիպասանութեամբը ջանացեր էր իրարու հետ շաղկապել յիշատակներով ու մեծութեամբ լի աւերակաց ու շինուածոց ստորագրութիւնը՝ և եռանդուն հոգւոյ մը զգացմունքը: Սակայն Գաղղիա կարօտ էր հանաքարի մը որ Պէնարտէն Տը Սէն Փիէրէն աւելի յաջողութեամբ կարող ըլլայ նկարագրել բնութեան գեղեցկութենէ ու արարչութենէ առաջ եկած ճոխ տպաւորութիւններն: Ասոր ետէն եղաւ Շաթոպրիան (1768–1848): Իր վաւերաւորն երևակայութեան, բանաստեղծական ու հանճարարութեամբ տաղանդին առաջին ճաշակը տուաւ՝ նոր աշխարհին իր մտացը վրայ ազդած տեսարաններուն, և հրաշալեաց ստորագրութեամբը: Արդէն հոչակաւոր հասարակաց կարծեաց վրայ ունեցած տիրապետութեամբը՝ Ռֆի Բրիտանիո-Բէան կոչուած երկասիրութեամբ, յաջողեցաւ ընդունել ու հաճոյական ընծայել Արաբ ու Ռընէ վիպասանութիւններն՝ հանդերձ անոնց վրայ առատ ձեռքով ու թերեւս քիչ մըն ալ տարօրինակ կերպով շուայլած դունոց յաճախութեամբը: Նոր վիպասանական ոճոյ մը երախայրիք կրնային սեպուել անոնք. ուստի և հեղինակն ունեցաւ իր գառն քննադատները. սակայն բռնագատուեցան քիչ ատենէն տեղիք տալ այն ճարտարախօս բանաստեղծութեան, նոր բնութեան մը՝ ինչուան այն ատեն անծանօթ զարմանալեաց հարուստ նկարագրին, ու կրից և զգացմանց սրտայոյզ ազդեցութեանց, որոնք թէ՛ նոր ու թէ՛ արգասաւոր էին՝ նման այն բնութեան որոց ստորագրութիւնը կ'ընէր: Քիչ ատենէն՝ Նալէզ կոչուած վիպասանութեամբն ալ՝ նման գաղափարներ ու կրքեր բարգաւաճեցուց ընթերցողաց մտքին մէջ: Մարտիրոս թատերական ու կենդանի նկարագիր մըն է այն մտածութեանը

նախընթաց գլխոյն յիշատակուած անուանի ան-
ձինքներէն, անուանի կ'ըլլային 'ի քնարերգակ
քերթուածեան Փարինի (1729-1800), Փինտէ
մոնթէ (1753-1828), Վիկենտիոս Մոնթի
(1754-1828), Ֆանթոնի, Փարասիզի, Սելվիոյ
Փէլլեքոյ, Կերարոյ Տէռոսսի, Մէլի: Երգիծա-
բանականին մէջ առանձինն մտադրութեան ար-
ժանի կը սեպուին Փարինի, Փինտէմոնթէ, Պա-
թաքքի, Գասթի (1732-1803), ու Անճէլոյ
Տէլլի' (1754-1824) որ Փլորենտացի Յոբնադ
կոչուած է:

Ողբերգութեան մէջ՝ Ալֆիերիէն քիչ ետքը
փայլած է Վ. Մոնթի, որուն Արիստոտէ՛՛ ու Ման-
ֆրէ՛՛ի կոչուածները իրաւամբ գլուխ գործոց կը
սեպուին: Անուանի են դարձեալ Փինտէմոնթէ
և Ուլիոյ Տոստոլոյ (1773-1827), Աղեքսանդր
Մանցոնի՛ որուն Կարմն Գարձանիւայի կոչուած ող-
բերգութիւնը մեծ հռչակ ունեցաւ, հաղորդ ը-
նելով հեղինակը Սելվիոյ Փէլլեքոյի փառացը՝ որ
Տրանչէսսո քա Ռիֆիի սրտաշարժ ողբերգու-
թեամբն և ուրիշ գրուածներովը իտալական
մատենագրութեան գլխաւոր վերանորոգիչներէն
մէկը սեպուած էր: Հայրենեաց վրայ ունեցած
սիրոյն պատճառաւ՝ սյլևայլ վշտեր և տառա-
պանք կրեց, զորս սիրուն ոճով և սրտով մը պատ-
մած է Բանֆո՛ ի՛՛ կոչուած գրուածին մէջ:

Հովուական բանաստեղծութիւնը՝ զոր արդէն
ինամով մշակած էին Փոլիցիանոյ ու Սանածձա՛
րոյ, նոր կերպարանք մը տաւ Նիկոլայոս Տի
Գորրէճճիոյի, Ճիրալտիի ու Պէքքարիի գը-
րուածներով: և զոր աւելի կասարելագործած
էր Թասսոյ իր Աֆիսսո քերթուածամբը: Իրեն
արժանի հեակողք եղան Ունկարոյ, Պուոնարէլ-
լի, Կուարինի, Գամփէճճի:

Արձակ գրուածոց մէջ անցեալ դարուն վեր-

ջերը նշանաւոր եղած են Մուրաթորի և Մաֆֆէի, իրենց պատմական հետաքննական երկասիրութեամբք. Մարթինէլլեի, Փր. Ալկարոթթի (1764) որ գիտութեանց ժողովրդական ըլլալուն մեծապէս նպաստաւոր եղած է. Պետրոս ու Ալեքսանդր Վէրրի, Գասպար Կոցցի, Պէրթոլա, Չէզարոթթի:

Իմաստասիրական հմտութիւն ու խորունկ գիտութիւն մը կ'երևցնեն իրենց գրուածոց մէջ Ճէնովէզի (1769), Կալլեանի (1787), Ֆիլանճիէրի (1788), Փականոյ (1799) և Պէքքարիա:

Նոր պատմագրաց մէջ յիշատակութեան արժանի են Լանցի (1810) հնութեանց իմաստուն աեղեկութեամբք, Միքսիլ՝ հայրենեացը նախկին պատմութեանց հմտութեամբք, Տէնինա (1731-1813), Կարոլոս Պոթթա (1766-1837), որուն Իսթալիան պարսո-թիւրք իր երկրին փառացն ու ձախորդութեանց անմահական յիշատակարան մըն է. Լ. Պոսսի որ նոյն նիւթոյն զբաղեցուցած է իր իմաստուն և հանճարեղ գրիչը. Չիքոնիարա՝ որուն հռչակաւոր երկասիրութիւնն է Պարսո-թիւրք արքանագործութեան կոչուածը: Իրենցմէ ետքը բանասէրն և քերթող Լէոփարաի հեակող երևցաւ Պոթթայի. սակայն իմաստասիրական աեւտութեանցը մէջ 'ի զառածանս ինկած, փառք, բարեբաստութիւն, առաքինութիւն, նախախնամութիւն և հանդերձեալ կեանք իրեն համար մարդկային ախուր վիճակը սփոփելու պատճառաւ հնարուած ցնորք էին:

Վիպասանական դպրոցը իրեն գրուածոց նիւթընարեց միջին դարու դէպքեր, և անոնց մէջ աւելն անգամ հաւասար յաջողակութիւն չկրցաւ ունենալ: Աւելի համբաւ ունեցողներն են Ալեքսանդր Մանցոնի, որ Խսեղեալ հռչակաւոր վիպասանականին հեղինակ է, Պորկի, Մոնթանա-

րի, Էմիլիանի, Գոսթա, Մամիանի տէլլա Ռո՛վէ-
րա, Մացցարէլլի, Վիթթորէլլի, Կրոսսի, Մաս-
սիմոյ տ'Ածէլոյ, Գարրէր, Կեսար Գանթու՝
որ աշխարհահասակ ալ է իր Ընդհանուր պատմու-
թեամբը: — Անուանի բանասէր ու իմաստասէր ալ
էր Նիկողայոս Թոմմազէոյ:

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ա

Քրոփչթոքէ ու Լեսսինկէն մինչև առ մեզ՝ գեր-
մանական մատենագրութեան բուն դասական
ժամանակը սեպուելէն զատ, դարագլուխ է նաև
վիպասանական գրութեանց, իմաստասիրական
այլևայլ վարժարանաց պատմութեանը, ու
1830էն ետքը նաև ընկերավարական ու քաղա-
քական գպրութեանց: Այս դարը այնչափ հա-
րուստ է զանազան հռչակաւոր անուաներով, որ
զանոնք մէկիկ մէկիկ յիշատակելն ալ գրեթէ
անկարելի է: Որչափ ալ Քրոփչթոքէն առաջ ու
իրեն ժամանակակից քերթողներով սկսի, սա-
կայն՝ ինչպէս առաջ ալ յիշատակեցինք, իրա-
ւամբ նոյն ինքն Քրոփչթոք սեպուած է քերթո-
ղական ճշմարիտ լեզուին ու բուն ազգային սե-
պուած մատենագրութեան հայրը: Լեսսինկ՝
գերմանական լեզուին ուսումնական ու քննա-
դատական բարգաւաճանացը ետեւէ ըլլալով,
հիմնեց բանասակեցական քննագատութիւնը և
գերմանացի ասղերգակ քերթողաց պարագլուխ
սեպուեցաւ: Վինքէլմանն՝ սիրող հնութեանց,
փայլեցաւ իբրև արձակաբան մատենագիր: Հեր-
տեր նշանաւոր եղաւ իր համայնաշխարհիկ ճաշա-
կաւը: Գանթ՝ իմաստասիրական գրութեամբը:
Ասոնցմէ ետքը երևցան Կեթէ և Շիլլէր, որոց

վրայ արդէն խօսեցանք: Իրենց երկուքին երկասիրութեանց վրայ համառօտ ակնարկ մը ձգողը, կարծես թէ անոնց վրայ անձնաւորած կը նկատէ՝ այլևայլ դարերու մատենագրական պատմութեան ամբողջութիւն մը. սակայն այն գրուածները դոյզն մասն են այնպիսի գրականութեան մը զոր դասական կոչեցինք: Իայց մենք հարկ է որ դո՛ւ ըլլանք այն բազմութիւ անձանց միայն մէկ քանիին անուանց յիշատակութեամբը:

Վիպական բանաստեղծութեան մէջ նշանաւոր եղան Քլոփշթոք, Վիելանտ, Փ. Միւլէր, Նիքքոլայի և Կեթէ: Վիպասանականին՝ Հակէտոռն, Կելէր, Թուամէլ, Մայսներ, Վալլ (Հայն): Առակաբանք՝ Հակէտոռն, Լիխթուէր, Լեսսինկ, Փէֆֆէլ: Հովուերգակ քերթողք՝ Կէսներ, Պրոններ, Վոս: Ռոման գրողաց մէջ՝ Վիելանտ, Կեթէ, Ներմէս, Վէցել, Նիքքէլ, Շուլց, Գլինկէր, Հայնս, Ռիխթէր: Ողբերգակք՝ Լեսսինկ, Կերսթէնպէրկ, Գլինկէր, Պապոյ, Կեթէ, Շելէր: Կատակերգակք՝ Լեսսինկ, Էնկէլ, Վէցէլ, Կոթթէր, Կեթէ, Լէնց, Շրոտեր, Գոցըպիւ, Իֆլանտ: Քնարերգակ բանաստեղծք՝ Հալլէր, Քլոփշթոք, Եվալտ տէ Գլայսդ, Ռամլէր, Գրամէր, Շթոլպէրկ, Գոգէկարթէն, Հակէտոռն, Վայս, Կլայմ, Եաքոպի, Պուրկէր, Գլաւտիուս, Կէքինկ, Կեթէ, Շիլլէր, Մաթիսոն: Վարդապետականին մէջ՝ Հալլէր, Վիելանտ, Նիուպէք, Թիէտկ: Նկարագրականին՝ Հալլէր, Եվալտ տէ Գլայսդ, Շթոլպէրկ, Մաթիսոն: Վերտառականին մէջ՝ Գէսթներ, Հէրաէր, Պրինքման, Շիլլէր, Կեթէ: Արդիծաբանք՝ Ռապներ, Լիխթէնպէրկ, Թուամէլ, Նիքքէլ:

Քերմանիոյ ու Գալլիոյ մէջ եղած երկարատև կռիւներն՝ մեծ օժանդակութիւն և ազդեցութիւն ունեցան մատենագրութեան վրայ: Փեր.

մանացիք իրենց ազգայնութեան վրայ վերահաս կործանում մը նկատելով, անոր փրկութիւնը հընուութեան և միջին դարու ց յիշատակաց մէջ փնտռեցին. և անանկով ձեացաւ վիպական գայրոցը: Շէկէլ եղբարք ու Թիէք՝ անոր մէջ փայլեցան իբրև քերթողք և քննադատք: Իսկ այլք հայրենասիրութեան եռանդը իրենց ազգայնոց սրտին մէջ վառելու համար՝ ետևէ եղան հին ժամանակաց ժողովրդական երգերը հաւաքել, կամ ուրիշ ազգաց մէջ արգէն եղածները իրենց երկրին ալ ծանօթացընել: Այսպէս Ո. Միւլէր հրատարակեց Յունաց ազգային երգերը, Ո. Կէրհարա՝ Սերուիացոցը, Կեթրէ՝ Ռուսաց, և Մայլաթ կոմսըն ալ Հունգարացոցը: Սակայն ասոնցմով ալ մատենագրական արգասաւորութիւնը թառամած կրնար սեպուիլ՝ ի Գերմանիա՝ եթէ Յ. Պ. Ռիխթեր նոյն ատեններն հրատարակած չըլար իր ընարեկագոյն վիպասանականներն: Իրմէ զատ ուրիշ քանի մը անձինք ալ երևցան՝ որ իրենց քնարական երգերովը ազգին մէջ անկախութեան ոգին արթնցուցին. ինչպէս Հալէմ, Սոննէնպերկ, Քեռնէր, Շթէկման, և այլք:

Երկու ազգաց մէջ եղած մրցմանէն ետքը՝ բնական իր վերջին կատարելութեանն հասաւ Ուլլանսի հանձարովը. Տըշամիսոյ՝ որ գաղղիացի էր ծննդեամբ, քնարերգականին մէջ բաւական յաջողութիւն ունեցաւ, առանձին կերպարանք մը աալով անոր: Լուրջ մատենագրութեան մը հետ ծաղկեցաւ նաև հանապազօրեայ պիսոյից ծառայող Թեթև մատենագրութիւն մը. Լաֆոնթէն ընտանեկան վէպեր յօրինեց, Իֆլանս՝ ընտանեկան սաղերգութիւնը ծաղկեցուց. Շիլլինկ, Լաւն, Գլաւրէն՝ հեղինակք են բազմաթիւ վիպասանական գրուածոց: Իրենցմէ ետքը երևցան Ուոթր Սքոթի հետեքողք. Հաւֆ, Վանաէր

Վէլտե, Վիցլէպէն (Թրոմլից), Պլուս Մէն-Հակէ, իսկ Չսքոբ՝ մասնաւոր արժէք մը ստացաւ պատմական վիպասանականներովը:

1830էն ետքը՝ մասենագրութիւնը իրականութեան ասպարեզի մը մէջ մտնելով, սկսաւ այլևայլ քաղաքական ու ընկերական խնդիրներ յուզել: Հէկէլի փիլիսոփայութիւնը՝ իր մեծ փառացը ժամանակ, ընդարձակ շրջանակին մէջ ուղելով զամենայն ինչ ամփոփել, մեծապէս օժանդակ եղաւ ժամանակին երիտասարդութեան չեռաքնին խուզարկութեանցը: Պէտք է իր քաղաքական անկեղծ կարծիքներովը, եռանդուն երիտասարդաց խումբ մը իրեն չեռեռոյ ունեցաւ ուրիշ մասն մըն ալ աշակերտեցան Հայնի, որ նոր Գերմանիոյ գլուխ և առաջնորդ սեպուեցաւ և որուն ետեւէն գացին Կուցքով, Լաւպ, Վինպարկ, Մունտթ և Քիւհն: Հէկէլեան փիլիսոփայութիւնը նոր ճամբու մը մէջ մտնելով՝ ծայրայեղ զառաժմանց մէջ ինկաւ Նեթրուսի ու իրեն կարծեաց չեռեռոյ Պաւերի, Ֆէլերպախի և Ռուկի յանդուգն գրուածներով: Այս ոգւոյն և անոր դիտմանց դէմ չանձարով ու կարճութեամբ մաքառեցաւ Մէնցէլ:

Քաղաքական բանաստեղծութիւնը որ ինչուանայն առեւն անձանօթ էր՝ ի Գերմանիա, վերջին կատարելութեան չասու Փլաթէնի ու Աւերսպերկի գրութեամբքը: Յաջողութեամբ կրցան իրենց չեռելի Փֆիցեր, Մալթից, Նեթիկից, Մոզէն, Հոֆմանն (Ֆալերսլէպէն) և Հերվէկ: Սակայն ինչուան չիմա չկրցաւ Գերմանիա Պէրանժէ մը ունենալ:

Վերջին ժամանակաց քնարերգակ բանաստեղծք իրեք առանձին դասակարգի կրնան վերածուիլ, դուրս չանելով զՌուքերթ՝ որ կարգէ դուրս բանաստեղծական չանձարոյն չեռ լեզուի

ամենընտիր գեղեցկութիւն մը ունենալով, իր ժամանակակից ամէն քերթողները գերազանցեց: Սուսական դասակարգին մէջ որ քիչ շատ հետևող ուղած է ըլլալ Ուհլանտի, անուանի եղան Ծուապ, Քէններ, Միմերմանն, և այլն: Աւարիականին մէջ՝ Սայալ, Էկոն Էպերթ, Մէտլից, Աւերսպերկ, Լընաւ, Փիրքեր: Հիւսիսային Գերմանիոյ մէջ՝ Տըշամիտոյ, Հայն, Այխենտորֆ, Ֆերրանտ, Գիւկէր, Շթիկլից, Մալթից, Մալկրաֆ, Սիմրոք, և այլք:

Գաւառական բարբառներով ընտիր քերթուածներ հրատարակեցին Հէպէլ, Հոլթէ, Գոպէլ, Կրուպէլ, Շթէպեր, և ուրիշներ:

Վիպասանական գրուածոց մէջ նշանաւոր եղան Թէոգոր Մուկկէ, Սփինտլեր, Սթէֆէնս, Ռէլոթթապ, Վաքսման, Հենրիկէ Հանք, Լէվալտ, Հաւֆ: Պարզապէս զուարճացնելէն աւելի՝ լուրջ ու կարևոր նպատակ ունեցող վիպագիրքն են Վակներ, Թիք, Աւերսախ, Պուհրլէն, Ալէքսիս, Իմմերմանն, Հասն-Հասն կոմսուհին ու Սթէնպերկ:

Թատերականաց մէջ անուանի եղան՝ Ինչպէս տեսանք, Շիլլեր և Կեթէ: Անոնց հետևողք են Կոթթէր, Կէմինկէն, Պապոյ, Ֆուքէ, Այխենտորֆ: Իսկ մեզի մերձաւոր ժամանակաց մէջ Աւֆէնպերկ՝ որ մեծ համբաւ ունեցաւ հարաւային Գերմանիոյ մէջ, Ինչպէս՝ ի հիւսիսայինն, ու Ռաւպախ: Իժբաղգաբար այս վերջինը՝ իր յաջողութիւնը քերթողի մը անարժան միջոցով գործածեց, թատրը՝ ափ յափոյ գրուած երկասիրութեամբք լեցրնելով: Անուանի են դարձեալ Շէնք, Ուխթից և Միքայէլ Պէեր, հռչակաւոր երգահանին եղբայրը:

Կատակերգութիւնը՝ Գոցըպիւի մահուընէն ետքը շատ ընկաւ, և զոր վերականգնելու համար

բաւական չեղան Գլայսթի, Վիսսէնթուռն տիկնոջ, Գինտի, Մաշլմանի ու անոնց նմանեաց ջանքը:

Պատմութիւնը որուն յարասե ուսում մը և հանձարեղ կիրաւութիւն մը ըրին՝ի Գերմանիա, այլևայլ հռչակաւոր երկասիրութիւնք երևցուց: Ասոնց մէջ յիշատակութեան արժանի են՝ բաց ՚ի Շիլլերի պատմական գրուածներէն, Հերաէրի՝ Իմաստախորհիւն պարմաւեան կոչուած գիրքը, Միւլլերի՝ Պարմաւեան հելլաւեփական դաշնակցութեանը, ու Ռէմերի, Այխոռնի, Փուսէլթի, Շլոսլերի, Փէլցի, Ռոթթիլի, Լէոյի, Նիէպուհրի, Հերեւի, Մէնցէլի, Լուսէնի, Ռաւմերի, Հորմայրի, Ռանքի և ուրիշ բազմութիւ ոչ նուազ հռչակաւոր և անձանց պատմական գրուածները:

Ա Ն Գ Ղ Ի Ա

Փաղղկական մատենագրութեան ութևտանեւորդ դարու մէջ Անգլիա ունեցած ազդեցութիւնը՝ այն երկրին մեծ յեղափոխութեան պատճառաւ բոլորովին դադրեցաւ. որովհետև յեղափոխութիւնը ինչպէս ՚ի Փաղղկա, ասանկ ալ ՚ի մեծն Իրիտանիա նոր թուական մը ձևացուց. կամ թէ ըսենք, երկու ժողովուրդը իրենց յատուկ ու մասնաւոր կենացը դարձուց:

Անգլիական բանաստեղծութիւնը՝ որ գրեթէ իր սկզբնականութիւնը կորուսեր էր, արձակէն աւելի բարգաւաճանք մը առնելով՝ երևցուց Վայրըն, որ իր հանձարովը Շէքսպիրէն ու Միլթոնէն հեռու չիմնար, և որ հիւսիսային մատենագրութեան վիպասանականաց գլուխ և ընտիր առաջնորդ մը եղաւ: Սակայն Պայրընէն առաջ՝

ու անկէ ետքն ալ շատ անուանք կան մասնաւոր
յիշատակութեան արժանաւորք :

Քերթողաց մէջ, ժամանակի կարգաւ յիշենք
նախ զՔօուբըր՝ որուն ամենայն գրուածոց մէջ
կ'երևնայ բարոյական ու կրօնական գրոշմը : Իր-
մէ ետքը կուգայ անմիջապէս սկովտացին Հոս-
բերա Պրոնս : Աղքատ ծնողաց զաւակ, պատա-
նեկութեան տարիները երկրագործութեան զբա-
ղելով անցուց. ու ընդունած դաստիարակու-
թիւնը՝ հասակակցացն ու վիճակակցաց արուա-
ծէն տարբերութիւն մը չունէր : Սակայն դաշ-
տային կենաց վաստակոց մէջ փայլեցաւ այս մար-
դուն հանձարը. կարգէ դուրս բանաստեղծ մը,
բայց ամենէն անծանօթ, ու շատ զրկմանց, կրից
ու ցաւոց մէջ մաշուած. մտածեց թողուլ զԱն-
գղիա, ու Ամերիկա երթալով՝ այն հեռաւոր եր-
կնից տակ լաւագոյն ապագայ մը փնտռել իրեն :
Ճամբայ չէլած՝ ուզեց իր երգերն հրատարա-
կել. անոնց գտած ընդունելութիւնը կարգէ դուրս
եղաւ, ու գեղացի քերթողը հնոյն Սկովտիոյ
փառք ու պատիւ հռչակուեցաւ : Ասով սիրտ ա-
ռաւ Պրոնս, և լաւագոյն օրերու յոյս ունեցաւ :
Սակայն քիչ ժամանակէն այն ակնկալութեանց
'ի դերև ելնելը անսնելով, վշտէն ու յուսահա-
տութենէն մեռաւ երեսունևեօթն տարուան հա-
սակին : Իր զօրաւոր երևակայութեամբն, նոր ու
խորախորհուրդ մտածութիւններովն, մասնա-
ւոր ոճովը և զգացմանց սաստկութեամբը՝ Պրոնս
իրաւամբ Անգղիոյ գլխաւոր քերթողաց մէկը սե-
պուած է : — Լոնտրայի սեղանաւոր մը, Ռոճըրս,
պատուաւոր տեղ մը գրաւած է իննևտասներորդ
գարու քերթողաց մէջ՝ իր ոչ այնչափ ընդար-
ձակ, որչափ գեղեցկութեամբ և ոճով նշանա-
ւոր քերթուածներովը : — Գամպիէլ՝ որ Անգ-
ղիացոց երկու ազգային երգերուն հեղինակ է,

զանազան գեղեցիկ քերթուածներ և արձակ երկասիրութիւններ ձգած է: — Ուորտվըրթ՝ բնութեան և ազնուական ու սրտայոյզ զգացմանց քերթող մը, մեծ հռչակ ունեցաւ ՚ի Քաղղիա: — Սուլթէյ՝ քսանրմէկ տարուան Յովհաննա Տ՝Արքի վրայ քերթուած մը յօրինեց, որն որ գաղղիուհի դիւցազնին փառացը բարձրացած յիշատակարաններուն մէջ ամենէն աւելի նշանաւոր երկասիրութեանց մէկն է: — Ուորթըր Սքոթ ալ առջի բերան իբրև քերթող հռչակուեցաւ, և արդէն քերթողական ասպարիզին մէջ բաւական պատուաւոր տեղ մը ապահովուցուցած էր՝ երբ Ուալթըրի կոչուած անանուն վիպասանութիւնը հրատարակեց: Անոր եղած ընդունելութեամբը խրախուսուած, կամաց կամաց բոլորովին թողուց զբանաստեղծութիւն՝ աւելի հարուստ բովբ մը քննելու և անոր պարապելու համար: Բոլոր Եւրոպայի մէջ հասարակաց եղաւ Ուորթըր Սքոթի ցուցուած սիրալիր ընդունելութիւնը, և շատ օտարազգի վիպասանութիւնք՝ հետևողութիւնք են իրեններուն, ինչուան որ իրմով հնարուած պատմական վիպասանութիւնը նորութիւնը կորսնցընելով, տեղիք տուաւ ընկերական կոչուածին, և որ ինչուան հիմա կը շարունակէ: Վիպասանականներէն զատ շարադրած է Ուորթըր Սքոթ նաև Սիւլթիոյ ու Մեծի Նախալէնի պատմութիւններ:

Երկար տարիներ իր անուամբը կը պարծէր Անգլիա, երբ երևցաւ Պայրըն, Միլգոնէն ետքը Բրիտանիոյ ամենէն աւելի մեծ քերթողը: Զարմանալի երևակայութեան մը տէր, զօրաւոր հանճար, աննկուն բարբ մը և խորունկ զգացմամբ, Պայրըն քերթողի մը ամէն ձիրքերուն հետ ունէր նաև այլևայլ թերութիւններն: Իր մատենագրական կենաց ընթացքը այնպիսի գրուածքով մը սկսաւ, յորում զժուարին էր ապագայ

քերթողը ճանչնալ: Երկամյուրիկի լրագրին այս երկասիրութեան վրայ ըրած խիստ քննադատութիւնն առիթ եղաւ որ Պայրըն անմահական անուն մը ձգէ: Կարգէ գուրս վերաւորուած այն ալիսի դատաստանի մը վրայ, Անգղիացի բերնողի եւ անլիպացի քննադատի կոչուած սուր երգիծաբանութեամբ մը պատասխան տուաւ լրագրին, ու ելաւ գնաց 'ի Յունաստան: Գրեթէ բոլորովին մոռցուած էր Պայրընի անունն անգամ, երբ յան ահնկալս երեցաւ յԱնգղիա, ու լորտերու խորհրդարանին մէջ իրեն ժառանգական աթոռը գրաւելով, քիչ առենէն իր հրաշալի Պանդիպոսի մանկանն Հարուլս կոչուած քերթուածին առաջին գրքերը հրատարակեց, որ քերթողին ամենէն աւելի նշանաւոր երկասիրութիւնը կրնայ սեպուիլ: Անոնցմէ ետքը հրատարակեց Կեանք, Հուշկահար, Պաշարոմն Կորնիոսի, Խօսեցեալն Ապիպոսի ու Սարա կոչուածները. վերջն ալ՝ Մանգրեպ, Սարդանաբազ, Մարին Ֆալիէրոյ, Երկու Ֆոսթաբիտ, Կայէն, Վեռնէր, Մայէրիտ, Տոն Խոսան բազմաթիւ ու նշանաւոր երկասիրութիւններն, որոնք աւելի զարմանք կ'ազդեն եթէ յիշելու ըլլանք քերթողին անցուցած կեանքը, ու միայն երեսունը վեց տարուան հասակին մէջ մեռնիլը: Այս մահը հանդիպեցաւ 'ի Միսոլունիի, ուր գացեր էր Պայրըն ազատութեան պատճառաւ ոտք ելող Յունաց օգնելու համար. իսկ մարմինը յԱնգղիա փոխադրուելով՝ հայրենական շիրմաց մէջ ամփոփուեցաւ: Վէսթմինսթրի ազգային գերեզմանաց մէջ չուղեցին զինքը թաղել, ուստի ճանապարհորդը նոյն եկեղեցւոյն բերնողաց անկիւն (poet's corner) կոչուած տեղը 'ի զուր կը փնտռէ անոր շիրմը: Պայրըն մեռնելու ատեն Յելապոսիարաններ թողուց, անոնց հրատարակութիւնը իր Թովմաս Մուր բարեկամին յանձնելով:

Ինքն Մուր ալ Անգղիոյ արգի քերթողաց մէջ նշանաւորներէն մէկը կը սեպուի: Իր առջի գրուածները՝ զորս Թոմ Էրիկ (Tom little) անուանով կը հրատարակէր՝ լի են հանձարով և երեակայութեամբ: Յօրինեց նաև Լալա Ռոսարեւելեան պատմութիւններէ առնուած քերթուած մը, որ իր երկասիրութեանց մէջ ընտրեւագոյն կրնայ սեպուիլ: Անգղիոյ քերթողաց մէջ յիշենք նաև Ղլլուժֆիէտ, Ուայթ, Լէվիս, Ճ. Հոկ, որ նախ հովիւ էր՝ ու ետքը անուանի քերթող. Քըննինկէմ՝ որմնագիր, և յետոյ բանաստեղծ և անուանի քննադատ. Շէլլէյ՝ Պայրընի ազգականն ու բարեկամը, որ երեսուն աթուան մեռաւ. ու արգի քերթողաց մէջ՝ ինչպէս ամենէն աւելի թշուառը, ասանկ ալ թերևս ամենէն բարձր հանձարոյ տէր էր:

Այս ժամանակին՝ այլևայլ կանայք ալ նշանաւոր եղան իբրև բանաստեղծք: Բաւական սեպենք յիշատակել զՀընթէր, Օփի և Հէմինս՝ քնարերգակ քերթողուհիս: Յովհաննա Պայլի՝ առաջին կարգի քերթող մը սեպուած է իր համազգի բանասէրներէն. և յօրինած քանի մը թատերախաղուց համար՝ իր սեռին Շէլլքսբիրը սեպուած:

Արգի թատերգակ քերթողաց մէջ անուանի է Ճ. Գնուլա իւլանտացին՝ որ թէ մատենագիր է և թէ դերասան. սակայն միշտ երկրորդական քերթող մը մնալով, թէպէտև յօրինած Կայիս Գրակոս, Վերգիլիոս, Գոլդէմ Թիւլ կոչուածները՝ նշանաւոր երկասիրութիւնք կրնան սեպուիլ: Կատակերգութեան մէջ ալ՝ Շէրիանէ ետքը անուանի եղած են Գրամպըրէնա, Օքիֆ, Գոլմէն, Մորթըն և ուրիշներ:

Քերթողական ասպարէզէն պատմական ուսմանց անցնելով, կը գտնենք զՄիթֆորտ՝ հեղի-

նակ ընտիր ոճով գրուած Յունաց պատմութեան մը: — Թըրնէր՝ հմտալից երկասիրութիւնք ու նի Անգղիոյ պատմութեան վերաբերեալ, ինչպէս նաև Սուրբ Գրոց պատմութեան: — Գոքս՝ Ասորիոյ քան պատմութեանը յօրինած է: — Կ. Տոքս, 1688ին յԱնգղիա պատահած Յեղափոխութեան պատմութեանը շարագրեց: — Լինկար՝ որուն Անգղիոյ պատմութեանը առջի բերան մեծ հստակ ու նեցաւ, բայց առանց յերկարատե փառքի մը: Յիշենք նաև զՀալէմ, Փէլկրէվ, Նէքիլըր, Մալքոլմ, Տընլոփ, Ալիսըն և Գոպպէթ:

Վիպասանականաց մէջ Ուոթըր Սքոթէն ետքը անուանի եղան Սմիթ ու Արպլայ կանայք, օրիորդն Լի, և Ճ. Մըր: — Աննա Ռէտքլիֆ յօրինած վիպասանութիւններովն բաւական ժամանակ եւրոպական համբաւ մը ունեցաւ: — Մ. Էտճըուորթ կնոջ ընտանեկան վէպերն ալ ժողովրդական են յԱնգղիա և ՚ի Գաղղիա: — Իսկ արգի վիպասանից մէջ ծանօթներն են Լայթըն Պըլվէր, Մէրրիլէթ, Տիքէնս, Տիզըաէլի, Ֆուլլէրթըն և Պիչըր-Սթոյ արկնայք:

Իմաստասիրական ուսմունք ալ ունեցան Իրենց անուանի հեռուողներն, մանաւանդ Գաղղիոյ մեծ յեղափոխութենէն ետքը: Ատոնց մէջ նշանաւորք են Տիւկալ-Սթիուարտ, Թ. Պըրաւն, Մէքինթոշ, և Գ. Գոմպ:

Ատենախօսից մէջ ալ գովութեամբ կը յիշատակութիւնն Տոքս, Փիթթ, Քէնինկ, Փլունքէթ, Պրուկհէմ, և մանաւանդ բազմահռչակն Օքոնէլ, Իւլանտայի ազատարարը, որուն խօսած ճառերուն հրաշալի ազգեցութիւնը՝ յիշեցընել կու տան հին յունական առասպելաց՝ Որփէոսի և Ամփիոնի վրայ սլատմածներն:

Գրուածքիս մէջ յիշատակեալ մատենագրաց
գրուածոց՝ մեր տպարանէն հրատարակեալ
հոյերէն թարգմանութիւնք .

Առբար Թովմաս, վիպասանութիւն Պիչըր - Սթոյ
տիկնոջ, աշխ .

Արիստոտէ՛՛՛, ողբերգութիւն Վ. Մոնթեայ .

Աստորականք, վիպասանութիւն Գոթէն տիկնոջ .

Բեռնարդոս (Ս.) Ճառք .

Բիլլիուա, վիպասանութիւն Սէնթինի, աշխ .

Բերտեր, դիւցազներգութիւն 'ի Ռուսուլֆի Հա-
բերգունի .

Եռնի, Գիշերք, տաճի .

Խօսեղեակ, վիպասանութիւն Ա. Մանցոնի, աշխ .

Կեանէր, Մահ Աբելի .

Հոգոն Փոսիուոյ, Գերեզմանք .

Մասիլիոն, Փոքր քառասնորդք .

Մեթասիակոյ, Սրբազան տաղերգութիւնք .

Մերիօ, Ազաւնի վիպասանութիւն, աշխ .

Մերուլէ, ողբերգութիւն Ալֆիերեայ .

Միւլլի, Կորուստ գրախաին .

Շիլլեր, Չանգակ, քերթուած .

» Անմահութիւն, քերթուած .

Չեմբերֆելտ, Խրատք առ որդին, աշխ .

Պարթենի, Ուղեւորութիւն Անաբարսեայ .

Պիլոուէ, վիպասան . 'ի Յովսէֆ Գեղեցիկ, աշխ .

Պուլիպոս, ողբերգութիւն Պ. Գոռնէյլի .

Պոսի-է, Դամբանականք .

» Ճառ 'ի վէպս ազգաց .

Պօլ Լ Վերգիլի, վիպասանութիւն Սէն-Փիէրի.

» նոյն, յաշխարհիկ լեզու.

Ռասին Կրպուէր, Կրօնք, բերթուած.

Ռասին Յոլաննէս, Բրիտանիկ, ողբերգութիւն.

» Գոթողիա, ողբերգութիւն.

» Իփիգենի յԱւլիս, ողբերգութիւն.

» Միհրդատ, ողբերգութիւն.

» Փեդրա, ողբերգութիւն.

Ռուէն, Հնախօսութիւն.

» Պատմութիւն Հռովմէական.

Վալթեր, Ալզիրա, ողբերգութիւն.

» Մերովայէ, ողբերգութիւն.

Փելլիտոյ, Յաղագս մարդկային սպարաուց, աշխ.

Փոք, Տեսութիւն ՚ի մարդն, առձկ.

Ֆենէլտն, Արկածք Տելեմաքայ.

» Դաստիարակութիւն աղջկանց, աշխ.

» Վարք իմաստասիրաց.

» Խրատք.

Ֆլէօրի, Կենցաղ Իսրայէլացւոց.

Ֆլորիան, Նումա Պոմպիլիոս.

Ֆրէյնհոլտ, Պաշտպանութիւն քրիստոսական
հաւատոյ :

Generated on 2016-05-30 08:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462634
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թ. Անգղիական մատենագրութիւն (ժէ
դար). Սփէնսըր, Գօուէյ, Միւ
զըն 21

Ժ. Անգղիական մատենագրութիւն (ժէ
դար). Պըթլէր, Ուալլէր, Ռո-
չըսթըր, Օթուէյ, Տրայտըն . . . 245

ԺԱ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժէ
դար). Պուալոյ 27

ԺԲ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժէ
դար). Սեվինիէ տիկին 285

ԺԳ. Իտալական մատենագրութիւն (ժէ
դար). Թասսոնի, Գիապրէրա,
Ֆիլիպպա 293

ԺԴ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժէ-
ժը դար). Լըսաժ 303

ԺԵ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժը
դար). Յ. Մ. Ռուսոյ, Լ. Ռա-
սին 313

ԺԶ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժը
դար). Գրէպլէյն 323

ԺԷ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժը
դար). Մոնթէսքիէօ 333

ԺԸ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժը
դար). Վոլթէր 344

ԺԹ. Գաղղիական մատենագրութիւն (ժը
դար). Համոյնագիտակ բառա-
բան 385

Գաղղիական մատենագրութիւն (ժը
դար). Յովհ. Յակոբ Ռուսոյ . . 390

Գաղղիական մատենագրութիւն (ժը
դար). Պիւֆֆոն 401

